

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOCAELİ
SANCAĞINA GÖÇLER VE GÖÇMENLERİN İSKÂNI

Doktora Tezi

Oğuz POLATEL

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOCAELİ
SANCAĞINA GÖÇLER VE GÖÇMENLERİN İSKÂNI

Doktora Tezi

Oğuz POLATEL

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Bekir KOÇ

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOCAELİ
SANCAĞINA GÖÇLER VE GÖÇMENLERİN İSKÂNI**

Doktora Tezi
Oğuz POLATEL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bekir KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Bekir KOÇ

.....

Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU

.....

Prof. Dr. Abdullah GÜNGÖĞDU

.....

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

.....

Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN

.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Oğuz POLATEL

İmza

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	I-IV
Önsöz.....	V-VI
Kısaltmalar.....	VII-IX
Tablolar.....	X-XI
Konu ve Kaynakların Değerlendirilmesi.....	XII-XVIII

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İDARİ TAKSİMATI VE GÖÇLER

A- 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı.....	1-6
B- 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım, Kafkas ve Rumeli Göçmenlerinin İskân Edildiği Bölgeler.....	6-13

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOCAELİ SANCAĞI'NIN İDARİ YAPISI VE NÜFUS

A- Osmanlı Devleti İdari Taksimatında Kocaeli Sancağı	14-21
B- Kocaeli Sancağının Mülki Yapısı ve Sınırlarının Tespiti	22-30
C- Kocaeli Sancağının Nüfusu.....	31-50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN GÖÇMENLERİ İSKÂN SİYASETİ VE KOCAELİ SANCAĞI

A- Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den Göçler Karşısında Osmanlı Devletin Tutumu.....	51-54
B- Göçmenlerin Sevk ve İskânında Kurumsal Yapılanma ve Kocaeli Sancağında Görevli İskân Memurları.....	54-68

C- Göçmenlerin Sevk ve Ulaşımında Kocaeli Sancağı.....	68-91
D- Anadolu ve Suriye'ye Göçmen Sevkiyatında Geçici İskân Merkezi Olarak Kocaeli Sancağı	91-97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOCAELİ SANCAĞI'NDA GÖÇMENLERİN İSKÂNİ ve GÖÇMENLERE YAPILAN YARDIMLAR

A- Kocaeli Sancağında Göçmenleri İskân Faaliyetleri.....	98
1- Kocaeli Sancağında İskan Edilecek Göçmenlerin Geçici Olarak Barındırılması.	98-104
2- Kocaeli Sancağında Göçmen İskân Edilen Araziler.....	104-131
3- 1856 -1877 Döneminde İskân Edilen Göçmenler.....	131-141
4- 1878 - 1910 Döneminde İskân Edilen Göçmenler.....	142-160
5- Göçmenlerin Nakil Talepleri ve Kocaeli Sancağı.....	160-179
B- Kocaeli Sancağında Göçmen Yerleşim Birimlerinin Oluşumu ve Bunların İsimlendirilmesi.....	180-209
C- Göçmenlere Yapılan Yardımlar.....	209-238
D- Göçmenlere Sağlanan Sağlık Hizmetleri.....	239-244

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÖÇMENLERİN SİYASAL VE TOPLUMSAL ADAPTASYONU

A- Göçmenlerin Toplumsal Adaptasyon Süreci	245
1- Göçmenlerin Yerel Halkla İlişkileri.....	245-266
2- Göçmen Gurupları Arasındaki İlişkiler.....	266-274
3- Göçmen Kölelerin Toplumsal Adaptasyonu.....	274-288
B- Göçmenlerin Adaptasyon Sürecinde Yaşanan Sorunlar	289-309
C- Göçmenlerin Yerel Yönetici ve Memurlardan Şikâyetleri.....	309-317
D- Göçmenlerin Devlet Hizmetine Katılımı.....	317-323
SONUÇ	324-329

ÖZET	330
ABSTRACT	331
KAYNAKLAR	332-346
EKLER	347-411

A-Harita, Kroki ve Fotoğraflar.....347-354

- 1- 19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Asya'sındaki Vilayetler ve Bağımsız Sancaklar
- 2- Berlin Antlaşmasına (1878) Göre Avrupa'da Osmanlı Toprakları
- 3- 19. Yüzyıl sonu İzmit Mutasarrıflığı ve Hüdavendigâr Eyaletini Gösterir Harita
- 4- 20. Yüzyıl başlarında Kocaeli Sancağı
- 5- Türkiye'de Çerkes Yerleşim Yerleri
- 6- Kafkas göçmenlerinin 1880-1914 tarihleri arasında Anadolu'daki dağılımı
- 7- Türkiye'de Boşnak Göçmenlerin İskan Edildiği Bölgeler
- 8- Türkiye'de Nogay Göçmenlerin İskan Edildiği Bölgeler
- 9- İzmit kazasına bağlı Gürcü Hamidiye köyünün planı (1898).
- 10- Karasu nahiye merkezinde Bosna Muhacirleri Mahallesi
- 11-Adapazarı çarşısında geçici olarak iskan eden muhacirler (3 Ocak 1913).
- 12-Ankara'da Boşnak muhacirler için inşa olunan ev planı (1901).
- 13- Orta Sakarya'da vadisinde tek ve çift katlı köy evi planları (1960).
- 14- Sarıçayır bataklık arazi ve yapımı planlanan setler (1864).

B-Belgeler.....355-411

- 1- Muhacir iskan memuriyetiyle Ankara ve Hüdavendigâr eyaletleri ile Karasi, İzmit, Kastamonu ve Bolu sancaklarına tayin edilen Haşim, Necip ve Muhtar efendilerle Hasan Bey'e verilecek “*talimat-ı seniyye*” müsveddesi (1864).
- 2- Kocaeli Sancağında iskan etmiş bazı muhacirlerin, kölelerinin itaatsizliğinden dolayı şikayetlerini içeren arzuhal (1872).
- 3- Karamürsel merkez ve civarında Temmuz 1895 itibariyle iskan edilmemiş Bosna muhacirlerinin hane, nüfus, meslek ve göç tarihleri ile memleketlerinin kaydedildiği defter (1895).

4- Karamürsel kasaba ve köylerinde yardımına en fazla muhtaç Bosna muhacirlerinin hane, nüfus, meslek ve göç tarihleri ile memleketlerinin kaydedildiği cetvel (1895).

5-Kocaeli Sancağına bağlı kazların mahalle ve köylerinin hane ve nüfuslarının kaydedildiği 1916 tarihli defter

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım, Kafkas ve Rumeli’den zaman zaman kitlesel boyutlara ulaşan göç hadisesiyle karşı karşıya kalmıştı. Anavatanlarında maruz kaldıkları baskı ve zulüm karşısında Osmanlı Devletine sığınan göçmenlere karşı hükümetin tutumu her ne koşulda olursa olsun insani boyutta olup onların sevk ve iâşelerinin temininde azami gayret gösterilmiştir. Büyük trajediler ile Osmanlı topraklarına ayak basan göçmenler en kısa sürede başta Anadolu olmak üzere imparatorluğun dört bir tarafına sevk edilmiştir. Bu noktada Kocaeli Sancağı başta coğrafi konumu olmak üzere kara, deniz ve demiryolu ulaşım ağlarına, verimli topraklara ve elverişli iklim şartlarına sahip olması nedeniyle göçmenlerin sevk ve iskânından en çok etkilenen bölgelerden biri olmuştur.

19. yüzyılın ortalarında İstanbul istikametinde sınırları daralan Kocaeli Sancağı, günümüz Adapazarı ve Yalova illerinin de dâhil olduğu on iki bin kilometre karelik geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. Bu çalışmada Osmanlı topraklarına yönelik zorunlu göçler karşısında Osmanlı Devletinin tutumu ve iskân siyaseti Kocaeli Sancağı özelinde ele alınarak devletin genel iskan siyasetinin taşraya yansımaları örneklendirilmiştir. Çalışmada Kırım, Kafkas ve Rumeli kökenli halklarının Kocaeli Sancağındaki göç ve iskan süreçleri belgelere yansıdığı şekliyle ele alınmış ve böylece geniş bir saha ve sözlü tarih çalışması için tarihsel alt yapı oluşturulmak amaçlanmıştır.

Öncelikle bu konunun tez olarak seçiminde, hazırlanma sürecinde bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Bekir Koç ve Prof.Dr.Üçler Bulduk’a, çalışmanın her aşamasında özellikle Osmanlı Arşivi ve Kocaeli tarihi konusunda birikimlerini paylaşan Sayın Ahmet Nezih Galitekin’e, her

zaman destekleriyle güç veren ailem ve eşim Ceyda Polatel'e ve burada adını zikredemediğim emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Oğuz POLATEL

İzmit 2016

KISALTMALAR

A.g.b.	: Adı geçen belge
A.g.d.	: Adı geçen defter
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT.DV	: Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı
A.MKT.MHM	: Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
A.MKT.NZD	: Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı
A.MKT.UM	: Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı
A.NŞT.	: Bab-1 Asafî Nişan ve Tahvil Kalemi
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Bab-1 âli Evrak Odası
BEO.AYN	: Babıali Evrak Odası Ayniyat Defterleri
BEO.NGG	: Babıali Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri
Bkz.	: Bakınız
C.ML	: Cevdet Maliye
Çev.	: Çeviren
DH.EUM.THR	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı
DH.MHC	: Dahiliye Nezareti Muhacirin Komisyonu
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUI	: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evr.
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı
DH.TMIK	: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DH.UMVM	: Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı
E.T	: Erişim Tarihi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi

HR.TO	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.HUS	: İrade Hususi
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.ML	: İrade Maliye
İ.MVL	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD	: İrade Şura-yı Devlet
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
M.	: Miladi
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterler
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
NFS	: Nüfus Defterleri
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R.	: Rumi
ŞD	: Şura-yı Devlet
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TS.MA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı
Y.PRK.MYD	: Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi

Y.PRK.SGE : Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri
Maruzatı
Y.PRK.SH : Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.UM : Yıldız Perakende Evrakı Umumi
Yay. : Yayınlayan

TABLÖLAR

Tablo 1: 1849 ve 1877 Yıllarında Osmanlı Devleti İdari Taksimatı.....	5-6
Tablo 2: H.1287 (M.1870) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine göre Kocaeli Sancağı kazaları.....	26
Tablo 3: Kocaeli Sancağına bağlı kazalar (1840-1880).....	29
Tablo 4: Devlet Salnamelerine göre Kocaeli Sancağına bağlı kaza ve nahiyeler ve mevcut köy sayıları (1889-1912)	30
Tablo 5: 1831 nüfus sayımına göre İzmit Sancağı erkek nüfusu.....	32-33
Tablo 6: 13 Nisan 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre Kocaeli Sancağı Nüfusu.....	34
Tablo 7: 1835(?) Tarihli Nüfus Özet Defterine göre Kocaeli Sancağı Müslim ve Gayrimüslim erkek nüfusu	35-36
Tablo 8: 1870 yılında Kocaeli Sancağının erkek nüfusu.....	38
Tablo 9: Kocaeli Sancağı kazalarının erkek nüfusu (1831-1844-1870).....	39
Tablo 10: 1839-1876 ve 1877-1878 (93 Harbi) yıllarında iskan edilen göçmenlerin sayısı.....	42
Tablo 11: Vital Cuinet'e göre Kocaeli Sancağının nüfusu (1894).....	44-45
Tablo 12: 1897 İstatistik Yıllığında Kocaeli Sancağının Nüfusu.....	46
Tablo 13: Kocaeli Sancağı kasaba ve nahiye merkezlerinin nüfusu (1908).....	47-48
Tablo 14: Osmanlı Devleti nüfus sayımlarına göre Kocaeli Sancağı nüfusu (1881-1893, 1910, 1914)	50
Tablo 15: Karamürsel kazasına yerleşen Boşnak göçmenlerin yerleşim alanları ve nüfusu (1895).....	149
Tablo 16: Adapazarı kazasında Bosna muhacirlerinin bulunduğu mahaller ve nüfusları (1895).....	151
Tablo 17: İzmit Kazası Muhacir İskan Defterlerinde kayıtlı göçmen köyleri (1888-1889).....	156-157
Tablo 18: Kocaeli Sancağı kaza mahkemelerinde Mayıs 1892 itibarıyla kayıtlı olan muhacir köyleri.....	157-160
Tablo 19: 1900-1901 yıllarında iskan eden Rumeli muhacirlerinin İzmit kazasında kurduğu yerleşim birimleri.....	205
Tablo 20: Göçmen köylerine verilmek istenilen isimler (1906).....	208

Tablo 21: Kocaeli Sancağında Hamidiye adlı mevkilere verilmesi tasarlanan yeni isimler.....	208-209
Tablo 22: Aralık 1863-Ocak 1864 tarihleri arasında vefat eden muhacirlerin techiz ve tekfin masrafları.....	238

KONU ve KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

19. yüzyılın ikinci yarısında doğuda Kastamonu vilayeti kuzeyde Karadeniz, batıda Şehremanetine bağlı Şile ve Gebze kazaları, İzmit körfeziyle Marmara denizi ve güneyde Hüdavendigar (Bursa) vilayeti sınırlarıyla çevrili Kocaeli Sancağı boyuna 40, enine 30 saatlik ve 12 bin metre karelik geniş bir bölgeyi kapsıyordu. Bu bölgenin yaklaşık üçte ikisi ormanlarla kaplı ve verimli vadilerle bölünmüş alçak dağlık arazilerle kaplıydı. Geriye kalan üçte birlik kısım tarım üretimi açısından verimli topraklardan oluşmaktaydı. Arazi ve iklim koşullarının elverişliliğinin yanı sıra sancağın İstanbul ve Bursa gibi kentlere yakınlığı, kara, deniz ve demiryolu ulaşım ağına sahip olması bölgeyi iskan sahası olarak cazip kılıyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti Kırımlı, Kafkasyalı ve Rumelili yüz binlerce Müslüman'ın Osmanlı topraklarına yönelik zorunlu göçüyle karşı karşıya kalmıştı. Devlet temelde insani duygularla olmak üzere ekonomik ve siyasi beklentilerin de şekillendirdiği bir tutumla kendisine sığınan tüm göçmenleri kabul etmişti. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin göçmenleri iskan faaliyetlerinin Kocaeli Sancağı özelindeki yansımaları ele alınarak, göçlerin Kocaeli Sancağına etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde 19. yüzyıl Osmanlı devletinin idari taksimatı ve sınırlarında yaşanan değişimler genel hatlarıyla aktardıktan sonra yine bu yüzyılda Osmanlı topraklarına yönelik büyük nüfus kitlelerinin göç ettiği Kırım, Kafkas ve Rumeli bölgelerinin Osmanlı idari yapısındaki konumu açıklanmıştır. Bölümün sonunda, Kırım, Kafkas ve Rumeli topraklarından göç etmek zorunda kalan nüfusun Osmanlı coğrafyasına dağılımı yine genel ölçekte aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Kocaeli Sancağının Osmanlı idari teşkilatındaki konumu ele alınmıştır. Böylece Osmanlı Devletinin ilk sancakları arasında yer alan Kocaeli Sancağının, bağlı olduğu idari birimlerde yaşanan değişimler aktarılıp daha sonra sancağı oluşturan kazalar belirtilerek sancak sınırlarındaki daralma ve genişlemeler tespit edilmiştir. İdari sınırların tespitinden sonra sancağın 19. yüzyıldaki nüfus artışında göçlerin etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca Göçler sonucu kurulan yerleşim yerlerinin bağlı olduğu idari birimin ve nüfusunun

gelişiminin tespiti açısından 1916 tarihli İzmit Sancağı nüfus defterinin Latin harflerine aktarımı çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öncelikle Osmanlı Devletinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren maruz kaldığı kitlesel göçlerin sebepleri, Kırım, Kafkasya ve Rumeli’de vatanları terk ederek Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalan göçmenlerin yaşadığı zorluklar ve Osmanlı devletinin çoğu perişan haldeki bu insanlara karşı tutumu ortaya konmuştur. Devletin göçmenlerin ihtiyaçlarının temini, sevk ve iskânlarının sağlanması hususlarındaki faaliyetleri ve göçmen işleriyle ilgili kurumsal yapılanması aktarıldıktan sonra Kocaeli Sancağında görev yapmış iskân memurlarının çalışmaları incelenmiştir. Daha sonra göçmenlerin Osmanlı topraklarına göç güzergâhları ve ulaşım vasıtaları aktarılıp Kocaeli sancağına ve Kocaeli Sancağı üzerinden Anadolu’ya göçmenlerin sevk ve ulaşimleri ele alınmıştır. Bölümün sonunda Kocaeli Sancağının Anadolu’ya göçmen sevkியatında geçici iskân merkezi haline gelmesi örnekleriyle ortaya konmuştur.

Dördüncü bölümde öncelikle Kocaeli Sancağında iskan edilmek üzere gönderilen muhacirlerin iskan sahaları temin edilip evleri inşa edilene kadar geçen süreçte misafir olarak yerleştirilmeleri ele alınmıştır. Daha sonra göçmenlerin sancak dâhilindeki boş araziler, çiftlik arazileri, orman sahaları, tapulu araziler ve vakıf arazilerine yerleşmeleri örneklenilerek muhacirlerin iskan sahaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı topraklarına yönelik yaşanan kitlesel göçler iki döneme ayrılarak Kırım Harbinden 93 harbine kadar olan dönem (1856-1877) ile 1877-1878 Osmanlı Rus harbinden 1910 yılına kadar geçen süreçte Kocaeli Sancağındaki iskan faaliyetleri incelenmiştir. Ayrıca Anadolu’nun veya Rumeli’nin muhtelif bölgelerine gönderilmiş göçmenlerin aile ve akrabalarının yanına gitme istekleri veya bulundukları yerlere uyum sağlayamamaları gibi nedenlerle Kocaeli Sancağına nakil talepleri aktarılmıştır. Bu bölümde göçmen yerleşim birimlerinin oluşumunu aktarmak için muhacir evlerinin inşa süreci, göçmenler tarafından mahalle ve köylerin kurulması, kurulan yerleşim birimlerinin adlandırılması ve buralarda cami ve okul yapım faaliyetleri incelenmiştir. Bölümün sonunda devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara rağmen göçmenlere sevk sürecinden iskan edilip kendi geçimlerini sağlayana kadar devlet tarafından yapılan yardımlar, göçmenlerin

sağlıkları konusunda alınan tedbirler ve tedavileri için sağlanan imkanlar aktarılmıştır.

Son bölümde göçmenlerin siyasi ve toplumsal uyumları ele alınmıştır. Bu kısımda muhacirlerin iskan sürecinde veya iskan edilip yerleşim birimleri kurduktan sonra yerli halkla ve diğer göçmen guruplarla ilişkileri incelenmiştir. Osmanlı Devletinin köleliği yasakladığı bir dönemde özellikle Kafkasya'daki toplumsal yapının önemli bir parçası olan köleler de göç sürecinde sahipleriyle veya onlardan ayrı düşerek Kocaeli Sancağında iskan edilmiştir. Bu nedenle göçmen kölelerin hürriyetlerini elde etme arzuları karşısında sahipleriyle yaşadıkları mücadele ve bu mücadelede Osmanlı devletin tutumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Göç sürecinde muhacirlerin büyük kısmı perişan bir halde Osmanlı topraklarına sığındıklarından devlet yardımı alamayan, kendi geçimlerini sağlayamayan, Osmanlı toplumsal yapısıyla uyuşmayan geleneklerini sürdürmek isteyen bazı göçmenlerin hırsızlık başta olmak üzere bir takım suçlara karıştığı görülmüştür. Bu nedenle sancağın asayişinde göçmenlerin neden olduğu suçlar ve devletin aldığı önlemler aktarılmıştır. Ayrıca merkezi hükümetin göçmenlerin sevk, iskan ve işleri konularında büyük özveri ve gayret göstermesine rağmen memurların veya mahalli yöneticilerin zaman zaman görevi ihmal ve usulsüzlükleri göçmenleri zor durumda bıraktığından bu hususlardaki şikayetler ve devletin bu şikayetler karşısındaki tutumu Kocaeli Sancağı özelinde örneklendirilmiştir. Bölümün sonunda göçmenlerin devlet hizmetlerine katılımına örnekler verilerek özellikle Çerkes muhacirlerin askeri hizmetlere katkısı aktarılmıştır.

Bu çalışmanın kaynaklarının büyük bir bölümünü Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler oluşturmaktadır. Kullanılan belgelerin fon kodları kısaltmalar bölümünde verildiğinden ve bu fon kodlarıyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberinde¹ gerekli açıklamalar yer aldığından burada tekrar bilgi vermeye gerek görülmemiştir

¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, 2.baskı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 2000. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3071/osmanli-arsivi-daire-baskanligi-yayinlari/>

Çalışmada ayrıca Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi'nden de istifade edilmiştir. Bu arşivden özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Katalogundaki Kocaeli bölgesine dair belgeler kullanılmıştır.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan ve çalışmamızda kullandığımız iki adet “Muhacir İskân Defteri” de arşiv belgesi kapsamındadır. 1888-1889 yılı dahilinde mahalli bir heyet ve merkezden gönderilen memurlar tarafından hazırlanan bu defterlerde Kocaeli Sancağı İzmit kazasında iskan etmiş muhacirlerden bir kısmının iskan ettikleri köylerin adı, bunlara verilen mülkler (hane, ahır, anbar), mülklerin mevkisi, verilen arazinin hangi vakfa ait olduğu, vakfın cinsi, tahsis edilen arazinin sınırları ve miktarı ve ailenin adı ve şöhretiyle nereden geldikleri kaydedilmiştir.

Arşiv belgelerinin yanı sıra dönemin basılı kaynakları arasında yer alan salnameler ve gazetelerden istifade edilmiştir. Salnâmeler 1847-1922 tarihleri arasında yayınlanmış ve bir yıl içerisinde olan olayları topluca gösteren eserlerdir. Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye adı verilen Devlet Salnâmelerinin yanı sıra 1866 yılından itibaren vilayet salnameleri de yayınlanmışsa da Kocaeli vilayet statüsünde olmadığına salnamesi bulunmamaktadır.² Dönemin diğer önemli bir kaynağı olan gazetelerde göç ve iskan haberleri geniş yer bulmuştur. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki göç hadisesiyle ilgili Kocaeli Sancağına ait haberler gazetelere pek yansımamıştır. Bu çalışmada Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis gazetesinin 12 Şevval 1277 (23.4.1861) – 23 Rabiülahir 1281 (24.9.1864) yılları arasındaki 837 sayısı, 25 Rabiülahir 1281 (26.9.1864) - 17 Safer 1287(18.5.1870) yılları arasındaki 1400 sayısı, 1 Muharrem 1289 (11.3.1872) -17 Cemazielahir 1289 (21.8.1872) tarihleri arasındaki 116 sayısı taranmıştır.³

² Mehmet Seyitdanlıoğlu, “XIX. Yüzyıl Türkiye Yönetim Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi”, **Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: I, Ankara, 1995, s. 345-367. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/bibliyografyadenemesi.pdf>, (E.T. 11.06.2016).

³ Kırım Harbi sonrasında Kırım ve Kafkas göçlerinin yaşandığı dönemin önemli gazetelerinden Takvim-i Vekayi, Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Ahval gazetelerinin yaklaşık iki bin nüshasını inceleyen Göktepe'nin çalışmasında Kocaeli bölgesine dair tek habere rastlamamıştır. Ramazan Göktepe, **Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya Ve Kırım Göçleri**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Niğde, 2007. Margarita Dobrova, “Çerkes Tehcirinin Medyaya Yankısı: Takvim-i Vekayi Gazetesi”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 74, Temmuz-Aralık 2015, s. 779-788.

19. yüzyıl ikinci yarısında Kocaeli Sancağında göçmenlerin iskanı konusunu tez olarak çalışmaya başladığımız dönemde bu konuya dair yapılmış çalışmalar oldukça sınırlıydı. Türkiye’de tarihsel göçler konusunda Cevat Eren’in “Türkiye’de Göç ve Göçmen Meselesi”, Nedim İpek’in “ Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri” Bedri Habiçoğlu’nun “Kafkasyadan Anadoluya Göçler”, Abdullah Saydam’ın “Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)” ve Süleyman Erkan’ın “Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)” adlı eserleri arşiv belgelerine dayalı ve göç hadisesini Osmanlı Devleti genelinde ele alan çalışmalardır. Genel nitelikli bu eserlerde Kocaeli Sancağında dair az sayıda veri bulunmaktadır. Bunların dışında Kocaeli Sancağına göçler ve göçmenlerin iskanını ele alan çalışmalar son bir iki yılda özellikle Kocaeli Tarih Sempozyumu kapsamında artış göstermiştir. Bu çalışmaları değerlendirmeden önce daha önceki yıllarda yapılan birkaç çalışmayı aktarmak gerekir.

Öncelikle akademik ve popüler birçok yazıya kaynaklık etmesi açısından Atilla Çetin’in “Kocaeli’de Göçmenler”⁴ başlıklı kısa gazete yazısına değinmek gerekir. Çetin’in bu yazısından en fazla alıntılanan “Kocaeli bölgesine ilk Müslüman göçlerin Kırım’ın kaybından sonra olduğu anlaşıldığı ve 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı- Rus savaşları sonunda bazı göç olayları görüldüğü...” ifadeleri, maalesefki şuana kadar teyit edilememiştir. Yazıda kaynak belirtilmediğinden bu ifadenin dayanağı da belirsiz kalmaktadır.

Kocaeli Sancağında en yoğun göçmen iskan edilen Adapazarı bölgesi, göç çalışmalarına çok değerleri katkıları olan Nedim İpek’in “Sakarya’ya Türk Göçleri”⁵ adlı makalesinde ele alınmıştır. Kırım harbinden Türk Yunan mübadelesi ve sonrasına kadar geniş bir dönemi kapsayan bu çalışmada Kırım Harbi sonrasındaki döneme dair veri yer almaz iken 93 Harbi ve sonrasında dair aktarılanlar ise yazarın daha önce yayınlamış olduğu çalışmalarındaki bilgileri ihtiva etmektedir.

⁴ Atilla Çetin’in “Kocaeli’de Göçmenler”, **Pişmaniye**, Özgür Kocaeli Gazetesi Eki, Sayı:19, 18 Ocak 1998. Bu yazının yayınlandığı bir diğer yer Atilla Çetin, **Kocaeli Tarihinden Sayfalar**, İzmit, 2000, s.78-79.

⁵ Nedim İpek, “Sakarya’ya Türk Göçleri”, **Sakarya İli Tarihi**, Cilt: 1, Sakarya Üniv. Yay., Sakarya, 2005, s.633-660.

İpek'in, "Kocaeli'de Göç ve İskân"⁶ başlıklı bildirisi ise konuyu mevcut literatür ve önceki eserlerinde yer alan bilgiler kapsamında ele almıştır. Hakan Kırımlı'nın "Kocaeli Havâlisine Kırım Tatar Muhacir İskânları"⁷ adlı bildirisi yine kendisinin kalem aldığı "Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri"⁸ eserindeki verilerin aktarımı niteliğindedir. Kırımlı Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay köyleri çalışmasında yer alan Kocaeli Sancağı dâhilindeki köyleri, bizzat gezerek sözlü tarih verilerini kaydetmiştir. Çalışma da çok az sayıda arşiv kaynağı kullanılmıştır.

İsa Kalaycı ve Ahmet Caner Çatal tarafından hazırlanan "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli'ye Yapılan Çerkez Göçleri" adlı bildiride arşiv belgeleri genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Çalışmada özellikle yer isimlerinin okunmasında ciddi hatalar yapılmıştır. Örneğin İzmit kazasında Ramiye Rahiye, Çubuklu Osmaniye Çöğün Osmaniye, Saniye Tanye, Hasaneyn Hanin, Siretiye (Bıçkıdere) Sirniye (Bıçkıdere), Adapazarı kazasında Kurudil Körpedil, Şükriye Tekkiye (Şekeriye), Teşvikiye (Kalayık) Teşvikiye (Kalamış), Geyve kazasında Mekece Ma'bet, Kandıra kazasında Beylerbeyi Bağlarbeyi, Karamürsel kazasında Kaytazdere Kiltazdere olarak yanlış okunmuştur.⁹

Kafkas kökenli Mahmut Bi tarafından hazırlanan "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskan Edilen Kafkas Göçmenleri" adlı bildiri kaynak belirtilmeksizin hazırlanmış bir çalışma olup bildiri sonunda genel bir kaynakça vermekle

⁶ Nedim İpek, "Kocaeli'de Göç ve İskân", **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Ed: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Cilt: III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2015, s. 1255-1267.

⁷ Hakan Kırımlı, "Kocaeli Havâlisine Kırım Tatar Muhacir İskânları", **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Ed: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Cilt: III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2015, s. 1361-1365.

⁸ **Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay. Ankara, 2012.

⁹ İsa Kalaycı-Ahmet Caner Çatal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli'ye Yapılan Çerkez Göçleri", **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiriler**, Cilt: 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2016, s. 453-473.

yetinilmiştir. Bildiri genel literatüre dayanmakla birlikte yazarın şahsi gözlem ve tespitlerini içermektedir.¹⁰

Yavuz Ulugün'ün "Kocaeli'de Tarihsel Göçler" adlı bildirisinde her ne kadar Osmanlı arşiv belgeleri kullanılmışsa da belgeleri katalog özetleri referans alınarak değerlendirilmiştir. Bildiride yer alan "1699 Karlofça Antlaşması sonrası Boşnak göçleri ile başlayan Kocaeli'ye kitlesel göçler..." ifadesi kaynak gösterilmediği için açıklanması gereken önemli bir iddiadır. Çalışmada aktarılan sözlü tarih verileri ise bildiriye değer katmıştır. Kocaeli Tarihi Sempozyumları içinde göçler üzerine yer alan "Kırım Tatarları'nın Kocaeli Vilayetine Yerleşmeleri ve Günümüzde Örgütlenme Sorunları"¹¹ ve "Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme"¹² adlı bildiriler Kocaeli göç tarihine katkı yapmayacak nitelikte genel bilgi ve az sayıdaki arşiv belgesinin özetlerini içermektedir.

Kocaeli Kırım Tatarları Kültür ve Dayanışma Derneği üyesi Ferit Toplu tarafından yayınlanan "Kırım-Dobruca-Kocaeli ekseninde Kırım Tatarları" adlı eser tarihsel olarak konuya katkı sağlayamasa da özellikle sözlü tarih araştırması açısından önemli bir derleme çalışmasıdır.¹³

Son zamanlarda Kocaeli Sancağında göçler konusunda Mustafa Sarı'nın "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)" ve "Adapazarı'nda Muhaceret (1877-1908)" adlı makaleleri yayınlanmıştır. Osmanlı Arşivi belgelerinin analizi ve konuya hâkimiyet açısından Sarı'nın çalışmaları konuya katkı sağlayıcı mahiyettedir.¹⁴

¹⁰ Mahmut Bi "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskan Edilen Kafkas Göçmenleri", **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Ed: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Cilt: III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2015, s. 1313-1359.

¹¹ Hatice Akan, "Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme", **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Ed: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Cilt: III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2015, s. 1367- 1374.

¹² Nuri Kavak, "Kırım Tatarları'nın Kocaeli Vilayetine Yerleşmeleri ve Günümüzde Örgütlenme Sorunları", **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiriler**, Cilt: I, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2016, s.475-479.

¹³ Ferit Toplu, **Kırım-Dobruca-Kocaeli ekseninde Kırım Tatarları**, Kocaeli Kırım Tatarları Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., 2015.

¹⁴ Mustafa Sarı, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler

Kocaeli Sancağına yönelik tez olarak hazırlanan tek çalışma Tuncay Düzenli'nin “Adapazarı ve Civarına Çerkes Muhacirlerinin İskanı ve Uyum Problemleri”¹⁵ başlıklı yüksek lisans tezidir. Düzenli, bu çalışmada Osmanlı arşivinden kullandığı az sayıdaki belgeyi, belgelerin içeriğinin dışında kurgulayarak aktarmıştır.

Enstitüsü, Cilt: IX, Sayı: 2, 2014, s. 137-158. Mustafa Sarı, “Adapazarı’nda Muhaceret (1877-1908)”, **History Studies**, Volum:7, December 2015, s. 87-112.

¹⁵ Tuncay Düzenli, **Adapazarı ve Civarına Çerkes Muhacirlerinin İskanı ve Uyum Problemleri**, Sakarya Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İDARİ TAKSİMATI VE GÖÇLER

A- 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı

Osmanlı Devleti idari taksimatı, eyalet (beylerbeylik/vilayet), sancak (liva), kaza, nahiye ve köylerden oluşmaktaydı. Bu yönetim biçiminin Tanzimat'ın ilanına kadar hemen hemen hiç değişmeden sürdüğü kabul edilir.¹

Osmanlı Devletinde Tanzimat Fermanıyla birlikte yaşanan yeniden yapılanma sürecinde idari taksimatta da önemli değişimler yaşanmıştır. Tanzimat Fermanının vaat ettiği vergi düzenlemesini uygulayabilmek için oluşturulan muhassıllık teşkilatından istenilen başarı sağlanamayınca 1842 yılında tekrar iltizam sistemine dönmüştür.² İdari yapıda ise eyalet ve sancak yönetimi yeniden düzenlenerek ilk kez köyle sancak arasında idari bir birim olarak “kaza”lar oluşturuldu.³ Kazaların

¹ Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında eyalet, vilayet, livâ (sancak), kaza tabirlerinin bir birinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK. Yay., Ankara, 2003, s. 83. Musa Çadircı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi**, İmge Yay., Ankara, 2007, s. 97. Tanzimat öncesi Osmanlı Devletinin idari yapısı konusunda şu eserlere bakılabilir. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalet 1550-1650**, İstanbul, 1978. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C.II, Ankara, 1995. Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, 1997. Ayrıca Türkiye'de yönetim tarihi çalışmalarının değerlendirilmesi için Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Türkiye'de Yönetim Tarihi Araştırmalarının Gelişimi Ve Durumu (Osmanlı Dönemi)”, **Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: 1, Ankara, 1995, s. 337-344.

² 17. yüzyıldan Tanzimat Fermanına kadar sancakların yönetiminde mütesellimler yer alırken 1840 yılından itibaren bu görev muhassıllara devredilmiştir. Ayla Efe, “Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64 Silistre Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009, s.94. Efe, oluşturulan muhassıllık merkezlerinin ne tam kaza ne de tam olarak sancak sınırlarına karşılık gelmediğinden muhassılın görev yeri olarak mevcut mülki taksimattan ziyade yeni bir mali yapılanmaya gidildiği tespitinde bulunmaktadır. Ayla Efe, **Muhassıllık Teşkilatı**, Anadolu Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir, 2002, s.11.

³ Tanzimat dönemi öncesinde de idari teşkilatta kaza birimi bulunmaktaydı. Ancak bu dönemde kaza, yönetsel birim olmaktan çok, kadı ve mahkemenin yer aldığı bir yargı merkeziydi. Musa Çadircı, “Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, **Belleten**, LIII/206, TTK. Yay., Ankara, 1989, s.237.

yönetimi seçimle atanan ve “kaza müdürü” adı verilen kimselere verildi. Eyalet yöneticisi olarak “vali” sancak yöneticisi olarak ta doğrudan doğruya hükümet merkezinden atanan “kaymakam” görevlendirildi.⁴ Tanzimat reformlarının hayata geçirilmesinde istenilen sonucun elde edilememesi ile Islahat Fermanı sonrası Balkanlar, Suriye ve Lübnan’da yaşanan ayaklanmalar ülke yönetiminde yeni düzenlemeler yapma zorunluluğunu doğurmuştu. Böylece 1864 yılında yeni bir Nizamname hazırlanarak Tanzimat’tan itibaren uygulanan yönetim biçiminde bazı değişiklikler yapıldı. Bu nizamnameye göre imparatorluk, vilayet, sancak, kaza ve köy yönetim birimlerine ayrılıyordu. Eyalet adı “vilayet” olarak değiştiriliyor, sancak yönetimi kaymakam yerine “Mutasarrıf” denilen kimseye bırakılıyordu. Kaza müdürlüğü kaldırılıyor, yerine hükümet tarafından “kaymakam” atanıyordu. 1864 Nizamnamesi, 22 Ocak 1871’de “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi”nin ilanına kadar yürürlükte kaldı.⁵ 1871 Nizamnamesine göre, vilâyetlerde valiler, livâlarda (sancak) mutasarrıflar, kazâlar da ise kaymakamlar görev yapacaktı. Bu nizamname ile köy ve kaza arsında yeni bir idari birim olan nahiyeler oluşturulmuştu.⁶

1871 yılındaki düzenleme ile Osmanlı Devleti idarî bakımdan 27 vilâyet ve 123 sancağa bölünmüştü. Rumeli’deki topraklarında 10 vilâyet 44 sancak, Anadolu’da 16 vilâyet 74 sancak, Kuzey Afrika’da ise 1 vilâyet 5 sancak

⁴ Kaymakamlık Tanzimat öncesinde de kullanılan bir unvandı. Ancak Tanzimat dönemindeki anlamından çok farklı olarak vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre için yerlerine görevlendirdikleri şahıslar için kullanılırdı. Musa Çadırcı, **Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yay., Ankara, 1997, s. 236.

⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizâm-nâmesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 5, Sayı: 2, Mart 1996, s. 67-81. Musa Çadırcı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yay., s.222-223. Bu Nizâm-nâme, Takvim-i Vekayi’de yayınlandığında Tuna Vilayeti adıyla yeni teşkil edilmiş olan vilayete münhasıran yayınlanmıştır. Ancak hazırlanış amacı tüm imparatorluğu kapsayacak bir idari düzenleme olduğundan bir nevi pilot bölge uygulamasından sonra tüm imparatorluğa uygulanmıştır. Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:1, Nisan 2011, s.34.

⁶ İlber Ortaylı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840- 1880)**, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 99.

bulunuyordu. Bunların yanı sıra “elviye-i gayri-mülhaka” diye adlandırılan bazı livâlar idarî bakımdan doğrudan merkeze bağlanmış bulunuyordu. Farklı durum ve statülerinden dolayı bu nizamnamenin dışında kalan topraklar da vardı. Bunlar ayrı ve özel bir statüye sahip olan Lübnan, Osmanlı İmparatorluğu’ndan özerk bir statü elde etmiş olan Mısır, Bosna ve Girit Adası, uzak ve aşiret düzenine dayalı oldukları için Hicaz ve Yemen bölgeleri ile başkent olan İstanbul idi.⁷

1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşması imparatorluk sınırlarının daralması ve bazı eyaletlerde devlet otoritesinin azalmasına neden oldu. Bu antlaşmayla Balkanlarda Karadağ, Sırbistan, Romanya toprakları Anadolu’da Kars, Ardahan, Batum vilayetleri sınırlar dışında kaldı.⁸ Ayrıca Bosna-Hersek Avusturya egemenliği altına girdi, Kıbrıs İngiltere’ye bırakıldı. 1881’de Tunus Fransızların, 1882’de Mısır İngilizlerin yönetimine geçti. Tuna ve Niş vilayetlerinin bir kısmı üzerinde Bulgaristan Prensiliği kuruldu, Balkanların güneyinde “Doğu Rumeli Vilayeti” adıyla oluşturulan muhtar vilayet 1886’da Bulgaristan’a dâhil edildi.⁹

19. yüzyıl Osmanlı devletinin idari taksimatı ve sınırlarında yaşanan değişimleri genel hatlarıyla aktardıktan sonra yine bu yüzyılda Osmanlı topraklarına yönelik büyük nüfus kitlelerinin göç ettiği Kırım, Kafkas ve Rumeli bölgelerinin Osmanlı idari yapısındaki konumuna kısaca değineceğiz.

Fatih Sultan Mehmet’in Karadeniz’de Osmanlı hâkimiyetini tesis etme politikasının sonucu olarak 1475’te Kırım Hanlığı Osmanlı himayesine girmişti. Kırım Hanlığı Osmanlı himayesini kabul ettikten sonra iç işlerinde serbest bırakılmış, hutbelerde önce padişahın daha sonra da hanın adı okunmuştur. Hanlık merkezi Bahçesaray’dı ve hanlar 17. yüzyıla kadar mirzalar tarafından seçilmiş,

⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizâmnamesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 5, Sayı: 5, 1996, s.89-103.

<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/yerelyonetimmetinleri6.pdf>

⁸ 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rusya’ya bırakılan Kars, Ardahan ve Batum’dan üç yıl içerisinde 120 bin kişi İç Anadolu ve Batı Anadolu’ya göç etti. Ruslar bölgenin idari yapısını değiştirerek Kars ve Batum "oblastı" (askerî vilâyet) teşkilâtını kurdular. Mustafa Gül, “Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, **Ankara Üniv. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:4, Sayı:15, s. 368-369.

⁹ Musa Çadırcı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, s. 225.

sonrasında tayin ve azilleri Osmanlı hükümetince yapılmıştır. Kırım yarımadasının Kefe eyaletine giren toprakları hariç, kalanı hanlığın kontrolünde idi.¹⁰ Kuzey Kafkasya ise dolaylı olarak Osmanlı idari teşkilatına dâhildi. Kırım Hanlığı 15. yüzyıl ortalarından itibaren Kuzey Kafkasya’da (Çerkesistan) hâkimiyet kurmaya başlamış ve 18. yüzyıldaki antlaşmalarda Kuzey Kafkasya’nın idari olarak Kırım’a bağlı olduğu yer almıştır.¹¹ 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması ile Kırım’ın imtiyazlı statüsü sona ermiş ve Osmanlı sınırları dışında kalmıştır.¹²

Rumeli, Osmanlı Devletinin Avrupa toprakları için kullanılan coğrafi ve idari bir terimdi. Tanzimat dönemindeki düzenlemelerle birlikte Rumeli’nin idarî taksimatı da birçok değişikliğe uğradı ve küçük eyaletler teşkil edildi. 1847 yılına doğru Bosna, Üsküp, Yanya, Selânik eyaletleri kuruldu; asıl Rumeli eyaleti ise İşkodra, Ohri ve Kesriye sancaklarından ibaret kaldı. 1864 yılında idari yapıda yapılan değişiklikle eyaletler yerine vilayetler oluşturulduğunda Rumeli eyaleti topraklarında Tuna, Kosova, Selanik, Yanya, İşkodra, Bosna ve Edirne vilayetleri oluşturuldu. Bu düzenlemeler sonucu Rumeli artık coğrafi bir tabirden ibaret kaldı.¹³ Osmanlı idari teşkilatına dair bu genel açıklamadan sonra aşağıda ki tabloda Osmanlı idari taksimatının 1849 ve 1877 yıllarındaki durumu gösterilmiştir:

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, **A.g.e.**, s. 88. Ömer Bıyık, **Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2007, s.13-15.

¹¹ Halil İnalıcık, “Giray”, TDVİA. Cilt: 14, İstanbul, 1996, s. 77. Cengiz Fedakar, **Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s.15.

¹² Osman Köse, “Kırım’ın Ruslar Tarafından İşgal ve İlhakı”, **Türkler**, Cilt: 18, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 349-360. Ayrıca bk. Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, TTK. Yay., Ankara, 2006.

¹³ Halil İnalıcık, “Rumeli”, **TDVİA**, Cilt: 35, İstanbul, 2008, s.234. Osmanlının son dönemlerinde Rumeli olarak tanımlanan Makedonya, hiçbir zaman Osmanlı mülki idaresinde kullanılan resmi bir terminoloji olmamıştır. Osmanlı mülki idaresinde Makedonya tanımlamasının kapsadığı yerler Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleridir. Kemal Beydilli, “II.Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı:9, İstanbul, 1989, s. 77, 79.

Tablo 1: 1849 ve 1877 Yıllarında Osmanlı Devleti İdari Taksimatı

	1849 Yılı ¹⁴		1877 Yılı ¹⁵	
	Eyalet	Sancak	Vilayet	Sancak (Liva)
1	Edirne	Tekfırdağı- Gelibolu-Edirne- Filibe-İslimiye	Edirne	Edirne- Tekfırdağı- Gelibolu- Filibe- İslimiye
2	Silistre	Varna- Silistre	Tuna	Ruscuk-Varna-Vidin- Tolca-Tırnova-
3	Boğdan		Sofya	Sofya-Niş
4	Eflak		Selanik	Selanik-Siroz-Drama
5	Vidin	Tırnova-Vidin	Bosna	Saray-Izvornik- Banaluka-Bihke- Travnik-Yenipazar
6	Niş	Niş-Sofya- Samakov-Köstendil	Hersek	Hersek-Gaçka
7	Üsküp	Üsküp- Prizren- Pristine	Manastır	Manastır-Prizren-Üsküp- Debre
8	Sırp		Yanya	Yanya-Tırhala-Ergiri- Preveze-Berat
9	Bosna	Izvornik-Bosna- Kilis- Hersek	İşkodra	İşkodra
10	Rumili	İskenderiye-Ohri- Manastır-Kesriye	Cezair-i Bahr-i Sefid	Biga-Midilli-Sakız- Rodos-Istanköy-Kıbrıs
11	Yanya	Berat- Ergiri- Yanya-Preveze	Girid	Hanya-Kandiye-Resmo- İsfakiye-Laşid
12	Selanik	Tırhala-Selanik- Siroz-Drama	Hüdavendigâr	Bursa-Karesi-Karahisar-ı Sahib-Kütahya
13	Cezayir-i Bahri Sefid	Bozca Ada-Limni- Midilli-Sakız- Rodos-Kıbrıs	Aydın	İzmir-Aydın-Saruhan- Menteşe
14	Girid	Hanya-Retmo- Kandiye	Ankara	Ankara-Yozgat- Kayeseri-Kırşehir
15	Kastamonu	Kocaeli-Bolu- Viranşehir- Kastamonu-Sinop	Konya	Konya-Niğde-Hamid- Teke-Burdur
16	Hüdavendigâr	Karahisar-Kütahya- Bilecik- Hüdavendigâr- Erdek-Biga-Karasi- Ayvalık	Kastamonu	Kastamonu-Bolu-Sinop- Çankırı
17	Aydın	Saruhan-Sığla- Aydın- Menteşe- Denizli	Sivas	Sivas-Amasya- Karahisar-ı Şarki
18	Karaman	Hamid-Teke- Alaiye-İçil-Konya- Niğde	Trabzon	Trabzon-Gümüşhane- Batum-
19	Adana	Tarsus-Adana- Beylan-Karaisalı- Üzeyir-Maraş	Erzurum	Erzurum-Erzincan- Bayezid-Çıldır-Kars- Muş
20	Bozok	Kayseriye-Bozok- Ankara-Kangırı	Van	
21	Sivas	Amasya-Sivas- Divriği-Yeniil	Diyarbakır	Diyarbakır-Mardin- Siirt-Malatya-
22	Trabzon	Canik-Ordu- Karahisarı Şarki- Gümüşhane- Trabzon-Gönye	Mamuretü'l- Aziz	Mamuretü'l- Aziz- Ergani
23	Erzurum	Erzurum-Çıldır- Kars-Bayezid- Dersim	Suriye	Şam-Hama-Trablusşam- Havran-Akka-Belka
24	Musul		Adana	Adana-Kozan-İçel-Payas
25	Kürdistan	Muş-Van-Hakkari- Cizre-Diyarbakır	Haleb	Haleb-Maraş-Urfa-Zor
26	Harput	Maden-Harput- Malatya-Behisni	Trablusgarb	Trablusgarb-Bingazi- Fizan-Cebel-i Garbiye-

¹⁴ Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene H. 1265 (M.1849), s. 62-92.

¹⁵ Musa Çadircı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", s.228.

				Humus
27	Haleb	Rakka-Ayıntab-Haleb	Bağdat	Bağdat-Musul-Kerbela-Hile-Süleymaniye-Şehr-i Zor-Amare
28	Sayda	Ladikye-Trablus-Sayda-Nablus-Kudüs-	Basra	Basra-Müntefik-Necd
29	Şam	Şam-Hama-Humus-Aclun	Yemen	San'a-Hudeyde-Asir-Taaz
30	Bağdad	Süleymaniye-Köysancak-Kerkük-Bağdad-Basra	Hicaz	
31	Habeş	Cidde-Yemen	Bağımsız Sancaklar	
32	Mısır		Canik Mutasarrıflığı	
33	Trablus	Bingazi-Trablusgarb-Hams-Cebel-i Garbiye	Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı	
34	Tunus		Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı	

B- 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım, Kafkas ve Rumeli Göçmenlerinin İskan Edildiği Bölgeler

Fatih Sultan Mehmet döneminde itibaren Kafkaslar¹⁶ ve İran topraklarına doğru genişleyen Osmanlı Devleti 17. yüzyılın başlarında tüm Kafkasya üzerinde otorite kurmuştu.¹⁷ Buna rağmen Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan itibaren, bir taraftan Kafkasya'nın güneyinde hâkim olmaya çalışan İran'la diğer taraftan Akdeniz, Hint Okyanusu ve Orta Doğu'ya yayılma planları yapan Rusya ile üç yüz yıl mücadele

¹⁶ Kafkasya, Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman yarımadasından başlayıp Hazar denizinin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar devam eden dağlık bölgeye denmektedir. Bölge Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının arasında bir biriyle bağlantılı su yollarının en kuzey ucunda yer alır. Rıza Karagöz, "Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan Çıkışı (1774-1830)", **Yeni Türkiye**, Yıl: 8, Sayı: 44, 20002, s. 131. Kafkasya, nüfusunun tamamını Müslüman Çerkes (Adige), Ubıh, Abhaz, Balkar, Oset, Çeçen, Lezgi ve Kumuklardan oluşan Kuzey Kafkasya ve nüfusunun %45'ini Hristiyanlardan oluşan Güney Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılmıştı. S.Rafik Firuzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler", **Osmanlı**, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 687.

¹⁷ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya'nın Siyasi ve Askeri Tarihi (1454-1829)**, 2.baskı, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015, s.31. Necmettin Aygün, "Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri, 1826", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 6, Güz 2007, s. 89-97.

etmek zorunda kalmıştır.¹⁸ Osmanlı-İran-Rusya üçgeninde ki Kafkasya mücadelesinde Rusya 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sonucu imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile tarihsel hedefinde büyük bir aşama kaydetmişti. Bu antlaşmayı takip eden süreçte Rusya, 1783 yılında Kırım'ı ilhak ediyor ve 1829 yılında Edirne antlaşmasıyla da Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyetini sona erdiriyordu.¹⁹

Rusya'nın, Kırım ve Kafkasya'da uyguladığı siyasi, dini, ekonomik ve sosyal baskılar 1793 yılından itibaren Müslüman halkın bazen küçük gruplar bazense büyük kitleler halinde Osmanlı topraklarına zorunlu göçüne neden olmuştu. 1853-1856 Kırım Harbi, ve 1859'da Şeyh Şamil'in teslimi sonrası Çerkez direnişinin 1864'de kırılması Kırım ve Kafkasya'nın çoğunlukla kuzey kısmındaki halklarının göçünü kitlesel bir boyuta taşımıştı.²⁰

Kırım ve Kafkas göçlerini, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrası Balkanlarda yaşayan Müslümanların göçü izlemiştir. Çünkü Rusya, tarihi Akdeniz'e açılma hedefiyle 1877 yılına kadar sınırlarını Tuna nehri, Kafkas dağları ve Karadeniz'e ulaştırmıştı. Bu hedef doğrultusunda Rusya'nın dini ve etnik politikalarla Kafkasya'da hâkimiyetini güçlendirme Balkanlar'da ise hâkimiyet alanları oluşturma çabası 1877 yılında Osmanlı- Rus savaşına neden olmuştu.²¹

93 Harbi ve Berlin Kongresi sonucu Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hakimiyeti ciddi kayba uğramış, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan Osmanlı sınırları dışında kalmıştı. Rusya Rumeli'de özellikle Bulgaristan'da çoğunluğu oluşturan Müslüman Türk halkını yerli çetelere katlettirmek ve göçe

¹⁸ Sadık Müfit Bilge, **A.g.e.**, s.105. Abdurrahman Ateş, "Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795- 797)", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 16, Bahar 2014, 39-55.

Özgür Türker, Abdolvahid Soofizadeh, "Gürcistan'ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması'ndan Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferi'ne", **History Studies**, Volume: 7/3, 2015.

¹⁹ Sadık Müfit Bilge, **A.g.e.**, s.357. Küçük Kaynarca antlaşması için bk. Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması**, Ankara, 2006. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", **TDVİA**, Cilt: 26, 2002, s. 524-527.

²⁰ Hakan Kırımlı, **Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay. Ankara, s. 10.

²¹ Nedim İpek, "93 Muhacereti", **Osmanlı**, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 662.

zorlamak suretiyle o topraklarda çoğunluğa sahip bir Hristiyan-Ortodoks-Slav (Bulgar-Sırp) devleti yaratmak istemişti.²² Ayrıca Rumeli’de Bosna Hersek’in Avusturya Macaristan’ın işgaline uğraması on binlerce Müslüman’ı yurdunu terk ederek Anadolu’ya göç etmesine ve yoğun olarak Batı Anadolu’ya yerleşmesine neden olmuştu.²³ Kırım ve Kafkasya’daki Rus işgali sonrası Rumeli topraklarına iskan edilen Kırım Tatarı, Nogay ve Çerkesler 93 Harbi sonrası ikinci kez göç etmek mecburiyetinde kaldı. Bu nedenle Bulgaristanlı ve Doğu Rumelili Türklerin, Kırım Tatarlarının ve Çerkeslerin oluşturduğu, Balkanlardan gelen büyük Müslüman göçmen topluluklar boydan boya Batı, Orta ve Güney Anadolu’ya yerleştiler

Rusya 93 Harbiyle birlikte Kafkaslarda ve işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum’da Müslüman halka uyguladığı siyasi, dini ve kültürel baskılarla bölgenin etnik yapısını değiştirmeye çalışması üzerine Dağıstanlılar, Çeçenler, Gürcüler, Lazlar, Abhazlar ve bir kısmı Türk kökenli ancak çoğu Kafkas soyundan gelen başka pek çok Müslüman topluluk yerleşmek üzere Doğu Anadolu’ya geldi.²⁴

Genel hatlarıyla yukarıda ifade ettiğimiz olaylar sonrası Kırımdan, Kafkasya’dan ve Rumeli’den göç etmek zorunda kalan nüfusun Osmanlı topraklarında iskan dağılımını genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü her ne kadar Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan nüfus konusunda kaynaklarda çok farklı rakamlar telaffuz edilse de birkaç milyonun üzerinde bir nüfus hareketinin olduğu kesindir. Bu kadar büyük bir kitlenin yarım yüzyılı aşkın bir süre içerisinde Osmanlı topraklarındaki iskan mahallerinin tespiti oldukça zor bir konudur. Bu nedenle göçmenlerin Osmanlı coğrafyasına dağılımının tümünü tespit edebilmek bu çalışmanın kapsamını aşacağından Kırım, Kafkas ve Rumeli’den göçler konusunda hazırlanmış genel ve daha bölgesel ölçekli çalışmalardan istifade edilmiştir.

Osmanlı devletine yönelik ilk Müslüman göçü olarak nitelendirilen Kırım Tatarlarının 1783-1784 yılında yaşanmıştı.1859 yılına kadar geçen süreçte göç eden

²² Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 14-17.

²³ Fahriye Emgili, **Boşnakların Türkiye’ye Göçleri 1878-1934**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2012, s.

²⁴ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 158.

Kırım Tatar ve Nogayları yoğunlukla Bucak ve Dobruca başta olmak üzere Rumeli'deki topraklarda iskân edilmiştir.²⁵ Devlet Rumeli'de Dobruca gibi geniş ve verimli arazileri şenlendirmek, Müslüman nüfus oranını güçlendirerek Tuna boyunda Rusya'ya karşı bir savunma hattı meydana getirmek gibi nedenlerle Çerkes ve Abhazları²⁶ o taraflara yerleştirmek istemişti.²⁷

Kırım savaşı ile başlayan Kafkas göçleri 1859-1860 yıllarında hızlandı ve 1863-1864 kışında ise tam anlamıyla kitlesel bir boyut kazandı. Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde biriken göçmenler ilk olarak deniz vasıtalarıyla Karadeniz'in Trabzon, Samsun²⁸, Sinop ve İnebolu limanlarına taşınırken Anadolu'da iskan edilecekler İstanbul veyahut iskan bölgelerine en yakın İzmit, Mudanya, Antalya gibi limanlara gönderiliyordu. Rumeli'ne sevk edilecekler ise Varna, Köstence, Bergos ve Lom gibi Rumeli limanlarına naklediliyor buradan Rumeli'nin iç bölgelerindeki iskan mahallerine sevk ediliyordu.²⁹

Rumeli'de Kırım ve Kafkas muhacirlerinin iskan edildiği başlıca yerler belgelere yansıdığı kadarıyla şunlardır: Edirne, Tekfurdağı, Filibe, İslimye,

²⁵ Hakan Kırımlı, **Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, s.21. Ayrıca bkz. Ethem Feyzi Gözaydın, **Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri**, İstanbul, 1959.

²⁶ Abhaz ve Abazin Abazaların iki grubuna Rusçada verilen adlardır. Abhazyadaki Abazalar "Abhaz", Rusya'ya bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşayan Abazalar "Abazin" olarak adlandırılır. Rusça aracılığıyla geçtiği Batı dillerinde de genellikle böyle kullanılır. Türkçede ise yüzyıllardır var olan "Abaza" adı böyle bir ayrım içermez. Murat Papsu, "Bir Adlandırma Sorunu: Abhaz mı Abaza mı?", **Nart Dergisi**, Sayı: 51, Eylül-Ekim 2006.

²⁷ Ömer Karataş, "19. yüzyıl Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı:2, 2012, s.359-360. Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s.127. Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Dobruca'da İskan Faaliyetleri", **Ondokuzmayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 1992, s.199.

²⁸ İbrahim Serbestoğlu, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", **Geçmişten Geleceğe Samsun**, Birinci Kitap, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun- 2006, s. 83-98.

²⁹ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, s.40,47. Ayşe Pul, "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskanı (1860-1864)", **Sürgün**, 21 Mayıs 1864, Ankara, 2011, s. 181-207.

Gelibolu, Rusçuk, Dobruca, Varna, Vidin, Tulca, Tırnova, Zıstovi, Silistre³⁰, Niğbolu, Plevne, Samakova, Niş, Selanik, Serez, Drama, Prizren, Üsküp.³¹

Kırımdan ve Kafkasyadan gelen göçmenlerin öncelikli olarak Rumeli’de iskan ettirildiğini ifade etmiştik. Fakat göçmen sayısındaki muazzam artış karşısında devlet Rumeli topraklarının yan sıra Batı ve Orta Anadolu, Suriye, ve Ürdün’de³² göçmenleri iskan etmiştir. Kırım steplerinden gelen Nogay muhacirleri boz kır hayatına alışık olduklarından özellikle Konya, Kırşehir³³, Eskişehir³⁴, ve Ankara bölgeleri gibi İç Anadolu’nun bozkırlarına yerleşiyordu. Ancak Kırım’ın Yalıboyu ve dağlık kesimlerinden gelenler ise alışık oldukları yeşillik ve dağlık alanları tercih ediyorlardı.³⁵

Çerkeslerin iskan edilecekleri bölgeler konusunda Rusya’nın itirazları etkili oluyordu. Rusya Çerkesler sınırlarında hayli uzağa Erzincan, Tokat, Amasya ve Samsun hattının batısında kalan bölgelere iskân edilmesini istiyordu. Rusya bunun yanı sıra Çerkeslerin Suriye’ye dahi iskan edilmesini istemekteydi.³⁶ Bu nedenle 1864 yılına kadar göç eden Kuzey Kafkasyalıların çok küçük bir kısmı Anadolu’nun

³⁰ Ayla Efe, “Tanzimat Döneminde Silistre Eyaletine Muhacirin İskânı” **Balkanlarda İslam Medeniyeti Sempozyumu Uluslararası Üçüncü Sempozyumu**, IRCICA, Bükreş, 1-5 Kasım 2006, İstanbul, 2011, s. 351-373.

³¹ Ömer Karataş, “19. yüzyıl Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı”, s. 364.

³² Mohammed Yakoub Khawaj, “1870-2010 Yılları Arasında Ürdün’deki Çerkeslerin Gelişimi”, **Geçmişten Geleceğe Çerkesler**, Editörler: Sevda Alankuş, Esra Oktay Arı, Kafdav Yay., Ankara, 2014, s. 417- 431. Khawaj bu çalışmasında Çerkeslerin Ürdün’de Amman ve çevresinde toprağın bereketli olduğu düşünülen yerlere yerleştirildiğini, yerleşim yeri seçiminde iddia edildiği gibi Hicaz demiryollarının korunmasının amaçlanmadığını ifade etmektedir. **A.g.m.**, s. 418. Osmanlı Devleti büyük göçmen kitleleri karşısında Trablusgarp vilayetinde dahi Kafkas göçmenlerinin iskanını planlamış ancak iklimin sıcaklığı ve nakliyenin masraflı oluşu yüzünden gerçekleştirememiştir. Ali Osman Çınar, “Bingazi’de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskanı (1851-1904)”, **İstanbul Üniv. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 6, İstanbul, 2004, s. 19-53.

³³ Ahmet Gündüz, “XIX. Yüzyılda Kırşehir’e Yerleştirilen Nogay Muhacirleri (1861-1863)”, **Turkish Studies**, Sayı 7/1, 2012, s. 1217-1229.

³⁴ Muammer Demirel, “Kırım Savaşı’ndan Sonra Eskişehir’e yerleştirilen Göçmenler”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 28, Erzurum, 2005, s. 311-319.

³⁵ Hakan Kırımlı, **Türkiye’deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, s. 21-22.

³⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 112.

doğusuna Erzurum vilayeti dahilindeki Kars ve Sarıkamışa yerleştirildi.³⁷ Rusya'nın itirazları 1865 yılında Osmanlı topraklarına kara yoluyla giren Çeçen göçmenleri Kars ve Çıldır sancaklarına yerleştirmek isteyen Osmanlı hükümetinin bu kararından vaz geçerek Diyarbakır, Siirt, Harput, Sivas, Muş, Van sancaklarında ve Hınıs, Bayburt kazalarında iskan etmesinde etkili olmuştur.³⁸

1864 yılında büyük kısmı Çerkeslerden oluşan Kuzey Batı Kafkasya halklarının sürgününün (tehcir-zorunlu göç) bir devamı olarak 1867 yılında 20 bin Abhaz'ın Osmanlı devletine göçünde de Rusya bu nüfusun iki devletin sınırlarından uzak bölgelere iskan edilmesini Osmanlı hükümetine kabul ettirmişti.³⁹ Bunun sonucu olarak 1860-70'lerde Osmanlı topraklarına Kuzey Kafkasya'dan ve Abhazya'dan gelen Abazalar Anadolu'nun batı ve orta bölgelerine İzmit, Adapazarı, Düzce⁴⁰, Bolu, Bursa-İnegöl, Kütahya, Bilecik, Eskişehir, Samsun, Amasya, Tokat, Yozgat, Sivas, Kayseri, Adana'ya yerleştirildiler.⁴¹

Kırım Harbi ve sonrası Kırım ve Kafkasya'da yaşanan kitlesel göç hadisesi 1877-1878 Osmanlı Rus harbi sonrası bir kez daha Kafkasya'da ve özellikle Rumeli topraklarında yaşanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti Romanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Bosna'dan göç etmek zorunda kalan Müslüman halk için Anadolu'da, Kırım ve Kafkas göçleri sonucu boş arazilerinin kalmadığı belirtilen yerlerde, yeni iskan sahaları açmak ve buralarda göçmenleri iskan etmek mecburiyetinde kaldı.⁴²

³⁷ Georgi Çoçiyev-Bekir Koç, "Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu'ya İskan Edilmesi ve Adaptasyon Problemleriyle İlgili Bazı Bilgiler (XIX.yüzyıl ikinci yarısı-XX. yüzyıl başlangıcı), **Journal of Asian History**, Vol: 40, No: 1, 2006, s. 80-103.

³⁸ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, s. 41- Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, TTK Yay., Ankara 1997, s. 101.

³⁹ Georgy Chochiev, "1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi", **Journal of Caucasian Studies**, Vol: 1, Say: 1, September 2015, s.109-110.

⁴⁰ Nejat Özsoy, "Çerkes ve Abazaların Düzce'de İskânı Ve Kurulan Yeni Yerleşimler", **2. Uluslar Arası Düzce Tarih, Kültür Ve Sanat Sempozyumu Bildiriler**, Düzce Belediyesi Yay., İstanbul, 2016, s. 372-389. Zeynel Özlü, "19. Yüzyılda Düzce Kazası'na Göçler", **Bilig**, Sayı: 61, Bahar 2012, s.201-222.

⁴¹ Murat Papsu, "Bir Adlandırma Sorunu: Abhaz mı Abaza mı?", **Nart Dergisi**, Sayı: 51, Eylül-Ekim 2006. s.3.

⁴² Yakub Ahabab, "93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı'nda İskanı", **Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2016, s.3.

1877-1878 Osmanlı Rus harbi sonrası Batum işgal edilince kitleler halinde Türk ve Müslüman Gürcüler Trabzon ve Samsuna gemilerle gelmiştir. Her ne kadar Rusya daha önce de olduğu gibi göçmenlerin kendi sınırlarına yakın bölgelerde iskan edilmelerini istememişse de ilk etapta gelenler buralara yerleşmişlerdir. Böylece Artvin ve Batum göçmenleri Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Sivas, Kocaeli ve Şile'deki uygun yerlerde iskan edilmiştir.⁴³

Son yıllarda Kırım, Kafkas ve Rumeli göçmenlerinin Osmanlı topraklarında vilayet, sancak, kaza hatta köy ölçeğinde iskan sürecini inceleyen bir hayli çalışma yapılmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki çalışmaların önemli bir kısmında arşiv malzemesi yeterince değerlendirilmeden özet çıkarımlarla genellemelere gidilmiştir. Büyük bir çoğunluğu Osmanlı arşiv vesikalarına dayanan bu çalışmaların en önemli katkısı göçmenlerin iskanının coğrafi dağılımını daha mikro ölçekte tespitine imkan sağlamasıdır. Bu çalışmalar kapsamında 93 Harbi sonrası kaybedilen topraklardan gelen göçmenlerin iskânları konusunda tutulan istatistiki defterlerinden ikisi yayınlanmıştır. Canik, Ankara, Biga ve Niğde Sancağı ile Suriye ve Aydın Vilâyetlerinde iskân edilen 107.742 göçmenin içeren defter Berat Yıldız tarafından⁴⁴, İstanbul'da iskan edilen 1535, iskan mahallerine sevk edilmeyi bekleyen 33.689 göçmen ile Selânik, Sinop ve İzmit'te iskan edilen 55.448 göçmenin kaydedildiği defter ise Derin Paşaoğlu tarafından yayınlanmıştır.⁴⁵

Bunların dışında göçmenlerin iskan edildiği bölgeler arşiv vesikalarına yansıdığı kadarıyla şunlardı: Adana⁴⁶, İçel, Konya, Ankara, Çankırı, Bursa, Karasi, İzmit, Karahisar-ı sahip⁴⁷, Kütahya, Amasya, Çorum, Sivas, Kastamonu, Bolu,

⁴³ Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından Sonra)", **Atatürk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 40, Erzurum, 2009, s. 322-324.

⁴⁴ Berat Yıldız, **Emigrations From The Russian Empire To The Ottoman Empire: An Analysis In The Light Of The New Archival Materials**, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

⁴⁵ Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", **History Studies**, Cilt: 5, Sayı: 2, s.347-387.

⁴⁶ Hilmi Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)", **Selçuk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 22, 2007, s. 405-434.

⁴⁷ Mehmet Güneş, "Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-i Sahib'de İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar (1861-1895)", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: XVIII, Haziran 2014, s. 421-452.

Sinop, Trabzon, İstanbul, Çanakkale, Elazığ, Diyarbakır-Bitlis, Aydın, Erzurum.⁴⁸ Nogay ve Çerkeslerin iskan edildiği yerlerden biri de Urfa'dır.⁴⁹ Anadolu'nun yanı sıra Suriye'ye de göçmen gönderilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Derya Derin Paşaoğlu, **Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları**, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara, 2009.

⁴⁹ İhsan Satış, "Kırım Savaşından Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskanlar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/I, Yaz 2012, s. 517-531.

⁵⁰ Kemal Karpat, Avrupa Egemenliğinde Müslümanların Konumu, Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskanı", **Çerkeslerin Sürgünü**, Kafkas Derneği Yay., Ankara, 2001, s. 78-111. Jülide Akyüz-Orat-Nebahat Oran-Arslan, "Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri", **1864 Kafkas Tehciri Savaş ve Sürgün**, Editör: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar & İrcica Yay., İstanbul, 2014 s. 485-513. Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon, 1996, s. VIII.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOCAELİ SANCAĞI'NIN İDARİ YAPISI VE NÜFUS

A- Osmanlı Devleti İdari Taksimatında Kocaeli Sancağı

1305–1329 yılları arasında Adapazarı'nda ve Sapanca'nın doğusunda yerleşen Osmanlılar, İzmit körfezinin güney ve doğu bölgelerinde hâkimiyet kurduktan sonra bölgenin askeri ve idari merkezi olan Nikomedi kentini 1337 yılında ele geçirmiştir.⁵¹ Nikomedia'nın fethi Osman Gazi'ye yoldaşlık eden Akça Koca, Aykut Alp, Turgut Alp, Konur Alp, Samsa Çavuş ve Abdurrahman Gazi gibi aşiret reislerinin Bizans'a karşı yürüttükleri başarılı akınların sonucuydu. Sakarya nehri ile Üsküdar arasındaki bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinde büyük rolü olan Osman Bey'in silah arkadaşı Akça Koca 1328 yılında konakladığı Kandıra yakınlarındaki Baba(Akça) tepedeki otağında vefat etti ve burada defnedildi. Mezarının üzerine zamanla ahşaptan çandı türbe ve mescit inşa edilmiştir.⁵²

Bölge Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte Türkmenlerin iskânına açılmış ve kısa sürede Türk nüfusu hakim duruma gelmiştir. Osmanlı dönemi ve günümüzde bölgenin yerli halkı olarak nitelendirilen Manavlar aslında fetih sonrası yerleşen Türkmen guruplarından biridir.⁵³ Kısa sürede Türk kimliği kazanan Nikomedia kenti “İzmit”, körfezi çevreleyen bölge ise Akça Koca'nın

⁵¹ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, İstanbul, 2003, s. 40.

⁵² Akça Koca Bey'in mezarı Kandıra Baba Köy'ünde Baba Tepesi mevkiinde bulunmaktadır. Volkan Şenel, “Kocaeli Akça Koca Bey Anıt Mezarı”, **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Cilt 2**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 229-239. Enver Konukçu, **Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kocaeli, 2009. Halil İnalcık, **Devlet-i Aliye**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2009, s.44-47.

⁵³ Reşat Yaşa, “Sakarya Yöresinde Türkmenler”, **Sakarya İli Tarihi**, Cilt: 1, Sakarya Üniv. Yay., Sakarya, 2005, s. 216. Ali Aktaş, **İzmit Sancağında Manavların Etnik ve Kültürel Yapısı**, Cinius Yay., İstanbul, 2016.

adını yaşatmak üzere “Kocaili” adıyla isimlendirilerek Osmanlı idari teşkilatında yerini almıştır.⁵⁴

Osmanlı Devletinde ilk önemli idari düzenlemeler Orhan Gazi döneminde yapıldı. Bu düzenlemelere göre devlet teşkilatının temel idari birimi sancaktı. Akça Koca’nın ölümünden sonra onun beylik sınırına dâhil ettiği bölgeler sancak haline getirildi ve yönetimi Gazi Süleyman Paşa’ya verildi. 1340 yılında askeri sebeplerden dolayı Kocaeli ile birlikte Sultanöyüğü, Hüdavendigareli, ve Karasieli birer sancak yapıldı.⁵⁵

Osmanlı İdari teşkilatının temelini oluşturan sancakların adlandırılmasında bazen merkezi belli bir iskan yerinin, bazen de belli bir coğrafi mıntıkanın adı tercih edilmiştir. Bu noktada Menteşe, Canik ve Teke sancaklarında olduğu gibi Kocaeli sancağı da bir iskan merkezini değil bir coğrafi mekanı nitelemektedir. Bu idari birimlerde sancakla aynı adı taşıyan bir iskan yeri yoktur.⁵⁶ Kocaeli sancağın idari alanının adı İzmit ise sancağın merkezi durumundaki şehrin adı olarak uzun yıllar Osmanlı idari teşkilatında kullanılmıştır. Ancak özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren merkez şehrin adı idari alanı kapsayacak şekilde kullanılarak Kocaeli Sancağı yerine İzmit Sancağı yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak bürokraside her iki isimde kullanıldığı için birinin diğerinin yerine geçtiğini söyleyemeyiz. Biz de bu çalışmada yalnızca sancağın idari alanını nitelemesinden dolayı Kocaeli isminin kullanımını uygun bulduk.

Osmanlı devletinde ilk olarak sancakların teşkiliyle oluşan idari yapı daha sonra boğazlar esas alınarak Rumeli (1362) ve Anadolu (1393) beylerbeylikleri oluşturularak iki büyük kısma ayrılmıştı. Bu yapıda Kocaeli Sancağı Anadolu beylerbeyliğinin sınırları dâhilinde yer almıştır. Eyaleti oluşturan sancakları

⁵⁴ İzmit adının oluşum sürecine dair ayrıntılı bir analiz için bkz. Oğuz Polatel, “Nikomedia’dan İzmit’e Bir Kent Adının Dönüşümü” **History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, Nisan 2012, s.279-295.

⁵⁵ Enver Konukçu, **Kocaeli’nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kocaeli, 2009, s. 86. Mehmet Akif Erdoğan, “Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: 12, 1992, s. 492. İlhan Şahin, “Sancak, **TDVİA**, Cilt: 36, s.97-98.

⁵⁶ Tuncer Baykara, **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş-I**, Ankara, 1985, s.32.

gösteren arşiv kayıtları 15. yüzyıla kadar inmektedir ve Kocaeli bu sancakların içerisinde yer almaktadır.⁵⁷ Son halini 1561'den önce aldığı düşünülen Celâl-zâde Mustafa'nın *Tabakâtü 'l-Memâlik ve Derecâtü 'l-Mesâlik* adlı eserinde de kaydedildiği gibi Kocaeli Sancağı 1560 yılı başlarına kadar Anadolu Eyaleti'nin sınırları içerisinde görülmektedir.⁵⁸

Tam tarihini tespit edemesek de 1560'lı yıllar Kocaeli Sancağının bağlı olduğu idari birimde değişikliğin olduğu dönemlerdir. Bu değişiklik Kocaeli Sancağının "Kaptan Paşa Eyaleti" olarak da anılan Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlanmasıyla gerçekleşmiştir. Barbaros Hayrettin Paşa'nın resmen Osmanlı İmparatorluğu hizmetine girmesiyle 1534 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid (Kaptan Paşa) adıyla yeni bir eyaleti kurulmuştur.⁵⁹ Kocaeli Sancağının bu eyalete bağlandığını 1562-74 yıllarını ihtiva eden sancak tevcih defterindeki bir notta görüyoruz. Bu defterde Kocaeli Sancağı Anadolu Eyaletine dâhil sancaklar arasında yazılmıştır. Ancak "*Liva-i Kocaeli der tasarruf-ı Bali Bey mir-i sabık Rodos fi 9 Receb sene 974 [20 Ocak 1567]*" kaydına düşülen derkenarda "*Mezkur Sancak Cezayir Beylerbeyiliğine ilhak olunmak buyuruldu*" ifadesi Kocaeli Sancağının Anadolu Eyaletinden ayrılarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletine bağlanmış olduğunu göstermektedir.⁶⁰

⁵⁷ BOA.MAD. Defter No: 438, Defter No: 550. Halil İnalçık, "Eyalet", TDVİA, Cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 549. M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi", Osmanlı, Cilt: 6, Ankara, 1999. Oğuz Polatel, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Asır Başlarında İznikmid (İzmit) Kazası (1523-1530), Giriş -Transkripsiyon*, Atatürk Üniv, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, Erzurum, 1998.

⁵⁸ Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa -Tabakâtü 'l-Memâlik ve Derecâtü 'l-Mesâlik*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009. Tabakâtü'l-Memâlik'in bir bütün olarak gözden geçirildiği ve son halini aldığı tarihin 969/1561'den önce olması gerekmektedir, s.LV. s. 20,24. Feridun Emecen-M. İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", Belgeler, TTK, Ankara, Cilt: XIX, Sayı: 23, Ankara, 1999, s. 67.

⁵⁹ Bu altı sancak Gelibolu, Egriboz, Karlılı, İnebahtı, Rodos ve Midilli'den oluşmaktadır. İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'nin Kuruluşu (1534)" İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 38, 2002, s. 61-75.

⁶⁰ BOA.MAD. Defter No: 563, s.72. BOA.KK. Defter No: 262, s. 15. Osmanlı Arşivinde Kocaeli üzerine uzun yıllar çalışmalarda bulunan Galitekin'in tespitlerine göre Kocaeli'nin bu eyalete

Kocaeli Sancağının konumunun 17. Yüzyıl boyunca değişmediğini Aynı Ali Efendi'nin 1609 tarihli *Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan* adlı risalesinde, 1632–1641 tarihli Ruus Defterinde, 1654 tarihli *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi* 'nde, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin 1675 tarihlerine doğru meydana getirdiği *Telhisü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı kaynaklardan tespit edebilmekteyiz.⁶¹

Kocaeli Sancağı 1698-1702 arasında Süveyş Kaptanlığına bağlı sancaklar arasında yer alsa da 1715 öncesinde tekrar Kapdan Pasa Eyaletine bağlanmıştır.⁶² 1717-1730 yılları arasını içeren Sancak Tevcih defterinde ise Kocaeli Sancağı, Derya Kaptanlığı'na (Cezayir Eyaleti) bağlıdır ve bu bağlılık 18.yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir.⁶³

1796 (H.1211) tarihli Anadolu ve Rumeli'deki bazı eyalet ve livaların tevcihat kayıtlarını içeren defterde Kocaeli livası tekrar Anadolu eyaleti sınırlarına dâhil edildiği görülmektedir ve bu konumunu 1820 yılına kadar da devam

bağlılığına dair en eski belge 1570 tarihlidir. A. Nezih Galitekin, **Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi Soydanlar**, İstanbul 2011, s. 105. Ruus Defteri No: 622 ve Atıf Ef. 1734, Kavanin Mecmuası, vrk.204/b den naklen Ahmet Akgündüz, Kanuni devri sonlarına doğru eyaletin sancakları arasında Kocaeli sancağını saymaktadır. **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 5.Kitap, s.385. Şakiroğlu ise, 1568-1574 tarihli listelerde Cezâyir-i Bahr-i Sefid veya Kaptanpaşa eyaletini oluşturan yedi idarî birim içinde Kocaeli sancağının yer almadığını, daha sonraki listelere göre Cezâyir-i Mağrib, Midilli ve Sakız eyalet içinde gösterilmezken buraya Mizistre, Kocaeli, Biga, İzmir ve civarını ihtiva eden Sıgla sancaklarının bağlanmış olduğunu ve 17. yüzyıl ortalarına ait listelerde Kocaeli'nin yer almadığını ifade etmektedir. Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", **TDVİA**, C:7, İstanbul, 1996, s. 500.

⁶¹ BOA.KK. Defter No: 266, s.18. Ayn Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân**, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1979, s. Metin Kunt, Sancaktan Eyalet 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 182–183. **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992, s.42. Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Ali Osman**, Haz. Sevim İlğürel, TTK. Yay., Ankara, 1988, s.13, 127.

⁶² Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı**, Cilt: 6, Ankara, 1999, s. 104-105. BOA.KK. Defter No: 510, s. 360-365. Bu defterde Kocaeli Livasına ait ilki 28 Kasım 1714 sonuncusu 13 Şubat 1716 tarihli kayıtlar bulunmaktadır.

⁶³ BOA.KK. Defter No: 523 M, s.7-8. BOA.DFE.RZ. Defter No: 1536, s.1.

etmiştir.⁶⁴ Fazıla Akbal'ın yayınlamış olduğu ve 1831 yılı Osmanlı İmparatorluğunun idarî taksimat ve nüfusunu gösteren makalede Kocaeli Sancağı Cezayir Eyaletine bağlıdır.⁶⁵ Baykara, bu makalede yayınlanmış olan verilerin 1821 öncesine ait olması gerektiğini belirtir.⁶⁶

1836 yılına kadar Anadolu eyaleti isim olarak varlığını korumuş, ancak kapsadığı sancaklardan bazıları zaman zaman alınarak başka yöneticilere verilmiştir. Sığla ve Biga ile birlikte Kocaeli zaman zaman geliri Kaptan Paşa'ya ayrılan Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine katılmıştır. Bazen de Kocaeli, Hüdavendigâr (Bursa) ve Eskişehir'in mutasarrıflık haline getirilerek bir vezirin yönetimine verilmiştir.⁶⁷

1836 yılında redif askerini daha yararlı bir hale getirmek amacıyla eyalet sınırlarında büyük değişiklikler yapılmış birkaç sancak veya eyaleti birleştirilerek Anadolu'da bulunan on sekiz eyaletin sayısı dörde indirilmiştir. Bu yeni idari yapılanma içinde Hüdavendigâr, Kocaeli, Bolu, Karesi, Eskişehir sancakları "Redif-i Hassa-i Hüdavendigâr Müşirliği" adıyla birleştirilmiş.⁶⁸

1839 da Tanzimat Fermanının ilanı sonrası idari teşkilatta yapılan ıslahat ile valilere yalnız asayiş işleri bırakılmış, mali işler Padişah tarafından atanan ve muhassıl-ı emval adı verilen geniş yetkili görevlilere verilmiş. Daha çok sınırları çok geniş sancaklarda kazalar yakınlık, ulaşım gibi ölçütlere göre gruplandırılarak

⁶⁴ BOA.A.NŞT. Defter No: 145121, s. 7.

⁶⁵ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı Devleti'nde İdari Taksimat ve Nüfus", **Bellekten**, Cilt: XV, Ankara, 1951, s.

⁶⁶ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş-I**, s.104

⁶⁷ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK. Yayınları, Ankara 1997, s. 14.

⁶⁸ Musa Çadırcı, Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu, **Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 14, Ankara 1963, s.70. Emre Satıcı, **19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti**, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.16-17.

muhassıllık daireleri oluşturulmuştur.⁶⁹ Bu düzenlemeye göre, Kocaeli muhassıllığı Hüdavendigar Eyaletine dâhildir.⁷⁰

Tanzimat'ın taşra yönetiminde tesis ettiği bu yeni yönetim şekli, hükümetin bütün iyi niyetli çabalarına rağmen başarılı olamadı. Uygulamanın daha ilk senesi dolmadan birçok aksaklıklar su yüzüne çıkmaya başlamış ve bunun sonucu yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu doğrultuda 1841 Mayıs'ında Hüdavendigar, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı sahip ve Karesi sancakları yeniden "Hüdavendigar Eyaleti" adıyla birleştirilmiştir.⁷¹

Mart 1842'de yapılan bir düzenleme ile Kocaeli ve Bolu sancakları Hüdavendigar Eyaletinden ayrılarak Bolu eyaleti oluşturuldu.⁷² 1844-1845 Temettuat Defterleri de sancağın Bolu Eyaletine bağlı olduğunu göstermektedir.⁷³

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlayan idari reformlar çerçevesinde, 1845 yılında Kastamonu eyalet haline getirildi. Devlet Salnamelerine⁷⁴ göre, 1847-1856 tarihlerinde Kastamonu Eyaleti Kocaeli, Bolu, Viranşehir ve Sinop Livasından oluşmaktaydı.⁷⁵ 1856 yıllığında ise Kocaeli Sancağı Hüdavendigar

⁶⁹ Emre Satıcı, **A.g.t.**, s. 251-252.

⁷⁰ Ayla Efe, **Muhassıllık Teşkilatı**, Eskişehir Anadolu Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir, 2002, s. 13.

⁷¹ Takvimi-i Vekayi, Def'a 194, 26 Z 1255 (01.03.1840) tarihli nüshadan nakleden Emre Satıcı, **A.g.t.**, s.255.

⁷² Mehmet Dolama, **875 Numaralı Bolu Şer'iye Sicil Defterlerine Göre Tanzimat-I Hayriyye'nin İlk Yıllarında Bolu (1841-1844)**, Abant İzzet Baysal Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi, 2006, s.61-62.

⁷³ BOA. **ML.VRD.TMT.** Defter No: 3922, 3961.

⁷⁴ 1263'ten 1326'ya kadar (1847-1908) altmış dördü hicrî tarihlere göre, bundan sonraki dördü (1326-1334/1910-1918) malî tarihlere göre olmak üzere toplam altmış sekiz adet neşredilen devlet salnâmeleri sadece 1263-1327 (1847-1912) yılları arasında düzenli biçimde basılabilmiş, 1328-1332 (1912-1916) arasında savaş yüzünden yayımlanamamıştır. Bilgin Aydın, "Salname", **TDVİA**, Cilt: 36, İstanbul, 2009, s. 52.

⁷⁵ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene H. 1263 (M. 1847), s.84. Tülay Ercoşkun, "Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi", **Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 54/ 2, 2014, s.365-394. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1264 (M. 1848), s.114, Sene H. 1265 (M. 1849), s.76, Sene H. 1266 (M. 1850), s.70, Sene H. 1267 (M.

Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁷⁶ 1861 yılına kadar Hüdavendigar eyaletine bağlılığı devam eden Kocaeli Sancağı, sınırlarının genişliği ve eyalet merkezine (Bursa) uzaklığı nedeniyle bürokratik işlemlerdeki aksamalardan dolayı Hüdâvendigâr eyaletinden ayrılarak ayrı bir mutasarrıflığa dönüştürülmüştür.⁷⁷ Bu durum Salnameye yansımamıştır ve Kocaeli Sancağının idari olarak bağlı olduğu birim 1871 yılına kadar yayınlanan salnamelerde Hüdavendigar eyaleti olarak kaydedilmiştir. 1871 (H.1288) yıllığında ise Bab-ı Zabtiye İdaresine bağlı gösterilmiştir.⁷⁸ Ancak bu durum idare ve işlemlerce bazı zorlukların yaşanmasına neden olduğundan tekrar Hüdavendigar vilayetine bağlanması uygun bulunmuş ve bu karar 14 Ramazan 1288 (26 Kasım 1871) tarihli padişah iradesiyle onaylanmıştır.⁷⁹

İnşa olunmakta olan demiryolun güzergahı ve yol için gereken levazımat ve eşyanın en önemli tedarik merkezi olduğundan Hüdavendigar vilayetinden ayrılarak İdare-i Mahsusa tahtına konması faydalı sağlayacağı yol inşaatını teftiş için İzmit'e gidip gelmiş olan Nafia Nazarı tarafından bildirilmiştir. Ayrılma konusu İzmit livası ileri gelenleri tarafından dahi talep edilmesi üzerine İzmit Sancağının müstakil bir mutasarrıflık ittihaz olunması 28 Ocak 1872 (18 Zilkade 1288) tarihli padişah iradesiyle onaylanmıştır.⁸⁰

İzmit sancağı vilayet usulü gereğince önceden Hüdavendigar eyaletine bağlanmış iken sonradan ayrılarak bir mutasarrıflık yapılmış ise de öyle müstakil mutasarrıflık olarak ayrıca idaresi bir takım zorluklara neden olduğundan tekrar bir yere bağlanması gerekmiştir. Gerçi eskiden olduğu gibi Hüdavendigar eyaletine bağlanması gerekirse de yapılmakta olan demiryolu münasebetiyle İstanbul'a irtibatı daha münasip görülmüştür. Bundan dolayı İzmit livasının

1851), s.71, Sene H. 1268 (M. 1852), s.70, Sene H. 1269 (M. 1853), s.72, Sene H. 1270 (M. 1854), s.79, Sene H. 1271 (M. 1855), s.68.

⁷⁶ Hüdavendigar Eyaleti 1856'da Kocaeli, Hüdavendigar, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Erdek, Biga, Karesi ve Ayvalık olmak üzere 8 sancaktan ibarettir. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H.1272 (M.1856), s.65-67.

⁷⁷ BOA.İ.DH. 478-31139. BOA.A.MKT.UM. 504-46.

⁷⁸ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1288 (M.1871), s.244.

⁷⁹ BOA.İ.DH. 642-44646. **Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi**, Sene H.1287 (M. 1870), s. 91.

⁸⁰ BOA.İ.MMS. 42-1740

Üsküdar, Kaza-i Erba'a gibi Zabtiye Nezaretine bağlanması Sadaretçe uygun bulunur. Bu hususta padişah iradesi 19 Ağustos 1872 (15 Cemaziyelevvel 1289) tarihinde yazılmıştır.⁸¹ 1873 tarihli Devlet salnamesinde tekrar Hüdavendigâr Eyaletine bağlı görünen Kocaeli sancağı 1873-1876 arasında Zaptiye Nezareti bağlı iken daha sonra Müstakil idare olunan sancaklar arasında yer almıştır bir süre sonra ise tekrar Zaptiye Nezaretine bağlanmıştır.⁸² Kocaeli Sancağı 1878 yılında “Doğrudan doğruya Şehremanetiyle muhabere eden mülhak kaimakam ve mutasarrıflıklar” içerisinde yer almaktadır.⁸³

İzmit Sancağı 1887 (H.1305) yılı Salnamesinde önce Şehremanetine dahil gösterilmişken ilerleyen sayfalarda bu sefer Hüdavendigâr vilayetine bağlı bir sancak olarak kaydedilmiştir.⁸⁴ Yıl içerisinde kısa bir süreliğine Hüdavendigâr'a bağlanmışsa da İstanbul ile haberleşmede yaşanacak zaman kaybı ve İstanbul-İzmit arasında yapımı planlanan demiryoluyla ilgili işlemlerin aksamaması nedeniyle Kocaeli Sancağına Hüdavendigâr eyaletinden ayrılıp doğrudan Babıali ile haberleşmek üzere müstakil mutasarrıflık statüsü verilmiştir.⁸⁵ Sancağın müstakil statüsü cumhuriyete kadar devam etti.

B- Kocaeli Sancağının Mülki Yapısı ve Sınırlarının Tespiti

⁸¹ BOA.İ.DH. 655- 45582.

⁸² **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1291 (M. 1874), s.249. Sene H. 1292 (M. 1875), s.175. Sene H. 1293 (M. 1876), s.243.

⁸³ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1294 (M. 1877), s.319. Sene H. 1295 (M. 1878), s.317. **Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi**, Sene H.1302 (M.1884), s. 340.

⁸⁴ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1305 (M.1887), s.34, s.313.

⁸⁵ İzmit mutasarrıflığı önceden Şehremanetine bağlı idare edilmekte ve İzmit ile İstanbul arasında demiryolu hattıyla hergün gelip giden olduğundan bu durum işlemlerin kolay ve hızlı yapılmasını sağlamasına rağmen daha sonra İzmit mutasarrıflığı Şehremanetinden ayrılarak Hüdavendigâr vilayetine bağlanmıştır. Oraya ait işlemler için bittabi Hüdavendigâr vilayetine durum yazılması ve oraca dahi livadan sual ve açıklama istendiğinde alınan merkeze tebliğ edilmesi doğal olarak işlemlerin gecikmesine neden olduğu ve bundan dolayı merkez dairelerinden bazıları tarafından iharlarda bulunulması gerektiğinden bu gibi gecikmelere ve sorunlara meydan vermemek için Kaza-i Erbaa mutasarrıflığında olduğu gibi İzmit dahi müstakilen mutasarrıflık haline getirilerek doğrudan doğruya merkezle haberleşmesi gereği uygun görülmüş ve Sadaretin onayına sunulmuştur. BOA.DH.MKT.1434-41. Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 25 Temmuz 1887 (13 Temmuz 1303) tarihli tezkire.

19. yüzyıl ortalarına doğru Kocaeli Sancağı sınırları dâhilinde 29 kaza bulunmaktaydı. Bu dönemde hazırlanan nüfus defterlerine göre sancağı oluşturan kazalar *Absafi, Adapazarı ve Sapanca, Ağaçlı, Akabad, Akhisar, Akyazı, Beşdivan, Dodurga, Gebze, Genceli, Geyve, Gölpazarı, Hendek, İzmit, İznik, Kandıra, Karamürsel, Karasu, Kartal, Kaymas, Lefke, Pazarköy, Sarıçayır, Şeyhler, Şile, Taşköprü, Yalakabad, Yenice-i Taraklı, Yoros (Beykoz)* dur.⁸⁶

19. yüzyıl Osmanlı Devletinin birçok alanında olduğu gibi idari yapısında da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. 1839 da Tanzimat Fermanının ilanı sonrası idari teşkilatta yapılan ıslahat ile valilere yalnız asayiş işleri bırakılmış, mali işler Padişah tarafından atanan ve muhassıl-ı emval adı verilen geniş yetkili görevlilere verilmiş. Daha çok sınırları çok geniş sancaklarda kazalar yakınlık, ulaşım gibi ölçütlere göre gruplandırılarak muhassıllık daireleri oluşturulmuştur.⁸⁷

Bu düzenlemeyle birlikte Kocaeli Sancağında dört muhassıllık merkezi oluşturulmuştur. Bu merkezlerden birincisi *İzmid, Ağaçlı, Kaymas, Şeyhler, Kandıra ve Gençli* kazalarından, ikincisi *Adapazarı, Akyazı ve Hendek, Absafi ve Sarıçayır, Karasu* kazalarından, üçüncüsü *Karamürsel, Yalova, Pazarköy, İznik* kazalarından ve dördüncüsü ise *Geyve, Beşdivan, Akabad, Gümüşabad* kazalarından oluşmuştu. Bu gruplanma muhassılın görev yeri olarak mevcut mülki taksimattan ziyade yeni bir mali yapılanmaya gidildiği göstermektedir.⁸⁸

Anadolu eyaletinin alfabetik sıraya göre düzenlenen muhassıllık defterinde ise Muhassıllık-ı İzmit Ağaçlı, Kaymas, Şeyhler, Kandıra, Genceli [Karamürsel İzmit'e ilhak edilmiştir]; Muhassıllık-ı Adapazarı, Akyazı, Hendek, Absafi, Sarıçayır, Karasu; Muhassıllık-ı Karamürsel, Yalakabad, Pazarköy, İznik (İzmit'e ilhak olduğu tarih 12 Rabiülevvel 1257 (4 Mayıs 1841)); Muhassıllık-ı Geyve, Beşdivan, Akabad, Gümüşabad, Akhisar; Muhassıllık-ı Gebze, Kartal, Beykoz

⁸⁶ BOA. NFS. Defter No: 583, 586, 578, 581, 582, 670. 1248 tarihli nüfus defterine göre Adalar nahiyesi Kocaeli sancağı sınırları içerisinde. BOA. NFS. 579. Dodurga Sakarya ilinin Geyve ve Akyazı ilçeleri ile Bolu il hududu arasındaki bölgeye verilen isim.

⁸⁷ Emre Satıcı, **19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti**, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 251-252.

⁸⁸ Ayla Efe, **A.g.t.**, s.12-13.

(Yoros), Taşköprü, Şile olarak gururlandırılmıştır. Bu defterin sonlarında Kocaeli livası dahilinde 15 kaza ismi kaydedilmiştir.⁸⁹

Sancağın mülki yapılanmasını tespit edebileceğimiz önemli bir kaynak olan Osmanlı Devlet Salnamelerinde sancağa bağlı kaza ve nahiyelerin zaman zaman çok sağlıklı bir şekilde kaydedilmediği görülmektedir. Bir salnamede kaza olarak kaydedilen bir idari birimin bir sonraki yılda nahiye bir sonraki yılda ise tekrar kaza olarak nitelendirildiği görülmektedir. 1848 (H.1264) tarihli salnamede nüfus defterlerinde Kocaeli sancağına bağlı olan İzmit, Lefke ve Gölpazarı kazaları Hüdavendigar sancağı sınırları dâhilinde yer almaktadır.⁹⁰ Bu salnamede Bolu Sancağına bağlı bir kaza olan Kıbrısçık'ın Kocaeli Sancağı'na bağlı gösterilmesi coğrafi açıdan mümkün gözükmediğinden bu eklemenin sehven yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Sancak sınırlarındaki bu daralma 1854 yılında Pazarköy kazasının da İzmit, Lefke ve Gölpazarı ile birlikte Hüdavendigar sancağına bağlanması ile devam etmiştir.⁹¹

1861 (H.1277) yılına ait Salnamede ise İzmit, Yalova, Adapazar ve Sapanca, Beşdivan, Karasu, Şeyhler, Akabad, Akhisar, Hendek ve Akyazı, Abısağı, Sarıçayır, Todurga, Taraklı ve Geyve kaza, Karamürsel, Kaymas, Kandıra ve Gençli, Ağaçlı, Şile, Yoros (Beykoz), Kartal ve Aydos, Gebze, Taşköprü nahiye olarak kaydedilmiştir.⁹²

1862 (H.1278) yılında önceki yılda nahiye olarak belirtilenler kaza olarak kaydedilmiştir. Bu tarihte İzmit, Lefke, Gölpazarı ve Pazarköy (Görece ile) kazaları Kocaeli Sancağına dahil edilmiştir. Böylece toplam kaza sayısı 27'ye yükselmiştir.⁹³

1863 yılında sancak dâhilinde birbirine yakın kazaların birleştirilmesi suretiyle kaza sayısının 27'den 11'e indirilmesi konusu gündeme gelmiş ve buna dair bir düzenleme hazırlanmıştır. Bu düzenlemeye göre 1- Lefke ve Gölpazarı, 2-

⁸⁹ BOA.KK. 5802, s.3, 10, 13, 23.

⁹⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene H. 1264 (M. 1848), s. 114, 157-218.

⁹¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene H. 1271 (M. 1854), s. 82.

⁹² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene H. 1277 (M. 1860), s.134.

⁹³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene H. 1278 (M. 1861), s.135.

Kartal ve Gebze-Taşköprü, 3- Şile ve Beykoz- Akva, 4- Kaymas ve Adapazarı, 5- Pazarköy, 6- İznik, 7- Yalakabad (Yalova) ve Karamürsel, 8- Kandıra ve Beşdivan-Ağaçlı-Karasu-Şeyhler, 9- Absaflı ve Sarıçayır-Hendek, 10- Todurğa ve Taraklı-Geyve, 11- Akhisar-ı Geyve olarak kazaların bazıları birleştirilmiştir.⁹⁴

Mart 1863'de Anadolu ve Rumeli'ye teftiş görevi ile gönderilen dört bürokrattan biri olan Ahmet Vefik Efendi Kocaeli, Bolu, Hüdâvendigâr ve Karahisar-ı Sahib livalarında münasebet ve yakınlığından dolayı kazaları birleştirerek yeni bir düzenleme planlamıştır. Birleştirilen müdürlüklerinin gösterildiği defterde Kocaeli Sancağına bağlı kazalar şunlardır; 1- İzmit, 2- Karamürsel (Karamürsel, Yalova), 3- İznik (İznik, Pazarköyü), 4- Lefke (Lefke, Gölpazarı), 5- Geyve (Geyve, Akhisar, Taraklı, Todurga), 6- Adapazarı (Adapazarı ve Sapanca, Hendek ve Akyazı, Albsofi, Sarıçayır), 7- Şile (Şile, Beykoz), 8- Taşköprü (Taşköprü, Akova, Ağaçlı, Beşdivan), 9- Şeyhler (Şeyhler, Kaymas ve Genceli, Karasu, Kandıra), 10- Kartal (Kartal, Gebze, Üç Adalar), 11 Büyük Ada (Üç Ada). Böylece 28 idari birim 11 kaza olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁹⁵

Devlet Salnamelerinde ise 1864 (1281) yılına kadar Sancak sınırı ve kaza sayısında değişim olmamıştır.⁹⁶ 1864 yılına ait salnamede kaza sayısı 11 olarak belirtiliyor ancak kazlar net olarak ayrıştırılmadan kaydedilmiştir. Salnamede geçtiği şekliyle Kocaeli livasının mülki yapısı şöyledir: “İzmit nevahi-i Karamürsel maa Yalova Taşköprü maa Beşdivan ve Ağaçlı ve Akabad Akhisar-ı Geyve ve Taraklı Yenicesi ve Dodurga Şeyhler maa Kaymas ve Kandıra Akyazı maa Hendek maa Gençli ve Karasu Şile maa Beykoz Yoros Kartal maa Aydos ve Gebze Lefke maa Gölpazarı İznik ve Pazarköy maa Görele Adapazarı maa

⁹⁴ BOA.Y.EE. 33-30. Kocaeli sancağı dahilinde bulunan 27 adet kazanın kabul edilen yeni usul gereğince cümlesi birleştirilerek yeniden 11 kaza teşkil olunmuştur. 26 Şevval 1279 (16 Nisan 1863).

⁹⁵ BOA.MVL. 677-22. Ahmet Vefik Efendiden Sadaret'e 20 Mayıs 1280 (1 Haziran 1864) tarihli yazı.

⁹⁶ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1279 (M. 1862), s.143; Sene H. 1280 (M.1863) s.142.

Sapanca ve Absofi ve Hendek maa Akyazı ve Sarıçayır”. Burada hangi kazanın hangi kaza ile birleştigi net değildir.⁹⁷

1865 (1282) yılında ise Kartal ve Gebze, Şile ve Beykoz kazaları Bab-ı Zabtiye idaresine bağlanmıştır. Kocaeli Sancağı ise Karamürsel ve Yalova nahiyeleri ile birlikte İzmit, Taşköprü ve Beşdivan, Ağaçlı, Akabad, Akhisar-ı Geyve, Taraklı Yenicesi, Dodurga, Şeyhler ile Kaymas, Kandıra ve Genceli, Karasu, Lefke ve Gölpazarı, İzmit, Pazarköy ve Görele, Adapazarı ve Sapanca, Absafi, Hendek ve Akyazı ile Sarıçayır’dan oluşan 17 kazadan oluşmuştur.⁹⁸

İzmit Sancağına tabi Taşköprü kazasının Şile ve Gebze kazaları gibi İzmit Sancağından ayrılarak Bab-ı Zabtiye İdaresine bağlanması hakkında Taşköprü ahalisi talepte bulunmuştur. Meclis-i Fırka-i Zaptiye’nin mazbatasına göre Taşköprü kazası Gebze ve Şile kazalarına yakın bir mevkide olduğundan bu kazanın onlara bağlanarak idaresi uygun bulunmuştur.⁹⁹ Taşköprü kazası Zaptiye nezaretine ilhak edilirken kazaya bağlı Akabad, Ağaçlı ve Beşdivan nahiyeleri ise yakınlıkları sebebiyle Kocaeli Sancağı dâhilinde bırakılmıştır.¹⁰⁰

Ahmet Vefik Efendinin düzenlemesinde Yalova müdürlüğü lağv edilerek Karamürsel kazasına bağlanmıştır. Yalova yedi sekiz iskeleye sahip ve büyüklük olarak Karamürsel kazasından iki üç kat büyük olmasından dolayı Karamürsel müdürlüğüne bağlı olarak idare edilmesi gerek güvenlik gerekse tahsilat konusunda sorun olacağından Yalova halkının talebi Kocaeli Sancağı meclisince uygun bulunmuş ve Sadaretin onayına sunulmuştur.¹⁰¹

1868 (H.1285) yılı salnamesin de sancağın sınırları daralmıştır. Karamürsel, Yalova, Pazarköy, Lefke, Gölpazarı ve İzmit kazaları Hüdavendigâr Sancağına bağlanmıştır. Kartal, Gebze, Şile ve Beykoz kazalarının ise Zaptiye

⁹⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1281 (M. 1864), s.170.

⁹⁸ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1282 (M. 1865), s. 158.

⁹⁹ BOA.İ.MVL. 544-24466.

¹⁰⁰ BOA. MVL. 1033-22. Sadaret’ten Zabtiye Müşiriyetine. Belge arkasında 6 Muharrem 1283 (21 Mayıs 1866) tarihi kayıtlıdır.

¹⁰¹ BOA.MVL. 731-43. İzmit Sancağı Meclisi’nden Sadaret’e 23 Kanunısani 1282 (4 Şubat 1867) tarihli mazbata.

idaresine bağılılıkları devam etmektedir. Sancağın kaza sayısı belirtilmediği gibi nahiye ve kazalar karışık olarak kaydedilmiştir.¹⁰² .

1870 (H.1287) yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesinde ise kaza ve nahiyeler net bir şekilde kaydedilmiştir. Hüdavendigar vilayeti salnamesinde Devlet Salnamesinden farklı olarak Kocaeli Sancağı 5 kazadan oluşmuştur. Ayrıca Hüdavendigar Sancağına bağılı olan Karamürsel kaza ve Yalova bu kazaya bağılı nahiye olarak tekrar Kocaeli Sancağı sınırlarına dahil edilmiş.¹⁰³

Kaza	Nahiye	Kaza	Nahiye	Kaza	Nahiye	Kaza	Nahiye
İzmit		Kandıra		Geyve		Karamürsel	
Adapazarı			Kaymas		Akhisar		Yalova
	Sapanca		Şeyhler		Taraklı		
	Absafi		Akabad		Dodurga		
	Hendek		Ağaçlı				
	Sarıçayır		Beşdivan				
	Karasu						

Tablo 2: H.1287 (M.1870) tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine göre Kocaeli Sancağı kazaları

1870 (H.1287) yılından sonraki devlet salnamelerinde nahiyeler konusunda zaman zaman farklılıklar bulunsa sancağın kazalarının İzmit, Adapazarı, Kandıra Geyve ve Karamürsel'den oluşan yapısı ilerleyen yıllarda da çok fazla değişikliğe uğramadan devam etmiştir.¹⁰⁴

1878 (H.1295) tarihli devlet salnamesinde mutasarrıflığın kazalarıyla birlikte nüfusları da kaydedilmiştir. Bu yılda Akabad ve Ağaçlı kazaları (nahiye) yanışıklıkla Karahisar-ı Sahib Sancağı içerisinde kaydedilmiştir.¹⁰⁵ 1888

¹⁰² **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1285 (M. 1868), s.178- 179.

¹⁰³ **Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi Sene**, Sene H.1287 (M.1870), s. 148. 1870 (H.1287) de İzmit, Adapazarı, Geyve, Akhisar-ı Geyve, Taraklı, Kandıra, Kaymas, Şeyhler, Akabad, Beşdivan ile Ağaçlı kazaları olmak üzere 10 kazadan oluşmuştur. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 218.

¹⁰⁴ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1293 (M. 1876), s. 243.

¹⁰⁵ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1294 (M. 1877), s. 319, 460.

(H.1306) yılında Kocaeli Sancağına bağlı 5 kaza, 12 nahiye, 606 köy bulunmaktadır.¹⁰⁶

Vital Cuinet 1880-1892 yıllarında Duyun-u Umumiye finansıyla Osmanlı Devletinin Asya kıtasında bulunan tüm sancak ve kaza merkezlerini gezerek derlediği bilgileri “La Turquie d’Asie adlı dört ciltlik eserde toplamıştır. İzmit Mutasarrıflığının dahil olduğu dördüncü cilt 1894 yılında Paris’te basılmıştır. Bu eserde İzmit Mutasarrıflığı’nın toplam yüzölçümü 12.050 km² olarak verilmektedir. Bu yüzölçümün kazalara dağılımı ise şu şekildedir: İzmit 1.500 Km², Karamürsel 2.125 Km², Adapazarı 1.925 Km², Kandıra 3.500 Km², Geyve 3.000 Km²’dir.¹⁰⁷

1896 (H.1314) yılına kadar idari yapı değişmemiştir. Bu yılki salnamede mutasarrıflığa bağlı hesaplamada 10 nahiye 919 köy yazılmışsa da kazaların toplamı hesaplandığında bu rakamların yanlış olduğu görülmektedir.¹⁰⁸ 1315, 1316 de yanlış aynı. 1317 de Armişe nahiyesi eklenmiş. Bu yıl Ağaçlı ve Akabad nahiyeleri birleştirilerek Akçaova adında yeni bir nahiye oluşturulmuştur.¹⁰⁹ 1318 yılına ait yıllıkta Karasu (41 köy) Kandıra kazasından ayrılarak Adapazarı kazasına dahil edilmiştir.¹¹⁰ Ancak Karasunun Adapazarı kazasına bağlanmasına dair padişah iradesi 2 Nisan 1889 (21 Mart 1315) yılında yazılmıştır.¹¹¹

Mutasarrıf Kazım beyin Dahiliye Nezaretine göndermiş olduğu 6 Nisan 1902 (24 Mart 1318) tarihli telgrafta İzmit sancağı merkez kaza ile birlikte altı kazadan meydana gelmektedir.¹¹² 1900’lerin başına gelindiğinde Kocaeli Sancağında iskan edilen muhacir nüfusun fazlalığı sancağın mülki yapısının şekillenmesinde etkili olduğu görülmektedir. İzmit kazasına tabi Maşukiye,

¹⁰⁶ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1306 (M. 1889), s.709-711. Toplam hesaplamada sehven kaza sayısı 6 yazılmıştır. Daha sonraki salnamelerde de toplam kaza 4 olarak yazılmakta. Buna İzmit’te kaza olarak eklendiğinde 5 kaza oluyor.

¹⁰⁷ Vital Quinet, **La Turquie d’Asie**, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonné de Chaque Province de l’Asie- Mineure, Cilt 4, Paris 1894, s.304.

¹⁰⁸ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1314 (M. 1896), s.929.

¹⁰⁹ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1317 (M. 1899), s.660-663

¹¹⁰ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1318 (M. 1900), s.700-703.

¹¹¹ BOA.İ.DH. 1362-47.

¹¹² BOA.DH.TMIK.S. 36-107

Hikmetiye, Şirinsulhiye, Balaban, Nusretiye, Çepni, Şükranîye (Efraziye), Şefkatiye, Uzuntarla, Acısu, Ramiye (Tepetarla), Eşme Ahmediye, Eşme Gayrimüslim, Eşme Müslim, Ketenciler, Havliburun ile Sapanca nahiyesine bağlı Kürt ve Laz Dibektaş, Yanık-ı Şarkîye köyleri peyder pey gelen muhacirlerin çokluğuyla büyümüştür. Büyümeyle paralel bu köylerin adli ve mülki işleri artmış ve bu haliyle idareleri zorlaşmıştır. Bu nedenle tren istasyonunun da bulunduğu Derbent köyüne bahsedilen köylerin bağlanmasıyla bir nahiye teşkili ve bu nahiyenin padişahın adına izafeten Hamidiye olarak adlandırılması İzmit Sancağı Meclisince uygun bulunmuştur. Bu arada yapılacak olan hükümet konağının teferruatıyla beraber ianeten inşa edileceği ve arsasının Çerkes ümerasından Murat bey tarafından verileceği bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti sancak meclisinin bu yazısı üzerine teşkilat esnasında bu köylerin neden nahiye haline getirilmediğini sormuştur. İzmit Sancağı Meclisi ise henüz böyle bir ihtiyaç hissedilecek kadar bu köylerin büyüüp öneminin artmamasından dolayı bu hususun dikkate alınmadığı ancak şimdi Maşukiye (nam-ı diğer Derbent) köyü ile civarında adı geçen köylere bir çok muhacir iskan edilerek şeref ve mamuriyeti bir kat daha artmış olduğundan burada müdürlük kurulmasının gerekli görüldüğü ifade edilmiştir.¹¹³

İzmit sancağı Meclis İdaresince kaleme alınan 29 Aralık 1908 (5 Zilhicce 1326) tarihli yazıda sancağın merkez kaza ile 5 kaymakamlık ve 2 nahiyeden oluşan büyük bir sancak olduğu ifade edilmiştir. Sonradan kurulan bir hayli muhacir köylerinin her nasılsa mesafe ciheti layıkıyla dikkate alınmayarak nizamname hükümlerine aykırı olarak kaza ve nahiyelere bağlanmış olmasından dolayı uzaklık nedeniyle halk tarafından zorluk çekilmekte olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁴ 1909 yılı sonlarında Sancağın güney sınırlarında tekrar genişleme yaşanmış ve İznik nahiyesi Karamürsel kazına ilhak edilmiştir.¹¹⁵

¹¹³ BOA.DH.TMİK.S. 33-105. 1- İzmit Sancağı İdare Meclisinden Dahiliye Nezaretine 13 Teşrinisani 1316 (26 Kasım 1900) tarihli yazı. 2-Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 13 Mart 1317 (26 Mart 1901) tarihli tezkire. 3- İzmit Sancağı İdare Meclisinden Dahiliye Nezaretine 27 Eylül 1317 (10 Ekim 1901) tarihli yazı.

¹¹⁴ BOA.DH.MUI. 48-53

¹¹⁵ BOA.İ.DH. 1477-76. 10 Teşrinievvel 1325 (23 Ekim 1909) tarihli arz tezkiresi ve hamışine irade-i seniyye.

Tablo 3: Kocaeli Sancağına Bağlı Kazalar (1840-1880)¹¹⁶

	1835	1848	1863	1870	1875	1880
1	İzmid	x	x	x	x	x
2	Karamürsel	x	x	x	x	x
3	Yalakabad	x	x	x	x	-
4	Kaymas	x	x	x	x	-
5	Adapazarı ile Sapanca	x	x	x	x	x
6	Kandıra ile Gençli	x	x	x	x	x
7	Beşdivan	x	x	-	x	-
8	Ağaçlı	x	x	-	x	-
9	Karasu	x	x	-	x	-
10	Şeyhler	x	x	x	x	-
11	Akabad	x	x	Beşdivan ve Ağaçlı ile birlikte	x	-
12	Akhisar	x	x	x	x	-
13	Hendek ile Akyazı	x	x	-	x	-
14	Abısağı	x	x	-	x	-
15	Sarıçayır	x	x	-	x	-
16	Şile	x	x	-	-	-
17	Yoros (Beykos)	x	x	-	-	-
18	Kartal	x	x	-	-	-
19	Gegbuze	x	x	-	-	-
20	Taşköprü	x	x	-	-	-
21	Todurga	x	x	-	x	-
22	Yenice-i Taraklı	x	x	x	x	-
23	Geyve	x	x	x	x	x
24	Pazarköy	x	x	-	-	-
25	İznik	-	x	-	-	-
26	Lefke	-	x	-	-	-
27	Gölpazarı	-	x	-	-	-

¹¹⁶ BOA.NFS. 670 (1835 ?), *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene H. 1264 (M.1848), s. 157-218

	1888				1896		1899			1902				1910		1911-1912			
	Kaza	Nahiye	Köy		Köy					Kaza	Nahiye	Eski Köy	Yeni Kurulmuş Köy	Köy		Kaza	Nahiye	Köy	
1-	İzmit		32	66	32	66		32	81	İzmit		32	5	37	93	İzmit		121	189
		Bağçecik	34		34		Bağçecik	34			Bağçecik	34		34			Bağçecik	39	
			-	-	Armişe (Akmeşe)	15		Armişe (Akmeşe)		15	7	22		Armişe (Akmeşe)		29			
2-	Adapazarı		52	205	86	214		90	226	Adapazarı		91		91	273	Adapazarı		106	304
		Sapanca	73		29		Sapanca	29			Sapanca	34		34			Sapanca	29	
		Akyazı	48		53		Akyazı	60			Akyazı	60		60			Akyazı	61	
		Hendek	32		47		Hendek	47			Hendek	47		47			Hendek	58	
											Karasu	41		41			Karasu	50	
3-	Geyve		36	108	36	108		36	108	Geyve		39		50	136	Geyve		56	142
		Akhisar	43		43		Akhisar	43			Akhisar	43		50			Akhisar	52	
		Taraklı	29		29		Taraklı	29			Taraklı	29		36			Taraklı	34	
4-	Kandıra		34	167	119	569		119	569	Kandıra		119		119	528	Kandıra		119	528
		Şeyhler	46		174		Şeyhler	174			Şeyhler	174		174			Şeyhler	174	
		Kaymas	34		132		Kaymas	132			Kaymas	132		132			Kaymas	132	
		Karasu	21		41		Karasu	41			Akçaova	103		103			Akçaova	103	
		Ağaçlı	7		71		Akçaova	103											
		Akabad	25		32														
5-	Karamürsel		33	60	33	70		33	70	Karamürsel		32		41		Karamürsel		43	97
		Yalova	27		37		Yalova	37								İznik	54		
6-	-	-	-		-					Yalova		37	1	34		Yalova		35	35
	TOPLAM		604		1,027									1,105				1,295	

Tablo 4: Devlet Salnamelerine Göre Kocaeli Sancağına Bağlı Kaza ve Nahiyeler ve Mevcut Köy Sayıları (1889-1912)¹¹⁷

¹¹⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye** Sene H. 1306 (M. 1889), s.709-711; Sene H. 1314 (M. 1896), s.929; Sene H.1317 (M. 1899), s.660-663; Sene H.1320 (M. 1902), s. 770-772; Sene R.1326 (M. 1910), s.975-977; Sene R.1327 (M. 1911), s. 834-837; Sene R.1328 (M. 1912), s. 846-849.

C- Kocaeli Sancağının Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren sayımlar (tahrir) yapılmış ancak bu sayımlar nüfusun sayısını tespitiye yönelik değil vergi tabanının tespitine yönelik yapılmıştır. Böylece klasik dönem olarak adlandırdığımız 14-16. yüz yıllar için tahmini nüfus verilerine ulaşabileceğimiz temel kaynakların büyük çoğunluğunu vergi tabanının tespitine yönelik sayım sonuçlarını ifade eden defterler oluşturmaktadır. Bu defterlerin en kapsamlıları *Tahrir Defterleri*'dir. Tahrirler, nüfus sayımı olmadığından ve çeşitli sebeplerden nüfusun büyük bir bölümü (kadınlar, çocuklar, askeriler) kayıt dışı tutulduğundan bu defterlerden ancak tahmini nüfus hesaplamaları yapılabilmektedir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren uygulamadan kaldırılan *tahrir* defterlerinin yerini kökleri klasik döneme inen ve 19. yüzyıla kadar uzanan *avarız* ve *cizye* kayıtları almıştır.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl sonlarından itibaren geleneksel yapısında önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu değişimlerin sonucu olarak devletin idari, askeri ve ekonomik yapısında yapılan düzenlemeler 19. yüzyıl başlarında yeni sayım sistemlerinin uygulanması ihtiyacını doğurmuştur. Böylece II. Mahmut devrinde, özellikle askeri ihtiyaçların şekillendirdiği ve erkek nüfusun mevcudiyeti, meslekleri, fiziki durumu vb. özelliklerinin saptanmasına yönelik ilk kez bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. 1830 senesinin ikinci 6 ayı ve 1831 senesinin ilk 6 ayı içinde gerçekleşen bu sayımda Anadolu ve Rumeli esas alınmış, Mısır ve Arabistan bu işin dışında tutulmuştur.¹¹⁹

Sayım memurları görevli oldukları bölgelerin sayımlarını tamamladıktan sonra sonuçlarını İstanbul'a göndermiştir. Böylece İstanbul'da toplanmaya başlayan istatistiki defterlerin korunması, buradaki kayıtlara göre vergileri yeniden

¹¹⁸ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri, ", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Hazırlayanlar: Halil İnalcık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.35. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, s. 20.

¹¹⁹ Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 1239; Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniv. DTCE Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt XXIII, Sayı 36, 2004, s. 44.

hesaplamak ve nüfus değişikliklerini tespit etmek için 1831’de Ceride Nezareti kuruldu.¹²⁰ Günümüzde artık 1831 sayımının sonuçlarını içeren defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesinde araştırmaya açılmış olup kısa sürede bu defterler üzerinden geniş bir literatür oluşmuştur.

Nüfus defterleri araştırmaya açılıncaya kadar sancaklar ve kazaların nüfuslarına dair bilgilerimiz genel içerikli belli başlı kaynaklarla sınırlı idi. Bu kaynaklar arasında özellikle Karpat’ın eseri öne çıkmıştır. Osmanlı nüfusu üzerine önemli bir eser kaleme alan Kemal Karpat’ın çalışmasında Kocaeli Sancağı 21 kazadan oluşmakta ve toplam nüfusu 77.571 kişidir. Bu nüfusun kazalara dağılımı ise şöyledir:¹²¹

	Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti	Müslümanlar	Reaya	Toplam
1	İzmit	5.597	5.972	11.569
2	Adapazarı ve Sapanca	5.337	4.274	9.611
3	Akhisar	3.628	1.314	4.942
4	Geyve	2.679	1.108	3.787
5	İznik	3.220	957	4.177
6	Pazarköy	1.980	3.434	5.414
7	Yalakabad (Yalova)	918	3.011	3.929
8	Karamürsel	1.443	1.496	2.939
9	Kaymas	3.388	814	4.202
10	Şeyhler	3.382	479	3.861
11	Kandıra ve Genceli	3.066	-	3.066
12	Ağaçlı	1.732	-	1.732
13	Hendek ve Akyazı	2.107	-	2.107
14	Karasu	1.302	-	1.302
15	Ab-ı Safi	780	-	780
16	Sarıçayır	849	-	849

¹²⁰ Cevdet Küçük, “Ceride Nezareti”, **TDVİA**, Cilt: 7, İstanbul, 1993, s. 409.

¹²¹ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.241. Reaya terimi 19.yüzyılda genel olarak resmi anlamda Hristiyanlar için kullanılıyordu. Buna karşılık geçmişte din farklılığı gözetmeksizin tüm çiftçiler için kullanılıyordu. Karpat, **A.g.e**, s. 154

17	Beşdivan	342	-	342
18	Akabad ¹²²	1.236	-	1.236
19	Yabancılar	1.667	694	2.364
20	Şile	3.517	1.957	5.474
21	Taşköprü	3.776	41	3.817
	Toplam	51.936	25.551	77.571

Tablo 5: 1831 nüfus sayımına göre İzmit Sancağı erkek nüfusu

1830 yılı yapılan nüfus sayımının sonuçlarını içeren ve 75 sayfadan oluşan Kocaeli livasına bağlı kazaların Müslüman nüfusunun kaydedildiği defterde 18 kaza yer almaktadır. Defterde nüfus tüvana, sıbyan, müsin ve amelmende olarak sınıflandırılmıştır. Defterin son bölümü “*Kaza-i İznikmid an kasaba ve mahallat ve kuraha der kaza-i mezkur muceb-i defatir-i varidat kıtaat 5 mübaşeret-i İlyas veled-i İbrahim Efendi an mevali-i kiram el--- fi Gurre-i Za senen 1246 (13 Nisan 1831)*” . Bu başlık altında tekrar kazaların Müslüman nüfusunun sonuçları ile “Reaya” başlığı altında Ermeni, Rum ve Yahudi milletlerinin sayım sonuçları kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra “misafiran, cemaat, yabancıyan, perakende” gibi dışarıdan gelmiş nüfusun sayısı da verilmiştir. Bu defterin verilerinden hazırlanan aşağıdaki tabloda dışarıdan gelmiş nüfus dâhil edilmemiştir.¹²³

Karpat’ın yayınlamış olduğu sonuçlarda Kocaeli sancağı 20 kazadan oluşmaktadır. Yukarıda belirtmiş olduğumuz defterde ise 18 kaza yer almaktadır. Bu defterde Karpat’ın listesinde yer alan Şile ve Taşköprü kazaları bulunmamaktadır. Defterde Beşdivan, Taşköprü kazasına bağlı bir nahiye olarak kaydedilirken Akabad ise Şile kazasına bağlı bir nahiye olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Karpat’ta yer alan Yabancılar olarak nitelenen nüfus sancağın toplam nüfusuna dahil edilmemiştir.

¹²² Kandıra ile Şile arasındaki Akova köyü olması muhtemel

¹²³ BOA.NFS. Defter No: 668. Pazarköy kazasında muhacirin ve tüccar ve saire başlığına düşülen notta ekserisi misafir ve tüccar oldukları meşruhdur yazılmıştır. Yalova kazasında da yine muhacirin başlığında tüvana 4, sıbyan 1 ve sair 100-111-115 rakamları yazılıp toplam 223 nefer kaydedilmiştir. Karamürsel de perakende olarak kaydedilenler kasaba dahilinde olduğu belirtilmiş Arnavut nüfusun ise sünk yani taş çıkarılması işinde çalıştıkları belirtilerek 7 köyde 113 nüfus kaydedilmiştir. **A.g.d.** s. 74. Bu defterdeki bilgilerin tüvana sayılarını Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki 4895 no lu defterde görüyoruz.

Karpat'ın yayınlamış olduğu listedeki Şile, Taşköprü ve yabancı Müslüman nüfus çıkarıldığında sancağın Müslüman nüfusu 42.976 kişi olarak hesaplanmaktadır. Aşağıdaki defterde de bu nüfusun dahil olmadığı haliyle sancak nüfusu 41.491 kişidir.

Müslim													
Yerleşim Birimi						Nüfus							
	Kazalar	Mahalle	Divan	Köyler	Çiftlikler	Tüvana		Sıbyan		Müsin ve Amelmende ve Sair		Kıbtıyan	Toplam
						Ka	Kö	Ka	Kö	Ka	Kö		
1	İzmit	20	16	68	27	989	1193	814	1029	881	749	-	5.655
2	Kaymas	-	30	131	-	-	1092	-	1359	-	1004	-	3.455
3	Şeyhler	-	26	158	2	-	1148	-	1265	-	844	96	3.363
4	Adapazarı ve Sapanca	-	15	80 (Mahalleler dahil)	-	-	1441	-	1408	-	1176	113	4.215
5	Geyve	-	26	6	-	-	884	-	1055	-	757	11	2.707
6	Akhisar	-	2	57	-	1193		1404		1050		ve Dilenciler 40	3.687
7	İznik	4	-	33	-	119	1079	82	1042	87	814	-	3.223
8	Pazarköy	5	-	11	-	222	594	169	511	123	373	-	1.992
9	Yalakabad (Yalova)	2	-	9 ¹²⁴	-	63	282	52	286	22	219	-	924
10	Karamürsel	7	-	25 ¹²⁵	-	199	372	106	336	110	300	-	1.423
11	Ağaçlı	-	16	74	-	-	577	-	651	-	440	22	1.690
12	Beşdivan	-	6	17	-	159		142		114		-	415
13	Kandıra ve Genceli	-	32	112	-	1026		1147		847		51	2.972
14	Karasu	-	9	22	-	531		544		247		-	1.322
15	Hendek ve Akyazı	11	9	23	-	211	535	256	478	186	428	11	2.105
16	Absafi	-	7	22	-	-	231	-	213	-	222	-	666
17	Sarıçayır	5	7	11	-	59	249	80	237	58	168	-	851
18	Akabad	-	5	32	-	-	422	-	437	-	422	-	1.237
	TOPLAM												41.491

Tablo 6: 13 Nisan 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre Kocaeli Sancağı Nüfusu (Ka: Kasaba, Kö: Köyler).

¹²⁴ İcmal de mahallelerle birlikte köy sayısı 33 yazılmıştır. **A.g.d.** s. 73.

¹²⁵ Karamürsel'e bağlı 25 köyün 12'si Müslüman, 6'sı gayrimüslim ve 7 köy "taife-i Arnavut" olarak kaydedilmiş. **A.g.d.** s. 74.

Kocaeli Sancağına ait bir başka Nüfus Defterinde sancak 27 kazadan oluşmaktadır.¹²⁶ Bu defter Müslüman nüfusla birlikte gayrimüslim nüfus verilerini de içermektedir. Defter tarihsiz olmasına rağmen nüfus verileri açısından 1830 sayım sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

				Hane						Nüfus					
	Kaza	Mahalle	Köy	Müslim	Kıbtî Müslim	Rum	Ermeni	Yahudi	Toplam	Müslim	Kıbtî Müslim	Rum	Ermeni	Yahudi	Toplam
1	İzmit	23	127	2353	19	548	1727	40	4697	4550	50	1403	5806	102	11.911
2	Kaymas	-	144	1280	7	192	99	-	1.578	3250	22	500	296	-	4.068
3	Şeyhler	-	160	1208	38	159	19	-	1.424	2876	97	491	50	-	3.514
4	Adapazarı ve Sapanca	39	49	2129	76	173	1197	-	3.583	4583	193	418	2926	-	8.148
5	Geyve	5	71	1199	-	441	129	-	1.769	3032	-	1384	380	-	4.796
6	Akhisar	8	50	1565	-	-	589	-	2.154	3838	-	-	2.171	-	6.009
7	Yalakabad	2	29	446	-	1071	263	-	1.780	1086	-	2590	714	-	4.390
8	Karamürsel	6	20	747	-	421	201	-	1.369	1424	-	918	460	-	2.802
9	Ağaçlı	-	74	629	-	-	-	-	629	1709	-	-	-	-	1.709
10	Beşdivan	-	18	242	-	-	-	-	242	347	-	-	-	-	347
11	Akabad	-	32	468	-	-	-	-	468	1180	-	-	-	-	1.180
12	Kandıra ve Gençli	4	110	1365	48	-	-	-	1.413	3.162	131	-	-	-	3.293
13	Hendek ve Akyazı	11	26	844 ¹²⁷	33	-	-	-	877	2038	65	-	-	-	2.103
14	Abısafı	-	13	299 ¹²⁸	23	-	-	-	322	585	46	-	-	-	631
15	Sarıçayır	-	9	280	8	-	-	-	288	652	22	-	-	-	674
16	Şile	14	55	1565	31	965	-	-	2.561	3711	72	3415	-	-	6.198
17	Taşköprü	-	123	1349	6	-	-	-	1.355	3344	13	-	-	-	3.357
18	Kartal	-	18	625	3	975	113	-	1.716	1442	5	2500	271	-	4.218
19	Gegbuze	14	27	1694	17	646	-	-	2.357	3536	35	1741	-	-	5.312
20	Yoros (Beykoz)	-	37	626	8	438	-	-	1.072	1324	10	1206	-	-	2.540
21	Yenice-i Taraklı	4	43	838	-	-	-	-	838	1957	-	-	-	-	1.957
22	Todurga	-	12	312 ¹²⁹	4	-	-	-	316	826	7	-	-	-	833

¹²⁶ BOA.NFS. Defter No: 670. Katalog tarihi H.1250 (1835).

¹²⁷ Toplam Müslüman hane ve nüfusa 37 hane, 92 nüfus aşiret dahildir.

¹²⁸ Toplam Müslüman hane ve nüfusa 14 hane, 35 nüfus aşiret dahildir.

23	Pazarköy	5	17	945	8	-	1422	-	2.375	1896	21	3451	-	-	5.368
24	Karasu	-	10	551	8	-	-	-	559	1190	20	-	-	-	1.210
25	İznik	4	55	1661 ¹³⁰	15	57	423	-	2.156	3724	39	119	1164	-	5.046
26	Lefke	8	24	1186	-	119	-	-	1.305	2594	-	188	-	-	2.782
27	Gölpazarı	2	77	1876	-	5	447	-	2.328	4847	-	6	1329	-	6.182
	TOPLAM									64703	848	20.260	35.827		100.574

Tablo 7: 1835 (?) Tarihli Nüfus Özet Defterine göre Kocaeli Sancağı Müslim ve Gayrimüslim erkek nüfusu

Karpat'ın aktardığı nüfus verileriyle 1831 tarihli nüfus defterindeki fark yukarıda da ifa ettiğimiz gibi Şile ve Taşköprü kazalarının yer almamasından kaynaklanmaktadır. Tarihsiz olan diğer defterde ise Karpat'ın listesine ek olarak Kartal, Gebze, Yoros, Yenice-i Taraklı, Todurga, Lefke ve Gölpazarı kazaları yer almaktadır. Bu durum görüldüğü üzere sancağın toplam nüfusunda büyük farklılıklara neden olmaktadır.¹³¹

1830-1831 sayımı özellikle askeri açıdan beklentileri karşılamamış olacak ki 13 yıl sonra 1844 yılında askeri bir yetkilinin idaresinde özellikle ordunun amaçlarını gözetken yeni bir sayım yapılmıştır. Karpat, Osmanlı idaresinin bu önemli sayımın sonuçlarını yayınlamadığını ifade etmektedir.¹³² Osmanlı arşivinde bulduğumuz bir nüfus defteri "*Kocaeli Sancağı kazalarında meskun ve mutavattın olan yerlû ve yabancı bilcümle ehli İslam ve aşiret ve zabtiyan ve reayanın tensikat-ı askeri iktizasınca usul-i yoklama ve -- tahrirleri hususuna ba-irade-i seniyye memur buyurulmuş olan mirliva saadetlû Selim Paşa ve Mustafa Paşa hazretleri*

¹²⁹ Toplam Müslüman hane ve nüfusa 14 hane, 39 nüfus aşiret dahildir.

¹³⁰ Toplam Müslüman hane ve nüfusa 12 hane, 49 nüfus aşiret dahildir.

¹³¹ Bursa Mutasarrıfı Nurettin Paşa 1860 yılında Kocaeli sancağında gerçekleştirdiği tahkikat sırasında İzmit Sancağının 27 kazayı havi olarak sınırının geniş ve mevkisinin öneminden dolayı sayım işlerinin çok olduğunu vurgulanmaktadır. İ.MVL. 441-19590. 6 Aralık 1860 (22 Cemaziyelevvel 1277) tarihli Hüdavendigâr mutasarrıfı ve azaların makam-ı muallayı Hz. vekaletpenahiye gönderdiği Aralık ayının üçüncü cumartesi günü Karamürsel kazasından İzmit'e gelmiş olduğundan o günden beri İzmit'te meydana gelen teşebbüsler, icraat ve istizana gerek görülen durumların ifade edildiği defter.

¹³¹ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Sene H.1287 (M.1870), s. 154.

¹³² Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 70.

marifetleriyle biltahrir olbabda iktiza eden tahrir-i cedit nüfus defatirinin birer sureti mezkur kazaların merbut oldukları ordular meclislerine de bildirilmiş...” başlığını taşıyan defterde Kocaeli Sancağına bağlı 24 kazanın toplam Müslüman nüfusu 53.185 kişidir.¹³³

1830-1831 ve 1844 yılı sayımı sonrası tutulan nüfus defterleri dışında 19. yüzyıl içerisinde yapılan diğer sayımlara dair kayıtlar henüz tespit edilememiştir. Kocaeli Sancağının kaza, mahalle ve köylerinin hane ve nüfus sayılarını içeren tespit edebildiğimiz bir diğer defter 1916 tarihli dir. Bu defter geç bir tarihli olsa da özellikle mahalle ve köy yerleşimlerinin hane ve nüfuslarını içermesi açısından sancak dahilinde kurulan göçmen köylerinin gelişimini tespit etme imkanı vermektedir. Bu nedenle defterin Latin harflerine çevirimi ekler bölümünde verilmiştir.

Sancağın nüfusunun tespitine geri dönecek olursak 19. yüzyılın ikinci yarısı için nüfus defterleri dışındaki kaynakları Devlet ve vilayet salnameleri, nüfus istatistikleri, Vital Quinet’in “La Turquie d’Asie” adlı eseri ve çeşitli vesilelerle kaleme alınmış arşiv belgeleri oluşturmaktadır.

1831 ve 1844 yılı nüfus verilerinden sonra sancağın kazalarının nüfusunu 1870 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi’nde görebiliyoruz. Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesinde Kocaeli sancağına bağlı kaza ve nahiyelerin vilayet, liva ve kaza merkezine uzaklığının gösterildiği tabloda Karamürsel kazası ve Yalova nahiyesi bulunmaktadır. Ancak aşağıda da görüldüğü gibi sancağın nüfusunun aktarıldığı tabloda ise bu kazalar Kocaeli Sancağı içerisinde yer almamaktadır. Salnamede ayrıca daha önce Kocaeli sancağına bağlı olan İznik, Gölpazarı, Pazarköy ve Lefke kazaları Hüdavendigâr Sancağına bağlıdır.¹³⁴

¹³³ BOA.ML.CRD. Defter No: 928.

¹³⁴ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Sene H.1287 (M.1870), s. 154.

					Erkek Nüfus		
	KAZA	Mahalle	Çiftlikler ve Köyler	Hane	Müslim	Gayri Müslim	Toplam Nüfus
1	İzmit	24	97	5925	5091	8747	13838
2	Kandıra	4	30	1380	3651	-	3651
3	Kaymas ve Manyas	-	24	1402	2428	875	3303
4	Şeyhler	-	25	1283	3064	570	3634
5	Akabad	-	32	466	1558	-	1558
6	Beşdivan ve Ağaçlı	-	21	728	2023	-	2023
7	Adapazarı ve Karasu	41	75	3869	5469	3142	8611
8	Absafi ve -- -	-	17	583	1261	-	1261
9	Geyve	2	74	1742	2957	2032	4989
10	Akhisar	-	43	2152	3898	1967	5865
11	Taraklı kazası ve Dodurga nahiyesi	4	35	1182	-	2545	2545
12	Hendek kazası ve Akabad nahiyesi	11	10	815	1821	-	1821
13	Sapanca nahiyesi	3	1	230	297	94	391
	Toplam	89	466	21.856	36.063	17.427	53.490

Tablo 8: 1870 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesinde Kocaeli Sancağının nüfusu

Bu tabloya göre sancağın toplam nüfusu 53.490 kişidir. Sancağın mülki yapısında değişiklikler bu nüfusun daha önce ve sonraki nüfus verileriyle karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Nüfus defterlerinde Adapazarı ve Sapanca birlikte yer alırken bu tabloda Adapazarı ve Karasu birlikte hesaplanmış. Aynı şekilde nüfus defterlerinde Hendek ve Akyazı birlikte hesaplanırken, tabloda Hendek ve Akabad olarak hesaplanmıştır. Ancak Akabad'ın coğrafi olarak Hendek ile

birlikte hesaplanması mantıklı görünmüyor. Muhtemelen Akyazı yazılması gerekirken Akabad olarak yanlışlıkla yazılmış olmalı. Aşağıda ki tabloda Hüdavendigar vilayeti salnamesi ile nüfus defterleri karşılaştırılmaya çalışıldı. Şunu ifade etmemiz gerekir ki idari taksimattaki farklılıklar bize sancak nüfusunun zaman içerisindeki değişimini tam olarak tespit etme imkanı vermemektedir.

	KAZA	1870	1844	1831
1	İzmit	5.091	5.553	5.655
2	Kandıra	3.651	2.880 Kandıra ve Gençli	2.972 Kandıra ve Gençli
3	Kaymas ve Manyas	2428	3.620	3.455
4	Şeyhler	3064	3.329	3.363
5	Akabad	1558	1.280	1.237
6	Beşdivan ve Ağaçlı	2023	Beşdivan- 404 Ağaçlı- 1.681	2.085 Beşdivan- 415 Ağaçlı-1.690
7	Adapazarı ve Karasu	5469	4.093 Adapazarı ve Sapanca	4.215 Adapazarı ve Sapanca
8	Absafi ve ---	1261	625	666
9	Geyve	2957	2.664	2.707
10	Akhisar	3898	2.898 (Akhisar-ı Geyve)	3.687
11	Taraklı kazası ve Dodurga nahiyesi	-	Yenice-i Taraklı: 1769 Todurga: 647	2.416 -
12	Hendek kazası ve Akabad nahiyesi	1821	2.364 Hendek ve Akyazı	2.105 Hendek ve Akyazı
13	Sapanca nahiyesi	297	-	-
	Toplam	36.063		

Tablo 9: Kocaeli Sancağı kazalarının erkek nüfusu (1831-1844-1870)

Bu nüfus verilerine bakıldığında sancağın nüfusunda otuz kırk yıllık süreçte mesela İzmit kazasında Müslüman nüfusta hemen hemen hiç değişim olmadığı görülmektedir. Gayrimüslim nüfus ise 1844 yılında 6284 kişiden 1870’te 8747 kişiye yükselmiştir. Adapazarı kazasında ise 1844 yılında 4.989 gayrimüslim nüfus 1870

yılında 3.142'ye düşmüştür. 1870 yılında Adapazarı Karasu ile birlikte verilmişse de Karasu'da gayrimüslim nüfus bulunmadığından bu Adapazarı'nın gayrimüslim nüfusunu etkilememektedir. 1870 yılında gayrimüslim nüfusun İzmit kazasında artarken Adapazarı kazasında düşmesi bize 1844-1870 yılları arasında kaza sınırlarının değişiminden kaynaklandığını düşündürmektedir.

Göçmen nüfus büyük oranda vergi ödemeye ve ordu için asker sağlamaya hemen başlamamış olduklarının yanı sıra yerleşmekte kararsız olmalarından dolayı resmi Osmanlı istatistiklerine derhal yansıtılamamıştır.¹³⁵ Devletin iskan etmiş muhacirlerin nüfuslarını kayıt altına almak için zaman zaman memurlar görevlendirerek köylere gönderdiğini biliyoruz.¹³⁶ Ancak muhacir nüfusun tahririnde pek çok yanlışlık yapıldığı gibi doğum, ölüm, nikah ve hane nakli gibi işlemlerin zamanında yerine getirilemediği olmuştur.¹³⁷

1877 (H.1294) yılı Devlet Salnamesine göre ise sancağın toplam nüfusu 76.096 kişidir. Bu salnamede sancağın beş kazadan oluştuğu görülmekte ve İzmit kazasında 13.516, Karamürsel kazasında 9.005, Adapazarı kazasında 16.792, Kandıra kazasında 19.533 ve son olarak Geyve kazasında 17.250 nüfus yer almaktadır.¹³⁸ Bu nüfus sayıları daha önceki sayım sonuçlarında da olduğu gibi yalnızca erkek nüfusun oranını göstermektedir. Bu sayıya bir o kadar da kadınların olduğu hesaplanırsa 152.192 gibi bir rakam ortaya çıkacaktır. 1870 yılı Hüdavendigâr Salnamesinde ise Müslüman, Gayrimüslim toplam nüfus 53.490 (x2=106.98) kişiyken 1877 yılı Devlet Salnamesinde bu oran 152.192'ye çıkmaktadır. Ancak burada bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir 1870 yılındaki nüfus verilerinde Karamürsel kazası dahil değildir. Karamürsel kazasının Yalova'yla birlikte 15 bin civarı nüfusu olduğu tahmin edilirse 1870 yılı nüfusu 120 bin civarı

¹³⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s. 87.

¹³⁶ BOA.DH.MKT. 1912-32. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 4 Kanunusani 1307 (16 Ocak 1892) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 571-34. Dâhiliye Nezaretinden Sadaret'e 18 Ağustos 1318 (31 Ağustos 1902) tarihli tezkire. İzmit Sancağı dahilinde yeni kurulmuş köylerin nüfusunun tahriri için bağlı bulunduğu kaza nüfus memuruyla bir zabıt ve mahalli meclis idaresi azasından bir şahsın görevlendirilerek gönderilmesi gerekli görülmüştür.

¹³⁷ BOA.DH.MKT. 1531-12. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 28 Temmuz 1304 (9 Ağustos 1888) tarihli tezkire.

¹³⁸ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Sene H. 1294 (M.1877), s. 319.

olacaktır ki bu sonuç dahi 1878 yılına kadar sancağın nüfusunun arttığını göstermektedir.

Ancak Devlet Salnamesindeki rakamların sancakta iskan edilen göçmenlerin sayısını tam olarak yansıtmadığı görülmektedir. Çünkü bir belgeye göre 1879 sonlarında Adapazarı'nda 45.000 kadar göçmenin kazaya iskân edildiği belirtilmektedir.¹³⁹

Kocaeli Sancağında iskan edilen göçmenlere dair çok az sayıda istatistiki bilgi bulunmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Rumeli'den göç ederek İstanbul'a gelen nüfusun miktarını 31 Ağustos 1879 tarihi itibarıyla 387.804 kişidir. Bu muhacirlerden Anadolu tarafına sevk edilen 274.875 nüfusun 9.081'i İzmit mutasarrıflığına gönderilmiştir.¹⁴⁰ 1881 tarihli bir arşiv kaydında Sultan Abdülmecit (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemleriyle 93 Harbinde (1877-1878) Rumeli Türkü, Çerkes, Sohum Muhaciri, Batum Muhaciri ve Tatar Nogay göçmenlerin Kocaeli Sancağı kazalarındaki iskan etmiş nüfusu yer almaktadır. 93 Harbinde göç edenler kısmında sancak dâhilinde iskân edilen göçmenlerin toplam sayısı 21.486 kişi, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde ise 4.337 kişidir. Bu rakamlar dönemleri itibarıyla sancakta iskan etmiş göçmenlerin tamamını kapsamıyordu. Defterde Kocaeli Sancağı bölümünün sonuna eklenen *“Kocaeli Sancağı dahilinde tahminen 40 bin nüfus mevcut olduğu ve henüz sayımın arkası alınamadığından şimdilik bu miktar mahallinden bildirildiği şekilde daha sonra alınacak malumat üzerine tafsilatı arz olunacaktır”* açıklamasıyla da tablodaki verilerin gerçek sayıyı yansıtmadığı ifade edilmiş oluyor.¹⁴¹

¹³⁹ Mustafa Sarı, “Adapazarı'na Muhaceret (1877-1908)”, **History Studies**, Volum: 7, 2015, s.94.

¹⁴⁰ BOA.Y.A.HUS. 162-43. Hadise-i zaile esnasında Rumeliden derbar-ı şevket-karare muhaceret eden nüfusun miktarını ve bundan lieciliskan Anadolu canibine sevk olanlar ile memleketleri canibine gönderilenlerini ve kusur mevcuduni mübeyyin 19 Ağustos 1295 (31 Ağustos 1879) tarihli pusula.

¹⁴¹ BOA.Y.PRK.KOM. 3-22. Bu defterle ilgili bir analiz için bk. Derya Derin Paşaoğlu, “Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, **HistoryStudies**, Volume: 5/2, 2013, s. 356.

	93 Harbinde Göç Edenler								Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz Zamanında (1839-1876) Göç Edenler				Asıl Memleketleri	
İskan Mahalli	Rumeli Türkü		Çerkes		Sohum Muhaciri		Batum Muhaciri		Çerkes		Tatar Nogay			İskan Olunan Nüfus
Nefs-i İzmit	E.633	K.313	-	-	E.200	K.186	E.2419	K.1410	E.122	K.75	E.146	K.140	5644	Çerkesistan, Kırım, Tuna, Sohum, Batum
	946		-	-	386		3829		197		286			
					5161				483					
Adapazarı K.	E.255	K.151	E.700	K.445	E.300	K.192	E.750	K.550	E.941	K.800	E.42	49	5175	
	406		1145		492		1300		1741		91			
					2342				1832					
Karamürsel	E.12	K.15	E.40	K.32	-	-	-	-	-	-	-	-	99	
	27		72		-		-		-		-			
					99				-					
Yalova Nah.	-	-	E.280	K.170	-	-	E.600	K.600	-	-	-	-	1650	
	-		450		-		1200		-		-			
					1650				-					
Geyve Kazası	-	-	-	-	E.460	K.254	-	-	E.173	K.125	-	-	1012	
	-		-		714		-		298		-			
					714				298					
Akhisar Nah.	-	-	E.25	K.20	E.7	K.7	-	-	-	-	-	-	59	
	-		45		14		-		-		-			
					59				-					
Taraklı N.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ab-ı Safi N.	-	-	-	-	E.446	K.350	-	-	-	-	-	-	796	
	-		-		796		-		-		-			
Hendek N.	E.35	K.21	-	-	E.2166	K.1076	E.516	K.346	-	-	-	-	4160	
	56		-		3242		862		-		-			
					4160				-					
Kandıra K.	-	-	-	-	-	-	E.224	K.154	-	-	-	-	378	
	-		-		-		378		-		-			
Karasu Nah.	-	-	-	-	-	-	E.775	K.757	-	-	-	-	1532	
	-		-		-		1532		-		-			
Sapanca Nah.	-	-	E.168	K.80	E.50	K.30	E.100	K.91	E.937	K.787	-	-	2243	
	-		248		80		191		1724		-			
					519				1724					
Kaymas	E.25	K.19	-	-	E.450	K.341	-	-	-	-	-	-	835	
	44		-		791		-		-		-			
					835				-					
Ak Abâd	-	-	-	-	-	-	E.38	K.27	-	-	-	-	65	
	-		-		-		65		-		-			
Şeyhler	E.28	K.20	-	-	E.1161	K.898	-	-	-	-	-	-	2107	
	48		-		2059		-		-		-			
İzmit dahili Ağaç Nahiyesi	-	-	-	-	-	-	E.36	K.32	-	-	-	-	68	
	-		-		-		68		-		-			
TOPLAM	E.988	K.539	E.1213	K.747	E.5241	K.3333	E.5458	K.3917	E.2173	K.1787	E.188	K.179	25.823	
	1527		1960		8574		9425		3960		377			
					21.486				4.337					

Tablo 10: 1839-1876 ve 1877-1878 (93 Harbi) yıllarında iskan edilen göçmenlerin sayısı

1879 yılında Kocaeli sancağında 40 bin göçmen bulunduğu bilgisi İngiliz elçisi Layard'ın 20 Haziran 1879 tarihli yazısında da ifade edilmektedir. Layard'ın Çerkes olarak nitelendirdiği bu 40 bin nüfus Kafkasyalı göçmenlerden oluşmaktaydı.¹⁴²

1880'li yıllarda göçmen nüfusunun arttığı zaman zaman belgelere de yansımıştır. Akyazı nahiyesinde çeşitli kavimlerden göçmenler bulunduğundan idaresinin öneminin artmakta olduğuna vurgu yapılmıştır.¹⁴³

19. yüzyılın sonlarında doğru artık daha güvenilir nüfus verilerine ulaşılabileceğimiz bir nevi modern nüfus sayımlarıyla kıyaslanabilecek sayımlar yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde, 1881/1882 yıllarından başlamak üzere askeri ve ekonomik ihtiyaçlara binaen bir sayım çalışması başlatılmıştır. 1890 yılında tamamlanabilen sayım sonuçları, 1893 yılında yayınlanmıştır. Sayımda kişinin yaşı, fiziksel özellikleri, medeni ve sosyal durumunu içeren bilgiler yer almıştır. Bu sayımın öncekilerden farklı bir özelliği ise ilk defa kadınların sayıma dâhil edilmesi ve ilk kez genel ve güvenilir bir nüfus bilgisine sahip olunmasıdır.¹⁴⁴ Bu sayım sonuçlarını aşağıda 1906/7 ve 1914 sayımlarının sonuçlarıyla karşılaştırmalı olarak aktardığımız tabloda verdiğimizden burada ayrıntılı olarak tekrar etmeyeceğiz. Ancak bu sayım sonuçlarına göre sancağın toplam nüfusu 195.675 kişidir.

29 Şubat 1892 (17 Şubat 1307) tarihli “*Dersaadet ve Bilad-ı selase ile vilayat-ı şahanede şimdiye kadar dahil-i tahrir olan nüfus-ı umuminin miktarını natık pusula*” başlığında hazırlanan istatistikte İzmit Sancağı “*Tahriri kamilen hitam bulan vilayat-ı şahane*” yani sayımı tamamlanmış olan vilayetler içerisinde yer almaktadır. Toplam 195.659 nüfusun 99.485'i erkek ve 96.174'i bayandır.¹⁴⁵ Bu nüfusun Müslüman erkek sayısı 67.438, Gayrimüslim sayısı ise 32.047 kişidir.¹⁴⁶ 1877 yılı devlet salnamesinde sancağın nüfusu Müslüman, gayrimüslim ayrılmadığından 1882 yılındaki 67 bin kişilik Müslüman nüfusunun bu süreçte ne

¹⁴² Bilal Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler**, Cilt: 2, TTK Yay., Ankara, s.328.

¹⁴³ İ.Ş.D. 80-4722. 28 Kanunusani 1301 (9 Şubat 1886).

¹⁴⁴ Kemal Karpat **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s. 96-97. Nuri Akbayar; “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.1239.

¹⁴⁵ BOA.Y.PRK.DH. 5-28.

¹⁴⁶ BOA.Y.PRK.DH. 5-25.

kadar artış gösterdiğini tespit etmemiz mümkün olmuyor. Sancağın toplam nüfusu değerlendirildiğinde ise 1877 yılında 152 bin olan nüfus aradan geçen on beş yıllık sürede 43 binin üzerinde arttığı görülüyor.

1892 yılında Kocaeli sancağının nüfus oranını 1845 yılı ile kıyaslarken sancağa bağlı kazaların konumuna dikkat etmek gerekir. 1845 yılında Kocaeli sancağına bağlı Taşköprü, Gebze, Kartal, Şile, Yoros, Pazarköy, İzmit, Lefke ve Gölpazarı 1892 yılında sancağın sınırlarına dahil değildir. Kocaeli Sancağının 1892 yılındaki idari taksimatının 1844 yılındaki nüfus oranlarına baktığımızda 35.889 (x2= 71.778) Müslüman nüfusa karşılık 20.753 (x2= 41.506) gayrimüslim nüfus yer almaktadır. 1892 yılına gelindiğinde 1844 yılında 71.778 olan Müslüman nüfus sayısının 134.876'ya yükseldiğini görüyoruz.

Yüzyılın sonuna doğru nüfus istatistiklerini aktaran kaynakların arttığını görüyoruz. Bunlar içerisinde en meşhuru Vital Cuinet'in "La Turquie d'Asie" (Asya Türkiye) adlı eseridir. Eserin 1894 yılında yayınlanan dördüncü cildinde "İzmit Mutasarrıflığı" bölümü altında oldukça ayrıntılı istatistikler verilmiştir. Eserde Kocaeli sancağının ve kazalarının nüfusu aktarılırken ilk kez göçmenlerin nüfusu ayrı bir başlıkta aktarılmıştır. Cuinet'e göre sancağın toplam nüfusu 222.760 kişidir, bu sayının kazalara göre dağılımı ise şöyledir: ¹⁴⁷

		Müslümanlar		Rumlar	Ermeniler	Yahudiler	Çingeneler		Toplamı
		Yerliler	Göçmenler					Toplam	
Kazalar		Yerleşikler	Göçebeler						
İzmit		17048	-	1175	14890	18550	2500	-	54163
	Toplam	18223		35940					
	Kaza merkezi	12000		365	5875	4250	2400	-	25000
	Bahçecik Nahiyesi	-	-	-	-	10,000	-	-	10000
Karamürsel		9400	-	600	10151	3875	-	-	24026
	Toplam	10000							
	Kaza merkezi	900	-	-	600	500			
	Yalova nahiyesi	500			2500	275	-	-	1025
Adapazarı		34000	45	7,329	2997	14220	-	1007	59598
	Toplam	41374							
	Kaza merkezi	3324	-	9000	1565	10256	3,324	-	27469
	Sapanca Nahiyesi	12000		1,000	900	1100	-	-	

¹⁴⁷ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, Paris 1891, C. IV, s. 303 – 400;

	Akyazı Nahiyesi	5,000	25	1,000	232	1064	132	25		
Kandıra		36000	95	2357	6276	5101	-	-		49829
	Toplam	38452								
	Kaza merkezi	8000			-	-	-	-	8000	
	Şeyhler Nahiyesi	10340	95	800	1560	1100	-	-		
	Kaymas Nahiyesi	7591			1180	2001	-	-		
	Karasu Nahiyesi	6000	-	400	2000	1000	-	-		
	Ağaçlı (İncirli) Nahiyesi	476			900	100	-	-		
	Akabad Nahiyesi	4264	-	486	636	900	-	-		
Geyve		20766	190	710	6,481	6889	-	108		35144
	Toplam	21666								
	Akhisar Nahiyesi	8734			803	2,089	-	-	11626	
	Taraklı Nahiyesi	5470			291	3,832			8593	
Toplam		117214	330	12171	40795	48635	2500	1115		
		129,715			91,930			Genel Toplam		222,760

Tablo 11: Vital Cuinet'e göre Kocaeli Sancağının nüfusu (1894).

1893 yılı itibariyle vilayet ve sancaklara gönderilen göçmenlerin miktarıyla bunlardan ne kadarının iskan edilmiş ve ne kadarı kalmış olduğunu gösteren defterde Kocaeli sancağına bu tarihe kadar sevk edilmiş olan 46.463 göçmenin tamamının iskân edildiği belirtilmiştir.¹⁴⁸ Cuinet ise sancak nüfusu içerisindeki 12.171 göçmen sayısının 1.175'nin İzmit'te, 600'nün Karamürsel'de, 7.329'nun Adapazarı'nda, 2.357'sinin Kandıra'da ve 710'nunun Geyve'de iskan edilmiş olduğunu belirtmektedir. İki kaynak arasındaki fark yukarıda ifade ettiğimiz üzere göçmenlerin nüfuslarının kayıt altına alınıp resmi istatistiklere geçmesinin zaman almasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Cuinet'in rakamları sancak dahilinde iskan etmiş ve sayım işlemleri gerçekleştirilmiş göçmenleri göstermektedir.

Aktardığımız nüfus verilerinin tamamında Adapazarı kazasında belirgin bir nüfus artışı dikkat çekmektedir. Kasaba nüfusunun artışı 1895 tarihli bir yazışmada da vurgulanmıştır. Eşya ve hayvanlardan alınan Baç vergisinin kaldırılması hakkında Adapazarı ahalisinin talebi üzerine İzmit mutasarrıfı Adapazarı'nın zaten büyük bir

¹⁴⁸ BOA.Y.A.HUS. 277- 136. **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri**, Cilt:I, İstanbul 2012, s. 499.

kasaba olduğu halde bir taraftan yeni evler inşa edilip çok sayıda muhacir iskân etmesiyle gün be gün büyüklüğünün arttığına dikkat çekmiştir.¹⁴⁹

1897 yılında yayınlanan “Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı” adlı eserde Kocaeli livası, 4 kaza 12 nahiye, 11.130 km² de 246.824 nüfusa sahip olarak kaydedilmiştir. 23 mahalleden oluşan İzmit’in nüfusunun ise 15.000 olduğunu yazar.¹⁵⁰

1897-1898 (R.1313) yılı istatistiğinde ise Kocaeli Sancağı 14.784 km² dir ve km² ye isabet eden nüfus 15.46 kişidir. Sancağa bağlı 4 kaza ve 10 nahiyede toplam 228.529 nüfus bulunmaktadır.¹⁵¹

İslam		Rum		Ermeni		Yahudi		Protestan+Katolik		Latin		Kaldani
E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
83,700	71,865	14,196	13,526	21,750	21,861	99	100	678	664	1	2	1
155.565		27.722		43.611		199		1.342		3		1
228.443												

Tablo 12: 1897 İstatistik Yıllığında Kocaeli Sancağının Nüfusu

1902 yılında yayınlanan “Memalik-i Osmaniye Coğrafyası” adlı eserde İzmit Mutasarrıflığının nüfusu takriben 160.000 kişi olarak verilmektedir. Bu sayı Müslüman nüfusa denk gelmektedir.¹⁵²

Muhacirler gerek iskan edilmiş olsun gerek henüz iskan edilmeyerek misafir halde bulunsun ileride esas defterine kayıt olunmak üzere yerli halktan (ahali-i kadime-i meskune) sonra müsvedde defterine kayıt edileceği ve bilahare başka bir yerde yerleşirler ise o mahal üzerine hane nakli işlemleri yapılacağı nüfus nizamnamesinin 63. Maddesinde bildirilmiştir. Bu nedenle göç tarihleri bilinmeyen muhacirlerin haklarında ona göre işlem yapılması gereği Sicil-i Nüfus İdare-i

¹⁴⁹ BOA.ŞD. 1563-21. İzmit Mutasarrıflığından Sadaret’e 12 Haziran 1311 (24 Haziran 1895) tarihli yazı.

¹⁵⁰ Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı**, Dersaadet 1313, s. 12, 64.

¹⁵¹ **Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı-1897**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 5, DİE Yayınları, Ankara, 1997, s. 19, 23-24. Eserde yer alan istatistiklerin büyük bölümü 1313 mali yılına yani miladi olarak 13 Mart 1897- 12 Mart 1898 dönemine aittir.

¹⁵² Ali Tevfik, **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul 1318, s. 240.

Umumiyesi ifadesiyle İzmit Mutasarrıflığına beyan edilmiştir.¹⁵³ Osmanlı Devletinde 1900 yılında Sicil-i Nüfus Nizamnamesinin yeniden düzenlenmesi sonrasında yapılan genel nüfus sayımı sonucunda hazırlanan 1906/7 yılı nüfus istatistiğine göre Kocaeli Sancağı nüfusu 290.517 kişidir.¹⁵⁴

1907 yılının başlarında yayınlanan Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin "Memalik-i Osmaniye Cep Atlası" adlı eserinde Kocaeli Sancağının toplam nüfusu 222.760 kişidir.¹⁵⁵

1908 yılı sonlarına gelindiğinde Kocaeli Sancağının kasaba ve nahiye merkezlerinin Müslüman ve gayrimüslim nüfusunun İzmit mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilen sayısı toplam 64.621 kişidir.¹⁵⁶

	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
İzmit Kasabası	7167	6367	13.534
Adapazarı Kasabası	10267	14759	25.026
Geyve Kasabası	893	62	955
Kandıra Kasabası	2032	144	2.176
Karamürsel Kasabası	2866	49	2.915
Yalova Kasabası	953	31	984
Bağçecik Nahiyesi	6	7771	7.777
Arniş Nahiyesi	2	1525	1.527
Akhisar Nahiyesi	873	319	1.192
Kaymas Nahiyesi	217	-	-
Şeyhler Nahiyesi	318	-	-
Akçaova Nahiyesi	316	-	-

¹⁵³ BOA.DH.MKT. 866-2. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 19 Haziran 1320 (2 Temmuz 1904) tarihli tezkire.

¹⁵⁴ Kemal Karpat **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.204-205; Hikmet Özdemir vd.'e göre bu sayım tarihi, Kemal Karpat ve diğer bütün araştırmacılar tarafından hicri tarih olarak algılandığından 1326 tarihi yanlışlıkla 1906/1907 şeklinde eserlere yansımıştır. Halbuki Rumi olan bu tarihin miladi karşılığı 1910/1911'dir. Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, 3.basım Ankara 2005, s.14-15

¹⁵⁵ Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Memalik-i Osmaniye Cep Atlası**, İstanbul, H.1323, (1905) s. 93, 106-107. Tüccarzade İbrahim Hilmi, İzmit Sancağına ait Köy sayısı olarak devlet salnamesinin rakamını verirken kaza ve sancak nüfus verilerini Quinet'in eserinden almıştır.

¹⁵⁶ BOA.DH.ŞFR. 407- 150. İzmit Mutasarrıfı adına Naib Fahreddin Bey'den Dahiliye Nezaretine 24 Aralık 1908 (11 Kanun-ı evvel 1324) tarihli telgraf. Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti tarafından 1909 yılında yayınlanan ilk tarım istatistiklerinde Kocaeli nüfus 305.007 kişidir. **Osmanlı Dönemi Tarım istatistikleri: 1909, 1913 ve 1914**, Hazırlayan: Tevfik Güran, Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:3, DİE Yayınları. Ankara 1997, s.29.

Sapanca Nahiyesi	1736	-	-
Akyazı Nahiyesi	821	-	-
Karasu Nahiyesi	717	-	-
Hendek Nahiyesi	2861	-	-
Taraklı Nahiyesi	1549	-	-
			64.621

Tablo 13: Kocaeli Sancağı kasaba ve nahiye merkezlerinin nüfusu (1908)

28 Nisan 1913 (15 Nisan 1329) tarihli bir belgede İzmit sancağının nüfusu 55.324 kişidir.¹⁵⁷ Merkez kaza 13.000, Adapazarı kazası 33.124, Geyve kazası 1.500, Kandıra 2.500, Karamürsel 4.200, Yalova kazası ise 1.000 nüfustur. Belgede gösterilen kaza merkezlerinin nüfusları içerisinde en fazla artışın Adapazarı’nda olduğu görülmektedir.

1913 yılında Adapazarı’nı ziyaret eden Tanin yazarı Ahmet Şerif Bey kazanın nüfusuna dair rakamlar vermektedir. Buna göre eski İslam halkı 147 köyde 42.836, Rumeli muhaciri 30 köyde 6.650, Laz ve Gürcü 56 köyde 9.458, Çerkes ve Abaza 73 köyde 16.455 nüfus yer almaktadır. Ancak bu nüfusun gerçeği yansıtmadığını çünkü 142 sicil esas defterinin bulunduğu Adapazarı nüfus idaresinde görevli bir memur ve bir kâtibin yetersiz olduğundan 120 bin nüfusluk kazanın nüfus işlemlerinin sağlıklı yürütülemediğini ifade etmiştir.¹⁵⁸

Buraya kadar olan nüfus verilerinden görüldüğü üzere sancağın nüfusunda 19. Yüzyılın sonlarına doğru ciddi bir artış yaşanmış ve bu artışın Kırım, Kafkas ve Rumeli’den binlerce Müslüman’ın bölgeye iskan edilmesi sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sancak nüfusunun artışında göçmenlerinin oranının tespiti şuan için mümkün gözükmemektedir. Daha sağlıklı nüfus artış oranlarının hesaplanabilmesi özellikle 1881-1882 nüfus sayımı ile 1906-1907 yılı sayım sonuçlarını içeren defterlerin yayınlanmasıyla mümkün olacaktır.

Göçmen nüfusunun kesin sayısını belirleyemesek de şunu ifade edebiliriz ki Kocaeli Sancağının toplumsal yapısını şekillendiren en önemli hadise göç olayıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz Tanin yazarı Şerif Bey, “..Bilinmez nasıl bir mantık, hangi idari zorlamalarla, senelerden beri, hükümet, İzmit Sancağını, özellikle

¹⁵⁷ BOA.DH.EUM.THR. 88-60. İzmit Sancağı Polis merkezi tarafından hazırlanan İzmit sancağına bağlı kazaların nüfus cetveline göre.

¹⁵⁸ Ahmed Şerif, **Anadolu’da Tanin**, Hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi, TTK Yay., Ankara, 1999, s.348.

Adapazarı kazasını, başka bölgelerden gelen göçmenlerle, adeta depo kabul etmiştir.” ifadesiyle Kocaeli Sancağının nüfusunda göçmenlerin sayısına dikkat çekmiştir. Kırım, Kafkas ve Rumeli’den göç eden binlerce insan sancak genelinde homojen olmayan bir nüfus yapısı oluşturmuştur. Kamil Erdeha “Milli Mücadele’de Livalar ve Mutasarrıflar” adlı çalışmasında da belirttiği gibi İzmit Sancağındaki Müslüman nüfusun homojen bir yapıya sahip olmaması sancağının yazgısı üzerinde önemli rol oynamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Kamil Erdeha, “Milli Mücadelede Livalar ve Mutasarrıflar: İzmit Mutasarrıflığı-IV”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Say: 51, 1978, s. 21.

	Müslümanlar			Rumlar			Ermeniler			Diğerleri			Toplam		
	1881/82- 1893	1906/7	1914	1881/82- 1893	1906/7	1914	1881/82- 1893	1906/7	1914	1881/82- 1893	1906/7	1914	1881/82- 1893	1906/7	1914
İzmit															
Merkez Kaza	19,248	37,290	40,403	3,576	4,949	5,226	15,837	21,538	23,873	995	1,561	1855	39,789	65,589	71,349
Adapazarı	40,318	73,048	76,864	2,517	7,695	7,957	10,732	15,869	16,461	387	813	768	53,924	97,425	102,051
Kandıra	40,686	38,296	40,495	2,088	1,695	1,804	1,259	532	641	-	9	4	44,033	40,532	42,944
Geyve	22,133	31,303		4,520	6,394		5,873	8,182		81	190	208	32,601	46,063	48,187
Karamürsel	10,732	ve Yalova 20,623	14,850	11,023	15,133	6,047	3,549	6,144	2,635	18	8	15	25,322	40,908	23,547
Yalova	-	-	7,954	-	-	10,274	-	-	3,304	-	-	-	-	-	21,532
İznik	-	-	13,785	-	-	1,632	-	-	126	-	-	-	-	-	15,543
Toplam	133.123	200,560	226,859	23,718	35,866	40,048	37,220	51,265	55,403	1,481	2,581	2,850	195,675	290,517	325,153

Tablo 14: Osmanlı Devleti nüfus sayımlarına göre Kocaeli Sancağı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN GÖÇMENLERİ İSKÂN SİYASETİ VE KOCAELİ SANCAĞI

A- Kırım, Kafkasya ve Rumeli’den Göçler Karşısında Osmanlı Devletin Tutumu

Osmanlı devleti 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Anadolu ve Balkanlardaki Müslüman nüfusun azalması sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle sahip olunan büyük ve verimli topraklardan beklenen üretim sağlanamıyor, gıda ve hammadde talebi hızla yükseliyordu.¹⁶⁰ Nüfus artışı ve bununla paralel üretim ve askeri taleplerin karşılanması beklentisinin olduğu bir süreçte Rusya’nın 1783’te Kırım’ı ilhakı Osmanlı topraklarına yönelik göç sürecini başlatmıştı. Özellikle 1853-1856 Kırım Harbiyle birlikte büyük kitleler halinde gelen bu göçmenler Rusya’nın baskıları karşısında mal ve mülklerini yok pahasına satan, hatta perişanlık derecesinde olan insanlardı.¹⁶¹

Kırım’dan gelen ve büyük oranda yardıma muhtaç kitlelerin iskan ve yaşelerini sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti diğer taraftan da yukarı da belirttiğimiz gibi tarımsal üretimi arttırmanın yollarını arıyordu. Buna çözüm bulmak için tarım uzmanlarına hazırlatılan raporların hayata geçirilebilmesi tarım eğitimi görmüş yeterli sayıda insan göçünün istihdam edilmesine bağlıydı.¹⁶² Bu arada ekonomik sıkıntı içindeki birçok Prusyalı ailenin 2 Haziran 1856’da Osmanlı topraklarına göç etme talebinde bulunması tarımsal üretimi arttırma çabasında bulunan Babıâli tarafından olumlu karşılanmış ve akabinde Avrupalı göçmenlerin kabulünün esaslarının belirlendiği bir nizamname (kararname) hazırlanarak 19 Şubat 1857’de yürürlüğe girmişti. Göç nizamnamesi, çok sayıda insanın Osmanlı göç politikasından haberdar olması için başka dillere tercüme edilmiş ve belli başlı Avrupa gazetelerinde yayınlanmıştı. Böylece Prusya, Avusturya, Fransa ve İtalya’dan çok sayıda insan Osmanlı Devleti’ne müracaat ederek, Rumeli’de yerleşme talebinde

¹⁶⁰ Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.151

¹⁶¹ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 78.

¹⁶² Kemal Karpat, **A.g.e.**, s.153.

bulunmuş ve bu talepler olumlu karşılanmıştı.¹⁶³ Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi özellikle 1856 yılında Kırımdan 1862 yılından itibaren de Kafkaslardan beklemedik ve tahmin edilemeyen sayılarda Müslüman halkların Osmanlı topraklarına göçü karşısında Avrupalı göçmenlerin iskânı politikası devletin gündemindeki önemini kaybetmişti.

Şunu tekrar ifade etmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nin 1857 Nizamnamesiyle Avrupa'dan göç etmesini beklediği nüfus ile Kırım ve Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalan nüfus nitelik olarak aynı değildi. 19. Yüzyıl başlarında yaşanan nüfus darlığına çözüm arayan Osmanlı devleti kendi iradesi veya beklentisi dışında gerek Kırım'dan gerekse başka yerlerden kitlevi göç hareketleriyle karşı karşıya kaldığında bu potansiyeli değerlendirme yoluna gitmişti.¹⁶⁴ Osmanlı yöneticileri devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklara rağmen göçmenlere öncelikle insani duygularla yaklaşıyor bu insanları Rusya'nın gazabından korumanın bütün maddi kayıplardan daha önemli olduğunu ifade ediyordu. Ancak göç sürecindeki bir çok yazışmada göçmenlerin devlete getirdiği ekonomik külfete vurgu yapılarak onların bir an önce üretici konuma getirilip hazineye gelir sağlanmasının önemine dikkat çekiliyordu. Çerkesler gibi savaş tecrübesine sahip göçmenlerden askeri alanda faydalanmak, göçmenleri stratejik noktalarda iskan etmek, beklenmeyen bu nüfus potansiyelinin değerlendirilmesi düşünülen diğer noktalardı. Bununla birlikte Müslümanların göç taleplerini kabul etmek hem dini bir vazife hem de Halifenin içeride ve dışarıda otoritesi açısından önemli bir konuydu.¹⁶⁵ Bu nedenden ki Babialı göçmenlerin kabulünde halifenin rolünü şu sözlerle ifade eder: "Osmanlı devletinin tebaası yeterli olmakla birlikte, iltica emeliyle vatanlarını terk edenleri reddederek onları Rusya'nın kahr ve şiddetine bırakmak hilafetin şanına yakışmaz".¹⁶⁶

Osmanlı topraklarına gelen göçmenler dil ve etnik köken bakımından Çerkes, Abaza, Çeçen, Gürcü, Boşnak, Pomak veya değişik Türk ağızları kullanan Nogay,

¹⁶³ Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskanı 1856-1859", **İlmi Araştırmalar**, Sayı: 3, İstanbul, 1996, s. 56. Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.202.

¹⁶⁴ Hakan Kırımlı, **Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, s. 15.

¹⁶⁵ Abdullah Saydam, **A.g.e.**, s. 97.

¹⁶⁶ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, s. 40.

Tatar vs. olarak farklılık göstermektedir. Bu insanların göç etmek için Osmanlı topraklarını tercih sebeplerini açıklarken Karpat, öncelikle bu kadar farklı dil gruplarına ayrılmış iklim, coğrafya ve sosyal yapı bakımından da çok farklı bölgelerden olan bu insanların yurtlarından zorla sökülüp atılmalarının nedenin Müslüman kimlikleri olduğunu ifade ederek, bu insanların kendilerini Osmanlı-Müslüman camiasının bir parçası olarak gördüklerini belirtmektedir.¹⁶⁷ Bu bakış açısıyla birlikte bütün Müslümanların halifesi olan Osmanlı sultanının ülkesinde mutlu bir yaşamın kendilerini beklediklerine olan inanç bu insanları Osmanlı Devleti'ne yönlendirmişti.¹⁶⁸

Göçmenlere karşı ilk zamanlar oldukça cömert davranan Osmanlı Devleti göçmen sayısında ki muazzam artış karşısında daha ekonomik davranmak zorunda kalmıştı. Buna rağmen göçmenler arasında hiçbir ayırım yapmaksızın onları beğenecekleri boş alanlarda bir an önce yerleştirmeyi ve üretici duruma gelerek perişanlıktan kurtulmalarını sağlamayı temel politika olarak benimsemişti.¹⁶⁹

1858 de Kafkasya'dan göçler artmaya başladığında Osmanlı İmparatorluğu dahilinde göçmenlerin yerleştirilmesine elverişli pek çok arazi vardı. Zaten hükümetinde göçmenlerin gelişini memnuniyetle karşılamasının esas nedenleri arasında boş toprakların işletilerek ülkenin üretim gücünün ve sosyal yapısının değişeceği düşüncesinin önemli rolü olmuştu.¹⁷⁰

Göçmenlerin tek bir grup halinde belirli bir bölgeye yerleşip kabile yaşantılarını devam ettirmeyi göçmenlerin toplumsal ve siyasal adaptasyonu için uygun görmeyen devlet onları küçük guruplara ayırarak farklı bölgelere yerleştirmeyi tercih etmişti. Ancak bu konuda her zaman başarılı olunamamış göçmenlerin toplu olarak iskanları hususundaki aşırı ısrarları karşısında uygun arazilerde topluca iskanlarına izin vermişti.

1867 yılında 20 binin üzerinde Abaza'nın (Abhaz) göçü karşısında Osmanlı hükümeti ilk planında muhtemel iskan yerleri olarak Anadolu'nun yirmiyi aşkın bölgesi, Suriye ve Rumeli toprakları düşünülmüştü. Ancak, Osmanlı yönetimi

¹⁶⁷ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 20, 97.

¹⁶⁸ Jülide Akyüz Orat, Nebahat Oran Aslan, Mustafa Tanrıverdi, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)**, Kars, 2011, s. 23

¹⁶⁹ Abdullah Saydam, **A.g.e.**, s. 99-100.

¹⁷⁰ Bedri Habıçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Nart Yay., İstanbul, 1993, s. 153.

göçmenlerin birlikte yaşama isteklerine direnememiş olmalı ki bunların büyük çoğunluğunu görece toplu şekilde iki bölgeye, Tuna Vilayeti'nin kuzey kısmına ve İzmit Mutasarrıflığı'na yerleştirdi.¹⁷¹

B- Göçmenlerin Sevk ve İskânında Kurumsal Yapılanma ve Kocaeli Sancağında Görevli İskân Memurları

En basit tanımıyla “Asıl yerinden, ulaşmak istenilen yere hareket” olarak tanımlanan göç olgusu Osmanlı tarihinin erken dönemlerinden itibaren siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde etkili olmuştu. Ancak 1783'te Rusya'nın Kırım'ı işgali Osmanlı Devletini daha önceki yüzyıllarda tecrübe ettiği göç hadiselerinden çok farklı bir süreçle karşı karşıya bırakmıştı. 18. yüzyılın sonlarına kadar daha çok ekonomik, idari ve güvenlik nedeniyle yaşanan göçlere karşın bu dönemde siyasi ve dini nedenlerden kaynaklanan ve Osmanlı sınırları dışında kalan Müslümanların Osmanlı topraklarına yönelik göçleri gündeme gelmişti.¹⁷² Bu sürecin ayırt edici diğer bir özelliği de daha önce tecrübe edilmeyen oranda büyük bir göçmen nüfusunun sevk ve iskan edilmesi ile karşı karşıya kalınmış olmasıdır.

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti dışında kalan topraklardan gelen göçmenlerin iskânıyla ilgili ilk yıllarda kurumsal bir yapılanma ihtiyacı duymayarak merkezden gönderdiği emirleri iskân işlerini organize etmede yeterli görüyordu. Kırım Savaşına kadar Dahiliye Nezaretine bağlı daireler göçmenlerin işleriyle sorumlu iken Kırım savaşıyla birlikte göçmen sayısında yaşanan büyük artış Babıali'nin hadiseye bakış açısını değiştirmişti. Bu dönemde gelmeye başlayan muhacirlerin iskan ve iâşeleri Ticaret Nezareti'nin sorumluluğu altındaydı. Ticaret Nezareti, İstanbul'a gelen göçmenlerle ilgili işlemlerde Şehremanetiyle¹⁷³ eyaletlerle ilgili işlemlerde de yerel yöneticiler ile birlikte hareket ederek göç işlerini organize etmeye çalışıyordu.¹⁷⁴

¹⁷¹ Georgy Chochiev, “1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi”, s.111.

¹⁷² Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.71, 94.

¹⁷³ 19. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı şehir yönetiminde kadılık kurumunun işlevselliğini yitirmesi ve şehirlerin demografik ve ekonomik yapılarındaki değişim modern belediye hizmetlerinin verilebilmesi için yeni bir idari yapılanmaya gidilmesi ihtiyacını doğurmuştu. Böylece 1854 yılında Kırım Savaşı'nın da etkisiyle ilk belediye örgütü İstanbul'da “Şehremaneti” adıyla kuruldu. Daha

Görev alanı İstanbul ile sınırlı olan Şehremaneti bir taraftan buraya gelen muhacirlerin geçici olarak yerleştirilecekleri mahalleri ve temel ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırken bir taraftan da Anadolu ve Rumeli'ye gönderilecek muhacirlerin sevk işlemleriyle ilgileniyordu. Ancak 1859 yılından itibaren göçmenlerin sayısında yaşanan büyük artış, asli işlerinin dışında muhacirlerin sorunlarıyla ilgilenen kurumlarda hem koordinasyon hem de yeterlilik açısından sıkıntı yaratmaya başlamıştı. Bu gerekçeler ile İstanbul'a gelenleri geçici veya daimi olarak yerleştirmek, Anadolu ve Rumeli'ye gidecek olanları sevk etmek, bu konulara dair yazışmalarda özel bir merci olmak, muhacirler için devlet ve ahali tarafından yapılacak yardımları toplayıp sarf etmekle görevli bir komisyonun kurulması gerekli görülmüştür. Böylece gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 5 Ocak 1860'da "Muhacirin Komisyonu" resmen kurulmuştur. Bu komisyonun görevi muhacirlerin, ülkeye giriş yaptıkları andan itibaren iâşe, barınma, tedavi gibi işlerine bakmak; iskan mahallerine sevk edilmelerini sağlamak; evlerinin inşasına yardımcı olmak; üretici konuma geçip kendi kendilerini geçindirecek düzeyde gelir sağlayacakları zamana kadar maaş veya yevmiye tahsis etmek; arazi, hayvan, tohumluk gibi ihtiyaç maddelerini temin etmek; yerli halk ile aralarındaki problemleri araştırmak ve çözümler getirmek; parçalanmış aileleri birleştirmek üzere tedbirler almak şeklinde sıralanabilir. Özetle bu komisyon muhacirlerin her türlü meselelerinde müracaat mercii olarak planlanmıştır.¹⁷⁵

Babîâli, Muhacirin Komisyonunun taşrada teşkilatlanması yerine ihtiyaç duyuldukça merkezden geçici olarak iskan memurları gönderilmesini tercih etti. Ayrıca muhacir sayısının çok olduğu bölgelerde mahalli yönetimler tarafından da ekstra maaş tahsis edilerek görevliler tayin edilmişse de bu hükümet tarafından pek uygun bulunmuyordu. Ancak iskan işlerinde yaşanan sorunlar üzerine 1861 yılında muhacirlerin yoğun olduğu vilayetlere iskan memurları tayin edildi. Ancak iskan

geniş bilgi için bk. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremaneti'nin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 5, Sayı: 3, Mayıs 1996, s. 75-82.

¹⁷⁴ Mehmet Yılmaz, "XIX.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskan Politikası", **Osmanlı**, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.588.

¹⁷⁵ Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrusaya", **1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün**, Editör: Mehmet Hacısalihioğlu, Balkar&Ireica Yay., İstanbul 2014, s.84.

memuru tayin edilen yerler arasında Kocaeli'ye rastlanmadığı gibi diğer bölgelere gönderilen memurların da görevleri fazla uzun sürmemiştir. 1863 yılında özellikle Kafkasya'dan gelen muhacirlerin sayısındaki artış üzerine hemen her merkeze muhacir iskan memurları görevlendirildi. Ancak işlerin yoğunluğu, yaşanan suiistimaller ve aksaklıklar nedeniyle 1864 Nisanında Muhacirin Komisyonu Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gidecek olan yeni iskan memurlarının yer aldığı bir liste yayınlamıştır.¹⁷⁶ Bu listede oluşturulan sekiz iskân bölgesinden birini Kocaeli, Kastamonu ve Bolu Sancakları oluşturmaktaydı. Bu bölge için Meclis-i Vala Mazbata ve Evrak Odası hülefâsından Hasan Bey 3000 kuruş maaş ve 2000 kuruş harcırahla görevlendirilmiştir. Ayrıca Hasan Bey'in yanına 300 kuruş maaşla bir tercüman görevlendirilmiştir.¹⁷⁷ Bu görevlendirmelerde ki en büyük etken göçmen nüfusunun artışıydı. Hükümet her ne kadar bu tarz görevlendirmelerle ekstra külfet yaratmak istemese de Haziran 1863-1864 arasındaki 12 aylık sürede Kafkasya'dan gelen göçmenlerin sayısının 283 bini geçmesi ekonomik kaygıyı ikinci plana itmişti.¹⁷⁸

Muhacirin Komisyonu bu memurları görevlendirirken onların sorumluluklarını belirtmişti. Buna göre:

“...bunlar heman mahall-i me'mureleri cânibine azimetle bir taraftan oralarda hâl-i müsaferetde bulunan muhacirîni verilecek ta'limâta tevfiikan iskân edüp ve bundan sonra oralara gönderileceklerin dahi vardıkca icra-yı iskânlarıyla öküz ve tohumluk ve levazimât-ı ziraiyeleri kendüleri tarafından nezaret olunarak mahalleri me'murları ma'rifetleriyle verdirilüp bir taraftan ziraate başladılup eskiden iskân olunanlardan mahsûl almakda olanlarının yevmiyeleri henüz kat' olunmamış olanları var ise derhal anları kat' etdirüp hem muhacirîn-i merkûmenin refah ve rahatlarının istihsâli ve hem de hazine-i celîlenin masârif-i zâideden vikayesi muvafık-ı hal olduğu ve bunlara biraz masârif olur ise de maslahatın uzamasında olan masârifeye kıyasen bir cüz'î bulunacağı ve mahall-i merkûme vülât-ı izâmıyla mutasarrıfîn-i

¹⁷⁶ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, TTK Yay., Ankara 1997, s. 102-112.

¹⁷⁷ BOA.İ.MVL. 505-22848. Hüdavendigâr Eyaletiyle Kütahya ve Karasi Sancaklarına, Konya eyaletine, Ankara eyaletine, Kocaeli-Kastamonu-Bolu sancaklarına görevlendirilen iskan memurları ve tercümanlarının isimleriyle maaşlarının yer aldığı evrak.

¹⁷⁸ Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 1996, s.138.

kirâm ve kâimmakamları taraflarına dahi ta‘limnâme-i mezbûrede mûnderic olduğu vechile eskiden gelüp de iskân olunanların noksanları var ise ikmal olunması ve hâl-i müsaferetde olanların serîan ve âcilen icra-yı iskânlarıyla malzemelerinin verilmesi ve bundan böyle varacaklarında heman vardıkları anda bekledilmeyüp me‘murîn-i mumâ-ileyhim ile bi'l-ittifak ahalisi az ve arazisi çok olan köylere bi't-taksim icra-yı iskânlarıyla bunların dahi öküz ve tohumluk ve levazımât-ı ziraiyelerinin müsaraaten bi'l-i‘ta heman bir taraftan da ziraate başlādılup senesi içinde beher hal mahsul aldırılması ve bu bâbda kangî me‘mur tarafından dikkat olunmayup da ta‘limâtın hilâfî hareket vâkî‘ olur ve bu vechile hazine-i celîleye masârif-i zâide veyahud muhacirîne rahatsızlık vukû‘una sebebiyet verilir ise yalnız azilleriyle bırakılmayup verdikleri sebebiyetden hasıl olacak ziyan ve zararın kendülerine tazmin etdirileceği hususlarının ekîden emr ü iş‘ârı...”.¹⁷⁹

Bu genel nitelikli ilkelerin yanı sıra yalnızca Ankara, Hudavendigâr, Karasi, İzmit, Kastamonu ve Bolu taraflarına gönderilecek iskân memurlarına hitaben bir talimatnamede hazırlanmıştır.¹⁸⁰ “Bu kerre iskân-ı muhacirîn me‘muriyetiyle Ankara ve Hudavendigâr eyâletlerine ve Karasi ve İzmid ve Kastamonu ve Bolu sancaklarına ta‘yin kılınan Meclis-i Vâlâ mazbata ve evrak odaları hulefâsından Haşim ve Necib ve Muhtar Efendilerle Hasan Bey’e verilecek ta‘limat-ı seniyye müsveddesidir” başlıklı bu talimatnamenin Latin harflerine aktarımı ekler bölümünde verilmiştir.

Bu talimatnameyi Kocaeli sancağında uygulamakla görevli iskân memuru Hasan Bey’in belirtilen hususları ne kadar uygulayabildiğini tespit edemedik ancak görevlendirilmesinden kısa bir süre sonra 1864 yılı Ekim ayında vefat ettiğini görüyoruz.¹⁸¹ Hasan Bey’in vefatından sonra yerine Sadaret Mektubi hülefâsından İlyas Bey tayin edilmiştir.¹⁸² Bu arada Kocaeli Sancağına göçmenlerin sevkî bu yıllarda aralıksız devam etmektedir. Sevk edilen muhacirlere İzmit mal sandığında yardım amaçlı ödemeler yapıldığı gibi muhacirlerin sevkîyle görevli memurlara da İzmit’te ödeme yapılmıştır. Örneğin Muhacirin Komisyonu tarafından muhacir sevk

¹⁷⁹ BOA.İ.MVL. 505-22848. Muhacirin Komisyonundan Sadaret’e 19 Mart 1280 (31 Mart 1864) tarihli yazı.

¹⁸⁰ BOA.İ.MVL. 505-22848. Talimatname sureti.

¹⁸¹ BOA.BEO.NGG. Defter No: 758/275. Vefat haberine dair telgraf ekiyle Meclisi Valaya 26 Cemaziyelevvel 1282 (27 Ekim 1864) de havale edilmiştir.

¹⁸² BOA.BEO.NGG. Defter No: 761/311, 5Zilkade 1281 (1 Nisan 1865).

memuru olarak görevlendirilen Hasan İzmit'e vardığında kendisine İstanbul'dan verilecek olan harcıraha mahsuben İzmit mal sandığından 100 kuruş almış ve buna dair imzalı bir senedi de mal sandığına vermişti.¹⁸³

1865 yılı sonlarına doğru gelen muhacirlerin sayısı azaldığı ve gelmiş olanlarında üçte ikisi iskan edildiğinden Muhacirin Komisyonu tasfiye edilmiştir. Ancak bu tasfiye kurumun tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyor muhacirlere ait işlemlerin bir bölümü Zaptiye Nezaretine diğer bir bölümü de Meclis-i Vala'da Osman Paşa'nın sorumluluğundaki bir birime devrediliyordu. Ancak iskanları tamamlanamayan, çeşitli sebepler ile iskan yerlerini değiştirmek isteyen ve yeni gelmekte olan muhacirlerin işlemlerinin tamamlanmasında yaşanan güçlükler Komisyonun tekrar kurulmasını gündeme getirmiştir. İlkine göre daha dar kapsamlı olan bu teşkilat ise "Muhacirin İdaresi" olarak adlandırılmıştır.

Hükümet, göç hadisesinin ne zamana kadar süreceğini tahmin edememesi nedeniyle iskan memurlarını geçici olarak tayin ediyordu. İskan memurları işleri bitince merkeze çağırılıyor, yeni bir göç dalgasıyla karşılaşıldığında ya daha önce gönderilen ya da farklı memurlar görevlendiriliyordu.¹⁸⁴ 1866 yılı Haziran ayında Kocaeli Sancağında iskan memuru olarak Salih Ağa'nın görev yaptığı görülmektedir. Silivri taraflarında iskan edilmiş 19 nüfusluk Çerkez muhacirlerinin Adapazarı civarında iskan etmiş akrabaları yanına nakil taleplerini içeren Haziran 1866 tarihli arzuhalleri üzerine talebin uygunluğu konusunda Kocaeli bölgesi iskan memuru Salih Ağa'dan görüş alınmıştır.¹⁸⁵

Salih Ağanın görüşüne müracaat edilen bir başka konu ise 1866 yılı sonlarında Gölpazarı kazasına gönderilen Nathoç (Natuhay) kabilesinden 20 hanenin Lefke kazası dâhilinde toplu olarak iskan edilme talebidir. Bu talep Meclisi Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye havale ile Osman Paşanın görüşüne sunulduğunda Osman Paşa

¹⁸³ BOA.C.ML. 383-15715. 1 Kanunısanı 1279 (13 Ocak 1864), Memur-ı sevk-i muhacirin zabtiye-i seyyare Hasan.

¹⁸⁴ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.114-118.

¹⁸⁵ BOA.MVL. 499-145. Ubıhlı Çerkes Musa ve zevcesi Hanife imzalı tarihsiz arzuhal. Arzuhal'in arkasında 13 Safer 1283 (27 Haziran 1866) tarihi kaydı bulunmaktadır.

talep sahipleriyle birlikte sabık iskan memuru olup İstanbul'da bulunan Salih Ağa'yı çağırarak iskan talebini etraflıca değerlendirmiştir.¹⁸⁶

Habiçoğlu, 1866 yılında vilayet ve sancaklardaki sevk ve iskan memurlarının lağv edilmeye başlandığını ve 23 Temmuz 1866 da Kocaeli'nden Muhtar Efendi'nin iskan memurluğu görevinden alındığını ifade etmektedir.¹⁸⁷ Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi Salih Ağa 1866 yılının Haziran ayında iskan memuru olarak görülmekte ve Ocak 1867'de de eski iskan memuru olarak kendisinin görüşüne başvurulmaktaydı. Bununla birlikte 1864 yılında görevlendirilen iskan memurları arasında yer alan Muhtar Efendi Ankara Eyaletine gönderilmiştir. Aşağıda da belirteceğimiz üzere Muhtar Efendi Kocaeli iskan memuru olarak görevlendirildiğinde uzun süreden beri Ankara Eyaletinde görevli olduğu vurgulanmıştı. Bu veriler Habiçoğlunun, Muhtar Efendinin Temmuzun 1866 da Kocaeli iskân memurluğu görevinden alındığı ifadesini çürütmektedir.

1867 yılının ortalarında tekrar Salih Ağa'nın iskan memuru olarak görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Çünkü misafir olarak akrabaları yanında bulunan muhacirlerin iskan talepleri ve İstanbul ve diğer bölgelerden İzmit'e gelerek akrabaları yanında toplanmakta bulunan muhacirlerin geldikleri yerlere iadeleri İzmit Mutasarrıflığı tarafından gerekli görülmüştür. Muhacirin İdaresi İzmit sancağında fazlaca muhacir iskan edildiğinden bu şekilde birer ikişer kişinin gelmesinin uygun olmadığını belirtip gelmiş olanların geliş sebeplerini ve nüfuslarını tespit ile içlerinde akrabaları yanında iskan edecekler var ise onları yerleştirip kalanını geldikleri yerlere göndermek üzere muhacirlerin hal ve mizaçlarına vakıf birinin gönderilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca iki bin nüfusluk bir Çerkes muhacir gurubunun İzmit sancağının uygun bir mahallinde iskan edilmesi için bir memur tayin ve gönderilmesi kararlaştırılmış olduğunda her iki görev için İzmit eski iskan memuru Salih Ağa'nın 500 kuruş maaşla tayin edilmesi uygun bulunmuştur. Salih Ağa'nın görevlendirilmesine dair yazışmaların birinde "muvakkat" yani geçici olarak görevlendirildiği belirtilmiştir. Salih Ağa'nın bu göreve seçilmesinde İzmit

¹⁸⁶ BOA.MVL. 519-80. İzmit mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 21 Ramazan 1283 (27 Ocak 1867) tarihi kayıtlı.

¹⁸⁷ Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s. 109.

taraflarındaki muhacirleri yakından tanıması ve sonradan gelenleri fark edebilecek tecrübeye sahip olması etkili olmuştur.¹⁸⁸

Salih Ağa'nın İzmit'e geldiği günden itibaren görevini aksatarak iskan işlerini geciktirmesi ile birlikte muhacirler arasında hastaların çoğalması ve kış mevsiminin yaklaşıyor olması muhacirlerin bir an evvel iskan edilmelerini gerektirmiştir. Bu nedenle Salih Ağa'nın yerine başka bir memurun gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Görevlendirilecek memur olarak Meclis-i Vala Evrak Odası hülefasından olup iskan memurluğu göreviyle uzun bir süre Ankara ve havalisinde bulunan ve görevini başarıyla yerine getiren Muhtar Efendi seçilmiş ve 3000 kuruş maaşla tayin edilmiştir.¹⁸⁹

Salih Ağa'nın görevini yerine getirmemesinin sebebi olarak yazışmalarda "keyifsizlenmesi", "inthiraf mizacı" gibi farklı gerekçeler gösterilmiştir. Bu arada Salih Ağa'nın sıhhatine kavuştuğunun bildirilmesi üzerine Muhacirin İdaresi, Salih Ağa'nın asıl görevinin akrabaları yanında toplanan muhacirlerin tespit edilmesi olduğundan ve bu şekilde gelenlere henüz engel olunamadığından vakit geçirilmeksizin bu muhacirlerin tahkik edilip defterlerinin düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu hususlar ile birlikte Salih Ağa'nın görevini yerine getirmesi için gerekli tembihlerde bulunulması 8 Aralık 1867 tarihli yazıyla Hüdavendigar Vilayetine bildirilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ BOA.İ.MVL. 578-25937. 1- Muhacirin İdaresinin 18 Rabiülevvel 1284 (20 Temmuz 1867) tarihli yazısı. 2- 17 Cemaziyelevvel 1284 (16 Eylül 1867) tarihli Meclis-i Vala müzakeratı. MVL 556-25. Muhacirin İdaresinin 19 Şaban 1284 (15 Aralık 1867) tarihli ilamı. Hüdavendigar vilayetine 25 Şaban 1284 (21 Aralık 1867) de Sadaret emri yazılmıştır. İzinsiz olarak muhacirlerin Kocaeli Sancağına gelmesi devletin tasvip etmediği bir durumdur. Kütahya, Karasi, Amasya ve Bolu sancaklarından izinsiz olarak Adapazarı kazasına gelmiş olan muhacirlerin iadelerine ve muhtaçlarına araba ve yevmiye verilmesine izin istenmesine dair, BOA BEO.NGG. Defter No: 758/14, 18 Muharrem 1282 (12 Haziran 1865).

¹⁸⁹ BOA İ.MVL.580-26037. 1- Muhacirin İdaresinden Sadaret'e 4 Cemaziyelahir 1284 (2 Ekim 1867) tarihli yazı. 2- Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliyeden 25 Cemaziyelahir 1284 (23 Ekim 1867) tarihli yazı. 3- 2 Receb 1284 (29 Ekim 1867) tarihli Padişah İradesi. BOA.A.MKT.MHM. 393-69. Hüdavendigar Vilayeti Valiliğine ve Maliye Nezaret-i Celilesine ve Muhacirin İdaresine şukka. Belge arkasında 17 Receb 1284 (13 Kasım 1867) tarihi kayıtlı.

¹⁹⁰ BOA.BEO.AYD. Defter No:1136, s. 48, 17 Recep 1284 (13 Kasım 1867). BOA.MVL.1054-25. Hüdavendigar Vilayetine şukka. Belge arkasında 12 Ş 1284 (8 Aralık 1867) tarihi kayıtlıdır.

Salih Ağa'nın bu tarihlerde Kocaeli Sancağının farklı bölgelerinde muhacirlerin iskan edilmeleri için görevlendirildiği görülmektedir. Geyve kazasında Çerkes muhacirlerinin iskan talepleri üzerine Şubat 1868 tarihli yazışmalarda Salih Ağa'nın "*görevini yerine getirmeye başlamış olduğu*" ifade edilmiştir.¹⁹¹ Böylece Salih Ağa'nın yerine başka bir iskan memuru atanmasına rağmen Kocaeli sancağında iskan işlerinde görevlendirildiği görülüyor. Bu durum görünürde Kocaeli sancağında iki iskân memurunun bulunduğu izlenimini vermektedir.

Yukarıda Salih Ağa'nın yerine Muhtar Efendinin 1867 yılı Ekim ayında görevlendirildiğini belirtmiştik. Ancak Mart 1868 tarihli Muhacirin İdaresinin bir yazısında Muhtar Efendinin Hüdavendigâr iskan memuru olarak görev yaptığı ifade edilmektedir. Şöyle ki Sohum muhacirlerinden Hacı Recepzade Hacı Mustafa Efendi ve kardeşi Hacı Recepzade Ömer Efendi'nin aileleriyle birlikte İzmit'e yakın bir yerde iskan edilme talepleri üzerine Muhacirin İdaresi 24 Mart 1868 tarihli yazısında bu konu için Hüdavendigâr vilayeti iskan memuru olup İzmit Sancağında bulunan Muhtar Efendinin görevlendirildiğini belirtmektedir.¹⁹² Ayrıca Muhtar Efendi'nin Aralık 1867 de İznik kazasında iskan memuru olarak görev yapması¹⁹³, Muhacirin İdaresinin Mart 1868 tarihli yazısında İznik'te muhacirlerin işleri ilgili konularda Muhtar Efendi'nin Hüdavendigâr vilayeti iskan memuru olarak görüş bildirmesi¹⁹⁴, Muhtar Efendi'nin görevinin vilayetten sorumlu iskan memuru olduğunu göstermektedir. Özetle 1867 yılında Kocaeli Sancağı Hüdavendigâr vilayetine bağlandığında Kocaeli Sancağı iskan memuru Muhtar Efendi'nin görevinin tüm vilayeti kapsayacak şekilde genişlediği anlaşılmaktadır. Ancak aşağıda da aktardığımız gibi Hüdavendigâr vilayetine iskan memuru atanmasıyla Muhtar Efendinin görevi sonlanmıştır.

¹⁹¹ BOA.MVL. 558-29. Muhacirin İdaresinin 21 Şevval 1284 (15 Şubat 1868) tarihli ilamı.

¹⁹² BOA MVL. 562- 9. 1- Muhacirin İdaresinin 12Mart 1284 (24 Mart 1868) tarihli yazısı. 2- İskan-ı Muhacirin memuriyetiyle İzmit'e bulunan Muhtar Efendi'ye şukka. 1868 tarihli yazışmalardan Muhtar Efendinin bu muhacirlerin iskânıyla ilgilendiği ve 1869 yılı Eylül ayında da Şeyhler kazası dâhilinde Karadeniz'e yakın bir bölgede yerleştirdiği görülmektedir. BOA.DH.MHC. 1-36. İskan Memuru Muhtar Efendiden Muhacirin Riyasetine 15 Eylül 1285 (27 Eylül 1869) tarihli yazı.

¹⁹³ BOA.MVL. 552-107. Muhacirin İdaresinin 28 Şaban 1284 (25 Aralık 1867) tarihli yazısı.

¹⁹⁴ BOA.MVL. 1054-63. Muhacirin İdaresinin 24 zilkade 1284 (19 Mart 1868) tarihli yazısı.

Salih Ağa görevine devam etse de iskan işlerini aksattığına dair yine kendisinden şikayet edilmiştir. Abaza muhacirlerinden Mahmut Bey takımı padişah iradesi gereği İzmit'ten Düzce'ye giderken 1868 yılı Eylül ayının başında İzmit'e vardıklarında Düzce'ye gitmeye itiraz etmişlerdir. Bir hafta kadar süre geçmesine rağmen muhacirlerin ikna edilmemesinde İzmit Mutasarrıflığı, Salih Ağa'yı sorumlu tutmuştur. Mutasarrıflığa göre Salih Ağa daima “*hal-i sekretiyle*” yani sarhoşluk haliyle görevini yerine getirememektedir. Bu nedenle muhacirleri ikna ederek iskan mahallerine gönderebilmek için Kangal Hüseyin Bey veyahut başka bir memurun tayin edilerek gönderilmesi talep edilmiştir.

Muhacirin İdaresi, İzmit Mutasarrıflığının vurgulamış olduğu muhacirin memuru Salih Ağanın “sarhoş” halinden bahsetmeyerek sadece kendisinin işin halledilmesine muktedir olmadığını belirtmiştir. Hüseyin Bey bu görev için mazeret bildirdiğinden başka uygun bir kişinin görevlendirilmesi için süreç başlatılmıştır. Muhacirin İdaresi Salih Ağanın veya yerine atanacak kişinin görevinin meskenlerini terk ile ruhsatsız olarak İzmit sancağına gelenlerin durumlarını inceleyerek bunları deftere kaydetmekle sınırlı olduğunu hatırlatmıştır. Düzce'ye gitmekte olan muhacirlerin iskanı için ise lağv edilmiş olan Meclis-i Vala'dan özel talimat verilerek Muhtar Efendi tayin edilmiş olduğundan Salih Efendinin yerine tayin edilen kişinin gelmesini beklemeyerek mahalli hükümet ile Muhtar Efendi birlikte bu muhacirleri ikna edip göndermeye gayret etmeleri gerektiği ifade edilmiştir.¹⁹⁵

Anadolu tarafında bulunan muhacirlerin genel durumu hakkında Miralay Musa Paşa tarafından verilen layıhanın görüşüldüğü Şurayı Devlet toplantısında muhacir iskanı konusunda gerekli görülen ıslahatı icra etmek ve gereken hususları mahalli hükümete ihtar etmek üzere Trabzon, Hüdavendigar, Sivas ve Adana vilayetleri itibarıyla dört bölgeye Babıaliden ve binbaşı rütbesinden olmak üzere Bab-ı Seraskeri'den birer memur gönderilmesi gerekli görülmüştür. Bunun üzerine Şurayı Devlet muavinlerinden Fahri Bey Adana, Saib Efendi Hüdavendigar, Besim Efendi Trabzona ve Mehmet Efendi ise Sivas'a beşer bin kuruş maaş ve harcırah

¹⁹⁵ BOA.ŞD. 2389-39 1- İzmit mutasarrıflığından 1 Eylül 1284 (13 Eylül 1868) tarihiyle gelmiş telgrafın sureti. 2-Sadaret Müsteşarlığına Osman Paşa imzalı 28 Cemaziyelevvel 1285 (16 Eylül 1868) tarihli yazı. Şurayı Devlet Mülkiye Dairesinden 28 Cemaziyelahir 1285 (15 Ekim 1868) tarihinde Hüdavendigar Vilayetine sadaret emri yazılmıştır.

görevlendirilmesine karar verilmiştir. Bu memurlara vazifelerine dair kaleme alınan talimatın müsveddesi ve her birinin görevleri dahilindeki vilayetlerin pusulası takdim edilmiştir. Ayrıca bu kararla Hüdavendigâr vilayeti tarafına Saib Efendinin gönderileceğinden dolayı İzmit havalisinde muhacir işleriyle meşgul olan Muhtar Efendinin memuriyetine gerek kalmayacağından maaşının kesilip görevi sonlandırılarak İstanbul'a geri gönderilmesi hususunun Hüdavendigâr vilayetine tebliği gerekli görülmüştür. Bu plana göre Hüdavendigâr vilayeti bölgesinin kapsamı şu şekilde belirlenmiştir: İzmit, Kütahya, Karasi sancakları, Kastamonu, Ankara vilayetlerinin muhacir bulunan kazaları.¹⁹⁶

1870'li yıllara gelindiğinde artık kitlesel göçler yerini daha küçük guruplar halinde gelen göçmenlere bırakmıştı. Gelen muhacir sayısının ve iskan işlerinin azalmasıyla Muhacirin Komisyona daha az gereksinim duyulmuş ve nihayetinde 1875 yılında lağv edilerek görevleri önce Zaptiye Nezaret'inde kurulan bir daireye 1877 yılında da Şehremaneti'ne devredilmiştir.¹⁹⁷

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bir kez daha Osmanlı Devletini büyük göçmen akınlarıyla karşı karşıya bırakmıştı. Bu sefer Kırım ve Kafkasya'nın yanı sıra Rumeli'den de göç etmek zorunda kalan yüz binlerce insan karşısında Babiâli, Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti gibi kendine has görevleri olan kurumlarla muhacir işlerini yürütemeyeceğini fark edince yeni bir komisyonun kurulması gündeme geldi. Bu ihtiyaç doğrultusunda zaman içerisinde Umum Muhacirin Komisyonu, Muhacirin-i Encümen-i Âli ve İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu adında üç ayrı komisyon kuruldu. Bu komisyonlar muhacirlerin sevk ve iskanını sağlamak, barınma, iâşe, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını temin etmek, muhacirlerin taleplerini değerlendirmek üzere faaliyetlerde bulundu.¹⁹⁸ Bu arada Sultan II.Abdülhamit'in başkanlığından kurulan Umum Muhacirin Komisyonunda iskan işlerinde takip edilecek genel prensipler görüşülerek yeni bir nizamname hazırlanmıştır. 1878 tarihinde yayınlanan "*İskan-ı Muhacirin Talimatnamesi*" ile göçmenlerin sevk ve

¹⁹⁶ BOA.İ.MMS. 38-1590. 1- 7 Kanunusani 1285 (19 Ocak 1870) tarihli Şurayı Devlet mazbatası. 2- Muhacirinin ahvali için tayin kılınacak memurinin dolaşacakları mahallerin pusulası.

¹⁹⁷ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 116-118, Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s. 109.

¹⁹⁸ Ufuk Erdem, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları Ve Faaliyetleri: 1860-1923**, Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2014, s. 93, 111.

iskanlarında uygulanacak hususlar belirtilerek daha önce yaşanan sorunların tekrar etmemesi amaçlanmıştı.

Muhacir iskan hususunun yalnızca mahalli hükümete bırakıldığında istenilen sonuç alınamadığından hazırlanan “İskan-ı Muhacirin Talimatnamesinde” vilayet merkezlerinde “İdare-i Muhacirin Komisyonları” kurulması kararlaştırılmıştı. Talimatnamenin ilk dört maddesinde bu komisyonlara dair açıklama bulunmaktadır. Buna göre:

1- Muhacir sevk ve iskan olunan vilayet merkezlerine iskan-ı muhacirin memuru adıyla birer memur ve refakatlerine birer katip tayin edilecektir.

2- Bu memurların merkez vilayete vardıklarında vilayetin ileri gelenlerinin yardımlarıyla iskan memurlarının başkanlığında bulunmak üzere birer “İdare-i Muhacirin Komisyonu” kurulacak ve bu komisyonların azası biri mahalli memurlardan, üçü Meclis-i İdare ve Meclis-i Temyiz ve Beledi Meclisi azalarından ve son üçü de halktan itibar sahibi kimselerden olacak ve gerektiği taktirde mahalli katiplerden komisyona bir iki katip verilebilecek.

3- Her ne kadar bu komisyonlar vilayet merkezlerinde kurulacaksa da asıl muhacirin çıkarılan iskelelerde başlıca şubeleri bulunacak ve gerektiği durumlarda muhacirlerin geldiği vakitlerde memurlar ve azalardan uygun olanlar iskelelere gidecektir.

4- Merkez vilayetteki komisyonlara bağlı olmak ve azası merkez vilayet komisyonunu teşkil eden heyete tatbiken icra edilmek üzere liva ve kazalarda dahi birer şube kurulacaktır. Liva ve kazalar şubeleri yazım işlerinde meclis katiplerinden biri şayet bulunamaz ise yörenin yardım sever ahalisinden fahri olarak biri şayet bu da olmaz ise uygun miktarda bir maaş ile başka birisi istihdam edilecektir.

"İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamesi" ile birlikte bu talimatnameyi uygulayacak, öncekilere oranla daha tecrübeli iskan memurları görevlendirildi. Görevlendirilen iskân memurları içerisinde Kocaeli Sancağına Girit Mutasarrıflığından ayrılmış Sabih Bey'in 3 bin kuruş maaşla atandığı görülmektedir.

Osmanlı- Rus savaşıyla Rumeli ve Kafkasya'dan gelen göçmenler için bir an önce boş araziler temin edilmesi gerektiğinden hükümet, vilayetlerden boş arazilerin tespit edilip bildirilmesini istemişti. 17 Haziran 1878 tarihli Şurayı Devlet mazbatasında İzmit sancağı dahilinde muhacir iskanına uygun arazi olmadığının alınan telgraflardan anlaşıldığı belirtilerek şimdilik buraya muhacir gönderilmeyip bu vakte kadar gönderilenlerin de tayin edilecek memurlar vasıtasıyla bir an evvel yerleştirilmeleri ifade

edilmiştir. Ayrıca İzmit veya başka bir bölgede akrabaları olup ta yanlarına gitmek isteyenler olursa bunların da gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁹ Bu durumda Sabih Bey'in görevinin Kocaeli sancağındaki mevcut göçmenlerin iskan edilmesi olduğu anlaşıyor.

Anadolu'ya gönderilen iskân memurlarıyla gönderildikleri illerdeki göçmen komisyonlarının uyum içerisinde çalışmaları ve herhangi bir aksaklığın meydana gelmemesi için azami gayret sarf edilmiş, fakat bunun önüne geçilememiştir.²⁰⁰

Vilayetlere tayin olunan muhacir iskan memurları mahallinde teşkil edilmiş olan komisyonlara başkanlık etmek göreviyle sorumluydu. Bu görev mahalli yöneticilerin yardımı da sağlanarak her kime tevdi edilse yerine getirilebileceği ve bununda devlet hazinesini fuzuli masraftan kurtaracağı ifade edilmiştir. Bu nedenle muhacir memurluğu görevinin kaldırılarak Muhacirin Komisyonuna ait işlerin mahalli hükümet tarafından fahri olarak seçilip tayin edilen memurlar tarafından yerine getirilmesi, fahri memur bulunamayan mahallerde ise az bir miktarda maaşla işlerin görülmesi uygun bulunmuştur. Bu hususta gereken vilayet ve mutasarrıflıklarla haberleşilerek alınan cevaplar üzerine bazı yerlerdeki memurların maaşlarında düzenleme yapılarak kalması ve bazı yerlerdeki memurların ise görevlerine son verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemeye dair hazırlanan pusulada Kocaeli Sancağında görevli iskan memuruna 3 bin, katibe bin kuruş maaş verilmekte olduğu belirtildikten sonra iskan memuru ve katipten bir fayda sağlanamadığından bunların memuriyetlerine son verildiği görülmektedir. İskan memurunun görevine son verilirken sancak dâhilinde istihdamı gereken katiplere ise 1.500 kuruş tahsis edildiği beyan edilmiştir.²⁰¹

¹⁹⁹ BOA.İ.MMS. 59-2786. 1- Şurayı Devlet, 5 Haziran 1294 (17 Haziran 1878) tarihli talimat layıhası. “Bu kere ba irade-i seniyye Dersaadet ve Rumeli sevâhilinden Anadolu’nun vilâyât-ı malûmesine sevk olunacak muhacirinin icrayı iskânları emrinde vâli ve mutasarrıf ve iskân memurları ve vilâyat ve elviye merkezlerinin idare komisyonları ve kaza kaymakamlarıyla mezkûr komisyonlar şubelerinin sûret-i hareketlerini mübeyyin tanzim olunan talimât- seniyyenin nüsha-i saniyesidir”. 2- Muhacirlerin iskanı için tayin olunan memurları gösteren evrak. 3-17 Haziran 1878 tarihli Şurayı Devlet mazbatası.

²⁰⁰ Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri**, s.134-135.

²⁰¹ BOA.İ.MMS. 63-2971. 1- Zikri ati mahallerde müstahdem bulunan ve mahalleriyle bilmuhabere istihdamları kararlaştırılan memurlara mukaddema tahsis edilmiş olan ve bukure tadilen tahsisi icab

Bu karara rağmen ilerleyen yıllarda İzmit Sancağında iskan memurlarının görev yaptığı görülmektedir. Vilayetlerde müstahdem muhacir iskan memurlarının isimlerinin ve maaşlarının belirtildiği pusulada Dersaadet ve Rumeli iskan-ı muhacirin memuru ve umum iskan müfettişi Ali Bey'in 1880 tarihinden beri İzmit Sancağı iskan memuru olduğu ve 21 Eylül 1299 (3 Ekim 1883) tarihli padişah iradesiyle de Dersaadet ve Edirne vilayeti iskan memuru olarak tayin edildiği belirtilmiştir.²⁰²

1884 tarihli bir evraktan İzmit'te Muhacirin İskan Memuru olarak Mehmet Ali Efendinin bulunduğu, İzmit Muhacirin Komisyonu fahri reisliğini Mustafa Efendi'nin yaptığı ve komisyonun İzmit Bey Yolu²⁰³ adında bir şubesinin de olduğu görülmektedir. Muhacirin İskan Memuru Mehmet Ali Efendi ve İzmit Mutasarrıfı Ahmet Siret Efendi, İzmit Sancağında iskan edilmek veyahut başka vilayetlere sevk edilmek üzere gelen muhacirlerin iskan işlemleri ve iaşelerinin teminleri hususunda İzmit Muhacirin Komisyonu fahri reisi Mustafa Efendi ve İzmit Bey Yolu Muhacir İskan Şubesi fahri reisi Emin Efendinin görevlerini başarıyla yürüttüklerinden ve bunlar gibi muhacir işlerinde gayret göstereceklerin şevklerini de arttırmak için Mustafa ve Emin Efendilerin rütbe-i selase ile taltif edilmeleri istenmiştir.²⁰⁴

1887 yılında İzmit sancağı Muhacirin Komisyonu başkanının bir kez daha taltif edilmesi gündeme gelmiştir. İzmit Sancağı Muhacirin Komisyonu başkanı olan İzmit eşrafından Mahmud Aziz Efendi'nin daha önce de bu komisyon azalığında uzun süre bulunarak muhacirlerin göç ettikleri günden itibaren iskan işlerinde ve onların rahat ettirilmesinde oldukça başarılı hizmetlerde bulunduğu ve bu nedenle tüm muhacirlerin memnuniyetine mazhar olduğu belirtilmiştir. Bu gibi fahri görevlerde mesai harcayan ve gayret gösterenlerin taltifleri padişah tarafından uygun bulunduğundan Muhacirin Komisyonu başkanlığının, Aziz Efendinin 4. rütbeden bir kıta Mecidi Nişanla taltif edilmesi teklifi 2 Haziran 1887 tarihli padişah iradesiyle

eden maaşlar ile hazinemanda edilmesi lazım gelen meblağın miktarını gösteren 10 Haziran 1295 (22 Haziran 1879) tarihli evrak. 2- Şurayı Devlet 7 Temmuz 1295 (19 Temmuz 1879) tarihli mazbatası.

²⁰² BOA.Y.A.HUS. 255-64. Muhacirin Komisyonu mühür ve 8 Kanunusani 1307 (20 Ocak 1892) tarihli "Vilayet-i şahanede müstahdem iskan-ı muhacirin memurları esamilerini mübeyyin pusula".

²⁰³ Kazıklı kervansarayının yanından geçip İzmit'e giden yol.

²⁰⁴ BOA.İ.DH. 930-73708. 1- Muhacir İskan Memuru ve İzmit Mutasarrıfı mühürlü Muhacirin İdare-i Umumiyesi'ne gönderilen 9 Nisan 1300 (21 Nisan 1884) tarihli yazı. 2-13 Eylül 1300 (25 Eylül 1884) tarihli arz tezkiresi hâmişine irâde-i seniyye.

onaylanmıştır.²⁰⁵ Ayrıca Kocaeli Sancağı muhacirin şubesinin başkanının yanı sıra fahri azalarının da görevlerindeki başarılarından dolayı taltifleri teklif edilmiştir. Böylece Muhacirin Komisyonu Kocaeli Sancağı muhacirin şubesinde uzun süre başarılı hizmetlerde bulunan Şevket ve Hakkı beylerin rütbe-i salise ile taltif edilmeleri teklifinde bulunmuş tarafından teklif edilmiş ve bu teklif uygun bulunarak padişah emri yazılmıştır.²⁰⁶

Göç hadisesinin yoğunluk kazanmaya başladığı anlardan itibaren devlet göçmenlerle ilgili hususlarda gereksiz harcamalardan kaçınmaya çalışmıştır. Özellikle muhacirlerin sevk ve iskan işlemleri için zorunlu olmadıkça ayrıca memur görevlendirilmemesi, mevcut memurların görevleri kapsamına dahil edilebilecek işler için de ayrıca ücret ödenmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle hazinenin mali durumuna bakılmaksızın sıradan sebeplerle bir takım memurlara maaş verilmesinin uygun olmayacağından bunların kesilmesi gerektiğine dair 11 Ocak 1904 tarihli Sadaret emri ilgili kurumlarla birlikte İzmit Mutasarrıflığına da bildirilmiştir. Ancak İzmit Mutasarrıflığı bu husustaki cevabi yazısında sancakta iskan olunmak üzere sevk olunan muhacirlerin öncelikle İzmit kasabasına geldiğinden Muhacirin Komisyonu'nun görevlerinin fazla olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı da 200 kuruş maaşla komisyonda görevli katibin eskiden olduğu gibi istihdamına müsaade edilmesini istemiştir.

İzmit Mutasarrıflığının bu talebi üzerine Sadaret, İzmit Muhacirin Komisyonunda görevli katibe maaş verilmesinin koşullar gereği uygun olmadığını ve her yerde olduğu gibi bu işlerin mahalli idarelerde görevli katiplerden uygun olanlarına ücretsiz bir şekilde yaptırılmasının gerekli olduğu bildirilmiştir.²⁰⁷ Burada

²⁰⁵ BOA.İ.DH. 1033-81346. İzmit Sancağı Mutasarrıflığından Muhacirin İdare-i Umumiyesine 7Kanunievvel 1302 (19 Aralık 1886). 2- 18 Mayıs 1303 (30 Mayıs 1887) tarihli arz tezkiresi hamişine 21 Mayıs 1303 (2 Haziran 1887) tarihli irade-i seniyye. BOA.DH.MKT. 1405-8. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 4 Mart 1303 (16 Mart 1887) tarihli tezkire.

²⁰⁶ BOA.İ.DH. 1070-83917. 1-Umum Muhacirin Komisyonu Reisinden Dahiliye Nezaretine 20 Teşrinievvel 1303 (1 Kasım 1887) tarihli yazı. 2- 18 Şubat 1303 (1 Mart 1888) tarihli arz tezkiresi hamişine irâde-i seniyye. BOA.DH.MKT. 1467-105. Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 21 Teşrinisani 1303 (3 Aralık 1887) tarihli tezkire.

²⁰⁷ BOA.A.MKT.MHM. 524-19. 1-Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığından Sadaret'e 14 Kanunusani 1319 (27 Ocak 1904) tarihli tezkire. 2- Sadaret'ten Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığına 19 Kanunusani 1319 (1 Şubat 1904) tarihli tezkire.

da görüldüğü üzere 20. yüzyılın başlarında dahi Kocaeli Sancağı'na muhacir sevkıyatı devam etmekte ve bu nedenle sancakta teşkil edilmiş olan Muhacirin Komisyonu'nun işlerinin yoğunluğu da sürmektedir.

İzmit Muhacirin Komisyonun muhacir iskanı ile yoğun olarak uğraştığı bu dönemin hemen arkasından Osmanlı Devleti yeni bir kitlesel göçmen akınına maruz kalmıştı. 1912-1913 Balkan savaşları sonucunda Osmanlı Devleti bir kez daha sayıları yüz binleri geçen göçmenlerin iskan ve iâşelerini organize etmek durumunda kalmıştı. Bu nedenle 13 Mayıs 1913 tarihinde İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi yayınlanarak, Dahiliye Nezareti bünyesinde İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti kurulmuştur. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin teşkilatlandığı merkezlerden biriside İzmit'tir. Komisyonun bu dönemdeki faaliyetleri konumuz dışında olduğundan görevli iskan memurları ve çalışmalarına değinilmemiştir.²⁰⁸

C- Göçmenlerin Sevk ve Ulaşımında Kocaeli Sancağı.

1873 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı, 1854-1856 Kırım Harbi, 1864'de Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen işgal etmesi ve 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, Balkanlar başta olmak üzere Kırım ve Kafkas topraklarından binlerce Müslüman'ın vatanlarını terk ederek Osmanlı topraklarına zorunlu göçüne neden olmuştu. Muhacirlerin sevk ve ulaşımı başlığı altında Osmanlı topraklarına yapılan zorunlu göç yolculuklarının güzergahı ve vasıtaları aktarılıp bu süreçte Kocaeli Sancağının konumu incelenecektir.

Göç etmek zorunda kalan halk çoğunlukla bu yolculuğu oldukça zor şartlarda güvenlik, açlık ve sağlık tehlikeleri altında gerçekleştirmişti. Az sayıda göçmen ulaşım vasıtalarını kendileri tedarik ederken çoğunluk Osmanlı Devletinin temin edeceği nakliye vasıtalarını beklemek zorunda kalmış, bu süreç devlet açısından da göçmenler açısından da zorlu geçmişti. Dönemin ulaşım imkanları ve göç edilen

²⁰⁸ Ufuk Erdem, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları Ve Faaliyetleri: 1860-1923**, s.152-153. Kurumun taşra teşkilatı daha önceki Komisyonlardan farklı olarak birinci ve ikinci sınıf müdüriyetler ile birinci ve ikinci sınıf memuriyetlerden oluşturulmuştur. Buna göre İzmit'te ikinci sınıf rütbeden Hasip, Kemal ve İsmail Hakkı Beyler görev yapmıştır. Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, s.149.Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2, Sayı:5, Aralık 2011, s. 14-30.

bölgelerin coğrafi konumları gereği Kırım ve Kafkasyalı göçmenlerin büyük bir bölümü deniz ulaşım vasıtalarını kullanmıştır. Kafkas muhacirlerinin kara yolunu tercih edenleri Kars, Ardahan ve Artvin üzerinden gelen küçük bir grup oluşturmaktaydı. Rumeli bölgesinden göçlerde ise coğrafi konum ve ulaşım imkânlarına göre deniz, kara ve demiryolunun her üçü de kullanılmıştır.

İstanbul'a ulaşan veya İstanbul'a uğramaksızın iskan bölgelerine sevk edilen göçmenler ise gönderildikleri bölgeye göre ulaşım araçlarını kullanmışlardır. Sahil kasaba veya şehirleri ile sahillere yakın bölgelerde iskan ettirilecek muhacirler gemilerle sevk edildikten sonra iç bölgelere gönderilecek olanlar kara veya demir yolu ile yolculuklarına devam etmişlerdir. Özellikle demiryolu ulaşımı, gemi ve kara yolu vasıtalarının koşulları düşünüldüğünde göçmenler için daha elverişli bir ortamda geçiyordu.

Kocaeli Sancağının konumu itibariyle Marmara denizinin Anadolu içerisine uzanan en uç noktasındaki limanlara, kuzey sınırını oluşturan Karadeniz sahillerine, ve İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kara ve 1873' yılından itibaren de demiryoluna sahip olması özellikle sancağın merkezi konumundaki İzmit kentini önemli bir kavşak konumuna getirmişti. Bu nedenle 19. yüzyıl boyunca yaşanan göç hadislerinde Kocaeli Sancağı iskan merkezi olmasının yanı sıra Anadolu'ya hatta Suriye'ye göçmenlerin sevkinde önemli bir geçiş bölgesi olmuştu.

Rusya'nın baskı ve zulmü karşısında göç etmek zorunda kalan Kırım ve Kafkasyalılar öncelikle iç bölgelerden sahillere toplanmış ve buralarda kendilerini Osmanlı topraklarına götürecek gemileri bekledikleri gibi kendi imkânlarıyla da Osmanlı limanlarına ulaşmaya çalışmışlardır. 1856-1876 yılları arasında Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde biriken göçmenler, bulabildikleri sandal, kayık, vapur ve benzeri vasıtalarla İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Rize gibi limanlara ulaşmaya çalışmışlardır. Rumeli'ye gönderilenler ise merkezi liman olarak Köstence veya Varna'ya çıkıp buradan iskan mahallerine sevk edilmişlerdi.²⁰⁹

²⁰⁹ Marc Pinson, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", **Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 Tebliğler, Belgeler, Makaleler**, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 52-77. Kırım muhacirlerinden Hoca Fettah Efendi takımından 22 hane 73 nüfus Sivastopol islesinden Ünyeli Osman kaptanın yelkenli gemisiyle 15 Ekim 1861'de İstanbul'a gelmiştir. **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, No: 242, 12 Rabiülahir 1278 (17 Ekim 1861).

Göçmenler Tersane-i Amire, Hazine-i Hassa vapurları, Rus kumpanyaları ile tüccarlara ait gemilerle taşındığı gibi özellikle muhacir sayısının arttığı dönemlerde askeri gemiler, balıkçı tekneleri ve sandal gibi deniz vasıtaları da kullanılmıştır. 1859 Eylülünde İstanbul'da bulunan Çerkes ve Nogay muhacirlerinin iskan edilmek üzere Ankara'ya sevklerine karar verildiğinde bu muhacirleri İzmit iskelesine götürecek uygun vapurlar bulunamadığı takdirde İzmit kayıkları tutularak takım takım gönderilmesi kararlaştırılmıştı.²¹⁰

Kocaeli Sancağı bir nevi İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı konumunda bulunduğundan her dönem canlılığını koruyan deniz ulaşımına sahipti. Bu nedenle muhacirlerin sevkîyatında İzmit körfezinde faaliyet gösteren deniz vasıtaları da ihtiyaç oldukça kullanılmıştır. Hatta bu konudaki başarısından dolayı İzmit mavnacıların kethüdasının ödüllendirilmesi gündeme gelmiştir. İzmit mavnacılar kethüdası Ali Bey askerlerin ve muhacirlerin nakliyat ve sevkîyatında gösterdiği hizmetlere karşılık 5. Rütbeden Mecidi nişanıyla taltif edilmesi uygun görülmüştür.²¹¹

İstanbul'a gemilerle gelen muhacirler bazen gemilerden indirilmeyerek görevli bir memur tarafından kayıt altına alındıktan sonra iskân mahallerine sevk ediliyordu. Örneğin Yalta muhacirlerinden 95 hanede tahminen 380 nüfus Rizeli Salih kaptanın yelkenli gemisine binerek 6 Ekim 1860'da İstanbul'a ulaşmıştı. Burada muhacirler gemi içindeyken sayımları yapılmış ve daha sonra İzmit'e sevk edilmişlerdir.²¹² İlerleyen yıllarda da İstanbul'a gelen göçmen gemileri Kavak iskelesinde (Üsküdar), görevlendirilen memurlar bindirilerek direkt İzmit'e gönderilmiştir. Örneğin 1369 Kafkasya muhacirini taşıyan Marya adlı Rus vapuru boğazdan giriş yaparak Kavak'a gelmiş ve buradan direkt İzmit'e hareket etmiştir.²¹³

²¹⁰ BOA.A.MKT.NZD. 291-2. Sadaretten Şehremanetine ve Maliye Nezaretine tezkire. Hazine-i Hassa Kumpanyası vapurlarından Persod ile İstanbul adlı İngiliz vapurları Kerç iskelesinden Samsuna muhacir nakil etmiştir. **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, No: 242, 12 Rabiülahir 1278 (17 Ekim 1861).

²¹¹ BOA.DH.MKT. 1059-33. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 5 Mart 1322 (18 Mart 1906) tarihli tezkire.

²¹² BOA.A.MKT.NZD. 327-20. Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız Paşa'dan Sadaret'e 24 Rabiülevvel 1277 (10 Ekim 1860) tarihli yazı.

²¹³ BOA.DH.ŞFR. 181-13. Karadeniz Boğazı Muhafızı Ferik İsmail Beyden Dahiliye Nezaretine 20 Eylül 1311 (2 Ekim 1895) tarihli telgraf.

Göçmenleri taşıyacak gemiler her zaman zamanında limanlara gelemiyordu. Bu durumda limanlarda zor koşullarda ve sağlık tehlikeleri altında kalan muhacirler kendi çabalarıyla ulaşım vasıtaları temin etmeye zorunda kalıyor bazıları birer ikişer posta vapurlarıyla İstanbul'a geliyordu.²¹⁴ Örneğin Abaza kabilesinden Batum'a çıkarılmış olan 420 nüfus muhacirin iskan mahallerine nakilleri için gemi gönderilmiştir. Ancak bu muhacirlerden bazıları geminin gelmesini beklemeyerek birer ikişer kişi olarak posta vapurlarına binerek İstanbul'a gelmiştir. Muhacirin idaresi kabilelerinden ayrı olarak bu şekilde İstanbul'a gelmiş olan 41 muhacirin iskan mahallerine gönderilmesi için kabilelerinin geri kalanlarının da gelmesinin beklenmesi gerektiğini belirtmiştir. İdare ayrıca muhacirlerin bu bekleme sürecinde sıkıntı çekmemeleri için talimat gereği aynen veya bedelen kendilerine ekmek verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁵

Rusya'nın Trabzon başkonsolosu, 1867 yılı Temmuz ayında Trabzon'daki Abaza muhacirlerin sevkine dair raporunda 3000 kadar göçmenin Babıali tarafından temin edilen dört vapur ve bu vapurların yedeğe aldığı iki gemiyle sevk edildiğini, bunların kişi başına 10 kuruşa inen son derece düşük fiyatlarla İzmit'e gönderildiklerini belirtmiştir. Konsolos ayrıca Trabzon'da kalan 350 kadar Abazanın sevk için de "İzmit" adlı küçük bir vapurun geldiği bilgisini aktarmaktadır.²¹⁶

²¹⁴ 19. Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devletinde buharlı gemiler yavaş yavaş yelkenli gemilerin yerini almaya başlamıştı. Donanmaya alınan vapurlardan bazıları zamanla posta işleri, asker ve eşya nakil gibi hizmetlerde kullanılmaya başlanmıştır. İlhan Ekinci, "XIX.Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 2, 2006, s. 46. Osmanlı sahillerinde faaliyet gösteren başta Fransızların, Messageries Maritimes, Avusturyalıların Lloyd, Rusların Odessa Kumpanyaları gibi yabancı şirketlere ait gemiler posta hizmeti vermekteydi. Tanju Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları", **OTAM**, Sayı:17, Ankara, 2005, s. 2.

²¹⁵ BOA.MVL. 881-74. Zaptiye Müşiriyetine tezkire. Belge arkasında 15 Cemaziyelevvel 1284 (16 Ekim 1867) tarihi kayıtlıdır.

²¹⁶ Trabzon Başkonsolosu A.N. Moşnin'in İstanbul'daki Rusya İmparatorluğu Elçiliği'ne Abhazların Sınır Bölgelerinden Göç Etmeleri Hakkındaki Raporu, Georgy Chochiev, "1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi", **Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:1, 2015, s.120. Musa Şaşmaz, "Immigration and Settlement of Abhasians in the Ottoman Empire on British Documents, 1864-67", **OTAM**, Sayı: 13, 2002, s. 11.

Bu arada sevkiyat sürecinde bazen muhacirlerin iskan mahallerine gitmekten vaz geçtikleri olmuştur. Bu durum muhacirleri taşımak üzere kiralanan deniz araçlarının boş dönmesine ve acentelerle devlet arasında alacak davalarının yaşanmasına neden oluyordu. Sohum muhacirlerinden 400 nüfus deniz yoluyla Trabzon'a gelirken olumsuz hava koşulları nedeniyle Batum limanına çıkmak zorunda kalmıştır. Bunlar Batumun Nuriye mahallesinde misafir olarak yerleştirilmişlerdir. Bu muhacirlerin reislerinden Hacı Mustafa Efendi İstanbul'a gelerek İzmit'e nakillerini talep etmiştir. Mustafa Efendi arzuhalinde misafir olarak yerleştirilen bu muhacirlerin İzmit'te bulunan hemşerileri yanında iskan etmek arzusunda oldukları ve yanlarında hayvanlarının da bulunduğu ve buna dair bu muhacirler tarafından mühürlü evrak dahi ibraz edilmiş olduğunu bildirir. Bu arzuhal üzerine 400 nüfus ile bunların yanlarında bulunan hayvanların İzmit'e nakil etmek için özel bir vapur gönderileceği Trabzon vilayetine telgrafla bildirilmiş ve buna cevaben gönderilen yazıda mahallinden acele ettirildiği beyan edilerek bu vapurun bir an önce gönderilmesi istenmiştir. Trabzon vilayetinin yazısı Mustafa Efendinin arzuhalinin gerçekliği hususunda şüpheyi ortadan kaldırmıştır.

Bu muhacirlerin yanlarında bulunan hayvanların nakilleri konusunda koyun ve keçi gibi hayvanların masrafı kendilerine ait olup öküzlerin ise 40 çiftinin nakliye ücreti devlet tarafından karşılanacaktı. Çünkü talimat gereği 10 nüfusa bir çift öküz verilmesi gerektiğinden İzmit'e vardıklarında 400 nüfusluk bu muhacirlere 40 çift öküz verilmesi gerekecektir. İzmit'te bir çift öküz en az 900 bin kuruştan aşağı satın alınamayacağından her bir çift öküzün nakliye masrafı ise 600 kuruş olduğundan devletin 300 kuruş kadar kazancı olacağı mütalaa edilerek muhacirler ile birlikte 40 çift öküzünde nakli uygun bulunmuştur.

Bursa şirketine ait Despina adlı vapur Muhacirin İdareri tarafından kontrat yapılarak gönderilmiştir. Kontrat gereği vapurun istalyesi üç gün olup hava güzel olup ta üç gün içinde muhacir bindirilemediği takdirde vapur için günlük onar lira yevmiye verilmesi gerekeceği ve bu muhacirlerden kolera ve tifo gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanmış varsa bunlar iyileşinceye kadar Batumda alıkonularak geri kalanının gemiye bindirilmesi Batum mutasarrıflığına emredilmiştir.

Bu vapur 5 Ekim 1867 Cumaretesi saat iki sularında Batum limanına ulaşmıştır. Nakil talebinde bulunduğu ifade edilen muhacirlerin bu fikirlerinden vaz

geçtiği söylenerek vapur boş olarak geri gönderilmiştir. Bunun üzerine şirket direktörü 72 bin kuruşluk navlun bedelinin devlet hazinesince tazminini talep etmiştir.²¹⁷

Özellikle kış mevsiminde deniz yolculukları göçmenler için oldukça tehlikelerle doluydu. Eski, dayanıksız veya yükleme kapasitesinin çok üstünde göçmenin bindiği deniz araçları en ufak bir fırtına veya kazada büyük felaketlere neden oluyordu. Yolculuğu uzaması, gemilerin çok az erzakla yola çıkması, kalabalık içinde hastalıkların yayılması gibi nedenlerle daha gemiler limanlara ulaşmadan birçok göçmen hayatlarını kaybediyordu.²¹⁸ Doğu Rumeli’den Ankara, Konya ve Anadolu’nun çeşitli mevkilerine nakil olunmak üzere deniz yoluyla İzmit’e gelmekte olan muhacirlerin perişan bir halde oldukları bildirildiğinde bu muhacirlerin iskan yerlerine sevk edilmek ve sefaletе düşmelerine meydan verilmemek üzere gerekli tedbirlerin alınması için padişah iradesinin yazıldığı görülmektedir.²¹⁹

Kırım ve Kafkasya sahillerinden yola çıkan ve göçmenleri taşıyan deniz araçlarının olumsuz hava koşulları, kaza vb. durumlarda sığındıkları bölgelerden biri de Kocaeli Sancağının Karadeniz sahilleridir. Kandıra Kazası dâhilindeki Cebeci sahilinin karşısında yer alan Kefken adası ile Kefken ve Kerpe sahilleri göçmenleri taşıyan tekne veya gemilerin Karadeniz’in azgın fırtınalarında sığınacakları ve karaya çıkacakları bir bölge olmuştur.²²⁰ Nitekim 1860 yılı sonlarında 110 hane muhtemelen Kırım muhacirinin Kefken Adasına çıktığı görülmektedir.²²¹ Yine Kafkasya sahillerinden yola çıkan bir grup göçmenin Kefken Babalı sahilinden

²¹⁷ BOA.A.MKT.MHM. 430-16.

²¹⁸ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 87-89. Nedim İpek **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, s.41.

²¹⁹ BOA.İ.HUS. 91-53. 21 Teşrinievvel 1317 (3 Kasım 1901) tarihli İrade-i Seniyye.

²²⁰ İsmail Yaşayanlar, İnhisara Gayriresmi Tepki: Kerpe Ve Kefken Sahillerinde Tuz Kaçakçılığı, Karamürsel Alp, Cilt: 2, s. 762. Enver Konukçu, “Kefken ve Civarı”, **Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı**, Ed. Mehmet Alpargu, Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 2000, s. 8. Aydemir, Kandıra sahillerinin doğusundaki Akçakoca ve batısında ki Şile limanlarına da göçmenlerin çıktığını ifade etmektedir. İzzet Aydemir, Göç: **Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi**, Ankara, 1988,

²²¹ BOA.A.MKT.NZD. 335-91. 1-İzmit Meclisinden Sadaret’e 23 Cemaziyevvel 1277 (7 Aralık 1860) tarihli mazbata 2- Sadaret’ten Muhacirin komisyonu Başkanı Hafız Paşaya 2 Cemaziyelahir 1277 (16 Aralık 1860) tezkire

karaya çıkmak zorunda kaldıkları bilinmektedir. Sözlü olarak günümüze kadar aktarıldığına göre bu sahilden kıyıya çıkabilen göçmenler yakında bulunan bir mağarada bir süre yaşamışlardır ve sonrasında daha içeride bulunan Karaağaç Köyüne yerleşmişlerdir. Karaağaç köyünde günümüzde iki Abhaz mezarlığı bulunmaktadır. Bu nedenle her yıl 21 Mayıs'ta Kefken'de büyük Çerkes sürgününün anma törenleri yapılır.²²²

Bu olay dışında Kandıra sahillerine göçmenlerin çıktığını arşiv kayıtlarında da tespit edebiliyoruz. Örneğin Nogay muhacirlerinden ve Canboyluk kabilesinden bir grup muhacirin İstanbul'a gelirken olumsuz hava koşulları nedeniyle Kandıra kazasında sahile çıkmıştı. Bu hadise de kaç göçmenin Kandıra sahillerine çıktığını bilemiyoruz, ancak Canboyluk kabilesinden 21 nüfusun Mart 1860'ta Konya eyaleti dâhilindeki akrabaları yanında iskan taleplerine dair yazışmalarda "*hava muhalefeti*" nedeniyle Kandıra sahilinde karaya çıkmak zorunda kaldıklarını bildirmişlerdi.²²³

Canboyluk kabilesinden 70 nüfusluk Hoca İdris Efendi takımının Konya'ya sevk taleplerini içeren yazışmalarda bunların İstanbul'a gelirken hava muhalefetinden dolayı gemileri kazaya uğratarak doğrudan İzmit sancağı dâhilinde Kaymas kazasına çıkmış oldukları ifade edilir.²²⁴ Yetmiş nüfusun vekili olarak İdris Efendi imzalı tarihsiz arzuhal de ise kazaya dair bir ifade yer almamaktadır. Bu arzuhalin tarihi bulunmamaktadır. Ancak arzuhalin arkasında bu talep konusunda yapılması gerekenin ifade edildiği kısa bir notta 25 Nisan 1861 tarihi bulunmaktadır. Bu tarihten yola çıkarak arzuhalde yer alan "*...bundan beş altı mah akdem dar-ı şevket-karara muvasala olunub...*" ifadesi değerlendirildiğinde bu göçmenlerin 1860 yılı Kasım – Aralık aylarında geldikleri ihtimal dâhilindedir. Bu da bize İdris Efendi takımının Kandıra sahillerine çıkmasına neden olan kazanın önceki olay/olayların dışında yaşanmış olduğunu göstermektedir.²²⁵ Bu muhacirlerin daha önce göç etmiş

²²² <http://www.kefken.com/kefken-ve-buyuk-cerkes-surgunu/>

²²³ BOA.A.MKT.MHM. 216-92. 1- Konya valisi Ragıp Paşa ve İzmit kaymakamı Cemil Bey'e şukka. Belge arkasında 19 Şevval 1277 (30 Mart 1860) tarihi kayıtlıdır. 2- Konya valisi Ragıp Paşayla İzmit kaymakamı Cemil Bey'e şukka. Belge arkasında 19 Şevval 1277 (30 Mart 1860) tarihi kayıtlıdır.

²²⁴ BOA.A.MKT.UM. 471-12. Konya valisi Ragıp Paşa'ya şukka. Belge arkasında 28 Şevval 1277 (9 Mayıs 1861) tarihi kayıtlıdır.

²²⁵ BOA.A.MKT.UM. 467-69. Yetmiş nüfusun vekili İdris Efendi imzalı tarihsiz arzuhal.

akrabaları Konya Eyaleti dahilinde iskan ettirilmiş olduklarından kendilerinin de Kırşehir kazasından iskanlarını talep etmişlerdir. Bu talepleri uygun bulunmuş ve bu muhacirlerin müreffehen ve müsterihan Kırşehire gönderilmeleri hususu bildirilmiştir.²²⁶

Yine Canboyluk kabilesinden 96 nüfusun²²⁷, Canboyluk kabilesinden ve İslam Mirza takımından 33 hanede 156 nüfusun Konya'ya nakil taleplerini içeren Mayıs 1861 tarihli yazışmalarda bu muhacirlerin Kandıra sahiline çıkış sebebi "*hava muhalefeti*" olarak gösterilmektedir.²²⁸ 1861 yılı ortalarında yaşana benzer bir olayda yine hava koşullarının olumsuzluğundan dolayı 6-7 yüz muhacirin Kandıra sahiline çok yakın bir konumda olan Kefken adasına ve buradan Kandıra sahillerine çıktığını görüyoruz.²²⁹

Nogay Muhacirlerinden ve Kıpçak kabilesinden bir gurup Osmanlı devletine göç etmek üzere gemiyle yola çıkmışlardır. Yolculuk sırasında gemileri kazaya uğrayınca 174 muhacir hayatını kaybettiği gibi gemide ki tüm mal, eşya ve paralarda batmıştır. Bu muhacirler Adapazarı civarında yerleştirildiklerini ifade ettiğine göre gemi kazası sonrası karaya çıktıkları sahil yine Kandıra sahilleri olsa gerek.²³⁰

1877-1878 Osmanlı Rus Harbinden sonra yaşanan göçlerde İstanbul'a Rumeli'den deniz yoluyla gelen göçmenlerin çoğunluğu Varna, Ahyolu, Köstence gibi Karadeniz limanlarından sevk edilmiştir.²³¹ Örneğin 12 Ekim 1901 yılında Romanya kumpanyasına ait bir vapurla Köstence'den getirilen 336 nüfus Rumeli muhaciri özel komisyon memurları tarafından ertesi gün İdare-i Mahsusa'nın Silivri vapuruna aktararak İzmit'e sevk edilmiştir. Yine 11 Ekim'de 110 nüfus Rumeli muhaciri Selanik'ten getirilmiş ve bunlar Silivri vapuruna aktarma yapılarak İzmit'e

²²⁶ BOA.A.MKT.UM. 469-59. Konya valisi Ragıp Paşa ve İzmit Kaymakamı Cemil Bey'e şukka. Belge arkasında 22 Şevval 1277 (3 Mayıs 1861) tarihi kayıtlıdır.

²²⁷ BOA.A.MKT.NZD. 353-21. Muhacirin Komisyonu Reisi Hafız Paşadan Sadaret'e 9 zilkade 1277 (24 Mayıs 1861) tarihli yazı .

²²⁸ BOA.A.MKT.MHM. 219-55. Konya Valisi Ragıp Paşa Hazretleriyle İzmit Kaymakamı Arif Efendi Hazretlerine şukka. Belge arkasında 8 Zilkade 1277 (19 Mayıs 1861) tarihi kayıtlıdır.

²²⁹ BOA.A.MKT.MHM. 222-95. Sadareten İzmit kaymakam vekili Mustafa Reşit Efendiye tarihli şukka. Belge arkasında 11 Zilhicce 1277 (21 Haziran 1861) tarihi kayıtlıdır.

²³⁰ BOA.MVL.462-27. Nogay Muhacirlerinden Abdullahzade Arslan Bey ve yeğeni Mehmed Bey imzalı 26 Receb 1281 (25 Aralık 1864) tarihli arzuhal.

²³¹ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, TTK Yay., Ankara, 1999, s.54.

gönderilmiştir.²³² Kırım ve Kafkas sahillerinden ise öncelikli olarak Trabzon, Samsun ve İstanbul limanlarına gelen muhacirler buralardan iskan edilecekleri bölgelere en yakın limanlara gemilerle gönderildiğini belirtmiştik. Doğrudan Samsun iskelesine gelmiş olan 1900 nüfus muhacirin büyük bir kısmının levazımatları hazırlanarak iskan edilmek üzere Sivas tarafına sevk edildiği gibi 27 nüfusun Şam'da ve 6 nüfusun da İzmit'te iskan edilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca düzenlenen nüfus defteriyle bunların ellerinde bulunan pasaportların da gönderildiği beyan edilmiştir.²³³

Muhacirlerin sevkı için vapur tedarikinde sık sık sıkıntı yaşandığı olmuştur. Devletin muhacir sevkıyatı için vapurlara fazlasıyla ihtiyaç duyduğu zamanlarda vapur kumpanyalarının durumdan istifadeye çalıştığı görülmektedir. Şöyle ki Azak denizinde ve Kırım sahillerinde göçe hazır olan 30-40 bin muhacirin vapur ve gemilere şiddetle ihtiyaç duydukları haberlerinin peyder pey İstanbul'da yayılması daha önceleri yalvararak vapur vermek isteyen kumpanyaların bu sefer gönülsüz davranmasına ve bazılarının "*seri'an taleb-i hesab*" gibi bahaneler ileri sürmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Muhacirin Komisyonu artık muhacir nakli için Akdeniz'de Antalya ve Silifke limanlarına vaktiyle istenilen miktarda vapur gönderilemediği gibi bundan sonra da gönderilemeyeceğini belirtmiştir. Hatta Tekirdağ'a sevkı kararlaştırılmış bir takım muhacirler için bir hafta zarfında ancak bir vapur tedarik edilebildiğinden "*nâ-çâr*" kayıklar ile sevke karar verilmiş ve bazı kayık reisleri ile Muhacirin Komisyonunda müzakere edilmiştir. Bu müzakere sonucunda 10 yaşına kadar olan muhacirler ücretsiz geri kalanları ise tek bir ücretten yani 10 kuruşa taşınmasına karar verilmiştir. Muhacirleri taşımada kullanılan kumpanyalardan Hâssa ve Tersane-i Âmire vapurları 5 yaşından küçükleri ücretsiz büyükleri ise asker gibi yarım ücretle (navl) yani 30 kuruşa taşımaktaydı. Ayrıca Rusya Kumpanyasının ise 14 yaşına kadar ücretsiz geri kalanını 35 kuruşa götürecektir. Hafız Paşa, Tekirdağ'ına gönderilecek muhacirlerin hemen kayıklar ile sevk edilmeleri ve Biga ve diğer Marmara sahillerindeki iskelelere sevklerine karar

²³² BOA.Y.PRK.ASK. 175-126. Dersaadet Liman Dairesinin 28 ve 29 Eylül 1317 tarihli yazıları.

²³³ BOA.A.MKT.MHM. 232-76. Sadaret'ten Muhacirin Komisyonu Riyaset-i Celilesine 19 Safer 1278 (26 Ağustos 1861) tarihli tezkere.

verilmiş olanların dahi kayıklar ile bir an önce gönderilmelerini mümkün görmüştür.²³⁴

Rus ve Bulgar baskılarına dayanamayarak Rumeli'den göç etmek durumunda kalan halk deniz vasıtalarından da yararlanmak istediğinde de hükümetin vapur temininde sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Özellikle Tersane-i Amire'ye ait vapurlar asker sevkine tahsis edildiğinden Babiâli İstanbul'da acenteliği bulunan yabancı şirketlerden vapur kiralarak bu ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır. Bu şirketlerin başında Avusturya ve Fransa'ya ait "Lloyd", "Fraissinet" ve "Messageries Maritimes" kumpanyaları gelmektedir. Ayrıca Rusya, Yunanistan ve Mısır'dan da vapur kiralanmıştır.²³⁵ 1879'dan itibaren ihtiyaç duyuldukça İstanbul'da şubesi bulunan kumpanyaların iştiraki ile vapur kiralanması hususunda ihale açılması kural haline gelmişti. Muhacirler bir plan dâhilinde daha önceden tespit edilen iskelelere bu gemilerle taşınmıştır. Böylece İstanbul üzerinden iskan mahallerine gidecek muhacirlerin sevklerinde şayet geldikleri vapur acenteleriyle anlaşılırsa onlarla yola devam edilmiş, anlaşılmadığı durumlarda ise başka bir gemiye aktarma yapılarak daha önce kararlaştırılmış olan iskan mahalline ve ya en yakın iskeleye gönderilmiştir.

Muhacirin Komisyonunun 2 Aralık 1878 tarihli tezkiresinde belirtildiği üzere Anadolu'nun münasip mahallerine sevki kararlaştırılan muhacirlerin çoğunluğu bu iş için tahsis edilen vapurlarla nakledilmişse de yine birçok muhacirin gitmeye hazırlanmış olduklarından iki vapurun daha kiralanması gerekli görülmüştür. Bu nedenle vapur kumpanyaları acenteleri davet edilerek ihale yapılmıştır. İhale sonucunda Levid Kumpanyası acentesi mösyö Kornı ve London adlı İngiliz Kumpanyası acentesi mösyö Todoridi ile anlaşılmıştır. Anlaşmaya göre mösyö Kornı eşyalarıyla birlikte 1500 nüfus istiaba kafi Vetili ve Todoridi ise 2000 nüfus kadar muhacirini istiab eder Asya adlı vapurları kiraya vermiştir. Bunun üzerine vapurların kira bedeli olan 3933 lira ile 60 kuruşun idare veznesine gönderilmesi gereği beyan edilmiştir. Şurayı Devlet bu uygulama üzerine Muhacirin nakli için gemi

²³⁴ BOA.A.MKT.NZD. 326-2. Muhacirin Komisyonu başkanı Hafız Paşa'dan Sadaret'e 7 Rebiülevvel 1277 (23 Eylül 1860) tarihli tezkire. BOA.A.MKT.MHM. 196-55. Konya valisine şukka.

²³⁵ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s. 36.

kiralanmasına gerek duyuldukça İstanbul'da mevcut olan tüm kumpanyaların acenteleri davet edilerek ihale yapılması hususunun kural kabul edilmesinin nakliye masraflarının düşürülmesini sağlayacağından Muhacirin Komisyonunun bundan sonra ihale usulüyle gemi kiralaması gerektiğini bildirmiştir. Bu husus ve kira bedelinin gönderilmesine dair padişah iradesi 4 Ocak 1879 tarihinde yazılmıştır.²³⁶

İstanbul'a vapurla gelen muhacirler bazen vapurdan karaya çıkarılmadan bir başka vapura nakledilerek İzmit'e gönderilmiştir. Resmi ruhsat almaksızın Rusya kumpanyası vapuruyla Sivastapol ve Novoroski limanlarından gelen 5 hanede 32 nüfus muhacir dışarıya çıkarılmamaları için derhal İdare-i Mahsusa vapuruna aktarılıp İzmit'e sevk edilmiştir.²³⁷ 1906 yılında Kafkasya'dan gelen bir grup muhacirin İzmit'e nakilleri için Kadıköy hattına işlemekte olan Marmara vapuruna bindirilip İzmit'e gönderilmiştir.²³⁸ Yine Fransız Mesajeri Kumpanyasına ait Kamboç adındaki vapurla gelen 73 nüfus Kafkasya muhaciri Dâhiliye Nezaretince gönderilen bir Fransız römorkörüne aktarılarak 12 Mayıs 1897 de İzmit'e sevk edilmiştir.²³⁹

Muhacirler göç sırasında kara yolu vasıtasıyla en yakın iskelelere veya tren istasyonlarına giderek gidecekleri bölgeye ulaşmaya çalıştıklarını ifade etmiştik. 500 nüfusluk Murgul muhacirleri de İzmit ve Bursa taraflarında iskan edilmek için önce kara yoluyla Arhaviye gelmiştir. Trabzon valisi bu muhacirlerin sevki için tahsis edilecek bir vapurun kısa süre içinde gönderilmeyecekse her hafta Rize'ye kadar işleyen İdareyi Mahsusa vapurlarının Arhaviye uğrayıp muhacirleri almasını talep etmiştir.²⁴⁰

²³⁶ BOA.ŞD. 43-2276. 1- 19 Kanunıevvel 1294 (31 Aralık 1878) tarihli Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi mazbatası. 2- 10 Muharrem 1296 (4 Ocak 1879) tarihli arz tezkiresi hâmişine irâde-i seniyye.

²³⁷ BOA.Y.MTV. 213-201. Muhacirin-i İslamiye Birinci Azasının 4 Nisan 1317 (17 Nisan 1901) tarihli yazısı.

²³⁸ BOA.DH.MKT. 2777-90. Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine 14 Mart 1325 (27 Mart 1909) tarihli tezkire.

²³⁹ BOA.Y.MTV. 156-170. Karadeniz Boğazı Muhafız vekili İsmail Hakkı imzasıyla Mabeyn-i hümayun Baş kitabetine çekilen 30 Nisan 1313 (12 Mayıs 1897) tarihli telgraf.

²⁴⁰ BOA.DH.MKT. 1331-84. Trabzon valisinden Dahiliye Nezaretine 21 Mayıs 1296 (10 Haziran 1880) tarihli telgraf.

Osmanlı devleti göçmenlerin deniz vasıtalarıyla yolculuklarının ücretlerini karşılama konusunda hassas davranmış ve bunları hazineden karşılamaya çalışmıştır. Bununla birlikte göçmenlerin de kendi ücretlerini ödemeye gayret ettikleri görülmektedir. Bazen göçmenlerin sevklerinde navlun ücretlerini kendileri ödeyeceklerine dair senet vermelerine rağmen buna yanaşmadıkları olmuştur. İzmit Mutasarrıflığının acil telgrafında muhacirlerin navlunlarını ödemeye kesinlikle yanaşmadıkları ve bu hususta verdikleri senedin hükmüne itibar etmedikleri, bunların ikametlerine devam etmelerinin sakıncalı bulunduğu bildirilmiştir. Dahiliye Nezaretinin bu telgrafa cevabı ise muhacirin müdürü Ali Beyin İzmit'e gönderilen muhacirinin sevkleri için görevlendirildiği ve bu muhacirlerin sevk masraflarını kendi ceplerinden vereceklerine dair olan senedin dahi Ali Beyin elinde olduğu belirtilmiştir.²⁴¹

Bu arada vapur şirketleri, yelkenli vs. sahipleri yüksek ücretlerle göçmenleri taşımaya çalıştıklarına, usulsüzlük yaptıklarına ve devletin de bu bunlara engel olmaya çalıştığına dair örnekler bulunmaktadır. İdare-i Mahsusanın Mersin vapuruyla İzmit'e sevk olunan muhacirlerden para alındıkları beyanıyla aleyhlerinde dava açılan sevk memurlarından Boşnak Mehmet ve Jandarma erlerinden Mehmet Ali Efendi mahkum edilmiştir. Mahkeme sonucu verilen karara kanuni süresi boyunca itiraz edilmeyince kesinleşen ilam Şurayı Devlet Bidayet Mahkemesi ifadesiyle Sadaret'e takdim edilecek gereğinin yapılması için Muhacirin Komisyonu Birinci Azalığına tebliği istenmiştir.²⁴²

Kırım ve Kafkas göçmenlerinden çok azı kara yolu kullanarak Osmanlı topraklarına göç etmişti. Bunda kara yolu ulaşımının bazı noklarda için imkansız sayılmasının yanı sıra Rusya, Kırmılı göçmenlerin sadece deniz yolunu kullanmalarını zorunlu tutmuş, Rumeli'ye kara yoluyla geçmek isteyen göçmenleri engellemiştir.²⁴³ Kuzey Kafkasya'dan İstanbul'a ulaşım ise Kafkas dağlarının kuzeyinden Terek ve Kuban havzasından dolaşarak, Karadeniz kıyısındaki

²⁴¹ BOA.DH.TMIK.S. 1-100. 1-İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 21 Teşrinievvel 1312 (2 Kasım 1896) tarihli telgraf. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına aynı tarihli telgraf.

²⁴² BOA.DH.MKT. 1227-42. 1-Şurayı Devletten Sadarete 27 Kanunievvel 1323 (9 Ocak 1908) tarihli yazı. 2- Dahiliye Nezaretinden Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığına 15 Kanunısanı 1323 (28 Ocak 1908) tarihli tezkire.

²⁴³ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 85.

Novorossysky limanında son bulan kara yolu ile mümkündü. Nitekim Tiflis yoluyla 1865'te Kars'a gelen Çeçenler istisna tutulacak olursa, Kuzey Kafkasya'dan yapılan göçlerde, Terek-Kuban-Novorossysky yolunun kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁴

Karayolunu kullananlar daha çok beraberinde sürülerini getirmek isteyen göçmenlerdi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kırım'dan Rumeli kara yoluyla gitmek isteyen göçmenler yanlarında hayvanlarını da götürmek istiyordu. Rusya ise göçmenlerin hayvanlarını yanlarında götürmelerini istemediğinden bunu engellemeye çalışıyor ve onları deniz yoluna mecbur ediyordu. Kafkasya'dan Kars ve Batum sınırından Osmanlı topraklarına giren göçmenler de bütün hayvanlarını yanlarında getiriyorlardı.²⁴⁵ Osmanlı Devleti Kuzey Dobruca'yı tahliye edince Müslüman halk büyük kitleler halinde öküz arabalarıyla veya yaya olarak Şumnu ve Varna kazalarına göç ettiler. Varna ve civarına göç eden ahalinin çoğu iskan edilemeyince açıkta kalan muhacirlerden hayvan ve eşyalarıyla birlikte sevk edilmek isteyen 25 bin kadarı Balkanlar üzerinden Kırkkilise ve Çorlu taraflarına sevk edildi. Eşyası ve hayvanı olmayan muhacirler ise deniz yoluyla İzmit ve Mudanya'ya gönderildi.²⁴⁶ Rumeli'ndeki Çerkeslerin büyük kısmı da kara yoluyla Trakya ve Anadolu'ya gelmişti.²⁴⁷

Göçmenler Anadolu ve Rumeli'nin Karadeniz kıyılarına, İstanbul, İzmir, İzmit, Mersin, Antalya, Mudanya gibi limanlara gemilerle sevk edildiklerinde iç bölgelerdeki iskan mahallerine kara yoluyla ulaşılmaktaydı. Anadolu içlerine kara yolunun geçit vermediği Karadeniz kıyılarında ise göçmenler ikinci bir deniz yolculuğuyla iskan mahallerine sevk edilebilecekleri en yakın limanlara gönderiliyordu. Göçmenlerin deniz yoluyla ulaştıkları ilk yerler olan Trabzon, Samsun gibi kıyı kentlerinden Anadolu'nun içlerine kara yoluyla ulaşım güç ve bazı noktalarda imkânsız idi. Yine Trabzon-Samsun arasında kara yolu bağlantısı bulunmadığından buradaki göçmenlerin başka yerlere nakilleri ancak deniz yoluyla

²⁴⁴ Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, s.29.

²⁴⁵ Jülide Akyüz Orat vd., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)**, s. 118. Jülide Akyüz Orat, Mustafa Tanrıverdi, "Kafkaslardan Kars'a Hüzünlü Yolculuk", **1864 Kafkas Tehciri Savaş ve Sürgün**, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, Balkar & İrcica Yay., İstanbul, 2014, s. 219-242.

²⁴⁶ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s. 33.

²⁴⁷ Kemal Karpat, Avrupa Egemenliğinde Müslümanların Konumu, Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskanı", **Çerkeslerin Sürgünü**, Kafkas Derneği Yay., Ankara, 2001, s. 88.

mümkün oluyordu.²⁴⁸ Buna rağmen Karadeniz limanları içerisinde Samsun, kara yolu ile Anadolu içlerine göçmenlerin sevkinde en sık kullanılan güzergâhtı. Karadeniz limanlarından İstanbul'a gemilerle gönderilen göçmenlerin Anadolu içlerine gönderilmek üzere sevk edildikleri limanlardan bir de İzmit'ti. İzmit'e sevk edilen göçmenler buradan Bolu, Ankara, Eskişehir gibi Anadolu içlerine gönderiliyorlardı.²⁴⁹

Karadeniz gibi Akdeniz'de de elverişsiz hava koşulları göçmenlerin deniz yoluyla sevklerini tehlikeye soktuğunda alternatif olarak kara yolu ile sevklerine karar verilmiştir. Böyle bir durum Konya'ya gönderilecek muhacirlerin Gemlik ve İzmit üzerinden kara yoluyla sevklerini gündeme getirmişti. Muhacirlerin karaya çıkışı noktası olan Silifke ve Antalya limanlarının körfezde yer alması nedeniyle burada bazen çok güçlü fırtınaların yaşanması gemilerin limana yanaşmasını imkânsızlaştırmıştır. Nogay muhacirlerinden ve Canboyluk ve Hayali Canboyluk kabilelerinden 5386 nüfusun Konya Eyaletine bağlı kaza ve köylerde karma olarak iskan edilmeleri kararı üzerine 1860 yılı Eylül ayında Muhacirin Komisyonu bu muhacirlerin deniz yoluyla Silifke üzerinden gönderilmesinden vazgeçilerek Antalya üzerinden gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak Akdeniz sahilleri hakkında tecrübeli kişiler ve kaptanlar Antalya'nın körfezde yer alması nedeniyle bazen burada da çok güçlü fırtınalar meydana geldiğini ve limana yanaşmanın dahi mümkün olmadığını ifade ederek Silifke için öngörülen sakıncaların fazlasıyla burası için de muhtemel olduğu uyarısında bulunmuştur. Bu arada deniz ulaşımı için uygun mevsim geçmekte olduğu gibi muhacirleri taşıyacak gemi tedarikinde de sorunlar gündeme gelmiştir. Bu nedenlerden dolayı komisyon 1860 yılı Eylül sonuna kadar Akdeniz yoluyla sevk ve iskan olunan muhacirlerin artık Gemlik ve İzmit yoluyla karadan Konya eyaletine gönderilmesini uygun görmüştür. Çünkü İzmit ve Gemlik

²⁴⁸ Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-İ Elsineden Memâlik-İ Mahrûsaya", **1864 Kafkas Tehciri**, Editör: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&IRCICA Yay., İstanbul, 2014. s. 86.

²⁴⁹ Kabartay kabilesinden Hacı İsmail Bey takımından 4 han 32 nüfusun Bolu sancağında akrabaları yanında iskan edilmek üzere İzmit'ten müsterihen gönderilmeleri. BOA.**A.MKT.NZD.** 324-8, Muhacirin Komisyonu Hafız Paşa'dan Sadaret'e 23 Safer 1277 (10 Eylül 1860) tarihli yazı. Nogay muhacirlerinden 8 hanede 32 nüfus Ankara sancağında iskan edilmek üzere İzmit'ten gönderilmeleri hususunda **A.g.b.** Muhacirin Komisyonu Hafız Paşa'dan Sadaret'e 23 Safer 1277 (10 Eylül 1860) tarihli yazı.

ile Konya arasındaki mesafe Silifke ve Antalya limanlarından Konya'ya kadar olan mesafeden çok ta uzak değildi. Ayrıca bu yol üzerinde Konya Eyaletinin büyük kasaba ve kazalarının bulunmasının iskan işini kolaylaştıracağı düşünülmüştür. Muhacirin Komisyonu şayet bu teklif kabul edilirse vapur, kayık ve yelkenli gemi hangisi olursa göçmenlerin hemen Gemlik ve İzmit iskelelerine nakil edileceğinden göçmenlerin buralardan iki kol olarak iskan mahallerine sevk edilmeleri için İzmit Mutasarrıfı ve Gemlik müdürüne Sadaret emri yazılması ve komisyona kayık ve gemi tedarik edilmesinde yardımcı olunması gerektiğini Sadaret'e bildirilmiştir.²⁵⁰

Deniz vasıtalarıyla limanlara ulaşan göçmenlerin kıyı bölgelerden iç bölgelere sevklerinde demiryolları inşa edilene kadar doğal olarak kara yolları kullanılıyordu. Bu noktada başkent İstanbul'u, Anadolu'ya ve buradan Kafkasya, İran, Irak, Suriye, kutsal topraklar ve Mısır'a bağlayan üç ana yollun üçünün de Kocaeli Sancağından geçmesi bölgeyi karayolu sevkîyatında önemli bir kavşak noktası konumuna getirmişti. Ayrıca 19. yüzyıl ikinci yarısı ile birlikte deniz yollarının önem kazanması, demiryollarının inşası ve kara yolu ulaşımındaki modernleşme çabaları Kocaeli Sancağının imparatorluğun ulaşım ağındaki konumunu daha da güçlendirmişti.²⁵¹ 19. Yüzyılda İstanbul-İzmit kara yolu Sapanca'nın doğusunda ikiye ayrılıyor, bir hat Düzce üzerinden Bolu'ya devam ederken diğer hat güneye inerek Geyve'de bir kol doğuya yönelip Taraklı, Nallıhan, Ayaş üzerinden Ankara'ya diğer kol ise Bilecik, Kütahya, Karahisar üzerinden Konya'ya ulaşıyordu.²⁵² Anadolu'nun iç bölgelerinde iskânlarına karar verilip İzmit'e gönderilen göçmenler bu yollardan iskan mahallerine ulaştırılıyordu.

²⁵⁰ BOA.A.MKT.NZD. 326-2.Muhacirin Komisyonu başkanı Hafız Paşa'dan Sadaret'e 7 Rebiülevvel 1277 (23 Eylül 1860) tarihli tezkire. BOA.A.MKT.MHM. 196-55. Konya valisine şukka.

²⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, İstanbul, 2014, s. 52-94. Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyesi", **Osmanlı**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 376-377. Yusuf Oğuzoğlu, "Kocaeli Sancağı'nı Dış Dünya'ya Bağlayan Yol", **Uluslararası Gazi Akça Koca Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: I, Editör: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s. 277-284.

²⁵² **Hüdavendigâr Vilayeti ile İzmit Mutasarrıflığı Haritası**, Atatürk Kitaplığı, Harita No: 1318. Franz Taeschner, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı**, Cilt: I-II, Çev. Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt I, s.158, 232, Cilt II, s.60-61.

Göçmenlerin gemilerle limanlara ve buradan iç kesimlere arabalarla nakillerinde devletin tutumunu göstermesi açısından bir örnek verecek olursak Kuban havalisi halkından göç ederek İstanbul'a gelen Çerkes ve Nogay muhacirlerinin 1859 yılının kış mevsimi gelmeksizin iskan için uygun mahallere gönderilmesi gerekmiştir. Bu muhacirlerden hiçbir zaman Osmanlı devleti tabiiyetini terk etmeyeceklerine dair mühürlü senetler alınmıştır. Ancak bu muhacirler ayrı ayrı köylere yerleşmek suretiyle iskan edilmelerine razı olmamışlardır. Bunların kabile kabile toplu olarak iskan olunmaları kararlaştırılmış olduğu gibi iskan edecekleri mahallerin sulu, ormanlık ve meralı yerlerden seçilmesini talep ettikleri için o ana kadar yapılan tahkikata göre İstanbul'un civar sancaklarında bunların toplu olarak iskanlarına yeterli istedikleri gibi miri boş arazi bulunamamıştır. İstenilen tarzda en yakın arazi Ankara eyaletinde bulunabileceği anlaşıldığından 141 hanede 1419 nüfus Subek kabilesiyle 84 hanede 669 nüfus Hatukay kabilesinin Ankara Eyaleti dâhilinde veyahut diğer uygun boş arazide iskan edilmek üzere gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu husus Tanzimat Meclisinde görüşüldüğünde şu kararlar alınmıştır:

- muhacirlerin çokluğu dolayısıyla yollarda sıkıntı çekmemeleri için beş kafiye olarak takım takım sevkleri için İstanbul'dan deniz yoluyla İzmit'e nakil edilmelidir,

- muhacirlerin içinde bazı bey, ulema ve kabilece itibarlı kimseler olduğu gibi hayli kadın ve çocukların yanı sıra hastalar ve yürüyemeyecek halde olanlar bulunduğundan, eşyalarıyla birlikte onları taşınması için her aileye bargir ve araba verilip bunların ücretlerinin mal sandıklarından ödenmelidir,

- muhacirlere İstanbul'da verilmekte olduğu gibi her gün 15 yaşından yukarı olanlarına yevmiye ikişer ve aşağı olanlarına birer kuruş yemeklikleri verilmelidir,

- muhacirleri istenilen mahalle götürüp teslim etmek, yolculuk süresince sevk işinin sorunsuz olması için muhacirlerin konak yerlerinde yerleştirilmelerini ve yemekliklerinin mal sandıklarından verilmesini kontrol etmek üzere her kafiye Şehremaneti tarafından mihmandar yollu birer memur tayin edilerek bu konuda ellerine Sadaret emri verilmelidir.

- Şehremaneti tarafından görevlendirilen sevk memuru dışında İzmit'e vardıklarında Ankara eyaleti sınırına kadar eşlik etmek ve nakliye araçlarını tedarik

edip yemekliklerinin verdirilmesini sağlamak üzere İzmit Meclis azasından da her kafileye bir memur görevlendirilmelidir,

- muhacirleri İzmit'e götürecek uygun vapurlar bulunamadığı takdirde İzmit kayıkları tutularak takım takım gönderilmeli ve belirtilen bu hususlar doğrultusunda muhacirlerin sevk edilmesi gereği İzmit kaymakamına bildirilmelidir.²⁵³

İzmit'te sahile çıkıp buradan iç bölgelere kara yoluyla göçmenler sevk edildiğinde yukarı dada görüldüğü üzere iaşe ve nakliye masraflarının mahalli yönetimler tarafından karşılanması gerektiği ifade edilmiştir. Örneğin Çerkes Bağ kabilesinden 2 hanede 17 nüfus Eskişehir kazası köylerinde iskan etmek üzere İzmit yoluyla gönderilmişti. Hükümet bu göçmenler İzmit'e vardıklarında yolculuk için ihtiyaçlarının tedarik edilmesini İzmit Kaymakamından istemiştir.²⁵⁴ Özellikle göçmenlerin ihtiyaç duyduğu arabaların kiralari mahalli imkanlarla karşılanmıştır. Örneğin sevk memuru Osman Ağa ile birlikte Şapsığ kabilesinden 76 hane Ocak 1863'te Bolu'da iskan edilmek üzere gemiyle İzmit'e gelmiştir. Bolu'ya kadar karayoluyla yapılacak sevkiyat için İzmit'ten Adapazarı'na kadar 79 adet araba kiralanmış ve araba başı 22,5 kuruş ödenerek toplam araba ücreti olarak 1.777,5 kuruş İzmit Mal Sandığından karşılanmıştır. Yine 70 hanede 318 nüfus Şıbsın (Şapsığ olmalı) kabilesinin Adapazarı'ndan Hendek'e nakli için 70 adet araba kiralanmıştır. Adapazarı Hendek arasındaki araba ile 9 saatlik mesafeye araba başına saatlik 3.5 kuruş hesabıyla 70 araba için 2205 kuruş verilmiştir. Bir başka örnekte ise Çerkes muhacirlerinden Yekkos kabilesi Bolu sancağına sevk olunmak üzere İzmit'e gönderilmiştir. İzmit'ten Adapazarı'na kadar araba ücreti olarak 60 araba için araba başına 15 kuruştan 900 kuruş ödeme yapılmıştır.²⁵⁵

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda mevcut kara yollarının tamiri ve yeni yolların inşasına önem vermişse de beklenen başarı sağlanamadığından İzmit üzerinden kara yolu ile yapılan sevkiyatların zor şartlarda geçtiğini söyleyebiliriz. Devlet her ne kadar İzmit-Ankara kara yolu projesinin Derbent- Sapanca arasını 1867 yılında

²⁵³ BOA.A.MKT.MHM. 165-42. Sadaretten Ankara ve Sivas valilerine şukka. Belge arkasında 15 Safer 1276 (13 Eylül 1859) tarihi kayıtlıdır. BOA.A.MKT.NZD. 291-2. Sadaretten Şehremaneti ve Maliye Nezaretine tezkire. Belge arkasında 19 Safer 1276 (17 Eylül 1859) tarih kayıtlıdır.

²⁵⁴ BOA.A.MK.MHM. 187-31. Kütahya ve İzmit kaymakamlarına şukka. Belge arkasında 19 Zilhicce 1276 (9 Temmuz 1860) tarihi kayıtlıdır.

²⁵⁵ BOA.C.ML. 383-15715.

tamamlamış olsa da kısa bir süre sonra sel sonucu bu yol bozulmuştur.²⁵⁶ Yüzyılın sonlarında dahi İzmit- Sapanca- Adapazarı arasındaki yolun oldukça bozuk olduğu görülmektedir. Nitekim İngiliz konsolosu Warlow, 3 Temmuz 1880 günü İzmit'ten Sapanca yolu ile Adapazarı'na gittiğinde bu yolun at arabalarının seyahati için çok zor olup, yolun büyük bir kısmının yaz aylarında bile bataklık halinde olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁷ Burada şunu belirtmek gerekir ki öküz arabaları yollarda büyük tahribata neden oluyordu. Hatta bu nedenle Anadolu'da öküz arabaları (kağnı) yasaklanarak dört tekerlekli Rumeli arabalarının kullanılması önerilmişti.²⁵⁸ İzmit –Sapanca- Adapazarı güzergâhının bu derece bozuk olmasında iklim şartlarının yanı sıra binlerce göçmeni, demiryolu açılana kadar, taşıyan öküz arabalarının da rolü olduğu söylenebilir.

Kocaeli Sancağı'nın muhacirlerin sevk merkezi olarak kullanılması bir takım sorunların da yaşanmasına neden oluyordu. İzmit limanına çıkan göçmenlerin kendileri için kiralanan arabalarla nakillerinde bazen bu arabacıların yol üzerindeki mahsullere zarar verdiklerine dair şikâyetler meydana geliyordu. Örneğin Çerkes muhacirlerinden bir gurubun Adapazarı üzerinden nakli sırasında görevlendirilen Adapazarı kazası arabacıları Geyve kazasından geçer iken Karakulak Reşit ağanın çiftliğinin mahsulâtına 6 bin kuruşluk zarar verdikleri gibi çiftliğin hizmetçilerini de haksız yere darp ettikleri bildirilmiştir. Bundan dolayı zararın bahsi geçen arabacılarından tahsiliyle beraber darp hadisesinden dolayı da ihkak-ı hak olunması ifade edilmiştir. Osmanlı devletinde hiçbir kimsenin bir başkası yüzünden zarar görmesine izin verilemeyeceği belirtilerek gerekli tahkikat dikkatlice yapılarak gerçekten çiftliğe zarar verilmiş midir verilmiş ise kimler tarafından

²⁵⁶ Nesimi Yazıcı, “Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, **OTAM**, Sayı: 3, Ankara 1992, s.333-377. Şenay Atam, “Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkması: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı”, **Çankırı Karatekin Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3 (1), 2012, s. 125.

²⁵⁷ Musa Şaşmaz, “İngiliz Teğmen Kitchener Ve Binbaşı Warlow'ın İzmit Konsoloslukları 1879-1882” **Uluslararası Gazi Akça Koca Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: II, Editör: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s. 762.

²⁵⁸ Cabir Duysak, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları”, **Osmanlı'da Ulaşım**, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012, s.46.

gerçekleştirilmiştir ve miktarı ne kadardır ve ayrıca darp hadisesi dahi doğrumudur bunların açığa çıkarılması İzmit Kaymakamına emredilmiştir.²⁵⁹

Muhacirlerin bir bölgeden başka bir bölgeye nakilleri bazen de göçmen kabilelerinin geçtikleri yollar üzerindeki halkı rahatsız etmelerine neden olmaktaydı. Böyle bir olay İzmit'ten Düzce'ye muhacirler nakil olurken güzergâhları üzerinde bulunan İzmit kazasında yaşanmıştır. Şöyle ki Abaza muhacirleri ümerasından Mahmud Bey takımı padişah iradesi gereği iskân mahallerine gitmek üzere İzmit'ten hareketle bir haftadan fazla bir sürede İzmit'e ulaşarak yolları üzerinde bulunan İzmit merkeze bağlı Bahçecik ve Kös (Köseköy) köyleri civarında konaklayarak Düzce'ye gitmeye muhalefet etmişlerdir. Bu muhacirlerin adı geçen köyler çevresinde konakladığı süreçte köylülere çeşitli saldırılarda bulunarak zarar vermiştir.²⁶⁰

Muhacirlerin sevk ve ulaşımında kullanılan diğer bir yol ise demiryoluydu. Rumeli topraklarında inşa edilen ilk demiryolu hattı 1860 yılında açılan ve Köstence ile Çernovada'yı (Boğazköy) birbirine bağlayan hattı. Ancak bu hat 1877-1878 Osmanlı- Rus harbi sırasında Osmanlı Devleti sınırları dışında kaldı.²⁶¹ İstanbul'u Avrupa'ya bağlayacak bir demiryolu hayali 1870-1875 yıllarında yapımı tamamlanan ve üç ana hattan oluşan Rumeli demiryollarının 1888 yılında Viyana bağlantısıyla gerçekleştirilmiş oldu. Rumeli Demiryollarının inşaat ve işletmesini üstlenen Baron Hirsch tarafından kurulan Rumeli Demiryolları İşletme Kumpanyası 1878'de Avusturya tabiiyetine geçti ve Şark Demiryolları adını aldı.²⁶² 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Rumeli'den Karadeniz limanları üzerinden gelen göçmenler olsa da İstanbul'a asıl göçmen akını demiryoluyla olmuştur.

²⁵⁹ BOA.A.MKT.UM. 370-55. İzmit kaymakamına şukka. Belge arkasında 11 Rabiülevvel 1276 (9 Ekim 1859)

²⁶⁰ BOA.ŞD. 2389-39. 1- İzmit mutasarrıflığından 1 Eylül 1284 (13 Eylül 1868) tarihiyle gelmiş telgrafın sureti.

²⁶¹ Ali Akyıldız, Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği, **Osmanlı Araştırmaları**, XX, İstanbul, 2000, s. 314-315.

²⁶² Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolu", **TDVİA**, Cilt: 35, İstanbul, 2008, s. 235-237. Yuko Saito, "Rumeli Demiryolları İnşaat İçin Sermaye Tedariki ve Baron Hırş", **Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)**, Edited by: Ekrem Čaušević, Nenad Moacanin and Vjeran Kursar, Berlin, 2010, s. 538.

Tatarpazarcığı ve Filibe Rus işgaline uğrayana kadar buradan trenlerle gelen muhacirler Edirne’de toplanıyor ve oradan İstanbul’a hareket ediyordu.²⁶³

Anadolu’da ise ilk demiryolu hattı İzmir-Aydın arasında 1866 yılında faaliyete geçti ve bunu 1873 yılında hizmete giren Haydarpaşa-İzmit hattı takip etti. Demiryolunun Ankara’ya kadar devam ettirilmesi ile Haydarpaşa-İzmit hattı Arifiye’ye Haziran 1890’da, Eskişehir’e Haziran 1892’de ve nihayetinde Ankara’ya Aralık 1892’de ulaştı. Adapazarı ise Arifiye istasyonu üzerinden İzmit-Ankara hattına 1899’da bağlandı. Eskişehir –Afyon-Konya hattı ise 1896’da hizmete girdi.²⁶⁴ Böylece Rumeli’den Anadolu içlerine demiryolu ulaşımı sağlanmış oldu.

Haydarpaşa-İzmit demiryolu açılıp bu hat Anadolu’nun içlerine kadar uzatıldıktan sonra göçmenler çoğunlukla trenlerle sevk edilmiştir. Bu hususta çok sayıda örnek bulunmaktadır. Mesela İstanbul’dan Düzcce’ye gidecek olan muhacirler Adapazarı’na kadar trenle gitmekte ve buradan karayoluyla devam etmekteydiler. Adapazarı kaymakamlığı ise bu muhacirlere nakliye vasıtası vermek ve iskân edilecekleri yere kadar güvenliklerini sağlamakla yükümlüydü.²⁶⁵ Demiryolunun geçmediği güzergâhlarda ise kiralanan arabalar ile muhacirler nakledilmiştir. Adapazarı’ndan Düzcce’ye nakledilecek Bosna muhacirleri için on bir araba kiralınması gerekmiş ve her bir araba için 250 kuruşluk bir ücret belirlenmiştir. Ancak bu ücret yüksek bulunup arabaların makul bir ücretle kiralınması ve ödemenin liva mal sandığından yapılması İzmit mutasarrıflığına bildirilmiştir.²⁶⁶ Bir başka örnekte Humbarahane’de bulunan Çerkes muhacirlerin hükümete karşı bazı uygunsuz davranışlarda bulunacakları hal ve hareketlerinden anlaşıncı emniyet

²⁶³ Nedim İpek, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, s. 35-36, 54.

²⁶⁴ Murat Özyüksel, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 61-93. Cemil Öztürk, **Haydarpaşa-İzmit Hattı**, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.36

²⁶⁵ Mustafa Sarı, “Adapazarı’na Muhaceret (1877-1908)”, **History Studies**, Sayı: 7, Eylül 2015, s.88. İstanbul’a gelen ve taşraya sevk edilen muhacirlerin miktarının gösterildiği cetvellerde 1888 yılı 5 Mayısında 18 hanede 80 nüfus Bulgaristan muhacirinin, 10 Kasımda 2 hanede 8 nüfus Bulgaristan ve Romanya muhacirinin, 15 Kasımda 15 hanede 65 nüfus, 4 Aralıkta 1 hanede 3 nüfus Şarki Rumeli ve Bosna muhaciri, 8 Aralıkta 4 hanede 15 nüfus Bulgaristan ve Batum muhaciri, 11 Aralıkta 4 hanede 16 nüfus Şarki Rumeli muhaciri İzmit’ten Düzcce’ye gönderilmiştir. BOA.**DH.MHC.** 3-45.

²⁶⁶ BOA.**DH.MKT.** 2075-44. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 11 Haziran 1312 (23 Haziran 1896) tarihli tezkire.

görevlilerinin dikkatli olması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca bu muhacirlerin vakit kaybetmeksizin gönderilecekleri yerlere sevk edilmesi gerekli görüldüğünden Çerkes muhacirlerinden 18 hanede 412 nüfus Yalova'ya çıkarılmak üzere İdare-i Mahsusanın Nüzhetiye vapuruna bindirilmişken İzmit'e gidecekler ise Haydar Paşa İstasyonuna nakil edilip ilk trenle yola çıkarılmıştır.²⁶⁷

1896 yılı sonlarına doğru Kocaeli Sancağı dahilinde göçmen iskan edilecek arazi kalmadığının belirtilmesi buraya gönderilecek olan 1300 Çerkes muhacirinin Suriye'ye sevkini gündeme getirmiştir. Şöyle ki 2500 Çerkes muhacirinin İzmit'e nakilleri için Kavak'a bir vapur gönderilmesi Bahriye Nezaretine yazıldığı gibi sevkleri için de bir memur tayin edildiği Dahiliye Nezaretinden bildirilmiştir. Ancak Kocaeli taraflarında muhacir iskanına yetecek yerler olmadığından bu muhacirlerin bir an önce Karadeniz boğazında vapurlara aktırılarak Suriye taraflarında iskan olunmak üzere gönderilmeleri emredilmiştir. Fakat daha sonra, Kocaeli Sancağında iskan edilemeyecekleri üzerine Suriye'ye sevklerine karar verilmiş olan bu muhacirlerin 1895 yılında gelenler gibi trenle Ankara'ya iskan edilmek üzere gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların deniz yoluyla doğrudan İstanbul'a uğramaksızın İzmit'e gönderilmeleri ve buradan trenle Ankara'ya sevklerine dair padişah iradesi çıkmıştır.²⁶⁸

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki trenlerle sevkîyat her zaman muhacirler için elverişli koşullarda olmuyordu. Özellikle üstü açık vagonlarla nakledilen muhacirler soğuktan muzdarip olduğundan muhacirlerin kapalı vagonlarla taşınması isteniyordu.²⁶⁹

Muhacirlerin trenlerle nakillerinde bilet ücretlerinin ödenmesi konusunda ise farklı uygulamalar görülmektedir. Örneğin Kazan muhacirlerinin Karahisar-ı Sahib'e sevklerinde olduğu gibi bu ücretin devlet tarafından karşılandığı olmuştur. Bu muhacirler gemi ile İzmit'e sevk edildikten sonra buradan trenle yollarına devam edebilmeleri için Dahiliye Nezareti, bu muhacirlerin tren biletlerinin alındığını ve onların ertesi günkü trene bindirilmeleri gerektiğini İzmit Mutasarrıflığına

²⁶⁷ BOA.**Y.A.HUS.** 175-29. 1- Tevfik Paşa'ya hitaben yazılmış 1Teşrinisani 1299 (13 Kasım 1883) tarihli evrak. 2- Sadaret'e 4 Teşrinisani 1299 (16 Kasım 1883) tarihli telgraf.

²⁶⁸ BOA.**BEO.** 859-64381.Sadaret'ten Dahiliye Nezaretine 17 Teşrinievvil 1312 (29 Ekim 1896) tarihli tezkire.

²⁶⁹ BOA.**DH.MHC.** 2-32. Tarihsiz ve muhacirlere dair muhtelif kısa notların yazılı olduğu evrak.

bildirmiştir.²⁷⁰ İpek, Rumeli'den sevk edilen muhacirlerden bilet ücretlerini ödeyemeyecek durumda olanlarının ücretlerinin devlet tarafından karşılandığını belirtmiştir.²⁷¹

İstanbul'a gelen 1500 nüfus Sivastapol muhacirleri padişah iradesi gereği iskan edilmek üzere trenle Ankara'ya sevk olunmak üzere görevli iskan memuruyla birlikte İzmit'e gönderilmiştir. Bu muhacirlerin trenle sevkleri hususunda Nafia Nezareti'ne tebliğ edilen padişah emri üzerine ekonomik durumu iyi olanlardan navlun (bilet ücreti) alınması yardımı muhtaç olanlarından ise bu paranın sonradan hazineden tahsil edilmek üzere sevk edilmeleri gereği Nafia Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına telgrafla bildirilmiştir. İzmit Mutasarrıflığından gönderilen telgrafta ise bu muhacirlerin tren ve ekmek parası vermekten imtina ettikleri haber verilmiştir. Dahiliye Nezareti bu muhacirlerin masrafları taraflarından ödenmek üzere vekilleri tarafından senet verilmiş takımdan ise de Nafia nezaretinin yazısı üzerine gereğinin yapılması zaruri görüldüğü gibi bunların muhtaç olanlarına Ankara'ya kadar yetişkinlerine 640 ve küçüklerine 320 gram ekmek verilmesi ve Ankara'da iskan edilene kadar geçimlerinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Dahiliye Nezaretinin bu görüşü Sadaret tarafından mütalaa edildiğinde bu muhacirlerin verdikleri senet hükmünün yerine getirmesi gerekeceğinden Muhacirin İdaresi Memuru Ali Bey vasıtasıyla muhacirlere durumun izah edilerek boş yere masraf edilmemesi ve benzer hadiselerin meydana getirilmemesi hususuna dikkat edilmesi gereği belirtilmiştir.²⁷²

Sevk edilen muhacirlerin tren bileti ücretlerinin İzmit mal sandığından karşılanması yerel yöneticileri zor duruma sokuyordu. Bu konuda yaşanan bir sıkıntı Sibiryaya Tatarlarının Konya'ya sevkinde gündeme gelmiştir. Batı Sibiryaya'da yaşayan Buharist Tatarlar 19.yy sonlarına doğru Rusya'nın etnik ve dini baskısına maruz kalmıştır. Bu baskıların daha da artacağı endişesini taşıyan Sibiryaya Buharistlerinden Seyyah Abdürreşid İbrahim Bey'in yöre halkını Osmanlı Devleti'ne göçe ikna etme

²⁷⁰ BOA.MHC. 16-11. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 30 Kanunievvel 1314 (11 Ocak 1899) tarihli telgraf. **Osmanlı Belgelerinde Kazan**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, s. 131.

²⁷¹ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s.54.

²⁷² BOA.BEO. 860- 64434. 1- Dahiliye Nezaretinden Sadarete 19 Teşrinievvel 1312 (30 Ekim 1896) tarihli tezkire. 2- Sadaret'ten Dahiliye Nezaretine 20 Teşrinievvel 1312 (1 Kasım 1896) tarihli tezkire.

çabası sonuç vermiş ve 144 hanelik bir gurup Omsk üzerinden Odessa limanına ve buradan gemiyle İstanbul'a gelmişlerdir. Kendilerine iskan için teklif edilen yerler arasından Konya'yı tercih edince Rumeli muhacirleriyle birlikte İstanbul'dan sevk edilmişlerdir.

İstanbul'dan gemi ile yola çıkan Sibiry ve Rumeli muhacirleri 6 Ocak 1909 sabahı İzmit'e varmıştır. Bu muhacirlerin Konya'ya kadar tren ücretleri ve ihtiyaçları için gereken 20 bin kuruşun İzmit mal sandığından ödenmesinin kesinlikle mümkün olmadığı muhasebe tarafından ifade edilince İzmit mutasarrıflığı Ziraat Bankası şubesiinden bu meblağın karşılanması istenmiştir. Şube genel müdürlüğün izni olmadan herhangi bir para vermelerinin mümkün olamayacağı cevabını verince İzmit Mutasarrıfı Seyyid Ali Dahiliye Nezaretine çektiği "*çok acil*" ibareli telgrafta bu muhacirlerin İzmit'te kalmalarına neden olan ödemenin Ziraat Bankasından yapılması için İzmit şubesine izin verilmesi gerektiğini bildirmiştir.²⁷³ İzmit mutasarrıfının telgrafının arkasına düşülen 11 Ocak tarihli notta Ziraat Bankasından mal sandığına ait masrafın karşılanmasının mümkün olamayacağı ve muhacirlerin sevkleri için gereken paranın liva emvalinden tedarikiyle biran önce yola çıkarılmalarının kesinlikle talep edildiği bildirilmiştir.²⁷⁴ Bu muhacirlerin kaç gün İzmit'te bekletildiğini kesin olarak tespit edemesek de bunları Konya'ya ulaştırmak için görevlendirilen iskan memuru Bahaddin Hasan'ın 21 Ocak tarihli yazısından iskan mahallerine ulaştığı anlaşılmaktadır.²⁷⁵

Göçmenlerin sevkinde demiryolu en uygun vasıta olmasına rağmen zaman zaman demiryollarını işleten şirketlerinin göçmenlerin taşınması konusunda sorun

²⁷³ BOA.DH.MKT. 2703-4. 1- İzmit Mutasarrıfından Dahiliye Nezaretine 26 Kanunievvel 1324 (8 Ocak 1909) tarihli telgraf. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 27 Kanunievvel 1324 (9 Ocak 1909) tarihli tezkire. Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, s.130-131. Bekir Şahin, "Türkiye'de Tek Özbek Köyü; Böğrüdilik (Reşadiye)", <http://www.altinmiras.com/?Syf=26&Syz=117175>.

<http://tatarbogrudelik.blogspot.com.tr/2009/08/sibiryadan-gocun-ozeti.html>

²⁷⁴ BOA.DH.MKT. 2701-93. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 26 Kanunievvel 1324 (6 Ocak 1909) tarihli tezkire.

²⁷⁵ BOA.DH.MKT. 2724-99. Muhacirin Sevk Memuru Bahaddin Hasan imzalı ve 8 Kanunısani 1324 (21 Ocak 1909) tarihli evrak. Bahaddin bey bu muhacirler için İzmit istasyonundan Konya'ya kadar bilet kesildiği ancak bu muhacirlerden 59 yetişkin 10 çocuk Akşehir'de 23 yetişkin 5 çocuk ta Ilgın'da trenden indikleri, istasyon memurların deftere kaydedildiklerini bildirmiştir.

çıkardığı görülmektedir. Çünkü Osmanlı demiryollarının büyük kısmı yabancı sermaye ile inşa edilip işletilmekteydi. Örneğin Dobruca'da Kırım göçmenlerinin artması üzerine yığılmayı önlemek için gelenler daha iç bölgelere nakledilmeye başlamıştı. Bu amaçla Ekim 1860'ta Vidin'e nakledilecek 10 bin hane Köstence ve Mecidi'ye taraflarından Boğazköyü'ne sevk edilerek buradan Vidin'e trenle gönderilmeleri planlanmıştı. Ancak demiryolu kumpanyası önceleri gerekli yardımı göstereceklerini bildirmelerine rağmen sonradan taşıma ücretinin peşin ödenmediği takdirde göçmenleri taşımayacağını bildirmiştir.²⁷⁶

Bu arada demiryolu şirketleri göçmenleri indirimli taşıyıcılar da bir süre sonra bundan vaz geçtikleri görülmektedir. 1882 yılı Şubat ayının on ikisine kadar trenin yarım navl ile muhacir nakil edeceği kumpanya tarafından Nafia Nezaretine bildirilmiştir. Bu tarihten sonra kumpanya tam ücret almadıkça muhacir kabul etmeyeceği anlaşılmış ve bunun muhacir nakliyatında sıkıntıya neden olacağı bildirilmiştir.²⁷⁷

D- Anadolu ve Suriye'ye Göçmen Sevkiyatında Geçici İskân Merkezi Olarak Kocaeli Sancağı

Anadolu'ya göçmen sevkiyatında Kocaeli Sancağı gerek coğrafi konumu gerekse kara, deniz ve demiryolu ulaşım imkânlarıyla adeta İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı konumundaydı. Bu nedenle Anadolu ve Suriye'ye göçmen sevkiyatında olduğu gibi İstanbul'da kapasitenin üstünde muhacir biriktiğinde Kocaeli Sancağı geçici sevk ve iskan merkezi olarak değerlendirilmiştir. Bolu, Ankara, Eskişehir ve Konya'ya gibi Anadolu içlerinde iskan ettirilecek göçmenlerin 1873 yılına kadar deniz vasıtalarıyla bu tarihten sonra hem deniz hem de demir yoluyla İzmit'e sevk edildiğini yukarıdaki bölümde örnekleriyle açıklamıştık. Bunun yanı sıra İstanbul'da göçmen sayısının fazlasıyla artması onların barınma ve işlerinin temininde sıkıntı yaşanmasına neden oluyordu. Bu nedenle iskan mahallerinin tespit edilip edilmemiş olmasına bakılmaksızın bu muhacirler Kocaeli Sancağına gönderilip geçici olarak

²⁷⁶ Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, s. 171. BOA.A.MKT.UM. 433-8.

²⁷⁷ BOA.Y.PRK.KOM. 3-37. Rıdvan imzalı ve 21 Kanunievvel 1298 (2 Ocak 1882) tarihli yazı.

iskan ettiriliyordu. Bu arada mevsim koşullarının elverişsizliği, nakil vasıtalarının temininde yaşanan gecikmeler göçmenlerin sancak dâhilindeki misafirliklerinin uzamasına ve bu da aşağıda aktaracağımız üzere bir takım sıkıntıların yaşanmasına neden oluyordu.

1859 yılı sonlarında Kırım ve Kafkasya'dan İstanbul'a gelen göçmenlerin sayısı 14 bine ulaşmış ve kalabalık göçmen gurupları arasında bazı bulaşıcı hastalıklar baş göstermişti. Bu durum karşısında 1860 Martı'nda harekete geçen Babîâli, bunlardan Adana, Kütahya, Mihaliç ve Çorlu'ya gitmek isteyenlerin derhal iskân mahallerine sevk edilmelerini, Ankara ve Konya tarafına gidecek olanların ise, daimî iskân mahallerine biraz daha yaklaşmaları amacıyla İzmit, Bursa ve Eskişehir'e gönderilip buralarda bulunan köylerde geçici olarak yerleştirilmelerini kararlaştırmıştır.²⁷⁸

İstanbul'da bulunan muhacirlerden 200 hanede 867 nüfusluk Yedisan kabilesinin, Ankara eyaleti dahilinde iskan olunması kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine muhacirler Ankara'ya gönderilmek istenmişse de henüz bahar mevsimi gelmemiş olduğundan Mart ayında yollarda sıkıntı çekip sefaletle düşecekleri mütalaa olunmuştur. Bu nedenle Ankara eyaleti yolu üzerinde bulunan Taraklı, Akhisar ve Geyve kazaları ile Bolu sancağına tabi Tobralı kazasına geçici olarak yerleştirilmek üzere 11 Mart günü İstanbul'dan gönderilmiştir. Ruz-ı Hızır dan (Hızır günü/hıdrellez) sonra yani bahar mevsiminde Ankara eyaletine sevk olunacak bu muhacirlerden yüz otuz yüz kırk hanesinin İzmit sancağına tabi Akhisar, Geyve ve Taraklı ve geri kalanı Tobrelî kazasına yerleştirilerek bir veyahut bir buçuk ay kadar barındırılabilimleri mümkün görülmüştür. Bu muhacirler "*garip-ül diyar*" ve her açıdan yardıma layık olduklarından bunların huzur ve asayişlerinin sağlanması gereği İzmit ve Bolu kaymakamlıklarına bildirilmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen kazalara muhacirler vardıklarında geçici olarak uygun han, hane ve köylere yerleştirilip onlara misafirperverlik gösterilmesi gereği belirtilmiştir. Ayrıca geçici iskan mahallerine vardıkları andan itibaren ayrılacakları güne kadar 15 yaşından

²⁷⁸ BOA.İ.MMS. 18-762. 15 Şaban 1276 (9 Mart 1860) tarihli arz tezkiresi ve hamışine aynı gün yazılan irade-i seniyye.

yukarı olanlara ikişer ve aşağı bulunanlara birer kuruş yemeklik olarak yevmiyelerinin verilmesi İzmit kaymakamı Tufan Paşa'ya bildirilmiştir.²⁷⁹

Ankara Sancağında iskan etmek arzusunda olan Çerkes Hatukay kabilesinden 25 hane İzmit yoluyla Ankara'ya gitmek üzere gönderilmiştir. İzmit kaymakamından bu muhacirler oraya ulaştığında birkaç gün münasip mahallerde misafir edilmeleri ve sonra yolculuk için gerekenler tedarik edilerek “*müreffehen ve müsterihan*” Ankara'ya yollanması ve İzmit'te kaldıkları sürede yevmiyelerinin verilmesi konusunda gayret gösterilmesi istenmiştir.²⁸⁰ 1860 yılı Ağustosunda Kırım muhacirlerinden İstanbul'a gelmiş olan 2000 hanenin kış gelmeden münasip kasaba ve köylere taksim edilerek yerleştirilmeleri gerekmiştir. Bu muhacirlerden 200 hanesi Bolu sancağında iskanları uygun bulunmuş ve bunlar İzmit yoluyla gönderilmiştir.²⁸¹ Yine İzmit yoluyla Ankara Sancağına gönderilen Nogay muhacirlerinden Murat Efendi takımından 31 hanede 135 nüfusun İzmit'e ulaştıklarında Ankara'ya güzellikle sevk edilmesi İzmit kaymakamlığından istenmiştir.²⁸²

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrası da Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den gelen göçmenler İzmit üzerinden Anadolu'ya sevk edilmiştir. 1406 nüfus Kafkasya muhacirini taşıyan Marya adındaki Rusya vapurunun Karadeniz boğazından geçerek İzmit'e doğru hareket ettiğini Karadeniz boğazı muhafızlığı 24 Eylül 1895 tarihli telgrafla bildirmiştir.²⁸³ İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'in 28 Eylül tarihli telgrafında

²⁷⁹ BOA.A.MKT.UM. 399-58. İzmit Kaymakamı Saadetlü Tufan Paşaya 17 Şaban 1276 (11 Mart 1860) tarihli şukka. BOA.A.MKT.MHM.178-88. İzmit ve Bolu kaymakamlarına şukka. Belge arkasında 15 Şaban 1276 (9 Mart 1860) tarihi kayıtlıdır. BOA.A.MKT.NZD. 307-57. Muhacirin Komisyonuna Tezkere. Belge arkasında 13 Şaban 1276 (7 Mart 1860) tarihi kayıtlıdır.

²⁸⁰ BOA.A.MK.MHM. 181-69. İzmit Kaymakamına şukka. Belge arkasında 8 Şevval 1276 (30 Nisan 1860) tarihi kayıtlıdır.

²⁸¹ BOA.A.MKT.UM. 421-17. Bolu Kaymakamı Ahmet Hamdi Beyin 28 Muharrem 1277 (16 Ağustos 1860) tarihli arızası.

²⁸² BOA.A.MK.MHM. 195-21. İzmit kaymakamına şukka. Belge arkasında 29 Safer 1277 (16 Eylül 1860) tarihi kayıtlıdır. Nogay muhacirlerinden Canboyluk kabilesinden 301 hane de 1270 nüfusun Ankara'da iskan edilmek üzere İzmit'ten gönderilmesi hususunda BOA.A.MKT.NZD. 327-10, Muhacirin Komisyonu Hafız Paşa'dan Sadaret'e 25 Rabiülevvel 1277 (11 Eylül 1860) tarihli yazı.

²⁸³ BOA.Y.MTV. 129-20. Tophane-i Amire Müşiriyetinden 12 Eylül 1311 (24 Eylül 1895) tarihli yazı.

ise bu muhacirlerin dezenfeksiyon işlemlerinin yapılarak Ankara'ya sevk edildiği görülmektedir.²⁸⁴

Daha önce de bahsettiğimiz üzere hükümet İstanbul'da ki göçmen sayısının fazlalığından yeni gelenleri İstanbul'da gemiden indirmeksizin iskan mahallerine sevk edilmek üzere İzmit'e gönderiyordu. Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyasına²⁸⁵ ait vapurla Sivastapol'den 189 hanede 1300'e yakın Çerkes muhaciri 10 Kasım 1901'de İstanbul'a gelmiştir. Kumpanya bu muhacirlerin gemide bekletilmeksizin indirilmesinde ısrar edince Sadaret bu muhacirlerin İstanbul'da kalmasının uygun olmadığını ifade ederek bunların Muhacirin Komisyonunca kararlaştırılacak iskân mahallerine sevk edilmek üzere hemen İzmit'e gönderilmelerini istemiştir.

Muhacirin Komisyonunca Şam'da iskânlarına karar verilen bu muhacirler İstanbul'a geldikleri gün İzmit'e sevk edilmiştir. Ayrıca bunların Suriye'ye deniz yoluyla sevki için İdare-i Mahsusadan bir vapurun hemen İzmit'e gönderilmesi istenmiştir. Vapurun gelmesi beklenirken İzmit'e 17 Kasım 1901 gecesi yine vapurla 300 muhacir daha gelmiştir. Mutasarrıf gönderdiği telgrafta bu muhacirleri yerleştirecek kasabalarda han ve hane kalmadığına, sefaletlerinin gittikçe arttığına ve bir hastalık ortaya çıkarsa sonucun vahim olacağına dikkat çekerek bunları sevk edecek vapurun bir an önce gönderilmesini veyahut başka bir çara bulunmasını talep etmiştir. Çünkü İzmit her taraftan gelen muhacirlerin büyük kısmının sevkıyat merkezi olduğu için bir taraftan İzmit'e muhacir sevk edilmekte iken bir taraftan da gemi tahsis edilememesinden dolayı bu muhacirlerin nakledilememesi ciddi sağlık ve güvenlik kaygısı yaratmıştır. Ancak İdare-i Mahsusa bin dört yüze yakın bu muhacirler için nakden 600 lira navlun ödenmedikçe vapur tahsis edilemeyeceğini bildirmiştir. Vapurun gecikmesi üzerine Kafkasya muhacirleri adına Sabit ve Yakub'un Sadaret'e gönderdikleri telgrafta Şama gitmek için 162 hane İzmit'te yirmi gündür beklediklerini on iki gün tayinat aldıklarını, kışın şiddeti artmaya başladıkça

²⁸⁴ BOA.Y.MTV. 129-48. İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'den Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetine 16 Eylül 1311 (28 Eylül 1895) tarihli telgraf.

²⁸⁵ Bu kumpanyanın faaliyetlerine dair Mustafa Emre Kılıçaslan, **Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyası'nın Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri**, Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Samsun 2013. M. Emre Kılıçaslan, "Avusturya Lloyd Vapur Şirketinin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri", **Antik Çağ'dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İktisat, Ulaşım ve Haberleşme**, İstanbul 2015, s.480-491.

artan soğuktan kendisini muhafaza edemeyen çocukların hayatını kaybetmesi kuvvetle muhtemel olduğunu ve beş defa mutasarrıflığa müracaat etmişlerse de bir sonuç elde edemediklerini bildirmişlerdir. Muhacirler devletin yardımına şiddetle muhtaç olduklarından tayinatlarının verilmesini ve bir an evvel vapurlarının gönderilmesini Sadaret'ten talep etmişlerdir.

İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey 5 Aralıkta Sadaret'e gönderdiği telgrafta bir kez daha muhacirlerin sefalet içinde kaldıklarını ve artık içlerinde hastalık dahi ortaya çıktığını ve muhacirlerin kendilerinin sefaletten kurtarılmasını feryatla talep ettiklerini belirtip vapurun süratle gönderilmesini istemiştir. Vapurun gönderilmesi beklenirken 18 Aralıkta yine dört yüzden fazla muhacir gemiyle İzmit'e gönderilmiştir.

Kurumlar arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre talep edilen vapurun gönderilememesi Bahriye Nezaretince vapurun masrafı olan 600 liranın İzmit emvalinden karşılanmasının istenmesi buna karşın İzmit mutasarrıflığının ise bu meblağı karşılamasının mümkün olmadığını kesinlikle ifade etmesinden kaynaklanmıştır. İzmit Mutasarrıfı 23 Aralık gecesi yine çok sayıda muhacirin Ankara'ya gönderilmek üzere deniz yoluyla geldiği ve mutasarrıflığın emvalinin büyük baskı altına alındığından hiç olmaz ise Suriye'ye gideceklerin vapur ücretlerinin ödenmesi talep edilmiştir.

En nihayetinde bu muhacirleri Şam'a nakletmek için "Taif" adlı vapur tahsis edilerek 29 Aralık 1901'de İzmit'e gönderilmiştir. İzmit Mutasarrıflığına da durum bildirilip vapur gelir gelmez bekletilmeksizin muhacirlerin bindirilmesi emredilmiştir.²⁸⁶

²⁸⁶ BOA.A.MKT.MHM. 515-37. 1- Sadaretten Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığına 28 Teşrinievvel 1317 (10 Kasım 1901) tarihli tezkire. 2- İdare-i Mahsusa nazır-ı muavinliğinin 4 Teşrinisani 1317 (17 Kasım 1901) tarihli tezkiresi sureti. 3- İzmit Sancağı Mutasarrıflığından alınan 5 Teşrinisani 1317 (18 Kasım 1901) tarihli telgraf sureti. 4- Muhacirin-i İslamiye Komisyonundan Sadaret'e 18 Kasım tarihli tezkire. 5- Sadaret'ten Bahriye Nezaretine 7 Teşrinisani 1317 (20 Kasım 1901) tarihli tezkire. 6- Bahriye Nezaretinden Sadaret'e 9 Teşrinisani 1317 (22 Kasım 1901) tarihli tezkire. 7 İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'den Sadaret'e 10 Teşrinisani 1317 (23 Kasım 1901) tarihli telgraf. 8- Kafkasya Muhacirlerinden Sadaret'e 18 Teşrinisani 1317 (1 Aralık 1901) tarihli telgraf. 9. İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'den Sadaret'e 22 Teşrinisani 1317 (5 Aralık 1901) tarihli telgraf. 10- Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 6 Kanunuevvel 1317 (19 Aralık 1901) tarihli tezkire. 11- İzmit

Şam'a nakil konusunda mali sebeplerden yukarıda bahsettiğimiz hadiseler yaşanırken devlet yol masraflarını kendileri ödemeyi teklif ederek Şam'a akrabalarının yanına gitmek isteyen muhacirlerin teklifini olumlu karşılamıştır. Şöyle ki Rusya'dan gelmiş olan 264 muhacir Anadolu içlerinde iskan edilmek için Muhacirin Komisyonunun kararı üzerine padişah iradesiyle İzmit'e gönderilmiştir. Bu muhacirlerden 49 yol masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere daha önce akrabalarının sevk edildiği Şam'a nakil ve iskânlarını talep etmişler ve bu talep uygun bulunmuştur.²⁸⁷

Şam'a muhacirlerin sevk konusunda yukarı da ifade ettiğimiz sıkıntılı süreç içerisinde Mutasarrıf Kazım Bey, bu muhacirleri alacak vapurun henüz gelmediğini bildirirken her gün Anadolu'ya sevk edilmek üzere Bulgaristan ve diğer yerlerden İzmit'e çok sayıda muhacirin gel gelmekte olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu nedenle Mutasarrıflığın muhacirlerin iâşeleri ve nakilleri için para tedarikinde büyük sıkıntıya çekerken bir de liva muhasebecisinin Maliye Nezaretinden aldığı emir üzerine Adapazarı ve Geyve'den tahsil edilen 45 bin kuruşu mutasarrıflığa bilgi vermeden Maliye Nezaretine göndermesinin maaş ve sair ödemelerin yapılamamasına neden olduğunu bildirmiştir. Mutasarrıf Kazım Bey bunun üzerine sancak gelirlerinden mali ihtiyaçların ve muhacirlerin nakliye masraflarının karşılandıktan sonra kalanının Maliye Nezaretine gönderilmesine izin talep etmiştir.²⁸⁸

Yukarıda da görüldüğü üzere İzmit, muhacirlerin sevk merkezi olduğu için sevk masraflarının karşılanması İzmit Mutasarrıflığını zaman zaman mali zorluğa düşürüyordu. Örneğin Ocak 1909 da muhacirlerin sevk masrafları için iki defa gönderilmiş olan yirmi bin kuruş tükenmiş ve peyder pey gelen muhacirlerin sevkleri

Mutasarrıfı Kazım Bey'den Sadaret'e 11 Kanunuevvel 1317 (24 Aralık 1901) tarihli telgraf. 12- Sadaret'ten İzmit Mutasarrıflığına 16 Kanunuevvel 1317 (29 Aralık 1901) tarihli telgraf.

²⁸⁷ BOA.İ.HUS. 88-66. 17 Mayıs 1317 (30 Mayıs 1901) tarihli irade-i seniyye. BOA.A.MKT.MHM. 514-2. Sadareten Dahiliye Nezareti ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığına 19 Mayıs 1317 (1 Haziran 1901) tarihli tezkire.

²⁸⁸ BOA.A.MKT.MHM. 515-37. İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'den Sadaret'e 15 Kanunuevvel 1317 (28 Aralık 1901) tarihli telgraf.

için acil olarak paraya ihtiyaç duyularak yirmi bin kuruşun daha havale edilmesi istenmiştir.²⁸⁹

²⁸⁹ BOA.**DH.MKT**. 2715-42. 1- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 28 Kanunuevvel 1324 (10 Ocak 1909) tarihli telgraf. 2- Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine 10 Kanunısanı 1324 (23 Ocak 1909) tarihli tezkire.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOCAELİ SANCAĞI'NDA GÖÇMENLERİN İSKÂNİ ve GÖÇMENLERE YAPILAN YARDIMLAR

A- Kocaeli Sancağında Göçmenleri İskân Faaliyetleri

1- Kocaeli Sancağında İskan Edilecek Göçmenlerin Geçici Olarak Barındırılması.

Bir önceki bölümde ifade ettiğimiz üzere Kocaeli Sancağı'nda iskan edilmek veya Anadolu'daki iskan bölgelerine sevk edilmek üzere gönderilen muhacirlerin büyük bir bölümü gemilerle İzmit limanına çıkıyordu. Bu durum hem sevk edilecek hem de sancak dâhilinde iskan edilecek göçmenlerin İzmit'te geçici olarak ikametlerini gerektiriyordu. Devletin genel tutumu sevk edilecek göçmenlerin vakit kaybetmeksizin nakil vasıtalarının temin edilerek gönderilmesi, iskan edileceklerin ise evleri inşa edilene kadar kasaba ve köylerde halkın evlerinde misafir edilmeleri idi. Ancak özellikle hava koşullarının ulaşımı imkânsızlaştırdığı zamanlarda sevk edilecek veya Kocaeli sancağında iskan edilecek göçmenlerin iskan mahallerine gitmeleri mümkün olamıyor ve bu durum İzmit'te han ve kahvehanelerde muhacirlerin yığılmasına neden oluyordu.

İstanbul'da Çerkez muhacirlerinden Han kabilesine mensup 70 hane muhacir Aralık 1859'da Kocaeli sancağında iskan edilmek üzere gönderilmiştir. Misafir olarak İzmit'te bulundukları süreçte İzmit kaymakamı muhacirlere sancak dahilinde iskan edebilecekleri yerler konusunda tavsiyede bulunmuştur. İzmit kaymakamının teşviki üzerine bu muhacirler boş alanlarda iskan edilmelerini talep etmişlerdir. Bu talep üzerine 1860 yılı Mart ayı ortalarında bunların Hendek ve civarında iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Ay sonunda bölgeye sevk edilecekleri sırada Han kabilesinin imamı Hacı Hurşit Bey, bahar mevsiminin başları olması dolayısıyla Hendek kazasına ulaşmak için geçecekleri Sapanca Gölü ve Adapazarı taraflarındaki yolların yağmurun fazla yağması nedeniyle su ve bataklıklarla dolu olduğunu ve çocukların bu yollardan geçerek Hendek'e ulaşmasının hayli güç olacağını ifade ederek kabilesinin Nisan ayının 10. gününe kadar İzmit'te ikamet etmesine izin

verilmesini istemiştir. Muhacirin Komisyonu Hurşit Bey'in talebi bahsedilen zorluklar nedeniyle kabul edilebilir görünse de beyana gerek kalmamak üzere öncelikli olarak bu muhacirlerin bir an önce iskan edilmelerinin gerektiğini ifade etmiştir.

Bu arada Han kabilesine mensup muhacirlerin İzmit'te bulunduğu sırada İzmit'e yeni bir muhacir kafilesi daha gönderilmiştir. Ankara'ya sevk edilmekte olan Nogay muhacirlerinden ve Gaziler kabilesinden 134 hane 511 nüfus misafir olarak yerleştirilmek üzere 19 Mart günü İzmit'e yollanmıştır. Normal koşullarda 70 hanelik Han kabilesi muhacirlerinin Hendek'e iskan mahalline gidecek olmalarına rağmen gerekçe göstererek İzmit'te bir süre daha geçici olarak kalma talepleri Muhacirin Komisyonunun iskan programını sıkıntıya sokmuştur. Çünkü Muhacirin Komisyonu hem Han kabilesi hem de Gaziler Kabilesi muhacirlerinin aynı zamanda İzmit'te geçici olarak ikametlerinin bir takım sıkıntılara neden olacağını düşünmektedir. Bu nedenle İzmit kaymakamlığından Hurşit Bey'in ifade ettiği gibi yolların gerçekten geçilmesinin zor olup olmadığının ve nakillerinin ertelenmesi veyahut hemen gönderilmeleri şıklarından hangisinin uygun olacağını bildirilmesi istenmiştir.²⁸⁷

Çerkes muhacirlerinden İstanbul'a gelmiş olan 93 hanede 572 nüfus Anaçok, Han ve Besni kabileleri ile 34 hane 317 nüfus Altıkese kabilesi 1859 yılı Kasım ayı sonlarına doğru İzmit tarafında iskânlarına razı olmuşlardır. Bu konuda İzmit mutasarrıflığının görüşü sorulduğunda Absafi, Sarıçayır ve Hendek kazaları civarında bu muhacirlerin iskânına uygun miri boş arazi bulunduğu bildirilmiştir. Bunların hemen İzmit tarafına gönderilerek kış gelmeden bir an önce yerleştirilmeleri gerektiğinden daha önce muhacirlere yapılacak yardımlar konusunda yayınlanmış olan padişah iradesine uygun olarak bu muhacirlerin iskanına dair bir talimat hazırlanmıştır. Bu muhacirlerin emsalleri hakkında icra olunan usule uygun olarak bir an evvel yolluklarının tedarik edilip Şehremaneti tarafından görevlendirilecek bir memur vasıtasıyla hemen İzmit'e gönderilmesi Meclis-i

²⁸⁷ BOA.A.MKT.NZD. 308-97. Han kabilesinin imamı Hacı Hurşit'ten Muhacirin Komisyonuna 25 Şaban 1276 (19 Mart 1860) tarihli arzuhalı ve aynı tarihli Muhacirin Komisyonunun ilamı. BOA.A.MKT.MHM. 179-100. İzmit Kaymakamına şukka. Belge arkasında 26 Şaban 1276 (20 Mart 1860) tarihi kayıtlıdır. BOA.A.MKT.MHM. 180-84. Muhacirin Komisyonu Riyasetine tezkere. Belge arkasında 11 Ramazan 1276 (3 Nisan 1860) tarihi kayıtlıdır.

Tanzimat mazbatasında ifade olunmuştur. Bu muhacirleri İzmit'e getiren memurla birlikte haklarında uygulanacak muameleye dair hazırlanan talimat da gönderilmiştir. Muhacirler 1859 yılı Kasım ayının sonlarında İzmit'e ulaştığından hemen daha önce tedarik edildiği yazılmış olan han ve odalarda geçici olarak ikamet ettirilmiştir. Burada şunu eklemek gerekir ki İzmit Anadolu üzerinden gelen kervanların gemilere yüklenerek deniz yoluyla veya İzmit, Gebze Üsküdar üzerinden kara yoluyla İstanbul'a ulaşımında önemli bir kavşaktı. Bu nedenle erken dönemlerden itibaren şehirde aktif bir ticari hayatın olmasından dolayı birçok han bulunmaktaydı.²⁸⁸

Sadaret, '*beyana hacet olmadığı üzere*' diyerek bu insanların yerini yurdunu terk ile Osmanlı devletine sığınmış olmalarından dolayı haklarında her türlü yardım yapılmasının insanlık gereği olduğunu ifade ederek talimat icabı gereken yevmiyelerinin iskan olunana kadar verilerek zaruret ve sefaletten korunmaları gerektiğini bildirilmiştir.²⁸⁹ İzmit kaymakamı da bu muhacirler hakkında her türlü yardım ve kolaylığın gösterilmesine gayret edeceğini, müsait havada bir taraftan arazi seçimine çalışılıp evlerinin inşası için gereken hazırlıklara başlanacağını ve bir taraftan da süratle ve dikkatli bir şekilde iskan ettirilip talimat gereği kendileri yerleşinceye kadar gereken yevmiyelerinin veriliş muhtaç duruma düşmemelerine özen gösterileceğini beyan etmiştir.²⁹⁰

Padişah iradesi gereği İzmit'te bulunan Çerkez muhacirleri münasip han ve hanelerde misafir olarak yerleştirilmesi gerektiğinden bunlar için 70 adet han odası, 5 adet müstakil han ve 3 adet kahvehane temin edilmişti. Bu durum han, oda ve kahve sahipleri kazançlarını sekteye uğratacağından İzmit kaymakamı esnafın sıkıntı çekmemesi için muhacirlerin kaldıkları günler için münasip bir ücretin verilmesinin gerektiğini Sadarete bildirmiştir.²⁹¹

²⁸⁸ 1840'lı yıllarda İzmit şehrinde en fazla ticari iş kolu hancılıktır. Tuğba Okuyan, **İzmit Temettuât Defterleri**, Sakarya Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s.55.

²⁸⁹ BOA.A.MKT.MHM. 171-72. İzmit Kaymakamına, Maliye Nezaretine, Şehremaneti'ne şukka. Belge arkasında 2 Cemaziyelevvel 1276 (27 Kasım 1859) tarihi kayıtlıdır.

²⁹⁰ BOA.A.MKT.NZD. 298-20. 1- İzmit Livası kaymakamından Sadarete 4 Cemaziyelevvel 1276 (29 Kasım 1859) tarihli yazı. 2-Şehremanetinden Sadarete 17 Cemaziyelevvel 1276 (13 Aralık 1859) tarihli yazı. Burada Şehremaneti tarafından muhacirleri nakil için görevlendirilen memurun geri döndüğü bildirilmektedir.

²⁹¹ BOA.İ.DH. 453-29979. 14 Recep 1276 (7 Mart 1860).

Adana ve İzmit'e gönderilmiş olan Nogay ve Çerkes muhacirlerin iskanları gerçekleşinceye kadar misafir olarak ikame ettikleri han, hane ve dükkanların sahipleri kira bedellerinin verilmesini talep etmiştir. Bu konuya dair mahallerinden gelen mazbatalar Meclis-i Ali-i Tanzimat'a havale edilmiştir. Konu Meclis-i Tanzimat'ta görüşüldüğünde göçmenlerin hükümet tarafından ikame edildikleri han, hane ve dükkanların sahiplerine münasip miktarda bir kira verilmesinin doğal olduğu ancak verilecek kira bedelinde aşırıya kaçmayarak uygun bir miktar ödenmesi için sancak meclisi tarafından kira bedelinin tespit edilerek bunun mal sandığından verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu husustaki padişah iradesi gereği durum Adana mutasarrıfı ve İzmit kaymakamı ile Maliye Nezaretine bildirilmiş ve gerekenin yapılması istenmiştir.²⁹²

Yine bu tarihlerde İstanbul'da buluna Han Hable kabilesine mensup 15 hanede 116 nüfus Çerkes muhaciri İzmit'e gönderilmiştir. İzmit kaymakamı bu göçmenlerin de İzmit'e geldiklerinde daha önce gelenler gibi misafir olarak yerleştirilip talimat hükümleri doğrultusunda gerekenlerin yapıldığını Sadaret'e bildirilmiştir.²⁹³ Kocaeli Sancağına gönderilen ve burada geçici olarak iskan ettirilen göçmenlerin Kocaeli dışında başka bir bölgede iskan etme talepleri de olmuştur. Karamürsel kazasında geçici olarak iskan edilen Altıkesek kabilesinden 18 hane 112 nüfus Eskişehir kazası köylerinde iskan etmek arzusunda bulunmuşlardır. Hafız Paşa, muhacirlerin bu talebinin Sadaret tarafından uygun bulunduğu takdirde Eskişehir kazasında karma olarak iskânları için Kütahya kaymakamlığına ve gönül rızasıyla gönderilmeleri hususunda da Karamürsel kazası müdürüne gereken Sadaret emrinin yazılmasını istemiştir.²⁹⁴

İstanbul başta olmak üzere muhacirlerin sevk edildiği tüm yerleşim merkezlerinde geçici olarak barınmak için cami, medrese, han gibi yapılar yoğun olarak kullanılmıştı. Bu nokta Kocaeli Sancağı dahilinde muhacirlerin cami ve medrese gibi dini yapılarda misafir edildiklerine dair şuna kadar bir örneğe

²⁹² BOA.A.MKT.MHM. 179-76. Adana Mutasarrıflığına ve İzmit Kaymakamlığına ve Maliye Nezaret-i Celilesine şukka. Belge arkasında 22.Şaban 1276 (16 Mart 1860) tarihi kayıtlıdır.

²⁹³ BOA.A.MKT.UM. 382-53. İzmit kaymakamından Sadaret'e 6 Cemaziyevvel 1276 (1 Aralık 1859) tarihli yazı.

²⁹⁴ BOA.A.MKT.NZD. 316-8. Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız Paşa'dan Sadaret'e 5 Zilhicce 1276 (25 Haziran 1860) tarihli yazı.

rastlandı. Buna göre 1860 yılında İzmit'e sevk edilen Yalta muhacirlerinden 4 hane 41 nüfusluk bir bölümünün Gebze Çoban Mustafa Paşa Medresesinin odalarına yerleştirilmiştir.²⁹⁵ Bu medresenin odalarında muhacirlerin iskan edildiğini 1877-1878 Osmanlı Rus harbi sonrasındaki süreçte de görüyoruz.²⁹⁶

Göçmenlerin geçici iskan süreçleri bazen oldukça uzun sürüyordu. Bunun en temel sebeplerinden biri göçmenlerin topluca iskan edilmek konusundaki ısrarlarıydı. Devlet göçmenlerin, özellikle de kabile geleneğine sahip olanlarının topluca iskanlarına sıcak bakmadığı gibi toplu iskan için uygun arazilerin temini de her zaman mümkün olmuyordu.

Kırım'ın Bahçesaray bölgesinden gelen 48 hane muhacir 1860 yılı Haziran ayında iskân edilmek üzere İzmit'e sevk olunmuş ve buradan da Adapazarı civarındaki köylere misafir olarak yerleştirilmişlerdi. Bu muhacirlerin vekillerinin ifadesine göre geçen bir yıl boyunca iskan edilmedikleri ve misafir olarak ikamet etmek zorunda kaldıkları için "*sefil ve perişan*" olmuşlardı. Muhacirler topluca iskan edilebilecekleri yer olarak Dinkcuması/Dinkcümlesi(?) adlı mahalli uygun bulunca 1861 yılı Nisan ayı başlarında İstanbul'a gelerek defalarca talepte bulunmuşlar fakat bir sonuç elde edememişlerdir. 12 Haziran 1861 tarihli arzuhallerinde durumlarından bahsedip sözü edilen arazide topluca iskan edilerek çiftçilik yapmak isteklerini tekrar iletmışlerdir. Muhacirin Komisyonu bu mahallin boş araziden olduğu takdirde yürürlükte olan yeni usule uygun olarak güzellekle iskan edilmeleri için İzmit kaymakamına Sadaret emri yazılması gereğini belirtmiştir. İzmit kaymakamı Arif Efendi'ye hitaben kalem alınan yazıda bu defa yeniden kabul edilmiş olup yakın bir zamanda beyan olunacak usule göre hareketle bu muhacirlerin iskan edilmesi bildirilmiştir.²⁹⁷

²⁹⁵ BOA.A.MKT.UM. 455-23. 1- Abdülcemil Efendi imzalı tarihsiz arzuhal ve Muhacirin Komisyoununun 1 Şaban 1277 (12 Şubat 1861) tarihli ilamı. 2- İzmit kaymakamı Cemil Bey efendiye şukka. Belge arkasında 6 Şaban 1277 (17 Şubat 1861) tarihi kayıttır.

²⁹⁶ VGMA.EV.İDM. 50-132. Gözleve ahalisinden Osman kaptanın gemisiyle Kırımdan 7 hane 112 nüfus İstanbul'a gelmiş ve bunlar Darulfünun'a yerleştirilmiştir. **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, No: 238, 7 Rabiülahir 1278 (12 Ekim 1861).

²⁹⁷ BOA.A.MKT.MHM. 331-98. 1- Muhacirinden Süleyman, İsmail, Kemal, Abdurahman imzalı ve 3 Zilhicce 1277 (12 Haziran 1861) tarihli arzuhal. 2- Muhacirin Komisyonunun 3 Zilhicce 1277 (12

Devletin genel politikası göçmenleri mümkün olan en kısa sürede evlerinin inşa ve gerekli ziraat araçlarının temin edilerek iskan edilmesi ve üretici konuma geçmeleri idi. Muhacirlerin bazen birkaç yıl iskân olunmak arzusuyla Kocaeli sancağını dolaşıp isteklerine uygun bir mahal tedarik etmeye çalıştıkları görülür. Ancak iskan mahalline karar verme sürecinin uzaması muhacirlerin başta zirai faaliyetler olmak üzere üretici konuma geçmelerine engel teşkil ettiğinden kısa sürede muhacirleri sefalet ve yoksulluğa düşmelerine neden olmuştur.²⁹⁸

Her ne kadar Kocaeli Sancağında muhacir iskan edilecek boş arazi kalmadığı bildirilmişse de 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi (93 Harbi) sonrasındaki süreçte muhacir sevk ve iskan faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. 93 Harbi sonrası gönderilen göçmenler de önceki yıllarda ki gibi iskan edilebilecekleri yerler kesinleşene kadar misafir olarak barındırılıyordu. Bu dönemde gelen göçmenler için arazi temini daha önce gönderilen göçmenlerle kıyaslandığında çok daha zor geçiyordu. Geçici olarak iskanın uzaması muhacirlerin yaşam koşullarını her geçen gün biraz daha zorlaştırıyor ve hatta onları muhtaç ve perişan hale düşürüyordu. Bu durum misafir olarak ikamet ettirilmiş muhacirlerin devlete takdim ettiği birçok arzuhalde bahsedilmiştir. 12 hane 46 nüfus Bosna muhacirinin vekilleri Bayram ve Abdullah takdim ettikleri arzuhallerinde 1881 yılında göç ettiklerinde Karamürsel'e sevk edildiklerini ancak beş yıl geçmesine rağmen iskan edilmemeleri üzerine Eylül 1886'da Adapazarı'na sevk edildiklerini ancak burada dahi iskan edilmemeleri yüzünden muhtaç duruma düştüklerinden bahsederek iskan edilinceye kadar kendilerine tayinat verilmesini talep etmişlerdir. Muhacirin Komisyonu öncelikle bunların uygun bir mahalde iskan edilmeleriyle şayet gerçekten muhtaç durumdaysalar emsalleri gibi kendilerine zahire verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dahiliye Nezareti ise 1886 yılı aşar malından zahire olmadığından bunu gerçekleştirmenin mümkün olamayacağını ve bu muhacirlerin kendi geçimlerini sağlayacak ziraat ve ticarete bir an evvel başlayabilmeleri için hemen iskan

Haziran 1861) tarihli yazısı. 3- İzmit kaymakamı Arif Efendiye şukka. Belgenin arkasında 6 Zilhicce 1277 (15 Haziran 1861) tarihi kayıtlıdır.

²⁹⁸ BOA.DH.MHC. 1-36. İskan memuru Muhtar Efendi'den Muhacirin Riyasetine 15 Eylül 85 (27 Eylül 1869) tarihli yazı.

edilmelerinin gerektiğini Şehremanetine bildirmiştir.²⁹⁹ Yine Adapazarı'na bağlı Kuzuluk'ta misafir olarak ikamet etmekte olan Çerkez muhacirlerinden Hüseyin oğlu Mustafa “sefil” olduğundan Mudurnu boğazında bulunan miri arazide iskan edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine İzmit mutasarrıflığından Mustafa'nın talebinin incelenerek nizam ve emsaline göre gereğinin yapılması istenmiştir.³⁰⁰

Her hangi bir sebepten dolayı muhacirlerin iskan işlemlerinin geciktirilmesi muhacirlerin perişanlıklarına neden oluyordu. Örneğin Aydos muhacirleri Karamürsel kazası dahilinde boş olduğu anlaşılan on iki bin dönüm araziye iskanları mahallince kararlaştırılmış olmasına rağmen İzmit mutasarrıflığından gerekenin yapılmaması üzerine “*sokak ortasında ve perişan bir halde*” kaldıklarını ifade etmişlerdir.³⁰¹

2- Kocaeli Sancağı'nda Göçmen İskan Edilen Araziler

Göçmenlerin iskanın da öncelikli olarak boş (araz-i hali) araziler tercih ediliyordu. Devlet göçmen akınlarıyla karşı karşıya kaldığında merkezden gönderdiği emirlerle sürekli taşradaki boş arazilerin tespit edilip buralarda ne kadar göçmen iskan edilebileceğinin bildirilmesini istemiştir. Devlet Kırım Harbi ve sonrasındaki süreçte gelen göçmenlerin iskan edilebileceği boş arazilerin temininde fazla sıkıntı yaşamamıştır. Ancak 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrası bir kez daha yaşanan kitlesel göçlerde iskana uygun boş arazilerin temini ilk dönemlere oranla çok daha zor olmuştur. Boş arazilerin tespitinde taşra görevlilerinin çalışmalarından memnun kalmayan hükümet bir taraftan arazi defterlerini (Defter-i Hakani) tekrar inceleterek bir taraftan da merkezden memurlar görevlendirerek taşrada ki boş arazileri tespit etmeye çalışmıştır.³⁰² Boş arazilerin temin edilemediği durumlarda vakıf toprakları, atıl durumdaki askerî bölgeler, mer'âlar, miri çiftlik arazileri ve korular göçmenlere

²⁹⁹ BOA.DH.MKT. 1369-61. Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine 2 Muharrem 1304 (30 Eylül 1886) tarihli tezkire.

³⁰⁰ BOA.MVL. 490-65. İzmit Mutasarrıflığı'na şukka. Belgenin arkasında 21 Ramazan 1282 (7 Şubat 1866) tarihi kayıtlıdır.

³⁰¹ BOA.DH.MKT. 2311-10. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 14 Şubat 13015 (26 Şubat 1900) tarihli tezkire.

³⁰² BOA.Y.A.HUS. 255-64. Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s.136.

tahsis edilmek zorunda kalınmıştı. Bunlara rağmen göçmenlerin ihtiyaçları karşılanamayınca, tarıma ve iskâna elverişli olmayan yerlerin dahi yerleşime açıldığını görüyoruz.³⁰³

Boş arazilerin tespiti veya göçmenler tarafından boş arazi olduğu iddiasıyla iskan talebinde bulunan arazilerin statüsü tapu kayıt işlemlerindeki yetersizlik nedeniyle bir çok kez göçmenler ile arazi sahipleri arasında anlaşmazlıklara neden oluyordu.

Plevne, Lofçe ve Varna muhacirlerinden 25 hanelik bir gurubun dokuz sene kadar misafir olarak İzmit'te kalmalarına rağmen iskan edilememiş olmalarından dolayı perişan oldukları bu muhacirlerin vekili tarafından yazılan arzuhalde ifade edilmiştir. Bu muhacirler Uzunorman, Kızılçayır ve Kıraçlar adlı mahallerin boş arazi olduğundan burada iskan edilmelerini talep etmiştir. İzmit mutasarrıflığı buraların boş olmadığını belirtse de mahalli Defter-i Hakani memurluğunca yapılan incelemede buraların boş olduğu tespit edilince gereğinin yapılması talep edilmiştir. Dahiliye Nezareti muhacirlerin süratle iskan edilmeleri gerektiği halde bunların böyle uzun müddet açıkta bırakılmalarının uygun olmadığı ve yerel memurların bu durumdan sorumlu tutulacağını İzmit Mutasarrıflığına belirtmiştir.³⁰⁴

İzmit Mutasarrıflığı bahsedilen yerlerin Uzunbey ve Kumla adlı çiftlikler sınırları dahilinde olduğuna dair sahipleri tarafından iddia edilmesi üzerine yapılan inceleme sonucu iddianın doğru olduğunun anlaşıldığını ve Defteri Hakani memuru tarafından buralarının boş araziden olduğunun bildirilmesinin ise layıkıyla inceleme yapılmamasından kaynaklandığını belirtmiştir.³⁰⁵

³⁰³ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1890)", **Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, Samsun, 1991, s. 121.

³⁰⁴ BOA.DH.MKT. 1506-101. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 25 Nisan 1304 (7 Mayıs 1888) tarihli tezkire.

³⁰⁵ BOA.DH.MKT. 1592-5. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 25 Kanımsani 1304 (6 Şubat 1889) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 1546-8. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 12 Eylül 1304 (24 Eylül 1888) tarihli tezkire. 1887 yılı Haziran ayında Levazımat-ı umumiye dairesinin ikinci şubesi müdürü Mehmet Ali Paşa, mutasarrıf olduğu Uzunbey çiftliğine bağlı tahminen 100 dönüm kadar orman mahalline muhacir iskan edilerek köy kurulmasının tasarlandığını ve bunun kendisine haksızlık olacağını ifade eden bir arzuhal takdim etmiştir. BOA.DH.MKT.1425-114. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigar Vilayetine 2 Haziran 1303 (14 Haziran 1887) tarihli tezkire.

Muhacirin Komisyonu ise İzmit civarında Vezir Çiftliği, Kumla ve Uzunbey Çiftlikleri dahilinde bulunan tarlaların büyük kısmının uzun senelerden beri ekilmeyerek hayvan otlatmak için kullanıldığını ayrıca İzmit'ten Sapanca'ya giden posta yolunun iki tarafında otuz bin dönüm verimli arazi bulunduğunu ve buralar için bu çiftliklerin sahipleri ve başkaları tarafından senet gösterilemeden tasarruf iddiasında bulunulduğunu ancak öşür bedeli veya vergisi adıyla bir şey alındığına dair resmi bir veri bulunamadığını belirtmiştir. Bu nedenle Komisyon tahkikat sonucu ortaya çıkacak boş arazide muhacir iskan olunmak üzere Defter-i Hakani Nezaretinden bir memurun gönderilmesini gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine nezaretten bir memur talep edilmişse de aradan geçen dört yıla rağmen herhangi bir cevap gelmeyince tekrar 1888 yılı Aralık ayında Defter-i Hakani Nezaretine yazılarak bir memur gönderilmesi istenmiştir.³⁰⁶

Muhacirlerin hali (boş) arazi hükmüne girmiş olduğunu ifade ettikleri bir köye topluca iskan etme talepleri olmuştur. Örneğin 40 hane Bulgaristan muhaciri iskan edilmedikleri için “*şurada burada dolaşarak*” perişan olduklarından bahsederek Karamürsel Kazası dâhilinde Kabaklı köyünün hali arazi hükmüne girmesinden dolayı burada iskan edilmelerini talep etmişlerdir.³⁰⁷

Osmanlı devletine göç etme arzusunda olan muhacirler adına Babıali'ye takdim edilen arzuhallerde İzmit sancağı dahilinde boş arazi gösterilerek muhacirler yola çıkmadan iskanları için izin elde edilmeye çalışılmıştır. Kafkasya halkında olup Osmanlı devletine göç etme arzusunda bulunan 55 hanenin İzmit Sancağında Hamidiye adlı köyün yakınındaki boş olan Yörükler adlı mahalde iskan edilmelerine dair Yıldız Sarayında görevli Kolağası Mehmet Nazmi tarafından arzuhal takdim edilmiştir.³⁰⁸

Göçmenlerin iskan edildiği bir diğer arazi ise ormanlık alanlardır. Kocaeli Sancağı gibi arazisinin büyük bir kısmı ormanlarla kaplı hatta klasik dönemde “ağaç

³⁰⁶ BOA.DH.MKT. 1578-66. Dahiliye Nezaretinden Defter-i Hakani Nezaretine 13 Kanunievvel 1304 (25 Aralık 1888) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 1602-113. Dahiliye Nezaretinden Defter-i Hakani Nezaretine 25 Şubat 1304 (9 Aralık 1889) tarihli tezkire.

³⁰⁷ BOA.DH.MKT. 1895-20. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 16 Teşrinisani 1307 (28 Kasım 1891) tarihli tezkire.

³⁰⁸ BOA.DH.MKT. 1816-111. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 25 Şubat 1306 (9 Mart 1891) tarihli tezkire.

denizi” olarak adlandırılan bir bölgede göçmenlerin ormanlık alanlarda bir çok iskan yeri açtıkları görülmektedir.

Miri orman, miri dağ, miri koru denilen ormanlar devletin ve hanedanın gereksinimlerini karşılayan ormanlardı. Yine “Cibal-i Mübaha” denen devlet tarafından reayanın kereste, yakacak ve mimari ihtiyaçları için ayrılmış ormanlar ile köy veya kasabalar için ayrılmış baltalıklar miri statüde yer alıyordu.

1858 Arazi Kanunnamesinin 19. maddesi Orman ve pırnallık gibi mahalleri müstakil tapu ile tasarruf eden kimselerin bu bölgeleri tarla haline getirebileceği hükmünü getirmişti. Koç, bu maddenin büyük bir orman kıyımının başlamasına neden olduğunu, tapu sahibi olan olmayan herkes bu hükmü emsal göstererek ormanları yakmaya yada balta ile açmaya başladığını ve ayrıca tarım alanı haline getirilen yerlerin sadece tapulu orman ve pırnallık alanlar olmayıp, tersane, tophane, mera, vakıf ormanları ve diğer boş arazilerin de ziraat alanı haline getirildiğine dikkat çekmektedir.

İstanbul’da gemi yapımı ve inşaat faaliyetleri için kullanılan kerestenin temin edildiği öncelikli merkezlerden biri de Kocaeli Sancağıydı. Gemiler için gereken kereste, gemi direği, kürek, funda ağacı vb., Tersane-i Amire Emmini’ne bağlı olarak çalışan Kereste Emmini’ne bildirilmekte, Kereste Emmini de yöre görevlileriyle birlikte en kısa sürede belirlenen miktarı tersaneye ulaştırmaya çalışmaktaydı. Gerek sefer dönemlerinde gerek bazı meslek grupları için inşa edilecek gemilerin zamanında yetiştirilmesi, devletin öncelikli problemlerinden birini oluşturmakta idi.³⁰⁹

Kaymas nahiyesi dahilinde Karabaşlar korusuyla Bıçkıderesi, Koruca, Kilisepınarı, Yedimezar ve Uzuner köyü adlı mahaller ile sınırlı dağda Bahriye Nezareti için gerekli olan gürgen filenkleri bulunmaktaydı. Bahriye Nezareti İzmit mutasarrıflığının bu dağda muhacir iskan ettireceğini öğrendiğinde hem Tersanenin şiddetle ihtiyaç duyduğu kerestenin kesim ve nakline engel çıkmaması hem de ormanın tahrip edilmemesi için bu muhacirlerin burada iskanından vaz geçilerek

³⁰⁹ Bekir Koç; “Osmanlı Devleti’ndeki Orman Ve Koruların Tasarruf Yöntemleri Ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, **OTAM**, Sayı:10, Ankara, 1990, s.146. Bekir Koç; “1870 Osmanlı Orman Nizamnamesi’nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Notlar”, **Ankara Üniv. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı:37, Ankara, 2005, s.

onlara başka bir iskan mahalli gösterilmesinin mutasarrıflığa tebliğini Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.³¹⁰

Kocaeli Sancağının ormanlarla kaplı olması ve boş arazilerin tükenmesi görevlilerin muhacirlere tarla açmak için ormanlık alanlardan yer göstermesine neden oluyordu. 1879 yılında Ketence köyü aşağı mahallesinde yerleştirilmiş 13 hanede 100 nüfus Çerkes muhacirleri için iskân memuru, hane ve tarlalarının sınırlarını işaretledikten sonra cibâl-ı mübahadan açıp tarla yapmaları için arazi dahi göstermiştir. Muhacirler kendilerine tahsis edilen boş arazide çiftçilik yapıp ayrıca kendilerine gösterilen orman arazisini de kadın erkek balta ve küreklerle çalılıktan açarak tarla haline getirmiş ve ekmişlerdir. Ormandan açtıkları otuz bin dönüm kadar araziye on bir sene müddetle herhangi bir şikayet olmaksızın ziraat edip öşrünü dahi vermişlerdir. Ancak İzmit Meclis azasından Cemal Bey bu arazinin kendisinin olduğunu iddia ederek muhacirlerin ziraat etmelerine engel olmuştur. Muhacirler İzmit mutasarrıfına müracaat ettiklerinde mutasarrıf bu mahallin “cibâl-ı mübah” olduğunu ve kimsenin sahiplik iddia edemeyeceğinden ziraata devam etmelerini söyleyince muhacirlerde toprağı kullanmaya devam etmiştir. Cemal Bey 1892 yılında muhakeme edilmeksizin elde etmiş olduğu bir hükme istinaden bu muhacirleri ziraattan men etmiştir. Bunun üzerine muhacirler yüz elli nüfus olarak meydanda aç ve sefil kaldıkları gibi hayvanlarını dahi otlatmaktan men edildiğini ve bu durumun da hem kendilerinin hem de hayvanlarının ölmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu ifade ederek arazinin yine kendilerine verilmesini talep etmişlerdir.

Bu konunun tahkiki için gönderilen memurların raporlarında bu muhacirlere iskan edildikleri sırada hükümet tarafından tahsis edilen arazileri olduğu halde Cemal Bey’in mutasarrıf olduğu çiftliğin sınırlarını zorla aşarak beş altı seneden beri ormandan üç yüz dönüm kadar yer açarak burayı ettikleri gibi bu arazi için kira vermeye de yanaşmadıkları anlaşılmıştır. Bidayet mahkemesinin bu konudaki kararları kanunlara uygun olup bu muhacirlerin iddiaları ise asılsız bulunmuştur. Bundan sonra ormanların tarla haline dönüştürülmesinin engellenmesi için

³¹⁰ BOA.DK.MKT. 2025-106. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığı ve İzmit Mutasarrıflığına 16 Teşrinisani 1308 (28 Kasım 1892) tarihli tezkire. Kocaeli ormanları Tersanenin dışında Tophane, Baruthane ve Darphanenin ihtiyaçlarının temininde önemli bir kaynaktı ve bu konuda Osmanlı Arşivinde bir hayli belge bulunmaktadır.

uygulanması gereken tedbirler konusunda mutasarrıf Sırrı Paşa'nın bildirdiğine göre Kocaeli Sancağında ormanların çokluğu ve ormansız alanların az bulunması nedeniyle muhacirlerin pek çoğu vaktiyle ormanların içlerine ve eteklerinde iskan edildiğinden muhacirler ziraat yapabilmek için ormanları açarak tarla haline getirmişlerdir. 1888 yılında padişah iradesi gereği tüm muhacir köylerinin arazisinin sınırları tespit edilmiştir. Ancak çoğu köyün arazisi miri ormanlarla sınır olduğundan ve miri, evkaf ve hususi ormanların bir birinden ayrılarak sınırları tespit edilmemiş bulunduğu gerek muhacirler ve gerekse yerli halk şahsi veya köylerine ait baltalık olduğu bahanesiyle ağaç keserek miri ormanları tahrip etmişlerdir. Bununla birlikte tapu memurları tarafından vaktiyle kanuna aykırı olarak “hakk-ı karar” suretiyle miri ormanlardan bazı kimselere tapu senedi verildiği olmuştur.

Sırrı Paşa yazısının devamında, 3. Cilt Düstur'un üç yüzüncü sayfasında yer alan talimat hükmüne göre ormanların tasarruf iddiasında bulunan şahısların sahip oldukları senetlerin muayene ve tetkiki için İzmit'te de bir komisyon oluşturulmuş ise de bu komisyonun senetleri incelemekten başka bir şey yapamadığını belirtmiştir. Ona göre muteber ve gayri muteber senetlerin havi olduğu ormanların sınırlarının hakkıyla tayini ancak bu ormanların gezilip ölçümlerinin yapılmasıyla mümkündür. Bunun için de ilk olarak orman, evkaf ve defter-i hakani memurlarıyla idare meclisi azasından gerekli olanlar ve bir mühendisten oluşan seyyar bir komisyon kurularak miriye ve evkafa ait ve köylerin halkına mahsus ve metruk ve şahısların uhdesinde bulunan ve tapu ile tasarruf edile gelen tüm ormanların gezilip mükemmel bir incelemesinden sonra sınırları, kaç dönüm oldukları, hangi ağaçları içerdikleri ve bu ağaçların miktarını içeren harita ve hududnamelerin düzenlenmesi, ikinci olarak miri ormanların mevki ve büyüklüklerine göre kaç adet korucu ile muhafazalarının mümkün olabileceği tespit edilmeli ve üçüncü olarak ormanların harita ve hududnamelerinin birkaç nüsha olarak düzenlenmesiyle bir nüshasının İzmit'te saklanarak diğer nüshaların Evkaf, Maliye ve Defter-i Hakani Nezaretlerine gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bundan evvel iskan edilen muhacirlere tahsis olunan ormanların keşfi için orman müfettişleri gönderildiğinden bundan sonra iskan edilecek muhacirlere tahsis edilecek mevkilerin halen orman olmadığı ve gelecekte de orman yetişecek cins ağaçları barındırıp barındırmadığını keşf etmek üzere hükümet tarafından gönderilecek memurların yanlarına orman

müfettişlerinin verilerek ve bunlar tarafından verilen raporlara göre iskan edilmeleri gerekli görülmüştür. Mutasarrıf Sırrı Paşa bu komisyonun kurulması ve yukarıda ifade edilen hususların yerine getirilmesiyle daha önce tapu memurları tarafından kanuna aykırı şekilde bir takım kişilere tapu senetleri verilen miri ormanların geri alınacağı, ormanlar yüzünden sürekli meydana gelen anlaşmazlıklar, şikayetler ve tahribatların son bulacağını ifade etmiştir.³¹¹

Trabzon taraflarından izinli izinsiz pek çok kimse İzmit bölgesine gelmesi üzerine İzmit Mutasarrıflığı bu gibilerin yerlerini terk etmelerine engel olunmasının Trabzon vilayetine yazılmasını istemiştir. Trabzon vilayeti bu hususta gönderdiği yazıda Trabzon vilayeti halkından civar vilayetlere evlerini taşımak isteyenlere gitmelerine müsaade gösterilmediğini fakat ziraattan başka işleri olmadığı halde arazileri olmayan kimselerin gitmelerinin engellenmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. İzmit Mutasarrıflığı bir süre sonra bu konuda gönderdiği yazıda Trabzon'un Görele ve Vakfikebir kazalarından gelip muhacir iskanı yasak olan miri ormanlara giren 15 hanelik bir gurubun iskanlarına engel olursa da tekrar bunlar birer ikişer ormana girip kulübe inşa etmeye çalıştıklarını bildirmiştir. Ayrıca Adapazarı kazasında muhacirlere bile bırakılacak arazi azalmakta iken bu şekilde gelenlere yer tedarikinde zorluk yaşandığı belirterek Trabzon havalisinden kendi başlarına gelip orman içerisine iskan edenler için acil bir tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir.

Şurayı Devlet Mülkiye Dairesinde bu konu müzakere edildiğin şu hususlarda görüş bildirilmiştir:

- Bu husustaki yazışmalardan Trabzon vilayeti halkından gerek ruhsat alarak gerekse ruhsat almadan kendi başlarına civar vilayetlere evlerini nakleden ve vilayetin belirttiği sebeplerden gitmelerine engel olunamayan halkın buna teşebbüs etmesinin nedeninin Trabzon vilayeti dahilinde geçimlerini sağlayacak arazi

³¹¹ BOA.ŞD. 1552-15. 1- İzmit Sancağı Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'dan Sadaret'e 7 Teşrinisani 1308 (19 Kasım 1892) 2- Çerkes muhacirlerinden İdris imzalı ve 21 Kanunievvel 1308 (2 Ocak 1893) tarihli arzuhal. Hakkı karar, miri arazide tasarruf sebeplerinden olup, kanunun aradığı şartlar doğrultusunda çekişmesiz ve aralıksız 10 sene tasarruf eden, ekip biçen şahsın o yer üzerinde tasarruf hakkının doğmasıdır. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Yusuf Karakoç, "1274/1858 Tarihli Arazi Kanununun 20. Ve 78. Maddelerinde Düzenlenen 'Hakkı Karar' Müessesesi", **Dicle Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1984, s.395-411.

bulunmamasından ve vilayetin nüfusunun günden güne artarak bu ihtiyacın ikiye katlanmasından meydana geldiğinin anlaşıldığı,

- bundan dolayı artık bu halkın oralardan gitmelerine engel olunması aslında onları sıkıntı ve yokluk içinde geçimlerini sağlamaya mecbur bırakmak demek olacağı ve bunun da hakkaniyete uygun olmayacağı,

- ev nakli konusunun büsbütün önü açık bırakılıp ta isteyenlerin diledikleri yerde mesela Kastamonu ve İzmit civarlarında ve orman içlerinde veya muhacirlere tahsisi düşünülen mahallerde gelişi güzel iskanlarına meydan verilmektense memleketin menfaati dikkate alınarak hükümetçe uygun bulunacak mevkilerde iskan edilmelerinin daha çok fayda sağlayacağı,

- özellikle Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetleri dâhilinde bir çok ziraata elverişli boş arazi olduğu ve Trabzon vilayeti halkından araziye ihtiyacı olanların bu vilayetlerdeki geniş arazilere hükümetçe iskânları takdirinde sıkıntıların giderilmiş olmakla birlikte iskan edildikleri bölgenin kalkınmasına da hizmet etmiş olacağı,

- ormanlar dâhilinde iskan etmiş olanlara gelince daha önce de beyan edildiği üzere memleketin zenginlik kaynaklarından olan ormanların civarında ve dâhilinde muhacir veya başka kimselerin iskanlarına izin verilerek tahribata meydan verilmesi caiz olamayacağı gibi bu ormanların her şekilde muhafazasına dikkat olunması padişah iradesi ile de teyit edildiğinden ormanlar içinde iskan etmiş olanların dahi diğer uygun mahallere nakilleri hususlarının Trabzon vilayeti, İzmit mutasarrıflığı ve Dahiliye nezaretine havalesi edilmesi.³¹²

1908 yılına kadar İzmit sancağına gönderilen muhacirlerin çoğunluğu miri ormanların içlerine ve çevresine iskan edilmiş olmasından dolayı ormanlar bir çok tahribata uğramış olduğu ve liva dahilinde muhacir iskan olunabilecek boş arazi kalmadığından kesinlikle muhacir gönderilmemesi İzmit İdare Meclisinden bildirilmiştir. Bunun üzerine İzmit Sancağına bundan sonra muhacir sevk edilmemesi 3 Aralık 1908 tarihli yazıyla Muhacirin İdaresine tebliğ edilmiştir. Muhacirin İdaresinin bildirdiğine göre, hükümet tarafından arazi verilerek iskan olunmak için İzmit Sancağına iki seneden beri muhacirlerden ferd ferd gönderilmemiş olduğu gibi

³¹² BOA.BEO. 1828-137090. Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi 27 Mart 1318 (9 Nisan 1902) tarihli mazbatası.

böyle boş arazisi vaktiyle muhacir iskanından dolayı bitmiş olan mahallere gidecek muhacirlerin arazi bulunmaması nedeniyle düşecekleri sefalet sonucu çevresindeki tapulu arazileri veyahut miri ormanları zapt ve tahribe kalkışacakları zamanında dikkate alınarak gerek İzmit Sancağı ve gerek Biga, Hüdavendigâr ve Aydın taraflarına muhacir sevkiyatında bulunulmamasına son derece özen gösterilmiştir. Hatta mülga Komisyon-ı Ali bu dört mahalle gitmek isteyen muhacirlerin hükümetten arazi, hane ve sair yardım alamamaları ve tekalif i emiriye ve askerlik hizmetinden muaf sayılmamaları hususunda padişah emirleri çıkarttırarak muhacirlerin bu bölgelere gitmeleri hususundaki isteklerini engelleyici teşebbüsler ve zorlayıcı tedbirlere baş vurmuştu. Ancak yine de buna engel olunamamış ve en sonunda gitmekte ısrar eden muhacirlerden, hükümetten herhangi bir yardım ve muafiyet talebinde bulunmayacaklarına dair senet alınarak mecburen izin verilmiş ve Muhacirin İdaresi de bu karara uygun hareket etmiştir.

Bu durumda gerek İzmit ve gerek bahsi geçen diğer mahallere hükümet tarafından arazi ve saire verilerek iskan edilmek için muhacir sevkine iki sene önce son verilmiştir. Ancak peder, valide, birader ve sair gibi vaktiyle oralara gidip yerleşmiş akrabaları yanında barınmak üzere arz olunduğu şekilde hükümetten yardım ve muafiyet talep etmemek şartıyla senet vererek gitmekte olan muhacirlere engel olunmamıştır. Bunlar bir önceki idare zamanında dahi men edilememiştir. Gerçi İdare-i Umumiyece bu gibilere başka tarafa gitmeleri için son derece nasihatle bulunulmuş ve bundan sonra da bulunulacağı kesinse de muhacirler nasihatleri dinlemeyerek gitmek konusunda ısrar etmişlerdir. Bunların önüne geçilemediğinden mahallerine vardıklarından itibaren yerli halk hükmünde olacaklarından dolayı yerli halktan ormanlara zarar vermeye kalkışanlar tedib edilip gereken tedbirler alınmıştır.

313

İlerleyen yıllarda Kocaeli Sancağında vaktiyle iskan edilmiş olan göçmenlerin ormanlara zarar verdiği Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 2 Nisan 1913 tarihli tezkiresinde de ifade edilmiştir.³¹⁴

³¹³ BOA.DH.MKT. 2744-3. 1- Muhacirin İdaresinden Dahiliye Nezaretine 14 Kanunısanı 1324 (27 Ocak 1909) tarihli tahrirat. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 28 Muhrarrem 1327 (20 Şubat 1909) tarihli tahrirat.

³¹⁴ BOA. MV. 175-127. 21 Mart 1329 (3 Nisan 1913) tarihli Meclis-i Vükela müzakeratı.

Göçmenlerin iskan edildiği bir diğer arazi ise çiftliklerdir. 18. yüzyıla gelindiğinde çiftliklerin sayısının çok arttığı görülmektedir. Çiftlikleri elde edenlerin çoğunluğunu, taşrada servetleri ve güçleriyle ün yapmış kişiler oluşturmaktaydı. Bu çiftliklere sahip olanlardan büyük bir bölümünü de 18. yüzyılda emekli vali ve kadılar oluşturmaktadır. Bu kişiler devlet görevini yaparken elde ettikleri paralarla zengin olmuşlar, emekli olunca ya da azl olunca, o yerin sakini olarak orada çiftlikler edinmişlerdir. Devlet her ne kadar bu çiftliklerin oluşmasına en gel olmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır.³¹⁵ Bir takım ayanın ve mültezimlerin mülklerine geçirdiği geniş topraklardan oluşan çiftliklerin bazısının ufak bir bölümü işletilip arazinin büyük bir kısmı boş olarak elde tutuluyordu.³¹⁶

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Kocaeli Sancağında çok sayıda çiftliğin oluştuğu görülmektedir. Bu çiftliklerden birinin sahibi olan Pekmezoğlu Agop, İzmit sancağına tabi Geyve kazasında İncirli Boğazı adlı mahalde mutasarrıf olduğu çiftlik arazisine Çerkes muhacirlerin iskan edildiğini belirtmiştir. Bu konuda ki müracaatları ve taleplerinden bir sonuç alamadığı gibi kardeşi Sihak'ın bu iş için hapis edildiğinden ve bu muhacirlerden dolayı güvenliklerinin dahi kalmamış olduğundan bahisle gereğinin yapılmasına dair arzuhal takdim etmiştir.

Agop'un talebi üzerine yapılan tahkikatta şu hususlar tespit edilmiştir:

- Çiftlik arazisinin 400 dönümlük kısmına Çerkes muhacirler iskan edilmiştir.
- Arazinin zaten 50 dönümü ziraat uygun olmadığı kalanının ise ormanlık olup bunun 150 dönümü kadarı Çerkes muhacirler tarafından büyük zahmetlerle açarak tarla yapılmıştır. Ayrıca 200 dönüm ormanlık alanı dahi tarla yapmak üzere açılmaya çalışılmaktadır.
- Muhacirlere verilen arazinin elli seneden beri boş ve terk edilmiş olduğuna dair Adapazarı'na tabi Absafı müdürlüğü köyleri muhtarları ve halkı tarafından şahadetname verilmiştir.

³¹⁵ Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", **Ankara Üniv. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 25, Ankara 1981, s.178-182.

³¹⁶ Necdet Tunçdilek, "Türkiye'de Kır Yerleşiminin Gelişimi ve Evrimi", **İstanbul Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, Sayı:23, 1980, s.9.

- Buna karşın Agop'a verilecek Geyve'de miri boş arazi olmadığı gibi kendisinin muhacirlere verilen mahalden başka uhdesinde kalan arazi ziraati ve hayvanları için bol bol yeterlidir.
- Birkaç seneden beri bahsedilen arazi bu muhacirler tarafından imar edildiği ve şimdi bir de cami inşa edildiğinden dolayı bunların çiftlik arazisinden çıkarılması uygun olamayacaktır
- Bahsi geçen ekilebilir (sabangir) arazinin dönümü 60 ve ormanlık alanın ise dönümü 15 kuruş değerindedir. Bu hesaba göre zaptedilmiş araziye 8250 kuruş kıymet takdir ve tahmin edilmiştir.
- Agop'un kardeşi çiftliğin yukarısında bulunan dağın yakılması dolayısıyla kendisinden şüphe edildiği için birkaç gün hapsedilmiştir.
- Muhacirlerden kaynaklı güvenlik endişesi alınan tedbirlerle ortadan kaldırılmıştır.

Bahsi geçen ekilebilir ve ormanlık arazinin değeri olan 8250 kuruşun ödenmesi konusunda Maliye Nezareti, İzmit livasının 1288 senesi muvazenesine Abaza ve Çerkes muhacirleri masrafları olarak 23 bin kuruş eklendiğinden bu meblağın buradan ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Daha sonra belirtilen hususlar Şurayı Devlet Mülkiye Dairesinde müzakere edilerek şu hususlar belirtilmiştir:

- yapılan tahkikat sonucunda muhacirlere tahsis edilen arazinin Agop'un çiftliği dahilinde olduğunun anlaşılmıştır,
- muhacirler büyük zahmetlerle ormanlık alandan bir hayli yer açtıkları ve evler inşa ettikleri gibi 1873 yılı öşür vergilerini dahi vermeye başlamış olduklarından dolayı bunların bu araziden çıkarılması mümkün görülmemektedir,
- bu nedenle arazinin değeri olan 8250 kuruşun Maliye Nezaretinin belirttiği şekilde Agop'a verilmesi ve Agop'un uhdesindeki araziye muhacirler tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmaması hususlarının İzmit mutasarrıflığına bildirilmesi gerekli görülmüştür.³¹⁷

Çerkes Kangalzade Hüseyin Bey'in akrabalarıyla birlikte İstanbul civarında uygun bir yerde iskan edilme talebi olumlu karşılanmıştı. Muhacirin Komisyonu bu

³¹⁷BOA.İ.ŞD. 25-1165. 1- Şurayı Devlet Dahiliye Dairesinin 26 Zilkade 1289 (26 Ocak 1873) tarihli mazbatası. 2- 29 Zilka 1289 tarihli Sadaret tezkeresi üzerine Gurre-i zilhicce 1289 (30 Ocak 1873) tarihli padişah iradesi. BOA.A.MKT.MHM. 447-21. Maliye Nezareti ve Zabtiye Müşiriyeti Celilesine 7 Zilhicce 1289 (5 Şubat 1873) tarihli tezkire.

göçmenlerin Silivri tarafında iskan edilmeleri için burada yer bakmaya kabile temsilcilerini göndermiştir. Ancak onlar akrabalarından daha önce gelenlerin İzmit sancağında iskan etmiş olduğunu ve kendilerinin akrabalarından ayrı iskan edildikleri takdirde perişan olacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Kangalzade Hüseyin Bey, Muhacirin Komisyonu tarafından görevlendirilen bir memurla İzmit tarafına gönderilip burada iskan edebilecekleri uygun arazi aranmıştır. Hüseyin Bey, Adapazarı kazasında bulunan Kulaksız Çiftliğinin yarısının mahlul olarak hazineye kalmış olduğunu ve burasının iskanları için uygun olduğunu belirterek Muhacirin Komisyonundan bu arazinin kendilerine tahsis edilerek iskan edilmelerini talep etmiştir.

Bu talep karşısında çiftliğin vakıf olduğu iddiası gündeme getirilmiş ve bunun üzerine durum Evkaf-ı Hümayundan sorulmuştur. Evkaf-ı Hümayun bu arazinin vakıf dahilinde olmayıp miri araziden olduğunu bildirilmiştir. Böylece çiftliğin yarısının mahlul olduğu kabul edilerek mahallince gerçekleştirilen müzayedede 12 bin kuruşluk muaccele* kararlaştırılmıştır. Hüseyin Bey ikinci bir arzuhalde bu yarım çiftliğin emsali gibi bedelsiz kendisine verilerek burada iskan ettirilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine bu gibi miri araziden ve emlak-ı hümayundan bazı yerlerin muhacirlere terkinin daha öncede emsalleri olduğu belirtilerek bu arazinin çevresinde iskan uygun başka bir mahalde bulunmadığı bildirilmiştir. Konu Meclis-i Vala'da müzakere edildiğinde Hüseyin Bey'in Çerkes ümerasının muteberlerinden olduğu, iskanının geciktiği için bu yarım çiftliğin kendisine verilmesi ve iskan ettirilmesinin emsallerine ve mevcut kararlara uygun olacağından buranın terki ve temlik için Maliye Nezaretine ve bir an önce iskan edilmesi hususunun da İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine gereğinin yapılması için 19 Mart 1866 tarihli padişah iradesi yazılmıştır.³¹⁸

³¹⁸ BOA.İ.MVL. 594-24624. 1- Çerkes Muhacirlerinden Kangal Hüseyin Bey imzalı 7 Recep 1282 (25 Kasım 1865) tarihli arzuhal. 2- İzmit Mutasarrıflığından Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 22 Teşrinisani 1281 (4 Aralık 1865) tarihli yazı. 3- 27 Şubat 1282 (11 Mart 1867) tarihli Meclis-i Vala mazbatası. 4- 1 Zilkade 1282 tarihli arz tezkiresi hamisine 2 Zilkade tarihli irade-i seniyye.

*Muaccele: Miri arazin çıplak mülkiyeti devlete aittir, reayaya belirli esaslarla tasarruf/ kullanım hakkı devredilmiştir. Bu nedenle devlet tahsis yaparken "tapu" veya "muaccele" denen peşin bir para alırdı. M. Macit Kenanoğlu, "Miri Arazi", **TDVİA**, Cilt: 30, İstanbul, 2005, s. 157.

Çerkez muhacirleri ümerasından Kangalzade Hüseyin Bey ve yakın akrabaları için İzmit sancağı dâhilinde Kulaksız Çiftliği (Sakarya Evrenköy) ihsan buyrulmuştur. Ancak çiftliğe ait ormanda çevre köylerin halkı kesim yapıp ormanı harap ederek muhacirlere rahatsızlık vermiştir. Bunun üzerine Kangalzade bu çiftliğe ait ormanın sınırlarının belirlenerek çevre halkının ormana müdahalesinin engellenmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Muhacirin İdaresi, çiftliğin yarısının Kangalzade Hüseyin'e padişah ihsanı olarak verilmiş olduğundan ormanın da yarısının kendisine ait olması gerektiğini ve bu nedenle Hüseyin beye ait yarım ormanın sınırlarının belirlenerek başkalarının müdahalesinin önlenmesi için mahalline Sadaret emri yazılması gerektiğini beyan etmiştir. Bu doğrultuda Hüdavendigar vilayetine gereken Sadaret emri 27 Kasım 1867'de yazılmış ve gerekenin yapılması emredilmiştir.³¹⁹

İzmit Mutasarrıflığına gönderilen bir evraktan 1889 yılı itibariyle Değirmendere civarında Çerkes İsmail Paşa'nın çiftliği bulunduğu ve bu çiftlikte 4 hanede 15 nüfus muhacir iskan etmiş olduğu anlaşılmaktadır.³²⁰

Çiftlik arazilerine göçmenlerin izinsiz girip kullanması çiftlik sahiplerinin şikâyetlerine neden oluyordu. Çiftlik arazilerine dair Defter-i Hakani Nezareti tarafından tapu senetleri verilmiş olduğu, muhacirlerin müdahalesinin haksızlığı memurlar tarafından yapılan incelemeler sonucunda anlaşılmış bulunduğu halde müdahalelerin engellenmemesi çiftlik sahiplerinin şikâyetlerinin devamına neden oluyordu.³²¹

Bazı durumlarda Çiftlik arazilerine sahiplerinin bilgi ve izni dışında göçmenler iskan ediliyordu. Bu durumlarda çiftlik sahipleri hak talebinde bulunuyor ve devlette muhacirlerin araziden çıkarılmasından çok ya hak sahibine işgal edilen

³¹⁹ BOA.**MVL**. 553-14. 1- Kangalzade Hüseyin Bey imzalı ve tarihsiz arzuhal. 2- Muhacirin İdaresinin 18 Recep 1284 (14 Kasım 1867) tarihli yazısı. 3- Sadaret'ten Hüdavendigar vilayetine 30 Recep 1284 (27 Kasım 1867) tarihli şukka

³²⁰ BOA.**DH.MKT**. 1311-76. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 11 Mart 1305 (23 Mart 1889) tarihli tezkire.

³²¹ Yalova tarafında Kocadere çiftliği mutasarrıfı Mabeyn-i Humayun katiplerinden Fazıl Beyin bu tarz bir müdahalenin engellenmesine dair müracaatlarına dair bkz. BOA.**BEO**. 32-2341. Sadaret'ten Dahiliye Nezaretine 29 Haziran 1308 (11 Temmuz 1892) tarihli tezkire.

arazisinin bedelinin verilmesi ya da arazisi büyüklüğünde miri araziden karşılık olarak yer verilmesi çözümlerini tercih ediyordu.

İzmit'e o günün koşullarında 3.5 saat mesafede bulunan Uzuntarla adlı mahalde hükümet tarafından tahsis edilen arazi-i mahlule* üzerine 17 hane muhacir iskan edilerek köy kurulmuştur. Bu muhacirlerin zaman içerisinde çeşitli vilayetlerde bulunan akrabalarını yanlarına getirtmesiyle köyün nüfusu 71 haneye ulaşmış ve nüfusla birlikte köydeki hayvan sayısı da artmıştır. Bu artış halkın daha fazla araziye ihtiyacını gündeme getirdiğinden İzmit mutasarrıflarında merhum Hasan Paşa'nın kızı Şerife hanımın Uzuntarla köyü sınıрыyla bitişik olan çiftliğinin müstemilatından 4000 dönüme yakın orman ve koruluk İzmit'te bulunan Muhacirin Komisyonu heyeti tarafından bu muhacirlere verilmiştir. Bunun üzerine Şerife Hanım hükümete müracaat ederek hakkını talep edince bu 4000 dönüm ormanına karşılık o civarlarda bulunan, her ne kadar Şerife hanımın ormanı kadar kıymetli olmasa da çalıktan ibaret olan miri ormanlardan 4000 dönümün verilmesinin uygun bulunduğu İzmit Sancağı İdare Meclisinden Sadaret'e bildirilmiştir.³²²

İzmit'te Ayrancı ve Çalık oğlu adıyla bilinen iki çiftliğin arazisi mahlul arazi olarak değerlendirilerek hükümet tarafından açık arttırmaya çıkarılarak satılmış ve burada köy teşkil edilmiştir. Çiftliklerin sahibi Miralay Mehmet Ali Bey bu hususta sonradan neşr olunan kanun gereği ya bedelinin verilmesi veyahut yerine başka bir arazi gösterilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine İzmit Sancağı Evkaf memurluğu bu çiftliğin “vakfiyeten ve mahlulen” satıldığına dair evkaf idaresince her hangi bir kayıt ve malumat olmadığını bildirilmiştir. Bu çiftliklere herhangi bir müdahale olduğuna dair İzmit İdare Meclisince bir bilgi ve kayıt olmadığı gibi Ali Bey'in beyan ettiği mahaller civarındaki boş araziye muhacirlerin iskanı sırasında düzenlenip Defteri Hakani memurluğundan verilen hudutnamelere göre sahipli arazinin tamamen hariç bırakıldığı anlaşılmıştır. Ancak şayet gayri resmi olarak muhacirler tarafından arazisine müdahalede bulunulmuş ise mahkemeye müracaatta

³²² BOA.DH.MKT. 1750-87. Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine 1 Ağustos 1306 (13 Ağustos 1890) tarihli tezkire.

* Arâzi-i mahlûle: Tasarruf sahibinin intikal sahibi bırakmaksızın ölümü ile hazineye dönen miri arazidir.

serbest olduğu ifade edilmiştir.³²³ Çiftlik arazisi üzerine muhacir iskan edilerek oluşturulan köylerden biri de Nuri Osmaniye köyüdür. Geyve Kazası'nın Akhisar Nahiyesi'ne bağlı Balaban Çiftlik-i Humayun'u sınırları dâhilinde Batum muhacirleri iskan edilerek burada Nuri Osmaniye adıyla bir köy kurulmuştur.³²⁴

Mahlul arazi (arazi-i mahlule) statüsüne girmiş olan arazilere muhacirlerin yerleştirildiğini ifade etmiştik. Ancak bazı mahlul arazilerin resmi kayıtlarda boş görünmesine rağmen arazisinin çevre köylerin halkı tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bu durumdaki arazilere muhacir iskanının düşünülmesi o araziye işleyen çevre köylülerin zor durma düşmesine neden oluyordu. Devletin muhacirlerin iskan edilmelerine büyük önem vermesine rağmen bu tarz durumlarda yerli halkın bu süreçte zarar görmemesine de dikkat ettiği görülmektedir. Örneğin İzmit sancağında Cevher Ağadan mahlul olan Mustafa Paşa çiftliğinin orman haricinde kalan arazisinin muhacir iskanına tahsis edildiği İzmit Mutasarrıflığına tebliğ edilmiştir. Bunun üzerine sancak idari meclisinden gönderilen mazbatada adı geçen çiftliğe hemhudut bulunan İzmit'e bağlı 39 hanede 126 erkek ve 125 kadın nüfusu olan Solaklar ve 39 hanede 87 erkek ve 94 kadın nüfusu olan Durhasan köyleri ile 25 hanede 69 erkek ve 63 kadın nüfus bulunan Hacı Mahmut çiftliği ahalisinin öteden beri Mustafa Paşa çiftliği arazisini ziraat ederek geçimlerini sağladıkları ve kendi tarlaları ihtiyaçlarına yetmediğinden oraya muhacir iskânı halinde bu köylerin halkının sıkıntıya düşecekleri ve bu nedenle ya takdir olacak bedel veyahut kararlaştırılan son bedel müzayede ile bir senevi taksite bağlanarak bu çiftliğin arazisinin adı geçen ahaliye bırakılması gerektiği belirtilmiştir. Bu husus Şurayı Devlet Mülkiye Dairesinde uygun bulunarak Dahiliye, Maliye ve Defter-i Hakani Nezaretlerine havalesi kararlaştırılmıştır.³²⁵

Göçmen iskan edilecek boş ve hazineye ait araziler kalmadığı durumlarda göçmenlerin halkın tapulu arazilerine yerleştikleri görülmüyordu. 1883 yılı itibariyle

³²³ BOA.DH.İD. 135-2. 1- Mehmet Ali imzalı Dahiliye Nezaretine hitaben 30 Teşrinievvel 1327 (12 Kasım 1911) tarihli arzuhal. 2- İzmit Sancağı İdare Meclisinin 12 Kanunievvel 1327 (25 Aralık 1911) tarihli yazısı.

³²⁴ Hasan Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 24, 1994, s. 119.

³²⁵ BOA.BEO. 3850-288691. 1-5 Kanunusani 1326 (18 Şubat 1911) tarihli Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi mazbatası. 2- Sadaretten Dahiliye, Maliye ve Defter-i Hakani Nezaretlerine 12 Kanunusani 1326 (25 Ocak 1911) tarihli tezkire.

Karamürsel Kaymakamlığına bağlı bir nahiye statüsünde olan Yalova müdürlüğü geniş arazilere sahip olmadığına yeni muhacirlerin gönderilmemesini istemiştir. Nahiye müdür vekili 1883 yılı Eylül ayına kadar gelmiş olan Gürcü, Laz, Çerkes ve Rumeli muhacirlerinden yedi sekiz yüz haneye yakınına nahiyede bulunan tüm boş arazilere gönül rızasıyla iskân ettirildiğini ve her türlü yardımdan geri durulmadığını belirtmiştir. Ancak artık nahiyelerinde kesinlikle boş arazi kalmadığı ve bundan sonra muhacir sevk edilirse yerli halkın tapulu arazileri üzerine iskan etmelerinden başka çare kalmayacağı ve buna da devletin razı olmayacağı ifade etmiştir. Buna rağmen 40 hanelik bir kabile ve 20 hanelik başka bir kabile Kafkasya muhacirinin iskanın da pek çok sorun yaşanmış olup çoğunluğu ahalinin tapulu arazisi üzerine iskan ettirmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle bunlardan başka muhacir sevk edilirse hem muhacirler açıkta kalarak perişan olacakları hem de tapulu arazilerin mahv olacağından her iki tarafında zor durumda bırakılmaması gerekli görülmüştür.

Müdür vekili ayrıca bir hususa daha değinerek nahiyelerinde boş arazi bulunduğuna dair Muhacirin İdaresine yanlış bilgiler gönderildiğine değinmiştir. Bunun nedeni olarak ta Çerkes İbrahim Bey ve bunun gibi diğer şahısların yerli halkla aralarında ortaya çıkan çekememezlikten dolayı yerli halkın arazilerinin boş olduğunun Muhacirin İdaresine ihbar edilmiş olduğunu ifade etmiştir. Müdür vekili bu gibilerin muhacirlere yardım etmek gibi bir emeli olmadığı ve yerli halka karşı olan kötü niyetlerinden bu davranışta bulunduklarının anlaşılması olduğunu bildirmiştir.³²⁶

İzmit'te geçici olarak iskan eden muhacirlerin Emalk-ı Hümayuna ait arazide iskan talepleri olmuştur. İzmit'te geçici olarak ikamet ettirilmiş olan Bulgaristan muhacirlerinden 100 hane halkı Emlak-ı Hümayundan olan Tütüncübaşı arazisinde iskânlarını talep etmişlerdir.³²⁷

Sabire, Emine ve Zeynep hanımların Karamürsel kazasında Kaytazdeğirmeni adlı mahalde müştereken mutasarrıf oldukları 70 dönümlük tarlaya arazi memurları tarafından geçici olarak iskan edilen muhacirlerin çıkmaması üzerine bu tarlanın

³²⁶ BOA.Y.PRK.KOM. 4-24. Yalova Müdürlüğünden Karamürsel Kaymakamlığına 2 Eylül 1299 (14 Eylül 1883) tarihli mazbata.

³²⁷ BOA.DH.MKT. 1599-66. Dahiliye Nezaretinden Hazine-i Hassa Nezaretine 16 Şubat 1304 (28 Şubat 1889) tarihli tezkire.

kendilerine teslimini talep etmişlerdir. Bu tarlaya boş araziden zannedilerek 1890 yılında muhacir iskan edildiği Karamürsel Kazası meclisinden bildirilmiş olduğundan muhacirlerin oradan çıkarılması sefaletlerine neden olacağı gibi arazi sahiplerinin de haklarının korunup mağdur edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca arazinin değerinde münasip bir boş araziyle değişimi mümkün olup olmadığı, olmadığı takdirde değerinin tespit edilerek bildirilmesi İzmit Mutasarrıflığından istenmiştir. Mutasarrıflık bahsedilen bölgede değişime uygun boş arazi bulunmadığını ve kadınlar adına kayıtlı iki tarlanın elli altmış dönüm olduğu değerinin de her dönümünün ellişer kuruş hesabıyla 2800 kuruş olduğunu bildirmiştir. Bu bedelin muhacirin tahsisatına mahsuben verilerek arazinin satın alınıp muhacirlere verilmesine Sadaret izni çıkmıştır.³²⁸

Batum Ardanuç muhacirlerinden 60 hanenin Kaymas nahiyesi dahilinde Bıkkıderesi adlı boş arazide iskan edilmeleri vekilleri Hacı Ali Efendi tarafından talep edilmiştir. İzmit Sancağı İdare Meclisi bu arazinin muhacir iskanına elverişli ve sahihsiz olduğunu bildirmesi üzerine Muhacirin Komisyonu bu mahallin muhacirler gelmeden onlara tahsis edilip verilmesine gerek olmadığı ve geldiklerinde talimat hükümlerine göre gereğinin yapılmasını bildirmiştir. Bölgeye muhacir iskan edileceğinin duyulması üzerine Kaymas nahiyesine bağlı köy muhtarları ve halkı tarafından gönderilen arzuhalde İzmit meclisinin mazbatasında boş araziden olduğu beyan edilen mahallin yirmiden fazla köy haklının tapuyla tasarrufunda olduğu ve bunun kayıtlarının incelenmesiyle doğruluğunun ortaya çıkacağını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine İzmit mutasarrıflığından bu arazinin boş olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir.³²⁹

Tapulu arazilere muhacirlerin iskanına dair bir çok örnek bulunmaktadır. Bu tarz yerleşmeleri devlet uygun bulmayarak gereğinin yapılmasını mahalli yönetimlere bildirmiştir. Buna bir başka örnek olarak Ünye, Sapanca ve Demirci Açması adlı mahallerden gelen 15 haneden fazla muhacir Kuzuluk adlı mahalde

³²⁸ BOA.A.MKT.MHM. 520-10. 1- Dahiliye Nezaretinden Sadarete 9 Eylül 1318 (22 Eylül 1902) tarihli tezkire. 2- Maliye Nezaretinden Sadarete 31 Temmuz 1319 (13 Ağustos 1903) tarihli tezkire. 3- Sadareten Maliye Nezaretine 4 Ağustos 1319 (17 Ağustos 1903) tarihli tezkire.

³²⁹ BOA.DH.MKT. 2011-68. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 5 Teşrinievvel 1308 (17 Ekim 1892) tarihli tezkire.

iskan edince Melan köyü ahalisi buranın tapu ile tasarrufları altında olduğunu ve bu durumun mağduriyetlerine neden olduğunu bildirmiştir.³³⁰

İzmit Mutasarrıflığı ahali tarafından kendilerine ait olduğu ileri sürülen arazi hakkında inceleme yaparak ibraz edilen senetlerin kapsadığı toplam mahallin 600 dönümden ibaret iken iddia edilen mahal 5000 dönüm olduğunu tespit etmiştir. Fazla olduğu anlaşılan bu arazinin vaktiyle arazi memurları tarafından cüzi bir bedel karşılığında tapu senetlerine eklendiği, bu arazi dahilinde 200 dönümlük bir ormanın dahi Armişe papazlarından birine Kaymas tapu katibi tarafından verildiği anlaşılmıştır. Mutasarrıflık bu muhacirlerin Karamürsel kazasıyla Hüdavendigar vilayeti dahilinde boş arazilere iskan edilmeleri suretini Dahiliye Nezaretine yazmıştır. Sadaret bu muhacirlerin uygun mahallere bir an önce iskan edilmelerini ve bahsedilen arazi hakkında suistimale cesaret edenler hakkında da gerekli işlemin yapılmasını Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.³³¹

Bu arada bazı şahıslar tarafından kendi tapulu arazileri göçmenlere karşılıksız olarak verilmiştir. İzmit eşrafından Hacı İbrahim Kamil bey İzmit civarında 4500 dönümlük tapulu arazisini Rumeli muhacirlerine vermiştir. Bu davranışından dolayı kendinin rütbe-i salise ile taltif edilmesi gereği İzmit Mutasarrıflığından bildirilmiştir.³³²

İzmit'te yerleşmiş Çerkes muhacirlerinden Reşit Bey Acısu köyünde sakin 22 hane Rumeli muhacirine birer dönüm yer vermiştir. İzmit mutasarrıflığı bu davranışından dolayı Reşit Beyin rütbe-i salise ile taltif edilmesini Dahiliye Nezaretine teklif etmiştir. Bu arada Reşit Bey'in, Acısu köyünün arazisinin büyük kısmını içine alan Kahramanzadeler Çiftliğini de satın alarak hem bu muhacirlere

³³⁰ BOA.**DH.MKT.** 1733-65. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 4 Haziran 1306 (16 Haziran 1890) tarihli tezkire.

³³¹ BOA.**Y.A.HUS.** 269-114. Sadareten Dahiliye Nezaretine 30 Kanunısani 1308 (11 Şubat 1893) tarihli tezkire. BOA.**DH.MKT.** 2055-18. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 11 Şubat 1308 (22 Şubat 1893) tarihli tezkire.

³³² BOA.**DH.MKT.** 2432-91. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 15 Teşrinisani 1316 (29 Kasım 1900) tarihli tezkire.

hem de daha önce iskan etmiş 16 haneye otuzar dönüm arazi daha verdiği Muhacirin İdaresinden ifade edilmiştir.³³³

Muhacirlerin iskan ettikleri arazilerin ilerleyen tarihlerde hak sahiplerinin çıkması ve bu araziye bir başka şahsa satması muhacirlerin mağduriyetine neden olduğu görülmüştür. Örneğin Acısu ve Uzuntarla köylerinde iskan etmiş muhacirler, büyük emek sarf ederek açmış oldukları arazinin dörtte bir hissesinin Serkis adında biri tarafından tasarruf iddiasıyla başka birine satıldığını belirtmiştir. Muhacirler bu hissenin kendilerine terk edilmesini şayet bu mümkün olmaz ise başka birisine satılmayarak kendilerine satılmasını talep etmişlerdir.³³⁴

Göçmenlerin vakıf arazilerinde de iskan ettiği görülmektedir. Muhacirlerin izin almadan kendi başlarına vakıf arazilerine girip yerleşmesi üzerine devlet bu arazilerin vakfa kayıtlı olduğunu tespit ettikten sonra muhacirlerin bu arazilerden çıkarılıp başka bir mahalde iskan edilmeleri için yerel yöneticilere tebligatlar göndermiştir. Altunizade Camiine mevkuf arazi üzerine elli altmış hane muhacir kendi başlarına iskan etmişlerdir. Bu arazinin camiye mevkuf arazi arasında olduğu anlaşılmıca bunların çıkarılması gereği İzmit mutasarrıflığına bildirilmişse de bu konuda herhangi bir girişimde bulunulmayınca bu hususta tekrar tebligatta bulunulmuştur. Ayrıca yerinden kaldırılacak muhacirlerin nerelerde iskan edilmeleri gerekeceği arazi taksimi ve sınırlarının tespiti göreviyle İzmit'te bulunan Emrullah Efendiden sorulmuştur. Emrullah Efendi bu muhacirlerin vakıf arazisinde neden iskan ettiklerini detaylıca aktardıktan sonra hükümetin emrine itaat ettiklerini ve kırk hanenin iskanına “Fulacık” civarındaki mahallin uygun ve yeterli olduğu belirterek kalan muhacirlerin ise dağınık olarak köylere yerleştirilmesinin uygun olduğunu bildirmiştir.³³⁵ İzmit Mutasarrıflığı tarafından bu muhacirlerin herhangi bir şikayet ve

³³³ BOA.DH.MKT. 2524-70. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 7 Ağustos 1317 (20 Ağustos 1901) tarihli tezkire.

³³⁴ BOA.DH.MKT. 1352-75. Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine 17 Haziran 1302 (29 Haziran 1886) tarihli tezkire.

³³⁵ BOA.DH.MKT.1560-90. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 22 Teşrinievvel 1304 (3 Kasım 1888) tarihli tezkire.

sızıltıya meydan verilmeden iskan yerlerinden çıkarıldığı bildirilmiş ve mutasarrıflığın bu gayreti Sadaretin takdirini kazanmıştır.³³⁶

Göçmenlerin iskan edildiği arazilerden biri de bataklıkların kurutulması sonrası elde edilen arazilerdir. Kocaeli Sancağında 19. yüzyılda bir çok bataklık alan bulunmaktaydı. Bu bataklıklar hem tarımsal hem de sağlık sorunları açısından sorun teşkil etmekteydi. Hatta 1853-1854 yıllarında Bahçesaray'dan göç eden ve İzmit'e yerleştirilen İslam ve kardeşleri Mahmut ile İlyas Ağaların, İzmit'te bataklık alanların fazla olması nedeniyle halkın sıtmadan öldüğünü ve sürekli cenazelerin kalktığını görünce buradan ayrılarak Düzce'ye yerleşmeye karar verdikleri sözlü olarak aktarılmaktadır.³³⁷

Kocaeli Sancağındaki muhtelif yerlerdeki bataklıkların kurutulması sık sık gündeme gelmiştir. Çünkü bataklıkların kurutulması ekonomik ve sağlık açısından fayda sağlayacağı gibi bu sayede elde edilecek arazilerde göçmenler iskani edilebilecekti. Örneğin Sarıçayır kazasındaki bataklığın kurutulmasıyla tahminen 94 bin dönüm arazi elde edilebileceği ve bu arazide bir hayli muhacirin iskanının mümkün olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca buraya sevk olunacak muhacirlerin evlerinin inşasına ve diğer hususlara gayret edildiği takdirde yedişer yüz kuruş masrafla ayda yüz ellışer evin inşasının mümkün olabileceği belirtildiğinden 5 Ocak 1864 tarihli Sadaret emriyle İzmit Mutasarrıfının buraya bizzat gidip araştırma yapması emredilmiştir.³³⁸ Mutasarrıfın yerinde yaptığı incelemede gerçekten bir hayli arazinin bataklıktan çıkarılmış olduğu tespit edilmiştir. Fakat set inşası bitirilmemiş olmasından dolayı dağlarda ve düzlüklerde biriken karın erimesiyle sel sularının çoğaldığı takdirde Mudurnu nehrinin taşmasına bu setin dayanıp dayanamayacağından emin olunamamıştır. Bu nedenle bölge konusunda tecrübeli bazı şahıslara göre halkın şeftali mevsimi olarak adlandırdıkları suların taşma mevsimi geçmedikçe bu ovada ev inşasının sakıncalı görüldüğü İzmit Mutasarrıflığının 19 Şubat 1864 tarihli yazısında beyan edilmiştir.

³³⁶ BOA.DH.MKT. 1556-68. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 9 Teşrinievvel 1304 (21 Ekim 1888) tarihli tezkire.

³³⁷ Yavuz Ulugün, "Kocaali'de Tarihsel Göçler", s.1296.

³³⁸ BOA.MVL. 666-6. İzmit Mutasarrıfı İsmail Maşuk'tan Sadaret'e 29 Recep 1280 (9 Ocak 1864) tarihli arıza.

Muhacirler için ev inşasına başlamak için yöre halkı tarafında şeftali çiçeği mevsimi olarak tabir edilen dönemin geçmesi beklenirken Şubat ayının ortasında yağın yağmurlar nedeniyle nehir suyunun yükseldiği ve nehir kenarı boyunca yapılan seti aşarak Sarı Çayır ovasını bastığı haber alınınca bölge halkından bazı şahıslar İzmit'e çağırılarak durum hakkında detaylı bilgi alınmıştır. Yöre halkının ifadelerine göre karın fazla yağması sonucu dağlarda biriken kar yağmurun ve lodosun etkisiyle aniden erimiş ve eriyen kar suları nehrin taşmasına neden olmuştur. Taşan nehir suları da nehrin kenarındaki seti bir iki arşın kadar aşarak ovayı basmıştır. Yöre halkı nehrin bu şekilde taşmasının daha önce hiç yaşanmadığını belirtmiştir. İzmit mutasarrıflığıca setin inşasına Ağustos ayında başlanmaya karar verilmişse de mühendislik tekniklerine uygun olarak inşa edilmediği takdirde bir fayda sağlayamayacağı için bir mühendisin görevlendirilmesini talep etmiştir. İzmit mutasarrıflığının bu talebi Nafia Nezaretince uygun görülerek bir mühendisin görevlendirileceği bildirilmiştir.³³⁹ (Bkz. Ekler A- 14)

Bataklık arazinin kurutulup burada muhacirlerin iskan edilmesi planlanan bir diğer bölge Gökçeören bataklığıdır. 19. yüzyıl sonlarına doğru Adapazarı'nın yakınlarında yer alan Gökçeören bataklığının kurutulması ve burada göçmenlerin iskanı gündeme gelmiştir. Bu bataklık Fransız tebaasından Emil Bodovi tarafından kurutulup çiftlik haline getirilmiş ancak göçmen iskanı konusunda bir sonuç elde edilememiştir.³⁴⁰

Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'nın 29 Temmuz 1895 tarihli yazısında Eyüp civarı ile Hamidiye köyünde ve Adapazarı ve Karamürsel kazaları ile Bursa dahilinde İnegöl kazasında ve İstanbul'da müteferrik olarak bulunan muhacirlerden 554 hanesi çiftçi ve 256 hanesi bakkal, kahveci ve sanat ehlidir. Çiftçi olan muhacirler arazi verilmemesinden ve uygun bir mesken gösterilmemesinden dolayı geçimlerini sağlayamadıklarından sefaletе düşmüşlerdir. Padişah iradesi gereği Beykoz ve çevresindeki devlet çiftliklerinde köyler kurularak bunların yerleştirilmesi

³³⁹ BOA.MVL. 672-4, 1- İzmit Livası Meclisinden Sadarete 23 Şevval 1280 (1Nisan 1864) tarihli mazbata. 2- Meclisi Vala-yı Ahkam-ı Adliye'den Nafia Nezaretine 6 Zilkade 1280 (13 Nisan 1864) tarihli yazı. Belge arkasında İzmit'e emirname-i sami yazılmıştır 25 Zilkade 1280 notu yazılmıştır. 3- İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 25 Zilkade 1280 (2 Mayıs 1864) tarihi kayıtlıdır.

³⁴⁰ Mustafa Sarı, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı:2, 2014, s. 137-158.

maddi ve manevi sayısız fayda sağlayacağı gayet açık olmasına rağmen bu çiftliklerde 150 en fazla 200 hane muhacirin iskanı mümkün olabilecektir. Bu durumda kalan 400 hane çiftçi ile Kütahya ve Karahisar sancaklarında yerleştirilmeyen çok sayıdaki muhacir için hayli araziye ihtiyaç duyulmaktadır. Derviş Paşa, Adapazarı kazasında Viranköprü adlı mahalde kurutulmakta olan arazi ile tathiri az bir masrafla gerçekleştirilebilecek Çatalköprü ve Hendekgöl adlı mahaldeki bataklıklardan elde edilecek arazilere 2000 hane muhacir iskan edilebileceğini belirtmiştir. Derviş Paşa'nın bu raporunun muhacirlerin meslekleri ikamet mahalleri şöyle kaydedilmiştir: ³⁴¹

Erbabı ziraat	Bakkal ve Kahveci ve Ehl-i sanat	Mahal-i ikametleri
Hane	Hane	
131	174	Eyüp civarıyla Hamidiye Karyesi
151	19	Adapazarı
120	40	Karamürsel ve civarında
18	14	Dersaadette mütefferik bir surette
134	9	Bursa dahilinde İnegöl kazasında

Göçmenlerin iskan edildikleri arazilerin büyük bir kısmı devlet tarafından ücretsiz olarak verilmişken muhacirlerin kendi paralarıyla arazi satın alarak iskan etme talepleri de olumlu karşılanmıştır. Örneğin 1872 yılında Ağaçalı mevkiinde ikamet eden Çerkesler'in kendi paralarıyla Sapanca nahiyesinde arazi satın alarak yerleşmek için göç etmelerine izin verilmesi talebi hükümet tarafından olumlu karşılanmıştı. ³⁴² Muhacirlerin iskan edebilecekleri araziye satın almasında bireysel örnekler olduğu gibi toplu olarak hareket edilip yardımlaşma suretiyle şahıslardan arazi satın alıp yerleştikleri de görülmüştür. Bulgaristan'ın Varna sancağına tabi Pravadiya kazasından 1898 de göç eden muhacirlerden 50 hane halkı İzmit Sancağı dâhilinde İbrikdere Selimiye köyü civarında Karaman Beyin arazisini satın alıp iskan etmişlerdir. Ziraat için arazileri ve hayvanlarının otlatılması için meraları olmadığından hükümete müracaatla tüm muhacirler hakkında nasıl muamele yapılmış ise kendilerine de emsali gibi hali araziden bir miktar mahal gösterilmesini

³⁴¹ BOA.Y.PRK.UM. 30-39. Yaver-i ekrem-i hazret-i şehriyarileri Derviş Paşa imzalı ve 17 Temmuz 1311 (29 Temmuz 1895) tarihli yazı.

³⁴² Bedri Habıçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s.148.

talep etmişlerdir. Bunun üzerine mutasarrıf beyin başkanlığında naib ve müftü ve tapu katibi tarafından oluşan heyet Göbekli Kundak? denilen boş araziden idarelerine kafi bir miktar mahallin sınırları Avluburun köyünden Hacı Ömer, Hüseyin ve İsmail Ağalar ile Ketence'den Hasan Hoca ve Zekeriya Ağa, Acısu'dan İsmail Efendi ve Raşid Bey ve Uzuntarla'dan Yusuf Bey ve çevre köylerden bir çok kimsenin huzurunda tayin ve tahdit ederek o çevredeki muhacirlere testim etmiştir.³⁴³

Göçmenlere verilen arazilerin sınırlarının tespiti ve tapu senetlerinin verilmesi göçmenlerin diğer göçmen guruplar ve yerli halk ile ilişkilerini olumsuz etkileyen en önemli konuydu. Bundan dolayı yayınlanan padişah iradesi ile arazilerin sınırlarının belirlenmesi ve böylece anlaşmazlıkların çözümlenmesi için “tahdid-i hudud” memurları görevlendirilmiş ve bu memurlar tarafından ayrıntılı defterler hazırlanmıştır.

İzmit sancağı dahilinde bulunan bütün muhacir köylerinin arazi sınırlarının tespit edilmesi ve tapu senetlerinin verilmesi işlemlerine üç koldan başlanmak üzere 750 şer kuruş maaşla 3 katip ve 300 kuruş maaşla 3 arazi ölçüm memuru (messah) istihdamına gerek duyulmuştur. Bunun üzere istinaf mahkemesi azasından olup bir süre önce tahkik memuriyetiyle İzmit'e gönderilen Emrullah Efendi ile yanında bulunan Cemal ve Halid Beylerden birinin tayin edilmesi ve belirtilen miktarlarda harcırah verilmesine dair padişah iradesi yazılmıştır. Gereğinin yapılması Defter-i Hakani Nezareti ve Muhacirin Komisyonuna tebliğ edilmiştir. Muhacirin Komisyonu bu görevlilere verilecek harcırah ve maaşın daha sonra muhacirin tahsisatından ödenmek üzere görevlerinin sonuna değin İzmit Sancağı emval-i umumiyesinden verilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁴

Bu karar üzerine Emrullah Efendi'nin yanına iki katip ve dört arazi ölçüm memuru (messah) tayin olunmuştur. Ancak Emrullah Efendi mevcut görevlilerle ölçüm ve kayıt işinin ancak 2,5 senede tamamlanabileceğini belirterek 2 katip ile 4 mühendisin daha tayin edilmesi gerektiğini bildirilmiştir.³⁴⁵ Bu memurların görevlendirilmesine dair padişah iradesi yazılmış ve bu husus Defter-i Hakani

³⁴³ BOA.DH.MKT. 1290-40. İzmit sancağına tabi İbrik dere köyünde sakin İsmail oğlu Hüseyin ve Şerif imzalı ve 11 Ağustos 1324 (24 Ağustos 1908) tarihli arzuhal.

³⁴⁴ BOA.DH.MKT. 1468-91. Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine 25 Teşrinisani 1303 (7 Aralık 1887) tarihli tezkire.

³⁴⁵ BOA.İ.DH.1078-84592. 10 Nisan 1304 (22 Nisan 1888) tarihli padişah iradesi.

Nezaretine havale edilmiştir. Ancak Emrullah Efendi'nin bu memurların gönderilmemiş olduğunu bildirmesi üzerine bir kez daha nezarete yazılarak gereğinin yapılması istenmiştir.³⁴⁶ Bu göreve mülga Bayburt Sancağı tapu baş katibi hizmetinin sonlandırılmasından dolayı mazulen İstanbul'da bulunan Mehmet Necati Efendi tayin olunup gönderilmiştir. Diğer memurların ise mahallince istihdamları İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır.³⁴⁷

Göçmen köylerinin sınırlarının tespiti için merkezden gönderilen heyetler mahalli heyetler tarafından hazırlanan kayıtları kontrol ederek onaylamıştır. Köylere iskan edilen muhacirlere taksim olunan arazi ve emlakin şahıslara verilmesi muhtar ve imamlardan oluşan mahalli bir heyet tarafından yapılmış ve daha sonra bunların doğruluğu tahdid-i hudud memuru ve messahlar tarafından mahallinde kontrol edilip deftere kaydedilmiştir. Bu faaliyetlere bir örnek vermek için Uzuntarla köyünün sınırlarının tespitinin kaydını aşağıda aktarıyoruz:

“ İzmid kazâsın tâbî‘ olup Eşme-i Müslim ve Gayrimüslim ve Ketanciler ve Teşvikiye nâm-ı diğer Acısu karyelerine hemcivar ve yetmiş sekiz hânedan mürekkeb ve müteşekkil bulunan Uzuntarla karyesinin hududu şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i mülükane üzerine ta‘yin ve i‘zam buyurulan tahdid-i hudud İkinci Fırka-i Seyyâre muharriri Mehmed Bahâeddin Efendi ve rûfekası ma‘rifetiyle bervech-i zîr ta‘yin ve tahdid olunmuştur, şöyle ki fi 10 Receb sene 1304 tarihli İzmid Bidayet Mahkemesi'nden sâdır olan hükm i‘lâmında mûnderic olduğu üzre Mandıra hizasından çatağın [iki dağ yamacının kesişmesi ile oluşmuş dere yatağı] Sabanca gölüne karıştığı mahalden bed' ile şarken ve şimalen mandra-i mezkûre hizasıyla ve Sıraağaçlar sırasıyla Bozhâli mahalline ve Fındık deresine ve şimal tarafına döndükde mezkûr dereboyuyla çıkılarak Tencere geçidine ve hatt-ı müstakim üzre Gübreliyatak'ına ve Sefer Bey'in açmış olduğu tarlanın şark tarafını dolaşarak Obruk deresine ve garb dönüldükde ve hatt-ı müstakim üzre mezkûr dere akındısıyla inilerek atik değirmen ocağına inen şimal cihetine dönülüp tarik-i müstekim üzre Kömürcüyolu'na ve garb tarafına dönülüp mezkûr yol ile gelinerek Ketanciler

³⁴⁶ BOA.DH.MKT. 1523-87. Dâhiliye Nezaretinden Defter-i Hakani Nezaretine 9 Temmuz 1304 (21 Temmuz 1888) tarihli tezkire.

³⁴⁷ BOA.DH.MKT. 1531-113. Dâhiliye Nezaretinden Sadaret'e 31 Temmuz 1304 (12 Ağustos 1888) tarihli tezkire.

karyesinden Uzuntarla karyesine giden yola ve andan cenub tarafına dönülerek ve Uzuntarla cihetine gelindikde Hacı İsmail oğlu Molla İdris tarlasının şimal cihetinden dolaşarak Altundağı'nın kandakına [hendeğine] ve mezkûr kandak akındısıyla inilerek Obruk deresine ve hatt-ı müstakim üzre ve dere-i mezkûr yoluyla inilerek Obruk geçidine ve şark tarafına ve Eşme yoluyla gelinerek Kuru Kandak başında ve Sarımeşe cihetinde Hacı Yakub oğlu Peşkoy nâm kimesne açmış olduğu tarlasının garb tarafını dolaşarak ve şarken ve hatt-ı müstakim üzre mezkûr Uzuntarla karyesi ahalisinden Talustan ve şeriklerinin açmış oldukları tarlasının cenup cihetinden dolaşup Uzuntarla'dan Akgürgen tepesine giden tarikin üzerindeki Maşukiye karyelilerin hududu vaz' olunan alâmete ve Çalağaç oğlu Mustafa nâm kimesnenin tarlasının cenup cihetinde olan atik araba tarikiyle gidilüp bozuk kaldırımında olan çifte çınarlar ve cenup cihetine dönüldükde ve hatt-ı müstakim üzre mebdemiz bulunan Çatak hizasındaki mezkûr Sabanca gölüne vâsıl olmağla intiha bulmuştur; maamafih mezkûr Uzuntarla karyesi ahalisinin işbu tarihe kadar bâlâda mezkûr hudud haricinde açmış ve ihya etmiş oldukları tarlaları kema fi's-sâbık açanları uhdesinde kalmak üzre şart olunduğu gibi mezkûr hükm-i lâminde münderic bulunan Ali Bey'in ve sâirenin ellerindeki tapu senedât-ı mu'tebesinde münderic olan tarla ve koru dahi eshâbı uhdesinde kalacaktır. Bununla beraber Uzuntarla karyesinin cihet-i şimalisinde gösterilen hududun haricinde mezkûr hudud ile Ketanciler hududu arasında Korkuyu'ya kadar olan orman umum ahaliye aid olarak baltalık nâmıyla bırakılmış ve bir de işbu irâ'e olunan hudud dahilinde ba'zı kisânın tapulu arazisi veyahud korusu olduğunu söylemesi melhuz olan bazı kimesneler bulunmak ihtimalden ba'id olmadığından şayed böyle ilerüde bir niza' zuhûr eder ise bu cihetin fasl ve temyizi cihat-ı hukûkiyesiyle mahkemelere aid olmak üzre denilmiştir. Bâlâda bilâ taraf gösterildiği vechile hudud dahilinde bulunan ale't-tahmin bin dokuz yüz dokuz dönüm mikdârı henüz açılmamış ve ziraate kâbil ve gayr-i kâbil baltalık ve hayvanât ra'î edilür çalılık idüğü bi'l-müşahade anlaşılmış ve hudud-ı mezkûr kemal-i adlî ve hakkaniyete tevfikân cümlemiz hazır olduğu halde ittifaken ta'vin ve tahdid edilmiş olduğu cihetle ba'demâ münaza'aya bir gûne meydan verilmemiş şayed münaza'a zuhûr edecek olursa işbu hududnâme mücebince fasl ve rü'yet olunacağı gibi mütecasirleri hakkında lâzım gelen muamele-i kanuniyenin icrası beyan ve ilâvesiyle temhir ve tasdik kılınmıştır. Fî 10 Mayıs sene

1305 ve fî 22 Ramazan sene 1306. Mühür (İmam-ı karye-i Ketenciler tâbi‘-i İzmid), Mühür (Muhtar-ı evvel karye-i Ketenciler), Mühür (Muhtar-ı sâni karye-i Ketenciler), Mühür (Muhtar-ı evvel der karye-i Ketenciler Mahalle-i Orta), Mühür (Muhtar-ı sâni der karye-i Ketenciler Mahalle-i Orta), Mühür (İmam-ı Acısu tâbi-i İzmid), Mühür (Muhtar-ı evvel karye-i Acısu tâbi‘-i İzmid), Mühür (Muhtar-ı sâni karye-i Acısu tâbi‘-i İzmid).

Nefs-i İzmid sancağında Uzuntarla karyesinin bâlâda muharrer şerhlerde mühürleri bulunan ihtiyar meclisi ve karye vücûhu hazır bulundukları halde haneleri muayene ve arazileri mesaha edilüp hakikati vechile tahrir ve işbu defter ma‘rifet-i acizânemizle tanzim edilerek emlak ve arazi adedi beş yüz yirmi yedi kıt‘aya bâliğ ve reside olmuş ve karye-i mezkûrun daha henüz yoklaması icra kılınmadığı karye-i merkûme ahali tarafından beyan-ı tezkâr edilmiş ve işbu defter basar vechile mukarin-i sıhhat bulunmuş olduğu tasdiklen tahrir kılınmıştır. Fî 10 Mayıs sene 305 İkinci Fırka muharriri Bende Mühür (es-Seyyid Mehmed Bahâeddin), Mesâhi Mesâhi Mühür (okunmuyor) ”. ³⁴⁸

Kocaeli sancağı dâhilinde sakin muhacir köyleri arazilerinin sınırlarının tespit edilip kaydedilmesiyle görevli olan hudut memurları tarafında hazırlanmış olan ayrıntılı defterlerde kayıtlı sınırların İzmit ve Geyve bidayet mahkemelerinde dikkate alınmayarak değiştirilmiş ve birkaç davada keyfi kararlar verilmiştir. İzmit mutasarrıflığı mahkemelerin bu tutumunun ilerde doğuracağı sorunlardan bahsederek mahkemelerde muhacirler tarafında açılan davalarda tasdik edilmiş hududnamelerin dikkate alınarak davanın çözülmesinin mahkeme reislerine tebliğ edilmesini istemiştir. ³⁴⁹

Kocaeli Sancağında iskan edilen bir grup muhacir adına muhtar ve halkın mühürlerinin yer aldığı arzuhallerde özel memurlar tarafından düzenlenip liva idare meclisince tasdik edilen kuyud-ı Hakaninin İzmit mahkemesince işleme konulmasını talep etmişlerdir. Adliye Nazırı memurların tayin ve tahdid ettikleri arazi için düzenlenen müfredatlı ve tastikli defterlerin tapu ve emlak dairelerince itibar

³⁴⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No. T.9126, s. 67. Gerah: İran uzunluk. ölçüsüdür =1/16 zar, (zar= 104 cm)= 2 bahr= 6,5 cm.

³⁴⁹ BOA.DH.MKT. 1835-27. Dahiliye Nezaretinden Adliye Nezaretine 9 Mayıs 1307 (21 Mayıs 1891) tarihli tezkire.

edilmesi gerekeceğine göre mahkemelerce dahi bunların işleme konulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu husus gereken mercilere tebliğ edildiği halde İzmit mahkemesince bu defterlere tamamıyla itibar edilmeyip mahkeme sürecinde yeniden sınır tespit işlemlerine devam edildiği haber alınmış ve bu şikayetler dahi bundan kaynaklanmış olup halbuki memurlar tarafından hazırlanmış olan bu defterlerin içeriğine ve onda belirli olan sınırlara itibar edilmedikçe yine ahali arasında anlaşmazlık ve kavga meydana geleceği ortada olduğundan mahkemece dahi bu defterlerin devamlı bir surette geçerli tutulması hususunda padişah iradesi çıkarılması gereğini ifade etmiştir.³⁵⁰

Yukarıda örnekleriyle gördüğümüz gibi devlet başlıca hali yani boş arazilerde muhacirleri iskan ettiği gibi hali arazilerinde dışında farklı statüdeki arazilerde de muhacirler yerleştirilmişti. Devletin muhacirlere hane başına tahsis ettiği arazilerin oranları hakkında 1878 öncesi yayınlanan talimatnamelerde herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, bunların münbit ve mahsuldar olması hükme bağlanmıştı. Arazi dağıtımının, hali arazilerin durumu ve coğrafi şartlara bağlı olarak, mahallî idarelerin takdirine bırakıldığı gibi hane sayısının göz önünde bulundurularak arazi verildiği anlaşılmaktadır.³⁵¹ Vilayetlerde iskan ettirilecek muhacirler için bir hanenin nüfus miktarına göre yirmi dönümden elli dönüme kadar arazi verilmesi muhacirin talimatının 28. Maddesinde yer almışsa da bu miktardaki arazi ile bir çiftçi idare olunamayacağı bazı muhacirlerin ifadelerinden anlaşılmıştır. Arazi kanunnamesinin 131. Maddesinde iki öküzlü bir çiftçiye iyisinden yetmiş seksen dönüm, ortasından yüz dönüm ve vasatından yüz otuz dönüm miktar arazi gerekeceği belirtilmiş olup bu durumda muhacirin talimatında gösterilen yirmi dönümden elli dönüme kadar verilecek arazi muhacirlerin ziraatına yeterli gelmeyeceği anlaşılmıştır. Bu husus Şurayı Devlette görüşüldüğünde muhacirlerden henüz arazi verilmemiş olanlar hakkında bu maddeye göre muamele olunmasının muhacir iskan edilen vilayetlere emredilmesi ile Şehremanetine, Defter-i Hakani Nezaretine ve Muhacirin Komisyonuna bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵²

³⁵⁰ BOA.Y.MTV. 56-68. 12 Teşrinisani 1307 (24 Kasım 1891) tarihli tezkire-i seniyye-i hususiye üzerine Adliye Nazırının 18 Teşrinisani 1307 (30 Kasım 1891) tarihli yazısı.

³⁵¹ Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, s. 19.

³⁵² BOA.Y.A.RES. 4-42. Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinin 27 Ağustos 1295 (8 Eylül 1879) tarihli mazbatası.

Muhacirler iskan edilirken hane sayıları ve nüfusları dikkate alındığını ifade etmiştik. Ancak zamanla bu muhacirlere başka mahallerden akraba, hemşeri ve sair kimselerin dahil olması mevcut arazilerin yeterli gelmeyerek muhacirlerin çevredeki arazileri işgallerine neden olmuştur. 1880 yılında Rumeli Çerkes muhacirlerinden 37 hanesi İzmit yakınlarındaki Tepetarla adlı mahalde köy kurularak iskân ettirilmişlerdir. Köy halkı 1889 yılına gelindiğinde iskanları sırasında geçimlerini sağlamak ve çiftçilik yapmak üzere kendilerine tahsis edilen arazinin büyük bir kısmının diğer köye ilhak olunarak kendilerine yalnız 1500 dönüm arazi bırakıldığını ifade etmişlerdir. Bu hususta İzmit Mutasarrıflığı yaptığı açıklamada Rahmiye karyesinin kuruluşunda bu muhacirlere bina inşası ve ziraat için tahsis olunan mahallerin orman ve miri boş arazi olup aslında Çepni adlı eskiden beri var olan köyün sınırları dâhilinde kalan bazı araziden ve odun kömürü elde edilen ormanlardan olarak iskan zamanında bu muhacirlere tahsis edildiğini belirtmiştir. Ayrıca kuruluşta 37 hane olan köyün daha sonra kendi başlarına gelenlerle 50 haneye çıktığı ve bunun sonucu artan nüfusun doğal olarak sınır ihlalleri ve anlaşmazlıklara neden olduğu ifade edilmiştir. Mutasarrıflık bir daha anlaşmazlık ve kavgaya neden olmayacak şekilde iki tarafın arazinin sınırlarının “muhacir köyler tahdid-i hudud memurlarınca” belirlendiği ve bu muhacirlerin hayvanlarının otlatılması için her iki tarafın rızasıyla mahal gösterilmiş olduğu beyan edilmiştir.³⁵³

3- 1856-1878 Döneminde İskan Edilen Göçmenler

Kocaeli sancağında Kırım ve Kafkas muhacirlerinin iskanına dair tespit edebildiğimiz en eski tarihli göç hadisesi 1856 yılına aittir. Gözleve muhacirlerinden ailesiyle Geyve kazasında yerleşmiş olan Mehmet ve oğullarından biri vefat etmiştir. Bunun üzerine eşi ve diğer oğulları hemşerileri gibi Rumeli'ye gitmek isteyince İzmit Kaymakamlığı bunları İstanbul'a gönderdiğini ve ayrıca bunlara bir miktar maaş verilmesi gerektiğini Babıâli'ye bildirmiştir. İzmit Kaymakamlığının yazısı

³⁵³ BOA.DH.MKT. 1589-11. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 17 Kanunusani 1304 (29 Ocak 1889) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 1609-103. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyasetine 14 Mart 1305 (26 Mart 1889) tarihli

Ticaret Nezaretine havale edildiği gibi bu muhacirler de geçici olarak bir mahalle yerleştirilmek üzere Şehremanetine gönderilmiştir.³⁵⁴

1859 yılı sonlarından itibaren muhacirlerin Kocaeli Sancağında iskan edilme taleplerine dair bir çok arzuhal yazıldığı görülmektedir. Yukarıda da ayrıntılı olarak bahsettiğimiz üzere Kasım 1859 da İzmit'te gelen ve kışı İzmit'te misafir olarak geçiren Han ve Besni kabileleri Hendek Kazasıyla Bolu Sancağı dahilinde bulunan Düzce kazasında ve Altıkesek kabilesi ise Çepni köyü civarında Kovanlık, Kuşkaldıran ve Değirmensuyu adlı mahallerde bulunan miri boş araziden seçecekleri mahalde iskan edilmeyi talep etmişlerdir. Bunların yanı sıra yine misafir olarak bulunan Gaziler kabilesi de iskan mahalleri olan Konya taraflarına gönderilmeyi istemişlerdir. Misafir olarak geçen sürede fikirleri değişmiş olmalı ki Konya tarafına gönderilmeyi talep etmişlerdir. Bu taleplerin karşılanması Muhacirin Komisyonunca uygun bulununca Mayıs 1860'da İzmit Kaymakamlığına gönderilen yazıda Bolu ve Konya taraflarına gitmek isteyenlerin gönderilmelerine, sancak dâhilinde yerleşmek isteyenlerin ise evvelce gönderilmiş talimata uygun olarak bir an evvel iskanlarına gayret edilmesi istenmiştir.³⁵⁵ Bir başka örnekte 1860 yılı Haziran ayı başında Dağıstan muhacirlerinden 7 hanede 20 büyük 13 küçük toplam 33 nüfusun Kocaeli sancağı dâhilinde uygun bir arazide iskan edilme talebinde bulundukları görülmektedir.³⁵⁶ İzmit Kaymakamına yazılan Sadaret emrinde bu muhacirlerin “seçecekleri” boş mahallerde talimat hükümlerine ve emsallerine yapılan muamelelere uygun olarak bir an evvel iskanlarının sağlanması bildirilmiştir.³⁵⁷

Kocaeli Sancağının İstanbul'a yakınlığı İstanbul'dan uzak bir mahalle gönderilmek istemeyen muhacirler için tercih sebebi oluyordu. 1860 yılı Temmuz

³⁵⁴ BOA.A.MKT.NZD. 193-92. Ticaret Nezaretine tezkire. Belge arkasında 11 Muharrem 1273 (12 Eylül 1856) tarihi kayıtlıdır.

³⁵⁵ BOA.A.MKT.MHM.181-88. İzmit kaymakamına şukka. Belge arkasında 9 Şevval 1276 (1 Mayıs 1860) tarihi kayıtlıdır.

³⁵⁶ BOA.A.MKT.NZD. 314-10. Muhacirin Komisyonu reisi Hafız Paşa'dan Sadaret'e 13 Zilkade 1276 (2 Haziran 1860) tarihli yazı. Kuzey Kafkasya nüfusunun tamamı Müslümanlardan oluşur. Bu bölgede yer alan Çerkesya, Çeçenistan ve Dağıstan'da; Çerkesler (Adigeler), Wubıhlar, Abhazlar, Balkarlar, Osetler, Çeçenler, Lezgiler ve Kumuklar yaşıyordu. Firuzoğlu, “Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler”. Osmanlı, Cilt IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 687-696.

³⁵⁷ BOA.A.MKT.MHM. 184-43. İzmit kaymakamına şukka. Belge arkasında 14 Zikade 1276 (3 Haziran 1860) tarihi kayıtlıdır.

ayında 22 hanelik bir Nogay muhaciri gurubu mensup oldukları kabilenin çoğunluğunun iskan edilmek üzere Adana ve Konya taraflarına gönderildiğini ancak kendilerinin “*bir miktar fukaraca*” olduklarından o kadar uzak bir mesafeye gönderilmeyip daha yakın uygun bir mahalde iskan edilmelerini rica etmişlerdir. Bu istekleri Muhacirin Komisyonunca olumlu karşılanmış ve İzmit tarafına gönderilmişlerdir. Ancak bir süre sonra bu muhacirler adına yazılan arzuhalde kendilerine bir iskan mahalli gösterilmeden geçen dört ay sonunda ziraata uygun olmayan koruluk bir alanda iskan edildiklerini ancak bu arazide ürün elde edemeyip geçimlerini sağlayamadıklarını belirterek kabilelerinin yanlarına yani Adana ve Konya taraflarına gönderilmelerini talep etmişlerdir. Muhacirin Komisyonu muhacirlerin bu talebini uygun bulmamıştır. Muhacirlerin iskan edildikten sonra başka bir mahalle nakilleri bilahare hiçbir mahalle yerleşemeyerek hayli bir zaman göçebe olarak kalmalarına neden olacağı önemle vurgulanmıştır. Bundan dolayı bu muhacirlerin oldukları mahalde yani İzmit’te oldukça mahsuldar yerlerde bir an önce iskan edilmeleri hususunda İzmit kaymakamına Sadaret emri yazılmıştır.³⁵⁸

1860 yılı Temmuz ayından Sadaret’ten Hüdavendigar, Karasi, Bolu, Biga, Kocaeli mutasarrıflık ve kaymakamlıklarına gönderilen yazıda İstanbul’a gelmiş olan Kırım muhacirlerinin İstanbul’a civar olan sancakların köylerinde birer ikişer hane olarak müteferrikan iskan olunmalarının planlandığı ifade edilmiştir.³⁵⁹

Muhacirlerin Kocaeli Sancağına sevk ve iskanlarının yoğunlaştığı bir dönemde 25 Temmuz 1860 tarihli Sadaret emriyle Kocaeli Sancağı’nda göçmen iskânına dair yapılan ve yapılması gerekenler konusunda şu hususlar belirtilmiştir:

- İskan için taşralara gönderilen muhacirlerden Kocaeli Sancağına ne kadar nüfus gelmiştir ve şuan ne kadarı mevcuttur.

- Yerleşim alanı olarak kabul edilen mahallerde kaç adet ev inşa olunmuştur ve daha ne kadar yapılacaktır.

- Mevcut muhacirlerden ne kadarının iskanı gerçekleştirilmiş ve ne kadarı misafir haldedir.

³⁵⁸ BOA.A.MKT.NZD. 319-65. Yirmi iki hanenin imamı Mehmet Efendi ile beş muhacirin imzalarının bulunduğu 3 Muharrem 1277 (22 Temmuz 1860) tarihli arzuhal ve Muhacirin Komisyonunun 10 Muharrem 1277 (29 Temmuz 1860) tarihli ilamı. BOA.A.MKT.MHM.189-79. İzmit Kaymakamına şukka. Belge arkasında 11 Muharrem 1277 (30 Temmuz 1860) tarihi kayıtlıdır.

³⁵⁹ BOA.A.MKT.UM. 417-58.

- Her bir gurup için hangi mahal emvalinden ne kadar meblağ havale olunmuştur ve ne kadarı tahsil edilmiştir.

- Verilen yevmiyeler ne miktardır ve bunlar için satın alınan ziraat hayvanlarıyla tohumluk olarak verilen çeşitli zahirenin miktarı ve değeri nedir.

- Bu hususlara dair açıklamaların yer aldığı bir adet defter tanzim edilip gönderilmelidir.

- Bu hususlarda sürekli bilgi edinebilmek için gönderilmiş olan 30 adet cetveldен her ay bu maddelerin olduğu bölümler doldurularak Babıali'ye ve Maliye Nezaretine takdim edilmelidir.

Bu cetveller İzmit'e ulaştığında İzmit kaymakamı derhal Hendek kazasıyla Adapazarı kazasına bağlı Sapanca kasabasında iskanları gerçekleşene kadar misafir olarak yerleştirilen Nogay ve Çerkes muhacirlerinin miktarıyla o ana değin mahalli emvalinden ne kadar para verildiğine dair mahallerinden bilgi istemiştir.³⁶⁰

Bu yıllarda Osmanlı devletine sığınan göçmenlerin sayısı arttıkça hükümet sık sık taşra yöneticilerinden bölgelerinde ne kadar muhacir iskan edebilecek arazi bulunduğunun bildirilmesini istemiştir. Örneğin Sadaret, Kırım muhacirlerinden 150 hanenin Adapazarı kazası civarında iskanları için münasip mahal olup olmadığının İzmit Kaymakamlığından bildirilmesini istediğinde kaymakamlıktan gelen yazı Muhacirin Komisyonuna görüşü alınmak üzere gönderilmiştir.³⁶¹

1860 yılı Ağustos ayının başlarında Kırım'dan bir hayli muhacir İstanbul'a geldiğinde bunların bir an önce uygun iskan mahalleri bulunup sevk edilmesi için İstanbul'a yakın sancaklardan bilgi istenmiştir. İstanbul'a gelmiş olan Kırım muhacirlerinin bazı sancaklardaki köylere birer ikişer hane olarak müteferrikan iskan olunmaları tasarlanmış olduğu gibi bunlardan ikişer yüz hanenin Kocaeli ve Biga sancaklarına gönderilmesi hususunda bu sancaklardan bilgi istenmiştir. Bunun üzerine İzmit ve Biga meclislerinden gönderilen mazbatalar Meclis-i Ali-i Tanzimat'a havale olunmuştur. İzmit meclisinin mazbatasından Kocaeli sancağında 300 muhacirin iskanının mümkün olabileceği bildirilmiştir. Biga sancağında ise bu

³⁶⁰ BOA.A.MKT.NZD. 327-1. İzmit Livası Meclisinden Sadaret'e 18 Muharrem 1276 (17 Ağustos 1860) tarihli mazbata.

³⁶¹ BOA.A.MKT.MHM.189-92. Muhacirin Komisyonu riyasetine tezkire. Belge arkasında 12 Muharrem 1277 (31 Temmuz 1860) tarihi kayıtlıdır.

muhacirlerin ziraat ve hırsasetlerine yeterli olacak boş arazi bulunamaz ise de bulunduğu miktarı verileceği, bir kısmının ise geçici olarak sahipli arazilerde ortakçılık veyahut ücret ile ziraat ettirilebileceği belirtilerek burada 525 hanenin iskanının mümkün olacağı bildirilmiştir. Bundan dolayı Kocaeli ve Biga sancaklarına bir miktar daha muhacir gönderilmek üzere durumun Muhacirin Komisyonuna bildirilmesi Meclis-i Ali-i Tanzimat'ça uygun bulunmuştur.³⁶²

Kocaeli Sancağının 300 muhacirin iskanının mümkün olduğunu bildirmesi üzerine İstanbul'da bulunan Kırım muhacirlerinden 200 hanesinin sancağa bağlı kaza ve köylerinde iskân edilmek üzere gönderilmesine karar verilmiştir. Muhacirler gönderilmeden önce gereken mahalli hazırlıklara başlanması ve İstanbul'dan Bolu'ya gidecek muhacirlerin de nakliye vasıtalarının temin edilerek gönderilmesine dair özel talimat 13 Ağustos 1860 tarihli Sadaret emri ile bildirilmiştir. Bunun üzerine İzmit Livası kaymakamı Ragıp Mehmet Efendi emredildiği gibi mahalli tedbirlerin alınmasına süratle başladığını, muhacirlerin geldiklerinde talimat gereğince iskan edilmelerine ve Bolu'ya gideceklerin nakliye vasıtalarının tedarik edilerek gönderilmelerine gayret edileceğini Sadaret'e bildirmiştir.³⁶³

Aynı şekilde Biga Sancağında da Kırım muhacirlerinin iskanının mümkün olduğunu bildirmesi üzerine Karamescit ahalisinden 33 hanede 119 nüfusun Biga sancağı köylerinde karma olarak iskan edilmek üzere gönderilmiştir. Biga mutasarrıflığına bu hususta gönderilen yazıya Çerkes muhacirlerinden ve Abazih kabilesinden 2 hanede 7 nüfusun da İzmit sancağı köylerinde aynı şekilde iskan edileceği eklenmiş ve her iki mutasarrıflıktan gereğinin yapılması istenmiştir.³⁶⁴

Yine Ağustos ayında İstanbul'a gelmiş olan Kırım Bahçesaray halkından 44 hanede 195 nüfus yerleştirmek üzere İzmit Sancağına gönderilmiştir. İzmit'e vardıklarında talimat hükümlerine uygun bir şekilde "*hüsn-i iskanları*" için aralıksız gayret gösterilmesi 23 Ağustos 1860 tarihli Sadaret emriyle İzmit kaymakamına

³⁶² BOA.A.MKT.MHM. 193-17. Muhacirin Komisyonu Riyasetine tezkere. Belge arkasında 9 Safer 1277 (27 Ağustos 1860) tarihi kayıtlıdır.

³⁶³ BOA.A.MKT.UM. 421-28. İzmit Livası Kaymakamı Ragıp Mehmed'den Sadaret'e 29 Muharrem 1277 (17 Ağustos 1860) tarihli yazı.

³⁶⁴ BOA.A.MKT.MHM. 193-60. Sadaretten Biga Mutasarrıfına 14 Safer 1277 (1 Eylül 1860) tarihli şukka.

bildirilmiştir.³⁶⁵ Bu muhacir gurubu İzmit'e vardıklarında 50 hane olduklarını ifade etmişlerdir. İzmit kaymakamı Ragıp Mehmed Efendi onları iskan edilmek üzere Adapazarı kazasına göndermiştir.³⁶⁶ Bu tarihlerde Kırımdan Alabka (Alubka) ahalisinden 35 hanenin Akhisar-ı Geyve kazasına tabi Mekecek köyüne iskan edildiğini görüyoruz. Bu muhacirlerin iskan sürecinde yaşadıkları sıkıntıları ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alacağız.³⁶⁷

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İzmit'te geçici olarak bulunan 34 hanede 317 nüfus Altıkesek kabilesi Mayıs 1860 tarihli belgede belirtildiği üzere Çepni köyü civarında Kovanlık, Kuşkaldıran ve Değirmensuyu adlı mahallerde bulunan miri boş arazide iskan edilmeyi talep etmişti. Kırımlı Hacı Abdulgaffar Efendi 29 Ağustos 1860 tarihli arzuhalinde Çepni köyü civarında Kovanlık ve Aygırderesi olarak ifade edilen yerde daha önce, iskân ettirilmek üzere Çerkes muhacirler gönderilmişse de bu muhacirlerden hiçbir şahsın iskan etmemiş olduğunu ve şuan için bu arazinin boş bulunduğunu ifade etmiştir. Abdulgaffar Efendi, boş olduğunu ifade ettiği bu araziye Bahçesaray halkından olup on, on beş gün içerisinde İstanbul'a gelmek üzere olan 30 hanelik Kırım muhacirlerinin iskânının uygun olacağını belirtmiş ve buraya başka muhacirlerin gönderilmeyerek göç yolunda olan bu muhacirlere verilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Muhacirin Komisyonu arazinin boş olduğu takdirde Kırımlı muhacirler için ayrılmasını uygun olacağını beyan etmiştir.³⁶⁸ Muhacirin komisyonu başkanı Hafız Paşa, 15 Ekim 1860 tarihli yazıda Kovanlık adlı yerde bulunan Aygır deresinde iskan arzusunda bulunan 21 hane de 94 nüfus Bahçesaray

³⁶⁵ BOA.A.MKT.UM. 422-46. Sadareten İzmit, Saruhan kaymakamları ile Biga, Bursa ve Adana mutasarrıflarına gönderilen 5 Safer 1277 (23 Ağustos 1860) tarihli şukka. İzmit Sancağına gönderilen Kırım muhacirlerinin dışında Akmescit halkından 78 hanede 310 nüfus Biga'ya, Kefe halkın 120 hanede 479 nüfus Hüdavendigar vilayetine, Nogay Kıpçak kabilesi halkından 47 hanede 183 nüfus ile diğer iki kabileden 168 hanede 1008 nüfus Adana'ya , Orkapısı halkından 141 hanede 570 nüfus Saruhan'a gönderilmiştir.

³⁶⁶ BOA.A.MKT.UM. 424-31. İzmit Livası Kaymakamı Ragıp Mehmet Efendiden Sadaret'e 14 Safer 1277 (1 Eylül 1860) tarihli arıza.

³⁶⁷ BOA.MVL. 449-123. Mekecek köyünde sakin muhacirinin Hocaları Mecid Efendi ve sair muhacirin kulları imzalı 7 Rabiülevvel 1281 (10 Ağustos 1864) tarihli arzuhal.

³⁶⁸ BOA.A.MKT.DV. 168-73. 1-Kırımlı Hacı Abdulgaffar imzalı 11 Safer 1277 (29 Ağustos 1860) tarihli arzuhal ve Muhacirin Komisyonunun aynı tarihli ilamı. 2-İzmit kaymakamına şukka. 18 Safer 1277 (5 Eylül 1860) tarihi kayıtlıdır. .

muhacirinin yürürlükte olan usul gereği karma olarak iskan edilmelerine özen gösterilmesi için İzmit Kaymakamına Sadaret'e emri gönderilmesi gereğini belirtmiştir.³⁶⁹

Aşağıda da ifade ettiğimiz gibi Aralık 1860'a gelindiğinde bu muhacirler Çuka Fabrikası civarında Çepni köyü hududunda bulunan miri arazide ziraat etmek ve hanelerini kendileri inşa etmeye talip olduklarından Çepni köyünde ve civar köylerde misafereten iskan edilmiştir. Bu muhacirlerin bahsedilen bölgede daimi olarak yerleştiklerini kısa bir süre sonra akrabalarının iskan edilmek üzere yanlarına gönderilmesinden anlıyoruz. 1861 yılında Kırım muhacirlerinden ve Hoca Müteba ve Ramazan Efendiler takımlarından 24 hanede 118 nüfusun Çepni köyünde iskan ettirilmiş olan (belgede yanlışlıkla Çepni kazası yazılmış) akrabaları yanında iskanları uygun bulunmuştur.³⁷⁰

Bu arada Kocaeli Sancağına iskan edilmek üzere muhacir sevkıyatı devam etmektedir. Rizeli Salih kaptanın yelkenli gemisine ile 6 Ekim 1860'da İstanbul'a gelen 95 hanede tahminen 380 nüfus Kırım Yalta muhacirleri Sadaret emri ile iskan edilmek üzere İzmit'e gönderilmişlerdir.³⁷¹ Kırım muhacirlerinden ve Yalta ahalisinden yaklaşık 400 nüfusluk Hoca Cemil Efendi takımından olarak 2 hanede 12 nüfus dahi hemşerileri gibi İzmit sancağında iskan edilmeyi talep etmişlerdir. Hafız Paşa, bu muhacirlerin de İzmit Sancağı kasabaları ve köylerinde karma olarak iskanlarına itina gösterilmesi gereğini belirtmiştir.³⁷² İki ay sonra Hafız Paşa Sadaret'e yazdığı diğer bir yazıda bu 12 nüfusun Kandıra kazasında iskan arzusunda olduklarını ifade etmiştir.³⁷³

³⁶⁹ BOA.A.MKT.NZD. 327-54. Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız'dan Sadaret'e 29 Rabiülevvel 1277 (15 Ekim 1860) tarihli yazı.

³⁷⁰ BOA.A.MKT.MHM. 222-78. İzmit Kaymakamı Arif Efendiye şukka ve Muhacirin Komisyonu Başkanlığına zeyl. Belge arkasında 8 Zilhicce 1277 (17 Haziran 1861) tarihi kayıtlıdır.

³⁷¹ BOA.A.MKT.NZD. 327-20. Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız Paşa'dan Sadaret'e 24 Rabiülevvel 1277 (10 Ekim 1860) tarihli yazı. BOA.A.MKT.UM. 455-23. İzmit kaymakamı Cemil Beye şukka. Belge arkasında 6 Şaban 1277 (17 Şubat 1861) tarihi kayıtlıdır.

³⁷² BOA.A.MKT.NZD. 327-53. Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız Paşa'dan Sadaret'e 29 Rabiülevvel 1277 (15 Ekim 1860) tarihli yazı.

³⁷³ BOA.A.MKT.NZD. 336-24. Muhacirin Komisyonu Reisi Hafız Paşadan Sadaret'e 7 Cemazielahir 1277 (21 Aralık 1860) tarihli yazı.

Bu tarihte Kandıra'da iskan etmek arzusunda olan diğerk bir Kırım muhaciri gurubu Hoca Ramazan Efendi takımıdır. Nogay muhacirlerinden ve Canboyluk kabilesinden Hoca Ramazan Efendi takımından 5 hanede 82 nüfus Kandıra kazasında iskan etmek arzusunda bulunmuşlardır. Bunların Kandıra kazasının kasaba ve köylerinde karma olarak iskan edilmelerine itina gösterilmesi için İzmit kaymakamına sadaret emrinin yazılması gereğini Muhacirin Komisyonu reisi Hafız Paşa belirtmiştir.³⁷⁴

1860 yılı Aralık ayına gelindiğinde İskan edilmek üzere İzmit Sancağına gönderilen Kırım muhacirlerinin tamamen iskan olunmadıkları haberlerinin duyulması üzerine Sadaret bu muhacirlerin kış mevsimi şiddetlenmeden hemen iskan edilerek çift aletleri, kazma ve bel gibi malzemeleri verilip halk ve özellikle ekonomik durumu iyi olanlar tarafından yardım edilerek gelecek hasat mevsiminde mahsul elde edebilmelerinin sağlanması ve bu muhacirlerden başka İzmit tarafına gönderilmesine karar verilmiş olan muhacirlerin ne kadarının iskanının mümkün olabileceğinin acele olarak bildirilmesi İzmit Kaymakamından istenmiştir. Bunun üzerine İzmit Meclisi Sadaret'e gönderdiği yazıda Şu hususları belirtmiştir:

- Muhacirin Komisyonu tarafından İzmit kaymakamının da görüşü alınarak İzmit sancağı kazalarında karma olarak iskan edilmek üzere hazırlanan Kırım muhacirlerinden 400 hanenin yalnız 151 hanesi İzmit'e gelmiştir ve bunlarda hazırlanmış olan özel talimatları üzere kazalara taksim edilerek iskan edilmişlerdir.

- Bu guruptan başka 20 hane muhacir İzmit kazasında bulunan Çuka Fabrikası civarında Çepni köyü hududunda bulunan miri arazide ziraat etmek ve hanelerini kendileri inşa etmeye talip olduklarından Çepni köyünde ve civarı köylerde misafereten iskan edilmiştir.

- Kısa bir süre önce Kandıra kazasında bulunan Kefken Adası adlı mahalde sahile çıkmış olan 110 hane muhacirin dahi iskânları emredilince bunlar dahi 400 haneye eklenerek iskan edilmiştir.

- 400 nüfusun kalan 139 hanesi dahi İzmit'e geldiklerinde süratle iskan edilmeleri için gereken özen gösterecektir.

³⁷⁴ BOA.A.MKT.NZD. 335-94. Muhacirin Komisyonu Reisi Hafız Paşadan Sadaret'e 6 Cemazielahir 1277 (20 Aralık 1860) tarihli yazı.

- 139 hane de geldikten ve iskan edildikten sonra muhacir iskanına münasip araziler kaldığı takdirde onlar dahi bildirilecektir.³⁷⁵

Meclisin bu hususları belirttiği mazbatası Sadaret'te memnuniyetle karşılanmış ve Muhacirin İdaresinin kalan 139 hanenin sevk edileceğini bildirmesi üzerine İzmit kaymakamından onların dahi geldiklerinde “hüsni iskanlarına” gayret edilmesi istenmiştir.³⁷⁶

1861 yılında Sadaret'ten Kocaeli ve diğer sancaklara gönderilen yazıda buralarda bulunan mahallerde iskan olunmak üzere gönderilen muhacirlerin bir an önce iskan edilmeleri ve zirai faaliyetlere başlamaları sağlanarak açıkta herhangi bir muhacir bırakılmaması gerektiği bildirilmiştir. Sadaret'in yazısı üzerine sancaklardan gelen cevaplarda iskan edilmek üzere gönderilen muhacirlerin çoğunluğunun yerleştirilmiş olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine henüz yerleşmeyip muhtaç durumda kalanlar var ise onların da emsalleri gibi iskân olunmaları için gerekenlerin yapılması bir kez daha padişah iradesiyle emredilmiştir. Sadaret taşraya gönderdiği yazıda, daha önce de beyan edildiği gibi göçmenlerin iskanına devletin son derece önem verdiğinden, bu konuda büyük gayret gösteren memurların takdir edileceği gibi rehabet gösterenlerin ise sorumlu tutulacağını ifade etmiştir.³⁷⁷

Muhacirlerin iskan oldukları sahaların anavatanlarında ki yaşam tarzlarına uygunluğu önemli bir konuydu. Yaşamlarını çiftçilik yaparak sağlayanların ormanlık alanlara, odunculuk ve marangozluk meslekleriyle uğraşanların da ovalık arazilere iskan edilmeleri geçim sıkıntısı yaşamalarına neden oluyordu. Kırım'dan çiftçi sınıfından olmayıp, ormancılık ve marangozluk gibi işlerle geçimlerini sağlayan 20-25 hanelik bir gurup İstanbul'a gelmiştir. Bunların devamı olarak

³⁷⁵ BOA.A.MKT.NZD. 335-91. 1-İzmit Meclisinden Sadaret'e 23 Cemaziyevvel 1277 (7 Aralık 1860) tarihli mazbata 2- Sadaret'ten Muhacirin komisyonu Başkanı Hafız Paşaya 2 Cemaziyelahir 1277 (16 Aralık 1860) tezkire

³⁷⁶ BOA.A.MKT.MHM. 203-93. İzmit Kaymakamı Ragıp Paşa'ya tarihli şukka. 13 Cemaziyelahir 1277 (27 Aralık 1860). BOA.A.MKT.MHM. 202-66. Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 3 Cemaziyelahir 1277 (17 Aralık 1860) tarihli tezkere.

³⁷⁷ BOA.A.MKT.MHM. 215-15. Sadaret'ten İzmir, Aydın, İzmit, Ankara, Erzurum, Amasya, Menteşe, Hüdavendigâr, Bolu, Biga, Saruhan, Sinop, Canik, Sivas, Konya, Kütahya, Kastamonu, Viranşehir, Silistre, Vidin, Rusçuk, Şumnu, Köstence, Tırnova, Gelibolu, Somako, Köstendil ve Tekfurdağı sancaklarına 7 Şevval 1277 (18 Nisan 1861) tarihli şukka.

gelmek üzere olduğu söylenen 100-130 haneyle birlikte toplam 150 haneyi bulacak bu muhacirler için Mecidiye adıyla yeni bir iskan sahası oluşturulmuştur. Burası zirai faaliyetlerde bulunmak için uygun ve geniş bir mahal olmasına rağmen bahsedilen muhacirler için geçimlerini sağlayamayacakları bir alandı. Bu sebeple bu muhacirler Adapazarı kazası civarında kimsenin tasarrufunda olmayan dağlar (cibal-ı mübaha) da iskan ettirilmelerini talep etmiştir. Muhacirin Komisyonu bu talebin uygun olup olmadığının mahallinden sorulması gereğini bildirmiştir. Kısa bir süre sonra konu Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta görüşülmüş ve bu muhacirlerin Adapazarı kazası civarındaki dağlarda iskan olunmalarını uygun bularak İzmit kaymakamının bu konu da ki görüşü sorulmuştur.³⁷⁸ Bu arzuhalde dikkat çekici bir nokta muhacirlerin iskan konusunda yayınlanmış olan padişah iradesinin içeriğinden haberdar oldukları görülmesidir.

1865 yılı Ağustos ayında çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşan bir muhacir gurubunun Adapazarı'nda iskan edilmelerinin uygun olacağına karar verilmişti.³⁷⁹ Yine 1867 yılında göç eden 20 binden fazla Abaza (Abhaz) muhacirinden bir kısmı İzmit'e gönderilmişti. Rusya'nın Trabzon başkonsolosu, Temmuz ayında Trabzon valisinin dört vapur ve bu vapurların yedeğe aldığı iki gemiyle 3000 civarında Abhazı İzmit'e gönderdiğini ancak göçmenlerin bu durumdan memnun olmadıklarını, onların asıl Rumeli'ye gitmek istediklerini bildirmiştir.³⁸⁰

19. yüzyılın ikinci yarısında Kocaeli Sancağında iskan edilen muhacirler içinde Rusya'nın Kazan eyaletinden gelen göçmenlerde yer almaktadır.³⁸¹ 1862 yılı Kasım ayında Kazan muhacirlerinden Abdulhalim ve Ebubekir Beyler 40-50 hane

³⁷⁸ BOA.A.MKT.UM. 414-77. 1- On altı ismin imzasının yer aldığı tarihsiz arzuhal. Bu arzuhal 5 Zilhicce 1276 (25 Haziran 1860) da Muhacirin Komisyonuna havale edilmiştir. 12 Temmuzda Muhacirin Komisyonu görüşünü bildirmiştir. Bu arzuhal Meclis-i Tanzimat'ta görülmüş Muhacirin Komisyonunun ilamı gereği istilamname-i sami yazılmak üzere 14 Temmuzda iade edilmiştir.2- İzmit Kaymakamına şukka. Belge arkasında 28 Zilhicce 1276 (18 Temmuz 1860) tarihi kayıtlıdır.

³⁷⁹ BOA.MVL. 711-61. Muhacirin Komisyonu Riyasetine kenar. Belge arkasında 15 Rabiülevvel 1282 (8 Ağustos 1865) tarihi kayıtlıdır.

³⁸⁰ Trabzon Başkonsolosu A.N. Moşnin'in İstanbul'daki Rusya İmparatorluğu Elçiliği'ne Abhazların "Sınır Bölgeleri"nden Göç Etmeleri Hakkındaki Raporu, Georgy Chochiev, "1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi", s.120.

³⁸¹ Arzu Kılınç Ocaklı, "XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Göçler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Cilt: 13, Ankara, 2002, s. 896-906.

hemşerileri ile İzmit'te iskan etmek arzusunda olduklarından bölgeyi gezip incelemek için Sadaret emri yazılmasını talep etmişlerdir.³⁸² Yine 1862 yılı sonlarında Kazan muhacirlerinin iskanları için Karamürsel civarındaki Hersek adlı mahalde arazi tedarik edildiği görülmektedir.³⁸³ Kazan muhacirleri ümerasından mirza Osman Bey İzmit havalisinde iskânları için uygun mahal tedarik etmek üzere sadaret emri ile bölgeye gitmiş ancak geri döndüğünde başka mahalle nakil ve iskânlarını talep etmiştir.³⁸⁴ 1863 yılı sonlarında Osman Bey için muhacirlerinden Hersek ve Karadere'de evler inşa edilip ekmek yardımıyla bulunulduğu görülmektedir.³⁸⁵ Yine 1863 yılı Ekim ayı sonlarında Kazan muhacirlerinden 56 hane 203 nüfusun iskanlarına dair İzmit mutasarrıflığına Sadaret emri yazdırılması gereği ifade edilmiştir.³⁸⁶

1867 tarihli bir yazışmada Elmalı köyünde (Adapazarı) 42 hane Kazan Tatar muhacirinin iskan ettiği fakat bunların bir iki senedir ürün elde edemedikleri ifade edilmiştir.³⁸⁷ Kazan muhacirlerinin sayı olarak en kalabalık yerleştirildiği yer İznik kasabasıdır. 1863 yılında İznik kasabası ile kasaba çevresinde Gölağzı adlı geniş arazide 300 hane kadar Kazan muhaciri iskan edilmek üzere gönderildiği belirtilmektedir.³⁸⁸ 1863 yılı sonlarında, İznik kasabasında iskan edilen Kazan muhacirlerden 160'sının Erzurum Eyaletinde iskan edilme talebinde bulunduğu görülmektedir.³⁸⁹

³⁸² BOA.BEO.NGG. Defter No: 758, s.256 (16 Cemaziyelevvel 1279) .

³⁸³ BOA.BEO.NGG. Defter No: 761, 48.

³⁸⁴ BOA.BEO.NGG. Defter No: 758, 38 (Safer 1280 / Temmuz 1863).

³⁸⁵ BOA.BEO.NGG. Defter No: 758, 102 (19 Rabiülevvel 1280 / 4 Eylül 1863).

³⁸⁶ BOA.BEO.NGG. Defter No: 758, 133 (13 Cemaziyelevvel 1280 / 27 Ekim 1863).

³⁸⁷ BOA.MVL. 528-58. Kırk iki hane Kazan muhacirlerinin vekilleri Mukdareddin imzalı ve 21 Şevval 1283 (26 Şubat 1867) tarihli arzuhal. Adapazarı Elmalı köyünde 50 kadar Kazan Tatar ailesi ikamet etmekteymiş ancak günümüzde bunlardan bir hanesi dahi kalmamıştır. <http://nogai.blogspot.com.tr/2010/12/adapazari-elmali-koyu-tatar-cocuk.html?view=classic>

³⁸⁸ BOA.A.MKT.MHM. 278-96. Muhacirin Komisyonuna tahrirat. Belge arkasında 17 Rabiülahir 1280 (1 Ekim 1863) tarihi kayıtdır.

³⁸⁹ BOA.BEO.NGG. Defter No: 761, 100. 9 Recep 1280 (20 Aralık 1863).

4- 1878 - 1910 Döneminde İskan Edilen Göçmenler

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası İstanbul göçmen akınına uğrayınca Sadaret vilayetlerden göçmen iskanına elverişli boş ve atıl durumdaki arazilerin belirtilmesini istediğinde gelen cevaplar arasında Kocaeli Sancağı yer almamaktadır. Yapılan araştırmalarda Trakya, Anadolu, Halep, Musul ve Basra'da toplam 10.425.881 dönüm boş arazi tespit edilmiştir.³⁹⁰

17 Haziran 1878 tarihli Şura-yı Devlet mazbatasında Suriye, Halep, Adana, Aydın, Hüdavendigar, Kastamonu, Konya, Sivas vilayetleriyle Amasya, Samsun, Kıbrıs mutasarrıflıkları dahilinde büyük miktarlarda muhacir iskan edilebileceği yapılan tahkikat ve mahallerinden alınan cevapliardan anlaşılmış olduğu, bu tarihe kadar taşralara sevk olunanlardan başka bahsi geçen yerlere kapasiteleri oranında taksim edilerek gerek İstanbul'da ve gerekse Varna ve Selanik iskelelerinde bulunan muhacirlerden buralara sevkleri ve iskanları için gereken emirler yazılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Kocaeli Sancağı dahilinde muhacir iskanına uygun arazi olmadığı alınan telgraflardan anlaşıldığından şimdilik buraya muhacir gönderilmeyip şimdiye kadar gönderilenlerinde tayin edilecek memurlar vasıtasıyla bir an evvel yerleştirilmeleri ve Kocaeli veya başka bir bölgede akrabaları olup ta yanlarına gitmek isteyenler olursa ise bunların gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁹¹

93 Harbi sonrası göç etmek zorunda kalan Çerkes ve Abazalar, özellikle dağlık ve ormanlık sahaları, Rumeli'nin step sahalarından gelenler ise plato düzlükleri ile alivüyal ovaları daha çok iskan mahalli olarak tercih etmişlerdir.³⁹² Rumeli'den göç eden Çerkesler'in büyük kısmı İzmir, Bursa, İzmit taraflarında yerleştirilmeyi istiyordu. Bunun temelde iki sebebi vardı birincisi bu bölgelerin ikliminin Kuzey Kafkasya ile benzerlik taşıması ikincisi bu bölgelere daha önce akraba ve hemşerilerinin gelip yerleşmiş olması. Göçmenlerin bu taleplerine karşın bahsedilen bölgelerde muhacir iskanına uygun arazilerin kalmadığı mahallerinden bildirilmişti. Bunun yanı sıra 93 Harbi sonrası Çerkeslerin Rumeli'ye geri dönmemeleri konusunda Rusya ve diğer büyük devletlerin muhalefeti nedeniyle

³⁹⁰ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s.163-164.

³⁹¹ BOA.İ.MMS. 59-2786. Şurayı Devlet 5 Haziran 1294 (17 Haziran 1878) tarihli. Çerks, Tatar ve Nogay muhacirlerinin çoğunluğu Suriye, Halep ve Adana bölgesine gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

³⁹² Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s. 228.

Osmanlı devleti onları Adana ve başta Suriye olmak üzere Lübnan, Ürdün, Filistin topraklarına göndermeye karar vermişti.³⁹³

Özellikle anavatanlarındaki yaşam alanlarına benzer bölgelere, dağlık ve ormanlık alanlara, yerleşmek isteyen Çerkes ve Abazalar için Suriye, Ürdün, Lübnan gibi bölgeler uygun iskan sahaları değildi. Cemalettin Özbay'ın aktardığına göre 93 Harbi sonrası Suriye, Lübnan, Ürdün gibi Orta Doğu'ya gönderilmiş olup bölgenin iklimine uyum sağlayamayan Çerkeslerden İstanbul'a geri dönmeyi başara bilenler Karamürsel kazası sınırları dahilinde araziler satın alarak Aktoprak, Fevziye, Karadere, Örencik, Tevfikiye köylerini kurmuşlardır. Bu köyleri kuranların ataları Kuzey Kafkasyalıdır.³⁹⁴

Sohum göçmenlerinin bir kısmı da Karahisar'da iskân edilmek üzere geçici süreyle Giresun kazasında yerleştirilmişti. Aslında bu göçmenler, Varna veya İzmid taraflarında iskân edilmeyi arzu ediyorlardı. Ancak, Varnanın tahliyesi söz konusu olup Kocaeli'de ise iskâna elverişli yer olmaması münasebetiyle olumlu karşılanmamıştı. Bununla beraber, Gümüşhane'de geçici yerleştirilen altı hanede 94 nüfus Sohum muhaciri, parçalanmış ailelerin birleştirilmesi siyaseti gereği yukarıdaki uygulamanın tersine Adapazarı'nda iskân edilebilmelerine gayret edilmiştir.³⁹⁵

Haziran 1878'te Şura-yı Devlet'in Kocaeli Sancağında yer olmadığı için şimdilik buraya göçmen gönderilmemesi görüşü İstanbul'a çok sayıda göçmenin gelmesi üzerine uygulanamamıştır. Çünkü Rumeli'de Rus saldırılarının neden olduğu panik ve göç sonucu 10 Eylül 1879 tarihine kadar sadece İstanbul'a 387.804 göçmen gelmişti. Bunun 274.875'i Osmanlı vilayetlerine sevk edilmiş ve sevk edilen bu

³⁹³ Bedri Habıçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s. 146-147.

³⁹⁴ Cemalettin Özbay, "Karamürsel İlçesinde Kuzey Kafkasyalı İmler", **Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi**, Yıl :8, Sayı: 48, 1978. http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/375_karamursel.htm Karamürsel'de 1900'lü yılların başlarında dahi Kafkasya muhacirlerinden iskan edilenler olmuştur. Örneğin 1901 yılında Karamürsel'de iskan edilen üç hane Kafkas muhacirine yardım yapılmıştır. BOA.A.MKT.MHM. 55-38. Sadaret'ten Dahiliye ve Maliye Nezaretleriyle Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığna 5 Şaban 1319 (16 Kasım 1901) tarihli tezkire.

³⁹⁵ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler", **On Dokuz Mayıs Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:6, Samsun, 1991, s.110.

nüfusun 9.081'i Kocaeli Sancağına gönderilmişti.³⁹⁶ Nüfus bölümünde ayrıntılı olarak aktardığımız 1881 tarihli belgeye göre ise Kocaeli Sancağında 93 Harbi sonrası 21.486 nüfus Rumeli Türkü, Çerkes, Sohum ve Batum muhaciri iskan edilmişti.³⁹⁷ 1886 yılı Ağustos ayında Şehremaneti Bulgaristan'dan göç edecek muhacirlerin iskanı için uygun ne kadar arazi bulunduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Bu noktada üç sene aralıksız ziraat edilmeyerek terk edilen arazilerin de tasarrufunun devlete geçmiş olacağı hatırlatılarak diğer sancaklarla birlikte Kocaeli Sancağına da muhacir iskan edileceği belirtilmiştir. Bunun için arazi memurlarının yanına gerektiği kadar zabtiye verilerek bu memurların nahiye nahiye dolaşıp incelemede bulunularak muhacir iskanına uygun arazinin bildirilmesi istenmiştir. Ancak Kocaeli sancağına her bölgeden çok sayıda muhacir gelmiş olduğundan sancak genelinde kesinlikle boş arazi kalmamıştır. Hatta arazi darlığından dolayı yerli halk ile muhacirler arasında anlaşmazlık eksik olmadığı gibi yerli ahali ve diğerleri tarafından ziraat edilmeyerek boş bırakılmış arazi dahi bulunmadığı yapılan tahkikat sonucunda anlaşılmıştır.³⁹⁸

Babıali ilerleyen yıllarda da, Bursa ve İzmir gibi belli noktalardaki yığılmaları önlemek için Anadolu'ya özel memurlar göndererek boş arazilerin tespitini yaptırılmıştır. Bu amaçla Muhacirin Komisyonu iskana uygun yerlerin tespit edilmesi için Anadolu'ya özel memurlar göndermişti. Bu memurların çalışmalarının sonuçlarının yer aldığı 19 Ocak 1892 tarihli ayrıntılı raporda Kocaeli Sancağı bulunmamaktadır.³⁹⁹ Bu durum bize Kocaeli sancağındaki yerel yöneticilerin sancak dahilinde boş araziler kalmadığına dair daha önceki yıllarda ki bildirimlerinin gerçeği yansıttığını göstermektedir. İpek'in "*öyle anlaşıyor ki vilayet ve sancaklar, muhacirlerin yerleştirilmesi vazifesinden kurtulmak için bölgelerinde arazi*

³⁹⁶ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s.108-109.

³⁹⁷ BOA.Y.PRK.KOM. 3-22.

³⁹⁸ BOA.DH.MHC. 4-85. İzmit Sancağı Mutasarrıflığından Şehremanetine 4 Ağustos 1302 (16 Ağustos 1886) tarihli yazı.

³⁹⁹ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri** s.165-168. BOA.Y.A.HUS. 255-64. Mahalleri ısharıyla Dahiliye ve Defter-i Hakani Nezaretlerinden vuku bulan tebligata müsteniden mukaddema tahrir olunup komisyon kaleminde mahfuz bulunan defterde mukayyed araz-i haliyenin miktarını mübeyyin cetvel. Bu cetvel Muhacirin Komisyonu baş katibi imzalı ve 8 Kanunısanı 1307 (20 Ocak 1892) tarihlidir.

*kalmadığını bildirmekteydiler” tespiti bu dönemler için Kocaeli Sancağı açısından geçerli gözükmemektedir.*⁴⁰⁰

Kocaeli Sancağında boş arazi kalmadığının bildirmesine rağmen göçmenler gönderilince bunlar için arazi tahsisinde güçlük yaşıyor muhacirler Adapazarı ovasında olduğu gibi bataklık, ormanlık veya engebeli yerlerde, vakıf veya çiftlik arazilerinde iskan ettiriliyordu. Arazi tahsisinde yaşanan güçlükler muhacirlerin uzun süre iskan edilememelerine ve bu nedenle muhtaç duruma düşmelerine neden oluyordu.

Babadağ Çerkes muhacirlerinden Mehmet Efendi ile Pişmak Bey 65 hane halkıyla beraber 1878 yılı başlarında İzmit tarafına gönderilmiştir. Bu muhacirler Uzuntarla adlı mahalde boş arazi bulunmuş olduğu halde Ankara’ya gönderilmelerinin teklif edildiğini belirterek bu durumun perişanlıklarına sebep olacağını ve bu nedenle bahsedilen arazide iskan edilmelerini talep etmişlerdir.⁴⁰¹ Bu arzuhalde birkaç gün sonra Tahir Bey imzasıyla yazılan bir başka arzuhalde Babadağ ahalisinden olup Kaymas nahiyesinde iskan olunmak üzere İzmit sancağına gönderilen Çerkes muhacirlerinin henüz iskan edilmedikleri ve bu nedenle muhtaç duruma düştüklerinden bahsedilerek gereğinin yapılmasının talep edildiği bildirilmektedir.⁴⁰²

1880 yılı Nisan ayında Sakarya nehri taşıp Adapazarı kasabası ve ovası sular altında kalınca bölgeye Yaver-i şehriyari kaymakam Zeki ve Miralay Süleyman Beyler gönderilmiştir. Bu görevliler sele dair incelemeler yaparken aynı zamanda muhacirlerin iskan edilememe meselesine dair tespitlerde de bulunmuşlardır. Bu tespitlere göre:

- Bu muhacirler üç guruptur. Birincisi Rumeli, ikincisi Çerkes, üçüncüsü Abaza muhacirleridir,

- bu üç guruba da iskanları zamanında gösterilen yerler şimdi şunun bunun tarafından sahip çıkılarak ziraatlarına muhalefet olunmaktadır ve bu nedenle çalı çırpıdan inşa ettikleri birer kulübeden başka hiçbir şeye sahip olamamaktadırlar,

⁴⁰⁰ Nedim İpek, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, s. 162.

⁴⁰¹ BOA.**BEO.AYN.** 837, s.5. İzmit Mutasarrıflığına tezkire. 26Nisan 1294 (8 Mayıs 1878).

⁴⁰² BOA.**BEO.AYN.** 837, s.4. İzmit Mutasarrıflığına tezkire. 20 Nisan 1294 (2 Mayıs 1878)

- Abazaların duyulan kötü ahlaklarından dolayı yerli halk kendilerinden kırıdır,

- Rumeli muhacirleriyle Çerkesler rençper ve belki de yerli halktan daha fazla çalışkan olduklarından iskanlarına hiçbir engel bulunmamaktadır,

-bu muhacirler şimdiye kadar hükümet ve daha önce gelip yerleşmiş muhacirlerin yardımları ile geçinmişler ise de bu yardımların sonsuza kadar devam etmesi mümkün değildir,

- içlerinde bulundukları olumsuz koşullar şiddetlenerek artar ise ileri de bir takım fenalıklara sebep olması muhtemeldir.⁴⁰³

Muhacirlerin boş olduklarını belirterek iskan edilmeyi arzuladıkları mahallerin her zaman boş araziler olmadığı görülmektedir. 1883 yılında Bulgaristan'ın Trnova kazasından göç eden 40 hane muhacir Adapazarı kazasında misafir olarak 5 yıl kadar kaldıktan sonra Sapanca Gölü civarında Akgürgen köyü denilen mezranın boş bulunduğunu iddia ederek burada iskan edilmelerini talep etmişlerdir.⁴⁰⁴ Bu muhacirlerin vekili Mehmet imzasıyla verilen arzuhal üzerine talep İzmit mutasarrıflığına yazılmış, mutasarrıflıktan gelen cevapta mezraya gönderilen arazi ölçüm (tahdid-i hudud) memurunun gerçekleştirdiği tahkikata göre bu arazinin beyan olunduğu gibi boş ve muattal olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁵

Karasu nahiyesine bağlı Melen köyü civarında Kozluk adlı mevkide Batum muhacirleri iskan etmiştir. Kasım 1903 tarihli bir belgeye göre 37 hanede 77 nüfus olan bu muhacirler on, on beş seneden beri burada iskan ederek arazi açmışlar ve hane inşa etmişlerdir.⁴⁰⁶

93 Harbi sonrası Kocaeli Sancağına gelen göçmenler arasında Boşnaklar da bulunmaktadır. Dört yüz yıl Osmanlı egemenliğinde kalan Bosna-Hersek, 1878

⁴⁰³ BOA.**Y.PRK.SGE**. 1-49. Yaver-i hazret-i şehriyari kaimakam Zeki ve Silahşor-i hazret-i şehriyari miralay Süleyman mühürlü ve tarihsiz arıza. 2- Necib Ahmed mühürlü ve 14 Nisan 1206 (26 Nisan 1880) tarihli tahrirat.

⁴⁰⁴ BOA.**DH.MKT**. 1547-68. Dahiliye Nezaretinden İzmit Sancağı Mutasarrıflığına 15 Eylül 1304 (27 Eylül 1888) tarihli tezkire.

⁴⁰⁵ BOA.**DH.MKT**. 1579-99. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 17 Kanunuevvel 1304 (29 Aralık 1888) tarihli tezkire.

⁴⁰⁶ BOA.**İ.DH**. 1423-16. İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 15 Teşrinisani 1319 (28 Kasım 1903) tarihli yazı.

Berlin Antlaşması ile Avusturya-Macaristan imparatorluğunun yönetimine bırakılmıştı. Avusturya-Macaristan imparatorluğunun siyasi, dini, ekonomik, kültürel ve toplumsal baskısı ve zulümleri sonucu çok sayıda Bosnalı Müslüman yurtlarını terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştı. 1878’de ki Avusturya-Macaristan işgali sonrası başlayan ilk göç dalgası 1882 yılında Avusturya’nın Boşnaklara askerlik mecburiyeti getirmesiyle hızlandı. Göçler 1893-1899 yılları arasında biraz durulsa da, 1900’de ki Dzabic hareketi ve 1908’de Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhakı ile kitlesel boyutta devam etmiştir.⁴⁰⁷

Osmanlı topraklarına göç eden Boşnaklar genellikle ulaşılabilen ilk iskân sahalarna yerleştirilmişlerdir. Başlangıçta Bosna iklimine yakın Bursa, İnegöl, Adapazarı, İzmir, Aydın ve Karamürsel gibi yerler tercih edilmiştir. Ancak ilerleyen zamanda iklim benzerliğine dikkat edilmeksizin Ankara, Adana, Sivas, Kütahya gibi farklı bölgelere de iskân edilmişlerdir. Osmanlı topraklarına göç eden Boşnakların sayısı konusunda 150.000 ile 300.000 arasında değişen farklı sayılar verilmektedir.⁴⁰⁸

İstanbul’da bulunan Bosna muhacirlerinin iskânı için sahillerde ne kadar münasip boş arazi olduğunun bir an önce bildirilmesi emrini içeren 30 Ekim 1883 tarihli padişah iradesine karşılık İzmit Mutasarrıflığından gönderilen yazıda sancak dâhilinde muhacir iskânına elverişli arazinin bulunmadığı bildirilmiştir.⁴⁰⁹ Buna rağmen devlet Kocaeli Sancağının özellikle Adapazarı ve Karamürsel kazalarına iskan edilmek üzere Boşnak göçmenlerini sevk etmiştir.

Bosna eşrafından iki şahsın hazırladığı ve muhtelif kaz ve vilayetlerde bulunan Bosna muhacirlere dair bilgi verilen evrakta Adapazarı’nda 1890 yılında henüz iskan edilmemiş Bosna muhacirlerinden 150 hanenin mevcut olduğu ve Karamürsel kazasında da henüz yerleştirilmeyen miktarı bilinmeyen Bosna muhacirinin bulunduğu belirtilmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Amra Dedeic-Kırbaç, “Boşnakların Türkiye’ye Göçleri” **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 35, Mart-Nisan 2013, s.5-18.

⁴⁰⁸ Fahriye Engili, **Boşnakların Türkiye’ye Göçleri (1878-1934)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2012, s. 323.

⁴⁰⁹ BOA.Y.A.HUS. 176-32.

⁴¹⁰ BOA.Y.PRK.KOM. 7-45. Belge tarihsiz olup katalog tarihi olarak 1306 (1888-1890) yılı verilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Kocaeli Sancağında Boşnakların iskan edildiği bölgelerin başında Adapazarı ve Karamürsel gelmektedir. Yöre Boşnakları arasında Karamürsel’de kurulan ilk Boşnak köyünün “İhsaniye” olduğuna dair kuşaktan kuşağa aktarılan bir söylence bulunmaktadır. Buna göre Berlin Antlaşması sonrası Bosna Hersek’in Avusturya işgaline karşı çıkan ve bu nedenle tutuklanıp idama mahkum edilen Saraybosnalı Hacı Ömer Bizoviç Bey, Sultan II.Abdülhamid’in girişimleriyle serbest bırakılmıştır. Daha sonra Anadolu’ya göç etmesi yönündeki davet üzerine maiyetiyle beraber Karamürsel bölgesine gelmiş ve bu günkü İhsaniye köyünün bulunduğu araziler kendisine padişah tarafından “ihsan” edilmiştir.⁴¹¹ Bu sözlü aktarımdan ve eldeki mevcut arşiv kayıtlarından İhsaniye köyünün hangi tarihte kurulduğu tespit edilememektedir. Ancak aşağıda tabloda da görüldüğü üzere kurulan ilk Boşnak köylerinden biri olduğunu ifade edebiliriz.

İzmit Mutasarrıflığına 11 Haziran 1895 tarihinde çekilen telgrafta Bosna ve Hersek muhacirlerinden livanın hangi kaza ve köylerinde kaç hane ve nüfus iskân edildiğini, bunun yanı sıra hane ve arazi verilmeyen ve çift gereçleri tedarik ettirilmeyen kaç hane ve nüfus olduğu ve muhacirlerin geldikleri tarihleri içeren defterin süratle takdiminin irade buyrulmuş olduğu ifade edilmiştir. Bu emir üzerine 26 Haziran tarihinde İzmit Sancağı Mutasarrıfı Musa Kazım liva merkezi ile Geyve ve Kandıra kazalarında Bosna ve Hersek muhaciri olmayıp Adapazarı ve Karamürsel kazalarında bulunanların göç tarihleri ve köylerinin isimleriyle hane ve nüfus miktarını içeren iki defterin Derviş Paşa’ya gönderildiği bildirilmiştir. Burada şunu ilave etmek gerekir ki 1895 yılı itibariyle Boşnak muhacirin bulunmadığı ifade edilen Kandıra kazasında 1900 yılı başlarında Kefken iskelesi mahallinde Bosna muhacirleri iskan edilmiştir.⁴¹² Yine 1900’lerin başında Bosna muhacirlerinin yerleştirildiği bir diğer bölge ise Karasu’dur.⁴¹³ (Bkz. Ekler 9)

Karamürsel kazası nüfus memurunun mühür ve imzasının yer aldığı 19 Haziran 1895 tarihli tabloda Karamürsel kazasına yerleşen Boşnak muhacirlerin nüfusu ve yerleşim alanları şu şekilde gösterilmiştir:

⁴¹¹ Erdoğan Özdemir, **Kaptan-ı Derya Karamürsel**, 4.baskı Zinde Yayınevi, Tarihsiz, s. 249. Sait Kaçapor,

⁴¹² BOA.İ.ML. 60-27. Şura-yı Devlet Maliye Dairesi 31 Ağustos 1320 (13 Eylül 1904) tarihli müzekkeresi.

⁴¹³ BOA.İ.DH. 1390-14. Maliye Nezaretinin 6 Eylül 1317 (19 Eylül 1901) tarihli yazısı.

Tablo 15:

Köy ve Mahalle İsimleri	Erkek	Kadın	Hane		Açıklama
Kayacık Mahallesi	9	9	6		Bu muhacirler 1296 (1880) tarihinden 1310 (1894) senesine kadar çeşitli tarihlerde gelerek iskan etmişlerdir. Tamamı hal ve iktidarı derecesinde iskan edilip arazi verilerek diğer ihtiyaçları sağlanmıştır.
Hacı Ömer Ağa Mahallesi	11	14	4		
Cami-i Atik Mahallesi	86	79	42		
İsmail Ağa Mahallesi	33	17	12		
Debbağhane Mahallesi	4	3	3		
Hayriye Köyü	173	156	83	Yeni olarak oluşan köyler	
Oluklu Köyü	126	92	39		
Karapınar Köyü	161	116	49		
İhsaniye Köyü	68	50	27		
Dere Köyü	28	26	13		
Eynebeyli Köyü	18	14	8		
	717	576	286		
	TOPLAM = 1293				

Aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Karamürsel’de ki yardıma muhtaç Boşnakların tespit edildiği 4 Ekim 1895 (22 Eylül 1311) tarihli tablonun altında yazılan “*Bosna ve Hersek muhacirlerinin Karamürsel kazasında ikamet edenlerin isimleriyle nüfus miktarlarının ve göç tarihlerinin ve ikametgah mahalleri ve nev’i sanatlarını ve ziraatten olup henüz mesken ve geçim vasıtası olarak bir şey tedarik edemeyip gerçekten aç ve yardıma en fazla muhtaç olup diğer mahallere nakl ile iskanları zaruri bulunanların seçilerek ona göre yapılması gereken diğer defterin gerçeğe uygun olarak düzenlenip ve bu muhacirlerin ileri gelenlerinden beş altı kişi ile Muhacirin Komisyonuna ve Belediye Heyetine mühürlettikten ve Kaza İdare Meclisinden de tasdik olunduktan sonra takdimi emr ve irade buyrulmuş*”

ifadesinden yukarıda genel olarak iskan mahalli ve nüfus bilgilerinin verildiği listenin dışında daha ayrıntılı bir defterin hazırlanmış olduğunu anlıyoruz. Ancak şuan için bu deftere arşiv kayıtları içerisinde rastlanılamamıştır.

Karamürsel merkez ve civarında hükümet tarafından henüz “*iskan edilmemiş*” muhacirlerin hane ve nüfus miktarlarıyla sanat ve göç tarihleri ile göç ettikleri yerleri içeren 21 Temmuz 1895 (20 Haziran 1311) tarihli defter ile yine Karamürsel’de ki yardıma muhtaç Boşnakların tespit edildiği 24 Eylül 1895 (12 Eylül 1311) ve 4 Ekim 1895 (22 Eylül 1311) tarihli kayıtlardan yola çıkarak muhacirlerin Bosna Hersek’in hangi bölgelerinden göç ettikleri, meslekleri, nüfusları ve göç tarihleri hakkında bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Buna göre Karamürsel’de iskan edilmemiş Bosna muhaciri sayısı 152 hanede 751 nüfustur. Bu nüfusun 330’u kadın ve 421’i erkektir. Yine henüz ne mesken ne de geçim vasıtaları tedarik edemeyip devletin yardımına en fazla muhtaç olan muhacirlerin nüfusu ise 38 hanede 106 kişidir.

Bu nüfusun göç ettikleri tarihlerin dağılımı ise şöyledir:

Tarih	Hane Sayısı	Tarih	Hane Sayısı	Tarih	Hane Sayısı	Tarih	Hane Sayısı	Tarih	Hane Sayısı
1879	2	1883	5	1887	3	1891	12	1895	6
1880	17	1884	14	1888	5	1892	31		
1881	3	1885	11	1889	12	1893	32		
1882	13	1886	16	1890	2	1894	5		

Yardıma muhtaç ve iskan edilmeyi bekleyen Boşnak muhacirlerin geçici olarak yerleştikleri mahaller ve sayılarına gelince Karamürsel Kasabası’na 69, Sarıkum Mahallesine 8, Karapınar köyüne 21, Hayriye köyüne 14, İhsaniye köyüne 1, Oluklu köyüne 5, Kaytazdere’ye 4, Dereköy’e 11, Yalakdere’ye 6, Ayazma’ya 2, Bosnalı Hacı Hafız Bey Çiftliği’ne 2, Bosnalı Feyzi’nin Çiftliği’ne 1, Kasım Ağa Çiftliği’ne 1, Kafla Çiftliği’ne 2, Mahmut Bey Çiftliği’ne 1 kişi iskan etmiştir.

Hane Sayıları İtibari İle Göçmenlerin Memleketleri ise şöyledir: Trebin 30 hane, Mostar 22 hane, Lubin 9 hane, İzvornik 7 hane, İstolce 28 hane, Koniçe 17

hane, Saray 7 hane, Liyubuška 5 hane, Travnik 23 hane, Ehlune 12 hane, Bany Luka 7 hane, Visoka 3 hanedir.⁴¹⁴

Kocaeli sancağında Bosna Hersek muhacirlerinin yoğun olarak bulunduğu bir diğer kaza ise Adapazarı'dır. Bu kazada ki Bosna muhacirlerinin bulunduğu mahaller ve nüfusları ise şöyledir:

Tablo 16:

İkamet Ettiği Mahalle ve Köy	Hane	Nüfus	İkamet Ettiği Mahalle ve Köy	Hane	Nüfus
Çukur Ahmediye	57	186	Babuşçular	30	163
Cami-i Cedid Mahallesi	64	310	Aziziye Mahallesi	27	129
Bahşiler Mahallesi	64	236	Çaykışla Köyü	20	81
Toplam	262	1105			

Adapazarı kazası nüfus memuru tarafından hazırlanan Bosna muhacirlerine ait iki defterden 20 Ağustos 1311 (1 Eylül 1895) tarihli ilk defterde yalnızca hanesi ve arazisi olmayan Bosna Hersek muhacirleri kaydedilmiştir. Bu defterle aynı tarihli diğer defterde ise muhacirlerin tamamı kaydedilerek bu muhacirler hane ve arazisi olan, hanesi olup arazisi olmayan, Bosna'ya firar etmiş bulunan, hanesi olup arazi açmış olan şeklinde açıklama eklenmiştir.

Adapazarı'ndaki Bosna muhacirlerinin iskanı ve arazi tedarikinde yaşanan sıkıntıya dair Bosna muhacirlerinden Hacı Adem Beyzade ile Mehmet Beyzade tarafından Derviş Paşa'ya hitaben bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda bir mesken tedarik edebilmiş 100 aile ile henüz mesken sahibi olamayan 45 hane halkının araziye muhtaç olduğu, 132 haneden ancak 6 hanenin 70'şer dönüm araziye sahip olduğu kalan 126 hanenin ise sahip oldukları arazinin bu miktardan aşağı ve ihtiyaçlarına yetersiz bulunduğu ifade edilmiştir. Adem ve Mehmet Beylere göre Adapazarı'nda arazisi olmayan bu kadar muhacirin olması, olanların dahi arazilerinin yeterli bulunmaması Adapazarı'nda muhacir iskanına uygun arazinin azlığından

⁴¹⁴ BOA.Y.PRK.UM. 32-65. 1-İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım'dan Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya 14 Haziran 1311 (26 Haziran 1895) tarihli tezkire. 2-Karamürsel kazası nüfus memurunun 7 Haziran 1311 (19 Haziran 1895) tarihli yazısı.

kaynaklanmamaktadır. Bunun sebebi muhacirlerin iskanı konusunda gönderilen padişah iradelerine mahalli yöneticiler tarafından uygun davranılmayarak Adapazarı'nda mevcut bir çok arazinin muhacirlere tahsis edilmemesinden ileri gelmektedir. Boş (hali) ve mahlul araziden olmak üzere Adapazarı'nda muhacir iskanına ve ziraata elverişli bir çok mahal padişah iradesi gereği muhacirlere verilmesi gerekirken yasalara aykırı olarak bazı yerli nüfuzlu kimselere ve memurlara verilmiştir. Örneğin kasabaya bir saat mesafede bulunan boş araziden eski belediye reislerinden ikisine yüzer dönüm fazla arazi ferağ ve temlik edildiği gibi nüfus memuru ve belediye katibi gibi memurlara da bedelsiz yerler verilmiş. Ayrıca Gökçeviran gölünün kurutulması bahanesiyle gölün dört tarafında göle dahil olmayan ve asla su altında bulunmayan yirmi dönümden fazla boş arazi ile kasaba ve köyler halkının baltalıkları ve mera ve eskiden Rumeli ve Bosna muhacirlerinin açtıkları tarlaların büyük kısmı Fenerler Müdürüne satılarak tapuları verilmiştir. Bir taraftan arazi bu şekilde başkalarına verilirken diğer taraftan kazaya gelen muhacirlere boş arazi olmadığı söylenerek iskan talebinde bulunmayacaklarına dair mahalli hükümet tarafından zorla senet alınarak bir çok aciz nüfus arazisiz kalmıştır.

Bu iddialara karşı Derviş Paşa gerek Adapazarı'nda ve gerek Kocaali Sancağı'nın diğer bölgelerinde bu gibi birçok desiseler ile nüfuzlu kimseler uhdesine geçmiş ve ziraat edilmeyen arazinin detaylı incelendiği halde yine de böyle bir iddia varsa bunun üzerinde durulması gerektiğini göstermiştir. Derviş Paşa, tapu kayıtlarının tahkik edilerek ahaliden sözüne güvenilir olanlarında incelenmesiyle bu gibi nüfuzlu kimselerin eline geçmiş ve boş kalmış olan arazinin daha sonra muhacirlere tahsisi ve kesin olarak iskanlarının gerçekleştirilmesi için Teftiş-i Askeriye Komisyonundan bir kişi ile Şehremaneti mühendislerinden bir kişinin boş arazi araştırması ve muhacir iskanı memurluğuyla İzmit bölgesine tayin edilip gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁵

⁴¹⁵ BOA.Y.PRK.MYD. 17-6. 1-Adapazarı kazasında hane ve arazisi olmayan Bosna muhacirlerinin miktarını gösterir 20 Ağustos 1311 (1 Eylül 1895) tarihli defter. 2- Adapazarı kazasında mukim bulunan Bosna muhacirlerinin miktarını gösterir 1 Eylül 1895 tarihli defter. 3- Adapazarında mukim Bosna muhacirlerinden Hacı Adem Beyzade ve Mehmet Beyzade imzalı ve Derviş Paşa'ya hitaben 1 Eylül 1895 tarihli arzuhal. 4- Adapazarı kaymakamlığının 21 Ağustos 1311 (2 Eylül 1895) tarihli yazısı.

1900'lü yılların başında Adapazarı'na göç eden Bosna muhacirleri Adapazarı kasabasına üç saat mesafede bulunan Karaboğaz adlı "mahlul" çalılıkta iskan etmiş ve burada birer hane inşa ederek etraftaki çalılığı temizleyerek arazi açmışlardır. Bu muhacirlerin çalıktan açtıkları arazinin Adapazarı eski belediye reisi İstefan Ağa kendi mülkü olduğunu iddia ederek mahalli mahkemede dava açmıştır. Muhacirlerin iddiasına göre mahkemede kendileri para cezasına çarptırıldıkları gibi birkaç gün içinde evlerini yıkmadıkları takdirde hükümet marifetiyle yıkılacağı ve civarındaki arazinin de satılacağı yolunda tehdit edilmişler ayrıca bu hususta kaza kaymakamlığına defalarca müracaat etmişlerse de bir sonuç alamamışlardır.⁴¹⁶

Yukarıda görüldüğü üzere 1900'lü yılların başlarında Adapazarı'na muhacir sevki devam etmektedir. Yine 1903 yılında 72 hanede 280 nüfus Batum muhaciri iskân edilmek üzere Adapazarı'na sevk edilmiş ve bunların iaşeleri için kırk bin kuruşun İzmit Mutasarrıflığına sarfına izin verilmiştir.⁴¹⁷

1877-1878 Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalan halklardan biri de Ahıska Türkleridir. Ocak 1892'de Batum'dan Trabzon'a vapurla gelmiş olan Ahıska muhacirlerinin vilayet dâhilinde boş arazi var ise oraya iskan edilmeleri yok ise Sivas ve Ankara vilayetleriyle haberleşerek oralara sevk edilmesi Trabzon vilayetine yazılmıştır. Trabzon vilayetinden gelen cevapta ise bu muhacirlerin 185'inin Samsun'a çıktığı ve 97'sinin ise İzmit'e gitmek üzere vapurda kaldığı bildirilmiştir.⁴¹⁸

Rumeli muhacirlerinden 62 nüfus İzmit'te meskun akrabaları bulunduğundan herhangi bir yardım ve muafiyet talep etmemek üzere iskan için akrabalarının yanına sevklerini talep etmişlerdir. Bu muhacirlerden sözlerine dair senet alınarak 30 Mart 1909 günü posta vapuru ile gönderilmişlerdir. Bununla birlikte İzmit'e vardıklarında

⁴¹⁶ BOA.A.MKT.MHM. 529-25. Sadaretten İzmit Mutasarrıflığına 15 Nisan 1322 (28 Nisan 1906) tarihli tezkire.

⁴¹⁷ BOA.A.MKT.MHM. 522-16. 1- Maliye Nezaretinin 23 Nisan 1319 (6 Mayıs 1903) tarihli yazısı. 2- Sadaretten Maliye Nezaretine 24 Nisan 1319 (6 Mayıs 1903) tarihli tezkire.

⁴¹⁸ BOA.DH.MKT. 1916-70. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 15 Kanunusani 1307 (27 Ocak 1892) tarihli tezkire.

her hangi bir yardım ve muafiyet gösterilmemesi hususunun İzmit mutasarrıflığına telgrafla bildirilmesi Muhacirin İdaresince gerekli görülmüştür.⁴¹⁹

20. yüzyılın başlarında daha önce, 1883 yılında kesinlikle muhacir iskan edilecek arazi kalmadığının mahalli yönetim tarafından bildirildiği Yalova’da Aydos muhacirlerinden 27 hanelik bir gurubun iskan talebi gündeme gelmiştir. 1902 yılında göç eden 27 hane Aydos muhaciri hiçbir mahalde iskan olamayınca sefaletle düşmüşlerdir. Bu muhacirler Yalova kazasına tabi Kabaklı köyü civarında Kuru çeşme, Kestane bayırı, Zincir boğaz, Çay dere (Taşlık) adlı mahalde kain kırk hane muhacirin iskanına yetecek boş arazi bulunduğunu bizzat müşahade ettikten sonra bu arazide iskanlarını talep etmişlerdir.⁴²⁰

93 Harbi sonrası gelen muhacirlerin Kocaeli Sancağının hangi mevkilerine yerleştikleri ve hangi köyleri kurduklarına dair kayıtların yer aldığı muhacir iskan defterleri maalesef ki İzmit kazasına ait iki defter dışında günümüze ulaşamamıştır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan ve İzmit kazasına ait olan iki adet “Muhacir İskân Defteri/Arazi Tevzi Defteri”nden 1889 yılı itibariyle göçmenlerin yerleşim alanlarını kökenlerine göre sıralayabiliriz. Buna göre:

Gürcü Yerleşim Alanları:

- 1- Çubuklu Bala: Gökçeviran, Yassıbağ ve Kuloğlu divanlarıyla komşudur.
- 2- Balaban: Çepni ve Tatar köyleri ile komşudur.
- 3- Şirin Sulhiye: Abaza Hikmetiye ve Tatar Nusretiye ile komşudur.
- 4- Nimetiye: Bahçecik nahiyesine bağlıdır. Hasaneyn, Bahçecik, Yeniköy ve Akhisar köylerine komşudur.
- 5- Mamuriye: Bahçecik nahiyesine bağlıdır. Siretiye, Ferhadiye, Nüzhetiye ve Ümniye köyleri ile komşudur.
- 6- Ahmediyeye: Mesruriye, Lütfiye ve Sofiye köyleri ile komşudur.
- 7- Hamidiye: Selimiye, İcadiye ve İhsaniye köyleri ile komşudur.
- 8- Şevketiye: Mesruriye, İcadiye ve Yeni Mahalle ile komşudur.

⁴¹⁹BOA.DH.MKT. 2781-69. Dahiliye Nezareti Muhacirin İdaresinin 17 Mart 1325 (30 Mart 1909) tarihli yazısı.

⁴²⁰ BOA.A.MKT.MHM. 522-20. 1- 25 muhacirin adının yer aldığı ve Sadaret’e gönderilen 23 Nisan 1319 (6 Mayıs 1903) tarihli arzuhal. 2- Sadareten Muhacirin-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığına 24 Nisan 1319 (7 Mayıs 1903) tarihli tezkire.

- 9- Siretiye: Ümniye, Mamuriye, Hasaneyn, Nüzhetiye, Yeni Mahalle ile komşudur.
- 10- İcadiye: Hamidiye, Şevketiye ve Yenimahalle ile komşudur.
- 11- Hasaneyn: Akhisar, Siretiye ve Ümniye ile komşudur.
- 12- Yeni Mahalle: Siretiye, İcadiye, Şevketiye ile komşudur.
- 13- Nüzhetiye: Ümniye, Hasaneyn ve Mamuriye ile komşudur.
- 14- Lütfiye: Ahmediye, Sofiye, Selimiye ile komşudur.
- 15- Ümniye: Nüzhetiye, Mamuriye, Ferhadiye ve Hasaneyn ile komşudur.

Laz Yerleşim Alanları:

- 1- Sofiye: Ahmediye, Lütfiye ve Senaniye ile komşudur.
- 2- Servetiye: Bahçecik nahiyesine komşudur.
- 3- Mesruriye: Şevketiye ve Ahmediye ile komşudur.
- 4- Çepni: Bölgenin en eski köylerinden olan Çepniye ait araziden Rumeli Türk ve Tatar muhacirleriyle birlikte Batum Laz muhacirlerine de arazi verilmiştir.
- 5- İfrazkiye: Çepni, Arslanbey ve Şefkatiye köylerine komşudur.
- 6- Şefkatiye: İfrazkiye ve Arslanbey köyleri ile komşudur.
- 7- Çubuklu Osmaniye: Çubuklu Bala ile bir divan olarak değerlendirilmekte

Rumeli Türk Yerleşim Alanları

- 1- Kızılıklı: Eski yerleşim olan Kızılıklı köyünce 22 hane Türk muhacire ev ve tarla verilmiştir.
- 2- Camili ve Kefere Kıрма Köyleri: Resullü Divanına tabi
- 3- Nusretiye: Çepni ve Gürcü Şirin Sulhiye köylerine komşudur.

Tatar Yerleşim Alanları

- 1- Camili: Resullü divanına tabidir. Kazan muhacirleridir.
- 2- Tatar Nusretiye: Ahali-i kadime hükmüne girmiş olan bu köye sonradan 15 hane Rumeli Türkü, Tatar ve Abaza iskan etmiştir.

Abaza Yerleşim Alanları

- 1- Karapınar: Resullü divanına tabidir
- 2- Hikmetiye: Maşukiye ve Şirinsulhiye ile komşu
- 3- Selimiye: Lütfiye, Hamidiye ve İhsaniye ile komşu

Çerkes Yerleşim Alanları

- 1-Ketenciler: Uzuntarla köyü, Kirazoğlu ve Emin Bayraktar Çiftlikleriyle komşudur.
- 2- Teşvikiye (Acısu): Maşukiye, Uzuntarla ve Ramiye köyleriyle komşudur.

3- Ramiye (Tepetarla): Çepni köyüne komşudur.

4- Uzuntarla: Eşme-i Müslim ve Gayrimüslim, Ketenciler ve Teşvikiye (Acısu) köyleri ile komşudur.

Bu köylerin hane sayısı, verilen emlak ve arazi adediyle bunların iskan memurlarınca kontrol edilip tescil edildiği tarihler ise şöyledir:

Tablo 17:

Köyün Adı	Bağlı olduğu merkez	Hane	Emlak ve Arazi Adedi		Muhacirlerin Geldiği Bölgeler ve Kökenleri	Tescil Tarihi
Selimiye	İzmit	43	219		Batum Abaza	28.6.1304
Nimetiye	Bahçecik	26	79		Batum Gürcü	1.7.1304
Uzuntarla	İzmit	78	527		Rumeli Çerkez	10.5.1305
Mesuriye	İzmit	34	208		Batum Laz	14.4.1304
Mamuriye	Bahçecik	33	215		Batum Gürcü	23.3.1304
Ahmediye	İzmit	26	130		Batum Gürcü	24.4.1304
Hamidiye	İzmit	91	676		Batum Gürcü	10.7.1304
Şevketiye	İzmit	18	166		Batum Gürcü	14.4.1304
Siretiye	Bahçecik	34	295		Batum Gürcü	1.4.1304
İcadiye	Bahçecik	21	131		Batum Gürcü	17.6.1304
Servetiye	Bahçecik	18	208		Batum Laz	27.7.1304
Hasaneyn	Bahçecik	52	309		Batum	17.3.1304
Yenimahalle-1	Bahçecik	53	138	341	Batum Gürcü	21.4.1304
Yenimahalle-2			203			
Nüzhetiye	Bahçecik	63	369	473	Batum Gürcü	28.4.1304
Ferhadiye			104			
Sofiyiye	İzmit	34	250			14.6.1304
Ümmiye	Bahçecik	18	115		Batum Gürcü	23.3.1304
Lütfiye		40	274		Batum Gürcü	9.6.1304
Kızılıklı	İzmit	22	49		Rumeli Türk	19.9.1304
Çubuklu Osmaniye ve Çubuklu Bala	Çubuklu Divanı	İzmit	54	253	Batum Laz + Batum Gürcü	5.8.1304
Camili	Resullü Divanı	İzmit	22	73	Rumeli Türk	15.9.1304
Kefere Kıрма						
Karapınar			173		Abaza	13.9.1304
Ketenciler	İzmit	104	586		Rumeli Çerkez	13.9.1304
Teşvikiye (Acısu)	İzmit	39	147		Çerkez	19.4.1305
Ramiye	İzmit	55	178		Rumeli Çerkez	16.8.1304
Şevkatiye	İzmit	50	361		Batum Laz	13.7.1304
Efraziye	İzmit	62	272		Batum Laz	11.7.1304
Balaban	İzmit	5	16		Batum Gürcü	2.2.1304
Tatar Nusretiye	İzmit	31	50		Rumeli Türk, Rumeli Tatar + Abaza	25.8.1304
Hikmetiye	İzmit	84	276		Abaza	24.6.1304
Şirin Sulhiye	İzmit	64	328		Batum Gürcü	23.8.1304
Çepni ve Efraziye köylerinde meskun	İzmit	-	36		Rumeli Tatar ve Türk,	23.7.1304

muhacirlere				Batum Laz	

1892 yılı itibariyle, Kocaeli Sancağında iskan edilmiş olan muhacirlerin bir kısmının iskan edildikleri mahaller ve kökenlerini adli gerekçeyle hazırlanmış bir tablodan tespit edebilmekteyiz. İzmit, Bandırma ve Milahiç taraflarında iskan etmiş Çerkez kabilelerinin yerli halka karşı teşebbüs ettikleri cinayetlerin tahkiki için Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi baş katibi Sadık Bey görevlendirilmiştir. Sadık Bey Kocaeli sancağında göçmen köylerinden yalnız kaza mahkemelerinde vukuatı kayıtlı olan köylerde iskan edilen muhacirlerin kökenleri ve nüfusları ve hane ve arazisinin gösterildiği cetvel hazırlamıştır. Sadık Bey, Muhacirlerin haneleri sayısı hakkında tapu katipleri tarafından verilen mühürlü defterde ki kayıtların nüfus memurlarının defterlerindeki kayıtlara külliye aykırı olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle hane sayılarının genellikle tapu defterine uymadığı ifade edilmiştir. Tahkik memuru tarafından tanzim ettirilen bu tablo 21 Mayıs 1892 tarihiyle İzmit Sancağı İdare Meclisince tasdik edilmiştir.⁴²¹ Bu tabloya göre Kocaeli Sancağı kazalarında yer alan muhacir köyleri şunlardır:

Tablo 18:

İzmit Kazası							
	Hane	Nüfus			Hane	Nüfus	
Hikmetiye	60	100	Abaza	Uzuntarla	93	321	Çerkes
Ramiye (Tepetarla)	54	131	Çerkes	Maşukiye	102	208	Çerkes
İcadiye	25	110	Batum Gürcü	Akzığır	38	132	Batum Gürcü
Ketenciler	117	345	Çerkes	Saniye (İhsaniye)	71	225	Tatar
Şevketiye	20	61	Batum Gürcü	Hasaneyn	51	161	Batum Gürcü
Ahmediye	29	108	Batum Gürcü	Siretiye (Bıçkıdere)	39	104	Batum Gürcü
Selimiye	50	239	Batum Gürcü	Karapınar	41	183	Çerkes
Çubuklu Osmaniye	32	96	Batum Gürcü	Mamuriye	38	112	Gürcü

⁴²¹ BOA.Y.MTV. 63-108.

Şefkatiye	52	255	Batum Laz	Kazgandere	6	17	Gürcü

Adapazarı Kazası							
	Hane	Nüfus			Hane	Nüfus	
Soğuksu	93	285	Abaza	Kemaliye	49	194	Kafkasya
Gebeş Ömerde Halil Bey	46	174	Abaza	Mağara (İlyasiye)	55	242	-
Canbolat Bey	40	135	Abaza	Kargalı	-	-	-
Kurudil	34	234	Çerkes	Soğucak	59	280	Rumeli muhacirleri
Şadiye	59	236	Çerkes	Bedilde Hasan (Beslan Bey)	-	-	Çerkes
Çaybaşında Bizdarın Bey	-	-	-	Yanık	-	-	-
Neviye	41	165	Çerkes	Bedilde Şahin Bey	37	160	Çerkes
Taşburun ⁴²²	-	-	-	Akbağlık	12	32	Çerkes
Kuzuluk ⁴²³	105	396	-	Hüseyin Şeyh	56	222	Çerkes
Kayalar	2	6	-	Çakallık	37	160	Çerkes
Ahmediye	52	170	Çerkes	Aktüfek	51	245	Çerkes
Maksudiye	100	368	Çerkes	Yortan	14	67	Yerli ahali arasında Rumeli ve Batum muhacirleri iskan olmuştur
Uzuncaorman	37	128	Kafkasya	Sarıyar	-	-	Çerkes
Bedilde Tahir Bey	95	308	Kafkasya	Şükriye	59	198	Batum Gürcü
Bedilde Kadir Bey	68	274	Kafkasya	Seyyid Bey	-	-	-
Kırkpınar ⁴²⁴	-	-	-	İrfaniye Sani	25	82	Çerkes

⁴²² Bu köye dair “tapu katibi tarafından verilen defterde Bıçkıdere, Salahiye ve Taşburun nam-ı diğer Aziziye köyleri bir yerde gösterilmiş” açıklaması yapılmıştır.

⁴²³ Bu köyün de tapu defterinde görülemediği notu eklenmiştir.

⁴²⁴ Bu köyle ilgili açıklama kısmında “İş bu köyün mahkeme defterlerinde bir cerh ve diğeri sirkat olmak üzere iki vukuatı kayıtlı bulunmuş ise de nüfus memuruyla tapu kâtibi tarafından verilen defterlerde bu adda bir köy gösterilmemiştir” notu eklenmiştir. Bu durum köyün adı nüfus ve tapu defterlerinde “Şadiye” olarak kaydedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Beylik Kışla ⁴²⁵	-	-	-	Güzel Ahmed Bey	25	101	Çerkes
Teşvikiye (Kalayık)	80	405	Kafkasya				

Geyve Kazası			
	Hane	Nüfus	
Cami-i Kebir Mahallesi	10	48	Geyve Kasabasında yerli halk ile beraber iskan olunan Rumeli muhacirleri mahallesi
Boğaz	44	179	Çerkes
İkramiye	-	-	-
Behaiye	-	-	Rumeli muhacirleri
Alem Bey	-	-	Batum muhacirleri
Mekece	22	103	Yerli halk arasında iskan edilen Rumeli muhacirleri

Kandıra Kazası							
	Hane	Nüfus			Hane	Nüfus	
Acı Elmalık	30	294	Abaza	İhsaniye	29	90	Çerkes
Beylerbeyi	62	166	Barum muhacirleri	Adatepe	-	-	Abaza
Kolcıoğlu	-	-	Abaza	Koyun Ağılı	115	428	Abaza
Fethiye	38	115	Abaza	Kozcu	40	151	Abaza
Cafer Bey	49	-	Abaza	Sultaniye (Limandere)	47	379	Abaza
Karaağaç	23	114	Batum				

Karamürsel Kazası							
	Hane	Nüfus			Hane	Nüfus	
Hamidiye	59	333	Çerkes	Kirazlı	28	130	Çerkes ve Rumeli muhacirleri
İlyas	13	86	Rumeli muhacirleri	Denizçalı	21	99	Rumeli muhacirleri
Kaytazdere	34	132	Rumeli muhacirleri	Başkiraz	31	149	Batum Gürcü muhacirleri
Feyziye	97	439	Çerkes	Sultaniye (Oluklu)	30	147	Boşnak

⁴²⁵ Bu köyün tapu katibi tarafından verilen defterlerde yer almadığı notu eklenmiştir.

Suludere	10	30	Batum Laz muhacirleri	Tavşanlı	11	45	Yerli halk arasında iskan edilen Çerkes muhacirler
Soğucak	86	377	Çerkes	Tevfikiye	47	225	Çerkes

Sonuç olarak 1856-1910 yılları arasına Kocaeli Sancağında iskan edilen muhacirler ve kurulan muhacir köyleri hakkında aktardığımız bilgiler şüphesiz ki bunlarla sınırlı değildir. Osmanlı Arşivlerinde ve saha da yapılacak yeni araştırmalarla bugün varlığını devam ettiren veya var olmayan birçok muhacir yerleşim alanı tespit edilebilecektir.

5- Göçmenlerin Nakil Talepleri ve Kocaeli Sancağı.

Muhacirlerin nakil taleplerini üç kısımda değerlendirmek gerekir. Bunlardan ilkinin Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerinde geçici veya daimi olarak iskan ettirilmiş muhacirlerin iklime uyum sağlayamama yaşam koşullarının elverişsizliği veya Kocaeli sancağında yerleşmiş akraba, hemşeri veya kabilelerinin yanına gelme isteklerinden kaynaklan talepler oluşturmaktadır. İkinci ve üçüncü kısmı ise Kocaeli Sancağında iskan etmiş muhacirlerin çeşitli sebeplerle sancak dışında başka bir bölgeye veya sancak içinde başka bir mahalle nakil talepleri oluşturmaktadır.

Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine gönderilmiş olan muhacirlerin Kocaeli sancağına nakil taleplerinin ekserisini kabile ve akrabalarının yanında yerleşme isteği oluşturmuştur. Göç sürecinde yaşanan karmaşada aile bireyleri bazen yanlışlık farklı bölgelere gönderiliyor veya göç yolculuğunda bir birlerini kaybediyorlardı. Bu durumda parçalanmış ailelerin nakil talepleri gündeme geliyordu. Bu nedenle Kocaeli Sancağına nakil taleplerinin bir kısmı sancakta yerleşmiş aile bireylerinin daveti şeklinde bir kısmı da sancak dışındaki bireylerin nakil talebi şeklinde gerçekleşiyordu.

Çerkez muhacirlerinden ve Ubih (Vubih) kabilesinden Kanyolat Bey 12 nüfusluk ailesi ile Samsun sancağı Kavak kazasında bir hayli vakit misafir olarak kaldıklarını ifade etmiştir. Kanyolat Bey akrabalarının Sapanca'da iskân edilmiş olduğunu ve kendisinin yaşının küçük olup akrabalarından ayrı olarak iskan

edemeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle Kanyolat Bey ailesiyle birlikte Sapanca'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Kendisinin talebinin Sapanca'da ki eniştesi Arslan Giray Bey yanına giderek onlara tahsis edilmiş olan arazide yerleşmek olduğunu ve devletten ise yalnızca öküz, tohum ve iskânlarına değin yevmiye verilmesini talep ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Kanyolat Bey Muhacirin idesine çağrılıp ifadesi alındığında İstanbul'dan İzmit'e gittiği ve orada yerleştiği anlaşılmıştır. Kanyolat Bey ifadesinde bir kez daha talebinin Samsunda alamadığı öküz ile ziraat ve sair malzemelerin İzmit Mutasarrıflığı tarafından verilmesi olduğunu tekrarlamıştır. Ancak Muhacirin İdaresi bu iddianın doğruluğu hakkında bilgi sahibi olmadığından Kanyolat bey'e Samsunda öküz ve malzeme verilip verilmediğinin Canik Mutasarrıflığından öğrenilmesi gereğini belirtmiş ve akabinde mutasarrıflıktan bu hususta açıklama istenmiştir.⁴²⁶ Bu süreçte dikkat çekici bir nokta Kanyolat Bey'in nakil talebi sonrası devletten gelecek cevabı beklemeksizin ve resmi olarak izin almadan ailesini Sapanca'ya nakletmiş olmasıdır. Muhacirin İdaresi bu durumu öğrendiğinde her hangi bir olumsuz tutum sergilemeyerek izinsiz nakil işlemine karşı çıkmamıştır.

Muhacirlerin aile bireylerinin yanlarına nakil talebine bir diğer örnek ise Adapazarı'nda meskun Çerkez muhacirlerinden ve Brekay kabilesinden Hacı Ali Bey'in talebinde görülmektedir. Adapazarı'nda Orman köyünde (Akyazı Yeniorman köyü) iskan etmiş olan Hacı Ali Bey, Vidin sancağında Lom kazasına bağlı İzlik köyünde bulunan 3 oğlu ve onların çocuklarıyla birlikte toplam yedi nüfusun yanına nakil edilmesini talep etmiştir. Durum Osman Paşaya sorulduğunda muhacirlerden yakın akrabalarından ayrı düşmüş olanlarının bir birleriyle kavuşturulmaları talimat hükümleri gereği olduğu ifade edilmiştir. Ancak bunların Hacı Ali beyin gerçekten oğulları ve akrabaları olup olmadığının Muhacirin İdaresince bilinmediğinden mahallince inceleme yapıldıktan sonra talimat hükümlerine göre gereğinin yapılması Tuna Vilayetine bildirilmiştir.⁴²⁷

⁴²⁶ BOA.MVL. 522-60. 1- Ubih kabilesinden Berzeg cinsinden Kanyolat Bey imzalı ve 25 Şaban 83 (2 Ocak 1867) tarihli arzuhal. Arzuhal'in arkasında Muhacirin İdaresinin 6 Zilkade 1283 (13 Mart 1867) tarihli ilamı. 2- Sadaret'ten Canik Mutasarrıflığına 18 Zilkade 1283 (25 Mart 1867) tarihli şukka.

⁴²⁷ BOA.MVL. 497-47. Tuna vilayetine şukka. Belge arkasında 19 Muharrem 1283 (3 Haziran 1866) tarihi kayıtlıdır.

Yukarıda bahsedilen nakil talebinden bir süre sonra bir başka nakil talebinde benzer bir durum ifade edilmiştir. Ali Bey, Vidin taraflarında bulunan dört evladı ve iki gelininin kendi yanına gönderilmesine dair izin talebinde bulunmuştur. Bu konuda Vidin Eyaletinden gönderilen 7 Eylül 1867 tarihli yazıda bunların beş nüfus olarak Hamidiye köyünde bulundukları ve İzmit'e gönderilmeye razı oldukları ancak fakir olduklarından yol ve diğer masraflarının devlet tarafından karşılanmasını talep ettikleri bildirilmiştir. Muhacirin İdaresi bu gibi masrafların talep sahibine ait olduğu bildirilmiş olmasına rağmen Hacı Ali'nin yüz yaşını aşmış yoksul biri olarak devletin yardımına layık olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca akrabalarından ayrı düşen muhacirleri birleştirmek için gereken masrafların bazen devlet tarafından karşılanmasına dair örnekler olduğundan kış gelmeden bu muhacirlerin yol masrafları karşılanarak İstanbul'a gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁴²⁸ Muhtemelen bu iki talepteki kişi aynı Ali Bey'dir.

Hükümet göçmenlerin uygun bir mahalde iskan ettirildikten sonra burayı terk ederek başka bir yere yerleşmelerine olumlu bakmamaktaydı. İskan etmiş muhacirlerin bulundukları yerden başka bir yere gitmelerine izin verilmesi iskan sürecine zarar verdiğinden gerçekten ihtiyaç olmadıkça yani Babıali'den yazı yazılmadıkça buna müsaade edilmemesi Sadaret emriyle ifade edilmiştir. Bu konu daha önce de mülkiye memurlarına bildirilmiş ise de bazı yerlerde gereken dikkat gösterilmeyerek muhacirlerin başka yerlere gitmelerine ruhsat verildiği görülmüştür. Bunun üzerine bir daha bu durum her nerede görülür ise bundan memurların mesul tutulacağı ifade edilmiştir. 20 hanede 130 nüfusluk bir muhacir gurubu Samsundan Saz kazasına gönderilmiştir. Daha sonra bunlardan 18 hanesi İzmit sancağına giderken kalan iki hanede 13 nüfus ise Saz kazasında kalmıştır. Kalanlara arazi gösterilip çift araçları teklif edilmişse de bunlardan yalnız biri erkek ve diğerleri kadın ve çocuk olduğundan bu teklifleri kabul etmeyerek Amasya'da ki kabile ve akrabalarının yanına gitmek konusunda ısrar etmişlerdir. Kastamonu Mutasarrıflığından bu konuda ne yapılması gerektiği sorulduğunda Osman Paşa muhacirlerin meskun oldukları mahalden gönderilmeleri zirai faaliyetlerini engelleyeceği ve yevmiye verilmesi taleplerine neden olacağından yasaklanmış

⁴²⁸ BOA.MVL.1074-39. 1- Tuna Vilayeti'ne şukka. Belge arkasında 11 Cemaziyelahir 1284 (9 Ekim 1867) tarihi kayıtlıdır.

olduğunu belirtir. Ancak bunun yanısıra muhacirlerden yakın akrabalarından ayrı düşenlerinin bir biriyle kavuşturulması talimat hükümlerinden olduğundan bunların yalnız biri erkek olup geçimlerini sağlayamayarak sıkıntı çektikleri ve gidecekleri yerin dahi oraya yakın olduğu anlaşıldığından bunların yakın akrabalarının gerçekten orada olduğu anlaşılır ise gitmelerine ruhsat verilmesi gerekeceğini belirtmiştir.⁴²⁹

İskan bölgesinin değiştirilmesi taleplerinin bir diğer gerekçesi ise ekonomiktir. Muhacirlerin iskân ettikleri bölgelerin arazisinin tarıma veyahut yetiştirmeyi istedikleri ürünlere elverişli olmayınca başka bir mahalle nakledilmek istemişlerdir. Örneğin Ağacli bölgesinde iskân edilmiş olan 10 hane Çerkez muhaciri, arazinin ziraat ve hırsate uygun olmaması nedeniyle muhtaç duruma düşmüşlerdir. Çünkü kendilerinin ifadesiyle Çerkez halkının çoğunluğunun yiyecekleri (mekulat) daha çok mısır ve darı olduğunda Ağacli bu ürünlerin tarımının yapılması için uygun olmadığından geçimlerini sağlayamamışlardır. Bu nedenle mısır ve darı ziraatına oldukça uygun olduğunu belirttikleri Çepni dağı eteğinde ve Gülsular (?) olarak adlandırılan bir tarafında Türk halkı ve diğer tarafında Tatar meskûnların olduğu boş arazide yerleşmek istemişlerdir. Bunu isterken devletten nakliye, bina ve buna benzer masraflar için hiçbir talepte bulunmayacaklarını ve bunların tamamını kendileri karşılayacaklarını belirtmişlerdir. Muhacirin İdaresi bu talebe dair mütalaasında muhacirlerin ayrıca ilk sene elde edilen ürünün öşür vergisini vereceklerini dahi şifâhen bildirdiklerini ifade etmiştir.⁴³⁰

Bazen arazilerinden memnun olmayıp nakil talebinde bulunan muhacirler, başka muhacirlerin verimli geniş arazilere iskan edildiğini, hayvan, araç ve gereçler verilip refah içinde yaşadıklarını örnek göstermişlerdir. Örneğin Çerkez muhacirlerinden ve Abazah kabilesinden 10 hane Bursa dâhilindeki Yenişehir kazası köylerinde iskan edilmiş, hayvan ve sair malzemeleri devlet tarafından verilmiştir. Ancak bu muhacirler adına bir arzuhal yazdıran Mustafa kendilerine ziraat ve rençperlik edecek uygun bir mahal gösterilmemiş olduğunu ve bir çoğunun cami ve

⁴²⁹ BOA.MVL. 720-81. 1-Kastamonu mutasarrıfından Sadaret'e 25 Zilkade 1282 (10 Nisan 1866) tarihli arıza. 2-Kastamonu mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 7 Muharrem 1283 (22 Mayıs 1866) tarihi kayıtlıdır.

⁴³⁰ BOA.DH.MHC. 1-51. On hane Çerkez muhacirinin vekili İbrahim imzalı ve 2 Teşrinisani 1286 (14 Kasım 1870) tarihli arzuhal ve arzuhal üzerinde Muhacirin İdaresi'nin 27 Şaban 1278 (20 Kasım 1870) tarihli ilamı. BOA.BEO.AYD. 1136, s. 169, 210. 4 Muharrem 1288 (25 Mart 1871).

han köşelerinde, şurada burada süründüklerini ifade etmiştir. Mustafa yalnız kendilerinin değil iskân ettikleri bölgenin yerli halkının dahi geçimlerini sağlayacak tarla ve araziye şiddetle ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Bu nedenle taşlık bir dağ mahallinde kalmalarının ne kendilerine ne de devlete bir menfaat sağlamayacağından Kuzuluk ve Hendek arasında dere olarak boş bir mahalde ziraata elverişli fazlaca alan olduğundan buraya yerleşmek istemişlerdir. Buraya yerleşmelerinin hiç kimseye zararı olmayacağı gibi yolculuk masraflarını da kendileri karşılayarak devlete de bir yükleri olmayacağını ifade etmiştir.

Bu talep konusunda Osman Paşa'nın görüşü sorulduğunda paşa, muhacirlerin pek çoğunun iskan edildiklerinde yevmiyelerinin kesileceğini bildiğinden bir sene daha yevmiye alabilmek amacıyla böyle taleplerde bulunanlar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bursa ve çevresinde bulunan muhacirlerin yerleştirilmesi için bir iskan memuru bulunduğundan bu muhacirlerin öyle arazisi olmayan bir yerde bırakılmasının söz konusu olmadığı gibi yine de her ihtimale karşı iddianın yerel memurlar tarafından incelenerek bu mahalde arazi olmadığı veyahut bu muhacirlere henüz gösterilmediği anlaşılır ise vakit geçirmeksizin gerekenin yapılması için Hüdavendigâr Vilayetine bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴³¹

Burada görüldüğü gibi devlet muhacirlerin yer değiştirmesine temkinli yaklaşmaktadır ve çok zorunlu olmadıkça da gönderildikleri iskan bölgelerinden başka bir bölgeye yerleşmelerini olumlu karşılamamaktadır. Ayrıca Osman Paşa'nın ifadesinden de anlaşıldığı gibi bazı muhacirlerin devletin yardımını su istimal ile haksız menfaat elde etmeye çalıştıkları görülmüştür.

Muhacirlerin devletin izni olmadan yerlerini terk edip başka bölgelere göç ettikleri görülmüştür. Bu husus devletin iskan konusunda özem gösterdiği konulardan biriydi ve böyle hadiselerin yaşanmaması ve önlem alınması için görevlilere sürekli talimatlar gönderilmiştir. Maan Hasan Bey kabilesinden İznik kazasında iskan edilmiş 19 hane devletin bilgisi dışında gizlice Adapazarı ve Abısafi taraflarına gittiklerinde Muhacirin İdaresi şu hususlara dikkat çekmiştir:

⁴³¹ BOA.MVL. 510-88. 1- Abaza kabilesinden Mustafa imzalı ve 15 Cemaziyevvel 1283 (25 Eylül 1866) tarihli arzuhal. 2- Hüdavendigâr Mutasarrıflığı'na şukka. Belge arkasında 14 Cemaziyelahir 1283 (24 Ekim 1866) tarihi kayıtlıdır.

- Devlet muhacirlerin iskanını bir düzen içerisinde halletmeye çalıştığı için iskan etmiş muhacirlerin yerlerini terk ederek kendi başlarına diledikleri yerlere gitmeleri bu düzeni bozacaktır.

- İskan mahallerini terk edip izinsiz başka bir bölgeye gitmeleri yerli halkın tarla ve arazilerine girmelerine ve halkı rahatsız edip bir çok şikayete neden olacaktır.

- Başka bir yere gitmeleri kendilerinin boş yere vakit kaybetmesine ve çiftçilik yapamayıp ürün elde edememelerine ve dolayısıyla geçimlerini sağlayamamalarına neden olacaktır. Bunun sonucunda da devletten yevmiye verilmesini isteyecekler ancak bu da caiz olmayacaktır.

Bu nedenlerden dolayı Muhacirin İdaresi 19 hanenin İznik kazasına iade edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bundan sonra iskan edilmiş muhacirlerin kendi başlarına istedikleri yerlere gitmelerine izin verilmemesi ve gidenler olursa hemen geri döndürülmeleri için gereken özenin gösterilmesi gereği ifade edilmiştir.⁴³²

Muhacirlerin iskan sahasını değiştirme taleplerinin sebeplerinden biri de bölgenin havası ve suyuyla uyum sağlayamamaları olmuştur. Örneğin 1865 yılında Sinop Ayancık kazasına gönderilen Çerkez muhacirlerinden on beş hane burada iskan ettirilmiştir. Bu muhacirler iskan edildikten sonraki iki yıl boyunca zirai faaliyetlerde bulunduklarını ancak arazinin verimsiz olması nedeniyle ürün alamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Ayancık kazasının dağlar arasında bulunması nedeniyle havasının kötü olduğunu ve bu durumun birçok muhacirin hastalanıp hayatını kaybetmesine neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu koşullar altında oldukça sıkıntı çektiklerini belirten bu muhacirler Ayancık kazasında ikametlerinin imkânsız olduğunu ve başka bir yerde iskânlarının gerektiğini bildirmişlerdir. Bunu talep ederken Ayancık'ta bulundukları süreçte inşa edilmesi gereken meskenlerinin henüz inşa edilmediği hatta bu konuda herhangi bir masraf dahi yapılmadığı belirterek başka bir mahalle nakillerinde devletin herhangi bir zarara uğramayacağına dikkat çekilmiştir. Bu muhacirlerin başka bir mahal olarak neden İzmit kazasını seçtiklerini ise şu gerekçelerden anlıyoruz:

⁴³² BOA.MVL. 1054-24. Hüdavendigâr Vilayetine şukka. Belge arkasında 13 Şaban 1284 (10 Aralık 1867) tarihi kayıtlıdır.

- İzmit kazası mümbit ve mahsuldar arazilere ve ılıman bir havaya sahiptir.
- Akrabalarının pek çoğu burada iskân etmiştir ve hallerinden de oldukça memnundurlar.⁴³³

Sohum muhacirlerinden Maan Hasan Bey kendi maiyyetiyle İzmit kazasında iskan etmiştir. Hasan Bey İzmit'e giderken Mirşan Aluğ (?) Beyin 100 hanelik aile ve maiyetini de buraya götürmüştür. Ancak Mirşan Beyin gurubunun yarısından fazlası soğuk havadan ve bölgenin iklimine uyum sağlayamadıklarından vefat etmiştir. Mirşan Bey bu muhacirler içerisinde yer alan yakın akrabalarından 15 hane ile birlikte yol masrafları kendisi tarafından karşılanmak üzere Hendek kazasında Koruköy adlı mahalde boş araziden olan Karadere ve Ak Türenk adlı mahallere nakledilmeleri için izin talebinde bulunmuştur.⁴³⁴

Muhacirlerin Kocaeli Sancağındaki akrabaları yanına nakil talepleri sancakta boş arazi kalmadığı gerekçesiyle uygun bulunmadığı durumlarda göçmenlerin nakil taleplerinin gerekçesini bulundukları mahallin havasına uyumsuzluk olarak değiştirdikleri ve gönderildikleri takdirde devletten arazi talep etmeyeceklerini taahhüt ettikleri görülür. Örneğin Kütahya Sancağına tabi Gediz kazasında iskan olunmuş Çerkez muhacirlerinden Osman 9 Eylül 1866 tarihli arzuhalinde geçimini sağlayamadığından sekiz kişilik ailesiyle İzmit Sancağında bulunan amcası Hasan Beyin yanında iskan etmek için izin verilmesini talep etmiştir.⁴³⁵ Bu arzuhalin içeriğinin kaydedildiği evrakın üstüne 15 Ekim 1866 tarihiyle eklenen açıklama *"İzmit taraflarında muhacir iskânına yetecek bir karışlık boş mahal kalmamış olduğu"* ifade edilmiştir.⁴³⁶

Osman İzmit'e yerleşme konusundaki talebini 18 Ekim 1866 tarihli arzuhalıyla bir kez daha tekrarlamıştır. Bu sefer nakil talebinin gerekçesini değiştirerek Gediz kazasının havası ve suyuna uyum sağlayamadıklarından amcası Hasan Beyin yanında iskan etmek istediklerini ve devletten hiçbir şekilde arazi ve

⁴³³ BOA.MVL. 532-83. On beş hane reisinin imzasının yer aldığı tarihsiz arzuhal. Arzuhal 23 Cemaziyelahir 1293 (1 Kasım 1866) de Meclis-i Valaya, 29 Cemaziyelahir (7 Kasım) de Muhacirin İdaresine havale edilmiştir.

⁴³⁴ BOA.MVL. 557-45. Sohumi muhaciri Mirşan Aluğ (?) Bey imzalı 17 Şaban 1284 (17 Aralık 1867) tarihli arzuhal.

⁴³⁵ BOA.DH.MHC. 1-21. Osman imzalı ve 29 Cemazielevvel 1283 (9 Ekim 1866) tarihli arzuhal.

⁴³⁶ BOA.MVL. 511-126.

sair istemeyecekleri gibi yol masraflarını dahi kendilerinin karşılayacağını beyan etmiştir. Bu talep üzerine Muhacirin İdaresinin görüşü sorulduğunda Osman Paşa bunların herhangi bir masraf, arazi ve saire talebinde bulunmadan Hasan Bey'in yanına gitmesinde sakınca görmemiştir. Ancak bu gibilerin nakil sonrasında yine arazi ve saire talep ettikleri tecrübe ile sabit olduğundan öncelikle bu sekiz nüfusun Hasan beyin yanına yerleştirilmesi mümkün olup olmadığının, Hasan Bey'e gösterilen arazinin iki aileye yeterli gelip gelmeyeceğinin İzmit Mutasarrıflığından sorulması gerekli görülmüştür.⁴³⁷

Bu arada 1866 yılı ortalarından itibaren, nakil talepleri karşısında Kocaeli Sancağında muhacir iskanına elverişli arazi kalmadığının bildirildiği bir diğer örnek Fici hatunun talebinde görülmektedir. Şıbsih kabilesinden olup Kandıra kazasında bulunan Sakarya adlı yerde iskan edilmiş olan Fici hatun, kardeşi Abdullah'ın 6 kişilik ailesiyle beraber Canik Sancağı Çarşamba kazasında iskan edilmek için beklediğini belirtir. Fici hatun fakir durumdaki kardeşinin henüz hane ve hayvan gibi devlet yardımını alamadığını ve Çarşambada kaldığı takdirde geçimini sağlayamayarak perişan olacağından nakil ve diğer masrafların kendisi tarafından karşılanmak koşuluyla bunların yanına gönderilmesi için Canik Mutasarrıfına bir Sadaret emri yazılmasını talep etmiştir. Bu arzuhalin kaydının üstüne eklenen notta İzmit Mutasarrıflığından gönderilen yazıda sancakta iskana elverişli boş arazi kalmamış olduğu ve bundan sonra o tarafa muhacir sevk edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁴³⁸

93 Harbi sonrası Rumeli'den sevk edilen Çerkes muhacirleri ormanlık ve dağlık alanlarda iskan edilme taleplerine rağmen bu talepleriyle uyuşmayan yerlerde iskan edilmek zorunda kalındığı olmuştur. Nitekim Adana gibi sıcak iklimin hâkim olduğu ve göç ettikleri bölgelerin ikliminden çok farklı yerlerde iskan edilen muhacirler uyum sağlayamayarak hastalanmıştır. Bu nedenle Adana'ya gönderilen

⁴³⁷ BOA.MVL. 512-109. 1- Osman imzalı ve 9 Cemazielahir 1283 (18 Ekim 1866) tarihli arzuhal. 2- İzmit mutasarrıflığına tarihli şukka. 26 Cemazielahir 1283 (5 Kasım 1866) tarihi kayıtlıdır.

⁴³⁸ BOA.MVL. 502-127. 1-Çerkes muhacirlerinden Fici cariyeleri imzalı ve 20 Rabiülevvel 1283 (2 Ağustos 1866) tarihli arzuhal. 2-Arzuhal'in kaydı ve üstüne eklenen 29 Rabiülevvel 1283 (11 Ağustos 1866) tarihli açıklama.

Çerkes muhacirleri hastalanıp bir çoğu hayatlarını kaybedince kalanlar Adapazarı'na nakillerini talep etmişlerdir.⁴³⁹

Nakil taleplerinde bazen muhacir ümerasında sözüne güvenilir kişilerin onayı alınarak izin verilmiştir. Çerkez muhacirlerinden İzmit sancağında yerleşmiş olan Süleyman, kardeşinin eşi ve çocuklarından oluşan dört kişilik ailesinin bir şekilde kendisinden ayrı düşerek Batum tarafında kaldığını ve burada kimsesiz kalarak muhtaç duruma düşmesinin kendisini çok üzdüğünü ifade etmiştir. Bu nedenle Süleyman kardeşini ve ailesini Batum tarafından İzmit tarafına getirmek için izin talebinde bulunmuştur. Süleyman Muhacirin İdaresine çağırılmış ve burada arzuhalindeki ifadeleri tekrar ederek her hangi bir talepte bulunmayacağını eklemiştir. Muhacirin İdaresi bu talepte de muhacirlerin yakın akrabalarıyla beraber yerleştirilmesinin talimat gereği olduğunu belirtmiştir. Süleyman'ın ifadelerinin muhacir ümerasından sözüne güvenilir Reşit Bey tarafından dahi onaylanmış olmasının yanı sıra bunlar için arazi talebinde bulunulmaması da nakil işini kolaylaştırmıştır. Muhacirin idaresi bahsedilen şahısların gerçekten Süleyman'ın akrabası olduğu kesinleşir ve yanına gelmeye razı olurlar ise Lazistan Mutasarrıflığına nakil ruhsatının verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine 28 Ağustos 1866 tarihli Sadaret yazısında gerekenin yapılması emredilmiştir.⁴⁴⁰

Yakın akrabaların bir birlerinin yanlarına nakil taleplerini devleti olumlu karşılarsa da birkaç kişiyi geçen kalabalık nakil taleplerinde bu durum geçerli olmamıştır. Çerkes muhacirlerinden İzmit sancağında meskun Salih ve kardeşi Yusuf'un aktardığına göre Abazan kabilesinden ve Hatku cemaatinden olup cemaatin imamet ve hitabet vazifelerini yerine getiren babaları Mehmet Ali Efendi “*kul familyaları*” olarak nitelendirdikleri 50-60 nüfus ile göç yoluna çıkmıştır. Ancak göç koşullarında yaşanan ve “*izdiham-ı muhacere*” olarak ifade edilen olumsuz koşullarda babaları başta olmak üzere bu nüfusun tamamına yakını hayatlarını kaybetmiş yalnız küçük kardeşleri ile iki cariye ve bir gulam hayatta kalabilmiştir. Hayatta kalanlar büyük bir keder ve zorluklarla geçen göç yolculuğu sonunda iskan

⁴³⁹ Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s. 147, not 1. 4 Zilkade 1295 (31 Ekim 1878) tarihli tezkire.

⁴⁴⁰ BOA.MVL. 503-38. 1- Çerkes muhacirlerinden İzmit sancağında meskun Süleyman ve kardeşi Yusuf imzalı ve Rabiülevvel 1283 (Temmuz 1866) tarihli arzuhal. 2- Lazistan Mutasarrıflığına şukka.16 Rabiülahir 1283 (28 Ağustos 1866) tarihli.

edilmemeleri üzerine 1866 yılından birkaç sene önce İzmit'e gelip buradan Geyve kazasında ikamet eden baba tarafından akrabalarının yanında yerleşmişlerdir.

Yine Salih ve kardeşinin aktardığına göre göç sırasında Hatku cemaatinden 120 haneden hayatta kalanları Canik Sancağında iskan edilmiştir. Ancak Çarşamba ve Köprü (Vezirköprü) kazalarında Hasan bin Balah ve Osman bin Hahuz'un refakatlerinde bulunan 7 hanede 50 nüfus iskan edilmedikleri gibi yardım da alamadıklarından son derece muhtaç bir duruma düşmüşlerdir. Salih Efendi Çarşamba ve Vezirköprü kazalarında iskana uygun yer olmadığı gibi bu nüfus içinde dul kadın ve yetimlerin sayısı çoğunlukta olduğundan bunların kendilerine bakmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Salih Efendi, Geyve kazasında kendi iskan olduğu sahanın 7 haneyi değil 15 haneyi geçindirebilecek bir alan olduğundan bunların yol masraflarını kendileri karşılamak üzere, *“can atarak ve büyük bir memnuniyetle”* yanına geleceklerini ifade etmiştir. Salih Efendi bu muhacirlerin yakın akrabası olması nedeniyle kendisinden yardım ümit ettiklerine ve kendisinin de onların haline üzüldüğüne dikkat çekerek nakil talebine izin istemiştir.

Salih ve kardeşi Yusuf Efendinin müştereken takdim ettikleri arzuhal Muhacirin idaresine havale edilmiştir. Muhacirin İdaresi öncelikle benzer bir çok talepte olduğu gibi yakın akrabalarından ayrı düşmüş birkaç kişinin birbirleriyle kavuşturulmasının talimat gereği olduğunu ifade etmiş ancak böyle büyük bir nüfusun toplu olarak iskânının ise uygun olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Geyve kazasında *“bir karış”* boş alan kalmadığı mazbata ve iradelerden anlaşıldığından arzuhal sahiplerine bu durumun bildirilmesi gerekli görülmüştür. Bununla beraber bu muhacirlerin beyan edildiği gibi henüz iskânları gerçekleştirilmeyip sefaletle düşürüldüğü doğru ise bu durum devletin tutumuna ters olacağı ifade edilmiştir. Bu hususta Canik Mutasarrıflığına gönderilen yazıda bu nüfusun bildirildiği üzere henüz yerleşememeleri iskanlarına ziraat ve harasetlerine yetecek arazi bulunmamasından mıdır ve yoksa başka yere nakillerini talep etmeleri yalnız akrabalarıyla birleşmek arzusundan mıdır veyahut başka bir sebepten midir bunların araştırılıp bildirilmesi istenmiştir.⁴⁴¹

⁴⁴¹ BOA.MVL.517-58. 1-Muhacirinden Salih Efendi ve biraderi Yusuf Efendi imzalı 7 Recep 1283 (15 Kasım 1866) tarihli arzuhal ve arzuhalin arkasında Muhacirin İdaresinin 23 Receb 1283 (1 Aralık

Farklı bölgelerde iskan etmiş aile bireylerinin birleşme taleplerinde Muhacirin İdaresi nüfus olarak hangi taraf az ise birleşmenin onun yanında olması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin Çerkez Süleyman, annesi ve üç akrabasıyla birlikte İzmit sancağında iskan etmiştir. Her nasıl olmuşsa göç sırasında Süleyman'ın babası Brak, kardeşi Matok, eşi Fatma ve bir köleleri ile toplam 4 nüfus Batum sancağında iskan etmişlerdir. Süleyman, aile bireylerinin geri kalanlarıyla birleşmek için yol masrafları kendilerinden karşılanmak üzere, İzmit Sancağında iskan etmiş olan kabilelerinin reisi Genç Reşit Bey'in bulunduğu bölgeye nakil edilmelerine izin talebinde bulunmuştur. Muhacirin İdaresi İzmit'te muhacir iskanına uygun boş arazi kalmadığını bilgisini bir kez daha vurgulamıştır. Ancak Süleyman'ın İzmit'e getirmek istediği kişiler babası ve kardeşi olduğundan nüfus olarak hangi taraftakiler az ise o gurubun yanına iskân edilerek bunların bir birlerine kavuşturulması gerekli görülmüştür. Bu hususlar İzmit ve Lazistan mutasarrıflıklarına bildirilerek gerekenlerin yapılması istenmiştir.⁴⁴²

Şabsıh kabilesinden Nogay Bey ailesi göç sırasında iki guruba bölünerek bir birlerini kaybetmişlerdir. Nogay Beyin eşi, kardeşleri Süleyman ve Ali, anneleri ile birlikte ailenin 11 nüfusluk gurubu Adapazarı kazasına gönderilip Beylikkışa adlı mahalde iskân ettirilmişlerdir. Nogay Bey ise ailesinin geri kalanının nerede olduğunu bilemeyerek ikinci eşi, çocukları ve kardeşlerinin çocuklarından oluşan 12 kişilik gurupla Vidin Sancağına gönderilmiştir. Rahova kazasına⁴⁴³ gönderilen Nogay Bey, ailesinin geri kalanından haber alamayınca devletten gerekli yardımları alarak burada yerleşmiştir. Ancak daha sonra kardeşlerinin ve ailesinin Adapazarı'nda olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Nogay Bey İstanbul'a gelerek aile üyelerinin birbirlerine hasretle gözyaşı döküp ah etmekte olduklarını, Beylikkışa'da kardeşlerine verilen arazinin kendilerine de yeteceğini ve buraya

1866) tarihli yazısı. 2- Canik Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 12 Şaban 1283 (19 Aralık 1866) tarihi kayıtlıdır.

⁴⁴² BOA.MVL. 504-91. 1-Çerkez Süleyman imzalı ve 1 Rabiülahir 1283 (13 Ağustos 1866) tarihli arzuhal. 2- Lazistan ve İzmit mutasarrıflıklarına şukka. Belge arkasında 25 Rabiülahir 1283 (5 Eylül 1866) tarihi kayıtlıdır.

⁴⁴³ Rahova kazasına dair bkz. Margarita Koleva Dobрева , “Bulgaristan'ın İvraca ve Rahova Kazalarında Yaşayan Çerkeslerin Nüfus Yapısı ve İktisadi Etkinlikleri”, **Kafkasya Çalışmaları/Journal of Caucasian Studies (JOCAS)**, Mart / March 2016, Yıl / Vol. 1, No: 2.

gönderildiği takdirde arazi, hane, öküz, tohumluk, yevmiye ve yol masrafı talep etmeyeceğini ancak Rahova kazasında verilen araba ve öküzü iade etmeyerek beraberinde Adapazarı'na getireceğini belirterek izin talebinde bulunmuştur.⁴⁴⁴

Nogay Bey'in arzuhalinin özetinin kaydedildiği evrak üzerine 29 Ağustos 1866 tarihiyle düşülen notta İzmit'te muhacir iskânına münasip boş mahal kalmamış olduğu mahallinden tekrar tekrar mazbata ile bildirildiğinden talep sahibine cevap verilmesi gereği ifade edilmiştir. Buna rağmen belirtilen şartlar altında 12 nüfus muhacirin getirilmelerinde bir sakınca olmadığı İzmit Mutasarrıflığı tarafından bildirilmiştir. Ayrıca gelecek muhacirlerden bahsedilen taleplerde bulunmayacaklarına dair senet alınmış olduğundan bu muhacirlerin gitmelerine ruhsat verilmesi Tuna vilayetine yazılmıştır.⁴⁴⁵

Bir birinden ayrı düşmüş ailelerin yol masrafı, arazi ve saire talebinde bulunmadan birleşme taleplerine dair bir örnek de Hendek kazasında iskan olan muhacirlerden gelmiştir. Çerkezistan taraflarından göç edildiği süreçte Mercan Kabilesinden Hüseyin Ağa'nın 27 hanelik ailesinden 6 hanesi yanlışlıkla Edirne tarafına gönderilmiştir. Geriye kalan 21 hane ise Hüseyin Ağa ile birlikte Hendek'e yollanarak burada yerleştirilmiştir. Hüseyin Ağa, bir aileden olması nedeniyle bu muhacirlerin bir dakika bile ayrı kalmalarının onları birbirlerine hasret bıraktığını ve iki tarafın da gece gündüz gözyaşı akıtarak ah etmelerine neden olduğunu ifade etmiştir. Bir önceki örnekte olduğu gibi burada da Hüseyin Ağa, iskan ettikleri Hendek bölgesinde ailesinin geri kalan 6 hanesine hatta daha fazlasına yetecek boş arazi olduğunu belirterek bunların nakillerine izin verilmesini talep etmiştir. Ayrıca Edirne'den İzmit'e gelinceye kadar yol masraflarının da kendisi tarafından karşılanacağını belirtmiştir. Hüseyin Ağa bu taleplerini dile getirdiği arzuhalini sonlandırırken tekrar yaşanan acıya vurgu yapmış ve bu ailelerin ayrı bırakıldıkları

⁴⁴⁴ BOA.MVL.504-43. 1- Muhacir Nogay Bey imzalı 4 Rabiülahir 1283 (16 Ağustos 1866) tarihli arzuhal.

⁴⁴⁵ BOA.MVL.725-23. 1- Taraf-ı zîşeref-i hazret-i riyasetpenahiden Zabtiye Müşûriyeti'ne ?. Belge arkasında 26 Cemaziyelevvel 1283 (6 Ekim 1866) tarihi kayıtlıdır. 2- Tuna vilayetine şukka. Belge arkasında 26 Cemaziyelevvel 1283(6 Ekim 1866) tarihi kayıtlıdır.

takdirde meydana gelecek sefalet ve gözyaşlarına merhamet edilmesini rica etmiştir.⁴⁴⁶

Hüseyin Ağa'nın arzuhalı Muhacirin Komisyonuna görüşü alınmak üzere gönderildiğinde bu muhacirlerin bir aileye mensup olduğuna ve çoğunluğunun İzmit dâhilinde bulunduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak İzmit mutasarrıflığından 6 hanenin Hendek'e vardığında açıkta bırakılmayarak iskân edilebilmelerinin mümkün olup olmayacağı sorulduğunda mutasarrıflık Hendek'te muhacir iskanı için yer kalmadığı cevabı verildiğinden Muhacirin Komisyonu başkanı Osman Paşa bunların nakillerinin uygun olmayacağını ifade etmiştir.⁴⁴⁷

Göç sırasında bir birinden ayrı düşerek farklı bölgelere gönderilmiş muhacirlerden bazıları, kendilerine verilen arazinin başka bir bölgeye gönderilmiş ailelerinin veya akrabalarının geri kalanlarına dahi yeteceğini ifade ederek onların yanlarına gelmelerine izin verilmesini talep etmiştir. Örneğin İslam Bey, eşi vefat etmiş olduğundan 6 yaşındaki oğlunu Çerkesistan'da bırakarak 1863 yılında diğer muhacirlerle beraber İstanbul'a göç etmiştir. İsmail bey yalnız olduğundan iskan edilmek üzere İstanbul dışında bir bölgeye gönderilmeyince Tophane'de yerleşmiş ve daha sonra Saray çıraklarından biri ile evlenmiştir. Çerkesistan'da bıraktığı oğlu, iki küçük kardeşi ve üvey annesi 1865 yılında göç etmiş ve Canik Sancağına bağlı Bafra kazasında bulunan kabilelerinin yanına gitmişlerdir. Daha sonra kabile reisleri Hüseyin bey'in elde ettiği Sadaret emri ile Adapazarı'na nakil edilerek iskân edilmişlerdir.

Aralık 1865 tarihli arzuhalinde Mir İslam Bey kendini Adapazarı adlı mahalde meskun Çerkes muhacirlerinden ve Ubih kabilesinden olarak tanımlamaktadır. Demek ki İsmail Bey İstanbul'dan ayrılarak Adapazarı'nda Çerkesistan'dan gelen ailesiyle birlikte yerleşmiştir. Arzuhalinde de ailece Adapazarı'nda iskan edildiklerini ve rahatları yerinde olduğunu ancak 6 nüfus ailesinin İstanbul'da bulunduğunu ve muhtaç duruma düştüğünü ifade edip onların da Adapazarı'na gönderilmelerini talep etmiştir.

⁴⁴⁶ BOA.MVL. 474-92. Çerkez muhacirlerinden ve Mercan Kabilesinden Hüseyin Ağa imzalı ve 19 Muharrem 1282 (14 Haziran 1865) tarihli arzuhal.

⁴⁴⁷ BOA.MVL. 476-112. Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye'den Muhacirin Komisyonu riyasetine 5 Safer 1282 (30 Haziran 1865) tarihli yazı ve buna dair Muhacirin Komisyonu Başkanı Osman Paşa'nın 15 Safer 1282 (10 Temmuz 1865) tarihli mütalaası.

İslam Beyin talebi Meclisi Vala'da görüşüldüğünde Kafkasya halkından olup beş on sene önce İstanbul'da iskan etmiş ve esircilik ile meşgul kimselerden bazılarının arazi edinmek ve yevmiye almak arzusuyla devleti kandırmaya teşebbüs ettikleri belirtilerek İslam beyin dahi bu türden bir kişi olmasının ihtimal dahilinde olduğundan Zaptiye nezareti tarafından yapılacak tahkikat sonucunda Mir İslam Bey'in gerçekten muhacir olduğu anlaşılırsa talebin yerine getirilmesi gerekeceği bildirilmiştir. Zaptiye nezaretince yapılan tahkikat sonucunda İsmail beyin gerçekten muhacir olduğu tespit edilmiş ve ailesini yanına alarak Adapazarı'na götürmesine izin verilmiştir.⁴⁴⁸

Muhacirlerin İzmit sancağındaki akrabaları yanına nakil talepleri 19. Yüzyılın sonlarında dahi yoğun olarak devam etmiştir. Akrabaları yanında iskan etme talebinde bulunan muhacirler devletten her hangi bir yardım ve ayrıcalık talep etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Muhacirin İdaresi muhacirlerin verdikleri sözlerine karşılık kendilerinden senet alındıktan sonra gönderilmelerine izin vermiştir. Diğer taraftan bu muhacirler vardıklarında onlara herhangi bir yardım ve ayrıcalık gösterilmemesi için İzmit Mutasarrıflığına telgraf gönderilmesi gerektiği bildirmiştir.⁴⁴⁹

İzmit'teki akrabaları yanına gitme talepleri kabul edilmeyen bazı muhacirlerin misafir olarak bir süre burada kalmalarına izin verilmesini talep etmişlerdir. Sohumdan göç ederek Ünye kazasına gelmiş olan muhacirlerin içinden 30 kadarı İzmit'te bulunan akrabaları yanında iskan etmek arzusunda bulunmuşlardır. Ancak İzmit'e gitmelerine muhalefet olduğundan bahsedilerek İzmit'te iskânları mümkün olmasa da ilkbahara kadar misafir olarak barınmak üzere

⁴⁴⁸ BOA.**MVL.** 487-88. 1-Ubıh kabilesinden Mir İslam imzalı ve 18 Receb 1282 (6 Aralık 1865) tarihli arzuhal. 2- Sadaret'ten Zaptiye Müşiriyetine tezkire. Belge arkasında 14 Şevval 1282 (2 Mart 1866) tarihi kayıtlıdır. 3- Zaptiye Müşiriyetinin 25 Şevval 1282 (13 Mart 1866) tarihli cevabı yazısı.

⁴⁴⁹ Çerkes muhacirlerinden Hüseyin Çavuşun ailesiyle beraber sefalet çektikleri için İzmit Sancağındaki akrabalarının yanına gönderilip iskan edilme talebi için BOA.**DH.MKT.** 1328-75. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Encümeni Bakanlığına 2 Muharrem 1297(16 Aralık 1879) tarihli tezkire. 62 nüfus Rumeli muhacirinin herhangi bir talepte bulunmaksızın İzmit'te meskun akrabalarının yanında iskan için sevk talebi. BOA.**DH.MKT.** 2781-69. Muhacirin İdaresinin 17 Mart 1325 (30 Mart 1909) tarihli yazısı.

gönderilmelerine müsaade edilmesi istenmiştir.⁴⁵⁰ Bu talebin nasıl sonuçlandığını tespit edemesek de yöneticilerin misafir olarak gelmelerine izin verecekleri muhacirlerin bir şekilde İzmit'te akrabalarının yanında kalmanın yollarını arayacaklarını göz ardı etmeyeceklerini söyleyebiliriz.

İzmit Mutasarrıflığından muhacir iskan edilebilecek boş arazi kalmadığı muhtelif tarihlerde bildirilmiş olmasına rağmen burada hemşerilerinin ve boş arazi olduğunu iddia ederek sevk talebinde ısrar eden muhacirler olmuştur. Örneğin Alemdağı'nda iskan edilmiş olan 35 hane Hopa muhacirinin burada iskanları hem Kuru-yu Humayu'nun tahribine neden olduğu hem de orasının ziraata elverişli olmadığından dolayı başka bir mahalle nakline padişah iradesiyle karar verilmiştir. Bu muhacirler başka bir mahalde iskanları emri kendilerine bildirildiğinde buna hazır olduklarını ancak şayet uzak bir mahalle gönderilirse sıkıntıya düşüp perişan olacaklarını beyan ederek kendilerine İzmit Sancağı dahilinde münasip bir yer gösterilmesini talep etmişlerdir.⁴⁵¹

Bu muhacirlerin Hüdavendigâr vilayetine nakilleri konusu değerlendirildiğinde Kirmasti ve Balya nahiyeleri ile Bolvadin ve Aziziye kazalarında muhacir iskanına uygun araziler olmasına rağmen İzmit Sancağı dahilinde gitmek istedikleri yerlerin boş olmadığı bildirilmiştir. Bu muhacirlerin ziraata uygun arazi tahsis edilerek hoşnutlukla başka mahalle nakil ve iskan edilmeleri ve diğer muhacirlere sağlanan kolaylıklar gibi bunlara da başka yerde iskanları için gereken bina ve sair inşaatına harcanmak üzere Alemdağı'ndan hareket edecekleri gün hazineden iki üç yüz lira kadar para verilmesinin padişah iradesi gereği olduğu belirtilmiştir. Yine alınan kararlar gereği bu muhacirlerin Nisan ayı sonuna kadar nakil ve iskan işlerinin bitirilmesi gerektiği şayet buna muhalefet

⁴⁵⁰ BOA.DH.MKT. 1322-12. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 7 Şevval 1294 (15 Ekim 1877) tarihli tezkire.

⁴⁵¹ BOA.DH.MKT. 1650-107. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyasetine (12 Ağustos 1305 (24 Ağustos 1889) tarihli tezkire.

Laz muhacirler, Batum Vilayeti'ne bağlı Hopa Kazası'nın Çigala (Başköy) ve Beglevan köylerinden deniz yoluyla İstanbul'a gelmişlerdi. Kısa bir süre Beyoğlu civarında kaldıktan sonra bunlar da diğer muhacirler gibi Alemdağı civarındaki Hazine-i Hassa'ya ait çiftliklere geçici olarak iskân edilmişlerdi. Arif Kolay, **İstanbul'un Yaşam Pınarı Çekmeköy**, Çekmeköy Belediyesi Yayınları, İstanbul 2013, s.113.

edilirse zabıtalara vasıtasıyla zor kullanılmak gerekeceği beyan edilerek bahsi geçen boş arazileri incelemek üzere bu muhacirlerin içlerinden söz anlar birkaç kişinin seçilerek gönderilmesi Kartal kaymakamlığına bildirilmiştir. Bu muhacirler adına Hüseyin Çavuşoğlu Mehmet Ağa, Hüseyin Dayı ve diğer Hüseyin Babıali'ye geldiğinde kendileri etrafıca bilgilendirilmiş ise de bahsedilen arazilerin uzak olduğunu, İzmit sancağında bazı hemşerileri ve boş arazi mevcut olduğu ve yanlarına bir memur görevlendirilecek olur ise bahsedilen boş araziye bulup göstereceklerini ifade etmişlerdir.⁴⁵²

Şehremaneti bu ısrar üzerine ne yapması gerektiğini Dahiliye Nezaretine sorduğunda Muhacirin Komisyonunun görüşü alınmış ve komisyon İzmit Sancağında boş arazi olmadığı bilirse de bu muhacirlerin ısrarı nedeniyle Şehremanetince mahalline bir memur gönderilerek araştırılması uygun olacağı ifade etmiştir. Bunun üzerine bu muhacirler boş arazi göstereceklerine dair olan ifadelerini değiştirerek bu sefer bulundukları mahalde bırakılmaları istemişlerdir. Ancak bunların Hüdavendigâr vilayetine nakilleri zaten padişah iradesi gereği olup kendileri uygunsuz davranışlardan da geri durmayarak kuru vakfından 40 dönüm kadar arazi işgal edip açarak bin kadar ağaç yakmış olduklarından bunların Alemdağı'ndan zabıtalara zor kullanarak çıkarılmasından başka çare kalmadığı anlaşılmıştır. Bu hususlar Meclis-i Vükela görüşülüp kararlaştırıldığında gereğinin yapılması ilgili makamlara tebliğ edilmiştir.⁴⁵³ Bunun üzerine Zabtiye Nezareti padişah iradesi hükmünü muhacirlere tebliğ ettiğinde muhacirler itaat etmekten başka bir diyecekleri olmadığını fakat on bir seneden beri tesviye ettikleri mahalli tarla haline getirerek elde ettikleri bin dönüm kadar araziye ekip geçimlerini sağlamakta olduklarını ve bundan birkaç sene önce Evkaf-ı Humayun ve Hazine-i Hassa-i Şahane ve Defter-i Hakani Nezareti ve Şehremanetiyle Kartal kaymakamlığından gönderilen mühendis ve memurlar tarafından ölçüm yapıp düzenlenen bir harita üzerine üç bin dönüm ağaçlık ve fundalık kendilerine verilmiş ve etrafına çit çekilerek bunun dışına herhangi bir bulunmadıklarını ve kurdukları köye padişahın adına izafeten Hamidiye adını verdikleri ve ekinleri tarlada kalmışken başka bir mahalle nakilleri

⁴⁵² BOA.DH.MKT. 1729-106. 21 Mart 1306 (2 Nisan 1890) tarihli imzasız ve mühürsüz evrak.

⁴⁵³ BOA.DH.MKT. 1819-73. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigâr Vilayeti ve Muhacirin Komisyonuna ve Zabtiye Nezaretine 5 Mart 1307 (17 Mart 1891) tarihli tezkire.

mağduriyetlerine neden olacağından bundan vaz geçilmesi şayet buna müsaade edilmezse yine İzmit'te miri boş arazilerden gösterecekleri mahallere nakillerini talep etmişlerdir.⁴⁵⁴ Bu ısrar karşısında İzmit mutasarrıflığından bu konuda görüş bildirmesi istenmiştir.⁴⁵⁵

Doğrudan Bosna Hersek'ten gelen muhacirlerin yanı sıra Anadolu'nun muhtelif yerlerine göç etmiş ve çeşitli sebeplerden iskan sahalarını terk ederek Karamürsel'e gelmiş olan Boşnaklar da bulunmaktadır. Ancak hükümet bu tarz yer değiştirmeleri çoğunlukla onaylamamakta ve göçmenlerin iskan sahalarına geri dönmelerini zorunlu kılmaktaydı. Karamürsel'e Karahisar-ı Sahip sancağı Sandıklı kazasında iskan olunmuş Hersek muhacirlerinden 106 nüfusun vekili Halil bin İbrahim imzasıyla verilen arzuhalde, kıtlıktan dolayı iskan bölgelerini terk ederek Karamürsel kazasına göç etmek zorunda kaldıkları ve muhtaç duruma düştüklerini belirterek tayinat verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı devletinde kıtlık dolayısıyla muhtaç duruma düşenler hakkında ianat ve ihsanatta bulunularak felakete uğrayanların mahallince ihtiyaçlarının giderilmesine gayret edildiğinden kıtlık nedeniyle göç edilmesi padişah iradesi ile kesinlikle yasaklanmıştı. Bu hususun Hüdavendigâr vilayetine dahi tebliğ edilmiş olmasının yanı sıra muhacirlerden, devletçe iskan oldukları mahalleri terk ederek başka yerlere gidenlerin devlet ianesinden mahrum kalacakları dahi talimatlarda belirtilmişti. Bu nedenlerden dolayı bu muhacirlerin herhangi bir sefaletle uğramadan memleketlerine bir an önce iade edilmesi İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır. Ayrıca iskan mahallerine geri

⁴⁵⁴ BOA.DH.MKT. 1844-80. Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 15 Haziran 1307 (27 Haziran 1891) tarihli tezkire.

⁴⁵⁵ BOA.DH.MKT. 1857-118. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 29 Temmuz 1307 (10 Ağustos 1891) tarihli tezkire.

Hem muhacirlerin bu haklı talepleri ve hem de bölgede bulunan köylerin etnik yapısından kaynaklanan güvenlik sorunları ve bu sorunlardan dolayı güvenlik kuvvetlerine duyulan ihtiyaçtan dolayı bunların başka yerlere gönderilmesi konusunda radikal kararlar alınmadı. Çünkü çetelere karşı yapılacak mücadelede muhacirlerden faydalanılabileceği düşünülmüştü. Neticede bu gibi sebeplerden dolayı Hopa muhacirlerinin gönderilmesi hususunda sürekli ertelemeler olmuştu. Köye Hamidiye adı verilmesinin Şurayı Devlet tarafından da uygun bulunmasına rağmen padişah iradesi çıkmamış ve bu isim resmiyet kazanmamıştır. Nakilleri konusunda tüm yazışmalara rağmen bu muhacirlerin Alemdağında kalmalarına izin verilmiş ve köyün resmi adı 30 Aralık 1911'de dönemin padişahına izafeten Reşadiye olmuştur. Arif Kolay, **A.g.e.** s.118-119.

döndüklerinde diğer felaketzedelere yapılan yardımlara bunlarında dahil edilmesi, geçimlerini sağlamaları için gerekenlerin yapılması ve böylece göç etmelerinin engellenmesi Hüdavendigâr Vilayetine tebliğ edilmiştir.⁴⁵⁶

Nakil taleplerinin çoğunluğunu yukarı da aktardığımız gibi İmparatorluğun muhtelif bölgelerinden Kocaeli Sancağına yönelik olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra Kocaeli Sancağında bulunan muhacirlerin başka bir sancağa ve Kocaeli Sancağı dahilinde başka bir bölgeye nakil talepleri gündeme gelmiştir. Örneğin Ekim 1859 da Şehremaneti tarafından, iskan edilmek üzere İzmit sancağına gönderilmiş olan Çerkes muhacirlerinden 11 hanelik bir gurup sekiz ay geçmesine rağmen yerleşememeleri üzerine başka bir bölgeye nakil talepleri olmuştur. Bu konuya dair kabile temsilcileri tarafından takdim edilen arzuhalde kendilerinin Çerkes muhacirlerinden olup İzmit tarafına gönderildiklerini ancak burada bazı muhacirler aileleri yerleşip refah içinde yaşarken on bir hanelik kendilerinin yerleşemeyip açıkta kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca akrabaları olan Kuzuka(?) hanım da İzmit'te yerleşmediğinden Eskişehir'de yerleşmek üzere İzmit mutasarrıflığı tarafından gönderilmekte olduğunu belirterek kendilerinin de Kuzuka hanımla birlikte gönderilmesini şayet bu uygun bulunmaz ise yakın bir mahalde yerleştirilmelerini talep etmişlerdir. Muhacirin Komisyonu yapılan inceleme sonucunda bu muhacirlerin henüz yerleştirilmemiş olduklarının anlaşıldığını ve bunların İzmit'te mümkün olmadığı takdirde ikişer üçer hane Eskişehir köylerinde iskan olunmayı arzuladıklarından bu konuda İzmit ve Kütahya kaymakamlıklarına Sadaret emrinin yazılması gereğini bildirir.⁴⁵⁷

Benzer bir talep İzmit'e gönderilmiş olan Çerkez muhacirlerinden yedi şahısın İzmit'te veya ikişer üçer hane olarak Eskişehir köylerinde iskan edilmeleri talebinde görülmektedir. İzmit Kaymakamlığına bunların “ *garib'ül diyar ve her cihetle lütuf ve merhamete şayan oldukları*” belirtilerek muhacirler hakkında olan talimata uygun olarak İzmit'te münasip ve boş yerler var ise hemen iskan edilmeleri yok ise Kütahya'da veyahut köylerinde yerleştirilmek üzere gönderilmeleri ve iskan

⁴⁵⁶ BOA.DH.MKT. 1455-2. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigâr Vilayeti ve İzmit Mutasarrıflığına tezkire. Belge arkasında 3 Teşrinievvel 1303 (15 Ekim 1887) tarihi kayıtlıdır.

⁴⁵⁷ BOA.A.MKT.NZD. 315-77. Kabile temsilcileri imzalı 27 Zilkade 1276 (17 Haziran 1860) tarihli arzuhal ve arzuhalin üzerinde Muhacirin Komisyonunun 1 Zilhicce 1276 (21 Haziran 1860) tarihli ilamı.

edilene kadar yevmiyelerinin verilmesi emredilmiştir.⁴⁵⁸ Bu talep muhtemelen bir önceki muhacirler tarafından tekrarlanan bir istektir.

İskan ettikleri arazinin güvenli bir bölge olmaması da muhacirlerin iskan yerlerini değiştirme gerekçelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çerkez muhacirlerinden ve Şıbsıh kabilesinden Hüseyin Bey cemaatinden olan 8 nüfusluk bir grup Kaymaz kazasında Kuseyhe? adlı yerde iskan etmişlerdir. Burası ormanla kaplı ve dağlık bir bölge olduğundan zaman zaman yırtıcı hayvanların ölümle sonuçlanan saldırılarına maruz kalmışlardır. Muhacirlerin evlerinin inşa edilmemiş olması onları yırtıcı hayvanların ve bazen de ormanda geceleleyen hırsız takımının saldırılarına açık hale getirdiğinden sabahlara kadar uyumayarak tüfekle uyarı ateşi ederek canlarını ve ırzlarını korumaya çalışmışlardır. Bu durum muhacirler için dayanılmaz bir hal aldığından Kaymas kazası dahilinde bulunan Hicret-i Osmaniye ve Elmalık köylerine nakillerini Lefliyako oğlu Mehmet Ali ve diğerleri adına takdim edilen arzuhalde talep etmişlerdir.

Muhacirin idaresi bahsi geçen hususlar doğru ise muhacirlerin orada iskana devam ettirilmesinin onların çiftçilik yapıp geçimlerini sağlayamamalarına ve daha sonra perişan olmalarına neden olacağını beyan etmiştir. Muhacirin İdaresi mahallince gerekli incelemelerin yapıp elde edilen sonuca göre işlem yapılması için İzmit Sancağına Sadaret emri yazılması gerektiğini bildirmiş ve Meclis-i Valanın onayı ile Sadaret emri gönderilmiştir.⁴⁵⁹

Sancak dahilinde geçici olarak iskan ettirilen fakat çiftçilik yapabilecekleri arazi tahsisi geciken muhacirler yine sancak dahilinde bir başka bölgeye göç etme talebinde bulunmuşlardır. Örneğin Karamürsel’de geçici olarak iskan ettirilen 40-50 hane Boşnak muhaciri 6 sene geçmesine rağmen ziraat edecekleri arazi gösterilmemesi üzerine Gebze kazasında Mahmut İlyas Paşa vakfından Kavak denilen arazinin kendilerine tahsis edilmesini talep etmişlerdir. Bu talep üzerine yapılan inceleme sonucunda bu arazinin boş olmadığı anlaşılmış ve bu muhacirlerin

⁴⁵⁸ BOA.A.MKT.UM. 412-23. İzmit ve Kütahya kaymakamlarına şukka. Belge arkasında 6 Zilhicce 1276 (25 Haziran 1860) tarihi kayıtlıdır.

⁴⁵⁹ BOA.MVL 517-51. 1-Şıbsıh Kabilesinden Lefliyako oğlu Mehmet Ali imzalı tarihsiz arzuhal.2-Muhacirin İdaresi’nin 23 Recep 1283 (1 Aralık 1866) tarihli yazısı.3- İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 10 Şaban 1283 (17 Aralık 1866) tarihi kayıtlıdır.

diğer uygun bir mahalle iskan edilmeleri hususunda padişah emri yazılmıştır.⁴⁶⁰ Bu doğrultuda gerekli mercilere yazılarak bunların Karamürsel civarında uygun bir mahalde yerleştirilmeleri istenmiştir.⁴⁶¹

İzmit mutasarrıflığı İzmit Kazasına tabi muhacir köylerine ellerinde resmi emir olmaksızın ara sıra muhacir gelmekte olduğunu ve bunların yeni göç ettiklerini beyan ederek yerleştikleri köylerin nüfus kütüğüne kayıt edilmeleri için ilmühaber götürmekte olduklarını ve bunların arasında daha önce iskan edilmiş olup kendilerini gizleyerek askerlikten kurtulmak, muafiyet süresini uzatmak ve yeniden miri arazi elde etmek amacıyla göç edenlerinde olacağını beyan ederek bu hususta nasıl işlem yapılması gerektiğini sormuştur. Dahiliye Nezareti de bu yazıyı Muhacirin Komisyonu başkanlığına havale ederek gereğinin yapılmasını istemiştir.⁴⁶² Dahiliye Nezaretinden İzmit mutasarrıflığına gönderilen yazıda Muhacirin Komisyonu askere alma işleminden dolayı bahsedildiği gibi izinsiz gelen muhacirlerin yalnızca ifadelerine binaen kaydedilmelerinin uygun olamayacağından Osmanlı devletinin başka bir tarafında oturmayıp doğrudan memleketinden çıkıp Muhacirin Komisyonuna uğramayarak yeni geldiklerini ifade edeceklerin göç ve diğer hususlarının esasının memleketinden sorularak alınacak cevap ile künyesi, ikamet mahalli ve şöhretinin komisyona bildirilmesi ve Osmanlı devletinin diğer tarafına sevk edilip bir müddet ikamet ettikten sonra iskana yanaşmayarak veyahut meskenini terk ederek geldikleri anlaşılanların ise göç tarihleri geldikleri mahallerin yöneticilerinden tahkik ettirilip ona göre nüfuslarının tescili ve devletin verdiği arazide yerleştikten sonra yurdunu terk ettikleri anlaşılanlar hakkında ise yerli halk gibi işlem yapılması gerekeceğini bildirilmiş ve bu doğrultuda işlem yapılması İzmit mutasarrıflığına iletilmiştir.⁴⁶³

⁴⁶⁰ BOA.İ.DH. 1047-82304. 2 Eylül 1303 (15 Eylül 1887) tarihli irade-i seniyye.

⁴⁶¹ BOA.DH.MKT. 1454-112. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonuna 3 Muharrem 1303 (15 Ekim 1887) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 1460-75. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 22 Teşrinievvel 1303 (3 Kasım 1887) tarihli tezkire.

⁴⁶² BOA.DH.MKT. 2018-8. DH den Muhacirin Komisyonu Bakanlığına. 15 Rabiülevvel 1310 (6 Kasım 1892)

⁴⁶³ BOA.DH.MKT. 2023-32. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına tezkire.30 Rabiülahir 1310 (20 Kasım 1892)

B- Kocaeli Sancağında Göçmen Yerleşim Birimlerinin Oluşumu ve Bunların İsimlendirilmesi

Muhacirler ister mevcut kasaba ve köylere dağıtılarak isterse topluca ayrı bir köy oluşturacak şekilde iskan edilsinler öncelikli olarak yapılması gereken onlar için evlerin inşa edilmesiydi. Ev, insanoğlunun var oluşundan günümüze kadar başta barınma olmak üzere pek çok ihtiyacının karşılandığı bir yapı olup, fiziki çevre koşullarına, kültürel etkenlere ve çağın teknolojisine bağlı olarak değişik yapısal özellikler göstermektedir.⁴⁶⁴ Göçmenlerin evleri belli bir plandan ziyade iskan mahallinin özellikleri ve inşaat için ayrılan bütçe dikkate alınarak kerpiç, ahşap veya kargir olarak inşa edilmekteydi.⁴⁶⁵ Devlet tarafından muhacirlere karşılıksız olarak verilen arsalar üzerine evlerin inşa edilmesinde yerel yönetimlerin sorumluluğu ve yöre halkının katkısı büyüktü. Sayıları her gün artan muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında sıkıntı duyan yerel yönetimler özellikle bütçe yetersiz olduğu durumlarda muhacir evlerini mümkün olan en az masrafla inşa edilmesine çalışıyordu. Göçmenler için yaptırılan evler ilk yıllarda birkaç odadan oluşurken muhacir sayısındaki artışla paralel evler için ayrılan bütçe ve dolayısıyla evlerin yapısı da küçülmüş hatta bazı bölgelerde evden ziyade kulübe denilebilecek barınaklar inşa edilmişti.⁴⁶⁶ (Bkz. Ekler A-10)

Saydam, devletin muhacirler için ev inşası konusundaki yaklaşımını üç döneme ayırmaktadır. Buna göre 1856-1859 yılları arasında muhacirlere ev yaptırılması benimsenirken, 1860-1861 yılları arasında muhacirlerin kendi evlerini inşa etmeleri gerektiğinin düşünüldüğünü, 1861 ortalarından itibaren ise en azından kulübe şeklinde bir evin masrafının devlet tarafından karşılanması gerektiğini

⁴⁶⁴ S. Gülçin Bozkurt, “19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, 62(2), 2013, s. 37.

⁴⁶⁵ Nedim İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, **Toplumsal Tarih**, s. 340.

⁴⁶⁶ Habiçoğlu, **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, s. 160,164 Karaca Şehir kazasının Musa Özü mevkiinde iskan edilen muhacirler için yaptırılmış olan evlerin her biri 423 kuruşa mal olmuşken Çorlu Kazasına bağlı Börekçiler Çiftliğine yerleştirilen Nogay göçmenleri için ev başına 150 kuruş verilmişti. Habiçoğlu Adana’ya iskan edilen muhacirlere tanesi yaklaşık 63.5 kuruş masrafla 3923 ev inşa edildiğini ve buna her ne kadar ev dense de bu rakamla ancak bir kulübe inşa edilebileceğini belirtmiştir..

söyleyebiliriz.⁴⁶⁷ Nitekim 1856 yılına Silistre valisine gönderilen talimatnamede göçmenlerin iskanı için gereken evlerin iskan edildikleri bölgenin usul ve adetine uygun olarak mümkün olduğu kadar devlet tarafından yaptırılması, inşaatın fazla masraflı olmaması için çevrede bulunan köylerin halkı tarafından ev inşası için gereken kereste ve sairenin nakline yardım edilmesi, yapılacak evlerin her ne kadar ahşaptan yapılacaksa da mümkün olduğu kadar aynı tarz ve düzen içinde yapılıp sokakların geniş bırakılması belirtilmiştir.⁴⁶⁸ Ancak 1860'tan itibaren devletin ev yapımına karışmadığı görülür. 13 Temmuz 1860 tarihli Meclis-i Ali-i Tanzimat mazbatasında, bu tarihlerde Kırım ve Kafkasya'dan gelenlerin mal ve mülklerini satarak geldiklerini, dolayısıyla öncekilerle mukayese olunamayacağı belirtilerek her muhacir ailesinin kendi evini inşa etmesi gerektiğini ifade etmişti.⁴⁶⁹

Kocaeli Sancağında iskan edilen muhacirler için ev inşasına dair kısmen de olsa belgelerde bilgilere rastlıyoruz. Hendek kazasıyla Adapazarı'na tabi Sabanca kasabasında bulunan miri boş araziye iskanları kararlaştırılmış olan Çerkeslerden Han Kabilesiyle Altıkesik kabilelerinin iskanlarına dair hazırlanan “*talimat-ı mahsusaya*” göre evlerinin inşa edilmesi gerekmiştir. İzmit kaymakamlığı Hendek ve Adapazarı kazalarından bu evlerin inşası için gereken cins kereste, kiremit ve diğer inşaat malzemelerinin mahalli rayicine uygun ve devlet hazinesinin korunması hususu gözetilerek fiyatlarının ve gereken miktarının bildirilmesini istemiştir. Ayrıca bu mahalleri incelemek üzere İzmit'ten memleket mimar kalfası Asvador(?) ile özel memur gönderilmiştir. Adapazarı ve Hendek kazalarından gelen mazbatalarda gösterilen fiyata göre evler iki direk ve mahalli evlerine uygun olarak çerçeve ve tavanı olmayıp pencere kanatlı olarak yapılacaktır. Kademi yedişer zira olmak üzere her zirası 84.5 kuruşa mal olacağı hesaplanmıştır. Bunun üzerine mimar Asador ile kontrat yapılmış ve tarafından geçici bir senet alınmıştır. İzmit Meclisinde Asador'un münakasasında her zira 66,5 kuruşa indirilmiş ise de bu mimardan başka İzmit'te “*fen-i mimariye*” aşına ve münakasaya çıkar kimse bulunmadığından bu evlerin inşasında münakkas birkaç kabiliyetli kalfanın İstanbul'dan gönderilmesi durumunda inşaat maliyetinin daha da düşeceği belirtilmiştir.

⁴⁶⁷ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.164.

⁴⁶⁸ A.Cevat Eren, **Türkiye’de Göç ve Göçmen Meselesi**, s. 45-46.

⁴⁶⁹ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.165.

Kocaeli Sancağı Meclisinden Sadaret'e gönderilen 6 Ağustos 1860 tarihli mazbatada bu muhacirler için gereken evlerin "talimat-ı mahsusasına" uygun olarak inşa edilmesi için İzmit mimar kalfası ve özel memur vasıtasıyla keşif yaptırılarak her bir evin ikişer oda ve bir hol(sofa) ile alt katı ahır olmak üzere 10 bin kuruş masrafla inşa edilebileceği anlaşılmıştır.⁴⁷⁰ İzmit'te başka mütefennin mimar olmadığından inşa masrafının düşürülmesi için İstanbul'dan tecrübeli bir iki kalfanın gönderilmesi 27 Haziran 1860 tarihli mazbatayla Muhacirin Komisyonundan talep edilmiş olmasına rağmen cevap gelmediği için evlerin inşaatına başlanamamış ayrıca hayvan ve zahireleri de tedarik edilememiştir. Bunlarla birlikte ziraat mevsiminin de geçiyor olmasından dolayı muhacirlerin misafir hallerine devam ettirilerek her ay yevmiyelerinin düzenli olarak verildiği bildirilmiştir.

İzmit meclisinin talebinin tekrarı üzerine konu Tanzimat Meclisinde müzakere olunmuştur. Buna göre:

-Bu muhacirlerin "karar ı ahirden" evvel gelmiş takımdan oldukları sebebiyle haklarında evvelce gönderilen "talimat-ı seniyye" hükümlerine uygun olarak hareket etmek gerekir. Fakat inşa olunacak evlerin öyle gösterişli (tekellüflü) olması gerekmediğinden diğer mahallerde yapıldığı gibi ileride kendileri genişletmek üzere şimdilik ikamet edebilecekleri kadar muhtasarca birer mesken yapılmalı.

- Evlerin inşasında muhacirlerden yapabilecekleri işler konusunda yardım alınmalıdır. Bu evlerin inşaatı ile birlikte muhacirlere verilecek öküz ve tohum ücreti sekiz yüz veya bin kuruşu geçmemelidir.⁴⁷¹

⁴⁷⁰ Çift katlı meskenler pahalı ve daha fazla ustalık gerektirdiğinden toplumda bu evleri inşa ettirenler belli bir ekonomik güce sahip insanlardı. Necdet Tunçdilek, "Orta Sakarya Vadisinde Meskenler", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:20, 1960, s. 40. Bu durumda Kocaeli Sancağında muhacirler için inşası planlanan evlerin devletin daha önce başka iskan bölgeleri için gönderdiği talimatnamelerde ifade edilen fazla masraflı olmaması ilkesine uymadığı görülür. Ankara'da iskan edilen Bosna Hersek göçmenleri için 1901 yılında inşa edilen evlerin krokisine baktığımızda Tunçdilek'in 1960 yılında Orta Sakarya Vadisindeki köylerde tespit ettiği tek katlı ev planlarıyla aynı olduğunu görmekteyiz. **Osmanlı Belgelerinde Bosna Hersek**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. İstanbul, 2009, s.304. Tek katlı ve çift katlı ev planları için bkz. Ekler A-12, 13.

⁴⁷¹ 1903 yılında Konya'da iskan edilecek muhacirler için yapılacak evlerin ve yardımın maliyeti hane başına hesaplanmıştır. Buna göre Muhacirler hanelerini kendileri inşa edeceklerinden, yalnız kereste ve sair inşaat malzemesi karşılığı 1.200 ve birer baş çift hayvanı bedeli olarak da 300'er kuruş olmak

- Bu tarihlerde hazinenin yetersizliği ve muhacirlerin çoğalarak gelmeleri nedeniyle “talimat-ı seniyye” hükümlerine tamamıyla uygun hareket etmek mümkün olamayacağından hatta İzmit’e gönderilmiş muhacirler gibi Sivas eyaletine gönderilmiş olan muhacirler hakkında dahi “*sonradan kabul edilen usule*” uygun hareket olunması Sadaret emriyle Sivas mutasarrıflığına bildirilmiştir.

- Bu muhacirler içinde en son alınan kararın uygulanmasıyla beraber kışın gelmeksizin iskan edilmelerine gayret edilmesi gerekeceğinden İzmit kaymakamına dahi Sadaret emri yazılması gerekmektedir.⁴⁷² Tanzimat Meclisinde alınan bu kararlarda görüldüğü üzere muhacirler için inşa edilecek evler onların temel barınma ihtiyaçlarını giderecek şekilde olmalıdır. Muhacirler yerleşip geçimlerini sağladıkça bu evleri büyütebilirler.

Çerkes muhacirlerinden ve Han kabilesinden Şahin Giray Bey takımından 50 hanede 300 nüfus Osmanlı devletinde iskan etmek arzusuyla Kasım 1859 da göç ederek İstanbul’a gelmişlerdir. Bunlar diğer muhacirler ile beraber iskan edilmek için İzmit sancağına bağlı Hendek kasabasına gönderilmişlerdir. Ancak burada iskan edilmeleri konusunda yaşanan aksaklıklar üzerine kabilelerini temsilen Ali Efendi, Hanzade Şahin Giray ve Zekeriya Efendiler tarafından yazdırılan arzuhalle taleplerini Babıali’ye iletmışlerdir. Bu muhacirler kendileriyle birlikte gönderilenlerin o vakit önceki “talimat-ı seniyye” gereğince evleri inşa edilerek yerleştirilmiş olduklarını kendilerinin ise İzmit tarafından görevlendirilen Yüzbaşı Mehmet Ağa’nın refakatinde Hendek kazası civarında bulunan Özikapısı ile Kargakapısı arasında bulunan boş araziye beğendiklerini ancak bir seneden fazla bir süre geçmesine rağmen iskan edilmeyince perişan olduklarını belirtmiştir. 1860 yılı Aralık ayında ise “*talimat-ı cedide*” üzere iskan olunmaları teklif edilince kendileriyle aynı zamanlarda göç etmiş olanlara “*talima-ı atika*” gereğince evler inşa edilerek iskan edilmişken kendilerinin “talimat-ı cedide” üzerine iskan

üzere, her bir hâne için toplam 1.500'er kuruş verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, s. 123.

⁴⁷² BOA.A.MKT.NZD. 327-1. 1-7 Zilhicce 1276 (27 Haziran 1860) tarihli Muhacirin Komisyonuna takdim olunan mazbata sureti. Çerkes kabilesi olan Altıkeseş için bu belgede kullanılan “Nogaylardan Altıkeseş kabilesi” ifadesi yanlışlıkla yazılmıştır. 2- İzmit Livası Meclisinden Sadaret’e 18 Muharrem 1277 (6 Ağustos 1860) tarihli mazbata; Meclis-i Tanzimat’tan Sadarete 24 Rabiülevvel 1277 (10 Ekim 1860) tarihli müzekkere.

edilmelerinin haksızlık olacağından kendilerinin de önceki talimat üzere bahsedilen mahalde evlerinin inşa edilerek iskan edilmelerini şayet bu istekleri kabul edilmez ise evleri kendileri taraflarından inşa edilmek üzere bu arazinin terkinin talep etmişlerdir.

Bu husus Muhacirin Komisyonuna havale edilmiştir, komisyon evlerin muhacirler tarafından inşasına Sadaret'ten izin verildiği ve mahallinden bu arazinin boş ve iskana uygun olduğu bilgisi alındığı takdirde haneleri inşa edilerek bir an evvel iskanları için İzmit kaymakamına sadaret emri yazılması gerekeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine durum Kaymakam Ragıp Efendi'ye iletilerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁴⁷³

İzmit meclisinden 9 Ocak 1861 tarihiyle gelen cevapta bu arazinin tahminen 3000 dönümden fazla olduğu fakat bunun 500 dönümünün halkın tasarrufunda bulunduğundan kalan 2500 dönüm boş arazinin muhacir iskânına elverişli olup hane inşasına herhangi bir sakınca bulunmadığı bildirilmiştir. Ayrıca muhacirlerin talepleri doğrultusunda kendileri tarafından hane inşa edilmesi için Babiâli'den bir memur gönderilerek bu arazinin her hanenin nüfusuna göre bölüştürülerek kendilerine verilmesi beyan edilmiştir. İzmit kaymakamlığının bu açıklaması üzerine bu konuda izin verilmeden önce muhacirlere ne kadar arazi verileceğinin ve evlerinin hangi şekil ve tarzda yapılacağının etraflıca tahkik edilerek bildirilmesi gerektiği İzmit kaymakamlığı ve Muhacirin komisyonuna bildirilmiştir.⁴⁷⁴

Devletin muhacir evlerinin inşası konusunda ki tutum değişikliği yukarıdaki örnekte net bir şekilde görülmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi 1860 yılı Temmuz ayından itibaren devlet, muhacirlerin evlerini kendileri inşa etmesi gerektiğine karar vermişti. Bu nedenle “talimat-ı cedide/yeni talimat” ifadesi ile Temmuz ayında alınan karar ifade edilmektedir. “Talimat-ı atika/eski talimat” ifadesi ise devletin muhacir evlerini inşa etmesi gerektiğini belirten talimat olduğundan

⁴⁷³ BOA.A.MKT.UM. 447-8. 1- Ali Efendi, Hanzade Şahin Giray ve Zekeriya efendi imzalı 11 Cemaziyelahr 1277 (25 Aralık 1860) tarihli arzuhal. Arzuhalin üstünde Muhacirin Komisyonunun 17 Cemaziyelahir 1277 (31 aralık 1860) tarihli ilam'ı. 2- İzmit Kaymakamı Ragıp Paşa Hazretlerine şukka. Belge arkasında 24 Cemaziyelahir 1277 (7 Ocak 1861) tarihi kayıtlıdır.

⁴⁷⁴ BOA.A.MKT.MHM. 208-64. İzmit kaymakamı Cemil Bey Efendi ile Muhacirin Komisyonu Riyasetine şukka. Belge arkasında 29 Receb 1277 (10 Şubat 1861) tarihi kayıtlıdır. BOA.A.MKT.UM. 567-45. Sadareten İzmit mutasarrıfı Ragıp Paşaya şukka. Belge arkasında 22 Zilkade 1278 (21 Mayıs 1862) tarihi kayıtlıdır.

bahsi geçen muhacirler kendilerinin bu karar yürürlükte iken Hendek kasabasına geldiklerini ve bu nedenle devlet tarafından evlerinin inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Devletin, muhacirlerin evlerini kendileri inşa etmesi gerektiği kararında muhacirlerin mal ve mülklerini satarak belli bir ekonomik güçle gelmiş oldukları düşüncesi etkili olmuştu. Ancak gelen muhacirlerin büyük kısmının hayli perişan oluşu devletin ev inşası konusunda tekrar tutum değiştirmesine neden olmuştu. Bu değişimi 1861 yılında Konya’da mevcut göçmenlerin iskanı sürecinde de görmekteyiz. Bu hususta hazırlanan talimatnameye göre öncelikle köy ve kasabalara yerleştirilmeye çalışılan göçmenlere buralardaki sahipsiz evler yerli halkın yardımıyla tamir ettirilip verilmelidir. Bu uygulama yeterli olmaz ve açıkta kalanlar olur ise her kaza halkı inşa etmeyi kabul ettiği evleri göçmenlerinde çalıştırılması suretiyle inşa ettirmelidir. Şayet bu iki yöntemde yeterli gelmez ise son çare olarak masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere evler inşa edilmelidir. Daha önce her bir hanenin inşası için 250 kuruş değer biçilmişse de başka yerlerde 100-150 kuruşa evlerin inşa edildiği göz önünde bulundurularak göçmenlerin ve yerli halkın dahi çalıştırılarak maliyetin düşürülmesi istenmişti.⁴⁷⁵

1863 yılında Kafkas muhacirlerinin sayısındaki artış üzerine Muhacirin Komisyonu tarafından taşraya yeni iskan memurları görevlendirilmişti. Ayrıca muhacirlerin iskanı konusunda yaşanan sıkıntılar ve bunların önlenmesine dair Muhacirin Komisyonuna gönderilen raporlar doğrultusunda bir talimatname hazırlanmıştı. Bu talimatnamede muhacirler için yapılacak evlere dair “...*bunların bir taraftan kendüleri işledilerek ve bir taraftan dahi meclis ma’rifetiyle keraste ve malzeme-i sâireleri bi’t-tedarik 250 guruşa bir hane yapıdırılarak hâl-i müsaferetden sür’at-i istihlâsına dikkat ve gayret olunacaktır...Ahali tarafından muhacirîne öküz ve tohum i’tası ve hane inşası gibi ve sâir dürlü icra-yı muavenet olunmak şî’ar-ı cemil-i mihmannüvazi iktizasından....*” ifadeleri yer almıştı.⁴⁷⁶

Bu talimatnamede de daha önceki talimatnamelerde olduğu gibi her evin en fazla 250 kuruşa mal edilmesi ve kereste gibi inşaat malzemelerinin mahalli yönetimler tarafından tedarik edilip ayrıca göçmenlerin de inşaatta çalıştırılması

⁴⁷⁵ Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, s. 91-92.

⁴⁷⁶ BOA.İ.MVL. 505-22848.

gerektiği belirtilmiştir. Ancak her ne kadar bazı yörelerde kereste, taş, kamış gibi malzemeler bulunmakta, ahali ve muhacirler tarafından iş gücü yardımı yapılmakta ise de devletin verdiği 250 kuruş bu yardımlara rağmen bir evin inşaat masrafının ancak dörtte-beşte birini karşılıyordu.⁴⁷⁷ Aşağıda da belirttiğimiz üzere 1863 yılında İznik kasabasında iskan ettirilecek muhacirler için ev inşası konusunda o tarihte kasabada bulunan müfettiş Ahmet Vefik Paşa, muhacir evleri inşası için tahsis olunan 250 kuruşla hiçbir mahalde ev inşasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir.⁴⁷⁸

Muhacirlerin kendi evlerini inşa etmesi gerektiğini düşünen hükümet onların kendi usullerinde evler inşa etmesine müsaade etmişti. Altıkesek kabilesinden olup Hendek kazasına tabi Kurt köyünde iskan eden 14 hanede 91 nüfus muhacire 546 dönüm boş arazi (arazi-i haliye-i miriye-i metruke) gösterilmişti. Bu muhacirler kendilerine gösterilen araziye razı olmuşlar ve burada hanelerini kendi usullerinde inşa ederek iskân etmişlerdir.⁴⁷⁹

Çerkes ve Nogay muhacirler göç sırasında sahip oldukları köleleri de yanlarında getirmişlerdi. Bu kölelerin ikamet edecekleri yerler konusunda Paşaoğlu'nun aktardığı bir belgede “...her familyanın nüfusuna göre elverişli birer hane ile köle ve cariyeleri olduğu halde icabına göre bitişik ve ayrı lüzumu kadar oda ve mesken ...” inşasından bahsedilmektedir. Ancak bu tarz bir inşaatı örneklendirecek bilgiye rastlayamadık.⁴⁸⁰

Her ne kadar devletin muhacirlerin kendi evlerini yapmalarından yana olduğunu ifade etsek de ekonomik gücü olmayan muhacirlerin evlerinin devlet tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Evlerin inşası yerel yönetimlerin sorumluluğuna bırakılsa da zaman zaman inşaatlarda usulsüzlük yapıldığı olmuştur. Buna örnek olarak 1863 yılında İznik kazasında inşa edilen 51 hane muhacir evi inşaatını gösterebiliriz. Bu evlerin inşasına Anadolu sağ kol müfettişliği göreviyle Kocaeli Sancağı ve çevresinde teftişte bulunan Ahmet Vefik Efendi İznik'e geldiğinde onun

⁴⁷⁷ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.165.

⁴⁷⁸ BOA.MVL. 659-58. 1- Ahmet Vefik Paşa'dan Sadaret'e 4 Cemaziyelevvel 1280 (18 Ekim 1863) tarihli yazı. 2- Muhacirin Komisyonu Başkanı Vecihi Paşa'nın 29 Cemaziyelevvel 1280 (12 Kasım 1863) tarihli yazısı.

⁴⁷⁹ BOA.A.MKT.NZD. 358-96. 15 Zilhicce 1277 (24 Haziran 1861) tarihli pusula.

⁴⁸⁰ Derya Derin Paşaoğlu, **Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları**, s. 231-232.

tarafından karar verilmişti. Ahmet Vefik Efendi İznik'te Kumayağı ve Kumbaşı adlı mahalde iskan edilmiş olan Kazgan muhacirleri için evler inşaatına ve Medrese, mahkeme ve imaret gibi binaların tamirine harcanmak üzere kaza mal sandığına bir yük (100 bin) kuruş nakit bırakmıştır. Vefik Efendinin talimatı doğrultusunda İznik kazası müdürü Edhem Efendi bahsedilen bölgede muhacirler için 51 hane inşa ettirmiştir. Bu evlerin tüm kerestesi ahali tarafından ücretsiz olarak temin edilmiş olduğu gibi taş, çamur ve amelelik işleri dahi köylüler tarafından ücretsiz olarak yapılmıştır. Evlerin kapı ve pencerelerini muhacirler kendi paralarıyla yaptırmıştır. Döşeme ve tavanları olmayan evler toprak zemin üzerine inşa edilmiş kiremitleri dahi çoğunlukla saz ve kamış üzerine döşenmiştir. Buna rağmen muhacirler bu haldeki evlere girerek sığınmak zorunda kalmıştır. Ancak inşa edilmiş evlerin yarısı altı ay geçmeden tamamen yıkılmış, bir miktarının etrafı çalı ile çivisiz örülmüş ve kara çamur ile bazı mahalleri sıvalı olarak na-tamam bırakılmıştır. Muhacirlerin ifadelerine ve çevre köylerin halkının şahitliklerine göre bu muhacirler ortada kalarak birçoğu hayatlarını kaybetmiş ve bazıları büyük ızdırab içinde kalmıştır. Ayrıca muhacirlere verilen tarlalar dahi sonradan ellerinden geri alındığından ziraat edemediklerinden birçoğu bu bölgeden firar etmişlerdir.

Ahmet Vefik Efendi tarafından sandığa bırakılan paranın dışında kaza mal sandığından da harcama yapılmıştır. Kaza İdare Meclisi bu meblağın muhacir evlerinin inşaatı ile medrese, mahkeme ve imaret tamirine harcadığını ifade etmiştir. Ancak bu inşaatlara bu kadar para harcanmadığı, hatta merkez vilayetten memur gönderilerek sarfiyat iki kat hesap edilerek hesaplanmışsa da yine yekun doldurulamayarak otuz bin kuruş fazlalık tespit edilmiştir. Bu konunun tam olarak ortaya çıkarılması için halk tarafından yapılan yardım miktarının köy köy tahkik edilmesi, bu inşaat için hangi malzemelerden ne kadar harcadığının keşfi için Ticaret Nezaretinden bir memur gönderilmesi, yapılan inceleme sonunda fazla harcadığı tespit edilen paranın sorumlularından tahsil edilerek eksik ve na-tamam kalan evlerin tamamlanmasına harcanması gerekli görülmüştür.⁴⁸¹

⁴⁸¹ BOA.AMK.MHM. 434-16. Hüdavendigâr Vilayeti iskan memurundan Muhacirin Riyasetine 27 Temmuz 1284 (8 Ağustos 1868) tarihli yazı. Muhacir evleri inşaatına yardım için dağıtılan ve tamiri gereken mahallerin masrafı olarak mal sandığından verilen paralar hakkında Sadaret'in bilgi talebi üzerine İzmit Mutasarrıflığından gönderilen defterli mazbata 2 Ağustos 1865'te Ahmet Vefik Paşa'ya gönderilmiştir. BOA.MVL. 716-80. Ehmet Vefik Paşa'nın müfettişlik görevine dair ayrıca bk. Erkan

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi muhacirler için yapılacak evlerin belli bir planı yoktu. Bölgenin şartları, o sırada hazinenin durumu, muhacirlerin tercihleri evlerin farklı şekillerde inşa edilmesine neden oluyordu. Devletin muhacir evlerinin inşaatlarında genel tutumu inşaatların mümkün olduğu kadar ucuza mal edilmesiydi.⁴⁸² 1878 tarihli İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi'nde dahi bu durum bir kez daha ifade edilmiştir. Talimatnamenin otuz üçüncü maddesinde “ *Şimdiye kadar defalarca tecrübe edildiği üzere muhacirler için inşa edilen hanelere 250 kuruş yeterli gelmektedir. Ancak inşaat sırasında muhacirle dahi çalıştırıldığında bu rakamdan daha aşağıya yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle evlerin kerestesinin kesiminde ve inşaatında muhacirler çalıştırılıp, kerestenin naklinde de halkın yardımı sağlanarak inşaatın daha da az bir paraya çıkarılmasına gayret edilecektir...*” denilerek devletin bu husustaki beklentisi ifade edilmiştir.⁴⁸³

Muhacir evlerinin kaç metre karelik bir alana inşa edildiğine dair genel bir çıkarımda bulunmak zordur. 1879 yılında Rumeli'den göç eden 13 hanede 100 nüfus Çerkes muhaciri İzmit kazasına bağlı Ketence köyü yakınında iskan edildiğinde iskan memuru, muhacirlerin imamı, köyün muhtarı, ihtiyar heyeti ve halkın huzurunda muhacirler için inşa edilecek evlerin zeminini ip ile ölçüp tespit etmiştir.⁴⁸⁴ İskan sürecine dair bu ve benzeri bir çok belgede iskan memurlarının

Tural, “Kuzeybatı Anadolu Kentlerinde İki Osmanlı Aydını ve Ahmed Vefik Paşa Raporu”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 16, Sayı: 2, Nisan 2007, s.95-119.

⁴⁸² Samsun üzerine yapılan bir çalışmada göçmenler için yapılan evlerde dikkat edilecek bir hususun da evlerin “*ebniye nizamnamesi*”ne uygun yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Halbuki yazarın kaynak gösterdiği belgede “*Samsunda müceddeden inşa olunmakta bulunan ebniyenin...*” denilerek göçmenlere dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. brahim Serbestoğlu, “Kırım Savaşı Sonrasında Samsun’da Göç ve Göçmen Sorunu”, BOA.AMKT.MHM. 231-77. Canik Mutasarrıfı Kamil Paşa’ya şukka.

⁴⁸³ B.O.A.İ.MMS. 59-2786.

⁴⁸⁴ BOA.ŞD. 1552-15. Klasik dönemde arazi ölçümü ile görevli mesâhlar, mesâh urganı denilen, vezni henüz tam olarak bilinmeyen bir iple ölçüm yaparlardı. Yeni tapu nizamının uygulandığı yerlerde, standart ölçüm için çaba sarfedildi; 27 Eylül 1869 tarihli Mesâhât, Evzân ve Ekyâl-i Cedide’ye Dair Kanunname ile bütün ölçüler batılı manada değişirken, arazi ölçümü de yeni bir esasa bağlandı. Güler Yarcı, “Osmanlı Devleti’nde Modern Tapu Ve Kadastro Sisteminin Tesisi Ve Defterhâne-İ Âmire Nezaretî: İdarî, Hukukî Ve Malî Düzenlemeler İle Merkez Ve Taşradaki Yankıları”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi**, Bildiriler, Cilt:1, Ankara, 2013, s.43.

muhacirler için inşa edilecek evlerin temel ölçümlerinin yapıldığı belirtilmekte ancak bunun ölçüsüne dair bilgi yer almamaktadır. Ancak İzmit kazasında 32 köyde iskan etmiş muhacirlere tahsis edilmiş arazilerin kayıtlarının yer aldığı 1888-1889 tarihli defterlerde her bir muhacir hanesi için bir adet hane, anbar ve ahır inşa edildiğini ve bunun için bir dönüm arsa tahsis edildiğini görüyoruz.⁴⁸⁵

Muhacir evleri mahalli özelliklere göre kerpiç, ahşap veya kargir olarak inşa edilmekteydi. Kocaeli Sancağı, arazi yapısı ve kapsadığı ormanlar sayesinde mesken inşasında kullanılabilecek oldukça çeşitli ve zengin malzemeye sahip bir bölge idi.⁴⁸⁶ Devlet muhacirlerin evlerinin inşasında kullanılacak malzemeden vergi almayarak dolaylı olarak da yardımda bulunuyordu. Normal şartlarda kereste ve diğer orman ürünlerinden vergi alınırken şayet kerestenin muhacir evlerinin inşası için kullanımı söz konusu ise muhacirler bu vergiden muaf tutuluyordu. İzmit havalisinde iskan ettirilmekte olan Batum muhacirleri için inşa olunacak hanelerde kullanılmak üzere getirilecek kerestelerin gümrük vergisinden istisna tutulup tutulmayacağı Rüşumat Emanetinden sorulmuştur. İstenilen vergi çok cüzi olacağından padişahın merhametine muvafık olmak üzere bir defalık olarak yapılacak bu hanelerin kerestelerinden vergi alınmaması hususunun Rüşumat Emanetine yazılması ve İzmit Mutasarrıflığına bildirilmek üzere Şehremanetine bilgi verilmesi için padişah iradesi yazılmıştır.⁴⁸⁷

Muhacirlerin iskan edilmesi ile kurulan köyler ve mahallelerde kain mesken arsaları için gerek miri arazi ve gerek tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufe üzerine yapılacak ev ve avlu için temlikten (mülk olarak vermek suretiyle) senet verilmesi ve ağıl ve sairenin mukataaya bağlanması kararlaştırılmıştı.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No. T.9126.

⁴⁸⁶ Necdet Tunçdilek, “Orta Sakarya Vadisinde Meskenler”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:20, 1960, s.36-50.

⁴⁸⁷ BOA.İ.ŞD. 52-2888. 1- Şurayı Devlet Dahiliye Dairesi 23 Eylül 1296 (5 Ekim 1880) tarihli müzakeratı. 2- 28 Eylül 1296 (10 Ekim 1880) tarihli Sadaret tezkiresi hamisine 30 Eylül tarihli irade-i seniyye. Bekir Koç, “Osmanlı Devleti’ndeki Orman Ve Koruların Tasarruf Yöntemleri Ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, s..43

⁴⁸⁸ BOA.İ.DH. 917-72773. Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabenden 6 Mayıs 1300 (18 Mayıs 1884) tarihli yazı.

Özellikle muhacir sayısının artması karşısında iskan işlerinin maliyetini karşılamada sıkıntı çeken hükümet muhacirlerin kendi imkanlarıyla evlerini inşa etmesini memnuniyetle karşılıyor ve muhacirlerin inşa sürecinde anlaşmazlığa düştükleri yerel yöneticileri de bu konuda uyarıyordu.

Bosna muhacirlerinden Dizdarvik kardeşler Karamürsel'e yirmi dakika mesafede Sait ve Mehmet Beylerden satın aldıkları çiftlikte ev inşa etmek istediklerinde Karamürsel Belediyesi buna engel olduğu iddia edilmiştir. Bu hususta İzmit Mutasarrıflığına hitaben kaleme alınan yazıda, muhacirlerin iskanı için devletçe bir çok fedakarlık gösterildiği bir sırada kendi paralarıyla yerleşmek isteyen muhacirlere güçlük çıkarılmaması gerektiği bildirilmiştir.⁴⁸⁹

Sancak genelinde ne kadar muhacir evinin inşa edilmiş olduğu konusuna gelince bunu tespit edebilmek mümkün değildir. Ancak zaman zaman buna dair istatistiki verilerin kaydedildiği görülmektedir. Örneğin 1866 yılı içinde İzmit sancağına bağlı kazalarda imarat ve ıslahatla ilgili yapılan işleri gösteren cetvelde yeni inşa edilen muhacir hanelerinin sayısı da verilmiştir. Buna göre İzmit'te 150, Adapazarı'nda 1068, Geyve'de 90, İzmit'te 162, Şeyhler'de 16, Lefke'de 13 hane inşa edilmiştir.⁴⁹⁰

Muhacirler için ev inşa edilmesinde uygulanan yöntemleri ve inşa sürecine dair bilgiler aktardıktan sonra muhacirlerin iskan edilmeleri sürecinde devletin tutumuna değineceğiz. Göç hadisesinin yoğun olarak yaşandığı ilk dönemlerde 1856 yılında Silistre Valiliği'ne gönderilen talimatnamede muhacirlerin bir birine yakın köyler oluşturacak şekilde iskan edilmeleri gerektiği ifade edilmiştir. 1859 yılında Konya Eyaletine sevk edilen muhacirlerin ise boş arazilerde en fazla 250 kuruşa kadar otuz, kırkar ve hatta daha fazla ev inşasıyla yeni köyler oluşturarak iskan edilmeleri belirtilmiştir. Ancak daha sonra topluca iskândan vaz geçilerek mevcut köy ve kasabalara dağıtılarak iskanlarına karar verilmiştir.⁴⁹¹ Ankara, Hudavendigâr, Karasi, İzmit, Kastamonu ve Bolu taraflarına gönderilecek iskân memurlarına hitaben 1864 yılında hazırlanan talimatnamede de Çerkeslerin topluca yerleşmek

⁴⁸⁹ BOA.Y.PRK.BŞK. 31-73. İzmit Mutasarrıflığına hitaben yazılan 1 Temmuz 1309 (13 Temmuz 1893) tarihli evrak. Evrak muhtelif yerlerinden yırtık olup kısmen okunabilmektedir.

⁴⁹⁰ BOA.MVL 721-10. İzmit Liva Meclisinden Sadaret'e 30 Nisan 1282 (12 Mayıs 1866) tarihli mazbata.

⁴⁹¹ Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, s. 86.

istedikleri fakat topluca iskanın sakıncalı olduğu, bu nedenle Kafkas muhacirlerinin köylere üçer-beşer en fazla onar on beşer haneye kadar bölünerek yerleştirilmesi gerektiği ifade edilmişti.⁴⁹² Sonuç olarak muhacirler ya mevcut köylere dağıtılarak yerleştirilmişler ya da yeni köyler kurularak iskan edilmişlerdi. Kocaeli Sancağında muhacirlerin iskanına baktığımızda muhacirlerin daha çok ayrı birer köy oluşturacak şekilde iskan edildiğini görmekteyiz.

1858 yılında hazırlanan ve çeşitli değişikliklerle Cumhuriyet'e kadar yürürlükte olan arazi kanunnamesinin 32. maddesinin son fıkrasında ham arazi üzerine bina inşasıyla yeni bir köy veya mahalle kurulması öncelikle padişah iradesi elde edilmesine bağlı olup yalnız memurların izninin yeterli olmayacağı belirtilmiştir.⁴⁹³ Ancak göçmenlerin kitleler halinde Osmanlı Devletine geldiği süreçte bu maddenin uygulamasında esneklik gösterilmiştir. Çünkü devlet için öncelikli olan iskan işlerini hızlandırabilmek ve muhacirleri bir anca önce yerleştirebilmektir. Böylece muhacirlerin köy veya mahalle oluşturacak şekilde iskan edilmelerinde padişah iradesinin daha sonra çıkarılabileceği ifade edilmiştir.

Nedim İpek, muhacir köylerinin kuruluşunda iki farklı planın uygulandığını belirtir. Buna göre yeni kurulan köylerin bir kısmı göçmenler tarafından geldikleri yerlerdeki köylerin planları esas alınarak inşa edilmiştir. Diğer göçmen köyleri ise devlet tarafından planlanmıştı. Bu gibi köylerde göçmenlere tahsis edilen arazi vilayet nafia mühendisleri tarafından incelenip köy planları hazırlanıyordu. Meskenlere tahsis edilen arazi meydanın etrafından bir birine paralel kuzey-güney, doğu-batı istikametinde uzanan sokaklarla birbirinden ayrılacak şekilde parselleniyordu. Evler iki cephesi sokaklara bakacak şekilde arsaların köşesinde inşa edilmekteydi.⁴⁹⁴ İpek'in aktarmış olduğu bu köy planının Kocaeli Sancağında İzmit kazasına bağlı Hamidiye köyünün inşasında uygulandığını görmekteyiz. (Bkz. Ekler A-9)

Rumeli Karinabad muhacirlerinden 15 hanelik bir gurubun Serdivan köyüne 1,5 saatlik mesafede bulunan Kazım Paşa Çiftliği adlı mahalde satın aldıkları arazide

⁴⁹² BOA.İ.MVL. 505-22848.

⁴⁹³ **Düstûr**, Birinci Tertip, İstanbul, 1289, C.1, s.172. Mehmet Akif Aydın, "Arazi Kanunnâmesi", **TDVİA**, İstanbul, 1991, C.3, s. 346-347. Macit Kenanoğlu, "1858 Arazi Kanunnâmesi ve Uygulanması", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Cilt:1, 2006, s. 107-138,

⁴⁹⁴ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, s.325.

iskan ederek teşkil ettikleri köye Hamidabad adının verilmesine dair İzmit Sancağı'nın yazısı Şurayı Devlet Dahiliye Dairesinde görüşülmüştür. Burada arazi kanunnamesinin 32. Maddesine atıfta bulunularak ham arazi üzerinde muhacirler ile aşiretler ve kabilelerin iskân edilmelerinde kolaylık sağlamak için bunların hanelerinin geciktirilmeksizin inşa edilip mahalleler ve köyler kurulduktan sonra padişah iradesi istihsal olunması ve imam ve muhtar mühürlerinin yaptırılıp verdirilmesi için de buralarının hangi adla adlandırılmasının uygun olacağının bildirilmesi bu maddenin gereği olduğu belirtilmiştir.⁴⁹⁵

Muhacirlerin boş arazi belirterek iskan talepleri üzerine Muhacirin Komisyonu bu arazinin boş olduğu ve muhacir iskanında herhangi bir sakınca bulunmadığı takdirde gereğinin yapılması hususunu yerel yöneticilere bildirmiştir. Bunun üzerine arazinin dahil olduğu idari birim tarafından tahkikatta bulunularak arazinin çevresinde köy var mıdır, var ise bunların uzaklıkları ne kadar dır, muhacir iskan edildiği takdirde çevredeki köylerin ihtiyaçlarına herhangi bir zarar verilir mi bu hususlara dikkat edilirken arazinin ziraata uygunluğu, etrafında su kaynaklarının var olup olmadığının tespitine çalışılmıştır. Bahsi geçen koşullar uygun olduğu takdirde yerel yöneticilerden oluşan bir heyet ile tapu katibi iskan mahalline giderek cami, okul ve evlerin inşa edilecek arsalarını yasalar çerçevesinde bölüştürüp mera alanını da seçerek muhacirlerin iskan işlemlerini tamamlamıştır. Ayrıca kurulacak köyün kuzey, güney, doğu ve batı sınırları tespit edilip bunların bitiş noktaları net olarak belirlenmiştir. Daha sonra tapu senetleri düzenlenerek muhacirlere verilir ve nüfus sayımları yapılır. Böylece kurulmuş olan köyün adlandırılmasına gelince uygun görülen isim verildikten sonra gereken imam ve muhtar mühürlerinin hazırlanıp verilmesi bağlı olduğu idari birime tebliğ edilirdi.⁴⁹⁶

İzmit Çuka Fabrikası müdürü Mehmet Seyit Bey fabrika civarında 45 dönüm kadar bir araziye satın almıştır. Seyit Bey bu arazinin 5 dönümünü kendine ayırdıktan sonra kalan 40 dönümünü İzmit'e gelmiş olan muhacirlerden 24 hanesine karşılıksız

⁴⁹⁵ BOA.İ.DH. 1330-43. 1- 12 Kanunievvel 1311 (24 Aralık 1895) tarihli Şurayı Devlet Dahiliye Dairesi Mazbatası. 2- 19 Kanunievvel 1311 (31 Aralık 1895) tarihli arz tezkiresi hamişine 25 Kanunievvel 1311 (6 Ocak 1896) tarihli padişah iradesi.

⁴⁹⁶ BOA.ŞD.100-5960. 15 Mart 1306 (28 Mart 1890) tarihli Şurayı Devlet Dahiliye Dairesi Mazbatası. Osman Pazarı muhacirlerinden 20 hanede 98 nüfusun Göristan yaylasında [Görenli-Sugören-Yalova) iskan edilmesi ve kurulan köye Lütfiye adının verilmesi.

olarak vermiştir. Bu muhacirler daha sonra bu arazinin çevresinde kendi paraları ile araziler satın alıp evler inşa ederek bir köy teşkil etmişlerdir. Kurdukları köye de Rahmiye adını vermişler ve bu isim resmi olarak da tescil edilmiştir.⁴⁹⁷

Muhacir iskanı ile kurulan köylerin hane ve nüfus sayısı az olduğu durumlarda bu köy idari olarak yakınlarında yer alan bir başka köye bağlanmıştır. Ancak köyün nüfusunun artması üzerine nikah, doğum, ölüm gibi işlemlerin zamanında bildirilmesinde ve miri hasılatın gönderilmesinde zorluk yaşanması köy halkının yeniden resmi mühür verilmesi ve muhtar ile ihtiyar heyetinin kurulması talebini gündeme getirmiştir.⁴⁹⁸

Devlet yeni kurulan muhacir köylerini kayıt altına alırken bunları genel haritaya (haritayı umumiye) eklemek için başlıca şehir ve kasabalara olan mesafelerini içeren birer krokisini hazırlamak üzere liva nafia mühendislerini görevlendiriyordu.⁴⁹⁹

1885 yılında İzmit körfezinin güney kısmında Beylik adlı boş arazide 57 hane Gürcü ve Laz muhacirleri iskan edilerek bir köy kurulmuştur. 1895 yılına gelindiğinde Hurşit oğlu İdris imzalı bir arzuhalde köyün üçe bölünerek ayrı ayrı köyler oluşturulduğu ve oluşturulan köylerin arasının 400 metre olduğundan tekrar eskisi gibi birleştirilmesi talep edilmiştir. Bu arzuhal üzerine Kocaeli mutasarrıflığından bilgi istenmiştir. Bunun üzerine gerekli incelemeleri yapmak üzere Liva İdare Meclisi azasından Saffet Bey ile nüfus memuru ve Defteri Hakani Kalemi 2. Katibi Mustafa ve Ali Efendiler her biri bir köye gönderilip inceleme yaptırılmıştır. Bunların raporlarına göre İrşadiye denilen mahalde 20 hane kadar muhacir iskan edilmiş ise de esasen İrşadiye adıyla bir köy olmayıp on dakika

⁴⁹⁷ BOA.ŞD. 1583-5. 1- İzmit Sancağından Dahiliye Nezaretine 1 Mayıs 1318 (15 Mayıs 1902) tarihli yazı. 2- Dahiliye Nezaretinden Sadarete 18 Mayıs 1318 (31 Mayıs 1902) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 515-41. 1-7 Temmuz 1318 (20 Temmuz 1902) tarihli arz tezkiresi ve 21 Temmuz 1902 tarihli irade-i seniyye sureti. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına, Beylikçi-i Divan-ı Humayuna, Sicil-i Nüfus İdare-i Umimiyesine 14 Ağustos 1318 (27 Ağustos 1902). BOA.DH.MKT. 1589-11.

⁴⁹⁸ BOA.ŞD.1568-8. 1- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 21 Kanunievvel 1312 (2 Ocak 1897) tarihli yazı. 2- Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 31 Kanunievvel 1312 (12 Ocak 1897) tarihli tezkire.

⁴⁹⁹ BOA.DH.MKT. 1989-118. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 8 Ağustos 1308 (20 Ağustos 1892) tarihli tezkire.

mesafesinde bulunan ve hükümetçe sayımı yapılmış olan 50 haneden ibaret Yenimahalle adı verilmiş bir köyün mevcut olduğu bunun yanı sıra Köyü denilen köy ise İrşadiye köyüne 6 saat mesafede ayrıca kurulmuş olduğu anlaşılmıştır. Mutasarrıf Kazım Bey her nasılsa vaktiyle bunların bir köy olarak kabul edilmiş olduğundan bu üç köyün bir birinden ayrılarak ayrı ayrı birer köy kabul edilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu nedenle Yeni Mahalle adına zaten mühür mevcut olduğundan Köyü ve İrşadiye için de ayrı ayrı mühürler verilmesini talep etmiştir.

Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, bir mahallin yeniden bir isimle adlandırılmasının padişah iradesine bağlı olduğu halde Kocaeli mutasarrıflığının böyle bir işe teşebbüs etmesini uygunsuz bulmuş ve bu şekilde işlemlerde bulunmaması için padişah iradesi yazılması gerektiğini belirtmiştir. 31 Ekim 1895 tarihli Şurayı Devlet'ten gönderilen yazıda ise İrşadiye köyü için başka bir isim bulunarak bildirilmesi istenmiştir. Kocaeli Mutasarrıflığı da köyün isminin Çamlık olarak değiştirildiğini bildirmiştir.

Erkan-ı Harbiye Dairesinden gönderilen yazıda ise Yenimahalle köyünde iskan edilen 20 hane muhacirin inşa ettikleri haneleri terk ederek kendileriyle evlatlarını askerden kurtarmak maksadıyla bu köy sınırları dahilinde ziraatları için açtıkları arazide evler inşa ederek İrşadiye adıyla yeni bir köy kurdukları ifade edilmiştir. Ayrıca yeni bir köy kurulmasının resmi işlemler açısından sakıncalı olduğundan bu köyün lağv edilmesinin Yeni Mahalle imam ve muhtarı tarafından talep edildiği belirtilmiştir. Seraskerlik makamı askerlik açısından bu köylerin ayrı olmasının sakıncalı gördüğünden bu konuda gereğinin yapılmasını bildirmiştir.⁵⁰⁰

1305 senesinde dağınık (perakende) olarak gelen ve İzmit'e bağlı Yenimahalle köyünde iskan ettirilip arazi tahsis edildikten sonra evlerini inşa eden 22 hane muhacir birkaç sene sonra inşa ettikleri evlerini terk etmişlerdir. Köyün ihtiyar heyetine göre bu muhacirler kendileriyle evlatlarını askerden kurtarmak

⁵⁰⁰ BOA.ŞD. 1564-30. 1- İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Bey'den Dahiliye Nezaretine 17 Eylül 1311 (30 Eylül 1895) tarihli yazı. 2- Dahiliye Nezaretinden Sadarete 7 Teşrinievvel 1311 (19 Ekim 1895) tarihli tezkire. 3- İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Bey'den Şura-yı Devlet'e 15 Teşrinisani 1311 (27 Kasım 1895) tarihli yazı. BOA.DH.MKT. 401-63. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 13 Temmuz 1311 (17 Temmuz 1895) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 12 Temmuz 1311 (16 Temmuz 1895) tarihli tezkire.

maksadıyla Yenimahalle köyü sınırları dâhilinde ve beş dakika mesafede yer alan ziraat için açtıkları arazi üzerine kendi başlarına bir takım evler inşa etmişler ve böylece Yenimahalle köyünden ayrılarak müstakil bir köy kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Yine heyete göre bu muhacirler İzmit İdare Meclisini kandırarak bu mahalle ikinci defa iskan edip İrşadiye adıyla köy kurmuş ve resmi mühür yaptırmıştır.⁵⁰¹

19. yüzyıl sonlarında yüz haneden oluşan İzmit'e bağlı Hamidiye köyü her türlü kolaylık ve teşviklere mazhar olduğundan padişahın adıyla isimlendirilmişti. Köy halkı tarafından Kocaeli Sancağında mevcut bulunan muhacir köyleri arasında güzelliğine dikkat çekilen Hamidiye köyünde muhtar seçimi dolayısıyla guruplaşma yaşanmış ve bu guruplaşmayla birlikte ayrı bir mahalle kurulması talebi gündeme gelmiştir.

İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'in Dahiliye Nezaretine gönderdiği 29 Temmuz 1898 tarihli yazıda 107 haneyi geçkin Gürcü Hamidiye köyünde 56 hanenin ayrı bir mahalle olmak istedikleri belirtilmiştir. Bu talep üzerine liva idare meclisi azasından bir zat ile zabıtanın bir memur köye gönderilerek her iki tarafın beyanları hakkında detaylı inceleme yaptırılmıştır. Köye gönderilen Zaptiye yüz başısı Nazif Efendi raporunda köyde davacı olan Kadioğlu Hacı İsmail ve Gürcüoğlu Hacı Emin Efendi taraftarları bir yere davet edildiği ancak her iki taraftan da kimsenin gelmediğini ve her iki tarafında bir birleriyle katiyen görüşmeyeceklerini beyan ettiklerini ifade etmiştir. Liva İdare Meclisince durum müzakere edildiğinde tahsilat ve inzibat hususlarınca malum olan kolaylığa binaen ve taraflar arasındaki mevcut olan nefret nedeniyle bu köyün iki mahalleye ayrılması uygun bulunmuştur. Köyün kurulmuş olduğu mahal ile hanelerin inşa edilmiş şekli ikiye ayrılmaya uygun olduğu yapılan tahkikatlardan anlaşılmıştır. Ancak iki tarafın beyanatına bakıldığında 56 hane halkı ayrı bir mahalle oluşturulmasını isterken diğerleri köyün bir muhtarla idare edilmesini istemektedirler. Mahalli hükümet ise ayrı bir mahalle oluşturulmasından yana görüş beyan etmiştir.

⁵⁰¹ BOA.ŞD. 1567-16. 1- İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'den Dahiliye Nezaretine 25 Temmuz 1312 (6 Ağustos 1896) tarihli yazı. 2- Yenimahalle Köyü ihtiyar heyeti azaları mühürlü Erkan-ı Harbiye Dairesine gönderilen 29 Temmuz 1312 (9 Ağustos 1896) tarihli yazı. 3- Erkan-ı Harbiye Dairesinden Dahiliye Nezaretine 6 Ağustos 1312 (18 Ağustos 1896) tarihli yazı. 4- Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 11 Eylül 1312 (23 Eylül 1896) tarihli tezkire.

Köyün muhtarı, imamı ve azaları tarafından Şura-yı Devlet'e gönderilen arzuhalde köyün kabile itibarıyla iki kısma ayrılmak ve kendi taraftarlarınca seçilecek imam ve muhtara bağlı olmak istendiği iddia edilmektedir. Ayrılmak isteyenler ve istemeyenlerin talepleri sonucu Dahiliye Nezareti İzmit Mutasarrıflığından tekrar durumun incelenmesini istemiştir. Bunun üzerine İdare Meclisi azasından Müfti Efendi ile zabıtaban mülazım Hilmi bey gönderilmiş ve bunların hazırladıkları raporda iki tarafa ait hanelerin köyün muhtelif mevkilerinde bulunmasından şayet iki mahalleye ayrılmış olsa her iki tarafta da iki gurubun mensuplarının haneleri bulunacağı ve anlaşmazlık yine devam edeceği ve yapılan nasihatlerin bir sonuç vermediği bundan dolayı ileri de bir kötü durum yaşanmaması için iki kabileye kendilerinden birer muhtar tayini uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu raporla birlikte kabile mensuplarının evlerinin mevkilerini gösteren bir kroki hazırlanmıştır.⁵⁰²

Muhacirlerin kasaba ve şehir merkezlerinde karma olarak bir mahallede iskan ettikleri olmuştur. Adapazarı'nın Cami-i Cedid mahallesinde Rumeli, Bosna ve Tatar muhacirlerinden oluşan mahalle elli altmış haneden ibaretken peyder pey gelen muhacirlerle hane sayısı 192 ye çıkmıştır. Böylece hane sayısı ve nüfusu artan mahallenin artık bir muhtarlıkla idaresi zorlaşmıştır. Bunun üzerine Adapazarı kaymakamlığı Bosna, Rumeli ve Tatar muhacirlerinin bir birinden ayrılarak müstakilen üç mahalle kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu konu liva idare meclisinde görüşüldüğünde Camii Cedid mahallesinin on beş seneden beri resmi olarak idare olduğu ancak hane ve nüfusun arttığının anlaşıldığı ve bu nedenle Bosnalı muhacirlerin bulunduğu semte "Hamidiye" ve Tatarların bulunduğu semte "Mecidiye" adı verilerek iki ayrı mahalle teşkil edilmesine karar verilmiştir.⁵⁰³ Bu mahallenin halkının büyük bir kısmını Kırım muhacirlerinin oluşturduğunu 1888 yılında 120 hane Tatar muhacirinin mahalle civarındaki arazi taleplerine dair yazışmalardan tespit edilmektedir.⁵⁰⁴

⁵⁰² BOA.ŞD. 1574-1. 1- Hamidiye köyü muhtar, imam ve ihtiyar heyeti imzalarıyla Islahat Komisyonuna gönderilen 4 Haziran 1314 (16 Haziran 1898). 2- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 23 Haziran 1314 (5 Temmuz 1898) tarihli yazı.

⁵⁰³ BOA.ŞD. 1577-23. İzmit Mutasarrıflığı tahriratı sureti, 5 Eylül 1316 (18 Eylül 1900).

⁵⁰⁴ BOA.DH.MKT. 1577-102. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyasetine 12 Kanunuevvel 1304 (24 Aralık 1888) tarihli tezkire. Adapazarı civarında Erenler köyüyle Abdullah

1881 yılında Bosna-Hersek göçmeni Karamürsel kazası merkezinde Sarıkum adlı mahalde kendi paraları ile arazi satın alarak evler inşa etmişler ve bu muhacirlerin yerleşmesiyle oluşan mahalle “Bosna Cedid Sarıkum” adıyla anılmıştır. İlk yerleşen muhacirlerin oluşturduğu mahalleye göçmen iskanı devam etmiş ve peyder pey gelen muhacirlerin yerleşmesiyle mahalle büyüyerek 25 hane olmuştur. Bu mahallede Bosna göçmenlerinden varlıklı Derviş Mehmed oğlu Hüseyin Efendi tarafında bir cami ve mekteb inşa ettirilmiştir. Caminin imamlığını ve mektebin muallimliğini 1892 yılına karda ücretsiz olarak üstlenen Hüseyin Efendi’nin bu görevleri yürütmeye kudreti yetmediğinden maaşlı bir imam ve öğretmen tayin edilmesi talebi gündeme gelmiştir. Mahalle ileri gelenlerince Hüseyin Efendinin durumunun tasdiki için kaleme alınan ilmuhaberin altına 2 Şubat 1892 tarihiyle Karamürsel Kaza Meclisinden düşülen notta, mahalle muhtar ve imamının resmi mühürleri bulunmadığından bu mühürlerin mahalle halkının şahsi mühürleri olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁵ Bu yazışmalarda görüldüğü üzere 1892 yılı itibariyle Karamürsel kaza merkezinde Bosna Cedid Sarıkum adıyla yeni bir mahalle oluşmuştur. Ancak bu mahalle resmi olarak idari teşkilatta yerini almadığından yukarıda ifade edilen 1895 tarihli tabloda kaydedilmemiştir.

köyü arasında Sakarya nehrinin tebdil-i mecra etmesiyle hasıl olan 4 bin dönüm kadar miri boş arazinin bu muhacirlere tahsisi Muhacirin Komisyonunca bildirilmiştir. BOA.**DH.MKT.** 1583-87. Dahiliye Nezaretinden İzmit Sancağı Mutasarrıflığına 31 Kanunievvel 1304 (12 Ocak 1889) tarihli tezkire. İzmit Mutasarrıflığı bu yazıya cevaben Erenler ve Abdullah köyleri arasındaki arazinin öyle talep edildiği gibi Sakarya nehrinin tebdili mecra eylemesinden hasıl olmuş miri boş araziden olmadığı gibi bu köylerin padişah fermanıyla merası bulunduğundan muhacirlere başka bir mahalden münasip miri arazi bulunarak verilmesi gereğini bildirmiştir. BOA.**DH.MKT.** 1595-83. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyasetine 6 Şubat 1306 (18 Şubat 1891) tarihli tezkire.

⁵⁰⁵ BOA.**İ.DH.** 1264-99310. 1- Karamürsel Kasabasında mukim Bosna Muhacirlerinden Derviş Mehmet oğlu Hüseyin imzalı ve 15 Kanunısani 1307 (27 Ocak 1892) tarihli arzuhal. 2- Mahalle halkından on iki kişinin şahsi mühürleriyle onaylı 21 Kanunısani 1307 (2 Şubat 1892) tarihli ilmuhaber. 3- 10 Şubat 1307 (22 Şubat 1892) tarihli padişah iradesi.

19. Yüzyılın ortalarında Karamürsel kasabasında, Kayacık Mahallesi, Hacı Ömer Ağa Mahallesi, Cami-i Atik Mahallesi, İsmail Ağa Mahallesi, Hacı Mehmet Ağa Mahallesi ve Debbaghane Mahallesi adında 6 mahalle bulunmaktaydı. BOA.**NFS.** 631. Karamürsel Nüfus Defteri, Tarih 1258 (1842-1843), s.1-24.

Sadaret'ten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Ağustos 1897 (3 Ağustos 1313) tarihli yazıda Sarikum adlı mahalde ikamet eden halkın sayısının 24 hanede 107 nüfusa ulaştığı gibi bir taraftan da binalar inşa edilmesiyle mahallenin genişlediğinden padişahın adına nispetle ayrıca bir mahalle teşkil edilmesi hususunda padişah iradesinin çıktığından emsali gibi gerekenin yapılması istenmiştir.⁵⁰⁶ Böylece kurulan mahallenin adı idari teşkilatta “Hamidiye Mahallesi” olarak yerini almıştır. 1902 tarihinden itibaren “Boşnak Hamidiye Mahallesinin” tekrar eski ismi olan “Sarikum” ile adlandırılması uygun görülmüştür.⁵⁰⁷ Bu yazışmalarda dikkati çeken bir husus hane sayısıdır. Derviş Mehmet oğlu Hüseyin Efendinin 1892 tarihli arzuhalinde yer alan “*bundan on bir sene akdem İzmit Sancağı dahilinde Karamürsel kasabasına hicret olunarak yirmi beş hane bulunduğumuzdan olsıra kendi servetimiz ile...*” ifadesinden bu muhacirlerin ilk yerleştiklerinde yirmi beş hane oldukları anlamı çıkmaktadır. Ancak yine aynı tarihli mahalle halkının yazdırdığı arzuhalde ki “*...yirmi beş haneden müteşekkil Bosna muhacirin mahallemiz...*” ifadesi ve 1897 tarihli yukarıda yer alan ifadeden mahallenin kaç hane olarak kurulduğu bilinmese de 1890’lı yıllarında başında 25 haneye yükseldiğini söyleyebiliriz.

İzmit kazasına bağlı Tatar Nusretiye köyüne 15 dakikalık uzaklıkta bulunan Balaban köyünün resmi işlemleri Nusretiye köyüne bağlı olarak bu köyün muhtarı tarafından yürütülmekteydi. Balaban köyünün nüfusunun artması ve büyümesi ile birlikte askeri ve nüfus işlemlerinin zamanında yerine getirilmesinde sıkıntılar gündeme gelmiştir. Bunun üzerine emsalleri gibi Balaban köyü içinde ayrıca bir muhtar seçilip görevlendirilmesine müsaade olunması Balaban köyü ahalisi adına Dizdaroğlu Hasan imzasıyla verilen arzuhalde talep edilmiştir. Bunun üzerine İzmit Mutasarrıflığı Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda tahrir-i emlak ve arazi ve nüfus kayıtlarında Balaban adında ayrı bir köy bulunduğunun anlaşıldığını ve iki köyün bir birine 15 dakika mesafede bulunduğundan vaktiyle nüfus muameleleri gibi önemli işlerin haber verilemeyeceği aşikar olduğundan Nusretiye köyü dâhilinde olmak üzere Balaban köyü mahallesi adıyla ayrıca muhtarlık oluşturulması uygun

⁵⁰⁶ BOA.BEO. 993-74429. Sadarettten Dahiliye Nezaretine 3 Ağustos 1313 (15 Ağustos 1897) tarihli yazı.

⁵⁰⁷ BOA.Y.A.RES. 101-9. BOA.ŞD. 1607-34.

bulunduğunu ve Nusretiyenin Balaban köyü mahallesi adıyla muhtarlık mührü hazırlatılarak verildiği gibi ihtiyar heyetinin kurulması hususunun köy halkına bildirildiği ifade edilmiştir.⁵⁰⁸

Muhacir mahalleleri ve köyleri kurulmasıyla birlikte göçmenlerin ibadet ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanacağı mescit, cami ve mekteplerin inşa talepleri yoğun olarak gündeme gelmekteydi. Bu taleplerin karşılanmasındaki temel problem Osmanlı devlet ve toplum hayatında camilerin vakıflar aracılığıyla inşa ettirilip yaşatılırken okulların finansmanın da halkın katkılarıyla sağlanmaya çalışılmasından dolayı muhacirlerin talep ettiği cami ve mekteplerin inşa masraflarının nasıl karşılanacağıydı. Bu masrafların karşılanmasında muhacirler içerisinde ekonomik durumu iyi olan şahısların kurduğu vakıflar yer alsa da ekseriyetle devletin bu hususlarda gereken yardımdan kaçınmadığına dair birçok örnek görmekteyiz.⁵⁰⁹ Hüdavendigâr vilayeti valisi teftiş için Adapazarı kazasına gittiğinde bu kaza dâhilindeki Akyazı nahiyesinde daha önce iskan ettirilmiş olan göçmenler kendisinden bazı taleplerde bulunmuştur. Muhacirler vatanlarını terk ederek Osmanlı devletine göç etmelerinin sebebinin İslam dinini muhafaza edebilmekten ibaret olduğunu belirtmişlerdir. Kendilerinin ailelerini barındıracak şekilde birer hane inşa edilerek iskan edildiklerini ancak iskan edildikleri mahallerde cami, mescit ve çocuklarına dini eğitim verecek mekteplerin bulunmadığını ifade ederek bunların inşa edilmesini talep etmişlerdir.

Bu talep üzerine mahalli hükümet vasıtasıyla gerekli incelemeler yapılmıştır. Buna göre Akyazı nahiyesinde iskan olunan ve cami ve mektepleri bulunmayan bir birine civar olan 13 köyün sahip olduğu her ikişer yüz hanesi için birerden mektep ile birlikte dört adet caminin inşa edilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca Kandıra kazasında bulunan Harmantepe köyü ile Hendek nahiyesinde bulunan Çökek köyü içinde birer mekteple birlikte caminin gereği anlaşılmıştır. Bahsi geçen köylerin ormanlara yakınlığı dolayısıyla gereken kerestenin halk tarafından tedariki mümkün olduğundan mekteple birlikte bu beş caminin emsalleri gibi 50 bin kuruş masrafla

⁵⁰⁸ BOA.DH.TMIK.S. 52-38. İzmit Sancağı İdari Meclisinden Dahiliye Nezaretine 26 Şubat 1319 (10 Mart 1904).

⁵⁰⁹ İsmet Sarıbal, “Sultan Abdülaziz’in Valideleri Pertevniyal Sultan’ın Muhacirlere Yardımları”, **Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildiriler, 2.Cilt**, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 1-6.

meydana geleceği tahmin edilmiştir. Bu açıklamalar ile birlikte Hüdavendigâr valisi İzmit'ten Serkatib-i Hazret-i Şehriyari'ye gönderdiği yazıda bu camilerin inşası için padişah iradesinin yazılmasını rica etmiştir. Bu talep üzerine ormanlara zarar vermeden bu camilerin inşası için padişah iradesi yazılmıştır.⁵¹⁰

Kocaeli Sancağındaki muhacir köylerinde inşası gereken cami ve mektepler için örnek olmak üzere Maşukiye köyünde bir ahşap cami yaptırılmıştır. Bu inşaat için kerestenin kesilmesi, kum ve taş gibi malzemenin tedariki, nakli hizmetleri halk tarafından yardımlaşma suretiyle sağlanıp birinci derecede mekteple birlikte bir cami yaptırılmıştır. Dülger yevmiyesi ve diğer masrafları 15.152 kuruş 38 para tutmuştur. Diğer köylerde yapılacak cami ve mekteplerin üç dereceye ayrılıp birinci derecesi 240, ikinci derecesi 153, üçüncü derecesi 109 zira olmak üzere mekteple birlikte 36 adet cami ile bazı köylerde 1500'er kuruşla altı adet mescit inşasına karar verilmiştir. Bunların inşa masrafı ise, Nüsretiye köyünde halk tarafından yapılp ancak henüz tamamlanamayan caminin inşaatının bitirilmesi için gereken 2500 kuruşla beraber toplam 288.653 kuruştur. Bu muhacir köyleri 42 adet olup bunlar yeni kurulmuş köylerdir. Bu köylerde sakin Çerkeslerin dini eğitimleri için her köye bir mektep yapılması maddi ve manevi olarak son derece faydalı görülmüştür. Bu nedenle hemen inşaatların başlanması için padişah iradesi çıkmıştır.⁵¹¹

Hendek kazasına bağlı Koca Ahmetler köyünde iskan edilen Altıkese kabilesi muhacirleri köylerinde bir mescit inşası edilmesini talep etmişlerdir. Muhacirlerin bu talebi doğrultusunda mescidin inşa edilmesi için padişah emri çıkmıştır.⁵¹²

İzmit Sancağında İznik kazasına bağlı Elmalı köyü ile Gölayağı adlı yerde iskan edilen muhacirler için iki bab mescidin inşası gerekmiştir. Keşifleri yapıldığında köylerin halkının yardımlarının dışında bu mescitlerin 9545 kuruş

⁵¹⁰ BOA.İ.DH. 1043-82014. 1-Hüdavendigâr vilayeti valisinden Serkatibi hazreti şehriyariye 4 Ağustos 1303 (16 Ağustos 1887) tarihli yazı.2- 6 Ağustos 1303 (18 Ağustos 1887) tarihli padişah iradesi. 3- Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigâr vilayetine 31 Ağustos 1303 (12 Eylül 1887) tarihli tezkire.

⁵¹¹ BOA.İ.DH. 630-43835. 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871) tarihli arz tezkiresi hamışine 27 Muharrem 1288 tarihli irade i seniyye.

⁵¹² BOA.BEO.NGG Defter No: 758, İradesi çıkmıştır 21 Zilkade 1278 (20 Mayıs 1862); BOA.BEO.NGG Defter No: 761, 269. 27 zilhicce 1278 (25 Haziran 1862)

masrafla inşa edilebileceği anlaşılmıştır. Bu konu Meclisi Vala'da görüşüldüğünde Osmanlı devletinde iskan olunan muhacirler için gereken mescitler ve mabetlerin yaptırılması kararlaştırılmış olduğundan her tarafta inşaatlarına izin verildiği belirtilerek bu mahalde de bir mescidin inşası gerekli görüldüğünden ve halk da yardım edeceğinden bunların mahallince ihalesi (münakasa) yapılarak daha aşağı yapmaya talip olan çıkarsa ona çıkmaz ise keşfini geçmemek üzere yerel meclis tarafından inşa ettirilmesi için Maliye nezaretine havalesi kararlaştırılmış.⁵¹³

İzmit'in karşısında körfezin güneyinden itibaren yükselen dağlık bölgede 13 hanelik bir muhacir gurubu Ahmediye köyünü kurmuştur. Köyde bir cami ve okul inşa edilmiştir. Daha sonra köyün çevresinde Çataltaş adı verilen mahalde 15 hanelik bir muhacir gurubu iskan edince bu arazi de Ahmediye köyü sınırları içinde kabul edilip tek köy itibar edilerek imam, muhtar ve ihtiyar heyeti seçilerek tayin edilmiştir. Ancak Çataltaşta iskan etmiş muhacirler Ahmediye köyüne uzak mesafede bulunduklarından dolayı camiye gitmede ve çocuklarını okula götürmede fazlasıyla zorluk çektiklerini özellikle kış aylarında yollar kapandığından köye ulaşmalarının mümkün olmadığını ifade ederek Çataltaş'ın ayrı bir köy olarak kabul edilmesini ve kendileri tarafından bir cami ve okul inşa edilmesine izin verilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine İzmit mutasarrıflığı tarafından gerekli inceleme yapıldığında Ahmediye ve Çataltaş arasında gerçekten uzak denilecek derecede kırk beş dakikalık (üç çar-yek) mesafe olduğu gerçekten halkın ve çocukların ulaşımında zorluk çektikleri anlaşılmıştır. Bu nedenle sancak idari meclisi Çataltaş'ın ayrı bir köy olarak kabul edilmesi ve burada mescit ve okul inşasını uygun bulmuştur.⁵¹⁴

⁵¹³ BOA.İ.MVL. 555-24917. 1- Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin 11 Safer 1283 (25 Haziran 1866) tarihli mazbata. 2- 17 Safer 1283 (30 Haziran 1866) tarihli arz tezkiresi ve aynı tarihli padişah iradesi. Elmalı Köylüleriyle yapılan sözlü görüşmelerde 1870 yılında köye Batum'dan göçmenlerin gelmeye başladığı ve gelen kişilerin 1871 yılında köyde küçük bir mescit inşa ettikleri, sözü edilen mescidin birkaç yıl kullanıldığı ve çıkan bir yangın sonucunda kullanılamaz hale geldiği aktarılmaktadır. Sonrasında ise Trabzonlu ustaların yeni bir cami yapımına başladıkları anlatılmaktadır. Hasan Aydın, Z.Sevgen Perker, "İznik Elmalı Ahşap Camii Yapısal Özellikleri", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 53, Bahar 2015, s. 38.

⁵¹⁴ BOA.ŞD. 1560-3. 1- İzmit Sancağı İdare Meclisinden Dâhiliye Nezaretine 16 Haziran 1310 (28 Haziran 1894) tarihli mazbata. 2- Dâhiliye Nezaretinden Sadaret'e 5 Temmuz 1310(17 Temmuz 1894) tarihli tezkire. Yazının müsveddesi BOA.DH.MKT.261-83.

Karamürsel kazası dâhilinde Batum muhacirleri tarafından kurulan Suludere köyünde cami yapılmamış olduğu gibi civardaki Karadere köyünde de beratlı cami bulunmadığından gerek Suludere ahalisi ve gerek civar köylerin halkı Cuma ve bayram namazını kılabilmek için 5-6 saat mesafede bulunan Karamürsel kasabasıyla Ereğli köyüne kadar zor ve zahmetli bir yol gitmeleri gerekiyordu. Suludere halkı cami yaptırmaya güçleri yetmediğinden emsalleri gibi padişah tarafından bu köyde bir cami inşasıyla halkın ihya edilmesini talep etmişlerdir. Köy halkı ekonomik gücü olmadığını ifade etmiş ancak bu caminin yapımı için halkının çoğunluğu dülger esnafından olduğundan dülger, amele, doğrama ve sıva gibi işleri kendileri tarafından yapılmayı teklif etmişlerdir. Böylece caminin inşaat bedeli olan 10635 kuruştan dülger ve amele yevmiyesi olan 5250 kuruşu tasarruf edilmiş olacaktır. Kalan 5385 kuruşunun padişah tarafından bağışlanması isteği Karamürsel kazası idare heyetinden gönderilmiş mazbatada beyan olunmuştur. İzmit Mutasarrıflığı da gerçekten bu köyde bir caminin inşası fazlasıyla ihtiyaç olduğunu, halkın yoksul olduğunu tekrar ifade ederek inşaat keşif pusulasıyla cami binasının çizimini takdim etmiştir. Bu caminin inşa ve padişahın 5385 kuruşluk yardım ve ihsanına dair irade yazılmıştır.⁵¹⁵

Adapazarı ve Kandıra kazalarına tabi Akyazı, Harmantepe ve Hendek nahiyelerinde iskan edilen muhacir köyleri için mekteple birlikte 6 aded caminin inşası için padişah iradesi yazılmıştır. Gereğinin yapılması Hüdavendigâr vilayetine bildirildiğinde bunların inşasına hemen başlandığı haber verilmiştir.⁵¹⁶

Kandıra kazasına bağlı Karasu nahiyesine tabi Sultaniye köyünde iskan etmiş 60 hane sohum muhaciri bir cami ve okul inşası için padişaha takdim ettikleri arzuhalde yardım talep etmişlerdir. Bu hususta Evkaf-ı Humayun ve Maarif Nezaretiyle yapılan görüşmeler sonunda gereğinin yapılması Maliye Nezaretine

⁵¹⁵ BOA.İ.DH.1129-88196. 1- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 30 Kanunisani 1304 (11 Şubat 1889) tarihli mazbata. 2-Dahiliye Nezaretinden Sadarete 8 Mart 1305 (20 Mart 1889) tarihli tezkire. 3- 15 Mart 1305 (28 Mart 1889) tarihli arz tezkiresi ve hamişine 16 Mart tarihli irade-i seniyye. BOA.DH.MKT. 1620-133. Dahiliye Nezaretinden Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti ve Muhacirin Komisyonu Riyaseti Celileleriyle İzmit Mutasarrıflığına 19 Nisan 1305 (1 Mayıs 1889) tarihli tezkire.

⁵¹⁶ BOA.DH.MKT.1453-80. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 26 Eylül 1303 (8 Ekim 1887) tarihli tezkire.

yazılmıştır. Ancak bu konuda bir cevap alınamayınca ve muhacirlerin sürekli müracaatları devam ettiğinden gereğinin bir an evvel yapılması Maliye Nezaretine bildirilmiştir.⁵¹⁷

Muhacirler cami, mescit ve mektep inşa edilmesi için devletten yardım talep ettikleri gibi bu inşaatları kendi imkânlarıyla da yaptıkları görülmüştür. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Karamürsel kazasında Sarıkum adlı mahalde iskan etmiş Boşnak muhacirlerden Derviş Mehmed oğlu Hüseyin Efendi tarafında bir cami ve mektep inşa ettirilmiştir. Caminin imamlığını ve mektebin muallimliğini 1892 yılına karda ücretsiz olarak üstlenen Hüseyin Efendi'nin bu görevleri yürütmeye kudreti yetmediğinden maaşlı bir imam ve öğretmen tayin edilmesi talebi gündeme gelmiştir. Caminin ve mektebin imam vazifesiyle muallimlerine maaş tahsisi talebini Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve imamet ve hitabet ile muallimlik için bir miktar maaş tahsisi usul ve emsali gereğinden olup ancak bu hizmetlere ayrı ayrı kimseler tayin edilmektense diğer köylerde olduğu gibi hepsinin uygun bir kişiye görevlendirilmesi ve yarısı evkaf-ı hümayun hazinesinden ve diğer yarısı maarif tahsisatından verilme üzere aylık 80 kuruş tahsisi uygun bulunmuştur.⁵¹⁸

40 hane Bosna muhaciri padişah iradesi ile Dahiliye Nezaretinden gönderilen heyet tarafından Karamürsel kazasında Tahtalı adlı mevkide iskan edilerek sınırları tespit edilmiştir. Ancak bunlar için bir cami ve okula şiddetle ihtiyaç duyulduğundan taş, kereste ve diğer malzemeleri kendileri taraflarından tedarik edilmek ve inşaatta kendileri de çalışmak şartıyla 3000 kuruşa bir cami ve mektep inşasının mümkün olacağı heyette bulunan mühendis tarafından tespit edilmiştir. Bu muhacirler adına Hüseyin imzasıyla Komisyona verilen arzuhalde bu paranın verilmesi talep edilmiştir. Muhacirin-i İslamiye Komisyonu 1.Azalığı, bu arzuhalini Sadaret'e takdim ederken yeni kurulan muhacir köylerinde cami ve mektep inşası padişah iradesi gereği olduğundan bu paranın verilmesi için mahalline izin verilmesi hususunun Maliye Nezaretine yazılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine Maliye Nezaretine talep iletilmiş ve nezaret üç bin kuruşu Muhacirin Komisyonuna göndermiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁷ BOA.DH.MKT.1519-115. Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine 25 Haziran 1304 (7 Temmuz 1888) tarihli tezkire.

⁵¹⁸ BOA.Y.A.HUS. 262-13. 16 Mayıs 1308 (28 Mayıs 1892) tarihli Sadaret tezkiresi.

⁵¹⁹ BOA.A.MKT.MHM. 520-7. 1- Tahtalı mevkiinde sakin Bosna muhacirleri adına Hüseyin tarafından Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığına gönderilen 5 Ağustos 1318 (18 Ağustos

Muhacirler için yeni köy tesisi başta olmak üzere oluşturulan köylerin isimleri ile kimi idari düzenlemelerle alakalı pek çok veriye rastlanılmaktadır. Hatta bu köylere, Hamidiye, Mecidiye, Aziziye, Mahmudiye, Selimiye gibi son dönem Osmanlı padişahlarına atfen konulmuş isimlerin yoğunlukta olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Osmanlı padişahlarının isimlerine atfen konulmuş olan isimlerin yanında, köylerin tesis edildiği bölgeye has (Çatalkaya, Söğütlü, Serinyayla, Karşıyaka vb.) isimlerin de kullanıldığı malumdur. Bu durum iki şekilde ele alınabilir: İlk olarak, sıkıntılar içinde Balkanlar veya Kafkaslarda yurda dönen muhacirlerin, Osmanlı Sultanlarının ihsanına malik olmanın vermiş olduğu bir düşüncenin etkisiyle bu isimlerin konulduğu düşünülebilir. İkinci olarak da Osmanlı Sultanlarının, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında artan birçok olumsuzluk karşısında tarihsel bağları kuvvetlendirme gayreti zikredilebilir.⁵²⁰

Göçmenler tarafından kurulan köylere verilecek isimler konusu 21 Ocak 1906 tarihli talimatnamenin 9. Maddesinde “*Muhacirinin teşkil edecekleri karyelere Selâtin-i Âli Osman-ı Celilülünvan hazeratından münasiplerin nam-ı âlilerine izafetle tevsim olunması hakipayi âliye arzı istizan olunmak üzere keyfiyet vilâyet vasıtasıyla Komisyonu Âliye bildirilecektir.*” ifadesiyle yer almıştır.⁵²¹

Rumeli’den Osmanlı Devletine göç eden muhacirlerden 1900 yılı başından 14 Haziran 1901 senesine kadar İzmit Sancağı mülhakatına sevk olunanlardan başka yalnız merkez kazasında yeniden kurulan 11 köy ile kasaba civarında kurulan bir mahallede toplam 730 hane ve eski köylere ilaveten de 244 hane iskan edilmiştir.⁵²² Belgede Rumeli’den göç eden muhacirlerin etnik kimlikleri veyahut Rumeli’nin

1902) tarihli arzuhal. 2- Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığından Sadaret’e gönderilen 5 Eylül 1318 (18 Eylül 1902) tarihli yazı. 3-Maliye Nezaretinin 23 Teşrinisani 1318 (6 Aralık 1902) tarihli yazısı.

⁵²⁰ Murat Aladağlı, “Kuyud-ı Kadime Arşivinde Tasnifi Yeni Yapılan Bir Defter Türü: Defter-İ Hâkanî Nezareti İlm Ü Haber Defterleri Ve Bu Defterlerde Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülk Edinmelerine Bakış”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslar arası Kongresi**, Bildiriler, Cilt:1, Ankara, 2013, s.82.

⁵²¹ **Düstur**, I.Tertip, Cilt: 8, s.334.

⁵²² BOA.ŞD.1581-2. 1- İzmit İdare Meclisinden Dâhiliye Nezaretine 16 Temmuz 1317 (29 Temmuz 1901) tarihli mazbata. 2- Dâhiliye Nezaretinden Sadaret’e 12 Ağustos 1317 (25 Ağustos 1901) tarihli tezkire.

hangi bölgesinden göç ettiklerine dair bilgi olmadığından bu köylerin halkı hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır.

Tablo 19 :

	Hane	Yeni Kurulan Köylerin İsmi	Mevki	Hane	Eski Köylere İlaven İskan Olunan
1	90	Hamidiye	Alan Düzü ve Gökçe Çukur	45	Tepetarla Köyünde
2	25	Mecidiye	Nerses Efendi Çitliği Arkasında Eski Mandıra	25	Acısu
3	35	Orhaniye	Kuloğlu	30	Uzuntarla ve Ketenciler
4	25	Kadriye	Göltarla	15	İslam
5	50	Rahmiye	Arpalık	16	Ortaburun
6	60	Sultaniye	Kervansaray	15	Ayvalı
7	40	Cevher Ağa	Kuyulu	20	Kızılcıklı
8	100	Kazımiye	Sünbüle	22	Sapakpınar
9	50	Hâkimiye	Sarımeşe	6	Karabak
10	55	İsmailiye	Pazarpınarı	20	Mandıra
11	50	Aslbeyli	Gavurkırmı	20	Recebköy
12	150	Kasaba dâhilinde teşkil olunan Mahalle Kadıköy		10	Hasancık
	730			244	

İzmit İdare Meclisinin tabloda gösterilen ve muhacirler tarafından kurulmuş olan köylerin mahallince uygun bulunan isimlerle adlandırılması talebini içeren mazbatası Muhacirin-i İslamiye Komisyonuna gönderilmiş, talep buradan da Sadaret'e havale edilmiştir. Sadaret bu mazbatada isimleri yazılı olan köylerden bazıları için kırmızı mürekkeple işaret koyarak başka uygun bir isim kararlaştırılması gereğini komisyona bildirmiştir.⁵²³

Adapazarı kazası dahilinde iskan edilen 18 hane Aydos, Karınabad ve Şumnu muhacirlerinin teşkil ettikleri köyün "Salahiye" adıyla isimlendirilmesi talep edilmiş ve bu talep Şurayı Devlet tarafından uygun bulunmuştur. Bu hususun İzmit Mutasarrıflığına tebliğ edilmesinin Dâhiliye Nezaretine havalesi ve Seraskerlik

⁵²³ BOA.A.MKT.MHM. 515-3. 1- Muhacirin-i İslamiye Komisyonu 1.Azalığından Sadaret'e 21 Temmuz 1317 (3 Ağustos 1901) tarihli tezkire. 2- Sadaret'ten Muhacirin-i İslamiye Komisyonu 1.Azalığına 22 Ağustos 1317 (5 Eylül 1901) tarihli tezkire.

makamı ile Maliye ve Defteri Hakani nezaretlerine bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵²⁴

Akmeşe nahiyesi dâhilinde ve Akmeşe'ye bir saat mesafede yer alan Çerkez Pınarı adlı mahalde 35 hane Rumeli muhacirinin iskan ettiği boş arazide “İnamiye”, Kurtdere divanının İslam köyü yakınında Çakırkırma da 15 hanenin iskan etmiş olduğu mahalle “Fevziye” ve arka tarlada iskan olunan 20 hanenin meskun olduğu mevkiye “Tevfikiye” adı verilerek üç köy kurulmuştur. İzmit Sancağı Meclisi bu köylerin kayıtlarının yapılmasının o civarda bulunan “tahrir-i nüfus komisyonuna” tebliğ edildiğini belirttikten sonra bu köylerin belirtilen adlarla isimlendirilmesine padişahlık makamınca müsaade edilmesi talebini Dahiliye Nezaretine iletmiştir. Bu hususta padişah iradesi yazılarak bu köylerin isimleri onaylanmıştır.⁵²⁵

Rumeli Karinabad muhacirlerinden 15 hanelik bir gurubun Serdivan köyüne 1,5 saatlik mesafede bulunan Kazım Paşa Çiftliği adlı mahalde satın aldıkları arazide iskan ederek teşkil ettikleri köye Hamidabad adı verildiği ve buna dair padişah iradesinin çıktığını görmüştük. Ancak bu karardan kısa bir süre önce İzmit Mutasarrıflığının Dahiliye Nezaretine gönderdiği 3 Eylül 1895 tarihli yazısında bu muhacirlerin kuracakları köye “Kazimiye” adını vermek istedikleri görülmektedir. Dahiliye Nezareti bu talebi 18 Eylül 1895 tarihli yazıyla Sadaret'e bildirmiştir. Ancak Şurayı Devlet Dahiliye Dairesinde Dahiliye Nezaretinden gelen 18 Eylül 1895 tarihli yazı görüşüldüğünde buranın “Hamidabad” olarak adlandırılmasının İzmit Mutasarrıflığından yazıldığı ifade edilmektedir. Elimizde İzmit Mutasarrıflığının yazısı olmadığından bu isim verme konusunda iki farklı yazı mı var yoksa Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi müsvettesinde “Kazimiye” olarak yazılan

⁵²⁴ BOA.İ.DH. 1399-24. 1- 20 Haziran 1318 (3 Temmuz 1902) tarihli Şurayı Devlet mazbatası. 2- 2 Temmuz 1318 (15 Temmuz 1902) tarihli arz tezkiresi hamışine 19 Temmuz 1318 (1 Ağustos 1902) tarihli irade-i seniyye. BOA.A.MKT.MHM. 519-19. Sadareten Seraskeriye, Dahiliye, Maliye ve Defteri Hakani Nezaretine 22 Temmuz 1318 (4 Ağustos 1902) tarihli tezkire.

⁵²⁵ BOA.İ.DH. 1437-21. 1- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 24 Mayıs 1321 (6 Haziran 1905) tarihli mazbata. 2- 16 Temmuz 1321 (29 Temmuz 1905) tarihli arz tezkiresi hamışine 24 Ağustos 1321 (6 Eylül 1905) tarihli irade-i seniyye. BOA.BEO. 2664-199726. Sadareten Seraskerlik makamı ile Maliye, Dahiliye ve Defter-i Hakani Nezaretlerine 28 Ağustos 1321 (10 Eylül 1905) tarihli tezkire.

isim Sadaret'e gönderildiğinde "Hamidabad" olarak mı değiştirilmiş bunu tespit etmek mümkün olamamaktadır.⁵²⁶

Batumdan göç ederek Akyazı nahiyesinin Beldibi mevkiine iskan edilen 18 hanede 78 nüfusun kurdukları köyün Necatiye olarak adlandırılması kararlaştırılmıştır.⁵²⁷

Kandıra kazasının Karasu nahiyesine bağlı Caferiye köyünde iskanlarına ayrılan araziye nüfuzlu kimselerden Cafer Bey tarafından müdahalede bulunulduğu Süleyman imzasıyla verilen arzuhalde ifade edilerek bu durumdan şikayetçi olunmuştur. Bu hususta İzmit Mutasarrıflığından açıklama istendiğinde sancak meclisinden gönderilen mazbatada muhacir Süleyman ve kardeşlerinin Caferiye köyü çevresinde Kadıköprüsü adlı mahalde 15 hane olarak ikamet etmekte oldukları, şayet bu mahallin Caferiye köyünden ayrılarak ayrıca bir köy kabul edilmesi halinde bu gibi meydana gelecek anlaşmazlıkların önünün alınabileceği ve teşkil edilecek yeni köyün padişahın adına nispetle Hamidiye olarak adlandırılacağı bildirilmiştir. Bu hususta padişah iradesi yazılmıştır.⁵²⁸

İzmit Sancağı dahilinde iskan edilen muhacirler için kurulan köylere verilmek istenilen isimler 1906 tarihli Muhacirin Komisyonu Birinci Azalığınca kaleme alınan evrakta şu şekilde ifade edilmiştir:⁵²⁹

⁵²⁶ BOA.DH.MKT. 430-7. Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 28 Rabiülevvel 1313 (18 Eylül 1895) tarihli tezkire.

⁵²⁷ BOA.Y.A.RES. 126-89. 1- Adapazarı kaza meclisinden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 22 Mayıs 1320 (4 Haziran 1904) tarihli mazbata. 2- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 1 Haziran 1320 (14 Haziran 1904) tarihli yazı. 3- 23 Haziran 1320 (6 Temmuz 1904) tarihli arz tezkiresi.

⁵²⁸ BOA.İ.DH. 1329-9. 1- 2 Teşrinisani 1311 (14 Kasım 1895) tarihli Şurayı Devlet Dahiliye Dairesi mazbatası. 2- 12 Teşrinisani 1311 (24 Kasım 1895) tarihli arz tezkiresi hamışine 14 Teşrinisani 1311 (26 Kasım 1895) tarihli irade-i seniyye.

⁵²⁹ BOA.Y.MTV. 283-47.

Tablo 20:

Burhaniye	Orhaniye	Süleymaniye	Hamidiye	Mahmudiye
Kadriye	Şerefiye	Necatiye	Bayezid	Mecidiye
Mecid-i Sani	Aziziye	Selimiye-i Evvel	Selimiye-i Sani	Süleymaniye-i evvel
Süleymaniye-i Sani	Asar-ı Hamidiye	Bünyan Hamid	Orhaniye-i Sani	Mamuret'ül Hamid
Ertuğrul				

1910 yılına gelindiğinde İzmit Sancağında Hamidiye adıyla anılan 18 köy ve mahal bulunmaktadır. Bunların isimlerinin değiştirilmesi bu mahallerin halkı tarafından arzu edilmiştir. Bazılarının halk arasında alışlagelmiş olan eski adlarıyla bazılarının da mahallerince uygun bulunan isimlerle adlandırılması uygun görülerek İzmit Mutasarrıflığınca aşağıda aktarılan pusula düzenlenmiştir.⁵³⁰ Pusulada belirtilen isimlerin değişikliği hususunda padişah iradesi çıkması üzerine gereğinin yapılması ve icab eden dairelere bilgi verilmesi Dahiliye Nezaretine yazılmıştır.⁵³¹

Tablo 21:

Önceki İsmi	Bu kere adlandırılması uygun görülen ismi
İzmit Kasabasındaki Hamidiye Caddesi	Hürriyet Caddesi
Merkez bağlı Gürcü Hamidiye Köyü	Borçka köyü (Asıl vatanlarındaki köylerinin ismidir)
Kandıra Kazasında Hamidabad Köyü	Mesudiye Köyü
Kandıra Yalı ---- Hamidiye	Osmaniye Köyü
Adapazarı Kazası Hamidiye İstasyonu	Arifiye İstasyonu
Adapazarı Hamidiye Mahallesi	İrşadiye Mahallesi
Adapazarı Hamidabad Köyü	Reşadiye Köyü
Adapazarı Sapanca Nahiyesinin Gürcü Hamidiye Köyü	Muradiye Köyü
Adapazarı Karasu Nahiyesinin Gürcü Hamidiye Köyü	Aziziye Köyü

⁵³⁰ BOA.ŞD. 1607-34. 1- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 28 Teşrinisani 1325 (11 Aralık 1909) tarihli yazı. 2- Şurayı Devlet'ten Maliye, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine 23 Kanunievvel 1325 (5Ocak 1910) tarihli müzekkere.

⁵³¹ BOA.BEO. 3706-277937. Sadaretten Dahiliye Nezaretine 8 Şubat 1325 (21 Şubat 1910) tarihli tezkire.

Adapazarı Karasu Nahiyesinin Abaza Hamidiye Köyü	Salahiye Köyü
Adapazarı Akyazı Nahiyesinin Hamidiye Köyü	Ahmediye Köyü
Adapazarı Hendek Nahiyesinin Hamidiye Köyü	Şerefiye Köyü
Adapazarı Akyazı Nahiyesinin Paşa namı diğer Hamidiye Köyü	Paşa Köyü
Yalova kazasında Hamid Abad Köyü	Güllük Köyü
Karamürsel Boşnak Hamidiye Mahallesi	Sarıkum
Karamürsel Çerkez Hamidiye Köyü	Örencik
Geyve Kazası Hamidiye Köyü	Çınardibi
Merkeze bağlı Armaş nahiyesinde Hamidiye Köyü	Alandüzü

Köy isimlerinin benzerliği Harbiye Nezaretince de rahatsızlık duyulan bir konuydu. Çünkü İzmit livası mıntıkasında 4 Redif taburu ve bu taburların bazılarında da bir iki Hamidiye mahalle ve köyü mevcut olduğundan askere alma ve redif işlemlerinde karışıklığa neden oluyordu. Bu nedenle Harbiye Nezareti eski isimleri değiştirilerek Hamidiyeye olarak adlandırılmış olan mevkiller ve köylerin tekrar eski isimleriyle adlandırılmalarını gerekli görmüştür. Ayrıca Maliye Nezareti de 18 köyün eski adları veya uygun bulunan yeni isimleriyle adlandırılmasının hazinece de gerekli olduğunu belirtmiştir.⁵³²

C- Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Kırım savaşıdan hemen sonra gelen muhacirler her şeylerini terk ederek göç etmek zorunda kaldığından Osmanlı Devleti öncelikle aç ve perişan haldeki göçmenlerin temel ihtiyaçlarını temin etmeye çalışmıştı. Muhacirlere yiyecek yardımı ilk anlarda ayni olarak yapılırken, daha sonra ayni yardımın temini ve dağıtımındaki güçlüklerden dolayı nakdi yardım edilmesi usulü tercih edilmişti.

⁵³² BOA.Y.A.RES. 101-9. 1- Harbiye Nazırı vekili imzasıyla Şurayı Devlete 28 Kanunıevvel 1325 (10 Ocak 1910) tarihli tezkire. 2- Maliye Nezaretinden Şurayı Devlete 3 Kanunısanı 1325 (16 Ocak 1910) tarihli tezkire.

Yardımların niteliği göçmen sayısındaki artışla paralel değişim göstermiştir. Göçlerin kitlesel boyut kazandığı dönemlerde göçmenlere verilen yevmiyelerin daha önceki dönemlere oranla kısıtlandığı 1860 yılı sonlarından itibaren göçmenlerin yarısı fakir kabul ederek nüfus başına günde yarımşar kıyye ekmek (640 gram) ya da bedelinin verilmeye başlandığı görülmektedir.⁵³³ Muhacirler iskan bölgelerine gönderildiklerinde yerel yöneticilere yazılan emirlerde bunların içlerinden çok fakir olanlarına iskanlarına değin yevmiye olarak yarımşar kıyye ekmek verilmesi gereği ifade edilmiştir.⁵³⁴ Devletin göçmenlere yardım politikası kapsamında Kocaeli Sancağına sevk edilen, geçici veya daimi olarak iskan edilen, iskan edildikten sonra çeşitli nedenlerle muhtaç duruma düşen muhacirlere yardım edilmiştir. 1860 yılı Ağustos ayında İstanbul'a gelmiş olan Kırım Bahçesaray halkından 44 hanede 195 nüfus muhacir yerleştirilmek üzere İzmit Sancağına gönderilmiştir. İzmit'e vardıklarında talimat hükümlerine uygun bir şekilde "*hüsni-iskanları*" için aralıksız gayret gösterilmesi ve bunlardan gerçekten fakir ve aciz olanlar var ise "*aç kalmayacak derecede*" yarımşar kıyye ekmek verilerek sıkıntıların giderilmesi 23 Ağustos 1860 tarihli Sadaret emriyle İzmit Kaymakamına bildirilmiştir.⁵³⁵ İzmit'e vardıklarında 50 hane oldukları ifade edilen bu muhacirleri İzmit Kaymakamı Ragıp Mehmet Efendi iskan edilmek üzere Adapazarı kazasına göndermiştir.⁵³⁶

Yine Çerkez muhacirlerinden Han kabilesine mensup 70 hane muhacir içinde fakir bulunanlarına yarım kıyye ekmek veya bedelinin verilmesini Muhacirin

⁵³³ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 156-159. Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s.125.

⁵³⁴ BOA.A.MKT.MHM. 193-60. Biga Mutasarrıfına şukka. Belgenin arkasında 14 Safer 1277 (1 Eylül 1860) tarihi kayıtlıdır.

⁵³⁵ BOA.A.MKT.UM. 422-46. Sadaretten İzmit, Saruhan kaymakamları ile Biga, Bursa ve Adana mutasarrıflarına gönderilen 5 Safer 1277 (23 Ağustos 1860) tarihli şukka. İzmit Sancağına gönderilen Kırım muhacirlerinin dışında Akmescit halkından 78 hanede 310 nüfus Biga'ya, Kefe halkın 120 hanede 479 nüfus Hüdavendigar vilayetine, Nogay Kıpçak kabilesi halkından 47 hanede 183 nüfus ile diğer iki kabileden 168 hanede 1008 nüfus Adana'ya, Orkapısı halkından 141 hanede 570 nüfus Saruhan'a gönderilmiştir.

⁵³⁶ BOA.A.MKT.UM. 424-31. İzmit Livası Kaymakamı Ragıp Mehmet Efendiden Sadaret'e 14 Safer 1277 (1 Eylül 1860) tarihli arıza.

Komisyonu İzmit Kaymakamlığına bildirilmiştir.⁵³⁷ Çerkes muhacirlerinden ve Han kabilesinden ve Şahin Giray takımından olup Hendek kasabasına iskan edilmek üzere gönderilmiş göçmenlere öküz ve tohum verilmesiyle beraber hanelerinin inşa edilmesi ve ayrıca bunlar iskan edilene kadar yarısı fakir kabul edilerek yarımşar kıyye ekmek veya bedelinin verilerek sıkıntılarının giderilmesi İstanbul'da bulunan İzmit kaymakamı Mustafa Arif Efendiye emredilmiştir. Kaymakam Arif Efendi 2 Haziran 1861 Cumartesi günü İzmit'e geri döner dönmez bu konuda hemen işe koyularak göçmenler için gerekli görülen malzemeleri temin etmeye başlamıştır.⁵³⁸

Devlet muhacirler için yapılan yardımları hazineden karşıladığı gibi yerel yönetimler de bu masrafların karşılanmasına yardımcı oluyordu. Kocaeli ile Ankara sancaklarında iskan edilmek üzere gönderilmiş olan muhacirlere 1860 senesi Haziranında verilen yevmiyeler ile nakliye ve diğer masrafların bir yük yirmi yedi bin yüz (127.100) kuruşa ulaştığından Maliye Nezareti bunun hazinece mahsup olunmasını gerekli görmüştür. Bu hususta padişah iradesi yazılmıştır.⁵³⁹ Bolu'ya gitmek üzere İzmit'e gelen 318 nüfusluk Çerkes muhacirlerinden yarısı varlıklı olarak kabul edilip diğer yarısına yarımşar kıyye yevmiye verilmiştir. Bu muhacirlere yirmi günlük ekmek bedeli ile Adapazarı'na kadar araba, beygir ve diğer masrafları için 4153 kuruş İzmit Mal Sandığından ödenmiştir.⁵⁴⁰

Belgelerde İstanbul'da bulunan ve sevk edilen göçmenlere yemeklik olarak günlük 15 yaşından büyüklerine 2 kuruş, küçüklerine ise 1 kuruş yevmiye verilmesi gerektiği belirtilmiştir. İki kuruş, yarım kıyye ekmeğin bedeline karşılık gelmekteydi.⁵⁴¹ Geçici iskan bölgelerinde olduğu gibi daimi iskan bölgelerinde de

⁵³⁷ BOA.A.MKT.MHM. 220-73. İzmit Kaymakamı Arif Efendiye şukka. 16 Zilkade 1277 (27 Mayıs 1861) tarihli

⁵³⁸ BOA.A.MKT.NZD. 355-32. 1- İzmit livası kaymakamı Mustafa Arif Beyden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 24 Zilkade 1277 (4 Haziran 1861) tarihli yazı. 2- Muhacirin Komisyonundan Sadaret'e 29 Zilkade 1277 (9 Haziran 1861) tarihli yazı.

⁵³⁹ BOA.İ.DH. 467-31223. 10 Recep 1277 (23 Ocak 1861) tarihli arz tezkiresi hamışine 11 Receb tarihli irade-i seniyye.

⁵⁴⁰ BOA.C.ML. 383-15715. 10 Ocak 1864 tarihli ve Hoca Mehmet Hurşit imzalı senet.

⁵⁴¹ BOA.A.MKT.MHM. 165-42. BOA.A.MKT.UM. 399-58. Kazan taraflarından İstanbul'a gelmiş ve burada Şekerci Hanına yerleştirilen muhacirler taşraya gitmek istememişlerdir. Bunun üzerine geçici olarak yerleştirilmelerinden iki ay geçtikten sonra yevmiyeleri kesilmiştir. Muhacirler

fakir olan göçmenlere ürün alacakları zamana değin ortalama sekiz on ay yiyecek yardımına devam edilmekteydi. Buna rağmen özellikle 1859 sonrası için muhacirlerin yiyecek ihtiyaçlarının makul düzeyde karşılandığını söylemek pek mümkün değildi. Çünkü hükümet göçmenlerin yarısını fakir kabul ederken aslında gelenlerin çoğunluğu fakir ve aciz durumdaydı.

1863 yılı Mart ayında Kocaeli Sancağını teftiş için İzmit'e gelen Ahmet Vefik Paşa, İznik'te bulunduğu sürede ekonomik gücü yerinde olan halkın muhacirlerin iskanı için memnuniyetle nakdi yardımda bulunduğunu ve bu yardımın birkaç gün içinde 100 bin kuruşa ulaştığını belirtmiştir. Bu yardımın toplanması hususunda Vefik Paşa, İznik civarında iskan edilmek istenilen muhacirlerin durgunlaşan (kesel ve atalette kalan) ziraatı yeniden canlandıracağı ve ticaret ve sanayisi (ehl-i hırfet ve sanayii) virane olan İznik kasabasının kalkınmasını sağlayacağı ümidiyle ekonomik gücü yerinde olan halkın seve seve yardımda bulunduklarını ifade etmektedir. Toplanan bu parayla muhacirlerin nakliye, erzak ve malzeme ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra hemen ev inşası için gereken kereste, kiremit ve kireç gibi malzemeler satın alınarak göl kenarındaki Gölayağı ve Köprübaşı adındaki iki mahalde köy inşasına başlanmıştır. Evler inşa olana kadar geçici olarak bazı mahallere yerleştirilen muhacirlerin yevmiyeleri hazineye yük olmamak üzere mahallinden karşılanmış ve bir yanda da gereken çift malzemeleri ve hayvanları satın alınmaya çalışılmıştır. Muhacirin Komisyonu başkanı Vecihi Paşa, Vefik Paşa'nın raporu üzerine yaptığı değerlendirmede muhacirlerden çiftçi olmayıp kasabalarda iskan edilen esnaf ve zanaatkarlara ev, öküz ve tohumluk gibi şeyler verilmeyip hatta yevmiye olarak ekmek dahi verilmeyerek her bir nüfusa bir defalık 150 kuruş yardım yapılmakta olduğunu ifade etmiştir. Vefik Paşa, İznik kasabasında iskan ettirilecek muhacirlerin en fakirinin kesesinde 1000 kuruş nakit bulunduğunun ve kasabada ikamet edecek zenginlerin ev kiralayabilecek olduklarından bunlara ev yardımı yapılmaması gerektiğini bildirmiş olduğundan Vecihi Paşa esnaf takımından muhacirlere 150 kuruşluk yardımın verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴²

yevmilerinin neden kesildiğini Babiâli'ye sorduklarında iskan mahallerine gitmek istemedikleri için kesildiği bildirilmesine rağmen yevmiye talebinde ısrar etmişlerdir. BOA.**MVL.** 659-58.

⁵⁴² BOA.**MVL.** 659-58. 1- Ahmet Vefik Paşa'dan Sadaret'e 4 Cemaziyelevvel 1280 (18 Ekim 1863) tarihli yazı. 2- Muhacirin Komisyonu Başkanı Vecihi Paşa'nın 29 Cemaziyelevvel 1280 (12 Kasım 1863) tarihli yazısı.

Muhacirlerin iskan edilmeden önce yevmiyelerinin kesilmesi onları ciddi anlamda güç durumda bırakıyordu. Çerkez muhacirlerinden Han kabilesine mensup 70 hane muhacir Aralık 1859'da İzmit Sancağında iskan edilmek üzere İstanbul'dan gönderilmiştir. Bu muhacirlere 1860 yılı Şubatı ayı sonuna kadar yevmiyeleri verilmiş ancak Mart sonundan itibaren tayinatlarının verilmesine dair Sadaret emri çıkmadığından yevmiyelerin ödenmesi durdurulmuştur. Han kabilesi imamı Hacı Hurşit gönderdiği arzuhalinde Mart ayından itibaren belirlenmiş olan tayinatlarının ödenmesi ve 70 hanenin Nisan'ın 10. Gününe değin İzmit tarafında ikametlerine müsaade edilmesini talep etmiştir. Muhacirin Komisyonu bu taleplerin uygun görüldüğünü fakat olayın gerçekliğine dair bilgi sahibi olunmadığından İzmit Sancağı Kaymakamlığından gerekli bilgilendirilmenin yapılması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁴³

Göçmen sayısının artması ve hazinenin nakit sıkıntısı çekmesi zaman zaman yevmiyelerin düzenli ödenmemesine ve göçmenlerin alacaklarının birikmesine neden olmaktaydı. Bazı durumlarda biriken yevmiyelerin bir kısmı İstanbul'da ödenirken kalan kısmının ise iskan bölgelerinde ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir. 1860 yılı yaz başlarında İstanbul'da bulunan Dağıstan muhacirlerinden 7 hanesi Kocaeli Sancağında iskan etmek istediklerinde 1276 yılı Mart ayı başından (13 Mart 1860) Mayıs'ın 21'ine (2 Haziran 1860) kadar verilmesi gereken yevmiyeleri hesaplanarak yarısı olan 4354 kuruşun Muhacirin Komisyonu Sandığından ve diğer yarısının ise mahalli emvalinden verileceği Muhacirin Komisyonu tarafından bildirilmiştir.⁵⁴⁴

Muhacir sayısındaki fazlalık nedeniyle muhacirlerin defterlere kayıtları her zaman düzenli tutulamıyor ve muhtaç durumdakilere fakirlik pusulası verilmeden iskan bölgelerine gönderiliyordu. Fakirlik pusulası elde edemeyen göçmenlerin ekmek veya bedelini alamaması sefaletlerine neden oluyordu. Gebze Çoban Mustafa Paşa Medresesinin odalarına misafir olarak yerleştirilmiş 41 kişi adına verilen arzuhalde kendilerine yevmiye verilmediğinden oldukça sıkıntı çektikleri ve akrabalarının Tekirdağ'da iskan etmiş olduklarından kendilerinin dahi mart ayından

⁵⁴³ BOA.A.MKT.NZD. 308-97. Han kabilesinin imamı Hacı Hurşit imzalı ve 25 Şaban 1276 (19 Mart 1860) tarihli arzuhal ve bu arzuhalin üzerine Muhacirin Komisyonunun aynı tarihli mütalaası.

⁵⁴⁴ BOA.A.MKT.MHM. 184-43. İzmit kaymakamına şukka. Belge arkasında 14 Zikade 1276 (3 Haziran 1860) tarihi kayıtlıdır.

sonra buraya gönderilmesini ve o güne kadar yevmiyelerinin verilmesini talep etmişlerdir. Muhacirin Komisyonu, bu 41 nüfusun dahil olduğu 400 nüfusluk Yalta muhacirlerine diğer muhacirler gibi komisyondan fakirlik pusulası verilememiş olduğunu bildirilmiştir. Ayrıca Tekirdağ'da artık muhacir iskânına yer kalmadığının buradan defalarca gönderilen yazı ve telgraflarda bildirildiğinden nakil talebinin uygun olmayacağını ve 400 nüfusun yarısı fakir sayılarak iskânlarına değin yevmiye yarımşar kıyye ekmek veya bedelinin verilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴⁵

Hazinenin sınırlı imkânları ve muhacir sayısındaki artış nedeniyle muhacirlere yapılan yardımlarda aksamalar yaşanıyordu. Bu durum devletten yardım alamayan veya aldıkları yardımları kesilen muhacirlerin Babıali'ye müracaat ederek yardım talebine neden oluyordu. 40 haneyi geçkin Çerkes muhacirleri Adapazarı'na bağlı köylere bölüştürülerek yerleştirilmişlerdir. Bu muhacirleri temsilen Berkay Bey ve Giray Bey imzasıyla takdim edilen arzuhalde güçsüz oldukları, bulundukları mahalde asla dikkate alınmadıkları, kendilerine verilmesi gereken tarla ve diğer malzemelerin verilmediği gibi az miktarda olan yevmiyelerinin dahi bazen verilmemesinden dolayı muhtaç duruma düştükleri ifade edilmiştir. Bu nedenle yardım taleplerini belirtirken *“devletten ricamız şu dur ki perişan halimize ve özellikle din ü devletimiz uğrunda nesillerdir yurdumuz olan vatanımızı terk ile tarif edilemez nice nice zorluklar ile meskenini terk etme alçaklığına katlanarak (züll-i meskenini ihtiyar iderek) hicret edip Osmanlı devletine sığınmış olduğumuza merhameten”* diyerek İzmit Sancağında kendilerinin gezdirilerek kabul edecekleri mahallerin verilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca o ana kadar almış oldukları yevmiyelerinin gelecek *“Ruz-ı Hızır”* da kesileceği söylentisinin duyulduğunu şayet bu doğru ise henüz bir iskan mahalli bularak yerleşememiş ve *“şunun bunun”* evlerinde sıkıntı içinde bulunan muhacirlerin oldukça perişan duruma düşeceklerinin hatta hayatlarını dahi kaybedenlerin olabileceğinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirterek istedikleri bir mahalle yerleşinceye kadar yevmiyelerinin kesilmemesini

⁵⁴⁵BOA.A.MKT.UM. 455-23. 1-Abdülcemil Efendi imzalı tarihsiz arzuhal ve Muhacirin Komsyonunun 1 Şaban 1277 (12 Şubat 1861) tarihli ilamı. 2- İzmit kaymakamı Cemil Bey efendiye şukka. 6 Şaban 1277 (17 Şubat 1861) tarihli.

talep etmişlerdir. Bu talep üzerine muhacirlerin talimat hükümlerine uygun olarak bir an önce iskan edilmeleri İzmit kaymakamı Cemil Bey'e bildirilmiştir.⁵⁴⁶

Görüldüğü üzere hükümet öncelikli olarak göçmenlerin geçici barındırılmaları, yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Daha sonra arazi tahsisi ile haneleri inşa edilen muhacirlerin üretici konuma geçmelerini sağlamak için öküz, ziraat gereçleri ve tohum yardımları yapılmıştır. Yapılan yardımların oranları zaman içinde değişiklikler gösterse de devletin muhacirlerin üretici konuma geçmeleri hususunda oldukça hassasiyet gösterdiğini birçok talimatnamede görmekteyiz.

1864 yılında hazırlanan ve Kocaeli Sancağı'nı da kapsayan muhacir iskan talimatnamesinde 1864 yılından önce gelen muhacirlerin evleri inşa edilip edilmediği, öküz, tohum, ziraat aletleri ve mahsul almalarına kadar yevmiyelerinin verilip verilmediğinin tespit edilerek bunların tamamına sahip olup mahsul elde etmeye başlayanların yevmiyelerinin kesilmesi gerektiği belirtilmiştir. Şayet belirtilen yardımları alamayıp ürün elde edemeyenler olursa bunların ihtiyaçlarının temin edilip sekiz on ay içinde mahsul almaları hesaplanarak bu süre sonunda yevmiyelerinin kesileceği ifade edilmiştir. Evleri inşa edilip gerekli malzemeleri verilen muhacirlerin yevmiyeleri kesilmesi gerekli görülse de bunların içinde fakir olanların bulunacağı düşünülerek bunlara günde yarım okka ekmek veya mahalline göre ekmeğin rayiç bedelinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yardımın verilme şekli ise mahalli memurlar ve her kazanın meclisi gözetiminde köylerin imam ve muhtarları vasıtasıyla her bir hane reisine bizzat verilmesi şeklinde belirtilmiştir.⁵⁴⁷

Kocaeli Sancağına gönderilmiş olan muhacirlerden üçer beşer nüfus olarak yerli halk ile muhteliten (karma) iskan edilenlere verilmesi kararlaştırılmış olan öküz ve tohumlukların talimat gereği “aynen” verilmesi mümkün olamayacağı gibi ziraat mevsiminin de geçmekte olması üzerine bu gibi dağınık olarak iskan edilenlerin nüfusuna göre öküz ve tohumluklarının “bedelen” verilmesi hususu Babıali'ye

⁵⁴⁶ BOA.A.MKT.UM. 467-57. 1-Çerkes Muhacirlerinden Kaysoğlu Barkay Bey ve Nevruzoğlu Giray Bey imzalı 21 Ramazan 1277 (3 Nisan 1861) tarihli arzuhal. Arzuhalin arkasında “ *biran akdem iskanları için serian kaymakama emirname 24 Ramazan 1277 (6 Nisan 1861)*” notu kayıtlıdır. 2- İzmit kaymakamı Cemil Beye şukka. Belge arkasında 13 Şevval 1277 (24 Nisan 1861) tarihi kayıtlıdır.

⁵⁴⁷ BOA.İ.MVL. 505-22848. Talimatname sureti.

yazılmıştır. Bu muhacirlerin bu parayı boş yere harcamamaları için dikkatli davranılacağı Kocaeli Sancağı iskan memuru olup izinli olarak İstanbul'da bulunan Hasan Bey tarafından ifade edilmiştir. Bu husus Muhacirin Komisyonundan Meclis-i Valaya havale edilmiş ve burada yapılan değerlendirme sonucu talep uygun bulunarak bu yardımın sancak dahilinde meskun diğer muhacirlere sirayet ettirilmeyerek dağınık olarak iskan edilenlere dağıtılması ve bu akçenin ziraat gereçlerinden başka şeye harcattırılmaması için mahalli hükümet tarafından tedbirlerin alınması gerekli görülmüştür.⁵⁴⁸

Kocaeli Sancağında bulunan muhacirlerden bazıları devletten yardım alamadıklarını beyan ederek yardım talebinde bulunmuştur. Devletin bu tarz taleplerde dikkat ettiği nokta bu muhacirlerin başka bir bölgede iskan etmiş ve dolayısıyla devletin sağladığı yardımı almış olup daha sonra Kocaeli Sancağına göç etmiş olma ihtimalleridir.

Abaza muhacirlerinden Hasan'ın Dahiliye Nezaretine takdim edilen arzuhalinde Adapazarı'nda bulunan ailesine araziden başka bir şey verilmediğinden emsalleri gibi tayinat ve ziraat malzemeleri verilmesini talep ettiği belirtilmiştir. Dahiliye Nezareti bu muhacirlerin kendi başlarına yerlerini terk ederek başka bir yere gitmiş olan şahıslardan olması ihtimalini göz önünde bulundurularak bunların hangi tarihte geldiğinin ve emrname ile gelmiş ise tayinat ve ziraat malzemelerinin hangi sebepten verilmemiş olduğunun tahkik edilerek bildirilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine Adapazarı kaymakamlığınca yapılan tahkikat 24 Ekim 1869 tarihli mazbatada bildirilmiştir. Buna göre kaymakamlıkça gerekli mercilerden ve mal kalemi kayıtlarından araştırıldığında Hasan'ın geliş tarihi tam olarak tespit edilememiş ancak Adapazarı kaza müdürü merhum Aziz Bey zamanında ailesi yanında olmadan geldiği anlaşılmıştır. Yine Hasan'ın geldikten bir süre sonra Mısır'a gittiği ve buradan Batum taraflarına geçip ailesini alarak tekrar Adapazarı'na döndüğü ve diğer muhacirlerle birlikte Adapazarı'nda iskan edildiği tespit edilmiştir. Yardım konusuna gelince Adapazarı kaymakamlığı Hasan'ın Batum'da yevmiye ve yardım alıp almadığını bilmediğinden Batum Sancağından bu konuda bilgi istediğini,

⁵⁴⁸ BOA.MVL. 700-26. İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 21 Şevval 1281 (19 Mart 1865) tarihi kayıtlıdır.

cevabı gelmediği içinde yevmiye ve saire yardımında bulunamadığını ifade etmiştir.⁵⁴⁹

Çerkes muhacirlerinden Ubıh kabilesinden olup Kocaeli Sancağında yer alan Derbent adlı mahalde iskan etmiş 25 hanenin yevmiyeleri kesilmiştir. Ümeradan Mehmet Ali bey bu muhacirlere mahsul alıncaya kadar yevmiyelerinin verilmeye devam edilmesini arzuhalde talep etmiştir. Bu muhacirlerin Derbent mahalline ne zaman geldikleri ve o ana kadar iskan edilip edilmediklerinin, iskan edilmemişler ise yevmiyelerinin kesilmesine neyin sebep olduğunun incelenerek bildirilmesi emredilmiştir. Bu muhacirler 1279 senesinde yedi sekiz hane olarak Kocaeli Sancağına gelmişler ve akabinde Derbent mahalline yerleştirildikten sonra bunların akrabaları da buraya gelerek yirmi beş haneye yükselmiştir. Bunlar Derbent'e vardıklarında talimat gereği ziraatlarından mahsul aldıktan sonra kesilmek üzere yevmiye verildiği gibi ekip biçmek için gereken öküz ve tohumlar da verilmiştir. Ancak bunlar temel geçim vasıtası olan çiftçilik konusunda tembellik yaptıkları gibi tohumluk zahireyi yiyerek muhtaç duruma düşmüşlerdir. Talimat hükmü bunlara artık yevmiye verilmesine müsaade etmese de bunlar toplam 206 nüfustan ibaret olup içlerinde 48 nüfus kendilerini geçindirmeye gücü varsa da 158 nüfus fakir ve sonra derece muhtaç durumda olduklarından bunlar hakkında ne yapılması gerektiği Sadaret'e sorulmuştur. Bu husus Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye havale edilmiş bu ve bu muhacirlerin korunması gerektiğinden içlerinde en fakir olanlarına emsalleri gibi yarım yevmiye verilmesi ve ziraata gayret ettirilerek mahsul alıp ihtiyaçlarını karşılamalarının sağlanması gereği belirtilmiştir.⁵⁵⁰

Çerkez muhacirlerinden ve Ibıh kabilesinden Selim ailesiyle birlikte Derbent köyünde Mehmet Ali Bey kabilesi yanında bulunan hemşerileri yanında iskan edilmiştir. Ancak muhacirlere verilmesi gereken öküz, tohum verilmediği gibi ev dahi inşa edilmemiştir. Bu durum Selim'in ailesini muhtaç duruma düşürmüştür. Selim gereken malzemelerin verilmesi için İzmit mutasarrıflığına Sadaret emri yazılmasını talep etmiştir. Muhacirin İdaresi, muhacirlere ziraat malzemelerinin bir

⁵⁴⁹ BOA.DH.MHC. 1-38. 1- Adapazarı Kaymakamlığı İdare Meclisinden Kocaeli Sancağı Mutasarrıflığına 18 Recep 1286 (24 Ekim 1869) tarihli mazbata. 2- Kocaeli Mutasarrıfı Asaf Beyden Dahiliye Nezaretine 26 Recep 1286 (1 Kasım 1869) tarihi yazı.

⁵⁵⁰ BOA.MVL. 717-95. 1- İzmit Meclisinden Sadaret'e 25 Kanunievvel 1281 (6 Ocak 1866) tarihli mazbata. 2- İzmit Mutasarrıflığına şukka.

an evvel verilerek üretici konuma getirilmesi gerektiğinden Selim'in talebinin incelenip ortaya çıkacak durum ve talimat hükmüne göre işlem yapılması hususunun Hüdavendigar vilayetine bildirilmesini ifade etmiştir. Bu husus Hüdavendigar vilayetine 17 Haziran 1867 tarihli yazı ile bildirilmiştir.⁵⁵¹

Çerkes muhacirlerinden ve İbîh kabilesinden Mehmet daha önce iskan için İzmit'e gönderilen emsallerinin mazhar olduğu yardımın kendisine de yapılmasını talep etmiştir. Kocaeli mutasarrıflığı tarafından yapılan tahkikat sonucunda Mehmet'in Silivri kazasından İzmit'e göç ettiği ve Sapanca taraflarındaki Kırkpınar adlı mahalde iskan ettirildiği ancak iskanlarına dair emir olmadığından emsalleri gibi kendisine yardımda edilmediği anlaşılmıştır.⁵⁵²

Ziraat mevsiminin yaklaşmasından dolayı İzmit havalisinde iskan edilen muhacirler için talimat gereği verilmesi gereken 150 çift öküz ile çift araç gereçlerinin temin edilerek verilmesi Hüdavendigar vilayeti iskan memuru Muhtar Efendi tarafından bildirilmiştir. Muhacirin İdaresi bu öküzlerin ve çift gereçlerinin verilmesinin geciktirilmesi gereksiz masraf çıkmasına neden olacağından bunların bir an evvel verilmesi ve vakti geçmeden muhacirlerin çiftçiliğe başlatılması hususunun Hüdavendigar vilayetine bildirilmesi gerekli görülmüştür.⁵⁵³

1865 yılı Ekim ayında Sadaret'ten İzmit Mutasarrıflığına çekilen telgrafta Kocaeli Sancağında iskan olunan muhacirlerin tohumluk ve saire masrafları olan 633.180 kuruşun ödenmesine gayret edilmesi bildirilmiştir.⁵⁵⁴ Karamürsel kazasına bağlı Hersek köyünde iskan etmiş olan 210 nüfus muhacirine 13 Aralık 1863 – 12 Ocak 1864 tarihleri arasındaki 30 gün için 3465 kuruş yevmiye verilmiştir. Bu meblağ Karamürsel Mal Sandığından, muhacir Mehmet'e teslim edilmiş ve teslim

⁵⁵¹ BOA.MVL. 537-41. 1- Selim ve ailesi adına imzalı 24 Muharrem 1284 (28 Mayıs 1867) tarihli arzuhal. 2- Hüdavendigar vilayetine şukka. Belge arkasında 14 Safer 1284 (17 Haziran 1867) tarihi kayıtlıdır.

⁵⁵² BOA.DH.MHC. 1-24. Hangi birimden kağıt okunmuyor kontrol. Dahiliye Nezarati'nden Sadaret'e 22 Rabiülevvel 1285 (13 Temmuz 1868) tarihli yazı.

⁵⁵³ BOA.MVL. 1054-63. Muhacirin İdaresinin 24 zilkade 1284 (19 Mart 1868) tarihli yazısı. Hüdavendigar vilayetine şukka. Belge arkasında Gurre Zilhicce 1284 (25 Mart 1868) tarihli kayıt mevcuttur.

⁵⁵⁴ BOA.MVL. 711-111. İzmit Mutasarrıflığına gönderilen Sadaret telgrafının kaydı. Bu evrakla birlikte bulunan zarfın üstünde "makamı sadaretpenahiye mazbata i acizanemizdir. 16 Ca 1282 (7 Ekim 1865)" yazmaktadır.

sırasında kendisinden senet alınmıştır.⁵⁵⁵ Muhacirler her zaman yevmiyelerini düzenli olarak aldıklarını söyleyemeyiz. Örneğin Karamürsel kazasında bulunan Çerkez muhacirlerinden ve Alnıkesik kabilesinden 18 hane 112 nüfus birikmiş olan yevmiyelerinin yarısı olan 9389 kuruşun Komisyon sandığından ve diğer yarısının mahallinden verilmesini talep etmişlerdir.⁵⁵⁶

Şıbsıh kabilesine mensup 3 hane 16 nüfus 1865 yılında Şeyhler (Kaynarca) nahiyesine bağlı Gölce köyünde iskan edilmişlerdir. 1866 yılında burada mahsul elde edemedikleri gibi paralarının da olmaması bu aileyi oldukça muhtaç duruma düşürmüştür. Bu nedenle aile reisi Seferşahoğlu Bihaz(?) kendilerine yevmiye verilmesi hususunda İzmit mutasarrıflığına Sadaret emrinin yazılmasını talep etmiştir. Bu konuda Muhacirin İdaresinin görüşü sorulduğunda mahsul alamayan muhacirinin varlıkları hariç fakir olanlarına yarım yevmiye verilmesinin daha önce Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’de kabul edilen usul gereği olduğundan bunların gerçekten mahsul elde edilemediği mahallinden yapılan tahkikat sonucu tespit edilir ise bunlara yarım yevmiye verilerek muhtaç durumdan kurtarılması hususunun İzmit mutasarrıflığına bildirilmesi Osman Paşa tarafından ifade edilmiştir. Bunun üzerine 22 Ekim 1866 tarihli Sadaret emriyle İzmit mutasarrıflığından gerekenin yapılması istenmiştir.⁵⁵⁷

İskan edildiklerinde devlet tarafından tohum yardımı yapılan muhacirlerin ürün elde edememeleri üzerine tekrar tohum talepleri gündeme gelmiştir. Elmalı köyünde iskan edilen 49 hane Kazan muhacirleri adına verilen arzuhalde devlet tarafından kendilerine verilen tohumdan ve gerek sonraki iki senede emval ve eşyalarını satarak satın aldıkları tohumu ekmiş olsalar da hasılat elde edemediklerinden devletten tekrar tohum yardımı yapılmasını talep etmişlerdir. Durum Muhacirin Komisyonuna sorulduğunda arzuhalde bahsedilenler doğru ise bu muhacirlerin daha sonra ziraat edemeyerek perişan olmalarına neden olacağından

⁵⁵⁵ BOA.C.ML. 383-15715. Muhacir Mehmet imzalı ve 31 Kanunievvel 1279 (12 Ocak 1864) tarihli sened.

⁵⁵⁶ BOA.A.MKT.NZD. 316-8. Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız’dan Sadaret ‘e 5 Zilhicce 1286 (24 Haziran 1860) tarihli yazı.

⁵⁵⁷ BOA.MVL. 510-90. 1- Muhacirin-i Çerakeseden Saferşah oğlu Bihaz imzalı ve 13 Cemaziyelevvel 1283 (23 Eylül 1866) tarihli arzuhal. 2- Sadaret’ten İzmit mutasarrıflığına 15 cemaziyelahir 1283 (24 Ekim 1866) tarihli şukka.

talepleri uygun görülmüştür. Ancak öncelikle bu hususta inceleme yapılarak muhacirlere verilen tohumların ekilip mahsul elde edilemediğinden mi yoksa şahsi ihtiyaçları için mi harcamış olduğu için mi tohuma muhtaç olduklarının ortaya çıkarılması İzmit mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁵⁵⁸

Muhacirlerin evler inşa edilerek veya sahipsiz evlere iskan edilmeleri onları üretici konuma getirmediğinden yevmiye talepleri devam etmiştir. Örneğin İzmit'te bağlı bir köyde iskan ettirilmiş muhacirlerden biri kadın ikisi erkek üç şahıs vermiş oldukları üç adet arzuhalde yevmiyelerinin kesilmiş olduğunu bildirmiştir. Bu muhacirler kendilerine tarla ve bahçe verilmediği gibi evlerinin de oldukça harap olarak tamire muhtaç olduğundan hem yevmiyelerinin eskiden olduğu gibi ödenmesi hem de gereken tarlanın verilmesini talep etmişlerdir.⁵⁵⁹

Ubih kabilesine mensup muhacirlerin Sapanca kasabası civarında iskan ettiklerinden ve Sapanca-Derbent arasındaki yol çalışması dolayısıyla mağduriyetlerinden yukarıda bahsetmiştik. Köyün vekili mir Ahmet bu konuda yazdırdığı arzuhalde aynı tarihte ikinci bir arzuhal daha yazdırarak iskan memurlarının gayretleriyle talimat gereği olan hane, öküz ve tohum bedellerinin verildiği ancak kendilerine gösterilen arazinin sık ormanlık olması ve muhacirlerin hastalık ve zayıflığı nedeniyle az bir orman alanı açabildiklerini ifade etmiştir. Ayrıca açılan bu az alanda çift sürmek mümkün olmadığında kazma ile bir miktar ekim yapıp bunun hâsılatıyla geçimlerini sağlamaya çalıştıklarını ancak Mart 1866 ya gelindiğinde ellerinde hiç ürün kalmadığından hayati tehlike boyutuna gelen bir açlık ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir. Bu nedenle mir Ahmet devletten mahsul vaktine kadar yevmiyelerinin verilmesini için İzmit kaymakamlığına Sadaret emrinin yazılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine muhacirlerin zirai faaliyetlerde bulunamamalarının sebebinin arazilerinin verimsizliğinden mi yoksa tembellik ve

⁵⁵⁸ BOA.MVL. 528-58. 1- Kırk iki hane Kazan muhacirlerinin vekilleri Mukdareddin imzalı ve 21 Şevval 1283 (26 Şubat 1867) tarihli arzuhal. 2- İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 9 Zilkade 1283 (16 Mart 1867) tarihi kayıtlıdır.

⁵⁵⁹ BOA.MVL.479-78. Sadaret'ten Muhacirin Komisyonu Riyasetine irade. Belge arkasında 6 Rabiülahir 1282 (29 Ağustos 1865)

rehavetlerinden mi olduğunun tespit edilerek bildirilmesi İzmit Mutasarrıflığından talep edilmiştir.⁵⁶⁰

İklim koşullarının elverişsizliğinin muhacirlerin ürün alamamalarına ve bu nedenle muhtaç duruma düşmelerine neden olduğu görülmüştür. Adapazarı civarında Çaybaşı adlı mahalde iskan etmiş Abaza kabilesi adına yazılan arzuhalde arazilerinin taşlık olması ve 1866 yılında yağmurun yağmaması sonucu ürünleri kurumuş olduğundan zahire tedarik edemediklerini ve bu nedenle tekrar devletin yardımına şiddetle muhtaç olduklarını ifade etmişlerdir. Muhacirler bu duruma dair gerekli incelemenin yapılıp ihtiyaçları tespit edildikten sonra gereken yardımın yapılmasını talep etmişlerdir. Bu talebe dair Osman Paşa'dan görüş bildirmesi istendiğinde afet nedeniyle mahsul alamayarak muhtaç duruma düşen muhacirlerin zenginleri hariç tutularak fakir olanlarına bir sonraki yıl hasat mevsimine kadar yarım yevmiye verilmesi daha önce Meclis-i Vala'dan verilen karar gereği olduğundan bunlar hakkında da bu kararın uygulanması gerekeceği ancak olayın gerçekliği konusunda Muhacirin Komisyonu bilgi sahibi olunmadığından ilk olarak İzmit mutasarrıflığından açıklama istenmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine 27 Kasım 1866 tarihli Sadaret emri İzmit mutasarrıflığına gönderilmiştir.⁵⁶¹ Sadaret emri gereği Kocaeli Mutasarrıflığı Adapazarı kaza meclisinden bu konuda açıklama istenmiş ve gelen mazbatada gerçekten yağmurun fazla yağması sonucu 176 nüfustan oluşan bu kabilenin fazlasıyla yardıma muhtaç duruma düştüğü anlaşılmıştır. Ayrıca talimat gereği bu muhacirlerin ekonomik durumu incelendiğinde 28'inin zengin sayılabileceği ifade edilmiştir. Bu mazbata Muhacirin İdaresine havale edilmiş, mahsul elde edemeyen muhacirlerin zenginleri hariç tutularak yoksul olanlarına hasat mevsimine kadar yarım yevmiye verilmesi nizam gereği olduğu tekrar edilerek bu

⁵⁶⁰ BOA.MVL. 494-42. 1-Köy vekili mir Ahmet imzalı 9 Zilkade 1282 (26 Mart 1866) tarihli arzuhal. 2-İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 16 Zilkade 1282 (2 Nisan 1866) tarihi kayıtlıdır. Belgelerde köyün ismi yazmasa da burası günümüz Yanıkköyüdür.

⁵⁶¹ BOA.MVL.514-29. 1-Adapazarı civarında Çaybaşı tarafında mukim Abaza kabilesi kulları imzalı tarihsiz arzuhal. Bu arzuhal 24 Cemaziyelahir 1283 (1 Kasım 1866) tarihinde Muhacirin İdaresine havale olmuştur. 2- İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 19 Receb 1283 (27 Kasım 1866) tarihi kayıtlıdır.

138 muhacire yevmiyelerinin verilmesi gereği Muhacirin idaresinden ifade edilmiş ve gereğinin yapılması İzmit Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.⁵⁶²

Adapazarı'na tabi Aksofu (Dikmen) köyünde iskan ettirilen Çerkes muhacirlerine tarla olarak tahsis edilmiş olan arazi birkaç sene üst üste Karabucak suyunun taşmasıyla sular altında kalmıştır. Sel nedeniyle muhacirlerin ekinleri mahvolduğu gibi kış mevsiminin sert geçmesi sonucu da ambarlardaki mahsulleri tükenmiştir. Bunun üzerine köy halkını adına Hüseyin Bey İstanbul'a gelerek muhtaç durumlarını ifade edip yardım taleplerini içeren bir arzuhalı Babıalı'ye takdim etmiştir. Arzuhalde Hüseyin, mahsullerinin tükenmesinin yanı sıra mevcut emvallerinin dahi ekmek temin etmek için harcandığından bu kıtlıktan kurtulmalarının imkan dâhilinde olmadığını belirtmiştir. Ayrıca muhacirlerin çoğunun, çoluk çocuk demeden hayvanlar misali dağlarda ot aramakta olduğu gibi çocukların "ekmek isteriz açlıktan öldük" yakarışlarına dayanmanın mümkün olmadığı ifade edilerek yardım ve ziraatları için başka bir mahalde arazi gösterilmesi talebinde bulunmuştur. Muhacirin İdaresi şayet beyan edilenler doğru ise böyle bir köy halkı kadar muhacirin perişan ve muhtaç bir halde bırakılmasının mümkün olamayacağından İzmit Mutasarrıflığına hassasiyetle inceleme yapılarak hadisenin doğru olup olmadığının tespit edilmesini, şayet arzuhalde ifade edilenler doğru ise gerekenlerin yapılması için İzmit Mutasarrıflığına Sadaret emri yazılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶³

1878 yılında hazırlanan iskan talimatnamesinin 25. maddesinde tayinat olarak kimsesiz, dul ve yetim, iş göremez ve fakir muhacirlere on yaşına kadar olanlarına günlük yüz dirhem (340 gr), büyüklerine ise yarımşar kıyye (640 gr) ekmek verilecektir.⁵⁶⁴ 1879 yılında Sadaret muhacirlerin üç ay içinde iskan edilmesi gerektiğini ve Mart 1880'de muhacirlere verilen bütün yevmiyelerin kesileceğini bildirdi. Ancak muhacirlerin iskânları ve üretici konuma geçmeleri kolay

⁵⁶² BOA.MVL.733-54. 1-İzmit Livası Meclisinden Sadaret'e 12 Zilkade 1283 (19 Mart 1867) tarihli yazı.2- Muhacirin İdaresinin 9 Muharrem 1284 (13 Mayıs 1867) tarihli yazısı 3- İzmit Mutasarrıflığına şukka. 16 Muharrem 1284 (20 Mayıs 1867) tarihi kayıtlıdır.

⁵⁶³ BOA.DH.MHC. 1-86. Aksaray Mahallesinde sakin Hüseyin imzalı ve 29 Rabiülevvel 1291 (16 Mayıs 1874) tarihli arzuhal ve arzuhal üzerine Muhacirin idaresinin 5 Rabiülahir 1291 (21 Mayıs 1874) tarihli ilamı.

⁵⁶⁴ B.O.A.İ.MMS. 59-2786.

olmadığından muhtaç duruma düşen muhacirlere tayinat verilmeye devam edilmiştir.⁵⁶⁵

Muhacirler iskan edilmek üzere Kocaeli sancağına sevk edildiklerinde bunların hemen iskan edilip üretici konuma geçmeleri mümkün olmuyordu. Bu durum muhacirlerin iskan edilene kadar guruplar halinde veya aile adına yardım taleplerine neden oluyordu. Bosna'dan göç ettikten sonra Karamürsel'e sevk edilmiş olan 3 hane de 9 büyük ve 4 küçük nüfustan oluşan Ömer oğlu Tahir ailesi iskan edilene kadar yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine küçüklerine günlük yarımşar ve büyüklerine birer kıyye-i cedit (1 kg) ekmek bedelinin verilmesi ayrıca ödenmesi gereken meblağın mahalli emvalden ödenmesi ve alınacak senetlerin İdare Meclisinden tasdikli defter ile beraber hazineye gönderilmesi İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır.⁵⁶⁶ Yine Karamürsel kazasına dâhilinde bulunan Tahtalıkale adlı mahalde iskan edilen 28 hanede 114 nüfus Bosna muhacirleri henüz ürün elde edememeleri nedeniyle geçimlerini sağlayabilmek için hasat mevsimine yani ürün elde edene kadar yardım talebinde bulunmuşlardır. İzmit Mutasarrıflığı bu muhacirler için 28.500 kuruşun sarfına gerek görüldüğünü bildirmesi üzerine Sadaret, Maliye Nezaretine bu meblağın bir an önce havale edilmesi gereğini bildirmiştir.⁵⁶⁷

Muhacirlere kişi başı ne kadar yardım parası verildiğine dair Karamürsel'e bağlı Tahtalı köyünde akrabaları yanında iskan edilen 9 yetişkin ve 6 çocuk toplam 15 nüfus Bosna muhacirlerine yapılan yardım gösterilebilir. Bu muhacirlerin yetişkinlerine günlük 40 para (1 kuruş) ve çocuklarına 20 para olmak üzere üç aylık 1350 kuruş ödeme yapılmasına izin verilmiştir.⁵⁶⁸ Yine Karadere köyünde iskan edilen 3 hanede 23 nüfus Kafkasya muhacirinin ihtiyaçlarından dolayı büyüklerine günlük birer kuruş küçüklerine yirmişer para olarak Eylül sonuna kadar verilen 2700

⁵⁶⁵ Nedim İpek **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s.217-218.

⁵⁶⁶ BOA.DH.MKT. 2186-104. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 27 Mart 1315 (8 Mart 1899) tarihli tezkire.

⁵⁶⁷ BOA.A.MKT.MHM. 513-13. 1- Maliye Nezaretinden Sadarete 8 Nisan 1317 (21 Nisan 1901) tarihli tezkire. 2- Sadaretten Maliye Nezaretine 10 Nisan 1317 (23 Nisan 1901) tarihli tezkire

⁵⁶⁸ BOA.A.MKT.MHM. 517-26. 1- Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığından Sadarete 6 Mart 1318 (19 Mart 1902) tarihli tezkire. 2- Sadaretten Maliye Nezaretine 11 Nisan 1317 (24 Nisan 1902) tarihli tezkire.

kuruşun 1901 yılı muhacirin tahsisatına mahsuben İzmit emvaline havalesi hususu Maliye Nezaretinden bildirilmiştir.⁵⁶⁹

Karamürsel'e sevk olunan ve iaşeye muhtaç bulundukları anlaşılan muhacirlerin iskanlarından sonra kat edilmek üzere emsaline uygun olarak taviz suretiyle büyüklerine 312.5, küçüklerine 150 "dirhem-i atik" itibariyle aynen veya bedelen verilecek ekmeğin tutarı olan 2400 kuruşun tamamı ödenmiştir. Bu muhacirlerin iskan edilmemelerinden dolayı muhtaç halde bulundukları belirtilerek bunlar için yeterli miktarda tahsisatın verilmesi İzmit Mutasarrıflığına Maliye Nezaretinden yazılmıştır. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, muhacirlerin böyle uzun bir süre iskan edilmemelerinin uygun olmadığından bunların hemen iskan edilerek şimdiye kadar iskan edilmemeleri sebeplerinin ve iskanlarına kadar daha ne kadar yevmiye verilmesinin gerekli görüldüğünün İzmit Mutasarrıflığından bildirilmesini istemiştir.⁵⁷⁰

Adapazarı'nın Rüstemler ve Kızılcaorman adlı mahallerinde iskan etmiş muhacirlere yemeklik olarak 13 bin kuruşun dağıtılmasına İzmit Mutasarrıflığı izin talep etmiş ve Muhacirin Komisyonu tarafından uygun bulunan bu talep Sadaret makamınca da onaylanmıştır.⁵⁷¹ Yine Adapazarı'nda iskan edilmiş altı hane Kabartay muhacirleri fakir olduklarından yemeklik ve tohumluk zahireye ihtiyaç duymuş ve bunlara emsalleri gibi bir miktar akçe verilmesi İzmit Mutasarrıflığı tarafından bildirilmiştir. Bu hususta gereğinin süratle yapılması Maliye Nezaretine yazılmıştır.⁵⁷²

⁵⁶⁹ BOA.İ.ML.47-40. 29 Teşrinievvel 1317 (11 Kasım 1901) tarihli arz tezkiresi hamşine 12 Kasım tarihli irade-i seniyye.

⁵⁷⁰ BOA.DH.MKT. 2228-116. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 20 Temmuz 1315 (2 Ekim 1899) tarihli tezkire.

⁵⁷¹ BOA.DH.MKT. 677-22. 1-Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 2 Mart 1319 (15 Mart 1903) tarihli tezkire. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 13 Mart 1319 (26 Mart 1903) tarihli tezkire. BOA.A.MKT.MHM. 521-30. 1- İzmit Mutasarrıflığından gönderilen 9 Nisan 1318 (22 Nisan 1902) tarihli telgrafın sureti. 2- Dahiliye Nezaretinden Sadarete 2 Mart 1319 (15 Mart 1903) tarihli yazı. 3- Sadareten Maliye, Dahiliye Nezaretleri ile Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığına 5 Mart 1319 (18 Mart 1903) tarihli yazı.

⁵⁷² BOA.A.MKT.MHM. 527-17.Sadareten Maliye Nezaretine 14 Haziran 1321 (27 Haziran 1905) tarihli tezkire.

Yerel yöneticiler tarafından yardıma muhtaç oldukları bildirilen muhacirler için hasat mevsimine kadar yemeklik ve tohumluk mısır verilmesi talepleri uygun bulunmuştur. Bu tarz bir talep Kandıra kazasına dâhilinde Sarıcaali adlı mahalde iskan edilen 23 hanede 107 nüfus muhacir için gündeme gelmiş ve İzmit Mutasarrıflığı dağıtımı uygun görülen 230 kile mısırın mahalli rayici üzerinden kilesi 12 kuruştan hesaplanarak belirlenen 2760 kuruşluk bedelinin sarfına izin talep etmiştir.⁵⁷³ Yine Karamürsel kazasında iskan edilen Aydos muhacirleri için aışe masrafı olarak yirmi beş bin kuruşun sarfına ihtiyaç duyulduğundan bu meblağ emsali gibi Muhacirin İdaresinin tahsisatından karşılanmıştır.⁵⁷⁴

Akyazı nahiyesinin Ahmetler köyü ovasında iskan edilen 47 hane 240 nüfus Batum muhacirlerine hasat vaktinde bedeli tahsil edilmek şartıyla kefalet-i müteselsile ile 120 kile tohumluk mısır ile iaşelerini temin için gereği miktar zahirenin satın alınarak verilmesi bu husustaki Sadaret yazısı üzerine 11 Nisan 1903 tarihli telgraf ile İzmit sancağı muhasebeciliğine tebliğ edilmiştir.⁵⁷⁵ Yine bu tarihlerde İzmit Sancağında iskan edilen muhacirlerden yardıma muhtaç olanlarına müracaat ettiklerinde yemeklik olarak kefalet-i müteselsile ile verilmek üzere elli bin kuruşun gönderilmesi mutasarrıflık ve Muhacirin Komisyonundan yazılmıştır. Bunun üzerine Maliye Nezareti tarafından bu para gönderilmiştir.⁵⁷⁶

Özellikle kış aylarında Kocaeli sancağına gönderilen muhacirlerin iaşelerinin temini oldukça hayati öneme sahipti. Kandıra kaymakam vekili İsmail Hakkı Bey Şehremanetine gönderdiği telgrafta yeni gelmiş muhacirlerin ölen hayvanların etlerini yedikleri bunu bulamayanların ise açlıktan öldükleri ihtiyaçlarının durmaksızın yağın kar nedeniyle bir kat daha arttığı anlaşıldığından bu hususta alınacak tedbirlerin bildirilmesini istemiştir. Bu telgraf üzerine Şehremaneti şimdiye kadar bu gibi hususlara dair bir çok defa gelen telgraflar Babıaliye bildirildiği halde

⁵⁷³ BOA.A.MKT.MHM.514-7. Maliye Nezaretinden Sadaret'e 22 Mayıs 1317 (5 Haziran 1901) tarihli tezkire.

⁵⁷⁴ BOA.A.MKT.MHM. 522-24. Maliye Nezaretinden Sadaret'e 10 Mayıs 1319 (23 Mayıs 1902) tarihli tezkire. 2- Sadarettten Maliye Nezaretine 11 Mayıs 1319 (24 Mayıs 1902) tarihli tezkire.

⁵⁷⁵ BOA.DH.MKT. 718-16. 1- Maliye Nezaretinin 13 Mayıs 1319 (26 Mayıs 1903) tarihli yazısı. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 21 Mayıs 1319 (3 Haziran 1903) tarihli tezkire.

⁵⁷⁶ BOA.A.MKT.MHM. 522-11. 1- Maliye Nezaretinin 16 Nisan 1319 (29 Nisan 1903) tarihli yazısı.2- Sadarettten Maliye Nezaretine 19 Nisan 1319 (2 Mayıs 1903) tarihli tezkire.

biçare muhacirlerin açlıktan ölmek derecesinde olan hallerinin hiç olmazsa yaz gelene kadar hafifletilmesi için herhangi bir tedbir alınmamış olduğundan dolayı meydana gelen teessüfü ve Kandıra kaymakamının gönderdiği telgrafı Sadaret ile Muhacirin Komisyonuna göndermiştir. Şayet ciddi bir tedbir alınmayacak olursa muhacirlerin aciz halleri felakete neden olacağını padişahlık makamına arz etmiştir. Bunun üzerine gereken tedbirlerin alınması için Kandıra kaymakamının gönderdiği telgrafın Sadaret'e irsali hususunda padişah iradesi yazılmıştır.⁵⁷⁷

Kocaeli Sancağı yerli ahalisinden muhtaç olanlarla iskan etmiş muhacirlerin zaruret hallerinin ve ihtiyaçlarının araştırılması ve Adapazarı'nda bulunan 6 bin kilenin tevzi gibi tedbirlerin alınması için Meclis-i Vükela kararı ve bu konuda yazılan Sadaret emri üzerine memur olarak Kocaeli livasına gönderilen Şehremaneti tahsilat memuru Hurşit Efendi yalnız muhacirler değil tüm sancağın erzak sıkıntısı çektiğini bildirmiştir. Özellikle Geyve, Kandıra, Karamürsel ve Adapazarı kazaları halkının sıkıntılarının son derece artması üzerine bunun engellenebilmesi için öncelikle ihtiyaç sahiplerinin isimleri ve ihtiyaç duyulan erzakın miktarı deftere kaydedilmesi gerekli görülmüştür. Bu defterler üzerinden dağıtımın yapılması için İzmit'te bir komisyon kurulmuştur. Bunun yanı sıra ahaliden ve tüccardan elinde zahire bulunanların harman vaktinde geri almak üzere komşularına gereken yardımda bulunmaları için teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bunun yaşanan sıkıntıya faydası görülse de halkın içinde bulunduğu şiddetli ihtiyacın bu şekilde yardımlarla giderilmesi mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Adapazarı'nda aşar malından olan 6 bin kile çeşitli zahirenin ancak bu kazanın muhtaçlarına yeteceği belirtilmiş olduğundan bundan yalnız bin kile kadar zahirenin Kandıra kazası ahalisi için ayrılıp kalanının Adapazarı halkına dağıtılarak başka taraflara gönderilmemesi gerekli görülmüştür. Sancağın muhtaç halkının ihtiyaçlarının gittikçe artmasından dolayı halkı açlıktan kurtarılması için harman vaktinde geri alınmak üzere 15 bin kile zahirenin sancak dâhilinde bulunamayacağından İstanbul'dan bir an önce İzmit'e gönderilmesi ve muhacirler ile iadesine gücü yetmeyecek biçare ahaliye verilmek üzere de ayrıca 5 bin kile zahire gönderilmesi gereği bildirilmiştir.

⁵⁷⁷ BOA.İ.DH. 802- 65014. 1- Kandıra kaymakam vekili İsmail Hakkı Bey tarafından Şehremanetine gönderilen 7 Mart 1296 (19 Mart 1880) tarihli telgraf. 2- Şehremanetinin 9 Mart 1296 (21 Mart 1880) tarihli yazısı. 3- 9 Rabiülahir 1297 (20 Mart 1880) tarihli irade-i seniyye.

Daha sonra sancak mutasarrıfı ve görevli memur tarafından gönderilen telgraflarda bölgenin hala kar ile kaplı olduğu ve halkın ve muhacirlerin zahireye olan ihtiyacı saat be saat artmakta olduğundan bahisle bunların gerçekten açlıktan ölme noktasında geldiklerinden yiyeceğe dair her ne bulunur ise mahalleri meclisleriyle birlikte satın alınıp verilmek üzere bir kazada on bin kuruşu geçmeyecek derecede mal sandıklarından para verilmesine izin verilmesi veyahut gereken zahirenin bir an önce sevki gereği bildirilmiştir. Şehremaneti zahire gönderilmesinin zaman alacağından ve yardıma şiddetle muhtaç olduğundan her kaza mal sandığından on bin kuruş paranın verilmesi ve muhtaç halk ile muhacirlerin açlıktan ölmekten kurtaracak yiyeceklerinin tedarik edilmesi gereği bildirilmiştir. Bunun üzerine belirtildiği şekilde gereğinin yapılması için padişah iradesi yazılmıştır.⁵⁷⁸

30 Haziran 1880 günü gemi ile İstanbul'dan İzmit'e gelen Warlow şehirde yaptığı gezide yaklaşık 1000 kadar erkek, kadın ve çocuklardan oluşan Abaza Çerkesi'nin çok kötü bir durumda ahırlarda sersefil bir şekilde kaldığını ve bunların bir ay kadar önce Adapazarı civarından buraya göç ettiklerini gözlemlemiştir. Bu kabilenin reisi olan Beslan Bey, Warlow'u ziyaret etmiş ve ona hikâyesini anlatmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Sohumkale'den kendi kabilesi de dâhil 5000 Abaza getirilip İzmit Sancağı'na yerleştirmiştir. Kendilerine toprak verilmesine rağmen at ve koşu takımları verilmediği için çiftçilik yapamamışlardır. Getirdikleri paralarla veya bazılarının buraya geldikten sonra çobanlık ve at arabası şoförlüğü gibi işlerde çalışarak geçimini o zamana kadar sağlayabilmişlerdir. Ancak var olan paralarının bitmesi ve Türk köylerinin de durumunun kötüleşmesi ile çalışan Çerkezler de işten çıkarılmaya başlanmıştır. Buna bir de geçen yılın ağır kış şartları ilave olması ile bu göçmenlerin hayatı çekilmez bir hal almış ve çoğunu ölümün eşiğine getirmiştir. Beslan Bey, bu şartlarda hükümet tarafından adam başına verilen bir okka ekmeğin yeterli olmadığını, bu zamana kadar neleri varsa, hatta ayakta kalmak için bazı kızlarını dahi sattıklarını, şimdi açlıktan dolayı öldüklerini ve ne yapacaklarını bilmediklerini beyan ederek İzmit'te bulunmalarının nedeni

⁵⁷⁸ BOA.İ.DH. 801-64919. 1- Şehremanetinden Sadaret'e 17 Mart 1296 (29 Mart 1880) tarihli yazı. 2- Şehremanetinden Sadaret'e 18 Mart 1296 (30 Mart 1880) tarihli yazı. 3- 20 Rabiülahir 1297 (31 Mart 1880) tarihli arz tezkiresi hamişine aynı gün tarihli irade-i seniyye.

açıklamıştır. Ayrıca İzmit'e gelmelerinin diğer bir nedeninin de belki hükümeti kendilerini Rusya'ya geri göndermeye ikna etmek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁹

1881 yılı Nisan ayı öncesinde İzmit Sancağı dahilinde bulunan muhacirler için bir milyon seksen bin kuruşluk zahire tahsis edilmiştir. İzmit havalisinde iskan edilmekte olan Batum Gönve (Gonio) nahiyesi muhacirlerine otuz beş bin kile İstanbullu mısırının tavizen verilmesi istendiğinde şayet kendilerine bahsedilen tahsisattan bir şey verilmemişse bir an önce gereken miktarın verilmesi Maliye Nezaretinden bildirilmiştir.⁵⁸⁰ Mali durumu muhacirlere tavizen zahire veremeyecek durumda olan yerel yönetimler muhacirlere tohumluk verilmez ise öşür alınamayacağı ve bunun da devletin menfaatine aykırı olacağını Babıaliye bildirerek gereğinin yapılmasını istemiştir.⁵⁸¹

Muhacirlerin devletten ta'vizen (ileride gelirinden kesilmek şartıyla) zahire taleplerinde bunun başka muhacirlere de örnek olmasından endişe edilmiştir. Sapanca'ya bağlı Mahmudiye köyünde 175 nüfus açlıktan ölmek noktasına geldiklerini ifade ederek kendilerini altı ay idare edecek zahireyi tavizen talep ettiklerinde yerel yönetim köyün etrafında dağınık olarak 700 hane Gürcü muhaciri bulunduğundan daha sonra bunların da tavizen zahire talebinde bulunabileceklerini kuvvetle muhtemel görmüştür. Ayrıca yerel hükümetin aşarın ihalesi sebebiyle öşür olarak alınan zahirenin bulunmadığı gibi üç yılın menafı hissesinin de sandıkta olmadığını ifade ederek bunlara aylık 120 kileye yakın mısır verilmesine bunun da altı ayda on bin kışır kuruşun sarfını gerektireceğini belirtmesi bu yardım için yerel imkanların yetersizliğini göstermektedir.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Musa Şaşmaz, "İngiliz Teğmen Kitchener Ve Binbaşı Warlow'ın İzmit Konsoloslukları 1879-1882", s. 762.

⁵⁸⁰ BOA.DH.MKT. 1334-110. Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine ve Nafia Nezaretine 1 Nisan 1297 (11 Nisan 1881) tarihli tezkire.

⁵⁸¹ BOA.DH.MKT. 1330-94.

⁵⁸² BOA.DH.MKT.1417-1. Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine 20 Nisan 1303 (2 Mayıs 1887) tarihli tezkire. Memleket sandıklarının bütün memlekete yayılmasından sonra 18S3 yılında çıkarılan yeni bir nizamname ile memleket sandıkları sermayesinin imece yerine aşar vergisine konulan %1 nispetinde menafı hissesi adı verilen bir ilâve vergi ile karşılanması kabul edildiğinden memleket sandıklarına da Menafı Sandıkları adı verilmiş ve bu sandıklar Ticaret ve Nafia Nezaretinin kontrolüne tâbi tutulmuştur. Bu sandıkların da gerektiği şekilde iyi idare edilememeleri üzerine 1888 yılında çıkarılan yeni bir nizamname ile Menafı Sandıkları kaldırılarak Ziraat Bankası kurulmuştur.

Yalova kazasında iskan edilen Kafkasya muhacirlerine sünter tabir olunan yaz buğdayından iki kile tohumluğun ziraat mevsimi yaklaşmakta olduğundan dolayı 20 güne kadar verilmesi gereği Maliye Nezaretine Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığından gönderilen tezkire ve İzmit mutasarrıflığından gönderilen telgrafta bildirilmiştir. Maliye Nezareti bu gibi muhtaç çiftçilere verilecek zahireler Sadaret emri gereğince hasat zamanında bedelen tahsil edilmek şartıyla kefalet-i müteselsile ile dağıtılarak tutarı mal sandığından ödendiğini belirterek bu zahirenin dahi bu muhacirlere verilmesi için Sadaret'ten izin talep etmiştir.⁵⁸³

Sohumdan göç ederek Şile'ye tabi bir köyde akrabaları yanında ikamet eden Çerkes muhacirlerinden 3 hanede 12 nüfus adına Mehmet imzasıyla Dahiliye Nezaretine hitaben arzuhal yazdırılmıştır. Bu arzuhalde usul ve nizamı dairesinde tohum ve sairenin verilmesi hakkında daha önce takdim ettikleri 13 Ocak 1895 tarihli arzuhallerinin sekiz ay boyunca resmi işlem gördükten sonra Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemine girdiğini ve burada iki ay geçmesine rağmen yazılacak tezkerenin yazılmadığını, bunun üzerine evrak odasına bizzat müracaat ettiklerini fakat bir sonuç elde edemediklerini belirtmişlerdir. Muhacirler *“resmen yapılacak bir muamelenin gaib edilmesi veya bu kadar süre süründürülmesinden”* rahatsızlıklarını dile getirerek bu konuda ne yapmaları gerektiğini nezaretten sormuşlardır. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti bunların iskanları için her hanesinin nüfusuna göre --- köyünde geçimlerini sağlayacak arazi belirlenerek hasat vaktinde geri ödenmek üzere kefalet-i müteselsile ile zahire ve iskan edilene kadar usulüne uygun yevmiye verilmesi gereği Şehremaneti ve Maliye Nezaretine bildirilmiştir.⁵⁸⁴

Hükümet göçmenlerin yiyecek ihtiyaçlarıyla birlikte özellikle çıplaklık derecesinde elbisesiz olarak gelenlerin giyecek ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Ayrıca halkın diğer hususlarda olduğu gibi muhacirlere elbise temininde de büyük yardımı görülmüştür. Ocak 1865'ye İzmit tarafında bulunan muhacirlerden çıplak (uryan)

<http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-2125-Z%C4%B0RAAT%20BANKASI#.WAvqreWLTIU>

⁵⁸³ BOA.A.MKT.MHM. 517-29. Maliye Nezaretinden Sadaret'e 22 Mart 1318 (3 Nisan 1902) tarihli tezkire.

⁵⁸⁴ BOA.DH.MKT. 422-27. 1-Sohum muhacirlerinden Mehmet imzasıyla Dahiliye Nezaretine takdim edilen 8 Ağustos 1311 (20 Ağustos 1895) tarihli dilekçe. 2- Dahiliye Nezaretinden Şehremaneti ve Maliye Nezaratine 21 Ağustos 1311 (2 Eylül 1895) tarihli tezkire.

olanları için bin kat ve Sapanca kazasında iskan etmiş Ahmet Bey takımı için dahi başkaca olarak bir miktar elbisenin gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁸⁵

Hendek kazasına bağlı Kalayık⁵⁸⁶ diğer adı Teşvikiye olan mahalde iskan ettirilmiş olan Çerkes Abazih kabilesinden Pişmak Bey takımı 1866 yılı hasat mevsimine kadar yevmiyelerinin devam ettirilmesini ve elbise verilmesini talep etmişlerdir. İskan memuru İlyas Vasfi muhacirlerin taleplerini içeren evrakı Muhacirin Komisyonuna gönderirken gerçekten bunların elbiseye muhtaç göründüklerini bildirmiştir. Muhacirin komisyonu bu muhacirler gerçekten 1865 yılında ihtiyaçları kadar mahsul elde edememişler ise geçimlerini sağlamaya gücü olanları hariç tutularak mahsul alınıncaya değin yarım yevmiye verilmesini ve ihtiyaçlarının ne derece olduğunun komisyonunca bilinmediğinden İzmit mutasarrıflığınca araştırılıp bildirilmesi gereği ifade edilmiştir. Bunun üzerine İzmit mutasarrıflığından bu kabilenin mevcut durumunun araştırılıp kaç kişinin yardıma muhtaç olduğu ve kaç kişinin geçimlerini sağlayabilecek durumda bulunduğuyla elbise ihtiyaçlarının tespit edilerek bildirilmesi istenmiştir.⁵⁸⁷

Devletin imkanlar dahilinde muhacirlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığına dair güzel bir örnek İznik'te görülmektedir. İznik'te iskan edilmekte olan muhacirler arasındaki bir kadın hastalığa yakalandığı için sütü kesilmiştir. Bunun üzerine çocuğunu emzirmek için 30 kuruş maaş verilerek bir sütanne bulunmuştur.

⁵⁸⁵ BOA.BEO.NGG Defter No: 758, 194, Muamelatı 11 Şaban 1281 (9 Ocak 1865)

⁵⁸⁶ 1864 yılında Kuzey Kafkasya'dan Abhazya'nın şimdilerde Rusya sınırları içinde kalan Soçi bölgesinin dağlık kesimlerinde bulunan Ahçıpsa bölgesinden göç ile gelen Bagarkan ipa (Barkan ipa) Hirpis ve Hirp adında iki kardeş tarafından kurulmuş Abhaz köyüdür. Kalayık Köyü kurulduğu dönemlerde Ahçıpsa Bölgesinden gelen Abhaz'ların merkezi olmuştur. Bıçkı Atık, Bıçkı, Çakallık, Halilbey, Soğuksu, Hüseyin Şeyh, Karaçökek, Nüfren, Sarıyer, Şabat, Tegorek, Yarıca Köyleri Kalayık mahallesine bağlı idi. Bu Köyler Ahçıpsa Bölgesinden gelen Abhaz Köyleridir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Kalay%C4%B1k,_Hendek

⁵⁸⁷ BOA.MVL. 715-114. 1- İskan memuru Esseyid İlyas Vasfi Bey'den Muhacirin Komisyonu Riyasetine 29 Cemaziyelevvel 1282 (19 Ekim 1865) tarihli şukka.2- Muhacirin Komisyonu Reisi Osman Paşa'dan Sadaret'e 9 Receb 1282 (27 Kasım 1865) tarihli yazı. Belge arkasında 19 Receb 1282 İzmit'e emirname-i sami yazılmıştır kaydı bulunmaktadır. 3- İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 21 Receb 1282 (10 Aralık 1865) tarihi kayıtlıdır.

Bu maaşın mahalli emvalinden her ay verilmesi gereği Muhacirin İdaresinden bildirilmiştir.⁵⁸⁸

Abaza muhacirlerinden Adapazarı'nda iskan etmiş 8 kişi işleri dolayısıyla uzun bir süre İstanbul'da kalmışlardır. Bu şahıslar müştereken verdikleri arzuhalde fakir olmalarından dolayı muhtaç duruma düştüklerini belirterek işleri bitene kadar Kılıçhanede ikamet etmelerine müsaade edilmesini ve iâşelerinin verilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine muhacirlerin ahvallerinin tahkik edilerek işlerinin bir an önce halledilmesi ve gerçekten fakir oldukları anlaşılır ise haklarında emsalleri gibi muamele olunması Zaptiye müşiriyetine emredilmiştir.⁵⁸⁹

Osmanlı ordusunda hizmet ettikten sonra tezkere alan muhacirlerden şahsi olarak arazi ve ev talebinde bulunanlar olmuştur. Örneğin Çerkes muhacirlerinden Halil 1. Hassa Süvari Ordusu 1.Alayında altı sene hizmet ettikten sonra “ihtiyat tezkeresi” almıştır. Halil annesi, babası ve akrabaları olmadığından kabilesinin iskan ettiği Hendek'e gittiğinde burada muhtaç duruma düşeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle kendisine İzmit sancağında bir miktar tarla ve çift sürmek için gereken araçlar verilip ikamet edebileceği bir ev inşa edilerek kendisinin sefalet halden kurtarılması için İzmit sancağı mutasarrıflığına Sadaret emri yazılmasını talep etmiştir. Muhacirin İdaresi bu gibi askerliğini bitirenlerin doğrudan doğruya mahalli hükümetlerine müracaat etmeleri gerekse de bu usul henüz bilinmediğinden bu gibiler taleplerinde ısrar ettiklerinden Halil hakkında dahi bahsedilen emirname hükümlerine uygun olarak gereken işlemin yapılması için Kocaeli mutasarrıfına Sadaret emrinin yazılması gereği ifade edilmiştir.⁵⁹⁰

Devlet bir an önce muhacirleri hazineye yük olmaktan çıkarmak ve yaşamlarını daha iyi şartlarda devam etmelerini sağlayabilmek için onların herhangi bir işte istihdam edilmesine çalışıyordu. Bu nedenle İmparatorluk genelinde muhacirlerin fabrikalarda, resmi dairelerde vb. yerlerde istihdam edildikleri

⁵⁸⁸ BOA.MVL.1054-45. Sadaret'ten Maliye Nezaretine yazı. Belge arkasında 25 Şevval 1284 (19 Şubat 1868) tarihi kaydı bulunmaktadır.

⁵⁸⁹ BOA.MVL. 498-75. Sadaret'ten Zaptiye Müşiriyetine 18 Safer 1283 (2 Temmuz 1866) tarihli irade.

⁵⁹⁰ BOA.DH.MHC. 1-41. Muhacirin-i Çerakeseden Hassa Süvari Birinci Alay Onbaşı Halil imzalı tarihsiz arzuhal. Arzuhalin arkasında Muhacirin İdaresinin 26 zilhicce 1286 (29 Mart 1870) tarihli yazısı.

görülmektedir. Örneğin 1863 yılında Karamürsel civarında Hersek adlı mahalde iskan edilen Kazan muhacirlerinin İzmit Fabrikasında istihdam edilmeleri gündeme gelmiştir.⁵⁹¹

Ocak 1878'e gelindiğinde İstanbul'da bulunan muhacirlerin sayısı 100 bini aşmış ve bunların büyük bir kısmı henüz yerleştirememişti. Bu durum bulaşıcı hastalıkların yayılması tehlikesini taşıdığı gibi muhacirlerin işlerinin teminini de zora sokuyordu. Bu konuda alınan önlemlerden biri de 10 bin kadar muhacirin İzmit Sancağı ve Boğaziçi'nin Anadolu sahilinin arka taraflarında bulunan köylere istihdam edilerek amelelik, çapacılık gibi işlerde çalıştırılmasıdır.⁵⁹²

Devlet muhacirlerin üretici konuma geçiş ve uyum süreçlerini kolaylaştırmak için yöntem ve süresi değişmekle beraber hemen her dönemde çeşitli muafiyetlere tanımıştır. İlk uygulamalarda muhacirler iskan edildikten itibaren 10 yıl aşardan ve 25 yıl askerlikten muaf tutuldular. 1864 tarihli Muhacirine Muavenet Yönetmeliği ile vergi muafiyet süresi 3 yıla indirilmişti. 1869 yılında çıkarılan "yol inşa vergisi", temettuat vergisi, ağnam resmi, aşar ve toprak kirası gibi vergilerden muaf tutulmuşlardı. Askerlik muafiyeti ise 10 yıl olarak belirlenmişti. Muafiyet süreleri 1886 sonrası tekrar değişti ve yeni uygulamaya göre vergi muafiyeti 2 yıl, askerlik muafiyeti ise 6 yıl olarak belirlendi.⁵⁹³

İzmit kazasına bağlı Acısu köyünde iskan edilen Kafkasya muhacirleri henüz muafiyet süreleri bitmeden önce kendilerinden vergi talebinde bulunulduğundan şikayet etmişlerdir. Yusuf ve arkadaşları tarafından takdim edilen arzuhalde, hükümetin muhacirlerin yetiştirdikleri ürünlerden altı sene sonra vergi alması gerekirken kendilerinin henüz ziraatla uğraşalı dört sene olmasına rağmen tekalif-i miriye ile mükellef tutulduklarını ifade etmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ BOA.BEO.NGG Defter No: 761, 71. 28 Cemaziyevvel 1280 (11 Kasım 1863).

⁵⁹² Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, s. 68.

⁵⁹³ Nedim İPEK, "Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler", **History Studies** Volume 2/1, 2010, s.73. Muhacirlerin özellikle askeri yükümlülükleri konusunda Rıdvan Ayaydın, **Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)**, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

⁵⁹⁴ BOA.DH.MKT. 164-80. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 26 Teşrinievvel 1309 (4 Kasım 1893) tarihli tezkire.

Karamürsel Oluklu köyünde iskan etmiş Bosna muhacirleri kendilerine verilen arazi koru ve ormanlık olduğu için bir iki sene buraları açıp ekime uygun hale getirmek için uğraşmışlar. Muhacirler ancak bu sürecin sonunda mahsul elde edebildikleri halde yerli halk gibi kendilerinden aşar ve diğer vergilerin talep edildiğinden bahsederek kendilerini toplayıncaya kadar bu vergilerden muaf tutulmalarını rica etmişlerdir. Karamürsel kaymakamlığı, eski kaymakam tarafından bu muhacirler hakkında zorluk çıkarıldığını, bu muhacirlerin iki senede yerleşebildikleri ve üçüncü yıl ziraat edebildiklerini ve muafiyete layık olduklarını bildirmiştir.⁵⁹⁵

İzmit sancağında bulunan muhacirler geçimlerini sağlamak için Hendek, Abısağı, Sarıçayır ve Todurga kazalarında çeltik dinkleri (değirmenleri) yapılmasını talep etmiştir. İzmit mutasarrıflığı Sadaret emri gereği bu çeltik dinglerinin yapılacağını bildirmiştir.⁵⁹⁶

Kocaeli Sancağı dâhilindeki muhacir köylerinde tütün yetiştirildiği görülmektedir. Muhacirler yetiştirdikleri tütünlerin tezkirelerini almak üzere Reji idaresine müracaat etseler de tezkire mevsiminin geçmiş olması nedeniyle tütünlerin söküleceği cevabı verilmiştir. Bunun üzerine muhacirlerden Ali Rıza mührüyle takdim edilen arzuhalde Reji tarafından daha önceden bu konuda ilan edilmediğinden tütünlerin sökülmesinin kendilerini zarara uğratacağı ifade edilmiştir. Dahiliye Nezareti bu gibi şikayetlerin arkası kesilmeksizin devam ettiğini, çiftçilerin sıkıntıya düşürüldüğünü ve bununla kesinlikle uygun olmadığını İzmit Mutasarrıflığına bildirerek gereğinin yapılmasını istemiştir.⁵⁹⁷

İzmit merkez kazasında bazı Gürcü köylerinde ruhsatsız ekilen tütünlerin sökülmesine ahali tarafından engel olunması üzerine İzmit mutasarrıflığından bu konuda gönderilen yazı Meclis-i Vükelada görüşülmüştür. Meclis-i Vükela Usul ve nizamı dairesinde ruhsat alınmadan veyahut alınan ruhsatta yazılı miktardan fazla

⁵⁹⁵ BOA.**Y.PRK.UM**. 8-51. İzmit Mutasarrıfı Siret Efendinin 8 Kanunievvel 1301 (20 Aralık 1885) tarihli yazısı.

⁵⁹⁶ BOA.**A.MKT.MHM**. 238-19. Muhacirin Komisyonu Riyaset-i Celilesine tezkire. Belge arakasında 6 Cemaziyelahir 1278 (9 Aralık 1861). BOA.**MVL**.618-10. İzmit Mutasarrıflığından Sadaret'e 11 Rabiülahir 1278 (16 Ekim 1861). Tarihli arıza-i şukka.

⁵⁹⁷ BOA.**DH.MKT**. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 24 Haziran 1307 (6 Temmuz 1891) tarihli tezkire.

tütün ekilmesi kanunen yasak olduğunu ve böyle ruhsatsız ekilen tütünlerin mahalli hükümet tarafından sökülmesinin kanun gereği olduğu ifade edilerek bu hükmün korunması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁹⁸

Ziraat Bankası Sandık ve şubelerinden, kefalet senetleri karşılığında muhacirlere düşük faizle veya faizsiz borç para verilerek yardım yapıldığı görülmektedir.

Yaver-i ekrem Şakir Paşa ile Ferik Muzaffer Paşanın müştereken sundukları yazıda Anadolu demiryolu güzergâhında iskan edilmek üzere muhacirin sevk olundukça her bir haneye faizsiz ve taksitler halinde (mukassaten) 5 senede ödenmek üzere Ziraat Bankasından dörder yüz kuruş borç verilmesi teklif edilmiştir. Bunun üzerine Şurayı Devlet Tanzimat Dairesince hazırlanan mazbata Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Meclis-i Vükela yeniden iskan olunacak muhacirlere borç verilmesinin Ziraat bankasının kuruluş amacına aykırı olacağından muhacirlerin iskan masraflarının hazineden ve bazen halkın yardımları ile karşılandığı gibi onlara arazi dahi verildiği, iskanlarının başlangıcından itibaren bir süre vergilerden muaf tutulmaları dahi bir çeşit yardım demek olduğu belirtilip muhacirlere bunların dışında borç para verilmesi uygun olamayacağına karar verilmiştir.⁵⁹⁹

İzmit Mutasarrıflığının muhacirlerin Ziraat Bankasından borç para alabilmesine yardımcı olduğu görülmüştür. Mutasarrıflık Karamürsel Kazasında bulunan Boşnak muhacirlerinden 27 hane halkı için mahalli Ziraat Bankası sandığından 5750 kuruş borç paranın kefalet-i müteselsile ile verilmesini talep etmiştir. Bu talepte bulunulurken yerli halkın dahi kefil olduğu ve ileride tahsiline mahalli hükümetçe de yardım edileceği ifade edilmiştir.⁶⁰⁰

İzmit'te boş arazi kalmadığından buraya muhacir sevk ve iskanı yasaklanmıştı. Ancak hükümetten her hangi bir yardım talebinde bulunmayacaklarına dair senet veren bazı muhacirler İzmit'e göç ederek iskan edilmişlerdir. Örneğin Ardahan ve Ahıska muhacirlerinden 4 hanede 31 nüfus 1907 yılında hükümete erzak ve ücretsiz (meccanen) arazi istemeyeceklerine dair senet

⁵⁹⁸ BOA.MV. 76-14. 22 Safer 1309 (4 Eylül 1893) tarihli Meclis-i Vükela müzakeratı.

⁵⁹⁹ BOA.MV. 71-68. 20 Eylül 1308 (2 Ekin 1892) tarihli Meclis-i Vükela müzakeratı.

⁶⁰⁰ BOA.BEO. 3249-243643. 1- Ticaret ve Nafia Nezaretinden Sadaret'e 28 Kanunısani 1323 (5 Şubat 1908) 2- Sadarettten Ticaret ve Nafia Nezaretine 2 Şubat 1323 (15 Şubat 1908) tarihli tezkire. Yusuf Saim Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, İstanbul 1939.

vererek Armişe (Akmeşe) nahiyesine bağlı Kadriye köyüne iskan etmişlerdir. Ancak bu muhacirler bir yıl sonra takdim ettikleri arzuhalde ellerindeki mevcut para ile ev ve sekizer onar dönüm arazi satın alıp ihtiyaçlarını giderdikten sonra parasız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca bir haftadan beri aç kaldıklarından hayatta kalmalarına yetecek kadar gıdaya, tohumluk için zahireye ve ziraat için birer çift hayvana muhtaç olduklarını belirterek bunları tedarik etmeye yetecek kadar paranın tavi'zen ve kefalet-i müteselsile ile Ziraat Bankasından verilmesini talep etmişlerdir.

Bu talep karşısında Muhacirin İdaresi zahire ve hayvanların muhacirin tahsisatından verilmesinin diğer muhacirlere de olumsuz örnek teşkil edeceğinden bunun mümkün olamayacağını beyan etmiştir. Ayrıca kendi paraları ile aldıkları arazilerini ipotek ettirip ve müteselsil kefaletle ihtiyaç duydukları paranın Ziraat Bankasından borç olarak verilmesi hususunda ise Ticaret ve Nafia Nezaretine yazılması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁰¹

1902 yılında Kırım'dan gelen muhacirler Özge köyünde iskan ettirilmişlerdir. 1904 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle bu muhacirler ürün elde edememişlerdir. Adapazarı kaymakamlığı Kırım muhacirlerinin ihtiyaçlarının giderilmesi için 5 bin kuruşun verilmesi gereğini belirtmesi üzerine İzmit Mutasarrıflığı devam eden kuraklıktan dolayı mahalli halkın da ekseriyetle ihtiyaç halinde olduğundan yardım talebinde bulunacakların arkasının alınamayacağını beyan ederek Dahiliye Nezaretinden bu hususta bir karar verilmesi talep edilmiştir. Dahiliye Nezareti halkın ihtiyacı oranında mutasarrıflık tarafından bir çare yolu aranması ve bu gibi muhtaçların zaruretlerinin hafifletilmesi göz ardı edilemeyecek bir durum olduğundan bunlara usulü dairesinde Ziraat Bankasınca yardım edilmesi mi yoksa başka bir şekilde mi ihtiyaçlarının giderileceği hususunda etraflıca düşünülerek bildirilmesini istemiştir. Sancağın başlıca mahsulü olduğu halde bu sene devam eden kuraklıktan dolayı yaz mahsulü elde edilememiş ve mısır hiç yetişmemiştir. Her sene harice iki bin vagondan fazla mısır ihraç olunurken bu sene yiyecek kadar bile mısır elde edilememiş olduğundan ahali zarurete düşerek tohumluk ve yemeklik

⁶⁰¹ BOA.DH.MKT. 2618-79. 1- Mahmut oğlu Molla Karani, Mustafa oğlu Halil, Aziz oğlu Ali, Mahmud oğlu Rasim imzalı ve 13 Ağustos 132 (27 Ağustos 1908) tarihli arzuhal. 2- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 13 Ağustos 1324 (26 Ağustos 1908) tarihli yazı. 3- Muhacirin İdaresinden Sadarete 6 Eylül 1324 (19 Eylül 1908) tarihli tezkire. 4- Dahiliye Nezaretinden Ticaret ve Nafia Nezaretine 16 Eylül 1324 (29 Eylül 1908) tarihli tezkire.

zahire talebinde bulunmuştur. İzmit Sancağı Meclisi, zarurete düşen her müracaat edene ödünç para verme yolu açılırsa müracaat edeceklerin arkasını almanın mümkün olamayacağını ancak bununla beraber muhtaç durumdaki çiftçilerin de zaruri ihtiyaçlarının hafifletilmesi hükümetin mesuliyetinde bulunduğunu belirterek bu şekilde müracaat edeceklerin hakikaten tohumluk ve yemeklik zahireye muhtaç olup olmadıkları derinlemesine tahkik olunduktan sonra ihtiyacına göre takdir edilecek meblağın kendisine borç olarak verilmesi gerekeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte borç verilecek muhacirlerin büyük bir kısmının bankaya rehin bırakacak arazisine karşılık ellerinde tapu senedi bulunmadığından kefalet-i müteselsile ile borç para verilir ise bankanın hukuku da emniyet altına alınmış olacağından bahsi geçen bu paranın kefalet-i müteselsile usulüyle verilmesinin uygun olacağı ve sancak genelinde yapılan tahkikata ve mülhakattan alınan bilgiye göre 3000 liranın bu noktada yeterli olacağı belirtilmiştir.

Mutasarrıflığın bu talebi Ziraat Bankası idaresine havale edildiğinde, başka yerlerde dahi paraya şiddetli ihtiyaç duyulmakta olduğundan bankanın bu ihtiyaçları giderebilecek para tedarikinde sıkıntı yaşanmasından dolayı tohumluk zahire bedeli olmak ve gelecek hasat mevsiminde mahalli hükümet yardımıyla istifa edilmek (borçludan alacağın alınması) üzere muhtaç durumları tespit edilmiş olanlara hane başına 300 kuruşu geçmemek şartıyla 100 bin kuruşun kefalet-i müteselsile ile borç olarak verilmesi İzmit Ziraat Bankası Şubesine tebliğ edilmiş olduğu Ticaret ve Nafia Nazırlığının 27 Aralık 1904 tarihli yazısında bildirilmiş ve durum İzmit Mutasarrıflığına da iletilmiştir.⁶⁰²

İskan için İzmit tarafına sevk olunmuş ve oradan Adapazarı'na gönderilmiş olan muhacirlerden bazılarının talimat dışı isteklerde bulundukları Muhacirin Komisyonuna gönderilen yazıda bildirilmiştir. Bu hususta İzmit mutasarrıflığına gönderilen yazıda ise bu muhacirler “*Devlet-i Aliyye-i İslamiyenin şefkat ve himayesine sığınma şayiasıyla*” gelmiş olduklarından haklarında yardım ve kolaylıkların sağlanması gerekmektedir. Ancak devletin muhacirlerin her

⁶⁰² BOA.DH.MKT. 919-21. 1- İzmit Sancağı İdare Meclisinden Dâhiliye Nezaretine 9 Teşrinievvel 1320 (22 Ekim 1904) tarihli mazbata. 2- Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 23 Teşrinisani 1320 (6 Aralık 1904) tarihli tezkire. 3-Ticaret ve Nafia Nezaretinin 14 Kanunievvel 1320 (27 Aralık 1904) tarihli tezkiresi. 4- Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 18 Kanunievvel 1320 (31 Aralık 1904) tarihli tezkire.

istediklerini yerine getirmeye ne zamanı ve ne de imkanı müsaade etmediği gibi muhacirlerin ekstra istekler ile hükümeti rahatsız etmeye de hakları olamayacağından bunların bir an evvel iskan edilmeleri gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca şayet içlerinden dik başlılık ve hırsla hareket edenler olur ise onlar hakkında da gerekenlerin yapılması beyan edilmiştir.⁶⁰³

Muhacirler iskan edildikten sonra da çeşitli sebeplerden dolayı devletten yardım talepleri olmuştur. Ancak bu sefer yapılan yardımlar artık muhacirlerin yerleşik olduğu kabul edilerek bedeli daha sonra alınmak üzere verilmiştir. Örneğin Adapazarı'na tabi Abaza Bedil köyünden 200 hane muhacir Mudurnu nehrinin taşması sonucu evleri ve mahsulleri harap olmuştur. Bunun üzerine bu muhacirler çevredeki köylere misafir olarak yerleştirilmiş ve bedeli daha sonra kendilerinden tahsil olunmak üzere köylere dönene değin ekmek verilmesi uygun bulunmuştur.⁶⁰⁴

1888 tarihinde İzmit'e bağlı Arslanbey ve Şirin Sulhiye köyünde yangın çıkmıştır. Arslanbey köyü Ermeni halkıyla Şirinsulhiye köyü Batum muhacirlerinin evleri bu yangında yanmıştır. İzmit Mutasarrıflığı Dahiliye Nezaretine gönderdiği 7 Nisan 1888 tarihli mazbatasında yangınzede muhacirlere ileride gelirlerinden kesilmek şartıyla 192 kile mısırın satın alınarak dağıtılması için izin talebinde bulunmuştur. Dahiliye Nezareti İzmit Mutasarrıflığına gönderdiği 14 Nisan 1888 tarihli yazısında, birçok vilayette meydana gelen kıtlık ve pahalılığın devlet hazinesini bir hayli zor duruma düşürdüğü ifade edilerek bu gibi durumlarda mahallerince beledi ve menafi sandıklarından veyahut halk yardımı ile karşılanabilmesi mümkün olan taleplerin hazineye yüklenilmesinin doğru olmayacağı ifade edilmiştir.⁶⁰⁵

Yukarıda bahsedilen yardımların dışında vefat eden muhacirlerin cenaze masrafları da mahalli mal sandıklarından karşılanmıştır. Cenaze masrafı meftanın bağlı olduğu muhacir gurubunun hocası/imamına mal sandığından teslim edilirken vefat eden muhacirin adı, yaşı ve cenaze masrafı olarak verilen paranın belirtildiği senet alınmıştır. Bu senetlerden bir örneği şöyledir:

⁶⁰³ BOA.A.MKT.UM. 515-14. İzmit mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 7 Cemaziyelevvel 1278 (11 Kasım 1864) tarihi kayıtlıdır.

⁶⁰⁴ BOA.MV. 68-81. 12 Kanunısanı 1307 (24 Ocak 1892).

⁶⁰⁵ BOA.DH.MKT. 1500-115. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 2 Nisan 1304 (14 Nisan 1888) tarihli tezkire.

“Techiz ve tekfin mesarifi

kuruş _____

35

yalnız otuz beş kuruştur

Badi-i terkim-i sened oldurki

Çerakeseden Hafize bint-i Pişmak nam sabiyye on üç yaşında olduğu halde bu kere vefat ederek techiz tekfin masarifi olarak bercevh-i bala yalnız otuz beş kuruş İzmit Malsandığından ahz ve makbuzum olduğunu mübeyyin iş bu sened sandık-ı mezkure verilmiştir.

Bende hevace mühür (Mehmed Hurşid) 15 Receb 1280”⁶⁰⁶

Aralık 1863-Ocak 1864 tarihleri arasında vefat eden muhacirlerin techiz ve tekfin masraflarına dair hazırlanan ve aşağıda tablolaştırdığımız senetleri incelediğimizde ortalama 70 kuruş ödendiği görülmektedir.

Tablo 22:

Vefat sebebi	Yaş/Cinsiyet	Vefat Tarihi	Hoca	Techiz ve tekfin masrafı
Eceliyle	Kız çocuk	20 Receb 1280	Mehmed Hurşid	70 kuruş
-	Erkek	17 Receb 1280	Mehmed Hurşid	70 kuruş
-	Kadın	22 Receb 1280	Mehmed Hurşid	50 kuruş
-	15/ Erkek	18 Receb 1280	Mehmed Hurşid	50 kuruş
-	Kız çocuk	7 Şaban 1280	Musa	35 kuruş
-	Kadın	6 Şaban 1280	Musa	70 kuruş
-	Erkek	13 Receb 1280	İsmail	70 kuruş
-	Kadın	27 Receb 1280	Ahmet	70 kuruş
-	Kadın	28 Receb	Ahmet	70 kuruş
-	35/Erkek	26 Receb 1280	Ahmet	80 kuruş

⁶⁰⁶ BOA.C.ML. 383-15715. Sözlükte "hazırlamak, donatmak, geline çeyiz hazırlamak" anlamlarına gelen techîz, bir dinî kavram olarak, vefat eden kişinin yıkanmasından kabre defnedilinceye kadar yapılması gereken şeylerin tamamını ifade etmektedir. Bu çerçeveden olmak üzere, ölünün yıkanması (gasil), kefenlenmesi (tekfin), tabuta konulup musallâya ve cenaze namazından sonra da kabristana taşınması (teşyî') ve kabre konması (defin) techîz içerisinde yer almaktadır.

D- Göçmenlere Sağlanan Sağlık Hizmetleri

Göçmenlerin sağlıklarının muhafazası ve özellikle salgın hastalıklardan korunması devletin hassasiyetle üzerinde durduğu bir konuydu. Gerek Osmanlı topraklarına yolculuk sırasında ve gerekse geldikten sonraki sağlıklı koşullar muhacirlerin salgın hastalıklara yakalanma riskini arttırıyordu. Bu durum muhacirler için olduğu kadar bulundukları bölgeler içinde ciddi bir sağlık tehdidi oluşturuyordu.

Devlet göçmenlerin sevk ve iskanlarında ihtiyaçlarının temini ve sağlıklarının korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını gerek talimatlarda gerekse görevli memurlara ve mahalli yönetimlere gönderdiği yazılarda önemle vurgulamıştı. 1861 Ağustosunda yayınlanan genel emirnamelerde, taşralarda bulunan muhacir hastalarına memleket hekimlerinin bakmaları duyurulmuştu.⁶⁰⁷ Gerek görüldüğü durumlarda geçici olarak doktor görevlendirildiği de olmuştur. Örneğin İzmit'e sevk olunan muhacirler arasında bulunan hastaların tedavisi için İzmit'te bulunan tabip Kanyoli aylık 1250 kuruş maaş ile geçici olarak tayin edilmiştir.⁶⁰⁸ Doktor temininin yanı sıra muhacirlerin tedavi giderleri de yine devlet tarafından karşılanmıştır. Muhacirin Komisyonu, İzmit'te açılan Gureba Hastanesinde tedavi gören hasta muhacirler için kullanılan ecza-i tıbbiye masrafinin hangi kurum tarafından ödenmesi gerektiğini sorması üzerine bu masrafların devlet hazinesi tarafından karşılandığı bildirilmiştir.⁶⁰⁹

1868 yılında, gelmesi kararlaştırılmış olan Abaza kabilesinin gönderileceği mahallerin yöneticilerine Sıhhiye Nezaretince gönderilecek talimatnamede bu talimatnamenin muhacirlerin daha önceki göçleri zamanında tanzim edilmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu talimatnameye göre muhacirlerin sıhhatlerini korumak için güneş, rüzgar ve yağmurdan korunmaları için gereken miktarda baraka veyahut çadır

⁶⁰⁷ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.178-179. Tuğba Erdem, "1864 Kafkas Göçü Öncesinde Ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar", **1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün**, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, Balkar&Ircica Yay., İstanbul 2014, s.171-200.

⁶⁰⁸ BOA.MLV. 740-38. Maliye Nezaretine tezkire. Belge arkasında 24 Cemaziyelahir 1284 (22 Ekim 1867) tarihi kayıtlıdır.

⁶⁰⁹ BOA.MVL. 689-8. Sadaret'ten Maliye Nezaretine tezkire. Belge arkasında 23 Cemaziyelevvel 1281 (24 Ekim 1864) tarihi kayıtlıdır.

hazırlanmalı, karaya çıkacakları yerde kalabalık oluşturmamaya iskanları için tayin olunan mahallere vakit kaybetmeksizin sevk edilmeliler ve gönderilecek mahallerde gereken erzak ve saire hazır bulundurulmalı ve gerekli sıhhi tedbirlerin alınması için doktorlara mahallince gereken yardım ve destekte bulunulmalıdır.⁶¹⁰ Bu tedbirlere rağmen bir taraftan beslenme, temizlik ve ısınma yetersizliği, diğer taraftan ilaç ve sağlık personeli meselesinde ortaya çıkan güçlükler muhacirlerin sağlıklarının korunmasını güçleştiriyordu.

İzmit mutasarrıflığı Adapazarı ve Kandıra'da iskan etmiş olan muhacirler arasında ortaya çıkan şiddetli hastalıklardan dolayı gereği kadar eczayı tıbbiye ve iki adet seyyar doktorun gönderilmesi gereğini bildirmesi üzerine durum Tıbbiye Nezaretine bildirilmiş ve alınan cevapta bu hasta muhacirlerin tedavisi için yüzlük kaime yüz kuruş hesabıyla aylık ikişer bin kuruş maaşla Doktor İsmail ve David Misak efendiler tayin edilmiş ve kendilerine 1485.5 kuruşluk eczayı tıbbiye teslim edilmiştir. Bu doktorlara tedavi için dolaşacakları mahaller için ayrıca usulünce harcırah verilmesi yazılmıştır. Durumun öneminden dolayı ilk olarak bu doktorlar eczayı tıbbiye ile mahalline gönderilmiştir. Maliye Nezaretinin onayı ile bu doktorlara işe başlamalarından itibaren aylık ikişer bin kuruş maaş tahsisıyla, ecza ücreti olan 1485,5 kuruşun muhacirin masrafına dahil edilerek fevkalade tertibinden ödenmesi hususunda padişah iradesi yazılmıştır.⁶¹¹

İngiliz cerrah Trevan Sloops 1 Ocak 1878-31 Aralık 1878 tarihleri arasında İstanbul ve başta Kocaeli olmak üzere çevresini gezerek salgın hastalık taraması yapmıştı. Sloops, bu bölgede kolera, sıtma ve frenginin yaygınlığına dikkat çekmiştir. İngiliz elçisi N. R. O'conor maiyetinden Mark Skys, 1905'te İstanbul-

⁶¹⁰ BOA.A.MKT.MHM. 380-57.

⁶¹¹ BOA.İ.DH. 765-62317. 1- Şehremanetinden Başvekalet'e 28 Şubat 1293 (12 Mart 1878) tarihli tezkire. 2- Başvekaletten Maliye Nezaretine 4 Mart 1294 (16 Mart 1878) tarihli tezkire. 3- 29 Rabiülahir 1295 (2 Mayıs 1878) tarihli İrade-i Seniyye. Muhacir sayısının fazla ve hastalık kapma riskinin yüksek olduğu Samsun gibi merkezlere doktorların gitmekte isteksiz oldukları görülmektedir. Ayrıca yine Samsun'a gönderilecek doktorun Müslüman olmasının daha uygun olacağı mahallinden belirtilmiştir. İbrahim Serbestoğlu, Kırım Savaşı Sonrasında Samsunda Göç ve Göçmen Sorunu, s. 89

Ankara seyahati esnasında Marmara bölgesinde sıtma, kolera ve özellikle frenginin yaygınlığına dikkat çekmişti.⁶¹²

Değirmendere ve Bahçecik taraflarına nakil ettirilen muhacirlerin çoğunluğu sıtmadan dolayı hastalanmış ve bazılarında ise tifoya dönüşüp ölümlere neden olduğundan bunların tedavileri için gerekli ilaçların ve iki doktorun hemen gönderilmesi Muhacirin Komisyonundan bildirilmiş. Durum Tıbbiye Nezaretine bildirildiğinde Doktor Lebonidas ve Kastarcıyan efendiler 20 şer Osmanlı lirası maaşla görevlendirilerek durumun öneminden dolayı hemen gönderilmişler. Ayrıca tıbbi eczalar ile iki eczacının temin edilerek gönderilmesi dahi emredildiği gibi eczanın ücreti verildiği takdirde onların dahi süratlice tedarik edilerek gönderileceği Dahiliye Nezaretine yazılmıştır.

İzmit'e kadar gereken harcırahlarının vardıklarında ve istihdamları süresince maaşlarının dahi her ay mahallince ödenmesi gereği ve yanlarına verilmesi gereken iki eczacının maaşıyla gönderilecek ecza ücretinin miktarının daha sonra bildirileceği ifade edilerek hastalığın gittikçe şiddetlenmesinden dolayı bir an önce bunun önüne geçilmesi için gerekenlerin yapılması şehremanetinden yazılmıştır. Bunun üzerine biner kuruş maaşla eczacı Mıgırdıç ve Ligorsava'nın tayin edildiği ve gönderilmesi gereken ilaç ücretin ise mecidi 19 kuruş hesabıyla 1887 kuruş tuttuğu Tıbbiye Nezaretinden bildirilmiştir. Doktor ve eczacıların maaşlarının ve ecza ücretinin muhacirin masrafları tertibi bulunan 600 bin lira bakiyesinden ödenmesi gereği Muhacirin Komisyonundan beyan edilmiştir.⁶¹³ 1881 tarihli sıhhiye jurnalinde Batumdan Değirmendere ve Gemlik taraflarına nakil ve iskan edilen muhacirler arasında sıtma illetinin görüldüğü ve bazı vefatların yaşandığı mahallerinden alınan telgraflardan anlaşıldığı bildirilmiştir.⁶¹⁴

Anadolu vilayetlerine sevk edilmek üzere İzmit'e gönderilen muhacirler burada sıhhiye memurları tarafından dezenfeksiyona tabi tutuluyor ve sonra yola

⁶¹² İbrahim Şirin, "İngiliz Belgelerinde Kocaeli ve Çevresi", **Uluslararası Gazi Akça Koca Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: II, Editör: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli, 2015, s. 788.

⁶¹³ BOA.DH.MKT. 1333-52. 1- Dâhiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 8 Ramazan 1297 (15 Ağustos 1880) tarihli tezkire. 2-Muhacirin Komisyonu Başkanlığından Tıbbiye Nezaretine 11 Ramazan 1297 (20 Ağustos 1880) tarihli tezkire. 3- Muhacirin Komisyonu Başkanlığından Dâhiliye Nezaretine 12 Ramazan 1297 (21 Ağustos 1880) tarihli tezkire.

⁶¹⁴ BOA.Y.PRK.SH. 1-13. 15 Temmuz 1297 (27 Temmuz 1881) tarihli Sıhhiye Jurnalı.

çıkarılıyorlardı. 1895 yılı Kasım ayında İzmit'e ikinci defa olarak Rusya'dan gelen 1400 nüfus muhacire "tebhiran-ı fenniye (buharla dezenfeksiyon)" uygulanmıştır. Mutasarrıf Kazım Bey bu işlem sonrası muhacirlerin sağlıklarının sonra derece iyi olduğunu ve Ankara'ya sevk edildiklerini bildirmiştir.⁶¹⁵ Bir yıl öncesi Kocaeli Sancağında görülen Kolera salgını nedeniyle hastalığın yayılmasının özellikle de İstanbul' a sıçramasının önüne geçmek için Hıfzıssıhha Başmüfettişi Kimyager Bonkowski Paşa İzmit'e gönderilmiş, askerler için kentin girişine yakın Soğucak mevkiinde barakalar yapılarak askerlerin kıyafetleri burada etüv makineleri aracılığıyla dezenfekte edilerek gerekli tedbirler alınmıştır.⁶¹⁶

Ankara ve diğer mahallere gitmek üzere İstanbul'dan İzmit'e gelen muhacirlerin birikmesinden dolayı yaşanan sıkıntılar artmıştır. Bunun üzerine İzmit mutasarrıflığı Sadaret'e yazdığı telgrafta, özellikle bu muhacirlerin ikametlerine mahsus bina mevcut olmadığından İzmit halkının içine karıştırılmadan sıhhiye memurları tarafından tıbbi temizlikleri (tathirat-ı tıbbiye) yaptırılıp gardiyanlarla birlikte kasaba içinden geçirilmelerine ruhsat verilip verilmediği sorulmuştur. Konu Sıhhiye Nezaretine havale edildiğinde İzmit kasabasında sekiz günden beri hastalık görülmediğinin mahallinden bildirildiği, izdihamın artması nedeniyle hastalığın tekrarına meydan verilmemek üzere gelecek muhacirlerin kasa halkıyla karıştırılmadan gönderilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca İzmit'te bulunan Sıhhiye Meclisi azasından Arif Bey'e bu muhacirlerin kendi denetiminde dezenfekte (tathirat

⁶¹⁵ BOA.Y.MTV. 129-48. İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'den Mabeyn-i Hümayun Başkitaletine 16 Eylül 1311 (28 Eylül 1895) tarihli telgraf. Salgın hastalıklarla mücadele konusunda alınması gereken önlemler 1913 yılında yürürlüğe giren Vilayeti İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi'nde "Salgın hastalıkların önüne geçilmesi ancak temizlik ve tebhira fevkalade dikkat ve uyularak sağlanabileceğinden vilayet ve sancak belediyeleri mükemmel bir "Etüv" bulunmak üzere her türlü tebhiriye vasıtasıyla donatılmış bir tebhirhane inşasına ve kazalarda nüfusa göre form ol cihazı ve pülvelizatörler ve antiseptik ilaçlar temini ile tefrithane tesisine çalışacaklardır" şeklinde belirtilmiştir. Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlı Teşkilatlanması", **OTAM**, Sayı: 15, 2004, s.205.

⁶¹⁶ Zafer Atar, "İzmit Ve Çevresinde Kolera Salgını (1894)", **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiriler**, Cilt: 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2016, s. 844. Mine Şehiraltı, "İzmit'te Kolera Salgınları", **Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History**, Volume 18 (3), 2010.

ve tebhirat) ettirilerek gardiyanlarla gönderilmesi gereğine dair telgraf çekilmiştir. Bu husus ayrıca İzmit mutasarrıflığına da iletilmiştir.⁶¹⁷

Muhacir sevk edilmesi planlanan bir bölgede bulaşıcı hastalık görülünce bundan vaz geçilmiştir. Özellikle Anadolu dışında bir bölgeye sevkten vaz geçildiğinde öncelikli olarak Bursa ve İzmit çevresinde bu muhacirlerin iskanları düşünülmüştür. İstanbul ile bilad-ı selasede bulunan muhacirlerin, Mısır'da ortaya çıkan hastalıktan dolayı alınmakta olunan sıhhi tedbirler ve önlemler dâhilinde Hüdavendigâr ve İzmit taraflarından başka Anadolu vilayetlerinin uygun mahallerine sevk ve güzellikle iskanları için yazıların süratle Meclis-i Vükelada detaylı olarak görüşülüp verilecek kararın bildirilmesi için Sadaret'e müracaat olunması hakkında padişah iradesi çıkmıştır. Müzakerata esas kabul edilmek üzere buralarda ne kadar muhacir mevcuttur ve iskan için nerelerde mahaller vardır bu hususlarda Muhacirin Komisyonunun görüşü alınıp Sadaret'e bildirileceği beyan edilmiştir.⁶¹⁸ Bu ve daha önceki yazışmalardan bilindiği üzere bu bölgeler her ne kadar muhacir iskan kapasitelerini aşmış olsalar da yine de sevk edilmek veya iskan edilmek üzere muhacir gönderildiği görülmektedir. Tabi ki muhacir sayısının fazlalığı beraberinde sağlık tehlikelerini de getirmiştir.

Sevk edilmek üzere İzmit'e gönderilen muhacirlerin birkaç aile olarak kabalık bir şekilde aynı evi paylaşmalarının çeşitli hastalıklara neden olacağı kuvvetle muhtemel görülmüştür. Bu hususta İzmit Belediye Tabibi 25 Temmuz 1902 tarihli yazısında Tatar muhacirlerin çoğunluğunun İzmit'te ikameti tercih ederek bir evde birkaç hane barındığını belirtmiş ve bu yüzden izdiham nedeniyle çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade ederek bunların İzmit'te tutulmayarak mahallerine sevk edilmeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu konuda gereğinin yapılması hususunun Dahiliye Nezaretine yazılması Meclisi Tıbbiyeyi

⁶¹⁷ BOA.A.MKT.MHM. 555-13. 1- Sadaret'ten Sıhhiye Nezaretine 18 Teşrinisani 1310 (30 Kasım 1894) tarihli tezkire.2- Sıhhiye Nezaretinden Sadaret'e 19 Teşrinisani 1310 (1 Aralık 1894) tarihli tezkire. 3- Sadaret'ten İzmit Mutasarrıflığına 19 Teşrinisani 1310 (1 Aralık 1894) tarihli tezkire.

⁶¹⁸ BOA.DH.MKT. 1341-52. Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 26 Temmuz 1299 (7 Ağustos 1883) tarihli tezkire.

Mülkiye ve Sıhhiyeyi Umumiyyeden ifade kılınmıştır. Bunun üzerine belirtilen hususlarda gereğinin yapılması İzmit mutasarrıflığına yazılmıştır.⁶¹⁹

⁶¹⁹ BOA.**DH.MKT.** 762-12. 1- Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 17 Ağustos 1319 (30 Ağustos 1903) tarihli tezkire. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 27 Ağustos 1319 (9 Eylül 1903) tarihli tezkire.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÖÇMENLERİN SİYASAL VE TOPLUMSAL ADAPTASYONU

A- Göçmenlerin Toplumsal Adaptasyon Süreci

19. yüzyılda Osmanlı topraklarına iskan edilen Kırım, Kafkas ve Rumeli muhacirleri yeni yaşam alanlarında anavatanlarındaki âdetleri, gelenekleri, dili, aile yapısı, geleneksel hukuk kuralları ve inanç sistemleri ile birlikte toplumsal yapının bir parçası haline geliyorlardı. Her ne kadar Müslümanlık farklı kimliklerin yerel halkla kaynaşmasında önemli bir birleştirici unsur olsa da göçmenlerin binlerce yıllık kültürlerini ve yaşam tarzlarını iskân mahallerine taşıması onların yerel halklarla veya farklı bir göçmen gurubuyla anlaşmazlık yaşamasına neden olabiliyordu. Özellikle Kafkasya halklarının toplumsal yapılarında son derece önemli bir yeri olan sosyal tabakalaşma sistemi ve kölelik kurumu Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında bir takım zorluklar gündeme getiriyordu.⁶¹⁸ Osmanlı devletine göç eden muhacirler arasında Çerkes, Gürcü ve Boşnaklar gibi Türkçe bilmeyen kalabalık bir kesim bulunuyordu. Türk dilini bilmeyen veya bir birinin dilinden anlamayan göçmenlerin devlet ve toplum hayatına adaptasyonları daha sıkıntılı oluyor, ihtiyaçlarını dile getiremeyen göçmenler ise içinde bulundukları ruh haliyle daha çabuk hırçınlaşılabiliyordu.⁶¹⁹

⁶¹⁸ Ufuk Tavkul, "Osmanlı Devletinin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı", **Bilig**, Sayı: 17, Bahar 2001, s. 34-35.

⁶¹⁹ Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, s. 1970'li yıllarda S.Smlatic, Türkiye'deki Boşnak muhacirler hakkında yazdığı kitapta ilk gelen muhacirlerin en büyük sorununun dil olduğunu belirtir. Amra Dedeic-Kırbaç, "Tarih ve gelenek bağlamında Türkiye'de Boşnaklar" **Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2012, s. 699. Kırım Tatarları ve Nogayların konuştukları dilin Türk lehçesi olması itibarıyla uyum süreçleri daha kolay olmuştur. Mustafa Erkan, "Kırım Tatar Türkçesi Grameri ve Türkiye Türkçesi Grameri Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 37, Nisan 2015, s. 112-129. Pelin Ekşi, "Türkiye'de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı: 28, 2010, s. 183-190.

1- Göçmenlerin Yerel Halkla İlişkileri

Kocaeli Sancağına geçici veya daimi iskan edilen göçmenlerin Müslüman ve gayrimüslim yerel halkla ilişkilerinde belgelere yansıdığı kadarıyla anlaşmazlık yaşanan konuların büyük kısmı arazi paylaşımından kaynaklanmaktaydı. Bunun dışında göçmenlerin neden olduğu başta hırsızlık olmak üzere asayiş bozucu davranışlar göçmenlerle yerel halk arasında bir takım sorunların yaşanmasına neden oluyordu.

53 hane Çerkes göçmeni iskan olunmak üzere 1860 yılı Temmuz öncesi Kocaeli sancağına gönderilmiştir. Hendek kasabası civarında boş araziden olan Özikapısından Kırkkapısına kadar boyuna 3 enine 2 saat genişliğindeki mahal İzmit Bölükbaşı⁶²⁰ ve Hendek meclis azası ile birlikte göçmenlere ziraat sahası olarak gösterilmiştir. Bu göçmenlerin kayıtlarının tutulduğu defter dahi hazırlanmışken Hendekli bazı kişiler tarafından bu arazide göçmenlerin iskan edilmesine engel olunmaya çalışılmıştır. Bu muhacirlerin vekili Hacı Hurşit Ağa bahsedilen mahalde iskan edilmelerine Hendekli Hacı Yazıcı adında birisinin muhalefet ettiğini ve bu şahsın Hendek'te sözü geçer biri olduğundan ahaliyi tahrik ederek göçmenlere verilen araziye işlettirmediği ve her geçen gün muhacirleri daha çok rencide ettirdiğini ifade etmiştir. Hacı Hurşit ağa bu huzursuzluğun tamamen Hacı Yazıcının tahrikinden kaynaklandığını şayet Yazıcıya sert bir şekilde uyarıda bulunulursa bu fesadından vazgeçebileceğini, geçmediği takdirde kendisine ileride şiddetli ceza verileceğini bildiren bir Sadaret emrinin İzmit mutasarrıfına gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Muhacirin Komisyonu 7 Temmuz 1860 tarihli yazısında bu muhacirlerin fakir ve aciz olmalarından dolayı onlara her türlü yardımcı olunması gerekirken bu şekilde ziraatlarına engel olunmasının insanlığa sığmayacağını, şayet Hacı Yazıcının bu muhacirlerin ziraatına engel olduğu anlaşılırsa bunun engellenmesi için İzmit Livası kaymakamına hitaben Sadaret emri yazılması gerektiğini belirtmiştir.⁶²¹

⁶²⁰ Bölükbaşı, Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtında çeşitli sivil ve özellikle askerî zümrelerin şeflerine verilen unvandır. Abdülkadir Özcan, "Bölük", **TDVİA**, Cilt: 06; sayfa: 325.

⁶²¹ BOA.A.MKT.NZD. 317-27. Çerkes muhacirleri vekili Hacı Hurşit Ağa'nın tarihsiz arzuhalı ve bu arzuhal üzerine Muhacirin Komisyonunun 18 Zilhicce 1276 (7 Temmuz 1860) tarihli ilamı.

Muhacirin Komisyonu başkanı Hafız Paşa, Mayıs 1861 yılı itibariyle İzmit sancağı dâhilinde muhacir iskanına uygun hayli boş arazi bulunduğunu Sadaret'e bildirmiştir. Hafız Paşa Hendek kasabasında bulunan miri boş araziye muhacir iskan ettirilecek ise de Yazıcıoğlu adlı şahıs ile bazı kimselerin engel olduğunun haber alındığını ve İzmit Kaymakamının İstanbul'da bulunmuş olmasından dolayı bu müdahalenin daha da büyüdüğünün anlaşılması üzerine bunun önlenmesi için kaymakam paşaya Sadaret emrinin yazılması gereğini bildirmiştir.⁶²²

Hendek'te iskan etmek isteyen Çerkeslere Hacı Yazıcı'nın müdahalesine dair 1860 yılı Temmuz ayındaki şikayetten yaklaşık bir yıl sonra Şahin Giray Bey tarafından gönderilen bir başka arzuhal de tekrar müdahalenin önlenmesi istenmiştir. Çerkes muhacirlerinden ve Han kabilesinden olan Şahin Giray Bey, maiyetiyle beraber 1859 yılı Aralık ayında padişah iradesi ile iskan edilmek üzere Hendek kazasına gönderildiklerini ve burada kendilerine kaza meclis ağaları vasıtasıyla boş araziden olarak 5 bin dönüm yer gösterildiğini belirtir. Şahin Giray Bey, buraya yerleşmek için gittiklerinde gaddar (ashab-ı şeravetten) kimselerden olan Hendek kazasının reisi ve eski muhassıllarından olup o tarihlerde meclis başkanı olan Hacı Yazıcı ile damatları Hacı Emin Ağa ve kayıt memuru (mukayyid) Mehmet Efendinin birlik olup camuş, karasığır ve koyun sürülerini otlatmaya yetecek boş arazilerinin kalmayacağını söyleyerek iskânlarına engel olduklarını ve ayrıca çevre köylerin halkını da kendilerine karşı kıskırttıklarını ifade etmiştir. Şahin Giray bu müdahalenin yanı sıra arazinin ziraata elverişli olan mahallerini saban ile sürmüş olduklarını da İzmit kaymakamı sabık Ragıp paşaya bildirdiklerinde kaymakamın Hacı Yazıcı ile damadı Hacı Emin ağayı azalıktan çıkarıp İzmit'te hapse attığını ve bu durum adı geçen şahısların düşmanlığını daha da arttırdığını belirtmiştir. Şahin Giray Bey bu konuda başkentte bazı girişimlerde bulunarak durumu Muhacirin Komisyonuna bildirmiş ve bunun sonucu İzmit kaymakamı Mustafa Bey'e gerekli tembihlerde bulunulmuştur. Bunun üzerine Mustafa Bey, Hacı Yazıcıyı çağırıp bu göçmenlerin iskan işini halletmekle görevlendirilmiş. Şahin giray Bey, Yazıcı'nın Hendek'e döndüğünde kendilerine bir takım ziraata elverişsiz dağlık yerler

⁶²² BOA.A.MKT.NZD. 354-28. Muhacirin Komisyonu Reisi Hafız Paşadan Sadaret'e 18 Zilkade 1277 (28 Mayıs 1861) tarihli yazı.

gösterdiğinden dolayı taleplerinin daha önce bahsedilen yerde iskan edilmek olduğunu ifade etmiştir.⁶²³

Yukarıda bahsettiğimiz üzere bu muhacirlere gösterilen mahalle bazı kimselerin müdahale etmesi ve bunun üzerine gösterilen diğer mahallin ziraata elverişsiz ve dağlık olması göçmenlerin 1861 yılı Temmuz ayına kadar Hendek'te iskanlarının kesinleşmemesine neden olmuştur. Bu konuda Hendek Kazası Meclisinden gönderilen mazbatada o tarafa sevk edilen muhacirlerden bahsi geçen Han kabilesine 110 ve Altıkesek kabilesine 546 dönüm arazi verildiği belirtilmiştir. Ayrıca Han kabilesinin bu araziyi kabul etmemesi üzerine daha sonra Karatarla (Karatoprak?), Koz Açması, Şeyhler köyü ile Sakaoğlu Değirmeni adındaki yerlerin halkının tasarrufu altında bulunan araziden 550 dönüm daha yer gösterildiği fakat bunun dahi muhacirler tarafından yeterli görülmediği ifade edilmiştir. Han kabilesi Sakaoğlu Değirmeni halkının tasarrufunda olan 220 dönüm arazi de verildiği takdirde iskana razı olacaklarını beyan etmişlerdir. Kaza meclisi ise muhacirlerin bu talebinin kabul edilmesi durumunda bu sefer de bahsi geçen bölgenin halkının tamamıyla açıkta kalarak mağdur olacağını bildirilmiştir.

Bunun üzerine Sadaret'ten İzmit Kaymakamı Mustafa Arif Efendiye gönderilen yazıda tekrara gerek olmadığı belirterek göçmenlerin bir an önce gönül rızasıyla iskan edilmeleri için gereğinin yapılması ve bu süreçte kadim halka herhangi bir haksızlıkta bulunulmamasının son derece önemli olduğu hatırlatılarak bizzat bu mahalle gidilip yaşanan anlaşmazlığın iyilikle ve şikayete mahal bırakmayacak şekilde çözülerek bu muhacirlerin bir an önce iskan edilmeleri bildirilmiştir.⁶²⁴ Devletin burada yaşanan hadise de olduğu gibi göçmenler ile yerli halk arasındaki arazi anlaşmazlığında tavrı her iki tarafından hakkının korunarak adil ve toplumsal huzuru bozmayacak şekilde sorunun halledilmesinden yana olduğu görülmüştür.

⁶²³ BOA.A.MKT.UM. 480-80. 1-Hanzade Şahin Giray Bey kulları imzalı arzuhal. Arzuhal arkasında 18 Zilhicce 1277 (27 Haziran 1861) tarihi kayıtlıdır. 2- İzmit Kaymakamı Mustafa Arif Efendi Hazretlerine şukka. Belgenin arkasında 21 Zilhicce 1277 (30 Haziran 1861) tarihi kayıtlıdır. BOA.A.MKT.NZD. 358-96.

⁶²⁴ BOA.A.MKT.MHM. 228-54. İzmit Kaymakamı Mustafa Arif Efendiye şukka. Belge arkasında 15 Muharrem 1278 (24 Temmuz 1861) tarihi kayıtlıdır.

Buna rağmen anlaşmazlık halledilememiş olacak ki bu konuya dair yazışmalar devam etmiştir. Sadaret'ten İzmit Kaymakamlığına gönderilen 11 Eylül 1861 tarihli yazıda arazinin devletin mi yoksa Hacı Yazıcının mı tasarrufunda olduğunun tespiti için Defteremaneti'ne müracaat edildiği ve buradan alınan cevapta bahsi geçen kişilere tapu verildiğine dair kayıt bulunmadığının bildirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Meclis-i Vala'da konu görüşüldüğünde muhacirlerin gittikleri mahallerde bulunan boş arazilerde iskan edilmelerinin padişah emri gereği olduğundan buna hiçbir kimsenin müdahale etmeye hakkı bulunmadığı ve Defteremini'nin yazısında da bu arazinin ne adı geçen şahısların ne de bir başkasının tasarrufu altında olduğuna dair kayıt olmadığının belirtildiğinden bahsi geçen şahısların muhacirleri engellenmeye hakları bulunmadığı, şayet bu şahıslar herhangi bir senet ibraz edemezler ise müdahalelerine engel olunarak göçmenlerin iskan edilmeleri, yok senet ibrazıyla tasarruf hakkını ispat ederlerse bunun bir suretiyle durumu açıklayıcı bir mazbatanın İzmit Kaymakamlığından gönderilmesi gereği bildirilmiştir.⁶²⁵

Göçmenler ile yerli halk arasında arazi konusunda ki anlaşmazlıklara bir örnekte Adapazarı kazası dâhilindeki Kuzuluk bölgesinde yaşanmıştır. Kuzuluk bölgesinde iskan etmiş Geç Reşid Bey takımıyla Kürtler arasında anlaşmazlık ortaya çıkınca bu meselenin halli konusunda Adapazarı Meclisinin isteği doğrultusunda Miralay Hasan Bey ve İsmail Bey görevlendirilerek konunun etraflıca değerlendirilip bir daha böyle bir anlaşmazlığın yaşanmasına meydan verilmeyecek şekilde sorunun çözülmesi için Sadaret emri yazılmıştır. Bu konuda Reşit Bey'e hitaben yazılan Sadaret yazısı gönderilip kendisi Kürt taifesi ile birlikte Adapazarı'na çağırılmıştır. Taraflar kaza meclisinde bir araya gelmiş ve anlaşmazlık konusu mecliste görüşülmüştür. Bu görüşme sonucu meclisinin tespitleri şöyledir:

- Önceden alınan karar gereği Kürt taifesinin terk edeceği 600 dönüm araziden başka Akyazı ahalisinin tasarrufunda olan 180 dönüm arazi satın alınarak muhacirlere verilecektir.

⁶²⁵ BOA.A.MKT.UM. 490-95. İzmit Kaymakamına şukka. Belge arkasında 5 safer 1278 (11 Eylül 1861) tarihi kayıtlıdır.

- Muhacirlerden kalacak 150 dönüm arazi ziraat için ve yine o civarda bulunan birkaç yüz dönümlük orman ise hayvanlarına mera olmak üzere Kürt taifesine terki uygun görülmüştür.

- Bu hususlar Reşit Bey'e teklif edilmiş ve şayet bu şekilde bir karar alınmaz ise anlaşmazlığın başka bir şekilde çözümünün mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Ancak Reşit Bey bu teklifi kabule yanaşmamıştır.

- Muhacirler iskan edildikleri günden bu ana kadar boş araziden yer açmış olmaları halinde 2000 dönümü aşkın arazi elde etmiş olacakları aşikardır.

- Kürt taifesi ise ellerinde bulunan padişah fermanı gereğince 200 seneden beri bu bölgede ikamet etmektedirler ve büyük masraflarla oluşturdıkları arazi ve hayvanlarının gelirleriyle bir yük dokuz bin kuruş vergilerinin bir yük otuz bin kuruşluk kısmını ödemiş ve kalanını da peyder pey ödemektedirler. Bu nedenle Kürtlerin bu mahalden kaldırılması onlara haksızlık olacaktır.

- Reşit Bey'in niyeti Kürt taifesinin tamamının bu mahalden kaldırılması ve gerek Kürtlerin ve gerek Akyazı ahalisinin elinde bulunan araziye tamamen kendi tasarrufuna geçirmektir.

- Reşit Bey Kuzuluk'a başka kabileden göçmenler çağırarak onlara ana vatanlarında olduğu gibi müteferriden yönetmek vaatlerinde bulunmuştur.

- Reşit Bey bu fikrini gerçekleştirmek için kendi kabilesi ve diğer kabilelerden beyler ile toplanarak 200 kadar muhaciri Adapazarı meclisine getirdiğinden kendi haline bırakıldığı takdirde ileride devletin başına büyük dertler açacağı görülmektedir.

- Bölgede gerek Kürtlerin ve gerekse diğer ahalinin bu muhacirler tarafından kesip yenilen büyük ve küçükbaş hayvanları ile çalınan atlarının miktarı 200 başa ulaşmıştır.

- Hayvan hırsızlığının yanı sıra "aralıkta adam bağlamak" ve darp hadiseleri dahi yaşanmaktadır. Şayet bu hal böyle devam ederse yakın zamanda hayatını kaybedenlerin dahi olabileceği ihtimal dâhilindedir.

- Bu olumsuzlukların tamamı fitne ve fesattan geri durmayan Reşit Bey'in başının altından çıkmaktadır. Reşit Bey sadece kendi kabilesinde değil Adapazarı merkezinde iskan edilmiş muhacirler arasında dahi bozgunculuk yaparak ara sıra onların dahi uygunsuz eylemlerde bulunmalarına neden olmaktadır.

- Reşit Bey'in bu bölgede bulunduğu müddetçe huzursuzluğun ve olayların şiddetlenerek artacağı aşikar olduğundan yalnız kendisinin bu bölgeden gönderilip başka bir mahalde nakliyle muhacirlerin ve yerli halkın huzuru sağlanmış olacaktır.

İzmit mutasarrıfı Maşuk Paşa Sadaret'e gönderdiği yazıda ise Kuzuluk'ta yaşanan bu anlaşmazlığı şöyle aktarmaktadır. Kuzulukta iskan edilen Geç Reşit Bey kabilesine gösterilen arazi oldukça geniş ve istedikleri kadar zirai faaliyetlerde bulunmalarına yeterli iken onlar bununla yetinmeyerek bu arazinin civarında 200 seneden beri yaşamakta olan Kürt taifesinin ve yine bu araziye yakın Akyazı ahalisinden bazı şahısların arazisini dahi istemeye kalkışmışlardır. Bu muhacirler Kürtleri ve Akyazılı halkını türlü türlü rahatsız etmeye ve mahsullerini yağmalamaya teşebbüs etmişlerdir. Kendilerinin yeterli arazisinin olmasına rağmen arazi talepleri yerli halkın düzenini bozacağından defalarca Reşit Beye nasihatlerde bulunulmuştur. Ancak bu nasihatlerin her hangi bir etkisi görülemeyince durum Muhacirin Komisyon başkanlığına arz edilmiştir.

Komisyon tarafından da Reşit Bey'e gerekli tembihlerde bulunulmuş ve ayrıca bunlara bir miktar daha arazi satın alınarak iskanlarına gayret edilmesi emredilmiştir. Bunların arazi ihtiyacı beyan etmelerine asla mahal kalmamak ve bu konuda olan şikayet ve sızlanmaları tamamıyla ortadan kaldırmak amacıyla kendilerine daha evvel tayin olunan araziden başka bir hayli daha arazi satın alınmasına teşebbüs edilmiştir. Kürtler kendi arazilerinden bu muhacirlere 600 dönümlük araziye dahi ücretsiz olarak terk edecek olmuş ise de Reşit buna dahi razı olmayıp Kürtlerin hayvan otlatmakta oldukları "cibal-i mübah"ı dahi bütün bütün zapt etmek sevdasında bulundukları Adapazarı'ndan bildirilmiştir. Bunun üzerine Reşit Bey'i ikna ile bu soruna munasip bir çare bulunmak için Kuzuk'a İzmit Meclis azasından İsmail Bey ile tesviye-i tarik memuru Hasan Bey gönderilmiş fakat bundan da bir sonuç elde edilememiştir. Reşit Bey'in bu muhalefetten niyetinin Kürtlerin oradan defiyle onlardan kalacak mahallere bir hayli Çerkes kabilesi çağırarak burada memleketlerinde ki gibi başlı başına yönetim oluşturmaktan ibaret olduğu Adapazarı Meclisinden gönderilen mazbatada beyan edilmiştir.

Mutasarrıf Maşuk Paşa ayrıca Kürtlerin burada iki yüz seneden beri yerleşmiş olduğu halde bunların dedelerinden beri tasarruf ettikleri araziden çıkarılmasının bu gibi arazi anlaşmazlığı yaşayan muhacirlere örnek oluşturup onların da civarlarındaki

yerleşik ahaliyi yerlerinden kovmaya teşebbüs etmelerine sebep olacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca görünürde arazi yüzünden kavga edenler bu kabilenin fertleri ise de onları tahrik eden ve aslında bu anlaşmazlığa sebep olan Reşit Bey'in kendisi olduğundan ve Reşit Bey'e her ne kadar ısrarla rica edilmiş olsa da yine bir sonuç alınamayacağını belirtmiştir. Bununla birlikte bu kabileye gösterilen arazi İzmit sancağında iskan olunan diğer muhacir kabilelerine gösterilen araziden daha geniş ve bunların geçimleri ve rahatları herkesten daha mükemmel olduğu herkes tarafından bilindiği ve hatta Çerkes ümerasından geçende iskan için yer bakmaya Kocaeli'ne gelmiş ve daha sonra İstanbul'a dönmüş olan Hüseyin Bey dahi buna şahit olduğundan gerektiği takdirde ondan da bunun teyit edilebileceği ifade edilmiştir. Maşuk Paşa anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için Reşit Bey ile tercümanı ve her konuda kendisiyle ağızbirliği yapan Kasım'ın bu kabileden ayrılarak İstanbul'da veyahut başka bir mahalde ikamet ettirilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Konu Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliyyeye havale olunduğunda anlaşmazlığın bunların arazisinin layıkıyla sınırlarının tespit edilmemiş olmasından kaynaklandığı, yalnız Reşit Bey'in başka bir mahalle gönderilmesinin olumsuz etki yaratacağı, tamamının naklinin ise ailesinin ve akrabalarının fazla olması nedeniyle oldukça masraflı olacağı ifade edilerek iki tarafın arazisinin bir an önce sınırlarının tespit edilerek aralarındaki anlaşmazlığın giderilmesi hususunun İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesi kararlaştırılmış ve bu konuda gereğinin yapılması İzmit Mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁶²⁶

Bu arada Reşit Bey'de Adapazarı Kaza Müdüründen şikâyetçi olmuştur. 28 Haziran 1866 tarihli arzuhalde Reşit Bey'in şikayet ettiği hususlar şunlardır:

-Kaza müdürü kendisi de Kürt olduğundan daima bazı göçebeleri himaye ettiği gibi şahsi menfaati için Kürtleri kışkırtmaktadır.

- Devlet tarafından kendilerine gösterildikten sonra ekilebilir hale getirilen arazileri Kürtlerin zapt etmesi için her türlü bozgunculukta bulunmaktadır

⁶²⁶ BOA.MVL. 718-74. 1-Adapazarı Kaza Meclisinden İzmit Mutasarrıflığına 21 Şaban 1282 (9 Ocak 1866) tarihli mazbata. 2- İzmit Mutasarrıflığından Sadaret'e 22 Şaban 1282 (15 Ocak 1866) tarihli tahrirat. 3- İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 29 Şevval 1282 (17 Mart 1866) tarihi kayıtlıdır.

- Muhacirlerin üç seneden beri iskan olamamasına bu müdür sebep olmaktadır.

- Bozgunculuğunu bastırmak ve “fırıldak-ı desisesini” hile ile çevirmek üzere devamlı surette muhacir gurubunun aleyhine bir takım şeyler yapmaktadır.

Reşit Bey arzualini bu hususların tetkik edilmesi için bir müfettiş görevlendirilmesi veyahut başka bir şekilde gereğinin yapılması ve muhacirlerin düştükleri sefalet ve perişanlıktan kurtarılmaları talebiyle sonlandırmıştır.

Meclis-i Vala’dan İzmit Mutasarrıflığına hitaben kaleme alınan yazıda Adapazarı Kaza Müdürü hakkındaki iddialardan haberdar olduğu, beyana gerek olmadığı üzere Osmanlı Devletinde muhacirler veya yerli halktan hiçbir şahıs hakkında haksızlık meydana getirilmemesine ve huzurun sağlanmasına özen göstermenin memurların görevleri gereği olduğu ortadayken bahsedilen şeyler doğru ise buna izin verilemeyeceğinden tahkik edilerek gereğinin yapılması belirtilmiştir. Ayrıca İzmit Mutasarrıfına Adapazarı dahi idareniz altında bulunduğundan hemen oraya özel bir memur göndererek bu müdürün gizlice ahvali tahkik ettirilmeli ve bahsedilen davranışları gerçek ise azliyle yerine ehliyetli birinin vekil tayin edilerek gereken muhakemenin yapılarak sonucunun mazbata ile bildirilmesi Meclis-i Vala’dan tebliğ edilmiştir.

Bu yazının üzeri kırmızı kalemle çizilerek belgenin kenarına ek yapılmıştır. Burada ise Adapazarı kaza müdürü Aziz Efendinin muhacirler hakkında bazı kötü davranışlarda bulunduğu ve muhacirlere verilen araziye müdahale ettiğine dair duyumların tetkiki için bu muhacirlerin reislerinden İstanbul’da bulunan Reşit Bey Meclis-i Vala’ya davet edilerek hadisenin doğruluğu anlaşılmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Reşit Bey’in alınan ifadesine göre muhacirlere gösterilen araziye daha sonra göçebe Kürtlerin sahip çıkması sonucu iskanın sonuçlanamadığı ve buna kaza müdürünün sebep olduğu anlaşılmıştır. Mecliste yapılan görüşmede şu hususlara dikkat çekilmiştir:

- Muhacirlerin iskanlarının tamamlanması ve zirai faaliyetlerinin yoluna konulması zorunlu iken bunun sebepsizce yerine getirilmemesi memurların sorumluluğu altındadır.

- Bu muhacirlere gösterilen yerlere sonradan müdahale olunması ya bu arazinin eski mutasarrıfları olmasından veya başka bir sebepten kaynaklanmış olmalıdır.

- Şayet bu arazinin tapusu üzerinde tasarruf iddiasında bulunanlar olsa bile eski sahiplerinin 3 sene arka arkaya araziye boş bırakmaları tasarruf haklarının ellerinden alınmasını gerektirdiğinden böyle bir müdahaleye de hakları bulunmamaktadır

- Bu arazi eskiden beri boz ve boş iken muhacirlere gösterilmiş ise kimsenin bu arazide tasarruf iddiasında bulunmaya hakkı bulunmamaktadır. Müdür hakkında da detaylı bir inceleme yapılarak ve bu arazi herhangi bir kimsenin boş olmayan tarlası olup ta tasarruf hukuklarına itibar edilmeksizin muhacirlere gösterilmiş olduğu tespit edilirse mesuliyet tamamen yöneticilere ait olacaktır.

Bu hususlar belirtildikten sonra muhacirlerin arazilerine yapılan müdahalelerin engellenerek iskanlarının tamamlanması ve tahkikatın sonucunun etraflıca Babiali'ye bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca İzmit Mutasarrıflığına gönderilen yazının arkasına eklenen notta *“arzuhal sahibinin dahi iddiasını ispat için mahalline gönderilmesi”* gerektiği belirtilmiştir.⁶²⁷

Yukarı da ki örneklerde de görüldüğü üzere arazi konusunda yerli halk ile muhacirler arasında yaşanan anlaşmazlıklar hükümetin konuya hassasiyetle yaklaşması sonucu çözüme kavuşturulup arazilerin sınırları tespit edilerek muhacirlere tapu senetleri verilmiştir. Ancak zaman zaman muhacirlerin ellerindeki tapu senetlerine rağmen arazilerin tasarruflarında sorunlar gündeme gelmiştir. Bu noktada muhacirlerin şikayet ettikleri husus tartışmalı arazilerle ilgili davalar görüldüğünde bazen yerel mahkemelerin bu senetlere itibar etmediğidir. Adapazarı ve Kandıra kazası muhacirleri, yerli halk ile aralarındaki anlaşmazlıkların özel memurlar vasıtasıyla sonuçlandırıldıktan sonra kendilerine verilen tapu senetlerinin mahkeme sürecinde işleme alınması gerekirken iskan edildikleri günden beri tasarrufları altında bulunan arazi hakkında yerel halk tarafından meydana gelen iddialarda bu senetlerin mahkemece kabul olunmadığını ifade eden iki arzuhal

⁶²⁷ BOA.MVL. 500-5. 1- Reşid Bey imzalı ve 15 Safer 1283 (28 Haziran 1866) tarihli arzuhal. 2- İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 16 Rabiülevvel 1283 (29 Temmuz 1866).

Sadaret'e takdim etmişlerdir. Bu husus Meclis-i Vükela'da müzakere edildiğinde İzmit Mutasarrıflığından bu konuya dair gelen cevapta şu hususlar belirtilmiştir:

- muhacirler ile yerli halk arasında meydana gelen davalarda muhacirlerin tapu ile tasarruf ettikleri araziye hiçbir sebeple ahaliden birine teslim etmediği gibi muhacirlerin ellerinde olan tapu senetleri ile hudutnamelerin nazarı itibarda tutulduğu,

- mahkemeler ve meclislerde muhacirler tarafından aza bulundurulması konusunda zaten Adapazarı bidayet mahkemesinde biri Müslim ve diğeri gayrimüslim olarak iki aza bulunduğu ve idare meclisindeki dört azadan yarısı Müslim olup bunun birinde evvelce muhacirlerden Kangalzade Osman Bey bulunduktan sonra iki sene kadar Bosna muhacirlerinden İbrahim Bey bulundurulduğu ve bu sene yapılan seçimlere yine muhacirlerden üç kişi dâhil edilmiş ise de ekseriyet ara kazanamadıkları,

- Kandiranın Karaağaç adındaki Abaza köyünden iki şahıs aleyhinde merhum Şükrü Efendinin yetimleriyle Kadir Çavuş arasında arazi zabtından dolayı meydana gelen anlaşmazlık tahkik edilip önceki kararlar dairesinde mahalli bidayet mahkemesince çözüldüğü ve bundan başka ahali-i kadime ile muhacirler arasında arazi davası meydana gelmediği,

- Abaza Karaağaç köyü için bir cami ile bir mektep inşa edilmek ve mukabilinde köyün koru ve baltalıklarından odun verilmek üzere bu köyün muhtarı ve ihtiyar heyeti ile Kandıra'da ikamet eden Hamamcızade seyyid Mehmet Efendi arasında tanzim olunun mukaveleden meydana gelen ihtilafın usulü gibi çözülmesi için davanın devam ettiği.

İzmit Mutasarrıflığınca belirtilen bu hususlar üzerine Meclis-i Vükela'da yerli halk ile muhacirlerin hükümetin gözünde ayrı görülmeyip muhacirlerin şikâyetçi oldukları konunun gerçeği yansıtmadığının ayrıntılı olarak beyan edilmiş olduğundan bundan sonra dahi “mukarrerat ve tahkikat-ı sabıka” dairesinde işlem yapılarak herhangi bir şikâyetin meydana gelmesine meydan verilmemesi gereğinin İzmit Mutasarrıflığına tebliğ edilmesine karar verilmiştir.⁶²⁸

Muhacirler ile yerli halk arasındaki anlaşmazlık bazen yerli halkın muhacirlerin bulundukları bölgeden başka bölgelere gönderilmesini talep edecek

⁶²⁸ BOA.MV. 74-79. 14 Nisan 1309 (26 Nisan 1893) tarihli Meclis-i Vükela müzakeratı.

derecede yaşanmıştır. Adapazarı'na bağlı bazı köylerin halkı iskan edilen muhacirlerin arazilerinden kaldırılıp başka tarafa naklini talep etmişlerdir. Bunun üzerine 25 Ağustos 1891 tarihli hususi tezkerede bu muhacirlerin Trablusgarp'a gönderilmeleriyle orada iskânları hususunun müzakere edilmesinin padişah hükmü gereği olduğu bildirilmesi üzerine Mehmet Şakir, Şakir ve İbrahim Hasan mühürlerinin yer aldığı yazıda aşağıdaki görüşler bildirilmiştir:

- Adapazarı'ndan kaldırılması talep olunan muhacirler Çerkes muhacirleri olup bunların gerek oralarda ve gerek Hüdavendigâr vilayetinde ve diğer mahallerde iskan edileli yirmi seneyi geçmiştir.

- Kendilerine tahsis edilen arazinin ekserisi miri araziden bulunmasına ve bir miktarını dahi kendi paralarıyla satın alarak tedarik etmiş ve tapu ile tasarruflarına ve ziraatlarına geçirerek kendilerine mülk edinmişlerdir. Ayrıca bunlar arazi dışında han, hane ve dükkan gibi emlak sahibi de olmuşlardır.

- Şimdi kadim ahalinin müracaatı üzerine sebepsiz yere başka bir yere taşındırılmaları bir çok zorluğa ve şikayete sebep olacağı gibi adilane bir davranış olamayacağı açık olup şayet bu muhacirlerden yerli ahalinin tapulu arazilerine saldırıda bulunanlar var ise gerek bu kişilerin ve gerekse henüz yerleştirilemeyerek şurada burada yersiz yurtsuz sefil ve perişan bir halde bulunanların bir başka yere hanelerinin nakledilmesi uygun olabilir. Bu nedenle öncelikle Adapazarı'na bir özel komisyon gönderilmesiyle detaylı bir incelemede bulunularak yerli ahalinin arazilerine saldırıda bulunanlarla henüz yerleştirilmeyen muhacirler hangi mahal muhacirlerinden ve ne kadar haneden ibaret bulunduğunun meydana çıkarılmasının uygun olacağı mütalaa edilmiş.⁶²⁹

Yerli halk ile muhacirler arasında arazi tasarrufu konusunda anlaşmazlık yaşanan bir başka mahal de Adapazarı kazasına tabi İcbariye ve Kurudil adlı muhacir köyleridir. Bu köylerin halkı kendilerine ait arazinin bir kısmı için çevre köylerin

⁶²⁹ BOA.Y.MTV. 53-92. 1- Adapazarı kazasına bağlı köy muhtarlarının mühürlerinin yer aldığı 8 Temmuz 1307 (20 Temmuz 1891) tarihli mahzar. 2- Adapazarı'na mülhak kura ahalisi imzalı tarihsiz evrak. 3- Mehmet ibni Mehmet Şakir, Şakir ve İbrahim ibni İbrahim Hasan mühürlerinin yer aldığı 14 Ağustos 1317 (27 Ağustos 1901) tarihli evrak.

halkından bazıları tarafından tasarruf iddiasında bulunulduğundan şikayet edilmiştir.⁶³⁰

İzmit kazasında hem yerli halk ile muhacirlerin arasında hem de farklı muhacir toplulukları arasında düşmanlık yaratacak davranışlarda bulunup maddi çıkar elde etmeyi amaçlayan şahıslar olmuştur. Örneğin Acısu köyünde ikamet eden Reşit Çavuş Uzuntarla köyü Çerkesleri ile Acısu köyü halkı arasında düşmanlık doğuracak ve mevcut huzuru bozacak bir takım ifade ve hareketlerde bulunmuştur. Reşit Çavuş, Uzuntarla Çerkeslerinin silahlı olarak Acısu köyünü basıp köylüleri darp edip köyün arazisini zapt etmeye kalkışacakları yolunda bir takım aslı olmayan dedikodular çıkarmıştır. Ayrıca Acısu köyünde iskan etmiş bazı muhacirlere arazi vermeyi vaat edip çeşitli hileler ile para topladığı gibi sahte mühürlü arzuhal düzenlemek gibi kanunsuzluklara teşebbüs edince tutuklanmıştır. Bu koşullar altında bu şahsın Adana'ya sürgün edilmesi gereği 1 Eylül 1892 tarihli Sadaret emrinde yazılmış ve durum İzmit Mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁶³¹

Reşit Çavuşun Adana'ya sürgün edilmesine dair kararın bildirilmesine rağmen adı bir yıl sonra yine Acısu köyünde iskan etmiş muhacirlerin şikayetinde geçmiştir. Acısu köyü sakinlerinden ve Kafkasya muhacirlerinden Yusuf ve arkadaşları mühürleriyle imzalı arzuhalde iskanları için tahsis olunan araziye evvelce oraya gelmiş olan 10 hane Çerkes muhaciri ile Reşit Çavuş ve akrabaları tarafından yapılan müdahalenin mağduriyetlerine sebep olduğu ifade edilerek bunun engellenmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine gerekli tahkikatın yapılması İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır.⁶³²

Yukarıda örneklerini verdiğimiz olaylar göçmenler ile yerli halk arasında yaşanan anlaşmazlıkların büyük oranda arazi paylaşımından kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle sık sık gündeme gelen arazi kaynaklı sorunların çözümlenmesi için merkezden Kocaeli Sancağına sınırlarının tespiti ve tapu senetlerinin düzenlenmesi için memurlar gönderilmiştir. İzmit sancağı dâhilinde

⁶³⁰ BOA.DH.MKT. 1840-125. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 29 Mayıs 1307 (10 Haziran 1891) tarihli tezkire.

⁶³¹ BOA DH.MKT. 1998-77. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığı, Zabtiye Nezaret ve Adana Vilayetine 26 Ağustos 1308 (7 Eylül 1892) tarihli tezkire.

⁶³² BOA.DH.MKT. 162-40. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 20 teşrinievvel 1309 (1 Kasım 1893) tarihli tezkire.

sakin Çerkes muhacirler ile yerli halk arasındaki anlaşmazlığın herkesin arazisinin tespit edilerek ortadan kaldırılması padişah iradesi ile emredilmiştir. Bunun üzerine Adliye Nezareti memurlarından Emrullah Efendi görevlendirilerek İzmit'e gönderilmiştir. Emrullah Efendinin yanına Defterhane tarafından da Ömer Naim Efendi görevlendirilerek arazilerin sınırları tespit edilmiştir.⁶³³

Bunun yanı sıra özellikle hırsızlık hadiseleri ve bazı göçmenlerin aşayış bozucu davranışları yerli halk ile bazı göçmen gurupları arasında ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu konu sancağın asayiş ve göçmenleri ele aldığımız ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı örneklendirilecektir.

Kocaeli sancağında yerli halk olarak nitelendirebileceğimiz Rumlar ve Ermenilerden oluşan gayrimüslim nüfus ile göçmenler arasındaki ilişkilere gelince bu konuda da anlaşmazlıkların büyük kısmı arazi paylaşımından kaynaklanmaktaydı. Osmanlı topraklarına göç etmiş olan Kırım, Nogay ve Çerkes muhacirlerinden bazılarının gönderildikleri yerlerde Hristiyan tebaya karşı uygunsuz davranışlarda bulunduklarına dair haberlerin duyulması üzerine 12 Aralık 1861 tarihli Sadaret emriyle muhacirlerin içinde böyle uygunsuz hareketlere cesaret edenler var ise bunların uyarılması gerektiği gibi bu hususa son derece özen gösterilip muhacirlerin reislerine nasihatler ve tebligatlarda bulunularak bu gibi hadiselerin yaşanmaması için gerekenlerin yapılması mahalli yöneticilere emredilmiştir.⁶³⁴

Sadaret'in bu yazısında belirttiği muhacirler içinde bazı şahısların gayrimüslimlere karşı olumsuz davranışlarda bulunduğu dair bir örneğe mevcut bilgiler dahilinde Kocaeli Sancağında rastlanmamıştır. Kocaeli Sancağında 93 Harbi öncesi gayrimüslimler ve muhacirler arasında arazi paylaşımından kaynaklı bir tartışma da görülmemiştir. Özellikle sancak genelinde muhacir iskan edilecek arazinin kalmaması ve buna rağmen bölgeye muhacir iskan edilmesi 1880'li yıllardan itibaren gayrimüslim halklar ile muhacirler arasında arazi paylaşımı kaynaklı tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bazı muhacirlerin neden

⁶³³ BOA.DH.MKT. 1616-144. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyaset-i Celilesine 15 Mart 1306 (27 Mart 1890) tarihli yazı.

⁶³⁴ BOA.A.MKT.UM. 529-33. Amasya Sancağı Meclisinden bu yazıya verilen cevapta o ana değin sancak genelinde böyle uygunsuz bir muamele meydana gelmemiş olduğu gibi bundan sonra da gelmemesi için Sadaret emrinin iskan etmiş olan veya misafir halde buluna muhacirlere güzellekle tebliğ edileceği bildirilmiştir.

olduğu hırsızlık, gasp vs. asayiş bozucu hadiselerden yörenin Müslüman halkı gibi Gayrimüslim halkının da zarar gördüğü ve bu hususta şikâyetlerin yaşandığı görülmüştür. Bunun haricinde zaman zaman bozguncu gayrimüslimler bilhassa da Ermeniler tarafından muhacirlerin gayrimüslim halka kötü davrandığı veya saldıracağı iddialarını gündeme getirmişse de yapılan incelemelerde bu iddiaların gerçek olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

Kocayokuş düzü adıyla anılan ve muhacir iskanına tahsis edilen boş arazi de iskan olunmak üzere gönderilen muhacirler bu arazide iskan edilmeyip Merdigöz köyü halkının mutasarrıf oldukları araziye iskan edilmiştir. Bunun üzerine şehremaneti ve muhacirin komisyonu aleyhine dava açılmış ve açılan dava ait olduğu mahkemede görülmeye başlanmıştır. Ancak dava vekillerinden Boyacıyan Nişan Efendi davanın sürüncemede kaldığını iddia ederek bunun ahalinin haklarının çiğnenmesine neden olacağından bahisle bu muhacirlerin ahali arazisinden kaldırılarak bahsedilen Kocayokuş düzü adlı hali arazide iskan edilmeleri talebini iletmiştir. İddia İzmit Mutasarrıflığına aktararak gerekli incelemenin yapılması istenmiştir.⁶³⁵

Üç yıl sonra bu konu bir kez daha İstanbul Ermeni Patikliği tarafından gündeme getirilmiştir. Ermeni Patikliği, Kocayokuş düzü adlı mahalde iskan olunan muhacirlerin bu kazaya tabi Merdigöz köyü ahalisinin tapu ile mutasarrıf oldukları araziye müdahale ettiklerini bu durumun halkın çiftçilik yapmasına engel olduğunu, mahalli hükümete ve mahkemeye yapılan müracaattan bir fayda görülmediğini ifade ederek bu hususta ki talepleri Babıali'ye iletmiştir.⁶³⁶

İzmit ve tevabii Ermeni murahasası Estepan Dahiliye Nezaretine gönderdiği 1 Şubat 1883 tarihli telgrafta Karamürsel kaymakamlığı dahilinde Müslim ve Gayrimüslim beş köyün ortasına muhacir iskan ettirileceği gündeme geldiğinde bu köyler halkı tarafından arazilerinin dar olduğu ve kendilerine yetmediğinden buraya

⁶³⁵ BOA.DH.MKT. 1524-100. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 12 Temmuz 1304 (24 Temmuz 1888) tarihli tezkire.

⁶³⁶ BOA.DH.MKT. 1830-60. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigar Vilayeti ve İzmit Mutasarrıflığına 15 Nisan 1307 (27 Nisan 1891) tarihli tezkire. Ermeni Patrikliği, Merdigöz köyü Ermeni halkının şikayetiyle birlikte İznik nahiyesinde Soğucak adlı mahalde ikamet eden Ermeni ve Rum ahalinin mutasarrıf oldukları araziye o civarda sakin Rumili muhacirleri tarafından müdahalede bulunduğu iddiasını da Babıali'ye iletmiştir.

muhacir iskan edilmemesi gerektiğinin sancak idare meclisine bir çok kez arzuhalder gönderilerek bildirildiğini ancak buna itibar edilmeyerek meclisin iskana karar verdiğini ifade etmiştir. Estepan Efendiye göre bu köyler birbirine 15 dakikadan bir saate kadar uzaklıkta bulunduğu gibi öyle geniş arazileri bulunmamaktadır. Bundan dolayı bilahare hem muhacirler hem de yerli halk perişan olacağından bölgede gerekli tahkikat yapıp geniş arazileri olduğu ortaya çıkarsa muhacirler iskan edilmelidir.⁶³⁷

Ermeni Patrikhanesi tarafından muhacirler konusunda Babıâli'ye şikayete neden olan diğer bir konu Yalakdere köyü halkının tapulu arazilerine Boşnak muhacirlerinin iskan edilmek istendiği iddiasıdır. Patrikhane tarafından şayet bu araziye muhacir iskan edilirse bu durumda yerli halkın geçimlerini sağladığı tarla ve arazilerin ellerinden çıkacağı ve halkın perişan bir hale düşmelerine neden olacağı beyan edilmiştir. Ayrıca mahalli hükümete yapılan müracaatlar ve yardım taleplerinden bir sonuç alınamadığı, durumlarını iletmek için İstanbul'a gelecek olan ahali vekillerinin dahi gelmelerine engel olunduğunu bildirilerek haklarının korunmasını talep etmiştir. Ermeni Patrikliğinden verilen yazı Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Komisyonunda görüşüldüğünde mülkiyet hakkının saldırıdan gözetilmesi gerekli olduğundan iddialar incelenip adaletin yerine getirilmesi hususunun İzmit Mutasarrıflığına yazılmasına karar verilmiştir.⁶³⁸

Şeyhler nahiyesinin Fındıklı adındaki dört köy⁶³⁹ ahalisi adına Yani imzasıyla Sadarete takdim edilen arzuhalde köylerine 2.5 saat mesafede bulunan Koyun Ağılı adlı yerde 1883 yılında iskan edilen Çerkes muhacirlerinden Mehmet Bey ve bazı şahıslar İzmit'te hatırlı ve nüfuz sahibi kimselerle dostluk kurup edindikleri güç ile civar köyler halkının arazi ve hayvanlarını gasp ettikleri gibi 15 bin dönüm miktarından bulunan arazilerini dahi tehditler ile zapt ettiği iddia edilmiştir. Köylerin halkı defalarca müracaat etmelerine rağmen bir sonuç alamadıkları gibi

⁶³⁷ BOA.HR.TO. 526-85. İzmit ve tevabii Ermeni murahasası Estepan imzalı ve 20 Kanunusani 1298 (1 Şubat 1883) tarihli Fransızca telgrafın tercümesi.

⁶³⁸ BOA.DH.TMIK.M. 59-2. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 26 Ağustos 1314 (7 Eylül 1898) tarihli tezkire.

⁶³⁹ 1916 tarihli nüfus defterinde bu dört köy Fındıklı Aşağı Fındıklı Kantar Fındıklı Papas Fındıklı Levent olarak kaydedilmiştir ve toplam 1486 nüfus bulunmaktadır. BOA.DH.UMVM.157-96, s.26.

hapsedildiklerinden bahse ederek haklarının korunması ve arazinin geri verilmesini talep etmişlerdir.⁶⁴⁰

Karamürsel'e bağlı İlyas köyünde misafir olarak bulunan 40 hane muhacirin vekili İsmail ve Yusuf tarafından yazdırılan arzuhalde iskanlarına tahsisini talep ettikleri Gabaklı adlı boş arazi civarında bulunan Ermeni köyünün (Kılıçköy?) halkının bu arazide tasarruf iddiasında bulundukları, bunun üzerine mahallince gerçekleştirilen tetkik sonucunda bu iddianın gerçek olmadığı anlaşıldığı ve kendilerinin orada iskanlarının uygun olacağının Karamürsel Kazası kaymakamlığından mazbata ile Sadarete bildirildiği ifade edilmiştir. Bu arazinin bir kerede Sancak memurları tarafından keşfinin yapılması gerekli görülünce, kış mevsiminin de gelmiş olmasından muhacirler biran evvel iskan edilmeleri talebinde bulunmuştur.⁶⁴¹

Karamürsel kazası dahilinde Hamidiye, Aktoprak ve Karadere Çerkes köylerinde ikamet eden 24 hane Kafkasya muhacirine köyleri civarında Yağcıdere ve Pekmezci Yolu arasında bulunan tahminen 3 bin dönüm boş araziden bir miktarı iskan memurları tarafından taksim edilmiştir. Bu köylerdeki Çerkes muhacirlerin vekili olarak Bekir imzasıyla takdim edilen arzuhalde sonradan hangi sebebe binaen ise bu arazinin terk ve iadesi için baskı uygulanmakta olduğu, daha önce Hristiyan ahali tarafında bir şey denilmemiş iken bu kez onların da bu arazinin iadesini talep ettikleri ve bu durumun muhacirleri yeniden sefaletle düşüreceğini belirterek bu boş arazinin eskisi gibi 24 haneye ihsan buyrulmasını talep etmiştir.⁶⁴²

İzmit Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda bu arazinin halkı Rumlardan oluşan Kızderbenti ahalisinin tasarrufu altında bulunduğu bildirilirken bununla birlikte muhacirler tarafından ise daha önce kendilerine gösterilip tapu senetlerinin verileceği sözü verilmiş olan bu arazinin şimdi Kızderbenti ahalisine terk edilmesinin mağduriyetlerine neden olacağının ifade edildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Kızderbenti ahalisinin bu araziye neye istinaden

⁶⁴⁰ BOA.DH.MKT.1282-68. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 7 ağustos 1324 (20 Ağustos 1908) tarihli tezkire.

⁶⁴¹ BOA.BEO. 58-4294. Sadareten İzmit Mutasarrıflığına 15 Ağustos 1308 (27 Ağustos 1892) tarihli tezkire.

⁶⁴² BOA.DH.MKT. 1782-71. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığı ve Muhacirin Komisyonuna 6 Teşrinisani 1306 (17 Kasım 1890) tarihli tezkire.

kullandıkları hakkında İzmit Mutasarrıflığından bilgi istenmiştir. İzmit mutasarrıflığından gönderilen Liva Muhacirin Komisyonu müzekkeresinde bu köyler sınırlarında ara sıra meydana gelmekte olan anlaşmazlık nedeniyle Bekir Bey takımının bulunduğu mahalden kaldırılarak Tevfikiye köyünde gösterilen mahalle yerleştirildiği bildirilmiştir. Muhacirin Komisyonu buradaki mevkiin iki tarafın hayvanlarına yeterli gelecek şekilde bırakıldığında anlaşmazlığın önüne geçileceği bildirildiği halde bu muhacirlerin bahsi geçen 3 bin dönüm arazinin boş olduğu ve Kızderbent köyü ahalisinin bu arazi için herhangi bir tasarruf senelerinin olmadığını iddia ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca muhacirler tarafından boş olduğu iddia edilen arazinin Kızderbendi ahalisinin tasarrufları altında olduğunun dahi herhangi bir tahkikat ve hükme dayanmadığını belirterek bu konuda tekrar tahkikatta bulunulması İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır.⁶⁴³

Varna muhacirlerinden Osman ve diğerlerinin mühür ve imzasıyla Sadarete takdim edilen arzuhalde Karamürsel kazasına tabi Fuğlacık köyü dahilinde gösterilen arazide haneler inşasıyla iskanları icra kılınmış ise de Karamürsel Bidayet Mahkemesi azasından Dimitraki Efendinin teşvikiyle komşu bulunan ahali tarafından oradan başka mahalle nakilleri için tehdit ve korkutulmakta oldukları ve bu sırada katl ve yangın olayı dahi meydana getirildiği halde mahalli hükümetçe henüz gerekenin yapılmadığından şikayet edilmiştir. Dahiliye Nezareti şikayet edilen konunun dikkat çekici ve adı gecen olumsuzluklar itibarıyla da tetkikinin önemli olduğundan durumun etraflıca incelenmesiyle adaletin bir an önce yerine getirilmesi ve sonucunun bildirilmesini İzmit Mutasarrıflığından talep etmiştir.⁶⁴⁴

Dahiliye Nezaretinin yazısından altı ay sonra gönderilen diğer bir yazıda Karamürsel kazasına bağlı Fuğlacık köyüne 3 saat uzaklıkta bulunan Pilavtepe (Kadriye) adlı mahalde iskan edilen muhacirlerin inşa etmiş oldukları hanelere Fuğlacık köyü Hristiyan halkı (Rum) üç defa silahlı olarak saldırıda bulunmuş oldukları, bu saldırılarda etraftan topladıkları çalı çırpıları ateşe vererek tüm muhacirleri yok etmek istedikleri, çıkarılan yangında Hacıoğlu İsmail'in eşi Fatma

⁶⁴³ BOA.DH.MKT. 1805-120, Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 24 Kanunısani 1308 (5 Şubat 1893) tarihli yazı.

⁶⁴⁴ BOA.DH.MKT. 2014-42. Dahiliye Nezaretinden İzmit Sancağı Mutasarrıflığına 12 Teşrinievvel 1308 (20 Ekim 1892) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 2039-38. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 24 Kanunuevvel 1308 (5 Ocak 1893) tarihli tezkire.

hatunun kaçamayıp yanarak vefat ettiği ve Fatma hatunu kurtarmak için alevler içine atlayan oğlu Şakir'in ise vücudunun bir çok bölgesinin yandığı ancak hayati tehlikesinin bulunmadığının, bu saldırılar üzerine mahalli hükümete müracaat ederek bu konuda haklarının korunmasını talep ettikleri ancak azarlanarak kovulmuş oldukları ve bu durumun yarattığı üzüntü ifade edilerek muhacirler tarafından Babialiden yardım talebinde bulunulduğu belirtilmiştir. Bu nedenle bahsi geçen olayın gerçek olup olmadığının ve gerçek ise buna cesaret edenler hakkında hangi muamelenin yapıldığının bildirilmesi İzmit Mutasarrıflığından talep edilmiştir.⁶⁴⁵

Karamürsel'e tabi 400 den fazla haneden oluşan Fuğlacık Rum köyü civarında Tahtalı (Pilavtepe yakınında) mevkiinde 1901 yılında iskan edilmiş 30 hane Boşnak muhacirinin Fuğlacık köyü ahalisinin arazisine müdahalelerinden dolayı kavga yaşanmıştır. İzmit Mutasarrıfı Kazım bu hadiseyi Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine gönderdiği 21 Şubat 1902 tarihli telgrafta aktarırken kavgada Boşnaklardan bir kişinin balta ile öldürüldüğünü, biri hafif diğeri ağır iki kişinin yarandığını Hristiyanlardan ise bir kişinin yaralanmış olduğunu bildirir. Kazım Bey her iki tarafın da merkeze çağrılarak gerekli ve etkili nasihatlerde bulunulduğunu, bu hadisenin tekrarına bir daha meydan vermemek ve Boşnaklarla Rumları barıştırmak için önemli tedbirler alındığını gibi bu olaya cüret edenlerin tamamının tutuklandığını belirtir.⁶⁴⁶ Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesinin 22 Şubat 1902 tarihli hususi tezkiresinde İzmit Mutasarrıflığının yazısı aktarılırken birkaç kişi arasında kavga yaşandığı ifade edilip ölüm ve yaralama hadisesinden bahsedilmemiştir. Bu hadiseden dolayı mahallinde gerekli tahkikat yapılması için Dahiliye Nezaretinden iki memur ve Şehremanetinden bir mühendis ve bu arazinin Emlak-ı Humayun çevresinde olması nedeniyle Hazine-i Hassa'dan görevlendirilecek bir memurdan oluşan heyetin gönderilmesinin yazılan padişah iradesi gereği olduğu bildirilmiştir.⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ BOA.Y.PRK.BŞK. 30-88. İzmit Mutasarrıflığına 29 Nisan 1309 (11 Mayıs 1893) tarihli tezkire.

⁶⁴⁶ BOA.Y.PRK.UM. 57-66. İzmit Mutasarrıfı Kazım'dan Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine gönderilen 8 Şubat 1317 (21 Şubat 1902) tarihli telgraf.

⁶⁴⁷ BOA.İ.HUS. 94-47. Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesinin 9 Şubat 1317 (22 Şubat 1902) tarihli tezkiresi. Dahiliye ve Hazine-i Hassa'ya tezkire yazılmış. BOA.A.MKT.MHM. 517-18. 1-Sadaretten Dahiliye ve Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaretine 10 Şubat 1317 (23 Şubat 1902) tarihli tezkire. 2-Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 19 Mart 1318 (1 Nisan 1902) tarihli tezkire. Bu hadiseden dolayı gerekli tahkikatı yapmak üzere mahalline gönderilmesi padişah iradesi gereği olan heyete Dahiliye

19. yüzyılın özellikle sonlarına doğru ihtilalcı Ermenilerin neden olduğu hadiseler Avrupa basınında taraflı olarak yer buluyordu. Bu dönemde Çerkeslerin Ermenilere karşı olumsuz eylem ve davranışlarda bulunulduğu iddiaları sık sık gündeme getiriliyordu. 1878 yılında İzmit'e tabi Bahçecik köyü Ermeni halkı burada iskan etmiş Çerkesler tarafından sürekli kendilerine karşı düşmanlık gösterildiğinden şikayet etmiştir. Bu hususta İzmit Mutasarrıflığına gönderilen yazıda gerekli tahkikatın yapılarak halkın huzur ve güveninin sağlanması istenmiştir.⁶⁴⁸ Bu tarz bir habere İzmit'e bağlı Armaş (Akmeşe) Manastırı konusunda rastlanmaktadır. Akmeşe'ye yerleştirilmiş olan Çerkeslerle Ermeniler arasında zaman zaman anlaşmazlık yaşanmaktaydı. 1903 yılında Avrupa basınında Çerkeslerin Manastıra ait bazı emlağı zapt ettiklerine dair haberlerin yayınlanması üzerine durum İzmit mutasarrıflığından sorulmuştur. İzmit mutasarrıflığı ise yaptığı inceleme sonucunda Çerkesler ya da herhangi başka birileri tarafından manastıra bir müdahalenin söz konusu olmadığı ve bu tarz haberlerin gerçek dışı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁹

Osmanlı devletindeki Ermeni isyanlarının arttığı dönemlerde gazetelerde Çerkeslerin Ermenilere saldıracağı tehlikesinin olduğuna dair haberler yayınlanmaktaydı.⁶⁵⁰ 1895 yılında İzmit kazasında nüfusunun tamamının Ermenilerden oluşan Arslanbey, Yuvacık ve Bahçecik köylerine Laz ve Gürcü muhacirleri tarafından saldırıda bulunulacağına dair haberler çıkarılmıştır.⁶⁵¹ Bunun üzerine İzmit Mutasarrıfı merkez nahiye olan Sapanca kasabasına gitmiş ve Adapazarı kaymakamını da buraya çağırarak birlikte etraflıca tahkikatta bulunmuşlardır. Buna göre Sapanca'ya bağlı İlmiye ve Ulviye köyleri ile Geyve'ye bağlı Alembey köyünde ve diğer köylerde ikamet eden Laz ve Gürcü ahali tarafından

Nezareti Muhacirin idaresi memuru Ali Bey ile Mektubi Kaleminden Şükrü Bey memur edilmiş ve Şehremanetince dahi Hendesehane Kütüphanesine memur Ali Efendi (mühendis) tayin olunduğu şehremanetinden cevaben tezkere ile bildirilmiş olduğundan geliş ve gidiş harcırahları ile ikamet sürelerince meydana gelecek zaruri masrafları karşılığı olmak üzere Ali Beye 1500 ve Şükrü Beyle Ali Efendiye 1000'er kuruşun maktuan verilmesi uygun bulunmuştur.

⁶⁴⁸ BOA.BEO.AYN. Defter No: 837, 8 Nisan 1294 (20 Nisan 1878).

⁶⁴⁹ BOA.DH.MKT. 683-41.

⁶⁵⁰ BOA.HR.SYS. 2856-33.

⁶⁵¹ BOA.BEO. 573-42934. 1- Hariciye Nezaretinden Sadaret'e 4 Şubat 1310 (16 Şubat 1895) tarihli yazı. 2- İzmit Mutasarrıflığına şifre, 5 Şubat 1310 (17 Şubat 1895).

İzmit Kazasına bağlı Arslanbey, Yuvacık ve Bahçecik köylerine halkına karşı düşmanca harekette bulunulacağına dair hiçbir işaret bulunamamıştır. Böylece hükümete bildirilen bu haberin aslı olmadığı tamamıyla uydurma olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁶⁵²

Bu dönemde göçmenlerle gayrimüslimler arasında bazı asayiş sorunları yaşanmış ancak bunlar bireysel ve münferit hadiseler olduğundan adli birer vaka olmanın ötesine gitmemiştir. Örneğin bir Ermeninin muhacirler tarafından alıkonulma hadisesi yaşanmıştır. Merdigöz köyü Ermeni halkından Papasoğlu adlı şahsın, konuşmaları ve kıyafetinden Gürcü olduğu anlaşılan üç kişi tarafından alıkonulup daha sonra salıverildiği mahalli kumandanlıktan bildirilmiştir. Bunun üzerine böyle bir olaya cesaret edenlerin tutuklanması ve bu gibi bir olayın tekrarına müsaade edilmemesi İzmit Mutasarrıflığına bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti bu haydutluğa cesaret edenlerin Gemlik kazasının Gülli köylü Deli Hızır ve damadı ile İzmit'te Çerkes köylü Laz Mehmet olduğunu ve takipleri için Liva tabur ağasının gönderildiğini ve kısa sürede yakalanacaklarından şüphe duyulmadığını Sadaret'e bildirmiştir.⁶⁵³

Devlet özellikle gayrimüslim halkın haksızlığa uğradığına dair basın da çıkan en ufak haberleri dahi dikkate alıyordu. Yalova'ya bağlı ismini okuyamadığımız bir köyün Hristiyan halkının 600 kile mısırı Elmaalan muhacirleri tarafından gasp edildiği ve bu olayı incelemek üzere mahalli hükümet tarafından gönderilen tahkik memurunun hareketlerine dair "Surhantak" gazetesinin 17 Teşrinievvel 1324 (30 Ekim 1908) tarihli nüshasında haber çıkması üzerine Dahiliye Nezareti İzmit Mutasarrıflığından haberin içeriğinde bahsedilen olay hakkında araştırma yapılarak bildirilmesini istemiştir.⁶⁵⁴

⁶⁵² BOA.**BEÖ**. 578-43337. 1- İzmit Mutasarrıfı Kazım Beyden Sadarete 7 Şubat 1310 (19 Şubat 1895) tarihli yazı. 2- Sadareten Hariciye Nezaretine 13 Şubat 1310 (25 Şubat 1895) tarihli tezkire.

⁶⁵³ BOA.**DH.MKT**. Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 31 Mayıs 1315 (12 Haziran 1899) tarihli tezkire.

⁶⁵⁴ BOA.**DH.MKT**. 2651-49. Dahiliye Nezaretinden İzmit Sancağı Mutasarrıflığına 27 Teşrinievvel 1324 (9 Kasım 1908) tarihli tezkire. Yalova merkeze bağlı, eski adı Reşadiye olan Güneyköy'ün nüfusu, Şeyh Şamil gibi Avar kökenli Dağıstanlıların yanı sıra az sayıda Lezgi ve Dargiden oluşuyor. Köy, Dağıstan'dan 1874-1875'te Osmanlı topraklarına halkıyla göç eden dönemin Nakşibendi şeyhlerinden Muhammed Medeni tarafından kuruldu.

<http://www.hurriyet.com.tr/dagistanlilar-koylerinde-140-yildir-geleneklerini-yasatiyor-37015319>

Bazı yabancılar ve Ermeni papazlarının tahrik ve teşvikleri sonucu İzmit taraflarında 20 kadar Çerkesden meydana gelen bir çete meydana getirilerek demiryolu postasını soyacakları veyahut demiryolu memurlarından veya oralarda bulunan ileri gelen yabancılardan birinin evini basıp kendisini dağa kaçıracakları Babîâli tarafından haber alınmıştır. Bu hususta vakit kaybetmeksizin tahkikatta bulunularak bu gibi bir uygunsuzluğun meydana gelmesine katiyen fırsat verilmemesi ve aksi halde gerek mutasarrıfın ve gerekse İzmit kumandanının bu işten sorumlu tutulacağından ona göre bu işe önem vermeleri padişah iradesiyle İzmit Kumandanlığına tebliğ olmuştur.⁶⁵⁵

Özel görevle İzmit'e gönderilen Yâverân-ı şehriyâri Mehmet ve Memet Ali Beyler, İzmit'ten Kandıra'ya kadar tahkikatta bulunmuşlardır. Bu tahkikat sonucunda bu çete denilen şeyin ne cidden Ermeni olduğu ne de Çerkes olduklarının henüz anlaşılamadığını ve kesinlikle gördüğünü söyleyen bir kimseye de rastlanmadığını belirtmişlerdir. Bu konuda her türlü ihtimali değerlendiren memurlar Kandıra'ya bağlı Abad nahiyesinde bir düğünde Mehmet çavuş isminde birinin bir çeteye rastladığı ve çetenin yanındaki ekmeği gasp ettiğini söylediğinin haber alınması üzerine hemen getirtilmesi için adam göndermişlerdir. Yine bu nahiye de kiremitçilik işi yapan Adapazarı sakinlerinden 7 Ermeni ile bir Rum'un bulundukları mahalli terk eyledikleri haber alınınca bunların Adapazarı'na gidip gitmedikleri soruşturulmuştur.⁶⁵⁶

2- Göçmen Gurupları Arasındaki İlişkiler

19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım, Kafkas ve Rumeli'den göç eden dilleri ve kültürleri farklı muhacirlerin Kocaeli Sancağının muhtelif bölgelerinde iskan edildiğini görmüştük. Belgelere yansıdığı kadarıyla bu farklı göçmen gurupları arasında arazi paylaşımı dışında ciddi bir anlaşmazlık ve uyum problemi yaşanmamıştır.

⁶⁵⁵ BOA.Y.PRK.ASK. 73-13. Yıldız Sarayından İzmit Kumandanlığına 30 Mayıs 1307 (11 Haziran 1891) tarihli padişah iradesi.

⁶⁵⁶ BOA.Y.PRK.MYD.17-22. Yaveran-ı Hazreti Şehriyariden Süvari Kaymakamı Çerkes Mehmet ve Süvari Yüzbaşı Mehmet Ali imzalı 16 Teşrinievvel 1311 (28 Ekim 1895) tarihli yazı.

Osmanlı devletine sığınan bir gurup muhacir İzmit'te Derbent adlı mahalde kabileleriyle iskân ettirilmiştir. Bir süre sonra yerleştikleri bölgeye devletin izni dışında bazı muhacirlerin gelip yerleşmesi bu kabilenin rahatsızlığı ve şikâyetine neden olmuştur. Kabile Beyleri Mehmet Ali Bey'in takdim ettiği arzuhalde ifade edildiğine göre, Derbent'e yerleşen bu kabile, muhacirler hakkında çıkarılan kanunlara tamamıyla riayet ederken altı hanelik bir gurup muhacir devletin izni olmadan Derbent'e gelerek burada iskân etmiştir. Bunların içinde yer alan bazı bekârlar korku verici ahvale sahip olduğu gibi hırsızlık ve yağmaya hatta namuslarını dahi tehdit etmeye cesaret etmişlerdir. Ali Bey devletin bu tür davranışlara rıza göstermeyeceğinden mahallince gerekli incelemenin yapılarak bu şahısların ve onları cesaretlendiren Halil Ağa'nın Derbent'ten çıkarılmaları emrinde İzmit Mutasarrıflığına Sadaret emri yazılmasını talep etmiştir.

Muhacirin İdaresi, Ali Bey'in arzuhalı üzerine yaptığı açıklamada muhacirlerin meskenlerini terk ederek ruhsatsız bir şekilde şuraya buraya gitmesinin usul ve kanunlara aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu şahıslar göç ettikleri yerlerde arazi bulamadıkları durumda yerleşik ahalinin tarla ve merasına musallat olarak birçok soruna neden olacağı gibi bir yerde yerleşememiş olduklarından sürekli sefalet içinde bulunacaklarından bunların iadelerini gerekli görmüştür. İzmit ve çevresinde bu gibi şahısların artmasından dolayı bunların durumlarının tahkik edilerek geri döndürülmeleri için bir önceki İzmit iskân memuru Salih Ağa yeniden bu işe tayin edilmiştir. Salih Ağa'nın hızla tahkikatta bulunması, tahkikat sonucunda bu hanelerin kendi başlarına gelip henüz orman açarak tarla edinmemiş ve ziraata başlamamış oldukları anlaşıldığı takdirde eski mekânlarına iade edilmesi, şayet böyle olmadığı takdirde ise daha soran ne yapılması gerektiğinin bildirilmesi istenmiştir.⁶⁵⁷

Adapazarı'na beş saat mesafede bulunan Samiye ve Çerkes Lütfiye köyleri arasında arazi anlaşmazlığı yüzünden kavga çıkmıştır. Çıkan kavgada Samiye köyünden İsmail çavuşun kölesi Yakup başından tırpan ile Lütfiye köyünden İbrahim ise başından sopa ile yaralanmış ve Süleyman ve Harun adlı kimseler dahi

⁶⁵⁷ BOA.MVL 556-25. 1-Kabile Beği Mehmet Ali Bey imzalı 24 Recep 1284 (20 Kasım 1867) tarihli arzuhal. 2- Muhacirin İdaresinin 19 Şaban 1284 (15 Aralık 1867) tarihli ilamı. 3- Hüdavendigâr vilayetine şukka. Belge arkasında 25 Şaban 1284 (21 Aralık 1867) tarihi kayıtlıdır.

dövülmüştür. Olay üzerine hemen bölgeye zabtiye süvarisi gönderilmiş ve kavgaya can kaybına neden olmadan bastırılmıştır.⁶⁵⁸

Sapanca nahiyesine bağlı Gürcü Kırkpınar ve Çerkes Mahmudiye (Şadiye) köyleri arasında yaşanan tarla anlaşmazlığı her iki taraftan hayatını kaybedenlerin olduğu bir çatışmaya dönüşmüştür. Bunun üzerine Sapanca'da mevcut zabtiye bir mülazım komutasında olay mahalline gönderilmiştir. Hadise Sapanca'dan telgrafla mutasarrıf Ahmet Siret Efendi'ye bildirildiğinde, hemen İzmit'ten yeterli miktarda zabtiye ile bir zabıt gönderildiği gibi Ada'dan Yüzbaşı Mehmet ağanın maiyeti ile ve Geyve'den de bir kolun süratle olay mahalline gönderilmesi gereği Ada ve Geyve Kaymakamlıklarına yazılmıştır. Şehremanetinin yazısına göre yeterli miktarda zabtiye gönderilmesine rağmen Sapanca müdür vekili olay yerine yetişene kadar kavgada 5 kişi hayatını kaybederken 5 kişi de yaralanmıştır. İzmit Tabur Ağası Mahmut Bey'in aynı günlü telgrafında ise Gürcüler ve Çerkesler arasındaki kavgada Çerkeslerden 5 kişi vefat ederken 2 kişi hafif yaralanmış, Gürcülerden ise bir kişi ağır bir şekilde darp edilmesi üzerine vefat etmişken 3 kişi hafif yaralanmıştır. Bu nedenle Yüzbaşı Mehmet ve Yusuf ve Mülazım Hacı Ağalar emrinde tekrar iki kol zabtiye askerinin gönderildiği gibi Adapazarı kaymakamının dahi oraya gidip çatışmaya neden olanlarını tutuklanması gerektiğinin tavsiye edildiği İzmit Mutasarrıflığından Şehremanetine peş peşe gönderilen yazılarda bildirilmiştir.

İzmit Mutasarrıflığından Şehremanetine gönderilen yazılardan birinde hadise şöyle aktarılmaktadır. Mahmudiye köyü Gürcü muhacirlerinin tartışmalı olan mahallin imarına teşebbüs ettikleri ve bir hadisenin çıkmasının muhtemel olduğu Adapazarı kaymakamlığından alınan telgrafta bildirilmiştir. Ayrıca daha önce Sapanca müdürünün gönderdiği telgrafta da tarafların silah atmakta olduklarının müteakiben haber alınması üzerine hemen mevcut zabtiye ile bir mülazım ve müdürün kendisi dahi olay mahalline gönderilmiştir. Olayın meydana gelmesine Gürcülerin sebep olduğu, tartışmalı mahallin Halil Rami Efendi marifetiyle haritası hazırlanan ve Çerkesler tarafından iki senedir buna muhalefet edilen Suhteoğlu Dağı sınırında iki üç yüz dönümden ibaret olduğu, hükümet tarafından tarafların

⁶⁵⁸ BOA.Y.PRK.ASK. 39-68. 1-İzmit redif kumandanı mirliva Sadettin Paşa'dan gelen 11 Nisan 1303 (23 Nisan 1887) tarihli telgraf sureti. 2- Seraskerlik makamının 13 Nisan 1303 (25 Nisan 1887) tarihli yazısı.

anlaşmasına gayret edilmiş ise de başarılı olunamadığı ifade edilmiştir. Eğer silah kullanılmadan mutasarrıflığa haber verilmiş veyahut Ada'nın 58 nefer müretteb zabtiyesi mevcut bulundurularak sancağa haber verildiği sırada olay mahalline gönderilmek gibi zabtiyece tedbirler alınmasına teşebbüs edilmiş olsa idi belki olay bu dereceye gelmeyecekti. Anlaşmazlığa neden olan ormanı izinsiz açmaya teşebbüs eden Gürcülerin hükümet tarafından bu anlaşmazlık sonuçlandırılana kadar araziye müdahale etmemeleri Çerkesler tarafından beyan olunmasına rağmen olay şiddetlenerek silah kullanılmasına cesaret edilecek dereceye gelmiştir. Gürcülerde Martini tüfekler olduğu Çerkeslerin yaralarından ve olay mahallindeki boş kovanlardan anlaşılmıştır. Yine bu çatışmanın daha önceden planlandığı olay mahallinde daha önce Gürcüler tarafından hazırlanmış ve her biri on, on beş kişiyi muhafaza edecek siperlerden anlaşılmıştır. Çevre Çerkes köylerinden Şadiye köyüne gelen birçok şahıs ve vefat edenlerin akrabalarıyla diğer köyler bu hadiseden son derece müteessir olduklarını ve bundan böyle Mahmudiye köyü Gürcüleri ile dostane ilişkilerin mümkün olamayacağını ifade etmişlerdir.

Aktardığımız bu ve diğer telgraflar padişahın görüşüne sunulmuş ve bu hususta yaver-i Ekrem Derviş Paşa'dan gönderilen tezkire üzerine yukarıda ismi yazılı komutanlarla yapılan telgraf görüşmesinde çatışmaya neden olan olayın bir an önce ve dağdağasız bir şekilde önü alınması için gerekli nasihatlerde bulunulması bildirilmiştir. Ayrıca gerek Derviş Paşa ve gerekse Şehremaneti'nden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen telgraflarla olay mahalline gönderilen zabtiye askerinin çatışmayı yatıştırmaya yeterli olup olmadığı, mutasarrıfın meclisi idare azasından birkaç kişiyi alarak bizzat olay yerine gitmek üzere ne yaptığı ve alınan tedbirlerden nasıl bir sonuç elde edildiğinin bildirilmesi istenmiştir. Mutasarrıflıktan gönderilen cevapta çatışmaya neden olan olayın dağdağasızca bertaraf edildiği, Adapazarı Kaymakamı ile 3 yüz başı ve 2 mülazım ve yeterli miktarda zabtiye eri ile birlikte bidayet mahkemesi müddei umumi muavini ve polis komiseri ve Kartaldan giden Tabur Ağası dahi hazır olarak gerçekleştirilecek keşf ve tahkikat sonucunda bu olaya cesaret edenlerin tutuklanarak mahkemeye teslim edileceği bildirilmiştir. Şehremaneti bu hadise yaşanmadan önce kavganın nedenlerinin elbette oralarda yayılmış olduğunu ve buna rağmen mahalli memurlar tarafından hadisenin duyulup önlemlerin alınması gerekirken her nasılsa bu konuda gerekenlerin yapılmamış

olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu olaya cesaret edenlerin durumlarının tahkik edilerek olayın meydana gelmesine hangi tarafın sebep olduğu ve kimlerin buna ön ayak olduğu, memurlar tarafından zamanında önlem alınmamasının sorumlularının tespit edilmesi ve bir daha bu tarz hadiselerin yaşanmaması için memurlar tarafından uyanık bir şekilde hareket edilmesi gerektiği hususlarında İzmit Mutasarrıfına nasihatlerde bulunulduğu bildirilmiştir.

Sapanca nahiyesine tabi Kırkpınar Şadiye adlı Çerkes köyü halkı aleyhinde Hasan Fehmi Paşa'nın akrabasından olup paşanın vasıtasıyla iskân edilen Gürcülerin kan dökülmesine neden olan saldırılarının nasıl gerçekleştiğini aktaran imzasız ve tarihsiz bir belgede durum şu şekilde aktarılmaktadır. Gürcülerin iskanlarını müteakip iki köy arasında meydana gelen sınır anlaşmazlığı üzerine nahiye, kaza ve liva heyetinden ve diğer iskan memurları ve yerel memurlar bu mahalle gelerek oluşturdukları resmi heyet huzurunda iki köyün halkı arasında net bir anlaşma sağlanmış ve bu heyet huzurunda iki tarafın teati ettiği senet ve hudutnameler heyet tarafından tasdik edilerek mesele halledilmiştir. Ancak buna rağmen Gürcüler ahali-i kadimenin sınırlarına tecavüz ederek ormanlarını kesmeye, arazi ve meralarını zapt etmeye teşebbüs etmekten geri durmamışlardır. Bu nedenle yerli halk İzmit Mutasarrıflığına müracaat ederek durumdan şikayetçi olmuş ise de mutasarrıf, Fehmi Paşanın emri dışına çıkamayacağını ve bu hususta kendisinden çok Fehmi Paşa'ya müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine yerel halk vekillerini Hasan Fehmi Paşa'ya göndererek ondan hukuklarına tecavüz etmemesi hususunda akraba ve yakınlarına tembihte bulunmasını defalarca rica etmişlerdir. Yerel halkın temsilcileri paşa ile görüşmelerinde paşanın, şayet Gürcülerle Çerkesler arasında bir çekişme meydana gelecek olursa Gürcülerin gayet yiğit ve cengâver olduklarını iftihar duyarak söylemesi üzerine vekiller teessüflerini iletmışlerdir. Gerek mutasarrıflığa gerekse Fehmi Paşa'ya müracaatlardan bir sonuç alınamaması Gürcülerin zalimce saldırılarının ve tecavüzlerinin devamına neden olmuştur. Çerkesler Muhacirin Komisyonu başkanlığına da müracaat ettiklerinde muhacirlerin iskan tarzları kesin ve resmi olduğundan bunun haricinde bir şey söylemeye yetkileri olmadığından Gürcülerin müdahalelerine meydan verilmemesi İzmit Mutasarrıflığına tekrar açık bir dille yazılmış ve ihtiyaç halinde iskan memuru gönderilebileceği beyan olunmuştur. Bu gelişmelerden Gürcülerin haberi olmasına rağmen geçen Pazar

günü kendileri dışında başka yerlerden de adamlar toplayarak fesat ve cinayet işlemek için silahlı bir şekilde pusular kurmuşlar ve eski ahalinin sınırlarını tecavüz etmişlerdir. Bunun üzerine Çerkes ileri gelenleri bu hadiseyi hükümete arz etmek için gitmişlerdir. Hükümetten gelecek cevaba kadar hukuklarına tecavüz olunmamasını anlatmak için Gürcülerle görüşmeye giden Şadiye köyünün muhtar ve ihtiyarları üzerine silahlı Gürcüler tarafından hücum edilmiş ve 5 kişi kurşunla öldürülmüş ve birkaç kişi de hayatı tehlike taşıyıcı boyutta yaralanmıştır. Bu vahşi olay Çerkesler arasında son derece heyecana neden olmuş, olayın yaşanmasında İzmit Mutasarrıfının göz yummasının ve Fehmi Paşa'nın ise bizzat teşvik edici olmasının etkili olduğu görülmüştür. Çerkesler yaşanan bu vahşi olaya sebep olanları ve azmettiricilerinin hükümet tarafından hızlı ve şiddetli bir biçimde kanuni cezaya çarptırmayacak ve Gürcüleri oradan kaldırmayacak olur ise Çerkeslerin dahi kendi hukuklarını Gürcülerden korumak üzere saldırıda bulunacakları kesin olarak görülmektedir. Gürcülerin fenalığa ve cinayete olan cüretleri her tarafta sonsuz bir derecede kötü tesirde bulunduğu ve Fehmi Paşaya güvenerek akraba ve yakınlarının cinayete kalkışmaları yalnız Çerkeslerde değil genel halk arasında dayanılmaz bir hal meydana getirmiş olduğu elde edilen sağlam bilgilere dayanmaktadır.

Hasan Fehmi Paşa'nın Gürcüler üzerinde etkili olduğu İzmit mutasarrıflığından Şehremanetine gönderilen telgrafta da ifade edilmiş ve bu hadisenin meydana gelmesine Gürcülerin neden olduğu anlaşıldığından Hasan Fehmi Paşa vasıtasıyla bunlara nasihatlerde bulunulması önemle arz edilmiştir.⁶⁵⁹

Sapanca'da Çerkes, Abaza ve Gürcüler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve kavganın sebeplerini etraflıca tahkik ederek sonucunu bildirmek üzere Dersadet İstinaf mahkemesi azasından Emrullah Efendinin başkanlığında bidayet mahkemesi ceza dairesinden Cemal ve istinaf mahkemesi müddei umumi muavinlerinden Hamid beylerden meydana gelen özel bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyetin 12 Mart 1887 de İzmit'e gönderilmesine ve bunlar için özel bir vapur tahsisine ayrıca maliyeden

⁶⁵⁹ BOA.Y.MTV. 25-62. 1- Mutasarrıf Ahmet Siret Efendi'den Şehremanetine gönderdiği 22 Şubat 1302 (6 Mart 1887) tarihli telgraf. 2- Şehremini imzalı ve 23 Şubat 1302 (7 Mart 1887) tarihli yazı. 3- İzmit Tabur Ağası Mahmut Bey tarafından Şehremanetine gönderilen 23 Şubat 1302 (7 Mart 1887) tarihli telgraf. 4-İzmit Mutasarrıflığından Şehremanetine gönderilen 24 Şubat 1302 (8 Mart 1887) tarihli yazı.

Emrullah Efendiye 100 diğerlerine 50'şer lira harcırah verilmesine dair padişahlık iradesi yazılmıştır.⁶⁶⁰

Emrullah Efendi Şadiye köyüne gitmiş ve burada Rıza ve Ahmet Beyleri sorguya çekip yaralıları muayene ettirdikten sonra köylülere tesellide bulunarak cinayet mahallini incelemiştir. Ağaçlara saplanan kurşunlar çıkarılarak delil olarak alınmış ve saat 10'da Gürcü köyüne geçmiş ve buradaki sorgusunu tamamlayarak yaralıların muayene işini ertesi güne bırakarak akşam saat 12'de Sapanca'ya dönmüştür. Yapılan incelemeler ve müşahedeler sonucunda Emrullah Efendinin ilk izlenimi olayın Gürcüler tarafından daha önce tasarlanmış olduğu ve kavganın yalnızca hudut anlaşmazlığından kaynaklandığı şeklinde olmuştur. İlk izlenimle birlikte tahkikata devam edildiği ve bölgede emniyetin sağlanmış bulunduğu ifade edilmiştir.⁶⁶¹

Adapazarı'na 3 saat mesafede bulunan Çark ve Sermiye köyleri ahali arasında arazi anlaşmazlığından dolayı tartışma ve kavga meydana geldiği İzmit Kumandanlığından Seraskerlik makamına bildirilmiştir. İzmit sancağında iskan edilmiş olan Gürcü ve Çerkes muhacirleri arasında arazi anlaşmazlıkları nedeniyle meydana gelen kavga ve cinayetlerin araştırılması için Mahkeme-i İstinaf azasından Emrullah Efendi özel olarak görevlendirilmiştir.

Emrullah Efendi ve beraberindeki heyet tarafından yapılan tahkikattan İzmit havalisinde iskan olunan muhacirlere tahsis olunan arazinin tefrik ve tayiniyle henüz tapu senetleri verilmemiş olduğundan ahalinin bir birine ait mahallere müdahaleleri tartışma ve ölümlü kavgalara sebep olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Emrullah Efendi ve gereken şahıslardan oluşan bir komisyon kurularak ahali arasında meydana gelmekte olan anlaşmazlık ve kavgaların önlenmesi amacıyla Emrullah Efendi ile bölgeyi tanınması nedeniyle Zabtiye Nazırı ile Defter-i Hakani Nezareti Senedat Müdürmuavini Zeki Efendiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu husustaki görüşmeleri içeren mazbatada Çark ve Sermiye köylerinden başka evvelce yine o civarda bulunan Mahmudiye ve Şadiye köyleri ahalisinin arasında bir tartışma ve

⁶⁶⁰ BOA.İ.DH.1022-80629. 28 Şubat 1302 (12 Mart 1887) tarihli arz tezkiresi hamışine irade-i seniyye. BOA.İ.DH.1023-80729. Serkatib-i hazret-i şehriyari Süreyya imzalı ve 28 Şubat 1302 (12 Mart 1887) tarihli yazı.

⁶⁶¹ BOA.Y.MTV. 25-62. Emrullah Efendi tarafından gönderilen 2 Mart 1303 (14 Mart 1887) tarihli telgraf sureti.

ölümlü kavga meydana geldiği ve bu sebeple Emrullah Efendinin oraya gönderildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Çark ve Sermiye köyü arasındaki meydana gelen anlaşmazlığın sebebi, boyutu ve mahalli hükümetçe alınan tedbirler sorulduğunda İzmit Mutasarrıflığı tarafından bu hadisenin önemli bir olay olmadığı ve arazi meselesinden dolayı yaşanan kavgada iki kişinin yaralandığı ve olaya karışanların mahkemeye tesliminin mahalline bildirildiği belirtilmiştir. Mutasarrıflığa göre bu olaylar esasında muhacir iskan edilerek kurulan köylerin arazilerin henüz usulünce taksim ve sınırlarının tespit edilerek tapularının verilmemesinden ve bu nedenle muhacirlerin birbirinin arazisine müdahale etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle arazilerin sınırların tespit edilip tapu senetlerinin verilmesiyle bu hadiselerin önüne geçilmiş olunacaktır. Mutasarrıflık ayrıca mahalli Defter-i Hakanı heyetinin bu işleri tamamlamaya yeterli gelmediğinden üç koldan köylere sevk edilmek üzere Defter-i Hakanı Nezaretinden geçici olarak 15 tapu memuru ve kâtibinin gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Emrullah Efendi başkanlığında komisyonun tespitine göre İzmit mutasarrıflığının bahsettiği hususların yaşanmasında devletçe sevk ve iskan olunan muhacirlerin daha sonra kabile ve akrabalarının müteferrikan ve kendi başlarına gelip iskan etmesi ve böylece nüfuslarının artmasıyla mevcut arazilerin yeterli gelmemesi etkili olmuştur. Şadiye ve Mahmudiye köyleri arasında yaşanan hadisenin ileride tekrar yaşanmaması için başlıca alınacak tedbir bu köylerden birinin başka bir mahalle naklidir. Bu konuda İzmit Mutasarrıflığından gönderilen yazıda Şadiye köyüne oranla emlakının değeri ve arazi miktarı daha az olan Mahmudiye köyünün sakinleri olan Gürcülerin Geyve nakil edilebilecekleri ifade edilmiştir. Geyve dâhilinde Vakf-ı Balyan Çiftliğinin 22.500 kuruş müzayede fiyatı olan mevcut arazisinden 2.500 dönümünün bu muhacirler için ayrılarak onların buraya nakil ve iskanları mutasarrıflık tarafından uygun bulunmuştur. Ancak hükümet bu muhacirlerin nakil ve iskanı için gereken 60 bin kuruşu fazla bularak buna gerek kalmaması için iskan edilen muhacirlerin arazilerinin sınırlarının tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁶²

⁶⁶² BOA.DH.MKT. 1420-89. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigâr Vilayetine 4 Mayıs 1303 (16 Mayıs 1887) tarihli tezkire.

Kocaeli Sancağında iskan etmiş Gürcü muhacirlerin diğer muhacirlerin yanı sıra kendi içlerinde de silahlı kavgalara karıştığı İzmit Kumandanı tarafından dikkat çekilmiştir. İzmit Kumandanı tarafından kalem alınan yazıda İzmit ve Bolu sancaklarında iskan etmiş Gürcü muhacirlerinin her gün bir birini yaralayıp öldürmekte oldukları ancak buna rağmen kimsenin gerekli mercilere müracaat etmediklerinin haber alındığı ifade edilmiştir. Bu konuda yapılan tahkikatta bu muhacirlerin en basit bir mesele için bir birlerini yaralayıp öldürdükleri ve buna rağmen maktul taraftarlarının hükümetlere müracaat etmemesinin önü alınmış olan kan gütmek (kan davası) adetini sürdürerek hasımlarından intikam almak maksadından ileri geldiği anlaşılmıştır. Kumandan bu durumun Gürcü muhacirler arasından günden güne artmakta olduğuna ve bu adetin diğer kabilelere ve yerli ahaliye sirayet edecek olursa daha sonra vahim bir duruma neden olacağına dikkat çekmiştir.⁶⁶³

3- Göçmen Kölelerin Toplumsal Adaptasyonu

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına göç eden ve sayıları yüz binleri bulan Kafkasya muhacirleri, toplumsal yapılarında önemli bir yer tutan sosyal tabakalaşma sistemini ve kölelik kurumunu da beraberlerinde Anadolu'ya taşımışlardı. Kafkasya'da sosyal tabakalaşma biçimleri bölgeden bölgeye değişik özellikler gösteriyordu. Çerkes tarihinin eski dönemlerinden itibaren kabile hayatında varlığı görülen kölelik sisteminde köle sayısı Çerkes kabilelerinin zenginliğin bir ölçüsü olarak kabul edilmekteydi.⁶⁶⁴

Köle ticareti tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devletinde de 19. Yüzyıla kadar serbestti. Bu ticarete başlıca Afrikalı köleler olmak üzere Habeşistan, Sudan, Kafkaslar, Hindistan asıllı köleler alınıp satılmaktaydı. 19.yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devletinde yasal olarak tanınan bir statü ve kurum olan kölelik 1854 yılında

⁶⁶³ BOA.Y.PRK.ASK. 84-35. İzmit Kumandanından Kurena-yi Hazret-i Şehriyariden Arif Beyefendiye 29 Temmuz 1308 (10 Ağustos 1892) tarihli yazı.

⁶⁶⁴ Ufuk Tavkul, "Osmanlı Devletinin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı", s.46. Ömer Karataş, "19.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskan Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik" **Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı:1, 2013, s. 404-426.

İngiltere'nin yoğun baskıları sonucunda yasaklanmıştı. Kırım Harbi sürecinde yasaklanan Çerkes ve Gürcü köle ticaretine 1857 yılında yayınlanan bir fermanla zenci köle ticareti de dâhil edilmişti. Ancak köle ticareti her ne kadar yasaklansa da ne bu ticaretin ne de kökleri toplumun derinliklerine inen kölelik kurumunun kaldırılması kolay olmamış ve zaman almıştır.⁶⁶⁵ Köle ticaretine dair yasakların kabul edildiği bir dönemde 1860'tan itibaren Kafkasya'dan yaşanan kitlesel göçler Osmanlı Devleti'ni uzun bir süre kölelik mevzuuyla karşı karşıya getirmiştir. Çünkü Kafkas muhacirleri yukarıda da belirttiğimiz üzere Osmanlı topraklarına gelirken beraberlerinde kölelerini de getiriyorlardı.

Osmanlı Devleti göçmenlerin uyumunu kolaylaştırmak için kabilelerin sosyal sınıflı yapısına başlangıçta müdahale etmemiş, köle ve cariye ticaretine engel olmamıştır. Ancak hükümetin belli kaideler doğrultusunda muhacirler tarafından cariye ve köle satışına izin verdiği çıkarılan emirnamelerden anlaşılmaktadır. 1861 yılında çıkarılan Sadaret emrinde 25-30 yaşına kadar olan Çerkes esirlerinin (köle) satışına izin verilip bunların haricindekilerinin satışına müsaade edilmemesi emredilmiştir. İzmit Sancağı Mutasarrıfı Hasan Hüseyin Bey, bu emrin gereken mahallere ilan edilerek buna izin verilmeyeceğini Sadaret'e bildirmiştir.⁶⁶⁶ 1864'lerden itibaren ise aslen hür olanların köle haline getirilmesinin yasaklandığına dair bilgiler bulunmaktadır. Her ne kadar şer'i mahkemelerde "kölelerin sahiplerine itaat etmelerini emreden" kararlar verilse de emirnamelerde devletin köleliğe karşı olumsuz tutum takındığı ve bunu insaniyet açısından kabul edilemez olarak değerlendirdiği görülmektedir.⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ Nihat Engin, "Osmanlılarda Kölelik", **TDVİA**, Cilt: 26, İstanbul, 2002, s. 247-248. İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", **Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 36, Güz 2004, s.204. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", **Gazi Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1-2, 2005, s. 209-235. Hakan Erdem, "Kırım Savaşı'nda Karadeniz Beyaz Köle Ticareti", **Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s.86.

⁶⁶⁶ BOA.A.MKT.UM. 542-97. İzmit Mutasarrıfı Hasan Hüseyin Bey'den Sadaret'e 17 Şaban 1278 (17 Şubat 1862) tarihli yazı.

⁶⁶⁷ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 196. Ömer Karataş, "19.Yüzyılın İkinci Yarisında Osmanlı Devleti'ne İskan Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik", s. 418.

Devletin muhacir kölelere tutumuna dair bir örneği İzmit tarafından bir muhacirin Selanik eyaleti tarafına giderek burada bulunan bazı Çerkes muhacirleri esiri olduğunu söyleyerek zorla alıp İzmit'e götürmek istediğinde görebiliriz. Selanik valisi bu durumu Sadaret'e göndermiş olduğu 14 Cemaziyelahir 1277 (28 Aralık 1860) tarihli telgrafla bildirip bu hususta ne yapılması gerektiğini sormuştur. Sadaret'in bu telgrafa verdiği cevaba ulaşamamak ta Telgraf İdaresi Merkezi mühürlü zarfın arkasına kırmızı mürekkeple “ *kendileri İslam olup ve hem de tebaa-i devlet-i âliye olsun ve esir gibi şimdi ağası gelip almağa kaide-i İslamiyet elvermez yollu sözler ile def eylemeleri için bir kıta telgraf yazılmış*” notu eklenmiştir.⁶⁶⁸

İmparatorluk genelinde olduğu gibi Kocaeli Sancağında da iskan edilen muhacirler ile kölelerin dahil olduğu muhtelif konular gündeme gelmiştir. İshak Bey, 50-60 hanelik cemaatinin gerek göç esnasındaki yol masraflarının karşılanması ve gerek iskân için İstanbul'da uzun süre beklemesi nedeniyle elindeki nakdin bittiğini ve muhtaç duruma düştüğünü belirtir. İshak bey, iskânları için karar çıktığında ise beş kuruşa muhtaç olduğundan İzmit sancağı Kaymas kazasında kayı İbrahim beyin evinde bulunan cariyesi Güge'yi İstanbul'a getirmek üzere izin talebinde bulunmuştur. Bu talep Osman Paşa'ya havale edildiğinde İshak Bey Muhacirin İdaresine çağrılarak cariyesini getirmesindeki sebep sorulmuştur. İshak bey, iskan için gereken noksanlarının tamamlanması için bu cariyeyi satacağını beyan etmiştir. Bu cariyenin İshak beyin gerçekten cariyesi olduğu Çerkes muhacirlerinin ileri gelenlerinden de tasdik ettirilmiştir. İshak bey'in Konya da Kırşehir taraflarında iskan edilmesi kararlaştırılmış olduğundan bir kere de mahallince araştırma yapılarak şayet cariyeye esaretini itiraf ederse yalnızca onun İstanbul'a gitmesine izin verilmesinin İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesi gereği ifade edilmiştir.⁶⁶⁹

Hükümet başlangıçta köle ve cariyeye ticaretine müdahale etmez iken hür insanların köle yapılmasına engel olmaya çalışıyordu. Bu nedenle özellikle

⁶⁶⁸ BOA.A.MKT.UM. 445-18.

⁶⁶⁹ BOA.MVL. 503-54. 1- Muhacirinden İshak Bey imzalı ve 24 Rabiülevvel 1283 (6 Ağustos 1866) tarihli arzuhal. 2- Sadareten İzmit Mutasarrıflığına 9 Rabiulahır 1283 (21 Ağustos 1866) tarihli şukka. İzmir bölgesinde Çerkes muhacirlerinden biri kendi rızasıyla kerimesini Çerkes muhacirlerinden başka birine satıp karşılığında akçe almıştır. Buna rağmen daha sonra kerimesini teslim etmediği gibi aldığı parayı da iade etmemiştir. **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, No: 231, 27 Rabiülevvel 1278 (3 Ekim 1861).

İstanbul'a getirilmek istenilen muhacir kadın ve kızlar hakkında oldukça temkinli yaklaşıyordu. Adapazarı civarında bulunan muhacir kadınlarının kaçırılarak satıldığının belgelere yansıdığı düşünüldüğünde bu hususta devletin hassasiyeti anlaşılmaktadır.⁶⁷⁰ Yerel yöneticilerin hükümetin bu hassasiyetini dikkate aldığını görmekteyiz. Çerkes Musa Bey vasıtasıyla İzmit'e gelmiş olan dört cariye Haremde bulunan akrabaları yanına götürülmek istenmiştir. Padişah fermanı gereği bu cariyelerin İstanbul'a getirilmelerine engel olunmaması İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır.⁶⁷¹

İstanbul'da ikamet eden Hacı Ahmet Ağanın Düzce kazasında iskan etmiş muhacirlerden olan kardeşi Mustafa'nın zevce-i metrukesi Penbe hanım ile kızı Saz hatunun, geri dönmek üzere, işlerini halletmek için geçici olarak İstanbul'a gelmelerine izin verilmesini talep etmiştir. Muhacirin İdaresi *"bu yolda talepler ile esir denilerek muhacir nüfusun götürülüp satıldığının emsali olduğuna"* dikkat çekerek ayrıntılı bir inceleme yapıp böyle bir durumun olmadığına kesin kanaat getirildikten sonra bu şahısların uygun bir sürede dönmek üzere geçici olarak İstanbul'a gelmelerine ruhsat verilebileceğinin Zaptiye Müşiriyetine bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁷²

Muhacir kızların satılması konusunda devlet bu tarz faaliyetlerde bulunanları cezalandırarak tavrını ortaya koymuştur. Örneğin Ayşe Sıddıka ve dört arkadaşı Üsküdar taraflarında fakir muhacirlerin evlerine giderek gözlerine kestirdikleri kızları yalan vaatlerle kandırıp ailelerinden alıp Çerkes diye sattıkları Zaptiye Nezaretinin incelemesi sonucunda anlaşılmıştır. Bunun üzerine Şehremaneti bu tür davranışları önlemek ve başkalarına da ibret olsun diye bunların İstanbul'dan kovulmaları gerekli görülmüş ve sonuç olarak padişah emriyle hepsi 16 Nisan 1888'te Trablusgarp'a sürülmüştür. Ayşe Sıddıka Trablusgarp'a gönderildikten 6 yıl sonra takdim ettiği arzuhalinde *"bir zenciye maddesinden"* dolayı Trablusgarp'a sürüldüğü ve bu sürede kimsesiz ve biçare kaldığından bahsederek kendisinin af

⁶⁷⁰ Nedim İpek, **Rumeli'den Türk Göçleri**, s. 233.

⁶⁷¹ BOA.Y.MTV. 8-65. Recep imzalı ve 27 Kanunısani 1297 (8 Şubat 1882) tarihli evrak.

⁶⁷² BOA.MVL. 506-101. Taraf-ı zîşeref-i hazret-i riyasetpenahiden Zaptiye müşiriyetine irade. Belge arkasında 9 Cemaziyelahir 1283 (19 Ekim 1866) tarihi kayıtlıdır.

edilmesini istemiştir.⁶⁷³ Sadaret Ayşe Sıddıka ve dört arkadaşının diğerlerine ibret olması için padişah iradesi ile başka bir yere sürüldüklerinden dolayı bu durumda affedilmeleri caiz olmayacağını belirtmiş ve bu karar Trablusgarp vilayetine iletilmiştir.⁶⁷⁴

Kölelik mevzusunun talimatnamelere yansıdığını ve devletin muhacirleri iskan ederken bu hususu da dikkate aldığını ifade etmiştik. Örneğin 1864 yılında hazırlanan ve İzmit iskan memuruna da verilen muhacir iskan talimatnamesinde şu hususlara dikkat çekilmiştir: “...*Muhacirînin ümerası esir ve kabilelerini tahte'l-kahr kullanmağa alışmış olduklarından ve şu haller ise ahvâl-i âdile-i saltanat-ı seniyye ve kavânin-i müessese-i Devlet-i Aliyye'nin mugayiri idüğinden hîn-i iskânda ümera ile köleleri ve oymak ve kabileleri mümkün mertebe ya'ni sadâ'ı dâ'î olmayacak sûretde başka başka mahallere iskân ve îvâ olunacaktır... Şimdiye kadar muhacirlerden her esir familyası bir hane i'tibar olup arazi senedâtı velileri nâmına tanzim olunmuş ise de bundan böyle o makûle esir familyaları için tefrik olunacak arazi senedâtı her hanenin numerosu üzerine tanzim ile hükûmet-i mahalliyyede hıfz ve tevkif olup ve esirlere muvakkat bir ilmühaber verilüp ilerüde müddetleri hulûlüyle fekk-i rıkk etdikce numerolarına göre her hane arazisinin isimleri doldurularak ayrı ayrı kendilerine i'tası ve hâl-i rıkkıyetlerinde sahibleri taraflarından bunların arazisine asla müdahale ve taarruz olunmayup ve ortaklık istedikleri halde razı ve rıza-yı tarafeyn ile akd-i mukavele kılınarak anın üzerine icrasına teşebbüs etmeleri caiz olabilecektir...*”⁶⁷⁵

Bu talimatnamede görüldüğü üzere hükümet beyler ile köleleri mümkün mertebe başka başka yerlerde iskan ettirerek efendi-köle bağıını çözmeyi amaçlıyordu. Ayrıca iskan sırasında kölelere de toprak tahsis ediliyor ancak bu toprağın tapu senedi beyin üzerine yapılıyordu. Talimatnamede ise artık bundan böyle arazi senetleri her hanenin numarası üzerine düzenlenerek mahalli hükümette

⁶⁷³ BOA.BEO. 303-22678. 1- Ayşe Sıddıka imzalı ve 13 Safer 1311 (25 Ağustos 1893) tarihli arzuhal. 2- Zabtiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 5 Rabiülahir 1311 (15 Ekim 1893) tarihli tezkire. 3- Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e 15 Rabiülahir 1311 (25 Ekim 1893) tarihli tezkire.

⁶⁷⁴ BOA.DH.MKT. 139-42. 1- Sadaret'ten Dâhiliye Nezaretine 20 Rabiülahir 1311 (30 Ekim 1893) tarihli tezkire. 2- Dâhiliye Nezaretinden Trablusgarp vilayetine 28 Rabiülahir 1311 (7 Kasım 1893) tarihli tezkire.

⁶⁷⁵ BOA.İ.MVL.505-22848.

saklı tutulacağı, kölelere geçici bir ilmuhaber verilip ileride hür olduklarında kendilerine tapu senetlerinin verileceği ve sahipleri tarafından bu araziye kesinlikle müdahale edilemeyeceği belirtilmiştir.

Osmanlı devletinin iskan siyasetine rağmen kabile reisleri Kafkasya’da olduğu gibi nüfuz ve imtiyazlarını kaybetmek istemediklerinden toplu olarak iskan edilmeye ısrar ediyorlardı. Dağınık olarak iskan aynı zamanda kölelerin efendilerine karşı kendilerini daha güçlü hissetmelerini sağlıyordu. Sapanca’ya bağlı olan Kırkpınar köyünde iskan etmiş olan Çerkes muhacirlerinden ve Şıbsıh kabilesinden Bekir oğlu Mehmet, eşi, çocukları ve köleleri ile birlikte on bir nüfusluk bir haneye sahipti. Mehmet Kırkpınar’da soydaşları ve yakın akrabalarından kimse olmadığından dolayı kölelerinin her yönden itaatsizlik gösterdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Düzce kazasında iskan etmiş olan kardeşleri ve amcalarının yanına taşınmak için izin talebinde bulunmuştur. Mehmet bu talebinde Düzce kazasında boş arazi bulunmadığı takdirde kendisi tarafından arazi satın alınarak iskan edebileceğini belirtmiştir. Bu talep üzerine Muhacirin İdaresi göç sırasında ailesinden ayrı düşenlerin yakın akrabalarıyla kavuşturulmasının talimat hükümleri gereği olduğunu belirtip Mehmet’in ailesini Düzce’ye nakletmesine ancak Kırkpınar köyünde verilen ev ve arazinin başka bir muhacire verilmek üzere geri alındıktan sonra izin verilebileceğinin İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesini gerekli bulmuştur. Ayrıca Bolu Mutasarrıflığına da bunlar Düzce’ye vardıklarında yalnız arazi verilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶⁷⁶

Çerkes beyleri sahip oldukları kölelerin kendi iskan ettikleri yerde yerleştirilmelerini istediklerinden bu hususta taleplerini hükümete iletiyorlardı. Çerkes muhacirlerinin ümerasından Mustafa verdiği arzuhalde, Ubıh kabilesinden ve taallukatından 5 nüfus “kul ve cariyeleri” Yanık adlı yere iskan etmek arzusuyla gittiğini ancak 6 ay geçmesine rağmen iskan edilmedikleri gibi tayinat da alamadıklarını belirtmiştir. Yanık’ta misafir olarak ikamet etmekte olan bu muhacirlerin “aç ve umutsuz” olarak muhtaç duruma düştüklerinden nizam ve emsaline uygun olarak 6 aydır alamadıkları tayinatlarının sadaka-i şahaneden verilmesinin yanı sıra hane ve öküz verilene kadar da tayinatlarının verilmesi için

⁶⁷⁶ BOA.DH.MHC. 1-29. 1- Şıbsıh kabilesinden Memed ibn-i Bekir’in 29 Cemaziyelevvel 1285 (17 Eylül 1868) tarihli arzuhalı . 2- İdare-i Muhacirin’in 2 Muharrem 1286 (14 Nisan 1869) tarihli yazısı.

İzmit Mutasarrıflığına hitaben sadaret emrinin yazılmasını talep etmiştir. Bu hususta Muhacirin İdaresi bundan böyle yevmiye verilmesi uygun olmayıp mamafih bunların birikmiş tayinatları var ise ödenmesi hususunun İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesi gereğini ifade etmiştir.⁶⁷⁷

Göç sırasında yaşanan kargaşada bazı muhacirler kölelerinden ayrı düşerek farklı bölgelere gönderilmişlerdir. Köle sahibi muhacirler şayet köleleri kendilerinden önce iskan ettirilmiş ve kendileri halen misafir olarak iskan sürecini bekliyorsa kölelerinin yanlarına gönderilip iskan edilmelerini talep etmişlerdir. Çerkes Altıkesek kabilesinden bir gurup muhacir Osmanlı Devletine göç ettiklerinde Trabzon'a ulaşmışlardır. Kış mevsimi geçene kadar Trabzon'da kalmalarına dair emir üzerine burada misafir olarak yerleştirilmişlerdir. Bu muhacir gurubunda yer alan Kasulan? ve İbrahim ortaklaşa takdim ettikleri arzuhalde bahar mevsiminde bir kısımlarının İstanbul'a celb olunduğu vakit birkaç hane kölelerinin de onlar ile birlikte İstanbul'a geldiğini ve buradan da iskan edilmek üzere İzmit'e sevk edildiklerini belirtmiştir. Kendilerinin ise iki haneden oluşan aileleri ile birlikte Trabzon'da sefalet çekerek kaldıklarından devletten ricaları aileleri ile birlikte, İzmit'te iskan etmiş olan kölelerinin yanında iskan ettirilmeleri için ailelerinin Trabzon'dan vapur ile İstanbul'a gönderilmeleridir.

Bu konuda Muhacirin Komisyonunun görüşü sorulduğunda bu gibiler için daha önce Trabzon valisine özel bir sadaret emri gönderilmiş olduğu ve bu talebe göre bunların başka bir sebeple Trabzon'da alıkonulmuş olacağı ihtimal dâhilinde bulunmuştur. Bu nedenle Trabzon valisinden Kasulan? ve İbrahim'in ailelerinin ne zamandan beri orada olduğunun ve alıkonulmalarının hangi gerekçeye dayandırıldığıнын bir an önce bildirilmesi istenmiştir.⁶⁷⁸

Kölelerin hürriyet iddiaları ve köle sahiplerinin bunlara itirazları hükümete bir çok şikayetin konusu olmuştur. Aslen hür olduklarını iddia edenler İstanbul'a

⁶⁷⁷ BOA.MVL. 504-120. 1-Muhacirin i Çerakes ümerasından Mustafa imzalı ve 7 Rabiülahir 1283 (19 Ağustos 1866) tarihli arzuhal. 2- Sadaretten İzmit mutasarrıflığına 9 Cemaziyelevvel 1283 (19 Eylül 1866) tarihli şukka.

⁶⁷⁸ BOA.A.MKT.UM. 414-40. 1-Çerkes muhacirlerinden İbrahim ve Altıkesek kabilesi muhacirlerinden Kasulan imzalı ve 20 Zilhicce 1276 (10 Temmuz 1860) tarihli arzuhal ve arzuhalin üzerine Muhacirin Komisyonunun 21 Zilhicce 1276 (101 Temmuz 1860) tarihli beyanı.2- Trabzon Valisine şukka. Belge arkasında 26 Zilhicce 1276 (16 Temmuz 1860) tarihi kayıtlıdır.

gelerek Komisyona müracaat ediyor ve buradan Şeyhülislamlık makamına gönderiliyordu. Araştırma sonucunda hürriyetini ispat edenler anne, baba ve akrabalarının yanına gönderiliyorlardı, edemeyenler ise sahiplerine teslim edilmekteydi.⁶⁷⁹

Çerkes Altıkesik kabilesinden Seyit Gazi de iskan etmiş muhacirlerden Göç Yusuf ile yine burada iskan etmiş ancak sonradan Düzce'ye göç etmiş Aslan Giray Bey arasında köle değiş tokuşu olmuştur. Arslan Bey'in vermiş olduğu sekiz köleye karşı Yusuf Bey'in verdiği 9 köle içinde yer alan Recep, Batur ve Uğurlu adlı şahıslar kendilerinin "hür" sınıfından olduklarını ve bu değiş tokuşta perişan edildiklerini bildirmiştir. Yine bu muhacirlerin ifadesine göre Yusuf onların malını mülkünü ve parasını gasp etmiş ayrıca devletin verdiği ev, öküz, tohum ve sair malzemeler ile iki yıllık mahsulünün tamamına el koyarak eş ve çocuklarını çıplak bir şekilde Arslan Giray Bey'e vermiştir. Arslan Giray Bey bunları zorla Düzce'ye götürmüştür. Bu şahıslar iki sene boyunca İstanbul'a gelip durumu anlatmaya çalışmış ancak sonuç elde edememiştir. Bu arada yardıma muhtaç duruma düştüklerinden "Allah ve Resulullah aşkına" hallerine acınarak devletin ihsan ettiği yevmiye ile hane, arazi, öküz, malzeme verilmesini talep etmiştir.

Bu arzuhal üzerine Kütahya kaymakamlığına gönderilen yazıda muhacirler köle olmadıklarını iddia etseler de bunu tam olarak ispat edememişlerdir. Bu durumda kendilerine cevap verilerek sahiplerine itaat etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Fakat bu muhacirler bir kere daha arzuhal yazarak kendilerinin Kütahya'da tamamen iskan edilmişken yapılan değiş tokuş sonucu devlet tarafından inşa olunan ev ve verilen öküz, tohumluk gibi ziraat malzemeleri Kütahya'da Göç Yusuf'un elinde kaldığı gibi kendilerine Adapazarı'nda bir şey verilmediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca kendileri ile değiştirilen esirlerin zirai faaliyetlerde bulunmaya gücü yetmeyecek bir takım çoluk çocuktan ibaret olduğunu belirterek Kütahya'da kalan eşyanın hür olduklarının ispatına bağlanmadan geri verilmesini talep etmişlerdir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁹ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.196-197.

⁶⁸⁰ BOA.A.MKT.MHM. 334-13. 1- Muhacirlerden Batur ve kardeşi Recep ve Uğurlu imzalı 23 Zilhicce 1281 (18 Mayıs 1865) tarihli arzuhal. 2- Muhacirin Komisyonunun 7 Muharrem 1281 (1 Haziran 1865) tarihli yazısı. 3- Kütahya sancağı kaymakamlığına şukka. Belge arkasında 12 Muharrem 1281 (6 Haziran 1865) tarihi kayıtlıdır.

Çerkes Osman Adapazarı kazasına tabi Salahiye köyünde sakin Çerkes muhacirleri ümerasından Mehmet Ali Beyin kendisine kölelik isnadıyla emval ve sairesini zapt etmesinden dolayı adalet talebini içeren arzuhalini Sadaret'e takdim etmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına tebligatta bulunulmuşsa da Osman, bu hususta gereken işlemin yapılmadığını hatta Ali Beyin bu tebligattan haberi olunca aleyhine bir hırsızlık davası açarak haksız yere 7 ay hapis yatmasına neden olduğunu ifade eden diğer bir arzuhalini Sadaret'e takdim etmiştir.⁶⁸¹

Çerkes muhacirlerinden İzmit'te iskan etmiş olan Hasan'ın beş kölesi yanlışlıkla Batum'da kalmıştır. Bu ifadenin doğruluğu konusunda yapılan inceleme sonucunda Hasan'ın beş kölesinin Batumda, İcadeyn köyünde Geç Süleyman beyin kabilesi arasında iskan olduğu hatta kendilerine tahsis edilen arazinin tapu senetlerinin dahi isimlerine çıkarılmış olduğu anlaşılmıştır. Bunların İzmit taraflarına gitmek üzere yerlerinden çıkarılıp çıkarılmaması konusu Muhacirin İdaresine sorulduğunda Osman Paşa, muhacirinin esirleri onların yakın akrabalarından sayılarak muhacirlerin iskan ettikleri mahalde esirlerinde iskanı talimat-ı mahsusa hükümlerinden ise de bu beş köle Batum tarafında iskan ettirilip tapu senetleriyle beraber kendilerine arazi dahi verildiği anlaşılmış olduğundan bu konunun ayrıca değerlendirilmesi gerektiğini belirtilmiştir. Lazistan mutasarrıflığından, bu kölelere emsali gibi iskan malzemelerinin tamamıyla verilip verilmediğinin ve ayrıca köleler özgürlük iddiasında bulunurlar ise müdafaalarının da alınarak bildirilmesi emredilmiştir.⁶⁸²

Çerkes köle ve cariyelerin sahipleri öldüğü zaman bunlar sahibin varislerine miras olarak kalıyordu. Kölelerin miras olarak varise teslim edilmesi gerektiği durumlarda hükümetin bunların varisler tarafından satılmayacağına dair sağlam teminat alınmasına önem verdiği görülmektedir.

İzmit'te ikamet eden muhacirlerden bir kadının babasından miras olarak kalan ve Gönen kazasında bulunan 3 nefer cariyeye ve kölenin kendisine teslimini talep

⁶⁸¹ BOA.DH.MKT. 1601-90. Dahiliye Nezaretinden Adliye Nezaretine 22 Şubat 1304 (6 Mart 1889) tarihli tezkire.

⁶⁸² BOA.MVL. 724-83. Sadareten Lazistan Mutasarrıflığına 19 Cemaziyelahir 1283 (29 Ekim 1866) tarihli şukka.

etmiştir. Gönen civarında “ahval-i muhacirin” memuriyetiyle bulunan Hasan Haydar Efendi tarafından buldurulan köleler hatun ile birlikte İstanbul’a gönderilmiştir. Ancak bu esirler iddia sahibi kadının yine İzmit’te ikamet eden amcaoğlu Nikoz’un(?) “hisse-i irsiyesi” oldukları ve bu şahıstan 600 kuruş kadar alacakları bulunduğu beyanıyla Nikoz’un İstanbul’a çağırılması ve kendilerinin evlatlarından ayrılıp satılmaması için Babiâli’den gerekenin yapılmasını talep etmişlerdir. Bu konuda gerçeğin ortaya çıkarılabilmesi her iki tarafın da yargılanmasına bağlı bulunmuştur. Ancak bu süreç, kadın ve kölelerin İstanbul’da kalmalarını ve mahkeme huzuruna çıkacak amcaoğlunun da buraya çağırılmasını gerektireceğinden her iki tarafı da sefalet ve sıkıntıya düşüreceği düşünülmüştür. Bu sebeple Muhacirin idaresi bu esirlerin her nasıl olsa İzmit’te ikamet ettirileceğinden bunların görevlendirilecek bir memur ile İzmit’e sevki konusunun Zabtiye Nezaretine bildirilmesini belirtmiştir. Ayrıca İzmit’e vardıklarında kadın ile amcaoğlunun mahkemeleri icra ettirilerek bu köle ve cariyeler hangisinin olduğu tespit edildikten sonra bunların satılamayacaklarına dair sağlam teminat alındıktan sonra sahibine teslim edilmesi gerektiğinin Hüdavendigâr vilayetine bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸³

Şıbsıh kabilesinden İzmit sancağında iskan ettirilmiş muhacir Nefise hatunun Samsun’da iskan ettirilmiş olan kardeşi Zagor Bey vefat etmiştir. Nefise hatun Zagor beyin varisi olduğundan terekisinin yazılması ve üç cariye ile iki kölesinin İstanbul’a getirilmesi için izin talebinde bulunur. Durum Osman Paşadan sorulduğunda konunun gerçek boyutunun ne olduğunun mahallince yapılacak tetkikata bağlı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Nefise hatun dahi Canik’e gideceğini ifade etmiş olduğundan konu şeri hukukun kapsamında ele alınacağından ortaya çıkacak sonuca göre hareket edilmelidir. Bununla birlikte kölelerin verasetten Nefise’ye geçmesi durumunda bunların Nefise hatunun iskan yeri olan Adapazarı’na nakillerine ruhsat verilmesi gereği Canik Mutasarrıflığına 28 Ağustos 1866 tarihli sadaret emriyle bildirilmiştir.⁶⁸⁴

⁶⁸³ BOA.MVL. 1054-50. Hüdavendigâr vilayetine ve Zabtiye Müşiriyetine şukka. Belgenin arkasında 1 Zilkade 1284 (25 Şubat 1868).

⁶⁸⁴ BOA.MVL. 502-99. 1- Muhacirin-i Çerakeseden Nefise cariyeleri imzalı ve 15 Rabiülevvel 1283 (28 Temmuz 1866) tarihli arzuhal. 2- Sadaretten Canik Mutasarrıflığına 16 Rabiülahir 1283 (28 Ağustos 1866) tarihli şukka.

Vize kazasında Sofular köyünde meskun Abzah kabilesinden bir şahsın kölesi sahibinin vefatı sonrası sahibinin eşinin bir başka şahısla evlenmesi üzerine onun mülkiyetine geçmiştir. Şöyle ki Adapazarı kazasına bağlı Söğütlü Çerkes köyünden ve Sapsığ kabilesinden Mehmet Bey Sofular köyüne gelerek vefat ettiğinden bahsettiğimiz şahsın eşiyle nikâhlanmıştır. Mehmet Bey bu kadınla birlikte onun kızını ve kölesi olan şahsı, kölesinin kız kardeşini yanına alıp Sofular köyündeki emlaklerini da satıp onları Söğütlü köyüne götürmüştür. Bir süre sonra kadının vefat etmesi üzerine Mehmet, kadının sekiz yaşındaki kızını Saraya bedel-i misliyle satmış, yanında getirdiği kölenin kız kardeşini de zorla kendi kölesiyle nikahlayarak kendisini satma niyetine girmiştir. Ancak bu köle bir yolunu bulup Bandırma tarafına kaçıp orada yerleşmiştir. Buna rağmen Mehmet Bey peşlerini bırakmayarak onları yakalamaya çalışmıştır. Köle İsmail kendisi ve büyük kardeşi Batuk ile Mehmet'in kölesine nikâhladığı kız kardeşlerinin vefat etmiş olan kadının köleleri olduklarını, onun vefat etmesiyle de hepimiz ancak padişahın köle ve cariyesi olduklarından üç çocuklarıyla beraber kendilerinin Mehmet Bey'in zulmünden kurtarılmasını istirham etmiştir.⁶⁸⁵

Sohum muhacirlerinden Mala Yakup 7 nüfusluk ev halkıyla birlikte Kandıra kazasında iskan edilmiştir. Yakup, Adapazarı kazası sakinlerinden ve Ubih kabilesinden Çomrad(?) Bey'in kendisinin kölesi olduğunu iddia ettiği babası ve kardeşinin bu iddia nedeniyle üç aydır tutuklu olduğundan bahsederek adalet talebini içeren bir arzuhal takdim etmiştir. 20 Temmuz 1871 tarihli Sadaret Tezkiresine zeylen Şehremaneti'nin yazısında Sohum muhacirleri tamamen hür olduğundan hiçbir kimse tarafından kendilerine köle (memlük) denilmesi uygun olamayacağından bunların hürriyetlerini muhafaza emrine itina gösterilmesi ve sahiplik iddiasında bulunanların etkili tedbirler ile bundan vaz geçirilerek iddialarında ısrar edenlerin zorla engellenmesi Şurayı Devlet kararı gereği olduğu ifade edilmiştir.⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ BOA.**Y.PRK.AZJ.** 2-60. Abzah kabilesinden İsmal ve biraderi Batuk imzalı 2 Kanunısanı 1294 (14 Ocak 1879) tarihli arzuhal.

⁶⁸⁶ BOA.**DH.MKT.** 1152-46. 1- 3 Cemaziyelahir 1296 (20 Temmuz 1871) tarihli Sadaret Tezkiresine zeylen Şehremanetinden gelen tahrirat sureti.

Hükümet her ne kadar kölelik mevzusunda kesin bir tavır sergilemekten kaçınsa da genel tutumu kölelerin hürriyetlerine kavuşmalarından yanaydı. Köleler ise iskan süreçleri yerine oturup Osmanlı toplumsal yapısına adapte oldukça hürriyet taleplerini daha sık ve güçlü bir şekilde dillendirmeye başlamışlardır. Buna karşın köle sahipleri ise kölelerin itaatsizliklerinden ve bu nedenle yaşadıkları sıkıntıdan dolayı devlete rahatsızlıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin İzmit’te meskun muhacirler tarafından itaatsizlikte bulunan köleleri hakkında Sadarete takdim edilmek üzere bir arzuhal yazılmıştır. Bu arzuhalde durum şu şekilde ifade edilmektedir.

“Şeriata aykırı olarak gündeme getirilmiş olan köle konusundan dolayı bazen şikayet ve taleplerimizin Sadaret’e arz ve beyanına mecburiyet hasıl olmuştur. Şöyle ki bu muhâcirîn kulları cümlelerin ma’lûmu olduğu üzere uzun senelerden beri dinimiz, namusumuz ve vatanımızın muhafazası uğrunda mal ve can feda ederek düşmanımızın karşısında göğüs germiş, içimizde baba, kardeş ve arkadaşlarından bir kaçını düşman eline esir ya da şehit düşmemiş ve en azından defalarca yaralanmadık bir aile kalmamış olduğu halde bilahare güç ve takatimiz kalmayınca vatani terke mecbur olunca padişah efendimiz hazretlerinin merhametlerine iltica ederek tüm emval, emlak ve binek hayvanları ve davar, koyun, keçi, inek ve öküz gibi hayvanları ve diğer geçim vasıtalarını terk ve feda ederek yalnız kölelerimizle beraber Osmanlı Devletine göç edildi. Bizim gibi zayıf haliyle beraber gurbete mecbur olan bir felaketzede kavmin gurbet denizinde başımıza gelmedik bir musibet ve kaza, uğramadığımız bir türlü belâ ve felaketler kalmamıştır. Padişah efendimiz yardımcı olmasaydı yalnız tarih sayfalarında adımızdan başka bir yer yüzünde iz ve şanımız kalmaz idi. İşte şu sıkıntı dolu halimizle Osmanlı devletinde bir dereceye kadar kaybettiklerimizi tedarike çalışarak daha yeni hayatımızı bir parçacık yolunu koymuş iken eskiden beri bizim ve belki kadîmen ve hadîsen bilcümle vatandaş ve dindaşlarımızın içinde bulunduğumuz felaketle avunmayan daima yok olmamıza çalışan düşmanlarımızın izaha gerek olmayan bir şekilde kurduğu fitne ve fesatın eseri ve sonunu düşünmekten gafil bazı beyinsizlerin ayartması sonucu bir de köleler maddesi meydana çıktı.

Bu köleler görünüşte dünyanın her türlü ahvalini bilen geçinen aslında dünyadaki kavimlerin bir kısmının ahvaline bir hayli vakıf ise diğerlerinden asla haberi olmayan bazı dar görüşlülerin zannettiği gibi zorla köle edinilmiş olmayıp ne

zaman başladığını tespit etmenin zor olduğu bir zamandan beri devirden devire nesilden nesile gerek miras yoluyla ve gerek sonradan alınıp mülkümüz olduğu gibi bunların idareleri ve istihdamları durumu hakkında adalet ve hakkaniyete uygun olarak eskiden beri aramızda bir kanun ve kaide dahi geçerli olduğundan söz söylemeye ve şikayet etmeye şer'i bir taraf olmayıp bilakis bu maddeden dolayı bizim her dürlü feryad ve şikâyet hakkımız malum olduğu aşıkardır.

Kafkasya'da bulunduğumuz zaman onlar çiftçilik ile uğraşır, bizler de elde silah düşmana karşı durup ailemizi ve vatanımızı korumaya gayret ettiğimizden dolayı çoğunluğumuzun çiftçilik hususunda kudretimiz ve bilgimiz olmadığı gibi elde bir başka san'at ve ticaretimiz dahi olmadığından ve hanesinde işe yarar erkek kalmamış, işi ve idaresi yalnız kölelerin yetiştirdiği mahsulata münhasır kalmış bir takım dullar ve yetimler dahi mevcut olduğundan bu kölelerin elden çıkması bir çoğumuzun meşru geçimini ve hayatını tehlikeye koyacağı ve bir de kölelerin eski hallerinde kalmaları haklarında herhangi bir haksızlık olmayıp insaf istedikleri takdirde bizler hem mal ve vatanımızdan göçmüş hem de meşru mülkümüz ve kalan geçim vasıtamız olan kölelerimizin faydalarından mahrum kalmış olacağımızdan şu halde hangi tarafın daha ziyade tehdit edilmiş ve kısıtlanmış olacağı apaçık ortadadır.”

Bu arzuhal üzerine İzmit Mutasarrıfı, gerçekten kölelerin itaatsizliklerinin sahiplerinin ziraatları ve diğer işlerine engel olduğunu belirtmektedir. Ancak köle sahiplerinin köleleri darp etmeleri, yine sahiplerinin kardeşlerinin kölelerin mal ve eşyalarını ellerinden almaya teşebbüs etmeleri gibi uygunsuz davranışları kölelerin sahiplerinden nefret etmelerine ve bunun sonucunda hürriyetlerini kazanmak için sahiplerinin yanından kaçarak şurada burada dolaşmalarına neden olduğunun görüldüğünü ifade etmiştir. İzmit Mutasarrıf bu konuda nasıl bir işlem yapılması gereğini Sadaret'e sormuştur. Köle sahiplerinin arzuhali ve İzmit Mutasarrıflığının yazısı Muhacirin İdaresine havale edilmiştir. Muhacirin İdaresi kölelerden İstanbul'da bulunanları tarafından vakı olan istida üzerine durum Şurayı Devlette müzakere olunduğundan İzmit Mutasarrıflığının yazısının da birleştirilmek üzere Şurayı Devlet'e havalesinin gerektiğini belirtmiştir.

Bu konu Şurayı Devlet Dahiliye Dairesinde görüşülmüş ve esir muhacirlerin geneli hakkında Heyet-i Umumiye'de verilen kararı içeren talimat layihası 5

Rabiülevvel 1289 (13 Mayıs 1872) tarihinde mazbata ile takdim olunmuş ve hükümleri Sadaret makamınca da onaylanmıştır. Bu nedenle İzmit Sancağında bulunan esirler hakkında dahi bu hükümlere uygun olarak işlem yapılması gerektiği Şurayı Devlet tarafından ifade edilmiştir.⁶⁸⁷

Köle sahiplerinin bu şikayetlerine karşın köle sınıfındaki muhacirler ise maruz kaldıkları kötü muameleyi bir arzuhalde ifade etmişlerdir. Geyve, Akhisar ve Adapazarı kazaları civarlarında iskan olunan muhacirlerden köle sınıfında olanları, beylerinin mahsullerini ellerinden alıp kendilerini perişan bırakmaları üzerine 1873 yılında durumu bir arzuhalde İzmit Mutasarrıflığına bildirmişlerdir. Bir yıl sonra tekrar bu konudan bahseden ve “*cümle fukara muhacir köle kulları*” imzası bulunan arzuhalde mutasarrıflığın daha önceki arzuhallerine cevap olarak “*Rumili ve Anadolu gibi sizleri kölelikten kurtarıyoruz ve sizleri matlub eylediğimiz vakit bu tarafa gelin*” denildiği ifade edilmiştir. Ancak 1874 yılı mayıs ayına kadar kendilerine verilen cevap doğrultusunda bir sonuç alınamaması üzerine otuz sekiz mührün yer aldığı bir dilekçeyle tekrar mutasarrıflığa müracaat etmişlerdir. Bu dilekçede daha önce ifade edildiği gibi kendileri ailelerinin geçimini sağlamaktan aciz iken içlerinde bey sınıfından olan dört kişinin her yıl elde ettikleri hasılatlarını zorla ellerinden alıp fakir ve perişan duruma düşmelerine neden oldukları bildirilmiştirler. Bu nedenle muhacir köleler “*Allah aşkına ve peygamber aşkına*” diyerek devletin kendilerine merhamet gösterdiğinde Rumeli’de ve diğer mahallerdeki emsalleri gibi kölelik sınıfından çıkıp “*ahali-i kadime*” gibi olup bundan böyle devletin düzenine tatbik olarak bu muhacir köle kulları marifetiyle bir kıta mazbata yazdırarak mutasarrıflığa takdim ettiklerini ifade etmişlerdir.⁶⁸⁸

Yirminci yüzyılın başlarında dahi muhacir köleler konusunda yerel yöneticilerin nasıl bir tavır takınacakları hususunda hükümetten açıklama talep ettiği görülmektedir. Batum’dan göç eden Kumat oğlu İbrahim ve Ali’nin hürriyetlerine dair verdikleri arzuhal üzerine İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Dahiliye Nezaretine

⁶⁸⁷ BOA.ŞD. 2398-42. 1- İzmit Mutasarrıfından Sadaret’e 13 Rabiülevvel 1289 (21 Mayıs 1872) tarihli yazı. 2- Muhacirin İdaresinin 26 Rabiülevvel 1289 (3 Haziran 1872) tarihli yazısı. 3- Şurayı Devlet’in 9 Rabiülahir 1289 (15 Haziran 1872) tarihli

⁶⁸⁸ BOA.DH.MHC. 1-88. 1- Cümle fukara-i muhacir köle kulları imzalı ve 18 Mayıs 1290 (30 Mayıs 1874) tarihli arzuhal. 2-Otuz sekiz mührün yer aldığı ve İzmit mutasarrıflığına takdim edilen dilekçe. Bu dilekçe arzuhal ile birlikte Meclis-i İdareye havale edilmiştir.

gönderdiği yazıda Sohum muhacirleri ve zenci esirlerin hürriyetlerinin korunması çeşitli emirlerle bildirildiğinden bu konuda gereken dikkat gösterildiğini belirtmiştir. Ancak eskiden beri Rusya'dan ve çeşitli ülkelerden gelen muhacirler arasında hürriyet iddiasında bulunanlar hakkında ne tür işlem yapılması gerektiğine dair elde bir emir olmadığı ve çoğunlukla Kafkasya'dan göç edenler hürriyet iddiasında bulunduğu bahsi geçen Sohum muhacirleriyle zenci esirlerden başka hürriyet iddiasında bulunacak Çerkes muhacirler hakkında nasıl işlem yapılması gerektiğine dair Dahiliye Nezaretinden bilgi istenmiştir.

Bu konuda Dahiliye Nezaretinden 11 Mart 1907 tarihiyle gelen cevapta muhacirleri ilgilendiren hususlar Muhacirin-i İslamiye Komisyonunca bakılmakta olduğundan buna dair konuların oraya bildirilmesi emredilmiştir. Dahiliye Nezaretinin bu yazısı sonrasında İzmit Mutasarrıflığından gönderilen cevapta hürriyet iddiasında bulunan Çerkes muhacirler hakkında Komisyon-ı Ali 1. Azalığına müracaat edildiğinde “*Çerkes esirleri hakkında olunacak muameleye dair Komisyon-ı Alice bir malumat olduğu gibi esas mesele dahi muamelat-ı iskaniyeye müteallik bulunmadığı*”ndan dolayı Dahiliye Nezaretine müracaat edilmesi gerektiğinin bildirildiği ifade edilmiştir.⁶⁸⁹

Çerkes köleliğinin zenci köleliği gibi kaldırılmasına dair padişah iradesi 1909 yılında yayınlanmıştır. Bu iradeden kısa bir süre sonra 1911 yılında çıkarılan kanunla “Çerkes ve sair köle ve cariyeler” denilerek yasağın kapsamı genişletilmiştir.⁶⁹⁰ Kölelik kanunen kaldırılmış olsa da Çerkes toplumunda hangi ailenin köle hangi ailenin asil ya da hür oldukları bilgisi günümüze kadar varlığını korumuştur.

⁶⁸⁹ BOA.DH.MKT. 1152-46. 1-İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 27 Kanunısanı 1322 (9 Şubat 1907) tarihli tezkire. 2- Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 26 Şubat 1322 (11 Mart 1907) tarihli tezkire. 3- İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine 5 Mayıs 1323 (18 Mayıs 1907) tarihli tezkire.

⁶⁹⁰ Zübeyde Güneş Yağcı, “Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi”, **Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı**, Temmuz-Aralık 2015, s. 444. Zafer Gölen, “Çerkez Köleliğini Önlemeye Yönelik Faaliyetler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 57, Eylül 1998, s. 58.

B- Göçmenlerin Adaptasyon Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Farklı coğrafyalardan gelen göçmenlerin farklı kültür ve geleneklere sahip oldukları gibi ekonomik durumları da farklılık gösteriyordu. Özellikle savaş koşullarında göç edenler ya mal ve mülklerini terk etmek ya da değerinin çok altında satarak Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştı. Devlet her ne kadar iskan sürecinde temel ihtiyaçların karşılanması, ev ve zirai malzemelerin temin edilmesi hususlarında gayret gösterse de bu yardımları alamayan veyahut yardımları değerlendiremeyen göçmenlerin toplumsal adaptasyonun da sorunlar yaşanmıştır. Bu durumdaki muhacirler özellikle anavatanlarında alışık oldukları adetlerini de devam ettirdikleri takdirde hırsızlık başta olmak üzere asayiş sorunları yaratacak davranışlar içerisine girmiştir. Bu tarz bireysel hadiselerin dışında kabile halinde topluca iskan etmiş muhacirlerin de kabile psikolojisiyle asayiş bozucu davranışlarda bulunmalarının muhacirlerin toplum ve devlet düzenine adaptasyon sürecini olumsuz etkilediği görülmüştür.

1869 yılına gelindiğinde Kocaeli mutasarrıfı Saffet Ali Bey Muhacirin Komisyonu'na gönderdiği yazıda Adapazarı kaymakamlığının bildirdiğine göre Kuzuluk bölgesinde iskan etmiş olan Genç Reşit Bey kabilesinin yerli halkın hayvanlarını çalmak ve arazilerini zapt etmek gibi günden güne artan uygunsuz davranışlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca muhacirlerin gece ve gündüz eşkıya gibi silahlı gezmesinin halkı yerlerini yurtlarını terk etme noktasına getirdiğinden bu olumsuz davranışların önlenmek istendiğini ancak Genç Reşit Bey'in bir süreden beri İstanbul'da bulunmasından dolayı kabileye söz dinletilemeyeceğinin kaymakamlık tarafından bildirildiği aktarılmıştır. Saffet Ali Bey bu kabilenin olumsuz davranışlarının ne muhacir iskanı kurallarına ne de devletin kanunlarına uymadığından bunun engellenerek yerli halkın haklarının korunması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun ise ancak kabilenin sözünü dinlediği Reşit beyin bulunmasına bağlı olduğundan bu hususta gerekenin yapılması Muhacirin Komisyonundan talep edilmiştir.

Adapazarı kaymakamlığının Reşit Bey kabilesinden bir şikayeti daha vergi toplama konusunda gösterdikleri itaatsizlikten dolayı olmuştur. Kocaeli sancağı

ağnam rüsumunun (aded-i ağnamın)⁶⁹¹ 1285 senesine mahsuben “emaneten idaresi” Sadaret emri gereği olduğundan özel memurlar tayin olunmuştur. Ancak Kuzulukta iskan etmiş olan Genç Reşit Bey kabilesi koyun ve keçilerinin sayımını Reşit Bey olmadıkça yaptırmayacaklarını ifade ederek görevlileri kovmuştur. Bunun üzerine Adapazarı Kaymakamı Hüsnü Bey bu kabilenin öteden beri her hususun icrasında muhalefet ettiği gibi bir kere daha hükümete itaatsizlik ettiğini ve İstanbul’da bulunan Reşit Bey’in Kuzuluk’a gelmediği müddetçe sayımın yapılamayacağını anlaşıldığını Kocaeli Sancağı Mutasarrıflığına bildirmiştir.

Mutasarrıfı Saffet Bey Muhacirin Komisyonuna durumu aktarırken bu davranışın kabilenin bir nevi itaatsizliğini göstermesinin yanı sıra başka yerlere de yayılması sakıncası taşıdığını belirtmiştir. Reşit bey kabilesinin bir süre önce bildirildiği üzere yerli halkın havyalarını ve sairesini çalmak gibi bundan daha kötü davranışları olduğundan hem hayvanlarının sayımının yapılması hem de hayvan hırsızlığının önünün alınması için Reşit Bey’in İstanbul’dan gönderilmesi talep etmiştir.⁶⁹²

Adapazarı bölgesinde göçmenlerin neden olduğu hırsızlık gibi asayiş bozucu olaylar ve devlet otoritesine itaatsizlik göstermeleri üzerine bu hususlarda alınması gereken önlemlere dair kaymakam Hüsnü Bey maddeler halinde bir rapor tutulmuştur. Buna göre:

1- Adapazarı Deavi Meclisinde hamiyet sahibi ve oldukça nizama aşına bulunanlardan biri Çerkes ve diğeri Abaza olmak üzere azalık sıfatıyla istihdam olunup iki dile aşına bir tercüman dahi olmalıdır.

2- Muhacirlerin tamamı iskan edilmişse de köylerinde cami ve okul gibi İslamiyet ve insaniyetlerinin ilerlemesine teşebbüs edilmediğinden alışık oldukları bedevi adetlerinden medeniyet yoluna konulması için başka başka veya iki üç köye bir okul inşasıyla kabiliyetli hocalar tayin edilmelidir.

⁶⁹¹ Her eyalet ve sancakta bir koyun ve keçinin bir yılda yavrusu, sütü ve yünü itibariyle getirebileceği hasılat tespit ediliyor ve bu hasılat üzerinden %10 ağnam resmi alınıyordu.

⁶⁹² BOA.DH.MHC. 1-26. 1-Kocaeli Livası Mutasarrıfı Saffet Ali Bey’den Muhacirin Komisyonu Riyaseti’ne 1 Zilhicce 1285 (15 Mart 1869) tarihli yazı. 2-Adapazarı Kaymakamı Hüsnü Bey’den Kocaeli Sancağı Mutasarrıflığına 6 Zilhicce 1285 (20 Mart 1869) tarihli mazbata. 3- Kocaeli Mutasarrıflığından Muhacirin Komisyonuna 14 Zilhicce 1285 (28 Mart 1869) tarihli yazı.

3- Anavatanlarında her kabile, beylerinin sözlerine son derece itaat edip her hususta beyinden emir almadıkça asla hareket etmediklerinden ve bey denilenler ise behayim (hayvan-canavar) kabilinden olduklarından bu zararlı usul devam edecek olduğu taktirde bey diyerek bir şahsın kendi bozguncu fikirlerine bütün kabilesinin uyacak olmasının ileride bir fenalığa sebep olacağı kuvvetle muhtemel olduğundan ümeralık sözü bütün bütün lağv olunmalıdır.

4- Beyler kabileleriyle birlikte kaldığı müddetçe bunların fikirlerini değiştirmesi mümkün olamayacağından bozguncu beyler aileleriyle beraber çeşitli eyaletlere gönderilmelidir

5- Yerli köylerinde olduğu gibi bunlara dahi kendi seçimleriyle ihtiyar meclisleri ve imam ve muhtar tayin ederek köylerinde yaşanan tüm olumlu ve olumsuz hadiseler bunlardan sorulmalıdır.

6- İhtiyar meclisleri, imam ve muhtarları seçildikten sonra köy halkı kefalet-i müteselsileye rabt olunarak alınacak senet hükümette saklanarak o köyden hırsızlık veya bir fenalık meydana gelir ise meclis azalarıyla imam ve muhtarı mesul tutulmalıdır.

7- Bu göçmenlerin kötü (makbul olmayan) adetleri olan hayvan hırsızlığının önü alınması için herkesin elinde sahip olduğu hayvanın hususi cins ve eşkâlini bildiren matbu bir evrak olmalı. Bir hayvan satın alındığında bu evrak aldığı adamın şöhretiyle o köyün imam veya muhtarı mührü ile tastik edilmiş olmalı. Satıcı veya alıcı herkim olursa elinde evraksız hayvan bulunur ise hükümet tarafından el konulmalıdır.

8- Başka sancak ve kazalardan firar ederek gelmiş ve iskân etmiş külliyetli miktarda göçmen vardır. Yukarıda bahsedilen işlemlerden sonra bu gibileri köylerine kabul etmeyip hükümete ihbar edildiğinde bunlar geldikleri mahalle iade olunmalıdır.

9- Göçmenlerin ellerinde olan silahlar meclis, imam ve muhtarları vasıtasıyla toplanıp şehir, kasaba ve köy içlerinde silahlı olarak gezmelerine izin verilmemelidir. Şayet uzak ve başka bir kazaya gidilecek ise göçmenlerin elindeki silahı alınmayıp sahip olduğu silah için hükümetten bir defaya mahsus olmak üzere silah tezkiresi verilmelidir. Bu tezkire yalnız belirtilen mahal için geçerli olmalı aynı tezkire ile başka bir mahalle silahlı gidilmesine izin verilmemeli.

10- Silah tezkeresi olmayan muhacirlerin silahları hükümet tarafından el konulup kefaleti gerçekleştirilmedikçe kendisine silahları teslim olunmamalıdır.

11- Diğer kaymakamlıklardan iki üç misli fazla yani 2500 kadar hane ve tahminen 15.000 bin nüfus muhacir bulunduğundan ve zabtiyenin azlığı bunlara cesaret verdiğinden zabtiye askerinin yeterli miktara yükseltilmesi gerekmektedir.

12- Adapazarı kaymakamlığının elli nefer süvari ve piyade zabtiyesi olup mülhak olan Sapanca kazasına bu sene için 25 süvari ayrılmış ve Adapazarı'na beş saat mesafesi olan Absafı müdürlüğünde 2 piyade ve süvari olduğu gibi 9 saat mesafesi olan Hendek müdürlüğünde 1 nefer süvari ile 2 piyade ve yine 9 saat mesafede olup Karasu kazası müdürlüğünde dahi bir iki neferi bulundurulmuştur. Mevcut üç beş nefer zabtiye ile kazanın idaresi mümkün olmadığı resmi olarak on beş defa arz edilmiş ise de sayının artırılması uygun bulunmayarak kazanın güzelliyle idare edilmesi cevabından başka söz alınmaması şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu nedenle bahsedilen müdürlüklerin 50 şer nefer zabtiyeye çıkarılması ve merkezde dahi 30 süvari ile 20 piyadenin görevlendirilmesi gerekmektedir.⁶⁹³

Belirtilen bu önlemlerin ne kadarının uygulanabildiğini tespit etmek zor olsa da özellikle muhacirlerin eski gelenekleri olan silahlı dolaşma alışkanlıklarını yasaklamaya önem verilmiştir. 1861 yılında hükümet Nogay, Kırım ve Çerkes muhacirlerinin çoğunluğunun nakil ve iskan edildikleri yerlerde silahlı dolaşmakta oldukları haberleri üzerine muhacir olan mahallere bir emirname yazmıştır. Buna göre muhacirlerin eski gelenekleri olan silah kuşanılması kötü niyete yorumlanamayacağı gibi bunların çarşı ve pazarda silahlı gezmeleri gerektiği hatta avcı takımının bile tezkeresiz olarak silah taşımaları yasak olduğundan öyle

⁶⁹³ BOA.DH.MHC. 1-33. Adapazarı Kaymakamı Hüsni imzalı ve 23 Rabiülahir 1286 (2 Ağustos 1869) tarihli rapor. Hırsızlık olayları muhacirlerle iskan edildikleri bölgenin halkı arasında anlaşmazlıklara ve zaman zaman çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanan çatışmalara neden oluyordu. 1861 yılında Uzunyayla'ya iskan edilen muhacirlerin o bölgede bulunan Kürtlerin hayvanlarını çalması nedeniyle çıkan kavgada muhacirlerden 600 ve Kürtlerden 100 kişi hayatını kaybetmiştir. Bir savaşta ancak bu kadar insanın hayatının kaybettiği düşünüldüğünde bu tarz hırsızlık hadiselerinin yaşanmaması için yöneticilerin oldukça dikkatli davranması gerekmiştir. **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, No: 241, 11 Rabiülahir 1278 (16 Ekim 1861).

silahlı dolaşmalarının uygun olmayacağı ifade edilmiştir.⁶⁹⁴ Ayrıca ilerleyen yıllarda da, iskan edilmek üzere İzmit'e gönderilen muhacirlerin ellerindeki silahların toplatıldığı görülmektedir. 1877 yılı Aralık ayında Sohumdan hicret edip İzmit'e gönderilmiş olan muhacirlerin ellerinden alınan Winchester tüfeklerinden 13 âdeti Zabtiye Nezaretine gönderilmiş ve bu tüfekler Tophane merkez ambarına teslim edilmiştir.⁶⁹⁵

Kocaeli sancağında bulunan muhacirler arasında öteden beri ara sıra hırsızlık ve haydutluk davranışlarına kalkışan ve yerli halkın haklarını çiğneyen şahıslardan haneleriyle başka bir mahalle nakilleri gerekenlerin tespit edilmesi için Tuna bölgesinde meskun muhacirlerin ümerası muteberanından Mustafa ve Koç Beyler ile Muhacirin Komisyonu azasından Mustafa Bey 1876 yılında İzmit'e gönderilmiştir. Bu şahıslar İzmit'te muhacirlerin ileri gelenleri ile birleşerek Kocaeli sancağında meskûn muhacirlerden her zaman yerli halkın hayvan ve mallarını gaspına cüret eden ve yerli halk ile namuslu muhacirlerin şikâyet ettiği 54 şahsı yakalayıp mahalli hükümete teslim etmiştir. Bu şahıslar mutasarrıflık tarafından tutuklu olarak Zabtiye Nezaretine gönderilmiştir. Burada zabtiye memurlarından gerekenler ve yine bazı muhacirlerin ileri gelenleri ile birlikte gelen şahısların halleri bir kat daha tetkik ve müzakere olunarak bunlardan yirmi ikisinin bekar ve on sekizinin evli olduğu ayrıca onunun uygunsuzluklarının bilinmediği ve dördünün de başka mahallerde meskun iken İzmit taraflarına gelip dolaştıkları anlaşılmıştır. Zaptiye Nezaretindeki tahkikat sonucunda bu şahıslardan onunun daima hükümetin gözetimi altında bulundurularak İzmit'e iadesine, bekar ve evli toplam kırk şahsın ise bundan sonra Kocaeli sancağında ikametlerinin uygun olmayacağına karar verilmiştir. Ayrıca Kocaeli Sancağında ikametleri uygun bulunmayan evli şahıslara iskânları sırasında devlet tarafından verilmiş olan arazi ve evler daha sonra gelecek olan yeni muhacirlere verilmek üzere ellerinden alınması ve bunların başka münasip yerlerde yeniden arazi verilerek iskan edilmesi belirtilmiştir. Bekârların ise emsalleri gibi yalnız muhacir

⁶⁹⁴ BOA.A.MKT.UM. 511-22. Muhacirin olan mahallere emname. Belge arkasında 24 Rabiülahir 1278 (29 Ekim 1861) tarihi kayıtlıdır.

⁶⁹⁵ ATASE. ORH. Kutu: 113, Gömlek: 53. 28 Teşrinisani 1293 (10 Aralık 1877)

evlerinde ikamet ettirmek üzere mahzurdan salim olan mahallere dağınık olarak nakilleri uygun bulunmuştur.⁶⁹⁶

Alınan bu tedbirlere rağmen hırsızlık olaylarının önlenemediğini görüyoruz. Hatta hırsızlık olaylarındaki artış karşısında İzmit kazasında yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halk bu hadiseler önlenemediği takdirde başka bir bölgeye nakillerini talep etmiştir. İzmit kazası dahilinde olan köylerin Müslüman ve Gayrimüslim halkı Çerkes guruplardan görmekte oldukları saldırganlığın engellenmesi ve gasp edilen malları ve hayvanlarının geri alınması için dürüst ve güvenilir bir özel memur tayin edilip gönderilmesini veya kendilerinin başka bir mahalle nakillerini talep ettikleri 511 imzalı dilekçeyi Babıali'ye takdim etmişlerdir. Bu dilekçe Sadaret'in 10 Nisan 1878 tarihli Arz Tezkiresi ile padişaha sunulmuş ve bu hususta yazılan padişah iradesinde şikayete konu olan saldırganlıkların engellenmesi, malların ve hayvanların geri alınması için hakkaniyetle görevini yerine getirmeye muktedir ve dürüst bir memurun talep edildiği gibi tayin olunması emredilmiştir. Bununla birlikte bu memura yardımcı olmak ve tahkikat sırasında devletin razı olduğu hususları Çerkeslere iyi niyetle kabul ettirmeye aracı olmak için Çerkes ümerasından itimat edilen birinin bulundurulması ve bu amacın elde edilmesini sağlayacağından Çerkes ümerasından itimata şayan olanlar Seraskerlik tarafından bilindiğinden burayla müzakere edilerek Çerkes beylerinden bu özelliklere sahip birisinin seçilmesiyle görevli memurun yanına verilmesine dair irade yazılmıştır.⁶⁹⁷

İzmit Mutasarrıflığının Çerkes ve Abaza muhacirlerinden olup yerli halkın hayvanlarıyla ziraata aletlerini çalan bazı şahıslar ile bunları koruyan birkaç kişilik Çerkes ve Abaza beyinin sürülmelerine (tebid) dair yazısı üzerine Muhacirin Komisyonun görüşünün de ekli olduğu Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen tezkere 27 Haziran 1888'te Meclis-i Vükelada görüşülmüştür. Meclis-i Vükela bu şahısların uzaklaştırılmalarının uygun olmadığını, her yerde halkın huzur ve güvenliğinin temini yerel yönetimlerin temel görevlerinden olduğundan bu muhacirler içinde gerçekten hırsızlık eylemine cesaret edenler kimler ise onların tutuklanmasıyla

⁶⁹⁶ BOA.ŞD. 1282-32.

⁶⁹⁷ BOA.İ.DH. 767-62485. 7 Rabiülahir 1295 (10 Nisan 1878) tarihli arz tezkiresi hâmişine irâde-i seniyye.

kanunlar dairesinde terbiye edilmesinin İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesi gerektiğine karar verilmiştir.⁶⁹⁸

İzmit Mutasarrıflığı Kandıra kazasına bağlı Şeyhler nahiyesinde sakin Abaza ve Çerkes muhacirlerin çevre köylerde bulunan yerli halkın hayvanlarıyla ziraata mahsus alet ve edevatını çaldığını belirttikten sonra bu hırsızlık olaylarının tamamen ortadan kaldırılması için görüş bildirmiştir. Buna göre bizzat hırsızlık olayına cesaret edenlerin ve bu gibi şahısları himaye eden ve onlarla iş birliği yapanların Çerkes bulunmayan mahallere sürülmesi gerekmektedir. Mutasarrıflığın bu teklifine Sadaret'in cevabı bunların uzaklaştırılmasının münasip olmadığı ve her yerde ahalinin huzur ve güvenliğinin sağlanması mahalli hükümetin asıl vazifesinden olduğundan bu muhacirler içinde gerçekten hırsızlık olayına cesaret edenler olursa onların tutuklanarak kanunlar dairesinde cezalandırılması gerektiği şeklinde olmuştur.⁶⁹⁹

Bisikletle dünya turu kapsamında 1885 yılında Kocaeli bölgesinden geçen Thomas Stevens, bölgedeki hırsızlık tehlikesini ve Kafkasyalı göçmenlerden duyduğu endişeyi notlarına eklemiştir. Stevens, “Son Osmanlı-Rus savaşı esnasında binlerce Kafkasyalı sığınmacı Anadolu’ya göç etmişti. Yerinde duramayan, gezgin bir yapıları, bir aile reisinin çalışkan ve sakin yaşamına uygun değil. Birçoğu köylerde aylak dolaşıp, kimsenin nasıl olduğunu bilmediği bir şekilde geçiniyorlar. Genel kanı, her türlü kötülüğü yapabilecekleri ve uzmanlıklarının at çalmak olduğu şeklinde. Eğer bu, geçerli ya da kârlı olmazsa hatta eğlenceli küçük bir değişiklik için bu Kafkasyalı boşa gezerler fırsatını bulunca bir yolcunun yolunu kesme olanağını da kaçırmamaktaydılar” ifadeleri yarı gözlem yarı duyuma dayanmaktaydı ve o dönem için bölgenin genelinde rahatsızlığı hissedilen bazı göçmenlerin hırsızlık olaylarının yansımasıydı.⁷⁰⁰

İngiltere Sefaretinin bildirdiğine göre İngiltere devleti tebaasından Hintli Hacı Mehmet adlı kimsenin ticaret maksadıyla Adapazarı kazasına tabi Hendek nahiyesine

⁶⁹⁸ BOA.MV. 33-54. 15 Haziran 1304 (27 Haziran 1888). BOA.A.MKT.MHM. 497-67. 1-17 Şevval 1305 (27 Haziran 1888) tarihli zabıtname sureti. 2- Sadaret’ten Dahiliye Nezaretine 27 Şevval 1305 (7 Temmuz 1888) tarihli tezkire.

⁶⁹⁹ BOA.DH.MKT. 1523-9. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına ve Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 6 Temmuz 1304 (18 Temmuz 1888) tarihli tezkire.

⁷⁰⁰ Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, s. 228.

gittiği sırada o civarda yerleşen Çerkeslerden 5 kişi tarafından üzerine saldırılarak yanında bulunan 1000 kuruş kıymetindeki emtiası çalınmış ve dört yerinden yaralanmıştır. Yine sefaretin iddiasına göre bu işe cesaret edenler tutuklanmış ise de mevzunun sulhen halli yoluna gidilip bunlardan kurtarılan 30 adet sim-i mecididen 15 âdeti Adapazarı kaymakamı tarafından Hintli Hacı Mehmet'e verilerek tutuklular tahliye edilmiştir. Bu nedenle sefaret bu beş kişinin hemen tutuklanıp mahkeme edilip cezalandırılmasını ve Adapazarı kaymakamından da bir açıklama yapmasını talep etmiştir.⁷⁰¹ Durum İzmit mutasarrıflığından sorulduğunda buradan gelen cevaba göre hırsızlık olayının yaşandığı yerin çevresindeki köyün halkının büyük bir kısmı çağırılıp Hintliye gösterilerek kendisini soyanların onlar arasında olup olmadığı sorulmuş ve olmadığı cevabı alınmıştır. Ayrıca Mehmet'in hırsızlar tespit edememesine rağmen soyulduğundan dolayı çok sızlandığı için köyün ileri gelenlerinden iane yoluyla 15 mecidi toplanıp kendisine verilmiştir. Mutasarrıflık Mehmet'in hırsızlardan 30 mecidi geri almak istediğinin, mevzunun sulhen halledilmesine gidildiği ve yaralandığı iddiasının gerçek olmadığını belirtirken hırsızların aranmasından da geri durulmadığını ifade etmiştir.⁷⁰²

İzmit Mutasarrıflığının bu açıklamaları üzerinden durum hakkında Hariciye Nezaretine bilgi verilmiştir. İngiltere Sefareti ise tekrar Hariciye Nezaretine müracaat ederek Hintlinin gayet fakir olduğunu ve sürekli sızlandığı için çalınan eşyasının aynen iadesini bu mümkün olamadığı takdirde bedelinin ödenmesi ve buna cesaret edenlerin yakalanıp tutuklanmasını talep etmiştir. Sefaretin talebi bir kez daha İzmit Mutasarrıflığına aktarılarak gereğinin yapılması ve sonucunun bildirilmesi istenmiştir.⁷⁰³

Hırsızlık olayları bölgede yoğun faaliyetleri olan Amerikalı Protestan misyonerleri de etkilemiştir. İzmit bölgesinde Amerikan Board'a bağlı olarak

⁷⁰¹ BOA.DH.MKT. 1750-70. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 31 Temmuz 1306 (12 Ağustos 1890) tarihli tezkire.

⁷⁰² BOA.DH.MKT. 1762-82. Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 6 Eylül 1306 (18 Eylül 1890) tarihli tezkire.

⁷⁰³ BOA.DH.MKT. 1800-16. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 31 Kanunısanı 1306 (12 Şubat 1891) tarihli tezkire.

Protestan misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Parson soygun amaçlı bir Çerkes grubu tarafından 1880 yılı Ağustos başında öldürülmüştür.⁷⁰⁴

Hendek Hızır Fabrikası müdürlüğünden gönderilen telgrafta İzmit Sancağının her tarafında ortaya çıkan hayvan hastalığı, gasp ve hırsızlık nedeniyle köylerdeki halkın hayvanlarının sayısının azaldığı bildirilmiştir. Ayrıca 1889 yılı ortalarına değin Tophane ve Tersane için yapılan nakliyatlarda istihdam edilen arabacıların hayvanlarına Abazalar tarafından herhangi bir müdahale de bulunulmadığı ancak bir zamandan beri arabacıların hayvanları zorla veyahut gizlice gasp ve çalındığı için ahalinin son derece zor duruma düştüğü ve nakliyatla sıkıntı çektikleri beyanıyla arabacıların yanlarına fabrika efradından silahlı olarak ikişer üçer nefer görevlendirilmesi hususunda izin talep edilmiştir. Arabacıların yanlarına fabrika efradından silahlı olarak asker görevlendirilmesi sıkıntılar doğuracağı gibi askerlerin bu şekilde görevlendirilmesine kanunlar dahi müsait olmadığından fabrika müdürünün teklifinin kabul edilemez olduğu beyan edilmiştir. Ancak kereste nakliyatının bu sebepten sıkıntıya düşmesinin, mevsimin geçmesi ile hem Tophane fabrikalarının kerestesiz kalmasına hem de mahallinde yığılan kerestelerin çürümesine sebep olup devleti zarara uğratacağı görülerek bu hususta ne yapılması gerekiyor ise yapıp kereste nakliyatının sekteye uğratılmadan devamı için İzmit Mutasarrıflığına tebligatta bulunulması Tophane-i Amire Meclis-i Harbiye dairesinden bildirilmiştir. Bu hususta çıkan tebligata İzmit mutasarrıflığının cevabında Çerkes ve özellikle Abaza muhacirleri tarafından bazen hayvan hırsızlığı yapılıyorsa da askeri nakliye arabalarına o ana değin her hangi bir saldırıda bulunulduğuna dair her hangi bir ihbar ve şikayette bulunulmadığı bildirilmiştir. Ayrıca Abazalar veya başkaları tarafından cesaret edilen hayvan hırsızlıklarında hükümet tarafından gerekli tahkikatta bulunulup hırsızlar ele geçirildiğinde bunların hakkında her türlü kanuni işlem yapılmasından geri durulmadığından Fabrika Müdüriyetinin bu konudaki talebinin uygun olmadığı ve İzmit livasının her tarafında güvenliğin sürmekte olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ **Chicago Daily Tribune**, Aug 8, 1880. **New York Times**, Aug 8, 1880.

⁷⁰⁵ BOA.DH.MKT. 1647-138. 1- 29 Haziran 1305 (11 Temmuz 1889) tarihli yazı. 2- Dahiliye Nezaretinden Tophane-i Amire Müşiriyetine 1 Ağustos 1305 (13 Ağustos 1889) tarihli tezkire.

Hendek nahiyesinde hayvan hırsızlığı yerli halkın ve bölgede iskan etmiş Batum ve Çerkes muhacirlerinin de şikayetine neden olmuştur. Bu konuda yerli halk ve muhacirler adına takdim edilen arzuhalde o civarda bulunan Abaza muhacirlerinin hayvanları gasp edip çaldıklarını buna karşın mahalli hükümetin hırsızlar hakkında herhangi bir kanuni işlem yapmadığını ve bu şekilde haksızlığa uğratıldıklarından bahsederek bu hususta gerekenin yapılması talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti bu arzuhal konusunda Hendek tarafında hayvan hırsızlığının adeta halkın çift sürece ve yenecek veya sütünden istifade edecek hayvanının kalmamasına kadar ileri boyutlara vardığı ve buna hükümetçe ehemmiyet verilmemekte olduğu anlaşıp şikayetler gerçek ise dikkat ve itinaya şayandır. Bu hususta şikayetçi olan halk tarafından Adliye Nezaretine de ayrıca müracaat edildiği arzuhalde anlaşıldığından hakikat halin ve mahalli hükümetçe buna göz yumulması sebebinin biran önce bildirilmesi İzmit Mutasarrıflığından talep edilmiştir.⁷⁰⁶

Bir süre sonra yukarıda belirtilen hususlara dikkat edilmediği ve hayvan hırsızlığının önü alınamadığından ve bu haliyle haklarının gasp edilmiş olduğundan bir kez daha adalet talepleri ahali ve muhacirlerin vekili Mehmet imzasıyla gönderilen arzuhalde ifade edilmiştir. Dahiliye Nezareti her iki yazıda belirtilen hususlarda gereğinin yapılması için İzmit mutasarrıflığının gayret etmesi istenmiştir.⁷⁰⁷ Bu konuda Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 7 Aralık 1891 tarihli yazıda bahsedilen şikayetlerin Hendek'e bağlı Hasanşehy köyü imamı Mehmet Emin Efendi tarafından verilen arzuhalde ifade edildiği ve bu konuda gereğinin yapılmasının 18 Mart 1891 tarihli yazıda bildirilmiş olmasına rağmen cevap alınamadığı belirtilmiştir. Ayrıca Mehmet Emin Efendinin bir kez daha takdim ettiği iki arzuhalinde köylerinde meskûn Abaza muhacirlerinin beş on kişiden oluşan bir çete kurarak kardeşinin evine saldırdıklarını ifade ederek haklarının korunmasını talep ettiği bildirilip bu hususlar defalarca Dahiliye Nezaretinden ihtar edilmiş

⁷⁰⁶ BOA.DH.MKT. 1819-93. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 6 Mart 1307 (18 Mart 1891) tarihli tezkire.

⁷⁰⁷ BOA.DH.MKT. 1870-70. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 9 Eylül 1307 (21 Eylül 1891) tarihli tezkire.

olmasından dolayı yazılan cevapların geciktirilmeksizin gönderilmesi ve bir daha tekrara meydan verilmemesi beyan edilmiştir.⁷⁰⁸

Dahiliye Nezaretinin bu uyarılarına rağmen sorunun halledilemediğini Sadaret'ten Dahiliye Nezareti ve İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 12 Haziran 1894 tarihli yazıdan anlaşıyor. Sadaret halkın bu hırsızlık konusunda Adapazarı kaymakamlığına müracaatından bir sonuç elde edemediğini bilakis Abazaların saldırılarını arttırdığından durumun incelenmesinin Hendek nahiyesi halkının vekili Mehmet Emin imzasıyla İzmit Mutasarrıflığına verilen arzuhalde talep edildiğini belirterek Dahiliye Nezaretince bu konuda gerekli tahkikatın yapılmasını bildirmiştir.⁷⁰⁹ Aradan iki aydan fazla bir süre geçmesine rağmen bu yazıya İzmit Mutasarrıflığından cevap gönderilmemesi üzerine bir kez daha İzmit Mutasarrıflığına Sadaret'ten yazılarak müracaatlarından dolayı Mehmet Efendinin Adapazarı kaymakamı tarafından suçsuz yere tutuklandığından bahisle adalet talebini içeren Hasanşeyh köyünden Abdullah imzasıyla Düzce'den çekilen telgraf İzmit Mutasarrıflığına gönderilmiş ve bir kez daha durumun tahkik edilerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁷¹⁰

İzmit Mutasarrıflığı Abaza ve Çerkes muhacirleri iskan edilmiş olan mahallerde icra kılınan kefalet-i müteselsil uygulaması sayesinde hayvan hırsızlığı ve eşkıyalık olaylarının meydana gelmediğinden bu yöntemin İzmit'in çevresinde bulunan Hüdavendigar, Ankara ve Kastamonu gibi vilayetler tarafından da uygulanmasının güvenliği bir kat daha arttıracakını Dahiliye Nezaretine bildirmiş ve buna dair "tarifname"nin bir suretini göndermiştir.⁷¹¹ Burada görülen kefalet sistemi diğer yerlerde de uygulanmaktaydı. Hükümet Kafkas kavimleri arasında kan bağılılığına verilen değeri dikkate alarak muteber beylerden, kabile mensuplarının hırsızlık, yağmacılık yapmayacaklarına dair söz alarak problemleri askeri yollara

⁷⁰⁸ BOA.DH.MKT. 1898-60. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 25 Teşrinisani 1307 (7 Aralık 1891) tarihli tezkire.

⁷⁰⁹ BOA.BEO. 419-31382. Sadaretten Dahiliye Nezareti ve İzmit Mutasarrıflığına 31 Mayıs 1310 (12 Haziran 1894) tarihli şukka.

⁷¹⁰ BOA.BEO. 460-34446. Sadaretten İzmit Mutasarrıflığına 9 Ağustos 1310 (21 Ağustos 1894) tarihli şukka.

⁷¹¹ BOA.DH.MKT. 1883-110. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigar, Ankara ve Kastamonu vilayet-i vilayetlerine 17 teşrinievvel 1307 (29 Ekim 1891) tarihli tezkire.

başvurmadan çözmek istiyordu.⁷¹² Ancak bununla birlikte güvenlik tedbirlerini arttırmaktan da geri durmuyordu. Bu nedenle İzmit sancağı dâhilinde bulunan Çerkes ve Abaza muhacirlerinin adet edindikleri gasp ve hırsızlık olaylarından dolayı kazalarda birer kol kır serdarı gönderilmesi gerekli görülmüştür.⁷¹³

Muhacirler içinde çete oluşturarak bölgede eşkıyalık yapanlar olmuştur. Bunlardan Geyve ve Taraklı arasındaki yolda eşkıyalık yapan Abaza Hakkı Bey, adamlarıyla birlikte yakalanarak hapsedilmiştir.⁷¹⁴

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Kocaeli Sancağında iskan edilen muhacirler arasında özellikle hırsızlık olayları sıklıkla gündeme gelmiştir. Bunun dışında muhacirlerin dahil olduğu ve Kocaeli Sancağı kaza mahkemelerinde kayıtlı olan Mart 1891'den Mart 1892'ye kadar geçen bir sene zarfında yaşanan kanun dışı eylemler Sadık Bey tarafından rapor edilmiştir. Bu rapora göre suç unsurları ve bunların göçmenlere göre dağılımı şöyledir: Darp (Abaza 8, Rumeli 3, Çerkes 5, Gürcü 5, Laz 1, Tatar 1, Kafkas muhaciri 1); hırsızlık (Abaza 5, Rumeli 1, Çerkes 10, Gürcü 2, Kafkas muhaciri 8); hayvan hırsızlığı (Abaza 3, Çerkes 3, Gürcü 1); silah çekmek/teşhir-i silah (Abaza 1, Çerkes 2, Boşnak 1, Gürcü 5, Laz 1); yol kesmek (Abaza 2, Çerkes 1); yaralama (Abaza 3, Rumeli 3, Çerkes 3, Gürcü 1); kız kaçırma (Çerkes 1); sahtekarlık (Gürcü 1); korkutma ve sözlü sataşma (Rumeli 1, Gürcü 3); çocuk kaçırma (Çerkes 1); gasp (Gürcü 1); katl (Rumeli 2); orman ve ağaç tahribi (Gürcü 2); ikamete engel olma (Çerkes 1); memura muhalefet (Çerkes 1); yalan yere yemin (Gürcü 1); hayvan öldürme (Abaza 1, Rumeli 1, Çerkes 2); kıza sarkıntılık (Gürcü 1); izale-i bıkır (Çerkes 1); demiryolu telgraf tellerini kesme (Çerkes 1).⁷¹⁵ Ancak şunu ifade etmek gerekir ki bu tablo Kocaeli Sancağındaki tüm muhacir yerleşimlerini kapsamadığı gibi tahkik memuru tarafından hazırlanırken içeriği ait olduğu memurların vermiş olduğu kayıt ve bilgiye dayandırılmıştır. Bu nedenle sadece bu tabloya dayanarak bir genelleme yapılması sağlıklı olmayacaktır.

⁷¹² Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 193.

⁷¹³ BOA.DH.MKT. 1336-39. Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine 10 Recep 1298 (8 Haziran 1881) tarihli tezkire.

⁷¹⁴ BOA.Y.A.HUS. 262-53. 1- İzmit Mutasarrıflığından Sadaret'e gönderilen 28 Haziran 1308 (10 Temmuz 1892) tarihli telgrafname sureti. 2- 29 Haziran 1308 tarihli Sadaret tezkiresi.

⁷¹⁵ BOA.Y.MTV. 63-108.

İzmit, Bandırma ve Mihaliç taraflarında iskan etmiş Çerkes kabilelerinin gerek bir birlerinin ve gerek yerli ahalinin mallarını ve hayvanlarını gasb etmesi gerekse cinayet ve hudut ihlalleri gibi bir takım suçlar işlemekte olduklarının Dahiliye Nezaretince haber alınması üzerine bu bölgeleri dolaşarak ayrıntılı bir rapor hazırlamak üzere Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi başkatibi Sadık Bey ile “Teftiş-i Askeri Komisyonu” azasından Ahmet Hilmi Bey görevlendirilip bölgeye gönderilmiş.⁷¹⁶ Buna rağmen İzmit ve Bolu sancakları dahilinde hayvan hırsızlığının artması halkı oldukça zarara uğratmıştır. Bu neden hırsızlığın tamamen engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması padişah iradesi gereği olduğu ifade edilmiş ve bu husus Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.⁷¹⁷

1896 tarihli bu iradeye rağmen hırsızlık hadiselerinin ilerleyen yıllarda da sancağın güvenliği açısından sorun teşkil ettiği görülmektedir. Tüccardan İsmail Hakkı Efendi'nin Eskişehir ve Diliskelesi yoluyla İstanbul'a getirdiği birkaç sürü koyunundan bir miktarı Dil İskeleye varmadan önce eşkıya tarafından geceleyin gasp edilmiştir. Hırsızlık olayının olduğu mahal Karamürsel kazasının idaresi dahilinde ise de sürüleri muhafaza mecburiyetinde bulunan adamların Karamürsel'in uzak olmasında dolayı hükümete müracaata ve takibe vakit bulamamışlar ve gasp olunan koyunlar bu şekilde kaybedilmiştir. Hakkı Efendi bir kez daha dört sürü koyunu İstanbul'a götürürken bunları gasp etmek üzere Karadin ovasında (İznik'e bağlı) bir takım Çerkes eşkıyasının beklediğini haber almıştır. Bunun üzerine yolun uzaklığına ve masrafin fazlalığına bakılmayarak daha emin bilinen İzmit yoluyla koyunları götürmek üzere Lefke'den İzmit tarafına yönelinmiştir. Buna rağmen hırsızların koyunları takiben Lefkeye geldikleri ve koyunların İzmit yoluyla İstanbul'a götürüleceğini anladıktan sonra önünü kesmek ve fırsatını yakaladıkları yerde gasp etmek üzere Lefkeden trene binerek Büyük Derbent'e çıktıkları

⁷¹⁶ BOA.DH.MKT. 1938-81. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigar Vilayetiyle İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 19 Mart 1308 (1 Nisan 1892) tarihli tezkire.

⁷¹⁷ BOA.İ.HUS. 44-137. Serkatib-i hazret-i şehriyari imzalı ve 31 Kanunievvel 1311 (12 Ocak 1896) tarihli yazı.

bildirilmiştir. Hakkı Efendi bu durumun hem ticaret işlerini sekteye uğrattığı hem de kendisine zarar verdiğini belirterek gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.⁷¹⁸

Muhacirler içinde kendi hemşerilerine karşı suç işleyenler olmuştur. İzmit'e bağlı Lütfiye köyünde sakin Batum muhacirlerinden Aydınoglu Arslan Bey köy halkına zulüm ettiği, köy okulu masrafları için toplanmış olan paranın faiz ve anaparasından 10 bin kuruşu zimmetine geçirdiği gibi kendi hayvanları için yaylak olmak üzere köy ormanını yaktığı bildirilmiştir. Bu hususta köy halkı tarafından gerçekleştirilen müracaatta bir sonuç alınamaması üzerine Arslan Bey hakkında kanuni işlem yapılması için Sadaret'e arzuhal gönderilmiş ve bunun üzerine konunun incelenerek bildirilmesi İzmit Mutasarrıflığından talep edilmiştir.⁷¹⁹

İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'in telgrafla bildirdiğine göre Adapazarı çevre köyleri ile Akyazı, Hendek, Karasu halkından beş altı yüz kişiden fazla Abaza silahlı olarak bir hadise çıkarma niyetiyle Adapazarı kasabasına gelmişlerdi. Kaymakam paşa ile iki gün kadar otuz kadar maiyetiyle Sinop'tan firar eden eşkıyanın takibi için Adapazarı'nda bulunan Bolu tabur ağası Hüsrev Beyin ve mahalli zabitanın gayreti ile hiçbir olayın meydana gelmesine fırsat verilmemiş ve bunların reisleri hükümet dairesine münasip bir şekilde çağrılarak kaymakam paşa ve redif miralay Cemal Bey tarafından gereken nasihatlerde bulunularak ikna edilmiştir. Kazım Bey aynı gün gönderdiği bir diğer telgrafta Adapazarı civarında bulunan Abaza taifesi Adapazarı'ndaki Boşnakların teşvik ve davetiyle bir hadise çıkarmak için kasabada toplanmışlardır. Bu telgraf evraklarıyla birlikte yer alan bir kağıt üzerine bu konudaki yazışma evrakının adetiyle birlikte şu açıklama eklenmiştir: *"Adapazarı'nda Ermenilere karşı nümayiş yapan Abaza Çerkeslerin dağıtılması, asayişin muhafazası ve sairî hakkında"*. Burada ifade edilen Ermenilere karşı bir hareket mutasarrıflıktan gönderilen telgraflarda ifade edilmemiştir.⁷²⁰

⁷¹⁸ BOA.DH.MKT. 2606-123. 1- Tüccardan İsmail Hakkı Efendi imzalı ve 29 Teşrinievvel 1320 (11 Kasım 1904) tarihli arzuhal. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 11 Teşrinisani 1320 (24 Kasım 1904) tarihli tezkire.

⁷¹⁹ BOA.DH.MKT. 1275-76. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 3 Ağustos 1324 (16 Ağustos 1908) tarihli tezkire.

⁷²⁰ BOA.DH.TMIK.M. 13-44. 1-İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'den Dahiliye Nezaretine 18 Ağustos 1312 (30 Ağustos 1896) tarihli iki adet ve 31 Ağustos 1896 tarihli bir adet telgraf.

Rusya’da bulunan Hangiray adlı Çerkes beyinin kız kardeşinin kızı İzmit’te İshak Bey adında bir Çerkesle evleneceğinden İzmit’te on gün sürecek bir düğünün hazırlıklarına başlanmıştır. Serkatib-i hazret-i şehriyari Süreyya, İstanbul’da bulunan Çerkeslerden de bu düğüne katılacakların olmasından dolayı düğünde birkaç bin Çerkes’in toplanacağını haber alındığını belirtir. Başkatip, daha önce Çerkeslerin Bandırma’da bir toplantı düzenleme niyetleri haber alındığında buna engel olduğunu ve bir sene önce Çerkes tarihi hazırlamak için İstanbul’da Çerkesler tarafından kurulmuş cemiyetlerinin de dağıtılmış olduğunu ifade ederek İstanbul’da bulunan bazı Çerkeslerin hava değişimi için izin talebinde bulunmalarının Çerkeslerin ikamet ettiği yerlerde toplanarak fitne ve fesat çıkarmak amacına yönelik olabileceğini belirtmiştir. Bütün bu hadiselerde Mısırlı Halim Paşanın şiddetli tahrik ve teşviki etkili olduğu gibi Hangiray Bey’in dahi bozguncu birisi olduğu bilindiğinden bunların bu şekilde bir cemiyet tertip etmelerine imkan verilmesinin uygun olmayacağını ifade etmiştir. Ancak hiç kimse düğün cemiyeti tertibinden men edilemez ise de düğün adıyla payitaht yakınında ve civarında birçok Çerkesin toplanmasına müsaade edilemeyeceğinden bu hususun İzmit Mutasarrıflığına ve Şehremanetine tebliğ edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷²¹ İzmit mutasarrıflığından gönderilen yazıda İshak Beyin Düzce’de ikamet ettiği bildirilince bu cemiyetin akdine meydan verilmemesi ve diğer hususlar Sadaret emri gereği Kastamonu vilayeti ve Bolu Mutasarrıflıklarına yazılmıştır. Gelen cevaplarda Hacı İshak Beyin öyle bir cemiyet akdine muktedir olmayıp alacağı kızın kendisine nispetle asil olması nedeniyle debdebeli bir düğün yapmaya kalkıştığı, Düzce’deki yol yapımına nezaret etmek vesilesiyle mutasarrıfın bizzat oraya giderek bu düğün organizasyonunu sıradan bir düğün organizasyonuna dönüştürüp (adi hale irca’) Çerkeslerin toplanmasına engel olacağı bildirilmiştir.⁷²²

Burada yeri gelmiş iken bir hususa daha değinmek gerekir. Çerkeslerdeki yüksek ‘başlık parası’ âdeti zaman zaman asayiş bozucu hadiselerin yaşanmasına neden oluyordu. Gerçi başlık parası olarak nitelendirdiğimiz uygulama Dünyanın

⁷²¹ BOA.İ.DH. 1295-5. Serkatib-i hazret-i şehriyari Süreyya imzalı ve 29 Eylül 1302 (11 Ekim 1886) tarihli yazı.

⁷²² BOA.DH.MKT. 1374-78. Dahiliye Nezaretinden Sadaret’e 15 Teşrinievvel 1302 (27 Ekim 1886) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT. 1375-54. Dahiliye Nezaretinden Sadaret’e 20 Teşrinievvel 1302 (1 Kasım 1886) tarihli tezkire.

çok farklı bölge ve toplumlarında ve tarihin hemen hemen her döneminde görülmekteydi. Osmanlı Devleti'nde de başlık parası uygulaması yüzyıllar boyunca var olan bir toplumsal gelenek olmakla birlikte, 19. yüzyılın başından itibaren bu âdeti ortadan kaldırmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Çerkesler “Vase” olarak adlandırdıkları başlık parası geleneğini Osmanlı Devletine göç ettikten sonra da devam ettirmişlerdir. Ancak başlık parası kavramına yüklenen anlam Çerkeslerde diğer Osmanlı halklarına oranla farklı yani daha olumluydu. Çünkü kadın ve kızlara verilen değer diğer toplulukla oranla Çerkeslerde çok daha yüksekti. Bu nedenle de Çerkesler kızlara verdikleri değer bir göstergesi olarak başlık parasını yüksek tutmaktaydılar. Yalnızca para değil at, silah, öküz gibi şeylerde bu değeri karşılamaktaydı. Böyle olunca başlık parası temini bazı Çerkes gençlerinin hırsızlık gibi suçlara tevessül etmesine neden oluyordu.⁷²³

İzmit Sancağında bulunan süvari bölükleri kumandanı Burhaneddin Bey Çerkeslerde yüksek başlık parası talebinin bir takım asayiş sorunlarına neden olduğunu gözlemleyip durumu Hassa Ordu-yı Hümayun'a bildirmiştir. Burhanettin Bey, İzmit Sancağında yerleşik Çerkeslerin evlenmelerinin oldukça yüksek miktarlarda “mehri-i müeccel ve muaccel”e bağlı olması Çerkes delikanlılarından evlenmek isteyenlerin verecekleri mehir için para temin edebilmek amacıyla kanun dışı işlere giriştiklerini hatta cinayete karıştıklarını belirtmiştir. Bu nedenle İzmit sancağı tarafında devam eden şekavetin asıl sebebinin bu durum olduğunu ifade ederek nikah bedelinin şer'i miktara indirilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁷²⁴

Devlet muhacirlerin adaptasyon süreçlerini kolaylaştırmak için onlara bazı ayrıcalıklar ve muafiyetler tanıyordu. Başlıca tanınan muafiyetlerden biri olan vergi konusunda zaman zaman göçmenlerin itirazları gündeme geliyordu. Devletin göçmenlere tanıdıkları vergi muafiyeti 1850'li yıllarda öşür ve vergilerin on yıl alınmaması şeklindeydi. Ancak göçmen sayısındaki artış ve ekonomik açıdan

⁷²³ Uğur Özcan- Murat Gökhan Dalyan, “ XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi Ve Çerkes Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları”, **Millî Folklor**, Yıl: 25, Sayı: 98, 2013, s.151-155.

⁷²⁴ BOA.DH.MKT. 377-39. 1- Hassa Ordu-yı Hümayunundan Seraskerlik Makamına 15 Nisan 1311 (27 Nisan 1895) tarihli yazı. 2- Seraskerlik Makamından Dahiliye Nezaretine 27 Nisan 1311 (9 Mayıs 1895) tarihli yazı. 3- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 9 Mayıs 1311 (21 Mayıs 1895) tarihli tezkire.

yaşanan sıkıntılar bu muafiyetin süresinin üç yıla indirildiği görülmektedir. Mayıs 1864 yılında padişah iradesiyle kabul edilen yeni usule göre arazi verilip ziraat için gerekenler sağlanarak iskân edilen bir cemaat bir yıl sonunda ürün almış olacağından üç yıldan beri yerleşik olan göçmenleri sonradan gelen ve henüz iskan edilemeyenlere yardımcı olmak üzere öşürlerini vermeleri kararlaştırılmıştır.⁷²⁵

Osmanlı devletine göç eden ve iskanları üç seneyi geçen muhacirlerin mahsullerinden “aynen” öşür alınması ile elde edilecek zahirelerin göç etmiş fakat iskan olunamadığı için muhtaç durumda kalan muhacirlerin ekmek ve tohumluklarına karşılık kullanılması ve alınacak aşara kimse tarafından müdahale ettirilmemesine dair padişah iradesi yöneticilere bildirilmişti. Bu irade Adapazarı kazasında üç sene ve daha fazla süredir iskan etmiş muhacirlerin ümerasına bildirildiğinde muhalefetle karşılaşmıştır. Bunun üzerine Maliye Nezareti böyle bir durumun aynı koşullardaki diğer muhacirlere de yayılmasının ihtimal dâhilinde olduğunu beyan ederek gereğinin bir an önce yapılmasını istemiştir. Durum Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’ye havale olduğunda bu muhacirlerin her biri Osmanlı devletinde güzellekle iskan olunmuş ve mutluluklarını sağlamak için devlet tarafından haklarında her türlü yardımlar sağlanmış olduğu halde şimdi bu nimete karşılık mükellef oldukları emrin yerine getirilmesinde muhalefet etmenin oldukça uygunsuz bir davranış olduğundan buna hiçbir şekilde izin verilemeyeceği, ayrıca böyle bir muafiyetin diğer muhacirlere kötü örnek teşkil etmesi kuvvetle muhtemel olduğundan bu hususta müsamaha gösterilmeyeceği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra göçmenlerin kendi ihtiyaçları için evleri çevresinde bir dönüm kadar araziye ekecekleri mahsulattan öşür alınmaması usul olarak kabul edildiğinden bunun dışında elde edilen ürünlerden öşür alınması gerektiği için bu muhacirlere gereken nasihatlerde bulunarak bu aşarın güzellekle alınmasına itina ve özen gösterilmesinin İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesi kararlaştırılmıştır.⁷²⁶

Göçmenlerin hepsinin Osmanlı topraklarındaki yeni yaşamlarına kolayca adapte olduğunu söyleyemeyiz. İskan sürecinde yaşanan sıkıntılar, iskan bölgesinin iklimine alışamamak, Türkçe bilmemek gibi nedenlerden dolayı muhacirler devlet ve

⁷²⁵ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s. 168.

⁷²⁶ BOA.MVL. 687-38. İzmit Mutasarrıflığına şukka. Belge arkasında 7 Cemaziyelevvel 1281 (8 Ekim 1864) tarihi kayıtlıdır.

toplum hayatına uyum sağlamakta güçlük yaşıyorlardı. Bunun yanı sıra Osmanlı Devletinde umduklarını bulamayan göçmenler de iskan konusunda kararsız kalıyor ve anavatanlarına geri dönme taleplerinde bulunuyorlardı. Örneğin Nogay muhacirlerinden Berkay Bey Osmanlı devletine göç ettiği andan itibaren yerleşmek ve geri dönmek konusunda kararsız kalmıştır. Bu kararsızlıkla bazen Kocaeli sancağında bazen de Amasya ve Çorum taraflarında kendisine iskan mahalli gösterilmesini talep etmiştir. Ancak devlet kendisine istediği bölgelerde iskan mahalleri gösterse de kabule pek yanaşmayarak kararsızlığını sürdürmüştür. Berkay Bey iskan mahalli konusunda ki bu kararsızlığı nedeniyle bir süre sonra Rusya Elçiliğine müracaat edip kendisinin Rusya zabitanından olduğunu söyleyerek Rusya topraklarına geri dönmek isteğinde bulunmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına Kafkasya ve Kırım'dan gelen muhacirlerden geri dönenler, tekrar Rusya tabiiyetini kabul etseler bile Rus hükümetinin bunları sürgün ettiği bilindiğinden Babiâli muhacirlerinin Rusya'ya dönmesini engellemeye gayret etmiştir.⁷²⁷ Bu nedenle Babiâli, Berkay Bey'in isteklerini yerine getirebilmek için iskan edebileceği bölgeler ile iletişime geçmiştir. Ancak o, gösterilen bu gayreti takdir etmeyip diğer muhacirlerin ileri gelenlerini iğfale teşebbüs edince İzmit'te hapis edilmiştir. Hapis edildikten sonra akrabalarından söz anlar kimselerle görüşülüp onların vasıtasıyla Çorum'a gitmeye razı edilmiştir. Berkay Bey daha sonra İstanbul'a gelerek Mabeyn-i Hümayunda görevli oğlu Kasım Bey ile görüşmüş ve bu görüşmeden sonra damadıyla posta vapuruna binerek iskan mahalline gitmeye söz ve senet vermiştir. Ancak bu süreçte yine Rusya sefareti ile görüşüp memleketine geri dönmenin yollarını aramıştır. Bu teşebbüslerinden sonra maaş ve memuriyet verilmesi için taleplerde bulunmuş olması Berkay Bey'in devletin nezdinde dönekliliğinin/kararsızlığının (televvünat) ispatı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca devlet muhacirlere her konuda yardımcı olmaya gayret ederken böyle sözleri ve davranışları bir birine aykırı hayırsız bir adamın iskânından kimseye bir fayda sağlanamayacağı kanaati oluşmuştur. Bu nedenle Berkay Bey'in yakın akrabalarıyla birlikte memleketine dönmesine izin verilip, kabilesinden yüz kadar kişinin de talepleri doğrultusunda Amasya'ya gönderilip

⁷²⁷ İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", **OTAM**, Sayı: 29, Bahar 2011, s. 195, not 13.

orada iskan edilmeleri için İzmit ve Amasya mutasarrıflıklarına Sadaret emri gönderilmiştir.⁷²⁸

Göç eden muhacirlerden geri dönmek isteyenlere devlet sıcak bakmasa da bu konu da ısrar edildiği takdirde muhacirler için yapılan masraflar ve onlara verilen her şey geri alınmak koşuluyla buna izin veriliyordu. Örneğin Rusya sefareti 28 Eylül 1293 (10 Ekim 1867) tarihi yazısında Babıali'ye müracaat ederek geçici olarak İzmit'te yerleşen Rusya tebaasından Sohumlu Gaydgomya adlı şahsın, validesi Fatma ve hemşiresi Medine ve kardeşleri Abiç ve Mara ile beraber vatanlarına iade olunmalarını talep ettiğini ancak mahalli memurların bunların iaşeleri için devlet tarafından yapılan masraflar ödenmedikçe gitmelerine izin vermediğini bildirmiştir. Elçilik ayrıca bu şahısların en son yaşanan muharebe sırasında zorla Osmanlıya nakil edildiklerini ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bunların iaşelerini ve geçimlerini sağlamaya mecbur olduğunu ifade ederek memurların böyle bir talebe hakkı olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Rus Elçiliği bu ailenin Rusya'ya gitmesine mahalli memurlar tarafından engel çıkarılmaması hakkında İzmit Mutasarrıflığına gerekli emrin verilmesini Babıali'den rica etmiştir.⁷²⁹ 1871 yılında Kuzuluk'ta iskan eden Geç Reşit Bey ve akrabalarının Rusya'ya geri gitme taleplerinde hükümet bunların iskanı için harcanan 50 bin kuruş ile birlikte evler, hayvanlar, ziraat aletlerini geri istenmiştir. Ancak muhacirlerin bu parayı karşılayamamaları üzerine hükümet onların evlerini, 300 dönüm tarla ve 500 kile mısır ile 50 at, manda ve ineklerini terk etmeleri şartıyla Sohuma geri dönmelerine izin verilmiştir.⁷³⁰ Bu muhacirlerin Rusya'ya döndükten sonra Osmanlı topraklarında iskan etmiş muhacirleri Rusya'ya geri döndürmeye çalıştığı görülmektedir. Ocak 1872 tarihli bir kayıttta Rusya'da bulunan Genç Reşit Bey'in Batumda iskan etmiş akrabalarından bazıları tarafından diğer muhacirlerin Rusya'ya geri dönmeleri hakkındaki tahriklerinin men-i tesirleri mümkün olamayacağı ifade edilmektedir.⁷³¹

⁷²⁸ BOA.A.MKT.MHM. 247-13. Muhacirin Komisyonu Başkanlığına tezkire. Belge arkasında 27 Cemaziyevvel 1279 (20 Kasım 1862) tarihi kayıtlıdır.

⁷²⁹ BOA.HR.TO. 292-2. Hariciye Nezaretine 5 Kanunusani 83 (17 Ocak 1868) tarihiyle Rusya sefaretinden gelen yazının tercümesi.

⁷³⁰ Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s.141.

⁷³¹ BOA.BEO.AYN. 1136, s.221.

Geri dönmek isteyen muhacirlerin Rusya Elçiliğine başvurmalarına bir örnek de Değirmendere’de bulunan Batum muhacirlerinde görülmüştür. İbrahim Lütü mührüyle Yıldız Sarayına gönderilen evrakta Değirmendere’de bulunan Batum muhacirlerinin geri dönmek için Rusya Sefaretine müracaat ettiği haber verilmiştir. İbrahim Lütfinin anlatımıyla olay şöyle gelişmiştir: “Çarşamba akşamı saat 11 civarında Batum muhacirlerinden Mehmet Efendi Rusya Sefaretine gelmiş ve sefarethane kavaslarından baş tercümanı sormuş, akşam olduğu için görememiş ve dünkü Perşembe günü tekrar sefarethaneye gelip ben Batum ahalisindenim bizim beyimiz Batumlu Hasan Bey bizi kandırdı mal ve emlakımızı bırakıp buraya geldik, beyimiz Kabataş’ta bir konak tuttu ve orada sefa etmekte, hükümet bizim 100 hanemizi Değirmendere’ye 700 hanemizi İzmit’e gönderdi, biz açlıktan ölüyoruz sokak ortalarında köpeklere olunmayacak muameleyi bize ediyorlar, yatacak ve iskan edecek yer dahi göstermediler, bir kişi veyahut iki kişi ölürse kefen vermezler ve cenazeyi kaldırmazlar, memurlara niçin yapıyorsunuz sorduğumuzda bize böyle tenbih ettiler üç veya beş ölü olmayınca kefen vermeyiz cenaze kaldırmayız dedikleri gibi siz Sohum muhacirlerinden ibret almadınız mı hala onlar bile iskan olunmadı öle öle onda biri kalmış iken yine memleketlerine gitmeyi istediklerini söylüyorlar, işte biz İstanbul’a dört saat mesafede olan bir mahalde tamamıyla telef olacağımızı anladığımızdan Rusya İmparatorunun şan ve şevketine sığınmak için bizi Batum’a göndermek üzere elçiliğe sığındık demiştir. Sefaret memurları baş tercümanla birlikte bu sözleri işitir işitmez Mehmet Efendiye imparator adına bir arzuhal yazdır ve bunu Değirmendere’de bulunan muhacirlere imzalatıp getir, bir gün içinde gereğini yaparız demiştir.⁷³²

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki İngiltere ve Rusya muhacirlerin iskan sürecini yakından takip etmiştir. İzmit taraflarında bulunan bir takım Rus casuslarının "*Devlet-i Aliyye size bakamayacak ve tekrar Rusya'ya gelerseniz rahat ve menfaat görürsünüz*" yollu telkinleriyle Abaza kabilesinden olanları tekrar Rusya içerisine çekmek için teşebbüslerde bulunduğu haber alınmıştır.⁷³³ Yine Miralay Süleyman Bey’in bildirdiğine göre İzmit, Bursa ve Bolu taraflarında ve diğer

⁷³² BOA.Y.EE. 147-83.

⁷³³ BOA.Y.PRK.MYD. 1-34. Yâverân-ı Hazret-i Şehriyâriden Miralay Süleyman Bey kullarından vuku‘bulan suâle arz eylediği 30 Eylül sene 1295 (2 Ekim 1879) tarihli cevap.

mahallerde iskan edilmek için bekleyen Rumeli Çerkes muhacirlerinden alınan ifadeler ve haberlere göre İngiltere memurlarından birisinin bu muhacirlerin bulundukları mahalleri dolaşarak mevcut durumlarını araştırmakta olduğu anlaşılmıştır.

C- Göçmenlerin Yerel Yönetici ve Memurlardan Şikâyetleri

Osmanlı Devleti'nin göçmenleri iskan politikası koşullar elverişsiz olduğu zamanlarda dahi muhacirler lehineydi. Ancak bu politikanın uygulanmasında problemler yaşanmaktaydı. 19. yüzyıl ortalarında devletin ve toplumun içinde bulunduğu genel ahlaki çöküntü, rüşvet, zimmete para geçirme, memurların keyfi muameleleri göçmenlerin iskan sürecinde bütün yönleriyle kendini göstermiştir.⁷³⁴

Kocaeli'nin ileri gelenlerinden ve liva meclisi azalığı görevinde de bulunan Mutasarrıf Hasan Hüseyin Efendi döneminde (Ağustos 1861- Şubat 1863) Kocaeli Sancağı genelinde ciddi yolsuzluk ve rüşvet olayları yaşanmıştır. Hasan Efendi, yolsuzluk işinde emri altındaki bazı yöneticiler ve memurlarla işbirliği de yapmıştır. Örneğin Geyve'deki vergi ve muhacir fonu yolsuzluğunu Yusuf Ağa ile Kalemciâde Mehmed eliyle yürütmüştür.⁷³⁵ Gerek Mutasarrıf Hasan Efendi döneminde gerekse ilerleyen yıllarda yerel yöneticilerin ve memurların muhacirlerin haklarını gasp ettiklerine dair örnekler görülmüştür. Kırım muhacirlerinden ve Alabka/Alayka ahalisinden 35 hanelik bir muhacir gurubu 1860 yılında Osmanlı devletine sığınmışlardır. Daha sonra bunlar Akhisar-ı Geyve kazasına tabi Mekecek köyüne iskan edilmek üzere gönderilmiştir. Diğer bölgelere iskan ettirilen muhacirlere padişah emri gereği hane, arazi, öküz ve tohum verildiği gibi bu muhacirlere de Akhisar-ı Geyve kazası tarafından hane inşası için kereste verilmesi emredilmiştir. Mekecek köyünde sakin muhacirlerin hocası Mecit Efendi imzasıyla verilen arzuhalde ifade edildiğine göre 1862 yılında kaza sandık emini Halil Efendi muhacirleri yanına çağırıp 6500 adet mesken için ağaç vereceğini söyleyerek her bir

⁷³⁴ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.185.

⁷³⁵ Kemalettin Kuzucu, "19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı ve Bir Tanzimat Bürokratının Yolsuzluğu", **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiriler**, Cilt: 1, s. 655-673.

muhacirden mühürlü senet alıp ağaçları daha sonra vereceğini taahhüt etmiştir. Ancak aradan geçen iki yıla rağmen sandık emininin sözünde durmaması muhacirleri zor durumda bırakmış ve bazıları faiz ile para bularak evlerini inşa ettirmişlerdir. Bazı muhacirler ise misafir olarak başkalarının evinde kaldıkları gibi ödünç olarak temin ettikleri öküz ve tohumlar ile başkalarının tarlalarında bir miktar ekip buğday, arpa ve pamuk ürünü elde etmişlerdir. Elde ettikleri bu ürünler için aşar mültezimi tarafından vergi talep olunmaz iken kaza müdürü ve meclisi tarafından muhacirlerden vergi alınmak istenmiştir. Muhacirler yedi seneyi geçmedikçe aşar talep edilmesinin nizama aykırı olduğunu ifade ederek kaza meclisinin bu talebini tamamıyla merhametsizlik (gadr-i külli) olarak nitelendirmişlerdir.

Bu talep üzerine Muhacirin Komisyonu kaza sandık emininin taahhüdü üzerine peşinen akçe dahi almış olduğunun ve bu durumda sandık emininin verilen akçeyi mahalline harcamayarak zimmetine geçirdiğinin anlaşılmış olduğunu belirtir. Sandık emininin muhacirleri böyle perişan bir halde bırakması kendisinin te'dibini ve kaza müdürü ve meclis heyetini dahi mesul bırakacağından bu meselenin Kocaeli Mutasarrıflığından bir memur gönderilip tahkik ettirilerek bildirilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca bunlardan öşür talebi konusuna gelince muhacirlerin iskan tarihlerinden itibaren üç sene geçmesinde mahsullerinden aynen öşür talebi ile elde edilecek zahirenin hemşerilerinden daha sonra gelen ve iskan olunamayan muhtaç durumdaki muhacirlerin ekmek ve tohumluğuna karşılık alınması padişah kararı olduğundan bu muhacirlerin herhangi bir afettede olmadıkları takdirde aşar-ı şeriyelerinin alınmasının gerektiği beyan edilmiştir.⁷³⁶

1870'li yılların sonlarına doğru Çerkes muhacirlerin taşra memurlarından şikayetçi oldukları görülmektedir. Miralay Süleyman Bey'in aktardığına göre Çerkes muhacirlerinin ileri gelenleri, talepleri üzerine yazılan emirlere taşra memurları Çerkeslerin fenalıklarından bahseden uygunsuz cevaplar gönderdiğinden rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca Çerkesler arasında doğal olarak bulunan uygunsuz adamlar bizzat kendileri tarafından hükümete teslim edildiğinde bunlar hakkında herhangi bir

⁷³⁶ BOA.MVL. 449-123. 1- Mekecek köyünde sakin muhacirlerin hocası Mecit Efendi ve diğer muhacirler adına verilen 7 Rabiülevvel 1281 (10 Ağustos 1864) tarihli arzuhal. 2- Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Dairesinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 24 Rabiülevvel 1281 (27 Ağustos 1864) tarihli tezkiresi ve Muhacirin Komisyonu Osman Paşa'nın 10 Rabülahir 1281 (11 Eylül 1864) tarihli i'lamı.

ceza verilmeyip kayıtsız kalınarak korundukları ve namuslu kimselerin hor görüldükleri gibi Rusya Muharebesinde şehit olan Çekeslerin dul kadınları ve yetimlerine bir şefkat gösterilmediği hatta vefat eden bazı kimsesizlerin cenazelerinin defnine bile yardım edilmeyip naaşlarını köpeklerin yediğine şahit olduğundan bahsedilerek insaniyet gereği olan yardımların bile taşra memurları tarafından esirgendiği ifade etmiştir.⁷³⁷

Mesele-i zaileden İzmit'e göç eden Rumeli muhacirlerinden 130 hane halkı boş olduğunu haber aldıkları İnbayırı adlı mahalde iskan edilmelerini talep etmiştir. Ancak bu muhacirlerin vekili İsmail imzasıyla verilen arzuhalde bu mahallin boş ve iskana uygun olduğu anlaşılmamasına rağmen henüz iskanları gerçekleştirilmediği ve bu nedenden perişan oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca belediye reisinin hakaret ve aşağılamalarına maruz kaldıklarını bildirerek kendisinden şikayetçi olduklarını ve adalet taleplerini iletmişlerdir. Bu arzuhal Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına gönderilirken bahsedilen durum gerçek ise talimat ve tebligat hükümlerine tamamıyla aykırı olduğu belirtilmiştir.⁷³⁸ Bu yazıdan kısa bir süre sonra Dahiliye Nezaretinden tekrar İzmit Mutasarrıflığına gönderilen yazıda iskanları talep edilen Eski Baç Camisi yakınındaki İnbayırı denilen boş arsanın Defter-i Hakani memurluğunca dahi resmen incelenerek boş ve iskana elverişli olduğunun belirtildiği, ayrıca burada yirmi otuz hane inşa edildiği takdirde mamurlaşacağı ve çevresinde yer alan mahalle muhtarlarıyla diğer ilgililer tarafından dahi herhangi bir sakınca olmadığına dair şahadetname verildiği halde iskan edilmeyerek açıkta bırakıldıkları ve kendilerinden asker alınacağı beyanıyla bir an evvel orada yerleştirilmelerini talep ettikleri bildirilmiştir.⁷³⁹

Bu yazışmalara İzmit Mutasarrıflığı İdare Meclisinden gönderilen cevapta bahsi geçen mevki eskiden beri halkın mesire yeri olmasının yanısıra bir tarafı Yahudi Mezarlığı olduğundan orada ev inşa etmek gerekse de sekiz on handen fazla

⁷³⁷ BOA.Y.PRK.MYD. 1-34. Yâverân-ı Hazret-i Şehriyâriden Miralay Süleyman Bey kullarından vuku'bulan suâl arz eylediği 30 Eylül sene 1295 (2 Ekim 1879) tarihli cevap.

⁷³⁸ BOA.DH.MKT.1569-23. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 16 Teşrinisani 1304 (28 Kasım 1888) tarihli tezkire.

⁷³⁹ BOA.DH.MKT.1571-74. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 23 Teşrinisani 1304 (5 Aralık 1888) tarihli tezkire. BOA.DH.MKT.1603-90. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 18 Şubat 1304 (12 Mart 1889) tarihli tezkire.

inşa edilemeyeceğinden bu yerin kimsenin tasarrufu altına geçirilmesinin uygun olmayacağı ve İzmit kasabasının başka yerlerinde dahi böyle boş arsa olmadığı söylenerek talep sahiplerine cevap verilmiştir.⁷⁴⁰

Şubat 1890 tarihli arzuhalde bu muhacirlerin İnbayırı adlı boş mahalde iskanlarının gerçekleştirildiği ve ev inşasına başladıkları ifade edilmiştir. İsmail Beyin imzasıyla Muhacirin Komisyonuna havale edilen arzuhalde ev inşaatlarına ve iskanlarına engel olduğu belirtilerek 13 seneden beri zirai faaliyetlerde bulunamadıkları için perişan bir halde olmaları nedeniyle tekrar başka bir mahalle göç edecek güçlerinin olmadığından kendilerine yardım edilmesini talep etmişlerdir. Bu konuda bu muhacirler tarafından Dahiliye Nezaretine verilen eski ve yeni talepler üzerine İzmit Mutasarrıflığına gönderilen tebligata alınan cevapta bu muhacirler, göçlerin başladığı zamandan itibaren İzmit'te yerleşip pek çok hane satın alarak ikamet etmiş gurutpan olsa da İzmit kasabasının diğer mahallerinde dahi böyle muhacirlere verilecek boş arsa bulunmadığı ifade edilmiştir.⁷⁴¹

Sorun halledilememiş olacak ki Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen 13 Mart 1890 tarihli yazıda tekrar İsmail Bey imzalı arzuhalin ekte gönderildiği ifade edilmiştir. Bu arzuhalde Baç Camii yakınında bulunan boş arsanın Muhacirin komisyonunun yazısı üzerine henüz iskan edilmeyen 500 nüfus muhacire iskanları için Liva İdare Meclisi kararı ile gösterilerek tahsis olduğu ancak daha sonra mutasarrıflık tarafından üzerine bina inşa edilmesinin yasaklandığı belirtilerek bu durumun mağduriyetlerine neden olacağından ya bu arsanın ya da başka bir mahallin iskanları için bu muhacirlere gösterilip tahsis edilmesi talep edilmiştir.⁷⁴²

Belediye başkanından bir diğer şikayet yine ev inşaatı konusunda yaşanmıştır. Çerkes muhacirlerinden Hud kardeşleriyle beraber 1901 yılında Rusya'dan göç ederek İzmit'te gelmiş ve burada bir ev satın almıştır. İki yıl sonra Hud Sadaret'e yazdığı telgrafta evlerinin İzmit Belediye Reisi tarafından gereksiz yere yıktırılıp arsasına mağaza inşa ettirildiğini ve kendilerinin muhacir oldukları

⁷⁴⁰ BOA.DH.MKT.1619-117. Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına 15 Nisan 1305 (27 Nisan 1889) tarihli tezkire.

⁷⁴¹ BOA.Y.MTV. 42-27. Dahiliye Nezaretinden Mabeyni Humayun Başkitabetine 3 Şubat 1305 (15 Şubat 1890) tarihli tezkire.

⁷⁴² BOA.DH.MKT. 1708-3. Dahiliye Nezaretinden İzmit Sancağı Mutasarrıflığına 1 Mart 1306 (13 Mart 1890) tarihli tezkire.

için sığınacak bir yerleri bulunmadığından sokak ortasında kaldıklarını daha önce telgrafla arz ederek yardım istediklerini ancak inşaatın hala devam etmekte olduğundan hukuklarının mahv olduğunu bildirerek tekrar yardım talebinde bulunmuştur. Dahiliye Nezareti bu telgrafın bir suretini İzmit Mutasarrıflığına göndererek içeriğine göre gerekenin bir an önce yapılmasını istemiştir.

Hud, Sadaret'e gönderdiği 2 Temmuz tarihli diğer bir telgrafta belediye reisi Saffet Beyin altı seneden beri kanunlara aykırı olarak belediye başkanlığında bulunup edindiği servet ve nüfuzuna güvenerek hukuklarını çiğneyerek müstakil mülklerini gasp edip yıktırarak başka bir bina inşasına başlamasından dolayı Sadarete iki kez telgraf göndererek yardım talep etmesine rağmen Sadaret tarafından haklarının korunması için emir verilmediğini Saffet Bey'in haber aldığı anda öfkesinin artarak aleyhlerindeki hareketlerini şiddetlendirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca tüm resmi mercilere müracaat etmesine rağmen himayeye mazhar olamadığına hayret ettiğini belirterek padişahın adaleti adına inşaatın geçici olarak durdurulması ve bu sıkıntıdan kurtulması için kesin emir verilmesini gözyaşları içinde tekrar isticram ettiğini belirtmiştir. Bu telgrafında bir sureti İzmit Mutasarrıflığına gönderilerek içeriğine göre gereğinin yapılması bir kez daha bildirilmiştir.⁷⁴³

Bulgarların zulmünden kaçarak 1903 yılı Mart ayında Osmanlı devletine sığınan Osmanpazarı muhacirleri Geyve kasabasına bir saat mesafede bulunan Mimdere (Suçatı) adlı mevkide iskan edilmişlerdir. Bu muhacirler minnet duygusuyla padişaha dua ederek vakitlerini geçirirken kendilerine yönelik çevre halkı ve memurların olumsuz davranışlarına maruz kalmışlardır. Bu hususta yazdıkları arzuhalde iskân mahallerinin çevresinde yer alan bazı göçebe Yörüklerin kışkırtmasıyla zabıta memurları tarafından tehdit edildiklerini ifade etmişlerdir. İddialarına göre zabıta memurları, hükümetin muhacirlerin evlerini yıktırıp onları buradan başka bir mahalle nakil edileceklerini söyledikleri gibi muhacirleri haksız yere tutuklayarak hapisane köşelerinde süründürmektedir. Hatta sözle tehtitten yetinmeyerek evlerinin yıkımına teşebbüs edilmesi muhacirleri hicab içinde

⁷⁴³ BOA.DH.MKT. 728-41. 1- Çerkes Muhacirlerinden Hud imzasıyla Sadaret'e çekilen 12 Haziran 1319 (25 Haziran 1903) tarihli telgraf. 2- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 21 Haziran 1319 (4 Temmuz 1903) tarihli tezkire. 3- İzmit'te Çerkes Muhacirlerinden Hud imzasıyla Sadaret'e çekilen 19 Haziran 1319 (2 Temmuz 1903) tarihli telgraf. 4- Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 28 Haziran 1319 (11 Temmuz 1903) tarihli tezkire.

bırakmıştır. Muhacirler uğradıklarını iddia ettikleri haksızlığı ifade etmek için daha da ağır ifadeler kullanarak bu cefaya Bulgar hükümeti tarafından dahi layık görülmezken Osmanlı Devleti memurlarının bunu reva gördüğünü belirtmiştir. Sonuç olarak bu yaşananların padişahın merhameti ve şanına tamamen aykırı olduğunu belirtilip ya bu konuda Sadaret emrinin yazılması ya da Osmanpazarı'na dönmeleri hususunda demiryolu kumpanyasına emir gönderilmesini rica etmişlerdir. Bu husus İzmit Mutasarrıflığına iletilerek durumun incelenip gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁴⁴

Beşköprü köyünde iskan eden muhacirler mera ve arazilerinin Adapazarı Kazası Mal Müdürü Salih Efendi tarafından haksızca kendi menfaati uğruna zabt ve tasarruf edildiğini, yine bu şahıs tarafından çeşitli şekillerde zulüm edildiğini topluca bir dilekçe ile İzmit mutasarrıfına bildirmişlerdir. Ancak mutasarrıflık tarafından herhangi bir girişimde bulunmaması üzerine tekrar bir dilekçe ile bu sefer İzmit Kumandanına başvurmuşlar ve kumandan dilekçede bahsedilen iddiayı dikkate değer bularak Sadaret'e arz etmiştir. Bunun üzerine Sadaret'ten İzmit Mutasarrıflığına gönderilen yazıda bu hususta bilgi verilip gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁴⁵

Karamürsel kazasında iskan edilmiş Bosna muhacirleri kaymakamın ağnam rüsumu ile diğer tekalif-i emiriyeyi vermeye gücü olmayanları cinayetle suçlanmış gibi adederek haps ettiğini, Oluklu köyünde meskun oldukları arazi tapularını sahte olarak değerlendirip geri alacağını ifade ettiğini iddia etmişlerdir.⁷⁴⁶ Göçmenlerin yerel yöneticilerden şikayetlerine dair bir başka örnek Yalova ve civarında iskan edilmiş muhacirlerden gelmiştir. Bu muhacirler hakkında mahalli hükümet tarafından

⁷⁴⁴ BOA.A.MKT.MHM. 523-3. Geyve kazasında Mimdere adlı mevkide sakin Osmanpazarı muhacirlerinden on şahsın imzasının yer aldığı 1 Haziran 1319 (14 Haziran 1903) tarihli arzuhal. 2- Sadaret'ten İzmit Mutasarrıflığına 4 Haziran 1319 (17 Haziran 1903) tarihli tezkire.

⁷⁴⁵ BOA.BEO. 424-31771. 1- İzmit Kumandanlığından Sadaret'e 1 Mayıs 1310 (13 Mayıs 1894) tarihli tezkire. 2- Sadaret'ten İzmit Mutasarrıflığına 13 Haziran 1310 (25 Haziran 1894) tarihli tezkire. (şukkada denebilir)

⁷⁴⁶ BOA.DH.MHC. 3-87. 3 Teşrinievvel 1300 (15 Ekim 1884) tarihli Sadaret'e hitaben yazılan arzuhal.

uygunsuz muamelelerde bulunulduğu haber alınması üzerine İzmit kumandanlığı tarafından tahkikat icra edilerek durum Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.⁷⁴⁷

Muhacirlerin şikayet konularından biri de yerel yöneticilerin hırsızlık istinadıyla muhacirlerin ellerindeki hayvanlara el koymasıdır. Adapazarı kazasında Bedil adlı mahalde sakin Sohum muhacirleri adına takdim edilen arzuhalde iddia edildiğine göre Adapazarı kaymakamı ile İdare Meclisi azasından Kangaloğlu Osman Bey 30 kadar süvari ile gelip muhacirlerin ellerinde kendi malları olduğuna dair resmi evrak olmasına rağmen çalıntı olduklarını iddia ettikleri sığır vesaire gibi 280 hayvanı alıp götürmüşlerdir. Doğal olarak bu durum muhacirlerin geçimlerini sağlayamama ve devlette yardım talep etmelerine neden olmuştur.⁷⁴⁸

Resullü divanı Kaymas nahiyesi ile sınırları bitişik olduğundan Resullu divanının Kaymaz, Dökdiran, Hacılı ve Pirahmet divanlarıyla müşterek olarak eskiden beri odun kesip topladıkları baltalık ormanın bazı mahallerini Kefere Kıрма köyünde iskan edilmiş Rumeli muhacirleri tarla açarak zarar vermişlerdir. Köyün muhtar ve ihtiyar azası bunun engellenmesi için İzmit Mutasarrıflığına arzuhal yazdıklarında şikâyetleri mutasarrıflık tarafından dikkate alınmış ve bu konunun incelenmesi için İzmit Defteri Hakani başkâtibi Cemal Efendi görevlendirilerek gönderilmiştir. Cemal Efendi köye geldiğinde görevine başlamadan önce liva idari meclisi kararı gereğidir diyerek bir gün içinde her divandan “hususî harç” adıyla ikişer Osmanlı lirasını toplayacağını bildirmiştir. Toplam sekiz Osmanlı lirasını alan Cemal Efendi tartışma konusu ormanı teftiş ettikten sonra İzmit’e geri dönmüştür. Bunun üzerine Resullü divanı muhtarı tekrar mutasarrıflığa yazdığı arzuhalde, bu teftişin sonucunun anlaşılmadığı gibi arazilerin kontrol edilmesi arazi memurlarının görevi olmasına rağmen Cemal Efendinin bundan 8 lira özel harç almaya kanunen hakkı olmadığını ve bu harcın idare meclisi kararı olduğuna dair her hangi bir belge göstermeksizin talep ettiğini belirtmiştir. Muhtar bu harcı verebilmek için iki lira borç almak zorunda kaldığını ifade ederek idare meclisinin bu içerikte bir kararının olup olmadığını bildirilmesini şayet yok ise böyle merhametsiz bir davranıştan köy

⁷⁴⁷ BOA.**A.MKT.MHM.** 523-18. Sadarettin Dahiliye Nezaretine 12 Temmuz 1319 (25 Temmuz 1903) tarihli tezkire.

⁷⁴⁸ BOA.**DH.MKT.** 1663-91. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 21 Eylül 1305 (3 Ekim 1889) tarihli tezkire.

halkının korunmasını talep etmiştir. Bu talep aynı gün Liva Defter-i Hakani memurluğuna havale edilmiştir.

Ancak 31 Temmuz tarihli ikinci arzuhalde Defter-i Hakani memuru Hüseyin Kazım Efendinin arzuhallerini yüzlerine atıp kendilerini kovduğu ifade edilmiştir. Halbuki umur-u adliyenin umur-u mülkiyeden ayrı olmadığı hattı humayunlar ve Kanun-ı Esasiyle teyit edilmiş olduğundan bu gibi araziye ait hususlarda zilyed olan kimse davacının hakkını tanımak istemediği halde usul dairesinde bir ilam olmadıkça iddia olunan şeyin idare memurları tarafından kendisinden alınması adliyenin temel kaidelerine katiyen uygun olmayacağını bildikleri halde vazifelerinden sayarak karşılığında para almaları ve dairelerinden kovmaya hakları olmadığından bunlar haklarında kanunen gereken işlemin yapılması ve kendilerinden alınan sekiz liranın geri verilmesini talep etmişlerdir.⁷⁴⁹

Muhacirlerin yönetici ve görevlilerden şikayetlerinin yanı sıra bazen yerel yöneticilerin de sancak dâhilindeki görevlilerden şikayetçi olduğu görülmüştür. Örneğin İzmit Mutasarrıfı Sadaret'e gönderdiği yazıda İzmit Kumandanı Sadeddin Paşa'nın gelen muhacirlere kolaylık sağlaması gerekirken tam tersi zorluk çıkardığını ve askerlerin içtikleri sudan içmelerine bile muhalefet ettiğini bildirmiştir.⁷⁵⁰

Bazen de yerel halk idarecilerin muhacirler için kendilerine zarar verici eylemlerde bulundukları iddiasıyla şikâyetçi olmuşlardır. Hacı Mustafazade Ahmet ve arkadaşları tarafından Babıali'ye gönderilen telgrafta Hendek nahiyesi müdürü Kemal beyin hoş olmayan tutumlarından ve geçim kaynakları olan Küçük İhlamurluk, Tuzlaburun, Yedibelen adlı ormanları yakarak muhacir iskan ettirerek mağduriyetlerine neden olduğundan bahs edilerek haklarının korunması talep edilmiştir. Bunun üzerine telgraf İzmit Mutasarrıflığına iletilerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁵¹

⁷⁴⁹ BOA.ŞD. 1557-1. 1- Resullü divanı muhtar-ı evveli ve azadan Sarı Mustafaoğlu Mustafa imzalı ve 19 Temmuz 1309 (31 Temmuz 1893) tarihli arzuhal. 2- Resullü divanı muhtar-ı evveli, imamı ve azadan Sarı Mustafaoğlu Mustafa imzalı ve 1 Eylül 1309 (13 Eylül 1893) tarihli arzuhal.

⁷⁵⁰ BOA.BEO. 684-51264. Sadaret'ten Seraskeri'ye 8 Eylül 1311 (20 Eylül 1895) tarihli tezkire.

⁷⁵¹ BOA.DH.MKT. 881-28. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 5 Ağustos 1320 (18 Ağustos 1904) tarihli tezkire.

Muhacirlerin iskanı konusunda zaman zaman yerel yönetimler arasında görüş ayrılığına düşüldüğü olmuştur. İzmit Mutasarrıflığı Karamürsel kazası hududu dahilinde bulunan Ayvalıca adlı mahalle Yörüklerle bir miktar Batum muhacirini iskan etmek istediğinde Gemlik kaymakamlığının buna engel olmaya çalıştığı bildirilmiştir. İzmit idare meclisi Ayvalıca adlı mahallin civar köylere 2,5 saat uzaklıkta bulunduğunu ve her açıdan köy kurulmasına elverişli olduğunu ifade ederken ayrıca burada bir köy kurulmasının asayiş açısından da faydalı olacağını belirtmiştir. Mutasarrıflık Yörükler ile Batum muhacirlerinin iskanı kararlaştırılmışken Gemlik kaymakamının bu duruma müdahale ederek yapılan haneleri yıkmış olduğundan kış gelmeden evlerin inşa edilmesi için kaymakamın müdahalesinin engellenmesini talep etmiştir.⁷⁵²

D- Göçmenlerin Devlet Hizmetine Katılımı

Göçmenlerin büyük kısmı çiftçi olduğundan meslek sahibi veya vasıflı kişiler oldukça azdı. Bu nedenle tarım alanlarına iskan olunanların dışındakiler öncelikle askerlikte istihdam olunmak için hükümete baş vurmaktaydı. Kırım Harbi sonrasında gelen göçmelerden gönüllü olarak orduya katılmak isteyenlerden yeterli kefil gösterebilenler, ileride Osmanlı Devletinin tabiiyetine geçmeleri şartıyla orduya kabul edilmekteydiler. 1891 yılında çıkarılan bir karar da ise Anadolu'ya ailesiyle gelmiş olanlardan askerlik mesleğine girmek isteyenler olursa bunların kabul edilmesi emredilmiştir. Göçmenlerin okuryazar olması ve dil bilmesi devlet memuriyetine girmelerinde önemli bir avantaj idi. Türkçe bilenlerin bir kısmı devlet dairelerinde veya muhacir komisyonlarında tercüman olarak görevlendirilmekteydi.⁷⁵³ Özellikle kasabalarda ve şehir merkezlerinde yerleşen ve

⁷⁵² BOA.DH.MKT. 2004-73. Dahiliye Nezaretinden Hüdavendigâr vilayetine 8 Eylül 1308 (20 Eylül 1892) tarihli tezkire. Bu konuda 1893 tarihli bir evrakta Gemlik ve Karamürsel kazaları hududunda olup Batum muhacirlerinin köy teşkiliyle yerleşmek istedikleri halde Yörükler tarafından işgal olunan ve Hüdavendigâr vilayetiyle İzmit Mutasarrıflığı arasında ihtilafa neden olan Ayvalıca adlı mahalden bahsedilmiştir. BOA.DH.MKT. 2057-95. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 20 Şubat 1308 (4 Mart 1893) tarihli tezkire.

⁷⁵³ Tufan Gündüz, **Alahimanet Bosna, Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü (1879-1912)**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012, s.207.

muhtemelen anavatanlarında benzer görevlerde çalışmış göçmenlerin polislik, gardiyanlık, bekçilik, kâtiplik gibi görevlerde istihdam edilme talepleri olmuştur. Örneğin Karamürsel kasabasında iskan edilmiş Ali, ailesinin geçimini sağlamada yaşadığı sıkıntıdan bahsederek gardiyanlık veyahut polislik hizmetlerinden birinde istihdam edilmek talebinde bulunmuştur.⁷⁵⁴ Yine muhacirinden Mehmet Ziya İzmit'te haline uygun bir memuriyette görevlendirilmesini talep edince istihdama engel bir hali olmadığı ve uygun bir iş bulunduğu takdirde “hıdmat-ı sabıkasına” göre görevlendirilmesi gereği İzmit Mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁷⁵⁵

İlk zamanlarda gelen göçmenlerin zamanla devlet ve toplum yapısına uyum sağlamaları üzerine bunların temsilcilerinin kaza, sancak ve vilayet meclislerine, bidayet mahkemelerine alınmaları uygun bulunmuştur. Çerkes ümerasından Ahmet Bey, Adapazarı kazası İdare Meclisi azalığına tayini talebinde bulunmuştur. Bu talebini ilettiği arzuhalde “*Çerkes muhacirlerin meskûn olduğu mahallerin Bidayet Mahkemeleriyle İdare Meclislerinde Çerkes muhacirlerinden bir aza bulundurulmasının padişah iradesi gereği olduğunu*” belirtmiştir. Dâhiliye Nezareti de İzmit Mutasarrıflığına “*hük-m-ü nizama*” göre gereğinin yapılmasını bildirmiştir.⁷⁵⁶

Kandıra kazasına bağlı Adatepe köyünde ikamet eden Çerkes muhacirlerinden Şahin Bey İzmit veya mülhakatında uygun bir mahallinden orman süvariliğine veyahut koruculuğuna tayine edilmesini talep etmiştir. Dahiliye Nezareti şayet görevlendirilmesine engel herhangi bir sakınca yoksa talebin yerine getirilmesinin uygun olacağını Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine bildirmiştir.⁷⁵⁷

Bosna muhacirlerinden Mehmet Fehim oldukça zor durumda bulunduğu bahsederek ikamet ettiği Adapazarı kasabasında haline münasip bir memuriyete tayin edilmesini talep etmiştir. Dahiliye Nezareti bu şahsın istihdamına engel bir hal ve

⁷⁵⁴ BOA.**BEÖ**. 14-1043. Sadaret'ten İzmit Mutasarrıflığına 27 Mayıs 1308 (8 Haziran 1892) tarihli tezkire.

⁷⁵⁵ BOA.**DH.MKT**. 1420-55. Dâhiliye Nezaretinden Hüdavendigâr Vilayetine 3 Nisan 1303 (15 Nisan 1887) tarihli tezkire.

⁷⁵⁶ BOA.**DH.MKT**. 1930-53. Dâhiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 25 Şubat 1307 (8 Mart 1892) tarihli tezkire.

⁷⁵⁷ BOA.**DH.MKT**. 8-80. Dahiliye Nezaretinden Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine 18 Ramazan 1310 (5 Nisan 1893) tarihli tezkire

hareketi olmadığı takdirde gereğinin yapılmasını İzmit Mutasarrıflığına bildirmiştir.⁷⁵⁸

Muhacirlerin bir memurlukla görevlendirilmesinde mahallince para talep edildiği iddiasında bulunulduğu görülmektedir. Karamürsel kazasında Bosna muhacirlerinden bir şahsın Sadaret emri gereği tahsildarlığa tayin edilmesi gerekirken kendisinin memur olarak görevlendirilmesi için para talep edildiği bu şahsın babası tarafından takdim edilen arzuhalde şikayet edilmiştir. Dahiliye Nezareti İzmit Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda şayet bu iddia doğru ise böyle bir talebe cüret edenler hakkında yasal işlem yapılması gerektiğini bildirmiştir.⁷⁵⁹

Ekonomik olarak ağır bir yük getirmesine rağmen Osmanlı Devletinin göçmenleri kabul etmesinde devletin beklenti ve hedefleri arasında özellikle Çerkesler gibi savaşçı özellikleri öne çıkan guruplardan askeri olarak istifade etmekte vardı. Özellikle 93 harbinde askere duyulan ihtiyaç daha öncesinde de uygulandığı gibi “asakir-i muavine” birlikleri oluşturularak giderilmeye çalışılmıştır. Beşikçi'nin tespitlerine göre Çerkez muhacirler gönüllü askerlik hizmetine çok büyük ölçüde katılım gösterdi, çünkü askerlik yeni yurtlarındaki sosyal, iktisadi ve siyasi entegrasyon sürecini hızlandırıcı ve devlet nezdinde statülerini arttırıcı bir faktör olarak görüldü.⁷⁶⁰

Çerkes muhacirlerinin yoğun olarak iskân edildiği bölgelerden birisi olarak Kocaeli Sancağında da gönüllü Çerkes birlikleri hazırlanmıştı.⁷⁶¹ Zaptiye Nezaretinin 1 Şubat 1877 tarihli tezkiresinden anlaşıldığına göre Adapazarı'nda bir tabur asakir-i muavine hazırlanmıştı. Bu birliğin her ne zaman talep edilirse seferber olmalarının

⁷⁵⁸ BOA.DH.MKT. 1667-84. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 4 Teşrinievvel 1305 (16 Ekim 1889) tarihli tezkire.

⁷⁵⁹ BOA.DH.MKT. 429-56. Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına 5 Eylül 1311 (17 Eylül 1895) tarihli tezkire.

⁷⁶⁰ Mehmet Beşikçi, “Başıbozuk Savaşçıdan ‘Makbul’ Tebaaya: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkes Muhacirler”, Hacettepe Ün. **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23, Güz 2015, s.85-123.

⁷⁶¹ Rusya ile yapılan savaşta Kocaeli halkının savaşa katılmak için oldukça hevesli olduğunu 1876 yılı sonlarında bölgede bulunan İngiliz subayı Frederick Burnaby gözlemlerinde aktarmıştır. Burnaby, Kocaeli halkının Rusya ile yapılacak savaşa yoğun bir şekilde hazırlandığını ve tüm halkın savaşa katılmak için aşırı istekli olduğunu ifade etmektedir. Yavuz Ulugün, **Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi**, s.222.

mümkün olduğu fakat levazım-ı seferiye ve Harbiyelerinin eksik olmasından dolayı bunlar yola çıktıkları vakit haklarında asakir-i muvazzafa muamelesinde bulunulması ümera-i muhacirinden mahallinde teşkil etmiş komisyon tarafından beyan olunmuştur.⁷⁶²

Devlet yardımcı birlikler tertibini bir plan ve denetim altında uygulaya bilmek için 14 maddelik bir nizamname (Asakir-i Muavine Hakkında Olan Nizamname) hazırlamıştı.⁷⁶³ Nizamname tarih olarak sadece yıl bilgisini içeriyor olsa da İzmit Mutasarrıflığının yukarıda bahsedilen talep karşısında nasıl işlem yapılması gerektiği sorusuna Asakir-i Muavine Komisyonun cevabından bir tahminde bulunabiliyoruz. Buna göre “...muavenet askerlerinin sureti tertip ve istihdamlarına dair tanzim ve tab ettirilen talimat-ı mahsusanın birer nüshası Dar-ı Şura kararıyla Seraskerlik makamından tüm vilayetlere, ordu komutanlıklarına gönderildiğinden yakında mahallerine ulaşacağı...” ifadesi bize talimatnamenin 1877 yılı Şubat ayı başlarında hazırlanmış olduğunu göstermektedir.⁷⁶⁴

Asakir-i muavine içerisinde Çerkes muhacirleri önemli bir yekün teşkil ediyordu. Bu nedenle olacak ki yukarıdaki talimatnameden üç ay sonra yeni bir talimatname hazırlamak gereği duyulmuştur. 17 Mayıs 1877 tarihli bu talimatname, “Sunuf-ı Muhacirenin Mevki’-i Muharebeye Sevki için Rumeli ile Anadolu’nun Hüdavendigâr ve İzmit Cihetlerine Gönderilen Sevk Memurlarına Verilen Talimattır” başlığıyla hazırlanmıştır. Talimatnamenin ikinci maddesinde savaşa katılacakların zirai işleri ve ev ihtiyaçlarıyla mahalli hükümetin vasıtasıyla savaşa katılmayan muhacirlerin ve yerli halkın ilgilenileceği belirtilmiştir.⁷⁶⁵ Bu maddenin Çerkesler arasında savaşa katılımı olumlu bir etkisi olduğu görülür. İzmit sancağında görevli olan sevk memuru 29 Mayıs 1877 tarihi itibarıyla gezdiği muhacir köylerinden 650 kişiyi savaşa katılmak üzere kaydetmiştir. Sevk memuru talimat gereği sefere gidenlere gitmeyenler tarafından icrası gereken muavenet mahalli hükümet tarafından bir an önce yerine getirtilirse çoğunun süvari olarak on

⁷⁶² ATASE. **ORH.** Kutu: 83, Gömlek: 115

⁷⁶³ Mehmet Beşikçi, **A.g.m.**, s.104.

⁷⁶⁴ ATASE. **ORH.** Kutu: 83, Gömlek: 115

⁷⁶⁵ Mehmet Beşikçi, **A.g.m.**, s.105-106.

beş güne kadar yola çıkarılabileceğini bildirmiştir. Bu nedenle sevk memuru İzmit Mutasarrıflığına bu konu da tekrar emir gönderilmesini istemiştir.

Bu talep üzerine Asakir-i Muavine Komisyonu öncelikle ilk yayınlanan talimatnameye atıfta bulunarak asakir-i muavinenin kendi istekleriyle toplanılması ve bu konuda hiç kimseye zorlama yapılmaması gerektiğini hatırlatılmıştır. Daha sonra Çerkes muhacirler hakkında ayrıca yayınlanan ve memurların ellerinde bulunan talimatnamenin uygulanması gerektiğinden bu hususun İzmit Mutasarrıflığına bildirilmesi gereği ifade edilmiştir.⁷⁶⁶

Çerkes muhacirlerinden oluşturulan asakir-i muavine birliklerine savaşın tüm cephelerinde görev almıştır. Çerkes muhacirlerinden Rumelide bulunanların doğruca Serdar-ı Ekremin maiyetine sevk; Biga, İzmit ve Hüdavendigar vilayetleri dahilinde olanların İstanbul'a celbi ve Anadolu'daki diğer vilayetlerde bulunanların ise Kars tarafına gönderilmesi hakkında karar alınmıştır.⁷⁶⁷

Yenişehir Fırkası kumandanı Ferik Muhlis Paşa'nın yazısı üzerine bu firkada istihdam olunmak üzere mümkün olabildiği kadar Çerkes süvarisi tertibi İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır. Bunun üzerine Kocaeli sancağından 450 nefer ve 127 beygir kaydedilmiştir. Bunların İzmit'e geldiklerinde hemen trene bindirilerek gönderilmesi ve sevk memuru Mehmet Neşet Efendinin marifetiyle civar kazalardan tertip olunan Çerkes süvarilerinin de İzmit tabur ağası vasıtasıyla peyder pey gönderilmesi hususu İzmit Mutasarrıflığına yazılmıştır.⁷⁶⁸

Osmanlı ordusundaki Çerkes birlikleri savaş alanlarında cesaretleriyle büyük hayranlık kazandıkları gibi özellikle zaman zaman askeri disiplin konusundaki düzensizlikleri şikayetlere konu oluyordu.⁷⁶⁹ 19. yüzyılın sonuna doğru Kocaeli sancağının ayrıntılı bir analizini yapan Cuinet Çerkeslerin orduda başarılı hizmetler

⁷⁶⁶ ATASE. **ORH**. Kutu: 83, Gömlek: 131. 16 Kanunusani 1293 (26 Ocak 1878) tarihli tezkire.

⁷⁶⁷ ATASE. **ORH**. Kutu: 3, Gömlek: 16. Dahiliye Nezaretine, 25 Haziran 1293 (7 Temmuz 1877).

⁷⁶⁸ ATASE. **ORH**. Kutu: 66, Gömlek: 33.

⁷⁶⁹ 1877-878 Osmanlı Rus Harbine katılan Çerkes gönüllü birliklerine dair gözlemlerini aktaran Avustralyalı doktor Charles S. Ryan'ın, eserinde bu hususlarda ilginç anlatımları yer almaktadır. Charles Snodgrass Ryan, **Plevne'de Bir Avustralyalı**, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 83-85. Çerkes gönüllü birliklerinin düzensizliği konusunda Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)" **Belgeler**, Cilt: XV, Sayı: 19, 1993, s. 210.

gösterdiğini ve askeri eğitimlerde büyük başarı göstermeleri sonucu imparatorluk muhafızlarının seçkin birlikleri arasında örnek oluşturdıklarını belirtmiştir.⁷⁷⁰

1877–78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Anadolu’nun birçok bölgesine yerleştirilmiş olan muhacirler özellikle Çerkesler birçok vilayette jandarma birliklerinde istihdam edilmiştir. Göçmenlerin jandarma birliklerinde yaygın bir şekilde istihdamının, bu kesimlerin Osmanlı toplumuna entegrasyonunu kolaylaştırdığı düşünülebilir.⁷⁷¹ İzmit Redif Kumandanlığının bildirdiğine göre sancağında Çerkes, Abaza ve Gürcü bir çok muhacir iskan etmiş olup bunlar içinde hırsızlık yapanlar bulunmaktadır. Zabitan ve zabtiye efradının çoğunluğu bu muhacirlerden olduğundan dolayı zabtiye taburunun mevcuduna ilaveten altmış nefer zabtiyenin mümkün mertebe Gürcü ve Çerkesler dışındakilerden istihdamı ve zabitanın dahi değişmesi padişah iradesi gereği Dahiliye Nezareti tarafından İzmit Mutasarrıflığına talimat gönderilmiştir. Bunun üzerine tabur ağası Mahmut Bey Adapazarı telgrafhanesinde mutasarrıf paşa nezdinde bu hususta hayli korkusuzca itiraz ederek eğer ki Gürcü, Abaza ve Çerkeslerden zabtiye yazılmayacak olursa buna muhalefet edeceği ve hatta muhacirlerin ileri gelenlerini dahi ayaklandıracağını söylemiştir. Bunun üzerine mutasarrıf paşa böyle memuriyetine ve lisan-ı seniyeeye yakışmayacak şekilde davranmasından dolayı Mahmut Beyi azarlamıştır. Yine de Mahmut Bey Adapazarı’ndan İzmit’e giderken rastladığı Abaza ve Çerkes köylerine uğrayarak halkın zihnini karıştıracak bir takım sözler sarf etmiştir. Mutasarrıfın bildirdiğine göre Mahmut Bey Adapazarı kazasında ikamet eden Abaza muhacirlerinden olup çoğu vakit asıl vazifesini terk ederek Çerkes ve Abaza köylerinde gezip keyfi işlerle uğraşan bir şahıstır. Ayrıca Kandıra kazasından Ali Osman ve Mustafa adlı şahıslar Tophane için ormanlardan kesilen keresteleri nakil ettikleri sırada Abaza kabilesinden birkaç şaki tarafından yaralanıp eşyaları gasp edilmesine rağmen tabur ağası Mahmut Bey bu şahıslar hakkında hiçbir işlem yapmamıştır. Görevini yerine getirmediği gibi Abaza köylerinde bir takım şahıslar ile gizlice görüşüp hemcinsi olan Abaza kabilesini ayaklandırmak teşebbüsünde

⁷⁷⁰ Vital Cuinet, **İzmit Mutasarrıflığı**, Çeviren: Pelin Koç, Demkar Yay., İstanbul, 2012, s.5.

⁷⁷¹ Nadir Özbek, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”, **Tarihsel Perspektiften Türkiye’de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet**, Editör: Evren Balta ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s.64.

bulunmuştur. Bu nedenlerle Mahmut Beyin İzmit'te kalmasının uygun olmayacağından başka bir mahalle nakli için gerekenin yapılması Jandarma Dairesi başkanlığına tebliğ edilmiştir.⁷⁷²

⁷⁷² BOA.Y.PRK.ASK. 56-27. İzmit Mutasarrıflığı'nın 28 Haziran 1305 (10 Temmuz 1889) tarihli yazısı.

SONUÇ

Osmanlı idari taksimatının temelini oluşturan ilk sancaklar arasında yer alan Kocaeli Sancağı, 19. yüzyılın başlarında batıda İstanbul boğazından doğuda Bolu Sancağına, güneyde Pazarköy, İzmit, Lefke, Gölpazarı hattından kuzeyde Karadeniz'e uzanan geniş bir coğrafi alanı kapsamaktaydı. Sancak sınırlarının 1865 ve 1866 yıllarında batı istikametinde, İstanbul'a doğru daralması sonucu Taşköprü, Gebze, Kartal, Şile ve Beykoz kazaları sancak sınırları dışında kalmıştır. Sancağın sınırlarının güney istikametinde daralması ise Bursa'ya daha yakın olan Pazarköy, İzmit, Lefke, Gölpazarı kazalarının Hüdavendigar Sancağı'na bağlanmasıyla gerçekleşmiştir. Karamürsel ve Yalova kazaları ise kısa süreli Hüdavendigar sancağı sınırlarına dâhil edilse de Kocaeli Sancağı'na bağlılığı devam etmiştir.

Sancağın idari sınırlarındaki değişkenlik nüfusun zaman içerisindeki değişimini tespit etmekte en büyük zorluğu oluşturmaktadır. Kemal Karpat tarafından yayınlanan 1831 yılı nüfus verilerinde Kocaeli Sancağı 21 kazada 51.936 Müslüman ve 25.551 Gayrimüslim toplam 77.571 nüfusa sahiptir. Osmanlı Arşivinde yer alan 1830 tarihli Kocaeli Sancağı nüfus defterinde ise sancak 18 kazadan oluşmakta ve nüfusu 42 bindir. Karpat'ın aktardığı listede yer alan Şile ve Taşköprü kazaları bu defterde yer almamaktadır. Bu kazaları çıkardığımızda Karpat'ın verileriyle 1830 tarihli nüfus defterinin sonucu oldukça yakın çıkmaktadır. Yine tarihsiz ancak rakamlar 1830 sayımına yakın bir nüfus defterinde Kocaeli Sancağına Kartal, Gebze, Yoros, Taraklı, Todurga, Lefke ve Gölpazarı kazaları yer almaktadır. Bu kazalarında dahil olduğu 27 kazanın toplam nüfusu 100 bin kişidir. Bu nedenle tek bir nüfus defterindeki sonuca dayanarak daha sonraki yıllara ait bir nüfus verisini bu sonuçla karşılaştırıp oranlamaya çalışıldığında büyük bir yanılgıya düşülmektedir. Kocaeli Sancağının nüfus oranlarının kıyaslanabilmesi için eldeki nüfus verisinin hangi sınırları kapsadığı dikkate alınmalıdır. Örneğin 1870 yılı Hüdavendigar vilayeti salnamesinde Kocaeli Sancağının nüfusu kaydedilmiş olsa da sancağın kapsadığı kazalar içinde Karamürsel ve Yalova'nın yer almaması bu verilerin daha önceki ve sonraki toplam nüfus sonuçlarıyla kıyaslanmasını güçleştirmektedir. Ancak yine de tahmini bir hesaplama yapıldığında 1870 yılında Karamürsel ve Yalova'yı da dahil ettiğimizde 120 bine yakın olan sancak nüfusu 1877 yılında 152 bini geçmiştir. Bu

iki nüfus verisi de Müslüman ve Gayrimüslim erkek nüfusun iki ile çarpımıyla elde edilmiş yaklaşık sonuçlardır. Osmanlı Devletinde ilk kez kadınlarında sayıma dâhil edildiği ve 1881/1882 yılında başlanıp sonuçları 1890 yılında tamamlanan nüfus sayımına göre ise sancakta yine Müslüman ve Gayrimüslim toplam 195.659 kişi bulunmaktadır. Bu nüfus sonuçları Müslüman, Gayrimüslim nüfusun toplamını içerdiğinden aradaki farkın sadece göçmenler kaynaklı olduğunu söyleyemeyiz. Böyle bir kıyaslamayı ancak sancağın Müslüman nüfusunun oranlarını karşılaştırarak yapabiliriz. 1890 yılı itibariyle sancağın Müslüman nüfusu 133 bin kişidir. 1877 yılına ait nüfus verisi Müslüman, Gayrimüslim ayrımı belirtilmediğinden 1980 yılındaki nüfus artış oranını tespit edemiyoruz. 1844 yılı nüfus sayım sonuçlarıyla kıyaslama ise 1892 yılında sancağı oluşturan kazaların 1844 deki nüfusları hesaplanarak yapılabilir. Buna göre 1844'te 71 bin civarı olan Müslüman nüfus 1892'da 134 bine yükselmiştir. Bu rakamlar sancağın 1906 yılındaki 200 bin Müslüman nüfusuyla kıyaslandığında artışın çok büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu artışı mantıklı kılan veriler bulunmaktadır. 1879 ve 1881 yıllarına ait belgelerde sancak genelinde 25 bin üzerinde göçmenin iskan ettiği ve ayrıca tahminen 40 bin göçmen nüfusun mevcut olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca bir arşiv kaydına göre 1891'e kadar Kocaeli sancağına 46.463 muhacir sevk edilmiş olup tamamı iskân edilmiştir. Bu rakamlara göçmen nüfusun kayıt altına alınmasında yaşanan sorunlar ve gecikmeler eklenince bu sayının üzerinde bir göçmen nüfusu olduğu söylenebilir.

1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgali, 1853-1856 Kırım Harbi ve 1859 yılında Şeyh Şamil'in direnişinin kırılması Kırım ve Kafkasyalı yüz binlerce Müslüman'ı Rusya'nın baskı ve zulmü karşısında vatanını terk etmek mecburiyetinde bırakmıştı. Bu nedenle 19. yüzyılın ortalarında büyük kitleler halinde Kırım Tatarı, Nogay ve Kuzey Kafkasyalı halklar güven ve refah içinde yaşamlarını sürdürebilmeyi umdukları Osmanlı topraklarına göç etti. Kitlesel göçlerin son bulunduğu, göçmenlerin iskan işlemlerinin büyük oranda başarıyla sonuçlandığı bir dönemde yaşanan yeni bir Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878 / 93 Harbi) ve sonrasında yaşanan gelişmeler Osmanlı Devletini bir kez daha kitlesel göçlerle karşı karşıya bıraktı. Her iki dönemde de Osmanlı devleti koşulların imkan verdiği ölçüde

göçmenlerin sevk ve işlerinin teminine azami gayret göstererek onları Rumeli, Anadolu ve Suriye’de iskan etmiştir.

Osmanlı Devleti göçmenlerle ilgili işlemleri göçmen sayısındaki büyük artışa kadar Ticaret Nezareti ve Şehremaneti’nin sorumluluğu altında organize etmişti. Ancak göçmen sayıdaki artış yalnız göçmenlerin sevk, iskan ve işleri gibi işlere odaklanmış bir kurumsal yapılanma ihtiyacı doğurmuştu. Böylece Ocak 1860 yılında Muhacirin Komisyonu kurularak göçmen işlerinden sorumlu bir merkez oluşturulmuştu. Komisyon 1864 Nisanında Kocaeli, Kastamonu ve Bolu Sancaklarına iskan memuru olarak Meclis-i Vala Mazbata ve Evrak Odası hülefasından Hasan Bey’i bir tercümanla birlikte görevlendirmiş ancak kısa bir süre sonra 1864 yılı Ekim ayında Hasan Bey vefat etmiştir. Hasan Bey’den sonra Kocaeli Sancağında iskân memuru olarak Salih Ağa ve Muhtar Efendi görev yapmıştır. İskan memurlarıyla beraber hükümet tarafından hazırlanan hususi talimatnameler de gönderiliyor ve bu talimatnamelerde belirtilen hususlar doğrultusunda göçmenlerin iskanı gerçekleştiriliyordu. Bu doğrultuda 1864 yılında Ankara, Hudavendigâr, Karasi, İzmit, Kastamonu ve Bolu taraflarına gönderilecek iskân memurlarına hitaben bir talimatname de hazırlanmıştır. Bölgesel içerikli bu talimatnameler dışında 1877-1878 Harbinin neden olduğu göçler karşısında devlet geçmiş tecrübelerine dayanarak göçmenlerin iskanı için genel nitelikli bir talimatname hazırlamıştır. Bu talimatnameyle illerde Muhacirin Komisyonları kurulması kararlaştırıldığından İzmit Muhacir İskan Komisyonu oluşturulmuş ve Sabih Bey, Ali Bey, Mehmet Ali Efendi iskan memuru olarak görevlendirilmiştir. İzmit Muhacirin Komisyonunda fahri olarak görev yapan İzmit eşrafından Mustafa Efendi, Mahmut Aziz Efendi, Şevket ve Hakkı Beyler göçmenlerin sevklerinde oldukça başarılı işler yapmışlar ve bu başarılarından dolayı da taltif edilmişlerdir.

Kırım ve Kafkas göçmenleri gemilerle İstanbul’a geliyor ve burada gerekli işlemler yapıldıktan sonra iskan mahallerine sevk ediliyordu. Göçmen sayısının artışıyla artık göçmenler İstanbul’a çıkarılmadan iskan mahallerine gönderildiği gibi İstanbul’da yığılan göçmenler de en yakın çevrede yerleştirilmeye çalışılıyordu. Kocaeli Sancağı İstanbul’un Anadolu’ya açılan kapısı olduğundan İstanbul üzerinden veya İstanbul’a çıkarılmaksızın Anadolu’ya sevk edilecek göçmenler gemilerle İzmit

limanına sevk ediliyordu. İzmit'te karaya çıkan göçmenler geçici olarak han odaları, kahvehane gibi meskenlere hava koşullarının elverişli olduğu zamanlarda çadırlara yerleştirilerek kara yolculuğunun hazırlıkları yapılıyordu. Özellikle hava koşullarının yola çıkmaya izin vermediği dönemlerde İzmit'te biriken göçmenler izdihama neden oluyordu. Göçmenleri nakledecek arabalar kiralandıktan ve yevmiyeleri verildikten sonra göçmen kabileleri merkezden gönderilen bir memurlar birlikte İzmit'ten görevlendirilen başka bir memurun refakatinde yola çıkarılmıştır. Göçmenlerin sevk ve iskan masrafları için yerel halk tarafından yardımlarda bulunuluyorsa da bu giderlerin büyük kısmı sancak bütçesinden karşılanıyor ve bu da sancağın bütçesini zora sokuyordu.

Kocaeli Sancağında iskan edilmek üzere gönderilen göçmenler için öncelikle arazi tahsis edilerek burada evlerin inşa edilmesi gerekiyordu. Arazi tahsisi bazen göçmenler gelmeden önce temsilcileri tarafından sancak genelinde inceleme yapılarak tespit ediliyor bazense göçmenler İzmit'e geldikten sonra sancak yöneticilerinin de yardımıyla arazi tahsisine çalışılıyordu. Arazi tahsis edilip evler inşa edilene kadar göçmenler yerli halkın evlerine misafir olarak yerleştiriliyordu. Merkezden gönderilen talimatlar ve emirlerde yerel yöneticilerden göçmenler için her türlü yardımlarda bulunulup onların bir an önce üretici konuma getirilmeleri isteniyordu. Çünkü geçici iskan süresinin uzaması göçmenleri perişan duruma düşürüyor ve bu nedenle bir çok şikayete neden oluyordu. Kocaeli sancağında göçmenler için arazi tahsisinde 1860'lı yıllarda sıkıntı çekilmiyordu. Ancak bu yıllarda çok sayıda göçmenin sancağa iskan edilmesi sancak genelindeki boş arazilerin tükenmesine neden olduğundan yeni göçmen sevkinde veya göçmenlerin nakil taleplerinde yer kalmadığı sürekli merkeze bildiriliyordu. Kocaeli Sancağında muhacirlerin iskan edilecek araziler konusunda 1865 yılında Hendek'te, 1866 yılında Geyve'de, 1883 yılında Yalova'da, 1883 yılında Kocaeli Sancağı genelinde ve 1908 yılında İzmit'te kesinlikle muhacir iskan edilebilecek arazi kalmadığı Babıali'ye bildirilmiştir. Yerel yöneticilerin gönderdiği yazılara rağmen Kocaeli Sancağı göçlerin yaşandığı tüm zamanlarda göçmenlerin talep ettiği bir bölge olmuştur. Bunda Kocaeli Sancağının başkente yakınlığı, bölgeyi başkent ve Anadolu içlerine bağlayan yollara, ormanlık ve verimli arazilere sahip olmasının yanı sıra Kırım Harbi sonrası sancakta iskan eden muhacirlerin hemşerileri ve akrabalarının iskan talepleri

etkili olmuştur. Göçmen iskan edilebilecek uygun arazi konusunda yetersizliğin yerel yöneticiler tarafından bildirilmesine rağmen göçmen akınlarının devam etmesi ve daimi iskan edilememiş göçmenlerin bulunması hükümeti sancak genelinde iskana uygun arazi temin etmek zorunda bırakmıştır. Özellikle 93 Harbi sonrası gelen göçmenler için Defter-i Hakani kayıtları tekrar inceleniyor, sancak genelindeki çiftlik, vakıf ve hazine arazileri, ormanlık alanlar iskan sahası olarak değerlendirilmeye çalışılıyordu.

19. Yüzyılın ikinci yarısında Kocaeli sancağında birçok göçmen köyü kurulmuş ve bunlar dönemin gereği olarak hanedan mensuplarının isimleriyle veya padişaha duyulan minnet ifadelerini yansıtan isimlerle adlandırılmıştır. Göçler sonucu Tatar, Nogay, Çerkes, Abaza, Gürcü, Boşnak, Rumeli Türkü tarafından kurulan köyler sancağa dikkat çekici toplumsal çeşitlilik katmış ve bu çeşitlilik bölgeyi dolaşan gezginlerin notlarına hayranlıkla yansımıştır.

Göçmenlere devlet sevk ve geçici iskan süreçlerinde temel ihtiyaçlarını sağlamada özen göstermiş, Kocaeli sancağına gönderilen göçmenler için yerel yöneticiler gıda, giysi ve sağlık ihtiyaçlarının temininde son derece gayret göstermiştir. Göçmenlerin iskan edildikten sonra en kısa sürede üretici konuma geçmeleri için ziraat aletleri, öküz ve tohum yardımında bulunulmuştur. Osmanlı Devleti göçmenlerin sevk, iskan ve iaşelerinin mümkün olduğu kadar sorunsuz halledilmesi için çaba sarf etse de zaman zaman uygulamada bazı memur ve yerel yöneticilerin gayretsizlikleri, suiistimal ve görevlerini kötüye kullanmalarından kaynaklanan sorunlar gündeme gelmiştir. Diğer taraftan iskan süreci veya sonrasında bazı göçmen gruplarının devlet otoritesine zaman zaman karşı çıktıkları olmuştur. Yaşanan aksaklıklar göçmenlerin yeni hayatlarına tutunmalarını zorlaştırdığı gibi bazen huzur ve asayiş bozucu hadiselerin yaşanmasına neden oluyordu. Bunun yanı sıra koşulların zorlamasıyla değil de göçmenlerin yüksek başlık parası gibi bazı gelenekleri, anavatanlarında alışık oldukları hırsızlık veya eşkıyalık gibi kanun dışı davranışları iskân bölgelerinde de devam ettirmeleri güvenlik endişesi yaratmıştır. Bu nedenle göçmenlerin yanlarında getirdikleri silahlar toplanmış ve silahlı olarak dolaşmaları yasaklanmıştı. Sancak genelinde göçmenlerin neden olduğu hayvan hırsızlıkları dışında yaşanan asayiş sorunları bireysel veya küçük grupların dahil

olduğu münferit hadiseler olduğundan bunlar birer adli vaka olmanın ötesine gitmemiştir.

Kocaeli Sancağına iskan edilen göçmenlerin toplumsal adaptasyonlarında belgelere yansıdığı kadarıyla arazi anlaşmazlığından kaynaklanan birkaç kavga hadisesi dışında büyük bir sorun gündeme gelmemiştir. Özellikle sancak genelinde yaşayan Ermeni ve Rum nüfusu ile göçmenler arasında dikkat çekici bir hadisenin yaşanmadığını da ayrıca belirtmek gerekir. Göçmenlerin yerli halk veya diğer göçmenlerle yaşadığı sorunların temeli arazi paylaşımından kaynaklanıyordu. Bu noktada devlet hakkaniyet ilkesini gözeterek ayırım yapmaksızın arazi anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Bunun için göçmenlere verilen arazilerin sınırların tespit etmek üzere merkezden ve yerelden memurlar görevlendirilerek tapu senetleri hazırlanmıştır.

Özellikle Kafkas göçmenleri Osmanlı topraklarına göç ederken beraberlerinde kölelerini de getirmişlerdir. İmparatorluk genelinde olduğu gibi Kocaeli Sancağında da Kafkas kökenli göçmenlerle birlikte köleleri de iskan edilmiştir. Osmanlı Devleti kölelik kurumunu yasakladığı bir dönemde göçmen köleler konusunda göçmenlerin uyumlarını olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle müdahil olmamıştır. Ancak devlet çıkardığı talimatnamelerle göçmen kölelerin haklarını korumaya ve köle ticaretini sınırlandırmaya çalışmıştır. Her ne kadar devlet göçmen kölelerin hürriyetlerini elde etmeleri yönünde tutum sergilese de köle sahipleri yaşamlarını köle emeği üzerine inşa ettiklerinden buna şiddetle direnç göstermişlerdir. Bu durum Kocaeli Sancağında görüldüğü gibi kölelerin sahiplerinin kendilerine zulüm ettikleri iddiasına karşı köle sahiplerinin de kölelerinin itaatsizliklerinden şikâyetlerine neden olmuştur. Muhacirler arasındaki kölelik kurumunun toplumsal huzuru bozucu bir mahiyet alması karşısında devlet daha ciddi tedbirler almış ve II. Meşrutiyet döneminin başlarında kesin olarak yasaklamıştır.

Osmanlı Devletine gelen göçmenlerin büyük bir kısmı çiftçi idi. Bunun yanı sıra göçmenlerin askerlik başta olmak üzere bekçi, jandarma, polis, gardiyan, tercüman gibi mesleklerde istihdam edilme talepleri olmuştur. Özellikle 93 Harbinde çok sayıda Çerkes “asakir-i muavine” olarak Osmanlı ordusunda istihdam edilmişti. Bu birliklerin oluşumunda Kocaeli Sancağında iskan etmiş çok sayıda Çerkes muhaciri de görev almıştır.

ÖZET

1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgaliyle başlayan ve 1853-1856 Kırım Harbi ve 1859 yılında Şeyh Şamil'in direnişinin kırılmasıyla devam eden süreç Kırım ve Kafkasyalı yüz binlerce Müslüman'ı Rusya'nın baskı ve zulmü karşısında vatanını terk etmek mecburiyetinde bırakmıştı. Bu nedenle 19. yüzyılın ortalarında büyük kitleler halinde Kırım Tatarı, Nogay ve Kafkasyalı halklar güven ve refah içinde yaşamlarını sürdürebilmeyi umdukları Osmanlı topraklarına göç etmişti. Kitlesel göçlerin son bulduğu, göçmenlerin iskan işlemlerinin büyük oranda başarıyla sonuçlandığı bir dönemde yeni bir Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878 / 93 Harbi) bu kez Kırım ve Kafkasya'nın yanı sıra Rumeli'den de yüz binlerce Müslüman'ın Osmanlı egemenliğindeki topraklara göçüne neden oldu. Devlet temelde insani duygularla olmak üzere ekonomik ve askeri beklentilerin de şekillendirdiği bir tutumla kendisine sığınan tüm göçmenleri kabul etmişti. Göç hadisesinin yoğun olarak yaşandığı 19. yüzyılın ikinci yarısında, doğusunda Kastamonu vilayeti kuzeyinde Karadeniz, batısında Şehremanetine bağlı Şile ve Gebze kazaları ve güneyinde Hüdavendigâr (Bursa) vilayeti ile çevrili Kocaeli Sancağı göçmenlerin sevk merkezi ve daimi iskan sahası olarak önemli bir konuma sahipti. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin göçmenleri iskan faaliyetlerinin Kocaeli Sancağı özelindeki yansımaları ele alınarak, göçlerin Kocaeli Sancağına etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

Russia's occupation of Crimea in 1783, Crimean war of 1853-1856 and the breakup of Sheikh Shamil's resistance in 1859 forced hundreds of thousands of Crimean and Caucasian Muslims to leave their country under Russian oppression and persecution. This, cause, in the middle of the 19th century, the Crimean Tatar, Nogai and Caucasian peoples, to migrate to the Ottoman lands in hope of living in secure and prosperity.

In a period when the mass migration ended and the settlement procedures of the immigrants were handled with success, this time a new Ottoman-Russian war (1877-1878 / 93 War) caused thousands of Muslims from Rumelia besides Crimean and Caucasian Muslims, to migrate to the lands under the sovereignty of Ottoman empire. With a policy shaped by mainly humanitarian values as well as economic and military expectations, the Ottoman state had accepted all asylum seekers who would like to take refuge in Ottoman lands. In the second half of the 19th century, especially when the immigration rate was quite high, Kastamonu province in the east; Blacksea region in the North; Şile and Gebze kazas bound to Şehremaneti (Municipality) in the West and Kocaeli district surrounded by boundaries of Hüdavendigâr (Bursa) province in the south were the main immigration centers and permanent residential areas.

In this study, reflections of the settlement activities of the immigrants of the Ottoman Empire were examined in the context of Kocaeli Sanjak and the effects thereof on the Kocaeli district were revealed.

KAYNAKLAR

A.ARŞİV BELGELERİ

1- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA).

A.MKT.DV. 168-73

A.MKT.MHM. 55-38, 165-42, 171-72, 178-88, 179-76, 179-100, 180-84, 181-69, 181-88, 184-43, 187-31, 189-92, 193-17, 193-60, 195-21, 196-5, 202-66, 203-93, 208-64, 215-15, 216-92, 219-55, 220-73, 222-78, 222-95, 228-54, 231-77, 232-76, 238-19, 247-13, 278-96, 331-98, 334-13, 380-57, 381-35, 393-69, 417-58, 430-16, 434-16, 447-21, 497-67, 513-13, 514-2, 514-7, 515-3, 515-37, 517-18, 517-26, 517-29, 519-19, 520-7, 520-10, 521-30, 522-11, 522-16, 522-20, 522-24, 523-3, 523-18, 524-19, 527-17, 529-25, 555-13,

A.MKT.NZD. 193-92, 291-2, 298-20, 307-57, 308-97, 314-10, 315-77, 316-8, 317-27, 319-65, 324-8, 326-2, 327-1, 327-10, 327-20, 327-53, 327-54, 353-21, 335-94, 335-91, 336-24, 354-28, 355-32, 358-96,

A.MKT.UM. 370-55, 382-53, 399-58, 412-23, 414-40, 414-77, 417-58, 421-17, 421-28, 422-46, 424-31, 433-8, 445-18, 447-8, 455-23, 455-23, 467-57, 467-69, 469-59, 471-12, 480-80, 490-95, 504-46, 511-22, 515-14, 542-97, 567-45,

A.NŞT. Defter No: 145121

BEO. 14-1043, 32-2341, 58-4294, 303-22678, 419-31382, 424-31771, 460-34446, 573-42934, 578-43337, 684-51264, 859-64381, 860-64434, 993- 74429, 1828-137090, 2664-199726, 3419-31382, 3249-24364, 3706-277937, 3850-288691

BEO.AYN. Defter No:837, 1136

BEO.NGG. Defter No: 758, 761

C.ML. 383-15715.

DFE.RZ. Defter No: 1536

DH.EUM.THR. 88-60

DH.İD. 135-2.

DH.MHC. 1-21, 1-24, 1-26, 1-29, 1-33, 1-36, 1-38, 1-41, 1-51, 1-86, 1-88, 2-32, 3-45, 3-87, 4-85

DH.MKT. 8-80, 139-42, 162-40, 164-80, 261-83, 377-39, 422-27, 429-56, 515-41, 571-34, 677-22, 683-41, 718-16, 728-41, 762-12, 866-2, 881-28, 919-21, 1059-33, 1078-84592, 1152-46, 1227-42, 1275-76, 1282-68, 1290-40, 1311-76, 1328-75, 1322-12, 1330-94, 1331-84, 1333-52, 1334-110, 1336-39, 1341-52, 1352-75, 1369-61, 1374-78, 1375-54, 1405-8, 1417-1, 1420-55, 1420-89, 1425-114, 1434-41, 1453-80, 1454-112, 1455-2, 1460-75, 1467-105, 1468-91, 1500-115, 1506-101, 1519-115, 1523-87, 1523-9, 1524-100, 1531-12, 1531-113, 1546-8, 1547-68, 1556-68, 1560-90, 1564-30, 1569-23, 1571-74, 1577-102, 1578-66, 1579-99, 1583-87, 1589-11, 1592-5, 1595-83, 1599-66, 1601-90, 1602-113, 1603-90, 1609-103, 1616-144, 1619-117, 1620-133, 1641-107, 1647-138, 1650-107, 1663-91, 1667-84, 1708-3, 1729-106, 1733-65, 1750-70, 1750-87, 1762-82, 1782-71, 1800-16, 1805-120, 1816-111, 1870-70, 1819-73, 1819-93, 1830-60, 1835-27, 1835-27, 1840-125, 1844-80, 1857-119, 1883-110, 1895-20, 1898-60, 1912-32, 1916-70, 1930-53, 1938-81, 1989-118, 1998-77, 2004-73, 2011-68, 2014-42, 2018-8, 2023-32, 2025-106, 2039-38, 2055-18, 2057-95, 2075-44, 2186-104, 2228-116, 2311-10, 2432-91, 2524-70, 2606-123, 2618-79, 2651-49, 2701-93, 2703-4, 2715-42, 2724-99, 2744-3, 2777-90, 2781-69,

DH.MUI. 48-53

DH.ŞFR. 181-13, 407- 150

DH.TMIK.S. 1-100, 33-105, 36-107, 52-38,

DH.TMIK.M. 13-44, 59-2,

DH.UMVM.157-96

HR.SYS. 2856-33.

HR.TO. 292-2, 526-85

İ.DH. 453-29979, 467-31223, 478-31139, 630-43835, 642-44646, 765-62317, 767-62485, 801-64919, 802- 65014, 917-72773, 930-73708, 1022-80629, 1023-80729, 1033-81346, 1043-82014, 1047-82304, 1070-83917, 1078-84592, 1129-88186, 1264- 99310, 1295-5, 1329-9, 1330-43, 1362-47, 1390-14, 1399-24, 1423-16, 1437-21, 1477-76

İ.HUS. 44-137, 88-66, 91-53, 94-47

İ.MMS. 18-762, 38-1590, 42-1740, 59-2786, 63-2971

İ.ML. 47-40, 60-27

İ.MVL. 505-22848, 544-24466, 555-24917, 580-26037, 578-25937, 594-24624

İ.ŞD. 25-1165, 52-2888,

KK. Defter No: 262, 266, 510, 523, 5802

MAD. Defter No: 438, Defter No: 550. 563

ML.CRD. Defter No: 928.

MV. 33-54, 68-81, 71-68, 76-14, 74-79, 175-127

MVL. 449-123, 462-27, 474-92, 476-112, 479-78, 487-88, 490-65, 494-42, 497-47, 498-75, 499-145, 500-5, 502-127, 502-99, 503-38, 503-54, 504-43, 504-91, 504-120, 506-101, 510-88, 510-90, 511-126, 512-109, 514-29, 517-51, 517-58, 519-80, 522-60, 528-58, 532-83, 537-41, 552-107, 553-14, 556-25, 557-45, 558-29, 562- 9, 618-10, 659-58, 666-6, 672-4, 677-22, 687-38, 689-8, 700-26, 711-61, 711-111, 715-114, 716-80, 717-95, 718-74, 720-81, 721-10, 724-83, 725-23, 731-43, 733-54, 740-38, 881-74, 1033-22, 1054-24, 1054-25, 1054-45, 1054-50, 1054-63, 1074-39,

NFS. Defter No: 583, 586, 578, 579, 581, 582, 670, 668,

ŞD. 43-2276, 100-5960, 1282-32, 1552-15, 1557-1, 1560-3, 1563-21, 1567-16, 1568-8, 1574-1, 1577-23, 1581-2, 1583-5, 1607-34, 2389-39, 2398-42,

Y.A.HUS. 162-43, 175-29, 176-32, 255-64, 262-13, 262-53, 269-114, 277- 136,

Y.A.RES. 4-42, 101-9, 126-89.

Y.EE. 33-30, 147-83,

Y.MTV. 8-65, 25-62, 42-27, 53-92, 56-68, 63-108, 129-20, 129-48, 156-170, 213-201, 283-47,

Y.PRK.AZJ. 2-60

Y.PRK.ASK. 39-68, 56-27, 84-35, 73-13, 175-126,

Y.PRK.BŞK. 5-71, 30-88, 31-73,

Y.PRK.DH. 5-25, 5-28,

Y.PRK.KOM. 3-22, 3-37, 4-24, 7-45,

Y.PRK.MYD. 1-34, 17-6, 17-22,

Y.PRK.SGE. 1-49

Y.PRK.SH. 1-13

Y.PRK.UM. 8-51, 30-39, 32-65, 57-66

2- Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ORH. 3-16, 66-33, 83-131, 83-115, 113-53,

B- SÜRELİ YAYINLAR

- Ruzname-i Ceride-i Havadis,
- Chicago Daily Tribune, Aug 8, 1880.
- New York Times, Aug 8, 1880.

C- KİTAP, MAKALE VE TEZLER

- AHBAB Yakub, “93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı’nda İskanı”, **Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:5, 2016.
- AKBAL Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı Devleti’nde İdari Taksimat ve Nüfus”, **Belleten**, C. XV, TTK, Ankara, Ekim, 1951.
- AKBAYAR Nuri, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- AKYILDIZ Ali, “Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği”, **Osmanlı Araştırmaları**, XX, İstanbul, 2000.
- AKYILMAZ Gül, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, **Gazi Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1-2, 2005
- ALADAĞLI Murat, “Kuyud-ı Kadime Arşivinde Tasnifi Yeni Yapılan Bir Defter Türü: Defter-İ Hâkanî Nezareti İlm Ü Haber Defterleri Ve Bu Defterlerde Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülk Edinmelerine Bakış”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi**, Bildiriler, Cilt:1, Ankara, 2013
- Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı**, Dersaadet 1313
- Ali Tevfik, **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul 1318.
- AYDEMİR İzzet, Göç: **Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi**, Ankara, 1988.

- AYGÜN Necmettin, “Kafkasya’da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri, 1826”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 6, Güz, 2007.
- Ayn Ali Efendi, **Kavânin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân**, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1979.
- ATAM Şenay, “Osmanlı Devleti’nde Bir Yol Çıkmazı: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı”, **Çankırı Karatekin Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1), 2012.
- ATAR Zafer, “İzmit Ve Çevresinde Kolera Salgını (1894)”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiriler**, Cilt: 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2016
- ATEŞ Abdurrahman, “Ağa Muhammed Han’ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795- 797)”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 16, Bahar 2014.
- BAYKARA Tuncer, **Anadolunun Tarihî Coğrafyasına Giriş-I**, Ankara, 1985
- BAYRAKTAR Hilmi, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskanlar (1869-1907)”, **Selçuk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 22, 2007.
- BEŞİKÇİ Mehmet, “Başibozuk Savaşçıdan ‘Makbul’ Tebaaya: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Güz (23), 2015.
- BEYDİLLİ Kemal, “II.Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı:9, İstanbul, 1989.
- BEYDİLLİ Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, **TDVİA**, Cilt: 26, 2002.
- BIYIK Ömer, **Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2007.
- BİLGE Sadık Müfit, **Osmanlı Çağında Kafkasya’nın Siyasi ve Askeri Tarihi (1454-1829)**, Eren Yay. İstanbul, 2005.
- BOSTAN İdris, “Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti’nin Kuruluşu (1534)” **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sayı 38, 2002.

- BOZKURT S. Gülçin, “19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, 62(2), 2013.
- CHOCHİEV Georgy, “1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi”, **Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:1, 2015.
- ÇADIRCI Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, **Belleten**, LIII/206, TTK. Yay., Ankara, 1989.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK. Yayınları, Ankara, 1997.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi**, İmge Yay., Ankara, 2007.
- ÇADIRCI Musa, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yay., İstanbul, 1985.
- ÇINAR Ali Osman, “Bingazi’de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskanı (1851-1904)”, **İstanbul Ün. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 6, İstanbul, 2004.
- ÇOÇİYEV Georgi -Bekir Koç, “Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu’ya İskan Edilmesi ve Adaptasyon Problemleriyle İlgili Bazı Bilgiler (XIX.yüzyıl ikinci yarısı XX. yüzyıl başlangıcı)”, **Journal of Asian History**, Vol: 40, No: 1, 2006.
- CHOCHİEV Georgy, “1867 Abhaz Göçüne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi”, **Journal of Caucasian Studies**, Vol: 1, Sayı:1, September 2015.
- DEMİR Tanju, “Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları”, **OTAM**, Sayı:17, Ankara, 2005.
- DEMİREL Muammer, “Kırım Savaşı’ndan Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2005.
- DEMİREL Muammer, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından Sonra)”, **Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 40, Erzurum, 2009.
- DUYSAK Cabir, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları”, **Osmanlı’da Ulaşım**, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012.
- **Düstûr**, Birinci Tertip, Cilt:1 ve 8, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289.

- EFE Ayla, **Muhassıllık Teşkilatı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.**
- EFE Ayla, “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840–64 Silistre Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009.
- EFE Ayla, “Tanzimat Döneminde Silistre Eyaletine Muhacirin İskânı” Balkanlarda İslam Medeniyeti Sempozyumu Uluslararası Üçüncü Sempozyumu, **IRCICA**, Bükreş, 1-5 Kasım 2006, İstanbul, 2011.
- EKİNCİ İlhan, “XIX.Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 2, 2006.
- EKŞİ Pelin, “Türkiye’de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı: 28, 2010.
- EMECEN Feridun -M. İlhan Şahin, “Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcîh Defteri I”, **Belgeler**, TTK, Ankara, Cilt: XIX, Sayı: 23 (1998), Ankara, 1999.
- EMGİLİ Fahriye, **Boşnakların Türkiye’ye Göçleri 1878-1934**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2012.
- ENGİN Nihat, “Osmanlılarda Kölelik”, **TDVİA**, Cilt: 26, İstanbul, 2002
- ENGİN Vahdettin, “Rumeli Demiryolu”, **TDVİA**, Cilt: 35, İstanbul, 2008.
- ERDEM Hakan, “Kırım Savaşı’nda Karadeniz Beyaz Köle Ticareti”, **Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
- ERDEM Tuğba, “1864 Kafkas Göçü Öncesinde Ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar”, **1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün**, Editör: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&Ircica Yay., İstanbul 2014.
- ERDEM Ufuk, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları Ve Faaliyetleri: 1860-1923**, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2014.
- EREN A.Cevat, **Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri: Tanzimat Devri. İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul, 1966.
- ERKAN Mustafa, “Kırım Tatar Türkçesi Grameri ve Türkiye Türkçesi Grameri Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 37, Nisan 2015.

- ERKAN Süleyman, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon, 1996.
- ERKEN İlkey, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 25/Güz, 2015.
- FEDAKAR Cengiz, **Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.
- FİRÜZOĞLU S.Rafik, “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Göçler”, **Osmanlı**, Cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- GALİTEKİN A. Nezih, **Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi Soydanlar**, İstanbul 2011.
- GENCER Ali İhsan -Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)” **Belgeler**, Cilt: XV, Sayı: 19, 1993.
- GENÇOĞLU Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:1, Nisan 2011.
- GÖLEN Zafer, “Çerkez Köleliğini Önlemeye Yönelik Faaliyetler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 57, Eylül 1998.
- GÜNEŞ Mehmet, “Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-i Sahib’de İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar (1861-1895)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: XVIII, Haziran 2014.
- GÜNDÜZ Ahmet, “XIX. Yüzyılda Kırşehir’e Yerleştirilen Nogay Muhacirleri (1861-1863)”, **Turkish Studies**, Sayı 7/1, 2012.
- GÜL Mustafa, “Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, **Ankara Ünv. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:4, Sayı:15
- GÜLSOY Ufuk, “Osmanlı Topraklarına Avrupa’dan Muhacir İskanı 1856-1859”, **İlmi Araştırmalar**, Sayı: 3, İstanbul, 1996.
- GÜNDÜZ Tufan, **Alahimanet Bosna, Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü (1879-1912)**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012.
- HABİÇOĞLU Bedri, **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, Nart Yay., İstanbul, 1993
- HALAÇOĞLU Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, İstanbul, 2014.
- HALAÇOĞLU Yusuf, **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK. Yay.,

Ankara, 2003.

-İNALCIK Halil, “Giray”, **TDVİA**. Cilt: 14, İstanbul, 1996.

-İNALCIK Halil, “Eyalet”, **TDVİA**. Cilt: 11, İstanbul, 1995.

-İNALCIK Halil, “Rumeli”, **TDVİA**, Cilt: 35, İstanbul, 2008

-İPEK, Nedim, “Göçmen Köylerine Dair”, **Tarih ve Toplum**.Cilt: 25, Sayı: 150, 1996.

-İPEK Nedim, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, TTK Yay., Ankara, 1999.

-İPEK Nedim, “93 Muhacereti”, **Osmanlı**, Cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

-İPEK Nedim, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon, 2006.

-KARAGÖZ Rıza, “Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’dan Çıkışı (1774-1830)”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 8, Sayı: 44, 2002.

-KARATAŞ Ömer, “19. yüzyıl Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı:2, 2012.

-KARATAŞ Ömer, “19.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’ne İskan Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik” **Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı:1, 2013.

-KARPAT Kemal, “Avrupa Egemenliğinde Müslümanların Konumu, Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İskanı”, **Çerkeslerin Sürgünü**, Kafkas Derneği Yay., Ankara, 2001.

-KARPAT Kemal, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

-KARPAT Kemal, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Timaş Yay., İstanbul, 2010.

-KENANOĞLU Macit, “1858 Arazi Kanunnâmesi ve Uygulanması”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Cilt:1, 2006.

-KHAWAJ Mohammed Yakoub, “1870-2010 Yılları Arasında Ürdün’deki Çerkeslerin Gelişimi”, **Geçmişten Geleceğe Çerkesler**, Editörler: Sevdâ Alankuş, Esra Oktay Arı, Kafdav Yay., Ankara, 2014.

-KILIÇ Orhan, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, **Osmanlı**, Cilt: 6, Ankara, 1999.

-KILIÇASLAN M. Emre, “Avusturya Lloyd Vapur Şirketinin İstanbul’un Yolcu ve

Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, **Antik Çağ’dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İktisat, Ulaşım ve Haberleşme**, İstanbul 2015.

-KIRBAÇ Amra Dedeic-, “Tarih ve gelenek bağlamında Türkiye’de Boşnaklar” **Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2012, s.

-KIRIMLI Hakan, **Türkiye’deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 2012.

-KOÇ Bekir, “Osmanlı Devleti’ndeki Orman Ve Koruların Tasarruf Yöntemleri Ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, **OTAM**, Sayı:10, Ankara, 1990.

-KOÇ Bekir, “1870 Osmanlı Orman Nizamnamesi’nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Notlar”, **Ankara Ün. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı:37, Ankara, 2005.

-KOCACIK, Faruk, “19. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları”, **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sayı:32, 1979.

-KOCACIK, Faruk, “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler, (1878-1900), **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: 1, İstanbul, 1980.

-KONUKÇU Enver, **Kocaeli’nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kocaeli, 2009.

-KÖSE Osman, “Kırım’ın Ruslar Tarafından İşgal ve İlhakı”, **Türkler**, Cilt: 18, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

- KUZUCU Kemalettin, “19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı ve Bir Tanzimat Bürokratının Yolsuzluğu”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II**, Bildiriler, Cilt: 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2016

-MÜDERRİSOĞLU Fatih, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyesi”, **Osmanlı**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

-OĞUZÖĞLU Yusuf, “Kocaeli Sancağı’nı Dış Dünya’ya Bağlayan Yol”, **Uluslararası Gazi Akça Koca Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: I, Editör: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli, 2015.

-**Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, Cilt: I-II**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2012.

-ORAT AKYÜZ Jülide, Nebahat Oran Aslan, Mustafa Tanrıverdi, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kafkas Göçleri (1828-1943)**, Kars, 2011.

- ORAT Akyüz Jülide-Nebahat Oran-Arslan, “Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri”, **1864 Kafkas Tehciri Savaş ve Sürgün** , Editör: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar & İrcica Yay., İstanbul, 2014.
- ORAT AKYÜZ Jülide, Mustafa Tanrıverdi, “Kafkaslardan Kars’a Hüzünlü Yolculuk”, **1864 Kafkas Tehciri Savaş ve Sürgün** , Editör: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar & İrcica Yay., İstanbul, 2014.
- ORTAYLI İlber, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840- 1880)**, TTK Yay., Ankara, 2000.
- ÖZBAY Cemalettin, “Karamürsel İlçesinde Kuzey Kafkasyalı İmler”, **Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi**, Yıl :8, Sayı: 48, 1978.
- ÖZBEK Nadir, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”, **Tarihsel Perspektiften Türkiye’de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet**, Editör: Evren Balta ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.
- ÖZCAN Uğur - Murat Gökhan Dalyan, “ XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi Ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları” **Millî Folklor**, 2013, Yıl 25, Sayı 98.
- ÖZKAYA Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, **Ankara Üniv. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 25, Ankara 1981.
- ÖZLÜ Zeynel, “19. Yüzyılda Düzce Kazası’na Göçler”, **Bilig**, Sayı: 61, Bahar 2012.
- ÖZSOY Nejat, “Çerkes ve Abazaların Düzce’de İskânı Ve Kurulan Yeni Yerleşimler”, **2. Uluslar Arası Düzce Tarih, Kültür Ve Sanat Sempozyumu Bildiriler**, Düzce Belediyesi Yay., İstanbul, 2016.
- ÖZTÜRK Cemil, **Haydarpaşa-İzmit Hattı**, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987.
- ÖZYÜKSEL Murat, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- PAPSU Murat, “Bir Adlandırma Sorunu: Abhaz mı Abaza mı?”, **Nart Dergisi**, Sayı: 51, Eylül-Ekim 2006.
- PAŞAOĞLU DERİN Derya, “Muhacir Komisyonu Maruzatı’na Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, **History Studies**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013.

- PAŞAOĞLU DERİN Derya, **Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları**, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009.
- PİNSON Marc, “Kırım Savaşı’ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli’ne İskânı”, **Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 Tebliğler, Belgeler, Makaleler**, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001.
- POLATEL Oğuz, “Nikomedia’dan İzmit’e Bir Kent Adının Dönüşümü” **History Studies**, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, Nisan 2012.
- PUL Ayşe, “Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)”, **Sürgün, 21 Mayıs 1864**, Ankara, 2011.
- RYAN Charles S., **Plevne’de Bir Avustralyalı**, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005.
- SARI Mustafa, “Adapazarı’na Muhaceret (1877-1908)”, **History Studies**, Sayı: 7, Eylül 2015.
- SARI Mustafa, “Adapazarı’nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2014.
- SATICI Emre, **19. Yüzyılda Hüdavendigar Eyaleti**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- SATIŞ İhsan, “Kırım Savaşından Sonra Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskanlar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/I, Yaz, 2012.
- SAYDAM Abdullah, “Tanzimat Devrinde Dobruca’da İskan Faaliyetleri”, **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1992.
- SAYDAM Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- SAYDAM Abdullah, “Soykırımdan Kaçış: Cebel-İ Elsinden Memâlik-İ Mahrûsaya”, **1864 Kafkas Tehciri**, Editör: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&IRCICA Yay., İstanbul, 2014.
- SERBESTOĞLU İbrahim, “Kırım Savaşı Sonrasında Samsun’da Göç ve Göçmen Sorunu”, **Geçmişten Geleceğe Samsun**, Birinci Kitap, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun, 2006.
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizâm-nâmesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 5, Sayı: 2, Mart 1996.

- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremaneti’nin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 5, Sayı 3, Mayıs 1996.
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizâm-nâmesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 5, Sayı: 5, 1996.
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “Türkiye’de Yönetim Tarihi Araştırmalarının Gelişimi Ve Durumu (Osmanlı Dönemi)”, **Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: 1, Ankara, 1995.
- ŞAHİN Bekir, “**Türkiye’de Tek Özbek Köyü; Böğrüdilik (Reşadiye)**”,
<http://www.altinmiras.com/?Syf=26&Syz=117175>.
<http://tatarbogrudelik.blogspot.com.tr/2009/08/sibiryadan-gocun-ozeti.html>
- ŞAKİROĞLU Mahmut H., “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, **TDVİA**, Cilt:7, İstanbul, 1996.
- ŞAŞMAZ Musa, “Immigration and Settlement of Abhasians in the Ottoman Empire on British Documents, 1864–67”, **OTAM**, Sayı: 13, 2002.
- ŞAŞMAZ Musa, “İngiliz Teğmen Kitchener Ve Binbaşı Warlow’ın İzmit Konsoloslukları 1879-1882” **Uluslararası Gazi Akça Koca Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: II, Editör: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli, 2015.
- ŞEN Ömer , “Osmanlı Devleti’nde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834-1870)”, **Toplum ve Ekonomi**, Temmuz 10, İstanbul. 1997.
- ŞİMŞİR, Bilal, **Rumeli’den Türk Göçleri**, Cilt II, Ankara 1970.
- ŞİRİN İbrahim, “İngiliz Belgelerinde Kocaeli ve Çevresi”, **Uluslararası Gazi Akça Koca Sempozyumu Bildirileri**, Cilt: II, Editör: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Kocaeli, 2015
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Memalik-i Osmaniye Cep Atlası**, İstanbul, H.1323, 1905.
- TAESCHNER Franz, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı**, Cilt: I-II, Çev. Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- TAVKUL Ufuk, “Osmanlı Devletinin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı”, **Bilgi**, Sayı: 17, Bahar 2001.
- TUNÇDİLEK Necdet, “Orta Sakarya Vadisinde Meskenler”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:20, 1960.

- TUNÇDİLEK Necdet, “Türkiye’de Kır Yerleşiminin Gelişimi ve Evrimi”, **İstanbul Ün. Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, 1980.
- TURAL Erkan, “Kuzeybatı Anadolu Kentlerinde İki Osmanlı Aydını ve Ahmed Vefik Paşa Raporu”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 16, Sayı: 2, Nisan 2007.
- TÜRKER Özgür, Abdolvahid Soofızadeh, “Gürcistan’ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması’ndan Ağa Muhammed Han’ın Tiflis Seferi’ne”, **History Studies**, Volume: 7/3, 2015.
- ULUGÜN F.Yavuz, **Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi**, İzmit, 2008.
- VARLIK M. Çetin, “Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi”, **Osmanlı**, Cilt: 6, Ankara, 1999.
- Vital Quinet, **La Turquie d’Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonné de Chaque Province de l’Asie- Mineure**, Cilt 4, Paris 1894.
- YAĞCI Zübeyde Güneş, “Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya’nın Önemi”, **Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı**, Temmuz-Aralık 2015.
- YARCI Güler, “Osmanlı Devleti’nde Modern Tapu Ve Kadastro Sisteminin Tesisi Ve Defterhâne-İ Âmire Nezareti: İdarî, Hukukî Ve Malî Düzenlemeler İle Merkez Ve Taşradaki Yankıları”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi**, Bildiriler, Cilt:1, Ankara, 2013.
- YAŞAYANLAR İsmail, “İnhisara Gayriresmi Tepki: Kerpe Ve Kefken Sahillerinde Tuz Kaçakçılığı”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiriler**, Cilt: 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., 2016
- YAZICI Nesimi, “Tanzimat’ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, **OTAM**, Sayı: 3, Ankara 1992.
- YILDIZ Berat, **Emigrations From The Russian Empire To The Ottoman Empire: An Analysis in The Light Of The New Archival Materials**, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.
- YILMAZ Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskan Politikası”, **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- YILMAZ Mehmet, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 1996.

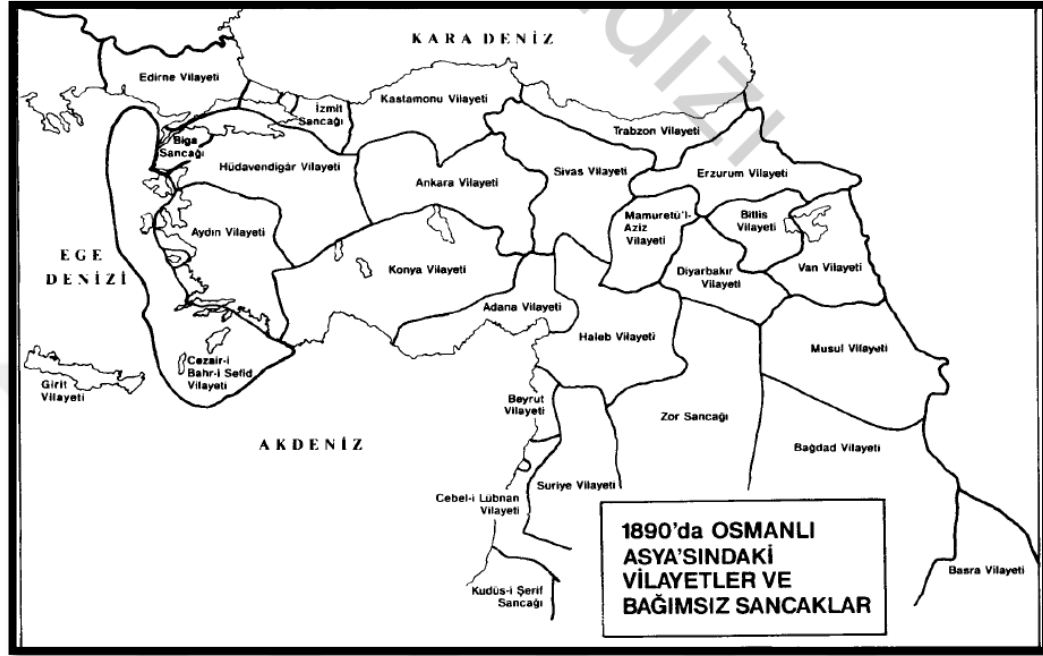
-YÜKSEL Hasan, "Kafkas Göçmen Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 24, 1994.

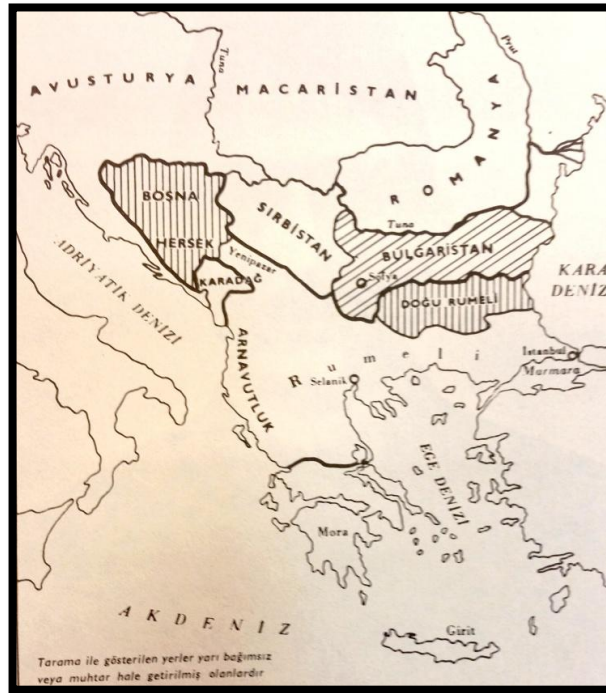
EKLER

A- Harita, Kroki ve Fotoğraflar

1- 19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Asya'sındaki Vilayetler ve Bağımsız Sancaklar¹

2- Berlin Antlaşmasına (1878) Göre Avrupa'da Osmanlı Toprakları²

¹ Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", s.228.

² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:8, TTK Yay., Ankara, s.

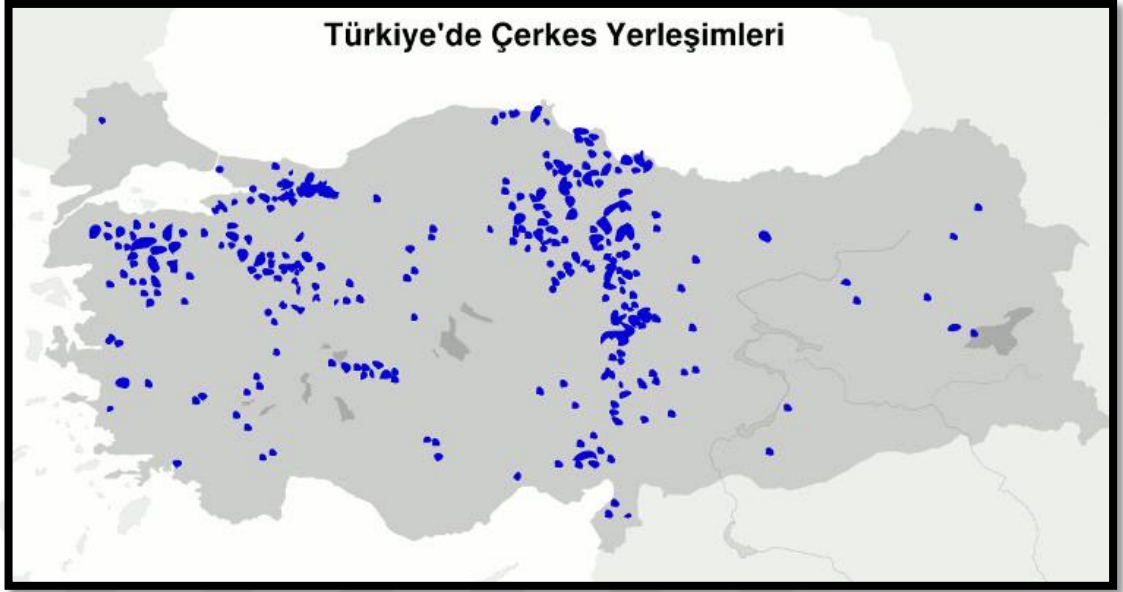
3- 19. Yüzyıl sonlarında Kocaeli ve Hüdavendigar Sancakları

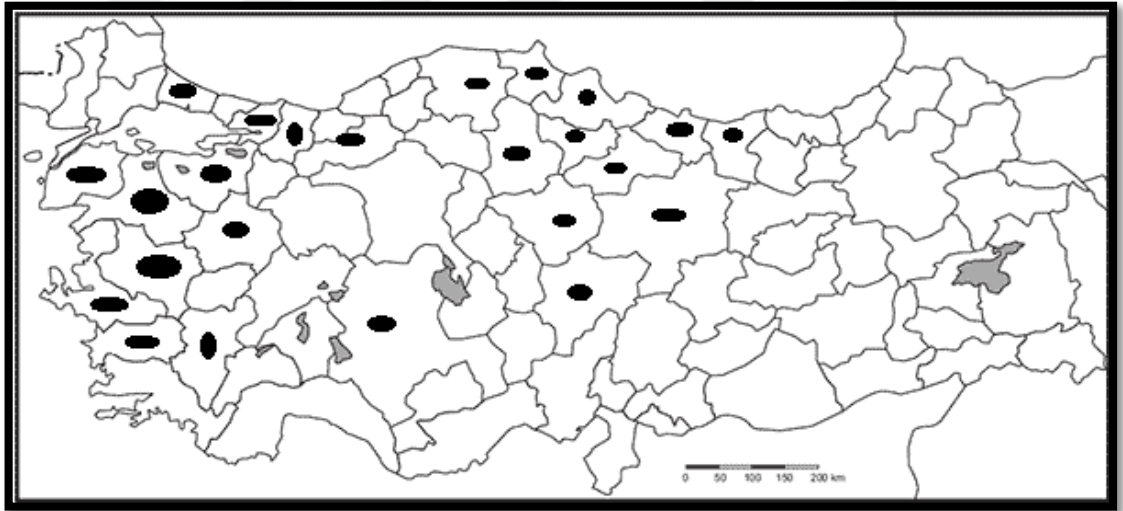
4- 20. Yüzyıl başlarında Kocaeli Sancağı

5- Türkiye’de Çerkes yerleşimlerini gösteren harita.³

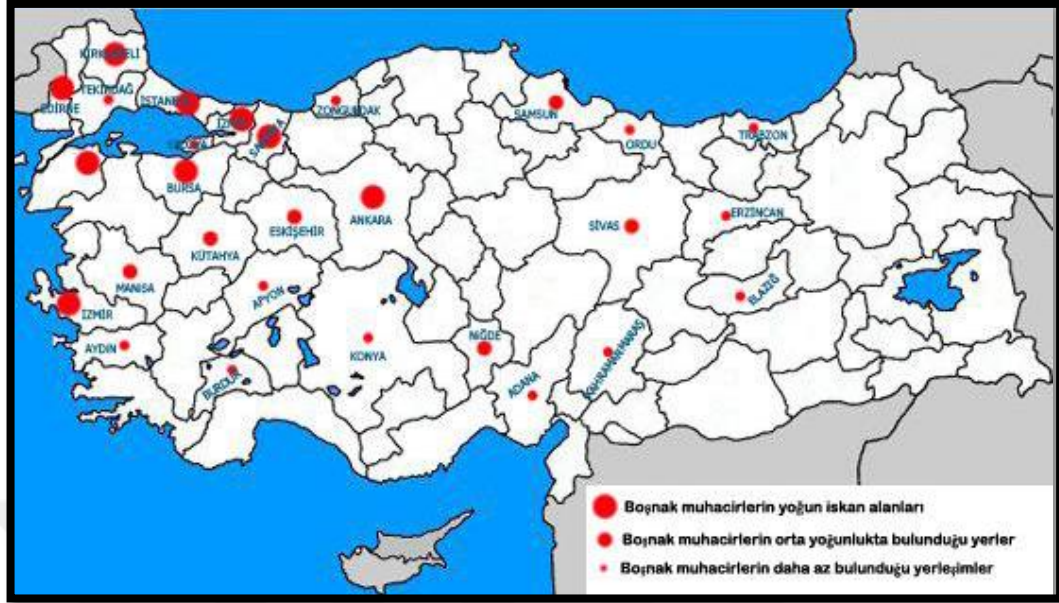
6-119 vakfiyeye göre Kafkas göçmenlerinin 1880-1914 tarihleri arasında Anadolu’daki dağılımı.⁴

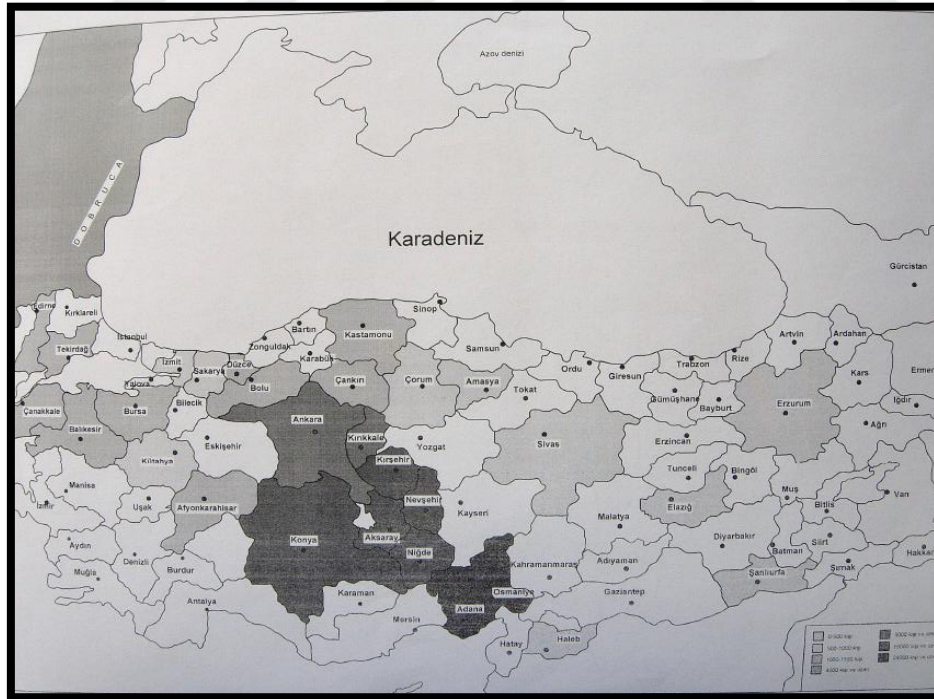
³ <http://www.kaffed.org/21may/> (E.T. 04.06.2015), Kafkas Dernekleri Federasyonu.

⁴ Hasan Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 24, 1994, s. 126.

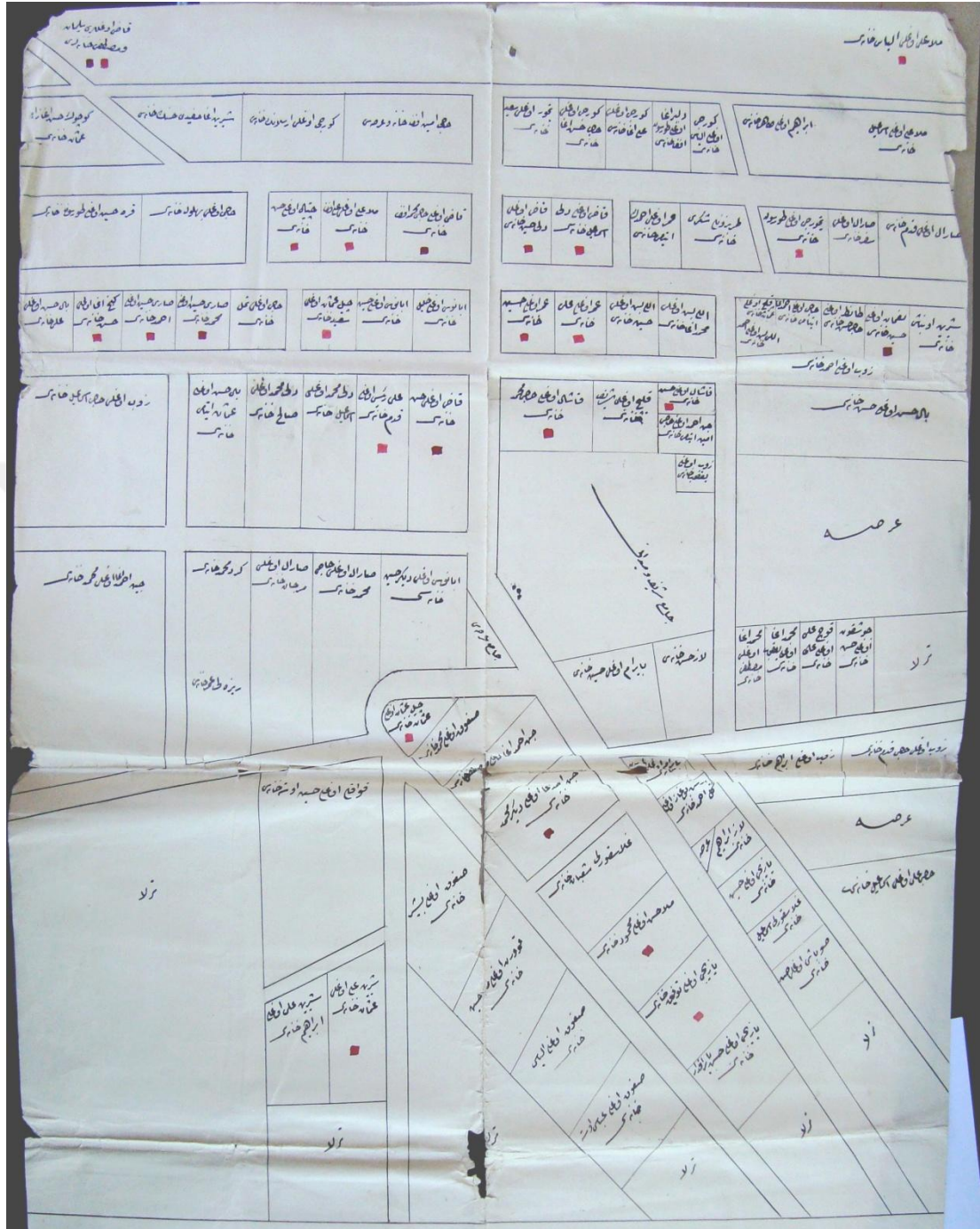
7- Türkiye’de Boşnak Göçmenlerin İskan Edildiği Bölgeler.

8- Türkiye’de Nogay Göçmenlerin İskan Edildiği Bölgeler

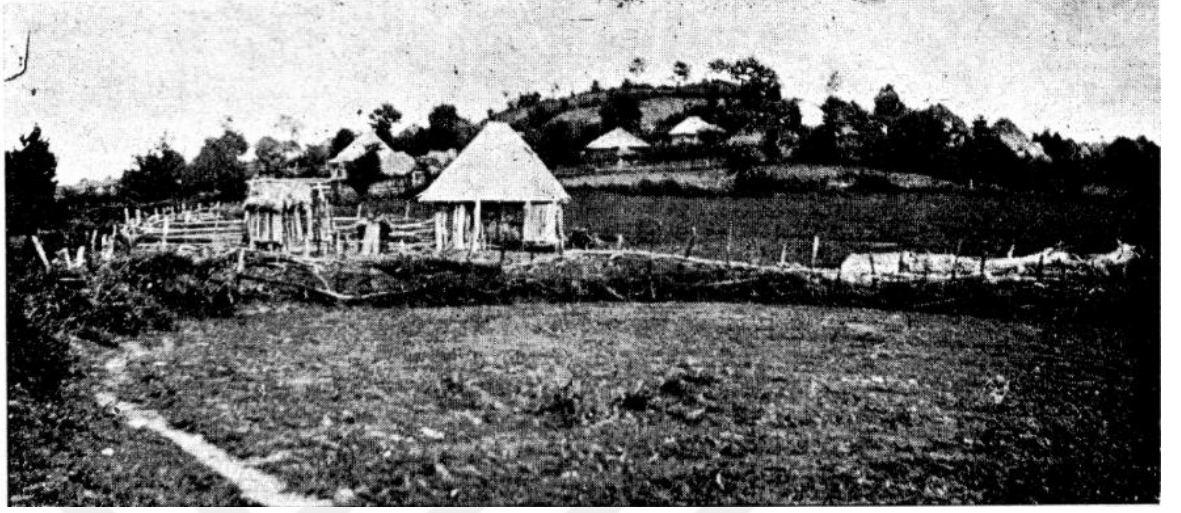

9- İzmit kazasına bağlı Gürcü Hamidiye köyünün planı (1898).

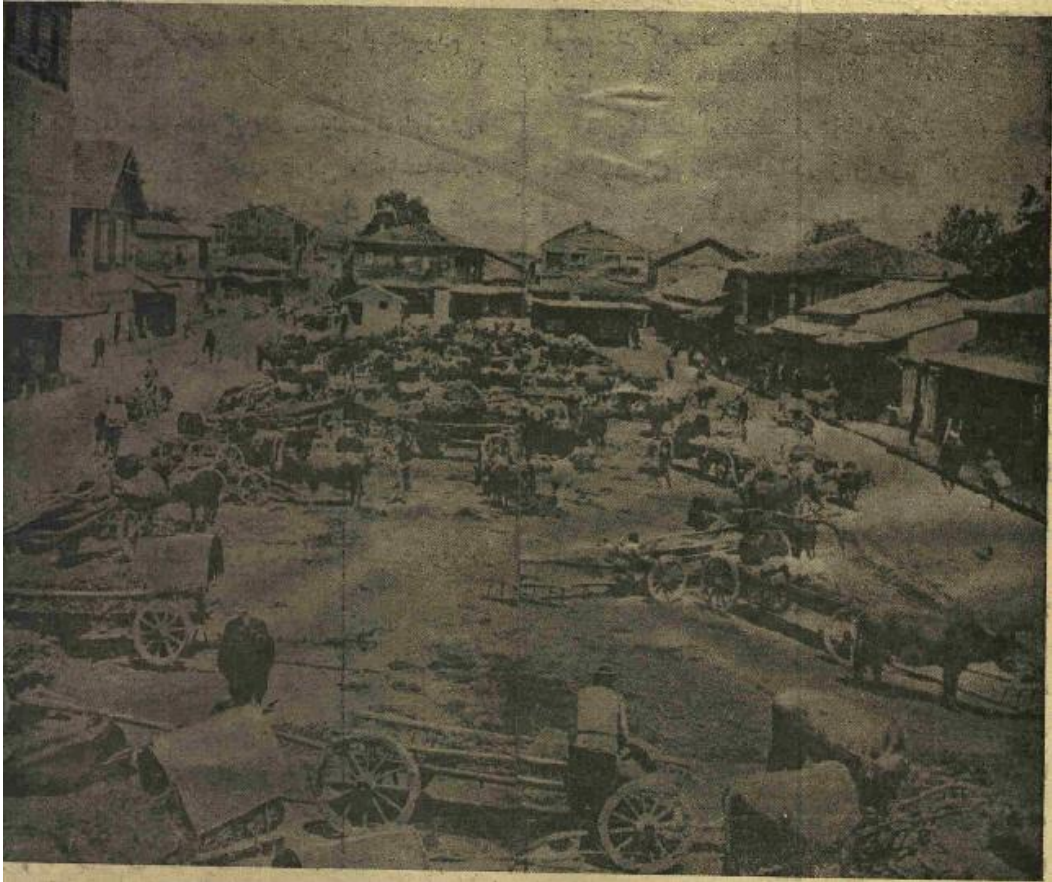

BOA.ŞD.1574-1

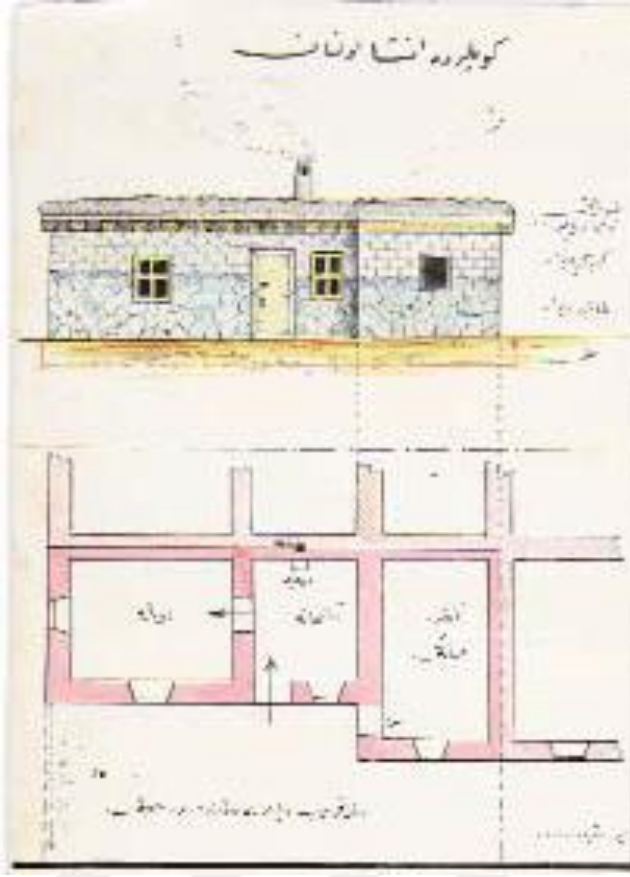
10-Karasu nahiye merkezinde Bosna Muhacirleri Mahallesi, Şehbal Mecmuası, Sayı: 99, s.50.

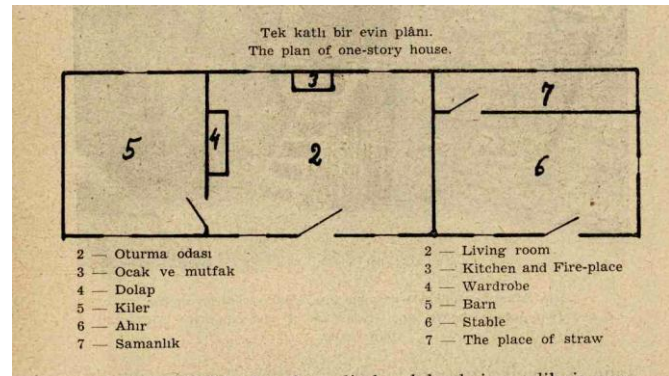
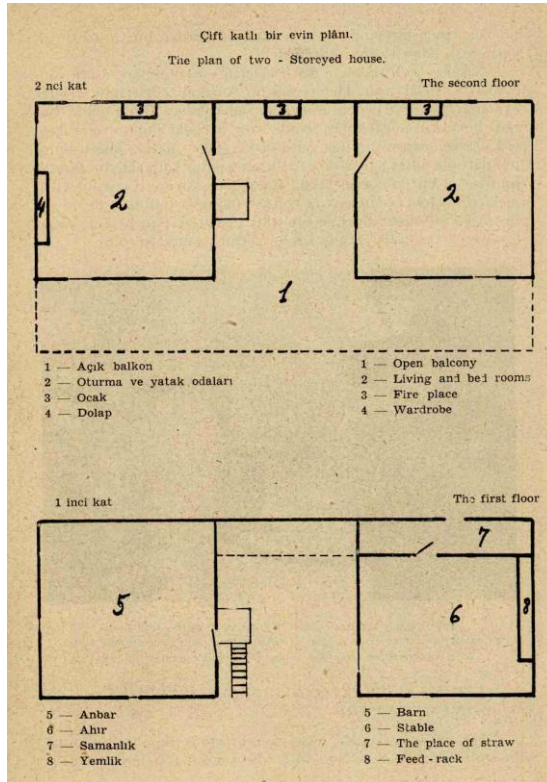
11- Adapazarı çarşısında geçici olarak iskan eden muhacirler. Servet-i Fünun No: 1126, sf. 177, 24 Muharrem 1328 (3 Ocak 1913).

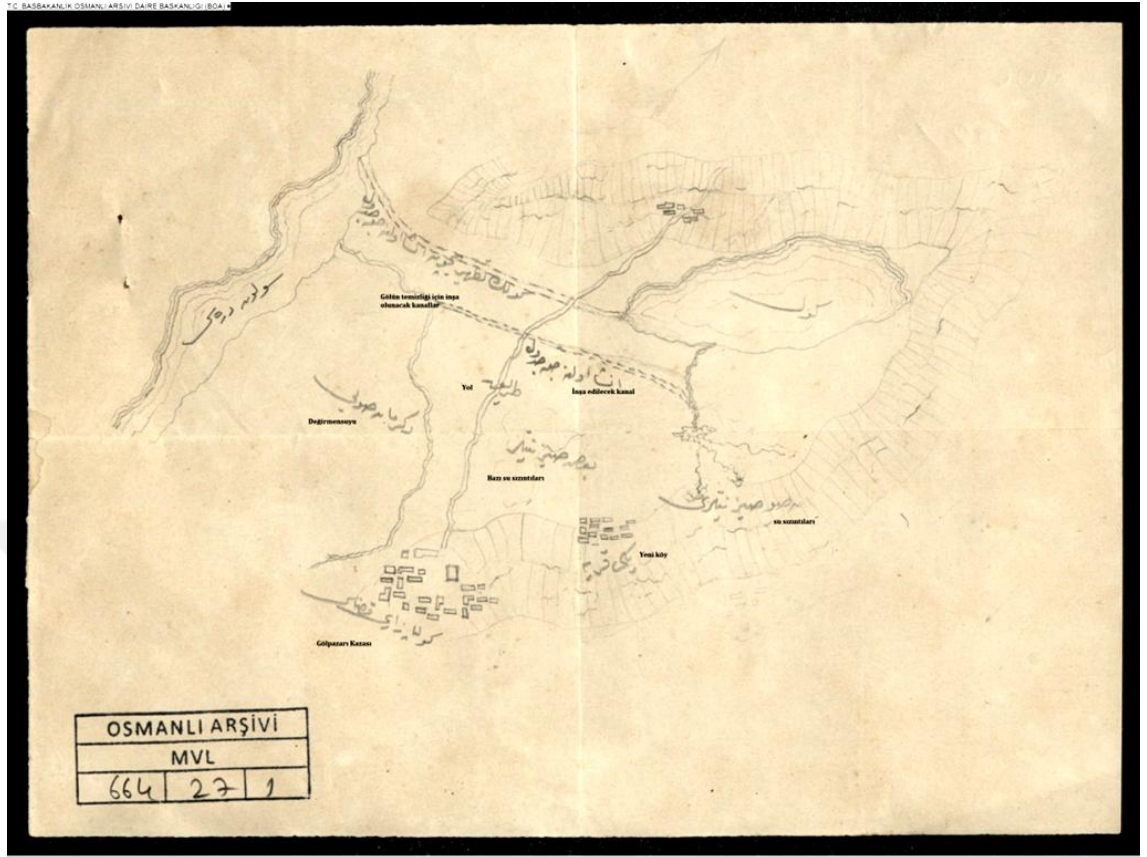
12- Ankara'da Bosna Hersek göçmenleri için inşa olunan ev planı (1901).

13. Orta Sakarya'da vadisinde tek ve çift katlı köy evi planları (1960).

14- Sarıçayır ovasındaki bataklık arazi ve yapımı planlanan setler (1864).

MVL.00664.00027.001

B-Belgeler

1:

Hüve

Bu kerre iskân-ı muhacirîn me'muriyetiyle Ankara ve Hudavendigâr eyâletlerine ve Karasi ve İzmid ve Kastamonu ve Bolu sancaklarına ta'yin kılınan Meclis-i Vâlâ mazbata ve evrak odaları hulefâsından Haşim ve Necib ve Muhtar efendilerle Hasan bey'e verilecek ta'limat-ı seniyye müsveddesidir.

Muhacirîn-i Çerâkise üç sınıf olup birincisi sene-i hâliyeden mukaddem gelüp emr-i iskânları icra kılınanlar ve ikincisi sene-i sâbıkada ve bu sene içinde vürud ederek henüz iskân olunamamakla müsafereten kaza ve karyelere ikâme olunanlar ve üçüncüsü bundan böyle gelecek olanlardır. Tahkikât-ı vâki'a iktizasınca şimdiye kadar Anadolu'nun ekser eyâlât ve elviyesine gönderilüp hâl-i iskâna konulmuş ya'ni haneleri yapılup istihsâl-i esbâb-ı medeniyyelerine başlanılmış olan muhacirlerin ekserisi ya bir cây-ı mütemekkin ve tevattun olamayup etrafa dağıldıkları ve ibtilâ-yı fakr ve zaruret ve te'sir-i hâl-i sefaletle bazısının telef ve çoğunun sû-i istimâlât vukû'uyla edevât-ı ziraat bahası olmak üzere verilen mebâliğin taksiminde nisbet-i sahiha gözedilmemesi ve memleketlerinde me'lûf oldukları âdât-ı vahşiyenin izalesine bakılmaması ve me'murîn taraflarından idare-i müşfikâne irâ'e kılınmaması ve kendü ümeralarının sû-i muamelâtını def'e bakılmaması kazıyyeleri bulunmuş olmağla ve muhacirîn-i merkûme ise terk-i dâr-ı diyâr ile Saltanat-ı Seniyye'nin garibnüvâzlığına ve lûtf ve şefkatine arz-ı dehâlet ve iltica eylemiş olmalarıyla kendülerinin sâye-i ma'âli-vâye-i hazret-i Mülûkânede istihsâl-i esbâb-ı istirahat ve sa'âdetleri ve terakki-i vesâil-i yesâr ve servetleri şân-ı bülend-ünvân-ı velî-ni'mete muvafık ve şâyân olduğundan ve esnaf-ı selâle-i mezkûreden birinci takımının husûl-i iskânlarıçün devletce ve ahalice birçok fedâkârlık ihtiyâr kılınmış idüğinden bu teşebbüsâtın istikrar-ı âsâr-i nâfi'asıyla maslahatın rişte-i mutlakaya merbut edilmesi lüzumu cây-ı bahs olduğu gibi henüz hâl-i müsâferetde bulunan muhacirlerin dahi sefaletten kurtarılması ve yeni gen takımın sar'at-i îvâları dahi müttezem olduğuna binâen şu üç sınıfın ahvâl-i hâzıraları muvazenesiyle istikmâl-i mesâlih-i iskâneyesi zımnında eyâlât ve

elviye-i ma'lûmeye me'murlar ta'yin kılındığı misillü efendi-i mumâ-ileyh dahi ... [boş] eyaletine me'mur edilmiş olamğın şu işde muktazi görünen tedbir ve teşebbüsât-ı kaviye ve mahsûsanın ve sûret-i hareket ve vazife-i hizmetinin beyânına ibtidar kılınır.

Me'mur-ı mumâ-ileyhin birinci icraatı kasabât ve kura dahilinde şimdiye kadar iskân haline konulmuş denilen kabâil-i Çerâkisenin kaç nüfusdan ibaret olarak geldiklerini ve vefiyâtının mikdarını ve terk-i mahal-i iskân ile başka yere gitmiş olanları var ise anların adedini ve mevcudunu bizzât tahkik ve sebt-i defter eyledikten sonra yapılan hanelerin şekil ve halini ve gösterilen arazinin cihet-i kabiliyetini ve iskân edilmiş iken dağılmış olan muhacirlerin nafakalarını icab etdiren esbâbın hakikatini ve hane inşaatının masarifatca telef ve seref veya irtikâb ve sirkat vukû'u hiss olunur ise anın fail ve mütecasirlerini tahkik ve istizah eylemek kazıyyesi olmağla ber-minvâl-i muharrer iskâna gelüp de dağılmış muhacirler olduğu ve gitdikleri yerlerde açıkda kaldıkları tebeyyün eylediği halde anların şu gidişleri ne gûne istizâhâtıdan neş'et eylemiş ise teshilât-ı lâzimesini meydana koyup ve meselâ o makûlelerin azimetleri kendilerine irâ'e olunan arazinin ziraate kabiliyeti olmamasından veyahud ol arazinin sonradan sahibi zuhur eylemesinden ve hükûmetce başka bir yer gösterilmesinden hâdis olmuş ise anı da tafsil ve tebliğ olunan kaideye tevfiğ-i hareket edüp haneleri inşa olmasından dağılan muhacirînin irâ'e-i teminat ve teshilât ile beraber rü'esâ-yı kabileleri vasıtasıyla celb ve cem'leri tedabir-i muhkemesine teşebbüs eyleyecek ve bu harekât ve icraatdan bu tarafa ma'lûmât verecektir.

Kaza ve karyelerde müsaferet sûretiyle mukim olan muhacirlerin te'hir-i îvâ ve tavattunları ya arazi-i kâfiye bulunamamasına veyahud bulunup da hükûmetce emr-i iskânın ta'vik ve ta'lil edilmesine mebni olacağından ve bundan otuz sene mukaddem elli hane ahalisi olan bir karya el hâletü hâzihi otuz otuzbeş hane kalmış ve mahv olan haneler arazisini mütekallibeden olanlar veyahud ahaliden tehdidini îkâ'a kâdir bulunanlar zabtlarına geçirmiş ve hele muhacirîn gelmeğe başlayalı herkes o makûle boş yerleri zabt etmeğe kalkışmış olduklarından bir karyenin otuz kırk sene mukaddem ne kadar ve şimdi ne mikdar hanesi bulunduğu vergi defterlerinde muharrer ve münderic olmasıyla anlardan ve kurâ-yı mütecavireden tahkikat ve tedkikat-ı icabiyenin icrasıyla bir karyenin ne

mikdar hanesi noksan bulunmuştur ve anların arazisini kimler zabt etmiştir buralarının ve iddiâ-yı sahabet edenlerin o makûle arazi-i mazbûtayı ziraat edemeyecekleri derkâr olmağla işin şu cihetinin tahkikinden sonra fazla olan arazi anlardan alınup muhacirîne verilecek ve bunların içinde akçe ile alınmış arazi var ise eshabına gadr olmamak için mikdar-ı muâcelât-ı sahihasının bu tarafa iş'ârına mübaderet kılınacaktır ve bir de muhacirîn iskân edilen mahallerde hâlî olan yerlere ahali-i kadîme taraflarından tasarruf olunmak istenildikde arazi me'murları cânibinden senedler verilmekte ve bu ise muhacirîn için arazice derkâr olan ihtiyacı tezyid etmekde bulunmuş olduğundan Rumeli kıt'asında mukaddemâ teşebbüs kılındığı üzre Anadolu taraflarında dahi iskânı hâsıl oluncaya kadar icab eden elviye ve eyâlâtda ahali-i kadîmeye o yolda senedler verilmesi bu kerre kararlaştırılmış olmağla ana göre icra-yı icabına i'tina olunacaktır.

Bend-i sâbıkda beyan olunduğu vechile eshabı mefkud olup hâlî kalan araziden senedli ve senedsiz şunun bunun zabt etmiş oldukları yerler cümleten meydana çıkarılarak ve muhacirîn nâmına senedâtı tanzim edilerek bu sırada mütehayyizân ve a'zâ-yı memleketden ve eshab-ı emlâk ve alâkadan ahaliyi tahrik ve iğraya cesaret edenler olur ise bâ-mazbata kürsi-i livaya beyan olunarak men' ve te'diblerine bakılacaktır.

Sinîn-i sâbıkada gelmiş olan muhacirînin haneleri inşa ve öküz ve tohumluk ve levazımât-ı zirâiyyeleri ve mahsul almalarına kadar yevmiyeleri i'ta kılınmış olup olmadığının tahkikâtı icra ile esbâb-ı iskânlarının noksan kalmayup mahsul almağa başlamış olan muhacirlerin dahi yevmiyeleri kat' edilmemiş ise kesilmek ve şayed ta'limat-ı mahsûsasında i'tası münderic olan levâzımdan ikmal ve i'ta olunamayanlar bulunmasıyla ziraat ve felâhat edemeyen muhacirîn var ise ihtiyâcât-ı sahihaları istikmal olunmak lâzım geleceği gibi anların dahi sekiz on ay zarfında mahsul almaları iktiza edeceğinden andan sonra yevmiyeleri kat' edilecektir.

İskân-ı muhacirîn maddesinde en ziyade gözedilecek şeypin biri dahi bunların tefrik komiteleri kazıyyesi olup çünkü Çerkesler zaten memleketlerinde kabile kabile te'ayyüşe alşmış olduklarından şimdi tefrika görmek ve ümeraları dahi efradının istifadesinden mahrum olmak istemeyüp bunların şu hey'etde iskânları ise idareten zabıtaca pek muzır olarak dürlü uygunsuzlukları vukû'a

geldiğinden yeniden iskânları icra kılınacak muhacirînin tefrik-i cemiyetleriyle köylere üçer beşer nihayet onar onbeşer haneye kadar taksim ile iskânlarına i'tina olunup bunların bir taraftan kendüleri işledilerek ve bir taraftan dahi meclis ma'rifetiyle keraste ve malzeme-i sâireleri bi't-tedarik ikişer yüz ellişer guruşa bir hane yaptırılarak hâl-i müsaferetden sür'at-i istihlâsına dikkat ve gayret olunacaktır.

Bu sûretle yeniden iskân kılınacak muhacirlerin zî kudret bulunanları var ise anlara ta'yinat verilmeyüp fakir olanlarının beher sene günde yarımşar okka nân-ı aziz ta'yinleri aynen veyahud rayic-i mahalliye göre bedelen me'murîn-i mahalliye ve her kazanın meclisi nezaretleriyle ve karyelerin imam ve muhtarları ma'rifetiyle her bir hane eshabının ellerine verilüp beylerine vuyahud zî nüfuz olanlarına topdan verimeyecektir ve üserâdan olanların hisseleri dahi kezalik delillerine verilmeyüp keendü yedlerine teslim olunacaktır.

Muhacirînin haneleri inşa ve iskânları icra olunduktan sonra me'murîn-i mahalliye ve meclis ma'rifetiyle iktiza eden öküz ve tohumluk ve levâzımât-ı zirâiyyeleri yoluyla ve ehven sûretle tedarik ve i'ta ile bir taraftan ziraat ve felâhate başlandırılarak bu sene gelüp iskân olunan muhacirîn nihayet sekiz on ay zarfında mahsûle destres olacakları cihetle ol müddetde yevmiye verilüp andan sonra ifa kılınmayacak ve bu karar muhacirlere i'lân ve tefhim olunacaktır.

Ahali tarafından muhacirîne öküz ve tohum i'tası ve hane inşası gibi ve sâir dürlü icra-yı muavenet olunmak şî'ar-ı cemil-i mihmannüvazi iktizasından ve ecr-i cezili mucib mevaddan olduğu misillü bâis-i mahzûziyet-i seniyye dahi olacağından şuraları her kese i'lân olunarak hüsn-i rıza ve ihtiyarlarıyla icra-yı iâneye sarf-ı himmet ve gayret edenlerin esâmisi ve iânelerinin cinsi ve mikdarı ceridelere derc ile işâ'a olunmak için bâ mezbata bu tarafa inha olunacaktır.

Muhacirînin mahall-i iskânlarına hüsn-i gayretlerinde uğrayacakları kazalar müdirleri cânibinden teshil-i imrarlarına sa'y ve gayret olunarak bunlara verilecek yevmiye ve masârif-i nakliye kemâ fi's-sâbık kaza meclisleri ma'rifetiyle tesviye olunup beyhude masârif vukû' bulmamasına dikkat kılınmak üzere me'mur-ı mumâ-ileyh cânibinden vesâyâ-yı lâzıme ve tenbihât-ı muktaziye icra kılınacaktır.

Kaza ve karyelerde iskân edilecek muhacirînin nüfus-ı zükûr ve inasları ve çocukları isim ve şöhretleriyle tahrir ve sebt-i defter olunup yevmiyeleri köylerde imam ve muhtarlar ma'rifetleriyle verdirilecek ise de beher ay âhirinde pusulaları meclise celb olunup alıp almadıkları da muhacirînden tahkik ile icabına bakılacak ve me'murîn-i mahalliye ve meclis vasıtalarıyla i'ta edilecek olur ise muhacirînin her gün re's-i kazaya gelip gitmeleri su'ûbeit mevcut olacağından haftada bir kerre mevcut defter ortaya konularak meclisce nüfus-ı zükûra yeden be-yed i'ta ve inas için zevc ve birader gibi müteallikâtına teslim olunarak vefiyât vukû' bulmuş ise günü gününe deftere işaret kılınacaktır.

Ahali tarafından iâne-i muhacirîn için haneler inşa olunur ise beheri kaç guraşa çıktığını ve masrafının ahali beyninde ne yolda tesviye kılındığını mutazammın meclis-i kaza tarafından tanzimi icab eden mazbatalar me'mur-ı mumâ-ileyh cânibinden tasdik olunacaktır ve her sancağa ne mikdar muhacir iskân olunur ise kürsi-i livada defterleri bulunmak iktiza edeceğinden her sancağın hâvi olduğu kaza ve karyelere ne kadar hane îvâ ve ne mikdar öküz ve tohum ve edevat alınıp kimlere i'ta kılınmış olduğunu mübeyyen mahalleri meclisleri ma'rifetleriyle müfredat defterleri tanzim olunup işbu defterler sahih olduğu halde me'mur-ı mumâ-ileyh tasdik ederek merkez-i livada hıfz olunacaktır. Ba'de kazalardan muhacirîne verilen ta'yinât defterleri re's-i sancağa gönderildikce işbu defterler ile tatbik kılınıp ve ziyadesi var ise kabul olunmayup vefiyat vukû' bulmuş ise tenzil edilecektir.

Şimdiye kadar muhacirlerin on beş nüfusuna bir hane i'ta olunarak öküz ve tohumluk ve levaazımât-ı zirâiyeleri ve felâhatin terekki-i husûlüne mâni' olmakda idüğü anlaşıldığından ba'dezin her beş nüfus bir hane i'tibar ve bedel-i muayyeni her iki haneye i'ta edilecektir.

Bedelât-ı levazımât-ı mezkûre evvelki gibi bunların ellerine verilmeyerek me'mur-ı mumâ-ileyh ve meclis-i kaza ma'rifetiyle eşya-yı muktaziye bi'l-mübaya'a müştereken isti'mal olunmak üzere iki haneye verilüp ve sûret-i isti'mali dahi mahallerince kendilerine tefhim olunup bir gûne telefât vukû' bulmamak için hükûmet tarafından müstemirren med-i anzâr-ı dikkat olunacak ve içlerinde öküzünü ve tohumluğunu kayıtsızlık ile telef edenler olur ise te'dib

kılınacağı dahi efrad-ı muhacirîne anladılacaktır ve o makûle hayvanâtın telefine sebe olanlar ziraate kendilerini mahrum etmiş olacaklarından bunlara yevmiye verilmesi caiz olmadığına binâen hükûmet ma'rifetiyle anlara ehvence baha ile bir hayvan alınıp bahası sandıktan ta'vîzen i'ta ve ba'de kendüsinden sene be-sene ellişer gurus azh ile istîfa olunacaktır.

Ulemâdan ve eshab-ı san'atdan ehl-i ziraat olmayan muhacirlerin beherine ta'limât-ı mahsûsası hükmüne tevfikeyn öküz ve tohum bedeli olarak yüzellişer gurus i'tası ve ulema-yı muhacirîne ba'zı cihet ve hizmet tevcihi ve eshab-ı sanâyi'den olanlarına san'atlarında muavenet kılınması mukarrer olduğundan buralarına dahi dikkat olunmasının me'murelere te'kidile beraber bu makûlelerden şehirlerde iskân olunacak olanların etfâli beşer onar erbâb-ı sanâyi' yanına verilüp ve kendilerine üstadları tarafından san'ata göre münasib miktar yevmiye verdirilüp fakat bozacakları san'atın revacı mütehammil değil ise meccanen hizmet ve tahsil-i sanayi'e gayret eylemeleri hususlarına dahi i'tina olunacaktır.

Muhacirînin ümerası esir ve kabilelerini tahte'l-kahr kullanmağa alışmış olduklarından ve şu haller ise ahvâl-i âdile-i saltanat-ı seniyye ve kavânin-i müessese-i Devlet-i Aliyye'nin mugayiri idüğinden hîn-i iskânda ümera ile köleleri ve oymak ve kabileleri mümkün mertebe ya'ni sadâ'ı dâ'î olmayacak sûrette başka başka mahallere iskân ve îvâ olunacaktır ve ümeranın kölelerini memleketlerinde genç ve ihtiyar demeyüp satmağı mu'tad etmiş olduklarından o makûleler için yetmiş sekiz tarihinde neşr olunan kararnâme vechile muamele olunmak lâzım geleceği gibi taht-ı rıkk ve esaretde kırk yaşına gelmiş olanların satılması asla caiz olamayacaktır ve üserâyâ darb ve işkence muamelesi etdirilmeyüp vukû'u takdirinde sahib ve faillerinin meclis-i memleketde muhakemeleri bi'l-icra te'dibât-ı kanuniyeleri icra olunacaktır ve bir kimse darb ve işkence ile esirinin bir uzvunu sakat ve muattal eylediği inde'l-muhakeme sabit olur ise kanunen göreveği mücazâtdan başka artık esirinde alâkası kalmayup ana hür nazarıyla bakılacağı tefhim kılınacaktır.

Şimdiye kadar muhacirlerden her esir familyası bir hane i'tibar olup arazi senedâtı velileri nâmına tanzim olunmuş ise de bundan böyle o makûle esir

familyaları için tefrik olunacak arazi senedâtı her hanenin numerosu üzerine tanzim ile hükûmet,i mahalliyede hıfz ve tevkif olunup ve esirlere muvakkat bir ilmühaber verilüp ilerüde müddetleri hulûlüyle fekk-i rıkk etdikce numerolarına göre her hane arazisinin isimleri doldurularak ayrı ayrı kendilerine i'tası ve hâl-i rıkkıyetlerinde sahibleri taraflarından bunların arazisine asla müdahale ve taarruz olunmayup ve ortakcılık istedikleri halde razı ve rıza-yı taarfeyn ile akd-i mukavele kılınarak anın üzerine icrasına teşebbüs etmeleri caiz olabilecektir.

Muhacirlerden bir kaç yetişmiş evlâdı olup da daire-i ziraat ve hırâseti tevsi' etmek isteyenler bulunur ve o makûlelere verilecek öküz ve tohum vefa etmeyerek kendileri istidâneye muhtac olur ise haklarında ez her cihet muavenet ve teshil-i maslahatlarına dikkat olunarak fahiş faizle akçe ikraz olunmak gibi zulm ve ta'addiye meydan verilmeyecektir.

Kabâil ve efrad-ı muhacirînin öküz ve tohumları vaktiyle verilmemesinden veya emr-i iskânlarına lâıyıkıyla dikkat olunmamasından veyahud yevmiyeleri vaktinde i'ta olunmayup da düşar-ı ızdırab edilmesinden nâşi öküz ve tohumlarını ekl ve telef eyledikleri görülür ise buna sebep veren me'murlar ile mecalis-i memleket hey'etine ve karyelerin imam ve muhtarlarına şu yüzden terettüb edecek zarar ve ziyan tazmin etdirilüp o makûle hayvanı telef olan muhacirlere i'tası lâzım gelecek yevmiyeler dahi işbu me'murlardan istîfa kılınacağı bilinmek ve ana göre şu hususda sarf-ı mesâ'i ve dikkat kılınmak üzere tebligat-ı lâzıme icra edilecektir

Me'mur-ı mumâ-ileyh bâlâda bend bend tafsil ve began olunan ahkâm ve tenbihâtı esas-ı hareket ve vazife-i zimmet bilerek gerek bu şeylerde ve gerek teferruâtında matlûb-ı ma'delet mashûb-ı âlîye ittikâ ile ibraz-ı âsâr-i rüyetmendî ve masârifetkârîye riayet ve mesalih-i muktaziyede vülât-ı izâm ve müfettişler hazerâtıyla muhabereye ve icabât-ı mevki'îye üzerine daha sâir ittihâzı lâzım gelen tedâbir olduğu halde anları dahi hüsn-i icraya sarf-ı makdaret edüp lüzumundan ziyade keşt ü gûzar akametle menafi-i zâtiye istihsal mütâla'asından mübâ'adet edecektir.

Hüve

Cânib-i cenâb-ı müsteşar-ı sadâret-i uzmâya

Atûfetlü efendim hazretleri

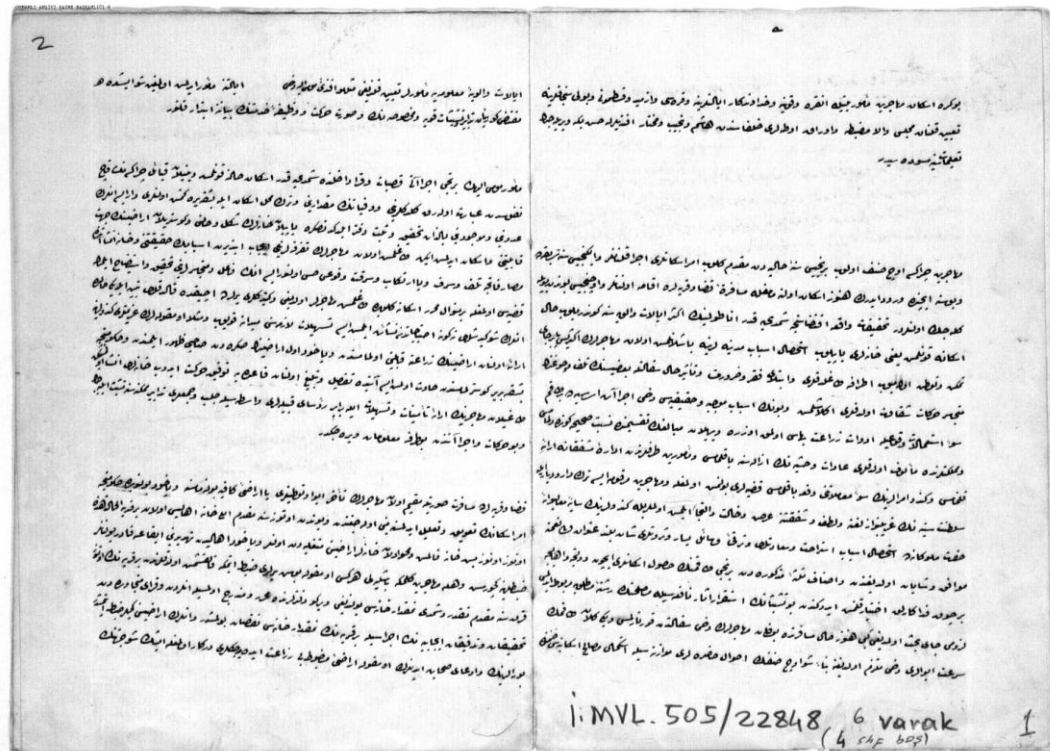
Yaver Efendi tarafından bi'l-vürûd leffen takdim kılınan muharrerât meallerinden ma'lûm-ı âlîleri buyurulacağı vechile Trabzon'a külliyyetlü muhacir gelmiş ve galiba bunların hiç birisinin tarafında kalmayacağı ve kendülerine muvafakat etmeyeceğini Rusyalı anladığından muharib olduğu takıma suhûlet getürmek içinmidir nedir bunları bir gün evvel oralardan def' etmeğe ibtidar eylediklerinden bir taraftan da külliyyetlü muhacir gelmekte bulunmuş olduklarından efendi-i mumâ-ileyhin oralardan ayrılamayacağı anlaşılmıştır ve Amasya mutasarrıflığı tarafından çend bendi şâmil varid olup leffen takdim olunan tahrirâtta dahi Anadolu cânibinde bulunan muhacirînin bir takımları hâl-i müsaferetde olduklarından sancak buradan ve mahallerinden me'murlar ta'yiniyle icra-yı iskânlarının lüzumu beyan kılınmıştır. Eğerçi muhacirînin hüsni-iskân ve îvâlarıyla hem kendilerinin sefaletten ve hem de hazine-i celîlenin masârifden kurtulması için Meclis-i Vâlâ'da intihab olunarak muktedirce dört beş zâtın ta'yin olunması ve bu yolda vukû' bulmuş olan masârif-i külliyyenin hal ve hakikatının zâhire ihracı ve hâlî olan yerlerin muhacirîn için ne vechile meydana çıkarılması iktiza edeceği ve müteferri'ât-ı sâiresi bi'l-mütalâ'a geçen sene bend bend mufasssalca bir kıt'a lâyiha tanzim ve takdim olunmuş ise de ba'zı fıkralarının müfettiş-i kiram hazerâtına havalesiyle ba'zı fıkralarının dahi mahalleri me'murlarına emr ve iş'ârı tensib buyurulmuşdu. Müfettişîn-i kiram hazerâtının bu işlere elleri değmediğinden bakılamadığı misillü mahalleri me'murları dahi mühimsenmediklerinden hiç birisi tamamiyle icra olunamadı ve Yaver Efendi ve Salih Bey de şiddet-i şitâdan nâşi vapurlar varamamak ve işlememek hasebiyle Trabzon ve Samsun taraflarında tecemmu' etmiş olan muhacirînin sevklerince olan işlerini bitirüb de iskân husûsuna bakmağa vakitleri olmadı. Şimdi de böyle külliyyetlü muhacir basdırdı şu hallere göre Yaver Efendi'nin sevk-i me'muriyetiyle Trabzon'da kalup Sinop ve Sivas taraflarına müstakilen Salih bey gidip Amasya ve Canik'de mukaddemce me'muriyet verilen Ziya Efendi kâfi

olmadığından o me'mur olup Ankara ve Konya eyaletlerine birer ve Hudavendigâr ve İzmir eyaletleriyle Kütahya ve Balıkesri sancaklarının cümlesine bir ve Kocaeli ve Kastamonu ve Bolu sancaklarına bir me'mur ki cem'an dört zâtın Meclis-i Vâlâ'da intihablarıyla ta'yin buyurulup icab-ı hâle ve atûfetlü Rıza Efendi hazretlerinin leffen takdim kılınan tahrirâtıyla Amasya mutasarrıfı müşârûn-ileyhin tahrirât-ı mezkûresinde beyan olunduğu vechile bu kerre kaleme alınıp matviyyen takdim olunan müsvedde vechile me'murîn-i mumâ-ileyhimanın yedlerine birer kıt'a da ta'limât verilüp bunlar heman mahall-i me'mureleri cânibine azimetle bir taraftan oralarda hâl-i müsaferetde bulunan muhacirîne verilecek ta'limâta tevfikân iskân edüp ve bundan sonra oralara gönderileceklerin dahi vardıkca icra-yı iskânlarıyla öküz ve tohumluk ve levazimât-ı ziraiyeleri kendüleri tarafından nezaret olunarak mahalleri me'murları ma'rifetleriyle verdirilüp bir taraftan ziraate başlandılop eskiden iskân olunanlardan mahsûl almakda olanlarının yevmiyeleri henüz kat' olunmamış olanları var ise derhal anları kat' etdirüp hem muhacirîn-i merkûmenin refah ve rahatlarının istihsâli ve hem de hazine-i celîlenin masârif-i zâideden vikayesi muvafık-ı hal olduğu ve bunlara biraz masârif olur ise de maslahatın uzamasında olan masârife kıyasen bir cüz'î bulunacağı ve mahall-i merkûme vülât-ı izâmıyla mutasarrıfın-i kirâm ve kâimmakamları taraflarına dahi ta'limnâme-i mezbûrede mûnderic olduğu vechile eskiden gelüp de iskân olunanların noksanları var ise ikmal olunması ve hâl-i müsaferetde olanların serîan ve âcilen icra-yı iskânlarıyla malzemelerinin verilmesi ve bundan böyle varacaklarında heman vardıkları anda bekledilmeyüp me'murîn-i mumâ-ileyhim ile bi'l-ittifak ahalisi az ve arazisi çok olan köylere bi't-taksim icra-yı iskânlarıyla bunların dahi öküz ve tohumluk ve levazimât-ı ziraiyelerinin müsaraaten bi'l-i'ta heman bir taraftan da ziraate başlandılop senesi içinde beher hal mahsul aldırılması ve bu bâbda kangî me'mur tarafından dikkat olunmayup da ta'limâtın hilâfî hareket vâki' olur ve bu vechile hazine-i celîleye masârif-i zâide veyahud muhacirîne rahatsızlık vukû'una sebebiyet verilir ise yalnız azilleriyle bırakılmayup verdikleri sebebiyetden hasıl olacak ziyan ve zararın kendülerine tazmin etdirileceği hususlarının ekîden emr ü iş'ârı ve madem ki böyle külliyetlü muhacir gelmiş ve gelmekte bulunmuşdur oralarda tecemmu'ı ve hâl-i sefaletde kalmaları caiz olmadığından bunlardan mümkün mertebesinin

vapurlar ile Rumeli'ye sevkıyla kusurlarının dahi yelken sefineleriyle ve sâir bulunabilen kayıklarla Samsun ve Sinop ve İnebolu iskelelerine sevk ve i'zâmları hususunun devletlü Trabzon valisi hazretleriyle mumâ-ileyh Yaver Efendi'ye emr ü izbâr buyurulması komisyonca tezekkür olunmuş olmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir fi 23 Şevval sene 280 ve fi 19 Mart sene 80

Bende

Vecihî

i.MVL.00505

[illegible][illegible][illegible]

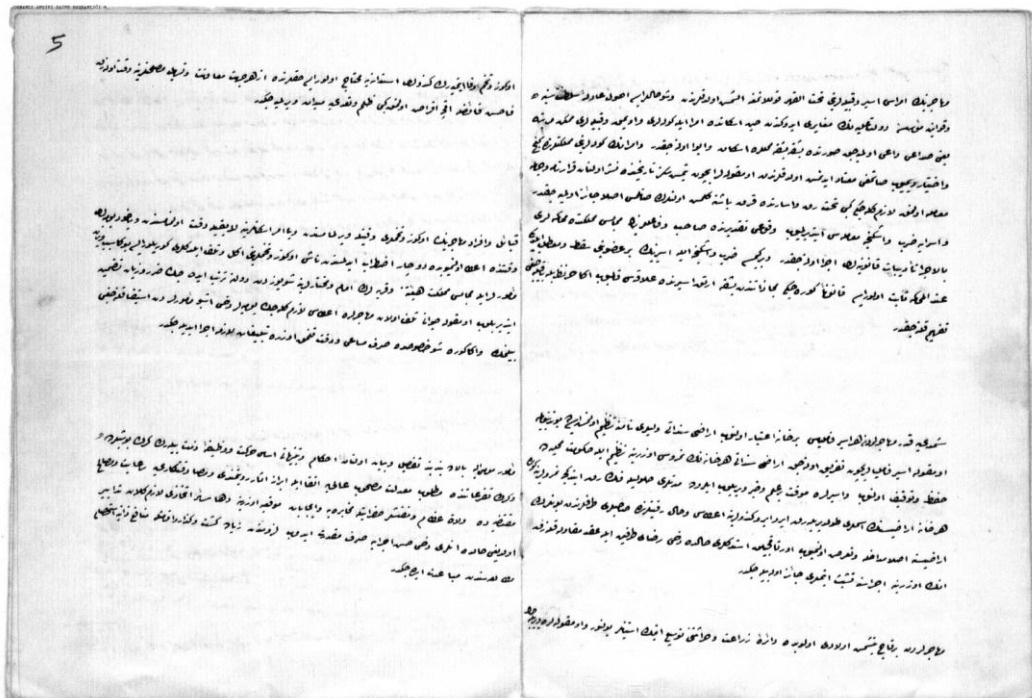
فقد امكن ان يبرهن ان هذا هو الحق في كل حال، حيث ان
 بديهيات منطقية كانت اساسية في كل علم، و
 بديهيات منطقية كانت اساسية في كل علم، و
 بديهيات منطقية كانت اساسية في كل علم، و

به لرحه اسكانه ابد مدت در جنة نوری نور و شادمانی و جود حضرت اسم و شهد بزم خیر و بیت در آفرین

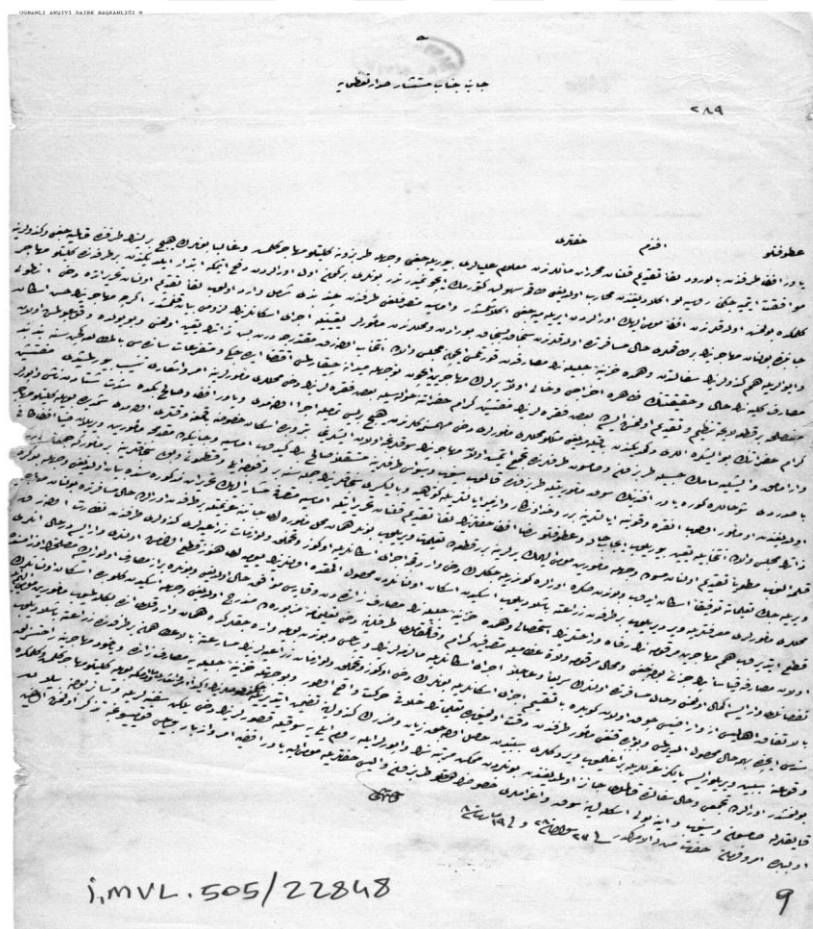
[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

الحمد لله الذي جعل في هذه الدنيا ما لا يحصى من النعمان، وما لا يدرى ما هي النعمان إلا الله العليم الغني. وما لا يحصى من النعمان، وما لا يدرى ما هي النعمان إلا الله العليم الغني. وما لا يحصى من النعمان، وما لا يدرى ما هي النعمان إلا الله العليم الغني.

سید بنده ملا علی محمد ادره به نفس برهان اعتبار از نه اکره و قلمه و لوازمه و زاعده
ادرسه اعلا اکره اسم به صورتی تحقیقه و اکره نقل برینا و صغر و تحقیق و اکره اکره

I.MVL.00505

I.MVL.00505

Belge 2:

Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Nezd-i sâmi-i sadâretpenâhîlerinde irade-i kayd-ı ta'rif olduğu vechile biraz müddetdir bî-vech-i şer'î mevzu' olmuş olan köle maddesinden dolayı ba'zen şikâyet ve müsted'âtımızın huzûr-ı adalet-mevfûr-ı cenâb-ı vekâletpenâhîlerine arz ve beyânına mecburiyet hasıl olmuştur. Şöyle ki, bu muhâcirîn kulları cümlelerin ma'lûmu olduğu üzre sinîn-i vefîreden berü din ve namusumuz ve ırz ve vatanımızın muhafazası uğrunda mal ve can telef ederek düşmanımızın karşısında göğüs gerüp durmuş ve içimizde peder ve karındaş ve sair havelşaba ve arkadaşlarından bir kaç nefer düşman elinde ya esir veya şehid olmadık ve hiç değil ise kerratla yaralanmadık bir familye kalmamış olduğu halde bilâhare kudret ve takat kalmayup terk-i vatana mecbur olunca İmâmü'l-müslimîn ve medâr-ı kıyâm-ı şer'î ve din olan padişahımız efendimiz hazretlerinin zîr-i cenâh-ı re'fet ve merhametlerine iltica ederek kâffe-i emvâl ve emlâk ve devab ve mevaşi ve sair esbâb-ı ta'ayyüşü terk ve feda ile yalnız kölelerimizle beraber memâlik-i mahrûsatü'l-mesâlik-i hazret-i şehinşâhîye nakl ve hicret olundu.

Bizim gibi za'f haliyle beraber celâ-yı vatana mecbur olan bir kavm-i felâketzedenin gurbet denizinde uğraya geldikleri enva'-ı mesâib ve beliyatdan başımıza gelmedik bir musibet ve kaza ve uğramadığımız bir dürlü belâ kalmayup merhamet ve inayet-i şehriyârî ve lûtf ve atıfet-i cenâb-ı cihandârî mededres ve çâresâzımız olmamış olaydı yalnız sahâif-i tevârihde nâmımızdan başka safha-i âlemde iz ve şânımız kalmaz idi. İşte şu hal-i pür-melâl ile kusur kalanlarımız sâye-i merhamet-vâye-i cenâb-ı mülûkânede bir dereceye kadar tedarik-i mâfâta çalışarak henüz yerleşmeğe ve esbâb-ı hayat ve ta'ayyüşü bir parçacık yoluna koymağa başlamış iken öteden berü bizim ve belki kadîmen ve hadîsen bilcümle vatandaş ve dindaşlarımızın hiç hal-i felâket-iştimâlimizle kâni' ve müteselli olmayan ve daima lâsemhullah zeval ve izmihlalimize çalışan a'da ve ahsâmımızın izah ve ifhama lüzum ve ihtiyac olmayan bir gayet-i maksûde zımnında letâifü'l- hiyele ile kurduğu bir dolab-ı fitne ve fesadın eseri ve akıbet ve encam mülâhazasından gafil bazı sebûk-mağzânın semere-i tahrik ve iğvası olarak birde bir kölemenler maddesi meydana çıktı. Bu köleler sûretde ahvâl-i âleme çenber geçinen ve hakikatde tevâif-i ümem-i âlemin bir kısmının ahvâline

filcümle vakıf ise diğerlerinden asla haberi olmayan ba'zı gûteh-bînânın zan ve kıyası sûret-i gayr-i meşrû'ada tahte'l-kahr isti'bâd olmuş olmayup bidayetini ta'yin müşkil olan bir zamandan berü karnen ba'de karnin eben an ceddin gerek irsen ve gerek seraven nelere intikal ittisal etmiş misillü bunların keyfiyet-i idare ve istihdamları hakkında nısf ve hakkaniyete muvafık olarak ötedenberü beynimizde bir kanun ve kaide dahi mevzû' olduğundan bunlar için bir gûne nazm ve teşekkiye vech-i şer'î olmayup bilakis bu maddeden dolayı bizim her dürlü feryad ve şikâyet hakkımız derkâr idüğü nezd-i ulûlebsârda bedîdârdır. Vatan-ı kadîmimizde bulunduğumuz zaman elde saban toprak ile uğraşup felâhat ve ziraat ve bizler silâh bedest düşman ile çalışub ehl ü ıyal ve vatânı hıfz ve himayet edegeldiğimiz cihetle ekserimizin emr-i felâhate bilfiil kadr ve ma'lûmâtı olmadığı gibi elde bir başka san'at ve ticaretimiz dahi olmadığından ve hanesinde işe yarar rical kalmamış ve emr ve idaresi yalnız kölelerin yetiştirdiği mahsûlâta münhasır kalmış bir takım erâmil ve eytam dahi mevcut olduğundan bu kölelerin elden çıkması bir çoğumuzun ma'âyîşet-i meşrû'a ve hayatını tehlikeye koyacağı ve bir de kölelerin hal-i sâbıkada kalmaları haklarında bir gûne te'addi olmayub nısf tahrirleri takdirinde bizler hem mal ve vatanımızdan mehur ve hem de mülk-i meşrû'umuz ve bakiyye-i medar-ı maişetimiz olan kölelerimizin fevâidinden dûr olmuş olacağımızdan şu halde kangî tarafın daha ziyade müstahdide ve mahdud olmuş olacağı nazar-ı im'an ve insaf ile cây-ı dikkat ve mütala'a bulunduğu erbâb-ı basîrin indinde vasıl-ı mertebe-i bedahetdir Düşmanlarımızın nice zulm ve i'tisâfından ve uğradığımız bunca mesâib ve beliyatdan bizi kurtarup yeniden ihya eden ve meşhud-ı bâsıra-i yâr ve ağyâr olduğu vechile hasr-ı ta'dad kabul etmez enva'-ı lûtf ve inâyet ve merhamet ve re'feti hakkımızda raygân olan saltanat-ı seniyye bakiyye-i mülk-i meşrû'umuz olan kölelerimizi elimizden almak ve bî-diriğ ve ibtizal buyurulduğu lûtfun mukabilinde ... meselince haşa ki cevri ve şetm etmek kat'an ve kâtıbeten hatır ve hayalimize gelmez bir ma'na olup bu bâbda velisinin ribka-i taatinden çıkmamak ve salâhiyet da'vası eden köle var ise ma'delet-i seniyye mes'eleyi hükm-i celil-i şer'î ihale ve irca' edeceğine ve bunun hilâfında bağı muhafaza eden, uğrunda mal ve hayat ve hânümânımızı feda edegelmiş olduğumuz kanun-ı adlet-makrûn-ı İlâhî haricinde bir muamele görmeyeceğimize ümid mürâfık ve kâfilimizdir ma'haza bu köleler meselesini burada kurcalayup duranlar bilumum muhacirîn

yedinde bulunan kölelerin ne vekil-i umumileri ve ne de oldukları mahallerde işlerinin başlarında çabalamakda olan sair kölelerin bundan haberleri olmayup ancak bunlardan çend nefer eşhas muzırta ellerine geçen bir kaç gurus akçeyi sarf ile buraya tecemmü' ederek her tarafa fesadengiz kâğıdlar yazmakda olduklarından ve şimdi ise tamam felâhat ve ziraat mevsimi olduğundan bu hal ile işe bir netice verilmez ve bunlardan terbiyeye müstehak olan bir kaç te'dib ile diğerleri yerlerine iade olunmazlar ise hubabet yerine saçdıkları tohum-ı fesad bu sene ekser muhacirleri mahsûlât-ı arzıyyeden mahrum bırakarak bu yüzden hazine-i celileye terettüb edecek mazarratdan ma'da hür ve gayr-i hür her ikisinin dahi emr ü idaresi düşvar olacağı derkârdır. İşte icmal-i hakikat-i hal bu minval üzere olup icra-yı icabı ve iktizası hallâl-i müşkilât-ı umûr olan re'y ve irade-i isabet-âde-i cenâb-ı vekâletpenâhîlerine menut bulunmuş olmağla ol bâbda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir fî 3 Rebîülevvel sene 89 ve fî 29 Nisan sene 88 (11 Mayıs 1872)

Belge 3:

Yekun	Kadın	Erkek	Göç Tarihi	Sanat ve Ticaret	Hane No	İkamet Mahalli	Muhacirin İsmi	Memleketi
5	3	2	1308	Serraçlık ve ziraat	1	Hayriye Köyü	Çiko Hasan bin Mustafa	İstolçe
6	3	3	1309	Rençberlik	2	Hayriye Köyü	Deruz Ahmet bin Osman	İstolçe
6	2	4	1305	Rençberlik	3	Karamürsel	Duman Hasan bin Derviş	İstolçe
6	3	3	1309	Manifaturacı	4	Karamürsel	Beşaroviç Hasan bin Süleyman	İstolçe
9	2	7	1308	Rençberlik	5	Karamürsel	Duman Mehmet bin Derviş	İstolçe
5	2	3	1309	Kunduracı	6	Karamürsel	Kadir Begoviç Abdullah bin Ömer	İstolçe
3	0	3	1303	Ziraat	7	Karamürsel	Babalık İbrahim bin Hüseyin	İstolçe
5	2	3	1309	Rençberlik	8	Karamürsel	Başıç Mustafa bin Hamid	İstolçe
5	2	3	1308	Rençberlik	9	Hayriye Köyü	Deruz Hasan bin Hacı Mustafa	İstolçe
4	2	2	1308	Rençberlik	10	Bosnalı Feyzinin Çiftliğinde	Burak Osman bin Ahmet	İstolçe
3	1	2	1308	Rençberlik	11	Kasım Ağa Çiftliğinde	Çeraniç Halil bin Salih	İstolçe
8	4	4	1308	Esnaf Ticaret	12	Karamürsel	Gariççeli Abdullah bin Ahmet	İstolçe
3	1	2	1309	Zabıta	13	Karamürsel	Havdiç Abdullah bin Ahmet	İstolçe
6	2	4	1309	Rençberlik	14	Yalakderesi	Tusoviç Ahmet bin İsmail	İstolçe
4	1	3	1309	Rençberlik	15	Yalakderesi	Hacı Mahoviç Kadir bin Rüstem	İstolçe
3	1	2	1309	Rençberlik	16	Yalakderesi	Duran Başış Süleyman bin Hasan	İstolçe
6	2	4	1309	Rençberlik	17	Yalakderesi	Biyediç Mahmud bin Abd	İstolçe
3	2	1	1296	Rençberlik	18	Karapınar Köyü	Galişic Ahmed bin Mustafa	İstolçe
2	1	1	1296	Hancılık ve Ticaret	19	Karamürsel	Urlyaygık Şakir bin Salih	İstolçe

7	5	2	1308	Rençberlik	20	Kalfa Çitliğindedir	Burak Hasan bin Burak Ali	Lubin
6	3	3	1308	Rençberlik	21	Kalfa Çitliği müsteciri	Burak Hamza bin Ali	Lubin
5	3	2	1308	Rençberlik	22	Hayriye Köyünde	Hoşkaviç İbrahim bin Ömer	Lubin
8	4	4	1301	Rençberlik	23	Oluklu Köyü	Varub Ahmet bin Mustafa	Lubin
14	9	5	1308	Rençberlik	24	Hayriye Köyü	Çenan Mehmet bin Zülfikar Bayraktar	Lubin
7	1	6	1309	Rençberlik	25	Hayriye Köyü	Çenan Mustafa bin İbrahim	Lubin
6	2	4	1309	Ziraat	26	Karamürsel	Alişkoviç Mahmut bin Abdullah	Lubin
2	1	1	1305	Bakkallık	27	Karamürsel	? Halil bin Ahmet	Trebin
7	3	4	1307	Dülgerlik	28	Karamürsel	Racaşık Hüseyin bin Hasan	Trebin
5	3	2	1309	Zabtiye	29	Karamürsel	Hacı İsmailoviç Ahmed bin Ömer	Trebin
5	1	4	1306	Rençberlik	30	Karamürsel	Ramazan ve biraderi Cemal bin Sait	Trebin
5	3	2	1295	Rençberlik	31	Bosnalı Hacı ? nın Çiftliğinde	Salkoviç Sadık bin Süleyman	Trebin
10	4	6	1309	Ziraat	32	Mahmut Bey Çiftliği	Dizdaroviç Mahmut bin İbrahim	Trebin
5	1	4	1309	Ziraat	33	Bu dahi	Dizdaroviç? bin Hamza	Trebin
7	3	4	1309	Ziraat	34	Oluklu köyü	Arslan Abgiç İbrahim bin Ali	Trebin
2	1	1	1308	Berberlik	35	Karamürsel	Durukovik Ali bin Ali	Trebin
3	2	1	1311	Rençberlik	36	Hayriye köyünde misafir olarak	Hacı Mahviç Ali bin Arslan	Trebin
5	2	3	1304	Rençberlik	37	Hayriye köyünde	? Ali bin Mahmet	Trebin
Yekün 201	Yekün 87	Yekün 114						Trebin

5	1	4	1309	Rençberlik	38	Mahmut Bey Çiftliği	Dizdaroviç Ahmedoğlu ve Yusuf ve Salih ve İsmail	Trebin
9	4	5	1310	Ziraat	39	Karapınar Köyü	Arslanagiç Hüseyin bin Mustafa	Trebin
3	1	2	1310	Ziraat	40	Oluklu Köyü	Dizdaroviç Ahmet bin Derviş	Trebin
4	2	2	1310	Rençberlik	41	Kaytaz Deresi	Yelkoviç Süleyman bin Bekir	Trebin
4	2	2	1306	Rençberlik	50	Karapınar Köyü	? Mahmud bin Ahmet	Trebin
3	2	1	1298	Ziraat	51	Karamürsel	Kapudanoviç Beşir bin Murat	Trebin
7	4	3	1309	Ziraat	52	Dere Köyü	Biyediç Haydar bin Feyzi	Trebin
6	4	2	1309	Ziraat	53	Dere Köyü	Biyediç Hasan bin Osman	Trebin
6	4	2	1309	Ziraat	54	Dere Köyü	? Hüseyin bin ?	Gaçka
4	1	3	1309	Ziraat	55	Yalak Deresi	Duranbaşıç Şakir bin Mehmet	İstolçe
7	5	2	1309	Rençberlik	56	Yalak Deresi	Duranbaşıç İsmail bin Mehmet	İstolçe
7	5	2	1302	Ziraat	57	Karamürsel	Keviç Salih bin Mustafa	Mostar
4	2	2	1302	Ziraat	58	Karamürsel	Fevik Rıdvan bin Mustafa	Mostar
7	3	4	1296	Ziraat	59	Karamürsel	Muyoviç Süleyman Bayraktar bin Ali	Mostar
5	3	2	1307	Eskicilik	60	Karamürsel	Hafalu Halil bin Muharrem	Mostar
11	4	7	1296	Rençberlik	61	Karamürsel	Tranoviç Halil bin Mehmet	Mostar
5	2	3	1296	Zabtiye	62	Karamürsel	Tranoviç Ali Çavuş bin Halil	Mostar
4	1	3	1296	Aşçılık	63	Karamürsel	Zunoviç İbrahim bin Ömer	Mostar
7	1	6	1296	Rençberlik	64	Karamürsel	Mamiç Mahmud Ağa bin Abdullah	Mostar
5	1	4	1302	Terzilik	65	Karamürsel	Keviç Mustafa bin Rıdvan	Mostar
7	4	3	1296	Rençberlik	66	Karamürsel	Çaşırna Derviş bin Salih	Mostar
2	1	1	1298	Kahvecilik	67	Karamürsel	Poşu Yusuf bin Mustafa	Mostar
8	4	4	1309	Rençberlik	68	Karamürsel	? Mustafa bin Salih	Mostar

5	3	2	1301	Ziraat	69	Oluklu Köyü	Şabanoviç Ali bin Mustafa	Mostar Blagay
5	2	3	1299	Rençberlik	70	Karamürsel	Megiç Ömer bin Mustafa	Mostar Blagay
3	2	1	1308	?	71	Karamürsel	? Ömer bin Mustafa	Mostar
5	3	2	1305	Kahvecilik	72	Karamürsel	? Salih bin Ömer	Mostar
2	-	2	1301	Rençberlik	73	Karamürsel	? Ahmet bin Mustafa	Mostar
5	2	3	1302	Rençberlik	74	Karamürsel	? İbrahim bin Salih	Liyubuška
2	1	1	1302	Ziraat	75	Karamürsel	Hacik Mehmet bin Osman	Liyubuška
3	2	1	1300	Rençberlik	76	Karamürsel	Dizvarviç Mehmet bin Salih	Liyubuška
5	2	3	1299	Ziraat	77	Karamürsel	Dizvarviç Ahmet Ağa bin Ömer	Liyubuška

7	1	6	1296	Rençberlik	78		Zeiço Mehmet bin Süleyman	Trebin
5	1	4	1307	Ziraat	79	Kaytaz Deresi	Zeiço Tahir bin Süleyman	Trebin
2	-	2	1310	?	80	Kaytaz Deresi	Yerkoviç Bekir bin Derviş	Trebin
6	2	4	1311	Ziraat	81	İhsaniye Köyünde Misafir olarak	? Abdullah bin Salih	Trebin
5	2	3	1305	Rençberlik	82	Kaytaz Deresi	? Haşim bin Mehmet	Trebin
190+201 = 291	79+87= 166	111+114= 225						
6	2	4	1309	Ziraat ve Ticaret	83	Dere Köyü	Bektaşoviç Osman Bey bin Derviş Bey	Koniçe
6	3	3	1309	Ziraat ve saire	84	Dere Köyü	Bektaşoviç İbrahim Bey bin Mustafa Bey	Koniçe
4	1	3	1309	Ziraat Rençberlik	85	Dere Köyü	Luboviç Mehmet Ali Bey bin Osman Bey	Koniçe
3	1	2	1308	Ziraat	86	Dere Köyü	Ağış Mustafa Çavuş bin Osman	Koniçe
3	2	1	1308	Ziraat	87	Dere Köyü	Ağış İskender bin Zayım	Koniçe
2	1	1	1309	Ehli Sanat	88	Dere Köyü	Ağış Emin bin Ferhat	Koniçe

5	2	3	1308	Rençberlik ve saire	89	Dere Köyü	Gaço Ahmet bin Hüseyin ve Mehmet bin Hüseyin	Koniçe
6	3	3	1308	Rençberlik	90	Dere Köyü	Gaço Mustafa bin Hasan ve biraderi Osman	Koniçe
4	3	1	1308	Ziraat	91	Karamürsel Sarıkum	Humare Mustafa bin Salih	Koniçe
4	2	2	1308	Ziraat ve Berberlik	92	Karamürsel Sarıkum	Hacı Alik ? bin Mehmet	Koniçe
3	2	1	1298	Ziraat	93	Karamürsel Sarıkum	Hurusniç Ali bin Mehmet	Koniçe
3	2	1	1298	Ziraat	94	Karamürsel Sarıkum	Zanga Mümin bin Fazlı	Koniçe
2	1	1	1298	Ziraat	95	Karamürsel Sarıkum	Şahinoviç Mehmet bin İbrahim	Koniçe
4	3	1	1300	Rençberlik	96	Hayriye Köyü	Kaşıç Osman bin Ahmet Sipahi	Koniçe
6	3	3	1300	Rençberlik	97	Hayriye Köyü	Gosto Osman Ağa bin İbrahim Sipahi	Koniçe
5	2	3	1300	Ziraat	98	Oluklu Köyü	Baboviç Hasan ve Muharrem ve Salih	Trebin
4	1	3	1299	Rençberlik	99	Hayriye Köyü	? İbrahim bin Hacı Salih Bey	-----
4	2	2	1302	Terzilik	100	Karamürsel	Cino Abdullah bin Hacı Salih	Bosna Saray
6	3	3	1308	Sarraçlık	101	Karamürsel	? Muhvarrem bin Salih	Bosna Saray
3	1	2	1311	Müderislik	102	Karamürsel	? İbrahim Efendi bin Mehmet	Bosna Saray
5	3	2	1299	Saatçi ve Berberlik	103	Karamürsel	? Ahmet bin Berber Mustafa	Bosna Saray
4	2	2	1307	Rençberlik	104	Karamürsel	Grabiç Hüseyin bin İbrahim	-----
6	3	3	1300	Ehl-i Sanat	105	Karamürsel	? Hacı Süleyman Efendi bin Abdullah	Bosna Saray
5	3	2	1305	Rençberlik	106	Karapınar Köyü	Vraço Yaşu bin Mehmet	Visoka
6	1	5	1309	Rençberlik	107	Karapınar Köyü	Vraço Ramazan bin Mehmet	Visoka

7	3	4	1298	Rençberlik	108	Hayriye Köyü	Çavuşoğlu Mehmet Efendi bin Said	Rogatica
6	1	4	1300	Rençberlik	109	Bosnalı Hacı Hafız? Bey Çiftliği	Aleskoviç İbrahim bin Derviş	Visoka
7	5	2	1300	Terzilik	110	Karamürsel	Osman bin Salih	Travnik
3	1	2	1296	?	111	Karamürsel	Hajba Muharrem bin İbrahim	Travnik
7	2	5	1307	Rençberlik	112	Karapınar Köyü	Kasapoviç Mehmet Bey bin Ömer Bey	Travnik
2	1	1	1307	Ziraat	113	Karapınar Köyü	Kasaboviç Mustafa bin Muharrem	Travnik
5	3	2	1310	Rençberlik	114	Karapınar Köyü	Garkoyiç Molla Başu bin Salih	Travnik
8	3	5	1309	Rençberlik	115	Karapınar Köyü	Begiç Salih ? bin Ali	Travnik
4	2	2	1305	Esnaf	116	Karamürsel	Osman Çavuşoviç Bekir bin Mehmet	Travnik
5	4	1	1298	Rençberlik	117	Karamürsel Sarıkum Mahallesi	İmamoviç Hasan bin Hacı Ömer	Travnik
2	1	1	1301	Berberlik	118	Karapınar Köyü	Softiç Mustafa bin Muharrem	Travnik
4	2	2	1296	Ticaret	119	Karamürsel	Rabihiç İdris bin Hacı Ali	Travnik
7	3	4	1300	Rençberlik	120	Karapınar Köyü	Bavro İbrahim bin Hasan	Travnik
4	3	1	1308	Rençberlik	121	Karapınar Köyü	Kasaboviç Siat bin Şakir	Travnik
7	3	4	1301	Rençberlik	122	Karapınar Köyü	Zaimoviç Süleyman bin Zaim	Travnik
6	3	3	1305	Rençberlik	123	Karapınar Köyü	Bavro Yunus bin İbrahim	Travnik
8	3	5	1301	Rençberlik	124	Karapınar köyü	Bavro Hasan bin Halil	Travnik
4	2	2	1301	Rençberlik	125	Karapınar Köyü	Pilaviç Osman bin Osman ve Feyzi bin Ali	Travnik
4	1	4	1308	Tellak	126	Karamürsel	Rebihiç Ruhi bin Hasan	Travnik
6	2	4	1301	Ziraat	127	Karapınar Köyü	Bavro Osman bin Hasan	Travnik
2	1	1	1297	Ehl-i Sanat	128	Karamürsel	Ramiç Salih bin Abdullah	Ehlune (Livni)

7	4	3	1295	Kunduracılık ve Ziraat	129	Karamürsel	Çico Ahmet ve İbrahim bin Mustafa	Ehlune
5	2	3	1296	Rençberlik	130	Karamürsel	? Salih bin Osman	Ehlune
2	1	1	1296	Rençberlik	131	Karamürsel	Çalık Mehmet bin Salih	Ehlune
9	1	8	1296	Esnaf Tüccar	132	Karamürsel Sarıcum	Sipahivoiç Paşu Emin bin Zülfikar	Ehlune
4	2	2	1305	Esnaf	133	Karamürsel	Osman Çavuşoğlu Bekir bin Mehmet	Ehlune
7	2	5	1296	Rençber	134	Karamürsel	Ramiç Mustafa Çavuş bin Ramazan	Ehlune
4	2	2	1304	Rençberlik	135	Karapınar Köyü	? Ömer bin Mahmut	Travnik
4	2	2	1298	Ziraat	136	Karapınar Köyü	Sipahiç İbrahim Efendi bin Zülfikar	Ehlune
3	1	2	1296	Esnaf	137	Karamürsel	Rosiç Mustafa bin Mehmet	Ehlune
3	1	2	1297	Ziraat	138	Karapınar Köyü	Karabegoviç Nazif bin Derviş	Ehlune
5	3	2	1300	Ziraat	139	Karamürsel	Dizdaroviç Salih bin Mustafa	Ehlune
5	4	1	1300	Rençberlik	140	Karapınar Köyü	Nuhbegoviç Hasan bin Yusuf	Ehlune
4	2	3	1297	Ziraat	141	Karamürsel	Çalu Derviş Ağa bin Hacı Hasan	Banaluka
4	1	3	1302	Terzilik	142	Karamürsel	? Hacı Adem bin Hasan	Banaluka
3	2	1	1304	Ziraat	143	Karamürsel	? Rüstem bin Derviş	Biyelina
2	1	1	1302	Ziraat	144	Karamürsel	Saliş Mehmet bin Abdullah	Bosna Kozarası
7	4	3	1309	Ziraat	145	Karamürsel	Efendiç Emin bin Osman	Tuzla Sancağı Breçk
6	4	2	1298	Doğramacılık	146	Karamürsel	Şahinoviç Mehmet Ali bin Mehmet Çavuş	Banaluka
3	2	1	1308	Demircilik	147	Hayriye Köyü	Sokoloviç Salih bin Ali	Banaluka Kozarası
3	2	1	1298	Esnaf	148	Karamürsel	Agiç Hacı Osman bin Şakir	Banaluka
5	1	4	1304	Ziraat	149	Karamürsel	Tuzlak Salih bin Mustafa	Tuzla Kasabası
3	1	2	1302	Berberlik	150	Karamürsel	Derviş Mehmetzade Zülfikar	İzvornik
4	1	3	1302	Dülgerlik	151	Karamürsel	Derviş Mehmetzade ?	İzvornik

5	2	3	1302	Mektep Muallimi	152	Karamürsel	Derviş Mehmetzade Hüseyin Efendi	İzvornik
3	2	1	1307	Rençberlik	153	Karamürsel	Rosiç Hüseyin bin Mehmet	Banaluka
3	2	1	1296	Esnaflık	154	Karamürsel	? Zekeriya bin Hacı Hasan	Banaluka
3	1	2	1308	Ziraat	155	Karamürsel	? Abdullah bin Molla Mustafa	Mostar
5	3	2	1299	Esnaflık	156	Karamürsel Sarıkum	Mehmet Başık Ali bin Mustafa	Mostar
7	2	5	1298	Rençberlik	157	Ayazma	Barakoviç ? ve biraderi	Hersek Bleke
5	2	3	1307	Rençberlik	158		Bekiroviç ? bin Hüseyin	Bihke
5	1	4	1307	Rençberlik	159	Büyük Ayazma	Beşiroviç ? İbrahim	Bihke
4	2	2	1307	Rençberlik	160		Hasan bin İbrahim	Bihke
197	87	109						

BOA.Y.PRK.UM. 32-112.

Belge 4 :

Hane Numarası	Nüfus Adedi	Hicret Tarihi	Ticaret ve Sanatı	İkamet mahalli	Muhacirlerin İsimleri	Asıl vatanları
1	3	1303	Rençberlik	Karamürsel kasabasında	Bağboiç İbrahim bin Hasan	İstolçe
2	4	1308	Rençberlik	Bosnavi Feyzi Bey Çiftliği	Yörük Osman bin Ahmet	Bu dahi
3	3	1308	Rençberlik	Kasım Ağa Çiftliği	Çazabih Halil bin Salih	İstolçe
4	6	1309	Rençberlik	Yalakdere'de	Hacı Mahviç Kadr bin Resim	İstolçe
5	7	1308	Rençberlik	Kalfa Çiftliği	Bürek Hasan bin Bozen Ali	Lubin
6	6	1308	Rençberlik	Kalfa Çiftliği Kiracısı	Bürek Hamze bin Ali	Lubin
7	2	1305	Rençberlik	Karamürsel Kasabası	Hamzavic Halil bin Ahmet	Trebin
8	2	1308	Berberlik	Karamürsel Kasabası	Durukovic Ali bin Ali	Trebin
9	3	1311	Rençberlik	Hayriye köyünde misafir	Hacı Mahvic bin Arslan Ali	Trebin
10	2	1298	Kahvecilik	Karamürsel Kasabası	Poşu Yusuf bin Mustafa	Mostarlı
11	3	1308		Karamürsel Kasabası	--- Ömer bin Mustafa	Mostarlı
12	2	1301	Rençberlik	Karamürsel Kasabası	Arpacık Ahmet bin Mustafa	Mostarlı
13	3	1300	Rençberlik	Karamürsel Kasabası	Dizdaroviç Mehmet bin Salih	Liyubuška
14	3	1298	Ziraat ve berberlik	Karamürsel Kasabası	--- Mümin bin Feyzi	Koniçe
15	4	1300	Rençberlik	Hayriye Köyünde	Kaptic Osman bin Sipahi Ahmet	Koniçe
16	6	1311	Ziraat	İhsaniye Köyünde	--- Ağa bin Salih	Trebin kasabası
17	5	1305	Rençberlik	Karapınar Köyünde	Varup Yaşu bin Mehmet	
18	6	1300	Rençberlik	Hacı Mustafa Bey Çiftliğinde	Galkıç İbrahim bin Derviş	
19	4	1305	Esnaf	Karamürsel Kasabası	Osman Çavuşevic Bekir bin Mehmet	Travnik
20	4	1301	Rençberlik	Karapınar Köyü	Pilaviç Osman ve Feyzi bin Ali	Travnik

21	4	1308	Dellal	Karamürsel Kasabası	Ruhi bin Hasan	Travnik
22	2	1302	Ziraat	Karamürsel Kasabası	Saliş Mehmet bin Abdullah	Bosna Kozaraç
23	7	1309	Ziraat	Karamürsel Kasabası	Efendiç Emin bin Osman	Breçkalı
24	4	1302	Dülgerlik	Karamürsel Kasabası	Derviş Mehmetzade Zeraf	İzvornik
25	4		Rençberlik	Karamürsel Kasabası	Hoşabı Yusuf bin Abdullah	Mostardan
26	3	1304	Terzilik	Karamürsel Kasabası	Kuliç Rüstem bin Derviş	Biyelinadan
27	4	1302	Terzilik	Karamürsel Kasabası	Varca Hacı Adem bin Hasan	Banalukadan

	5	1309	Rençber	Karamürsel Kasabası	Abdullahoğlu Mahmud	Trebin
	3	1311	Hoca	Karamürsel Kasabası	Mehmetoğlu İbrahim	Travnik
	5	1307	Rençber	Karamürsel Kasabası	Hasanoğlu Halid	Liyubuška
	5	1307	Sarraç	Karamürsel Kasabası	Salihoğlu Muharrem	Saraydan
	2	1305	Rençber	Karamürsel Kasabası	Sadioğlu Ali	İzvornikli
	4	1303	Rençber	Karamürsel Kasabası	Hasanoğlu Derviş	Stolçe
	4	1308	Rençber	Karamürsel Kasabası	Hamidoğlu Mustafa	Stolçe
	3	1302	Rençber	Karamürsel Kasabası	Salihoğlu Halil	Stolçe
	3	1302	Hoca	Karamürsel Kasabası	Dervişoğlu Zülfikar	İzvornik
	4	1301	Hoca	Karamürsel Kasabası	Süleyman bin Abdullah	saray

EK: 6

(İzmit Sancağı Taksimat-ı Mülkiye-i İstatistikî 1332)

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
1-	Veli Hoca Mahallesi		417	95	
2-	Tepecik M.		301	64	
3-	Abdüsselam M.		130	30	
4-	Hacı Hürrem M.		439	69	
5-	Akça Mescit M.		444	89	
6-	Hamza Fakih M.		108	30	
7-	Cami-i Şerif M.		242	13	
8-	Tulkuk M.		70	16	
9-	Turgut M.		92	19	
10-	Karaburç M.		181	35	
11-	Debbağhane M.		28	4	
12-	Bağçeşme M.		266	59	
13-	Ahmetçik M.		284	50	
14-	Hacı Hasan M.		761	124	
15-	Çarşı-yı Müslim M.		142	27	
16-	Ömer Ağa M.		686	124	
17-	Karabaş M.		915	13	
18-	Cedid M.		222	41	
19-	Muhacir Cedid M.		179	66	
20-	Çukurbağ M.		650	144	
21-	Hacı Hızır M.		739	118	
22-	Talat Bey M.		387	89	
23-	Mazhar Bey M.		153	37	
24-	Musevi M.		306	34	
25-	Rum M.		1198	178	
26-	Yabancılar M.		250	-	
27-	Tepe Köyü	Deretepe	71	1	
28-	Sekbanlı		92	18	
29-	Çayır	Çayırköy	151	31	
30-	Sepetçi		231	39	
31-	Hacıoğlu		69	12	
32-	Kabaoğlu		120	21	
33-	Asmacı	Kabaoğlu	26	7	
34-	Sarıcalar		79	13	
35-	Toylar		29	5	
36-	Ahi	Arızlı	154	27	
37-	Kulfallı		288	53	
38-	Hatip		101	20	
39-	Akpınar		98	16	
40-	Arızlı		116	20	
41-	Çobanoğlu	Gökçeviran	46	6	
42-	Sadıklar		153	26	
43-	Çeribaşılar		48	9	
44-	Üç gaziler		41	5	
45-	Topallar		50	8	
46-	Çınarlı		123	25	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
47-	Akçakise	Geredeli	68	10	
48-	Kepekli		123	21	
49-	Doğancılar		127	25	
50-	Yağcılar		82	14	
51-	Pamuklar		55	7	
52-	Osmanlı		60	8	
53-	Davulcular	Tahtalı	92	16	
54-	Hoca		71	12	
55-	Turgut		127	13	
56-	Keklikler		73	14	
57-	Göllü Tahtalı		27	6	
58-	Turaç		47	7	
59-	Aşağı Sofular		57	13	
60-	Yukarı Sofular		48	10	
61-	Balkancılar		68	12	
62-	Umurlar		87	18	
63-	Koçoğlu		41	6	
64-	Şapşallar	Kaynarca	151	30	
65-	Kaynarca		72	9	
66-	Çulcılar		67	11	
67-	Hakaniye		193	39	
68-	Böğürgen	Böğürgen	60	10	
69-	Seferler		88	15	
70-	Şehbazlar		17	3	
71-	Nebi Hoca	Nebi Hoca	126	22	
72-	Kalemci		17	3	
73-	Gökçeler		75	10	
74-	Çubuklu Osmaniye		154	23	
75-	Çubuklu Bala		109	19	
76-	Mihaliç		1390	442	Rum köyüdür
77-	Dağ		-	60	
78-	Karatepe		952	170	
79-	Köseköy		123	34	
80-	Kullar		250	61	
	İzmit Merkez Kazâsına Merbut				
	Kurâ Yekûnu		7183	1547	

DERBENT NAHİYESİ

1-	Maşukiye	684	160
2-	Hikmetiye-Abazaköy	336	65
3-	Şirinsulhiye	280	67
4-	Balaban-Edhem Paşa Çiftliği	206	16
5-	Nusretiye-Tatarköy	180	37
6-	Sünbûle Mahmudiye	404	20
7-	Rahmiye-Karaçalı	133	30
8-	Çepni	1054	210
9-	Arslanbey	624	580
10-	İfrazkiye-Şukraniye	114	22
11-	Ramiye-Tepetarla	298	70
12-	Şefkatiye	312	46

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
13-	Eşme Müslim		431	83	
14-	Eşme Gayrimüslim		719	130	
15-	Uzuntarla	Derbend Nahiyesi	651	118	
16-	Acısu		195	50	
17-	Selimiye-İbrikdere		263	52	
18-	Kirazoğlu Çiftliği		22	5	
19-	Emin Bayraktar		302	50	
20-	Ketenciler		653	135	
21-	Hacı İbrahim Çiftliği-Hasan Paşa		124	19	
22-	Musa Kethüda		94	22	
23-	Tepe	Zeytinburnu	60	12	
24-	Hasancıklar		74	31	
25-	Monlaoğlu		43	11	
26-	Çivcioğlu		60	12	
27-	Dombaycıoğlu		37	6	
28-	Kabakçıoğlu	Gedikli	43	8	
29-	Boduroğlu		35	8	
30-	Elmacıoğlu		25	7	
31-	Mancarcıoğlu		60	8	
32-	Buberoğlu		48	12	
33-	Gedikli		24	5	
34-	Turnaoğlu Çiftliği		5	2	
35-	Hacı Mahmut Çiftliği-Eseler		132	27	
36-	Durhasan	Durhasan	87	39	
37-	Solaklar		261	39	
38-	Uzunbey Çiftliği		195	38	
39-	Kozluca	Emirhan	89	15	
40-	Hasanoğlu		98	18	
41-	Recepoğlu		99	19	
42-	Sofuoğlu		40	9	
43-	Kuloğlu Çiftliği		34	10	
44-	Orhaniye		219	32	
45-	Teke	Yassıbağ	82	13	
46-	Muradoğlu		32	6	
47-	Kargaoğlu		38	6	
48-	Toygaroğlu-Mandıra		121	34	
49-	Kışla Çiftliği		18	3	
50-	Karaabdulbaki		195	36	
51-	İslam		97	19	
52-	Ayvalı		169	32	
53-	Ortaburun		421	78	
54-	Tevfikiye- Çakırkaryekarye		69	12	
55-	Fevziye	Kurtdere	67	13	
56-	Eşme Ahmediye		221	33	
57-	İnamiye-Beşevler		160	34	
	<i>Derbent Nahiyesi Yekünü</i>		<i>11630</i>	<i>2774</i>	
	BAHÇECİK NAHİYESİ				
1-	Nefs-i Bahçecik		1282	457	
2-	Döngel		93	75	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
3-	Rum Cedid		1041	205	
4-	Hisareyn- Akhisar		330	72	
5-	Serinlik		383	85	
6-	Tepecik		412	54	
7-	Aksığın		306	47	
8-	Kazgandere		399	63	
9-	Alarti-Rıfkiye		222	39	
10-	Servetiye- Dağınıksu		1116	231	
11-	Menekşe		-	79	
12-	Sakarbıçkı		-	64	
13-	Nüzhetiye-Yukarı Döşeme		539	80	
14-	Mamuriye		211	33	
15-	Ferhadiye		170	32	
16-	Siretiye-Çürüksu		219	38	
17-	Yenimahalle- Beylik		274	75	
18-	İrşadiye		133	25	
19-	Hasaneyn- Aşağı Döşeme		384	59	
20-	Ümniye- Kanpara		157	22	
21-	Nimetiye		178	24	
22-	Değirmendere		943	225	
23-	Örcün		515	107	
24-	Saraylı		524	140	
25-	Saniye- Karşı İhsaniye		545	105	
26-	Selimiye		347	52	
27-	Lütfiye		263	52	
28-	Sofıye- Beyoğluderesi		195	35	
29-	Ahmediye- Çataltaş		116	27	
30-	Ayvaz Pınarı- İkinci Mesruriye		83	13	
31-	Mesruriye- Mustafasuyu		183	54	
32-	Şevketiye- Saçmal		94	21	
33-	İcadiye – Alimezarı		167	28	
34-	Borcha (Hamidiye)		901	125	
	<i>Bahçecik Nahiyesi Yekünü</i>		<i>13304</i>	<i>2908</i>	

ARMİŞE

1-	Armişe karyesi		2	290	Armişe Merkezi
2-	Pir Ahmet		5	181	
3-	Toramanlar	Ruçkan	59	12	
4-	Ruçkan		145	25	
5-	Dökmeciler		142	20	
6-	Ortaköy		65	11	
7-	Kara Davudlu	Hacılı	144	29	
8-	Çavuşoğlu		95	14	
9-	Bahşili		20	4	
10-	Uzunlar		53	11	
11-	Cedid		139	26	
12-	Kavaklı		28	6	
13-	Aşirler		207	41	
14-	Gayrancık	Resullü	222	42	
15-	Nasuhlar		70	12	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
16-	Dereköy		93	16	
17-	Camili		135	29	
18-	Kulaksız Çiftliği		80	16	
19-	Havlıburun		742	125	
20-	Hayrabad- Keferekarye		345	74	
21-	Alandüzü- Gökçe Çukur		563	128	
22-	Kızılıklı		285	62	
23-	Süleymaniye- Kubatlı		261	49	
24-	Karapınar		129	41	
25-	Sapakpınar- Pazarlı		289	48	
26-	İhsaniye- Arpalık		379	80	
27-	Kadriye-Gülbahçe		181	37	
28-	Mecidiye Müslim		416	73	
29-	Mecidiye Gayrimüslim		-	-	
30-	Budaklar		90	16	
31-	Kalaycılar		62	9	
32-	Güvercinlik		75	11	
33-	Diğer Güvercinlik		52	12	
34-	Anbarcı		127	22	
35-	Sultaniye- Kervansaray		271	57	
36-	Belenören		225	50	
	<i>Armişe Köyleri Yekünü</i>		6196	1679	

İCMAL

	Divan	Karye ve Mahallesi	Nüfus	Hanesi
Mekez Kasabası	-	25	9590	1686
Merkez Nahiyesi Köyleri	10	54	7183	1547
Derbent Nahiyesi	6	57	11635	2774
Bağcecik Nahiyesi	-	35	13304	2908
Armişe Nahiyesi	4	36	6196	1679
<i>Yekün</i>	<i>20</i>	<i>207</i>	<i>47908</i>	<i>10594</i>

ADAPAZARI KASABASI

1-	Hanlı	316	69
2-	Kara Abdiler	270	52
3-	Beş Köprü	172	24
4-	Güneşler	205	42
5-	Tirabuzonlar	175	32
6-	Balaban Bey	105	23
7-	Kömürlük	50	18
8-	Dağdibi	241	57
9-	Arif Bey Çiftliği	100	22
10-	Göktepe	245	57
11-	Söğütlü-i Sagır	490	102
12-	Söğütlü-i Kebir	592	190
13-	Taşlık	550	103
14-	Çökekler	351	57
15-	Kurtköy	58	14
16-	Tavuklar	600	110
17-	Kamışlı	261	51
18-	Orhaniye	178	46

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
19-	Çaybaşı Fevadiye		275	68	
20-	Hacıköy		185	37	
21-	Nalbantlar		119	21	
22-	Molladivan Kara Çomaklar	Molla Divanı	50	13	
23-	Molladivan Şükürler		45	9	
24-	Türk Çaybaşı		90	20	
25-	Emirler		160	40	
26-	Akçakamış		360	83	
27-	İçiller		155	33	
28-	Çalıcak		350	60	
29-	Harmantepe		290	48	
30-	Taşkısıklı		330	81	
31-	Karatekeli Aşireti		175	44	
32-	Mağara-i İlyasiye		150	44	
33-	Rumili Yeniköy		360	75	
34-	Akçukur		190	37	
35-	Söğütlü Kabtabanı		70	13	
36-	İcadiye		280	62	
37-	Poyrazlar		290	60	
38-	Timur Bey		70	26	
39-	Beylik Kışla		210	48	
40-	Maksudiye		401	122	
41-	Kurudil		250	73	
42-	Soğucak		370	81	
43-	Rumili Hasan Faki		140	29	
44-	Budaklar		530	86	
45-	Abalı		350	67	
46-	Hacılar		320	65	
47-	Bileciler		236	44	
48-	Karakamış		360	81	
49-	İlyaslar		315	53	
50-	Çolaklar		280	50	
51-	Doğancılar		279	51	
52-	Turnadere		230	40	
53-	Kavaklı Orman		210	44	
54-	Kurt Beyler		120	23	
55-	Hacı Ramazanlar		110	21	
56-	Çerçiler		90	16	
57-	Kasımlar		90	18	
58-	Nevruzlar		30	7	
59-	Çelebiler		75	22	
60-	Rüstemler		52	18	
61-	Tersiye-i Sagir		445	90	
62-	Hasan Bey		195	41	
63-	Çay Kışla		435	127	
64-	Sarıcalar		242	44	
65-	Aralık İhsaniye		293	76	
66-	Kuruçeşme		283	81	
67-	Yazlık Refahiye		155	38	
68-	Dere-i zir		310	55	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
69-	Yukarı Dere		176	29	
70-	Çubuklu		320	76	
71-	Reşadiye		290	68	
72-	Dağköy Goncalı		230	52	
73-	Meşeli		375	100	
74-	Karaman maa Taşlıgeçit		250	56	
75-	İkizce Müslim		255	61	
76-	Acıelmalık		180	41	
77-	İkizce Osmaniye		285	79	
78-	Dağdibi Müslim Kıbtı		280	70	
79-	Tepe Cedit		180	64	
80-	Salahiye		155	37	
81-	Dağdibi civarında meskun Kıbtı		170	33	
82-	Uzunlar Elekeiyân		161	28	
83-	Kürt		140	25	
84-	Canbolat Bey		155	33	
85-	Kemaliye		290	51	
86-	Şükriye		105	25	
87-	Değirmencik		280	69	
88-	Yeniköy		335	71	
89-	Değirmendere Adliye		155	32	
90-	Kayalar Memduhiye		235	118	
91-	Çarka Samiye		332	70	
92-	Çerkes Çarka Lütfiye		165	50	
93-	Muhacir Lütfiye		245	54	
94-	Reşit Bey		105	32	
95-	Horozlar Divanı		530	118	
96-	Kirazca-i Zir		180	40	
97-	Kirazca-i Bâlâ		165	54	
98-	Eceldere		125	42	
99-	Mahmudiye		140	46	
100-	Tersiye-i Kebir		142	71	
101-	Damlık		339	97	
102-	Firuzlu		1634	244	
103-	Ermeni Yeniköy		63	14	
104-	Rum ikizce		192	38	
105-	Serdivan		1859	335	
	<i>Adapazarı kasabası ve merkez köyleri yekûnu</i>		65235	14359	
1-	Akyazı Nahiyesi	AKYAZI NAHİYESİ	550	185	
2-	Nefs-i Akyazı karyesi		175	32	
2-	Gebeş Orman		225	45	
3-	Bedil Rushan Bey		405	96	
4-	Bedil Kadir Bey		100	19	
5-	Bedil Süleyman Bey		325	136	
6-	Caferanlı Kürt Bedil		235	70	
7-	Uzun Çınar		380	82	
8-	Eski Bedil maa Kabakulaklar		265	48	
9-	Kızılıcık Orman		135	25	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
10-	Yahyalı		155	30	
11-	Süğüren		-	-	
12-	Yağcılar		185	32	
13-	Sukenarı		245	88	
14-	Karapürçek Kebir		266	97	
15-	Bıçkıdere		288	68	
16-	Mişe Sadiye		75	24	
17-	Akbalık		150	26	
18-	Yazılı Caferanlı Kürt Aşireti		226	49	
19-	İrfaniye-i Sani		180	42	
20-	Kepekli Cedit		224	55	
21-	Yortan Divanı		178	41	
22-	Karapürçek Sagir		60	13	
23-	Yortan Hacı Ahmet Bey		165	37	
24-	Teke Tabanlı Kürt		305	76	
25-	Salihye		145	46	
26-	Aziziye-i Bâlâ		310	75	
27-	Kerimiye Yongalık		146	35	
28-	Batak		240	62	
29-	Beldibi Necatiye		90	19	
30-	Şerefiye		75	21	
31-	Kuzuluk Aziziye-i Zir		270	94	
32-	Şeyh Bozanlı Kürt		160	35	
33-	Mahmudiye Sabit Bey		205	43	
34-	Pazarköy		150	36	
35-	Hasan Bey İslamiye		240	55	
36-	İrşadiye		94	22	
37-	Acı Elmalık		335	72	
38-	Orman		145	24	
39-	Osman		230	65	
40-	Ramaslı		165	35	
41-	Vakit		260	62	
42-	Yuvalık		240	73	
43-	Seyfeler		90	19	
44-	Mecidiye		375	77	
45-	Ahmediye		215	53	
46-	Ahmetler		41	14	
47-	Erenleraltı		110	26	
48-	Mesudiye		232	53	
49-	Tatüstan Bey		160	36	
50-	Bedil Tahir Bey		315	79	
51-	Çivitler		70	15	
52-	Begnovid		136	20	
53-	Begnovid Şarkiye		515	126	
54-	Kum Köprü		70	14	
55-	Taşyatak		175	37	
56-	Boztepe		192	38	
57-	İrfaniye-i Evvel		140	30	
58-	Küçük		430	99	
59-	Taşgıl Divanı		695	117	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
60-	Orman Şevkiye		231	45	
	<i>Akyazı Nahiyesi Köyleri Yekûnu</i>		13189	2188	
	KARASU NAHİYESİ				
1	Nefs-i İncilli		460	150	
2	Karasu		230	60	
3	Sinanoğlu		255	150	
4	Limandere		185	39	
5	Tepetarla		49	12	
6	Darı Çayırı		336	80	
7	Cihadiye		155	41	
8	Akkum Cedid		25	8	
9	Gürci Fahriye		370	71	
10	Akkum		64	16	
11	Kuyumcullu		385	91	
12	Aşağı		90	20	
13	Yayla		75	15	
14	Cedid		348	72	
15	Hazar		250	54	
16	Tatlıcak Cafer Bey		165	40	
17	Melen		265	62	
18	Timuraçma		145	29	
19	Gulâzar		235	83	
20	Abaza Salâhiye		95	16	
21	Yuvalıdere		285	61	
22	Salıkkaya		105	18	
23	Sungursuyu		175	31	
24	Açmabaşı		215	40	
25	Gürcüyeri		130	23	
26	Yalpankaya		260	50	
27	Harmankaya		95	23	
28	Yanık Sayvant		215	45	
29	Kara Beyler		140	19	
30	Karalar		230	32	
31	Cedid ma'a Ortaköy		210	27	
32	Cumayanı Karşuyaka		185	28	
33	Bezîrgânlı		115	16	
34	Aydoğan		105	13	
35	Gürcü Fahriye		165	36	
36	Kızılcık		224	58	
37	Koruk Pelid		432	57	
38	Kara Pelid		231	37	
39	Kirazlı		376	75	
40	Sutayağı		292	47	
41	Yassıgeçid		338	103	
42	Ardıçbeli		192	20	
43	Yenidağ		194	29	
44	Çatalöz		95	13	
45	Paralı		334	49	
46	Kurudere		295	72	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
47	Çoban Yatağı		220	28	
48	Kestanepınarı		434	66	
49	Şerbet		35	4	
50	Aktaş		196	51	
51	Kurumişe		99	15	
	<i>Karasu Nahiyesi Köyleri Yekûnu</i>		<i>10794</i>	<i>2201</i>	

SAPANCA NAHİYESİ

1-	Sapanca karyesi		1433	421	
2-	Yanık Şarkıye		321	115	
3-	Neviye		230	46	
4-	İhsaniye		135	30	
5-	Ahmediye		186	48	
6-	Adliye		215	98	
7-	Akçay Selamiye		295	69	
8-	Arifiye		185	45	
9-	Cedid		95	26	
10-	Kırkpınar Şadiye		360	77	
11-	Kürtler		300	60	
12-	Diktaş		385	56	
13-	Şehriye		155	26	
14-	Koruçeşme		138	27	
15-	İlmiye		175	28	
16-	İrşadiye		175	18	
17-	Naile		295	70	
18-	Ulviye		160	26	
19-	Senaiye		55	10	
20-	Muîntaziye		230	52	
21-	Hacı Mercan		370	64	
22-	Feyziye		125	27	
23-	Şûkriye		225	44	
24-	Memnuniye		305	76	
25-	Balkaya		145	27	
26-	Muradiye		230	33	
27-	Guldibi		160	27	
28-	Mahmudiye		272	90	
29-	Memnuniye Civarında Yörükler		25	6	
30-	Ermeni Yeniköy		98	20	
	<i>Sapanca Nahiyesi köyleri yekûnu</i>		<i>7478</i>	<i>1762</i>	

HENDEK NAHİYESİ

1-	Hendek Kasabası		2588	576	
2-	Yağbasan Üçtepeler Karyesi		270	32	
3-	Kargalı Han Baba		260	89	
4-	Uzunca Orman		260	93	
5-	Bey		100	15	
6-	Babalar		75	14	
7-	Orta		235	72	
8-	Martinler		185	28	
9-	Türbe		75	15	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
10-	Şehbenderler		150	30	
11-	Gid Ahmed Bey		238	48	
12-	Camili		129	18	
13-	Çarığıkuru		260	49	
14-	Haratlı		190	35	
15-	Kalayık		421	170	
16-	Karaçökek		296	64	
17-	Turabiye		135	23	
18-	Hicriye		312	53	
19-	Rumili Akarca		150	29	
20-	Şeyhler		166	48	
21-	Lütfiye Köşk		197	34	
22-	Türbe		65	12	
23-	Şarkiye Yeniköy		131	31	
24-	Hüseyin Şeyh		340	60	
25-	Güldibi		275	45	
26-	Muradiye		90	15	
27-	Şevketiye		40	7	
28-	Sıtmapınarı		140	41	
29-	Balıkli İhsaniye		142	21	
30-	Nüzhetiye		15	8	
31-	Uzoğlu		70	22	
32-	Gübrelik		85	16	
33-	Çakallık		285	57	
34-	Kargalı Yeniköy		121	39	
35-	Aktefek		235	86	
36-	Koca Döngel		262	34	
37-	Servetiye		118	24	
38-	Hamidiye-i Sani Şerefiye		146	31	
39-	İkramiye		185	28	
40-	Süleymaniye		130	27	
41-	İnamiye		95	20	
42-	Kızanlık		175	34	
43-	Karadere		129	45	
44-	Aksu		229	47	
45-	Göksu		40	11	
46-	Arslanbey		48	10	
47-	Yukarı Çalica		270	45	
48-	Aşağı Çalica		255	58	
49-	Karatoprak		239	55	
50-	Tevfikiye		135	30	
51-	Kurt		280	60	
52-	Soğuksu		360	175	
53-	Mensuriye		295	65	
54-	Paşaköy		290	64	
55-	Tuzak		160	40	
56-	Sofular		170	26	
57-	Sukenarı		160	33	
58-	Ermeni Cedid		1038	278	
59-	Çobanyatağı		168	46	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
	Hendek Nahiyesi Köyleri Yekûnu	14103	3281		

	Divan	Karye	Nüfus	Hanesi
Adapazarı Kasabası	-	-	27536	8247
Adapazarı Merkez Köyleri	1	106	27694	6112
Akyazı Nahiyesi	-	60	13189	3188
Karasu Nahiyesi	2	51	10794	2201
Sabanca	-	30	7478	1762
Hendek	1	59	14103	3281
Yekûn	4	306	110794	24791

KANDIRA KASABASI

1-	Kandıra Kasabası		1772	362
2-	Ahmedli	Çalköy	151	24
3-	Kara Hasanlar		51	9
4-	Çalköy		85	16
5-	Burhanlı		121	22
6-	Tarakçı Kışla		66	14
7-	Seyrek		11	3
8-	Bağırhanlı		335	54
9-	Bolli	Bollu	165	26
10-	Genç Ali		25	6
11-	Hacı Mazlı		57	12
12-	Umurcalı		110	21
13-	Antablı		228	42
13-	Safalı		630	105
14-	Budaklar	Budaklar	27	7
15-	Belen		139	23
16-	Beyceğiz		21	4
17-	Erikli		121	23
18-	Avdanlı		81	14
19-	Çerçilli		210	36
20-	Beylerbeyi		294	47
21-	Taşanbar	Balaban	137	26
22-	Çıraklı		51	10
23-	Gipalı		55	9
24-	Kocaoğlu		111	21
25-	Hediyeli		155	26
26-	Sarnıçlar Hacılar		121	19
27-	Yağbolı		40	6
28-	Kitmalı		82	14
29-	Hacı Osman		119	17
30-	Zurnacılar		36	18
31-	Karagöllu		55	14
32-	Evren	Madirenli	78	16
33-	Aşcılar		88	16
34-	Çavuşlar		29	5
35-	Dalca Mesudiye		374	56
36-	Hatipler	Kırkarmud	81	14
37-	Yağcılar		72	13
38-	Utek		25	3

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
39-	Kırkarmud		100	18	
40-	Ruşenler		58	11	
41-	Çocahlı		157	30	
42-	Duraklı		78	15	
43-	Akça Mehmedler	Töngelli	109	21	
44-	Müezzınler		21	3	
45-	Çagırganlar		101	17	
46-	Keçioğlu		55	8	
47-	Kara Aliler		39	7	
48-	Kuçük Hasan		68	11	
49-	Kutukçüler		122	20	
50-	Beşirli	Yusufca	35	5	
51-	Yusufca		124	22	
52-	Gebeli		68	12	
53-	Yaramazlar		65	12	
54-	Karacakallar	Çakırcalı	45	7	
55-	Mantarcılar		74	11	
56-	Koca Bayramlar		57	9	
57-	Cicilli		71	16	
58-	Kayalar		22	6	
59-	Aşağı Sıllu		95	17	
60-	Yukarı Sıllu	Sıllu	113	17	
61-	Köseli		45	7	
62-	Ferizli		55	10	
63-	Lokmanlı		232	36	
64-	Seferler Balcı		170	2	
65-	Mollalar		67	13	
66-	Balcı		157	26	
67-	Bıçakçılar		51	11	
68-	Ocakçılar		45	10	
69-	Malaklar		76	17	
70-	Sıddıklar		44	8	
71-	Arıklar		42	8	
72-	Alaybey	Çalidere	215	37	
73-	Baba		190	42	
74-	Erikler	Nefs-i ...	92	20	
75-	Ramazanlar		56	11	
76-	Şah Veliler		81	12	
77-	Pesdıciler		21	3	
78-	Midiller		34	7	
79-	Asarlı	Tekke-i ...	35	6	
80-	Kastufan		45	8	
81-	Ahmedcikler		28	4	
82-	Kızılma		40	7	
83-	Nevrin		92	19	
84-	Aşağı Kumlu	Özbey	47	10	
85-	Yukarı Kumlu		76	15	
86-	Nefs-i Özbey		83	14	
87-	Saraçoğlu		46	7	
88-	Duraklı		86	16	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
89-	Koçtaş		19	4	
90-	Nebioğlu		42	11	
91-	Türkmen		30	6	
92-	Gölbaşı		17	4	
93-	Fattah Kışla		37	9	
94-	Karaağaç		83	21	
95-	Cebeci	Yalı Yadiş	65	15	
96-	Ketenönü		46	14	
97-	Yalı Yadiş Osmaniye		44	13	
98-	Köçekler	Akçabeyler	62	17	
99-	Ballar		18	5	
100-	Yormageçit		16	4	
101-	Potlar		45	11	
102-	Rıdvanlar		36	10	
103-	Recepler		38	10	
104-	Gürgenpınarı		48	9	
105-	Mensuriye		43	12	
106-	Yukarı Kurtyeri	Kurtyeri	71	16	
107-	Aşağı Kurtyeri		52	12	
108-	Karakocalı Kancılı		60	14	
109-	Aşağı Kışla		49	9	
110-	Yayla		24	7	
111-	Gemicipınarı		51	12	
112-	Kıbtı Kargın		79	18	
113-	Muhacirin Mecidiye		176	37	
114-	Yabancılar		308	-	
KAYMAS NAHİYESİ			11906	2184	
1-	Mancarlar	İncecik	134	27	
2-	Bağdadlar		92	19	
3-	Sofular		30	7	
4-	İncecik		65	14	
5-	Hatipler		68	11	
6-	Tafralar		25	5	
7-	Goncalar	Pelidpınarı	93	20	
8-	Hatipler		52	11	
9-	Işıklar		63	15	
10-	Karlı		65	14	
11-	Çorallar		80	14	
12-	Şevkli		14	4	
13-	Softalar	Seyyid Aliler	44	7	
14-	Davudlar		115	19	
15-	Şekürler		66	12	
16-	Akçalar		11	2	
17-	Seyyid Aliler		40	10	
18-	Arıklar		30	7	
19-	Muharremler	Sarıca Ali	91	18	
20-	Sarıca Ali		50	8	
21-	Çiller		27	5	
22-	Keremler		88	17	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
23-	Tahtacılar		48	9	
24-	Ramazan Beşeler	Sinanlı ma'a Bilâlli	50	8	
25-	Çoban Aliler		35	5	
26-	Hacıoğlu		117	15	
27-	Tatarlar		92	14	
28-	Çakallar		17	3	
29-	Cansızlar		25	2	
30-	Bilalli		65	11	
31-	Sarı Ahmedler		48	9	
32-	Çukur		41	7	
33-	Yahyalar		82	10	
34-	Bayezidler		54	9	
35-	Karakiraz		57	11	
36-	Koruklar		3	5	
37-	Peşkeş		99	18	
38-	Şabanlar		81	13	
39-	Kıbtî Şabanlar		38	7	
40-	Sofular		46	9	
41-	Kasımlar		76	14	
42-	Cabbarlar		89	19	
43-	Tokmaklı	Elmacık	79	19	
44-	Petekoğlu		24	5	
45-	Sarioğlu		75	11	
46-	Şeyh		63	11	
47-	Sakallar		25	6	
48-	Terziler	Hızırlar	70	15	
49-	Hacı İsmailler		43	9	
50-	Hacı Gaziler	Nefs-i Kaymas	101	18	
51-	Nefs-i Kaymas		125	22	
52-	Görüşler		37	8	
53-	Gaibler		100	20	
54-	Ekmekyemezler		51	9	
55-	Ayranlar		85	14	
56-	Aksakallar		85	15	
57-	Akçakise		134	23	
58-	Pırçaeer	Terziler	98	9	
59-	Böcekler		40	8	
60-	Terziler		100	22	
61-	Eskiciler		25	4	
62-	Kısalar		145	26	
63-	Hasan Fakihler	Çerkeşli	58	9	
64-	Çerkesli		68	13	
66-	Ahmed Hacılar	Ahmed Hacılar	156	26	
67-	Şekürler		20	3	
68-	Kumarlar	Erikli	85	16	
69-	Erikli		102	14	
70-	Ömerli	Araman	206	35	
71-	Çavuşlar		69	14	
72-	Araman		244	45	
73-	Küçük Hasanlı		117	23	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
74-	Umurca		33	6	
75-	Sahtiyanlar		91	15	
76-	Hızırlar	Mülk-i Şehsuvar	47	9	
77-	Solaklar		36	7	
78-	Tekeler		40	8	
79-	İgnehanlar		40	6	
80-	Çaprazlar		41	9	
81-	Ahmet Beşeoğlu		80	10	
82-	Duraklı	Sarı Gazili	56	13	
83-	Çayıroğlu		47	7	
84-	Hainler		33	6	
85-	Sinanlı	Aleflî	38	21	
86-	Akbaşı		35	9	
87-	Muharremler	Hatablı Kebir	30	5	
88-	Deli Hasanlar		27	6	
89-	Arabacılar		224	44	
90-	Durmuşlar	Hatablı Sagir	59	9	
91-	Hatablı Sagir		25	6	
92-	Kışla		70	11	
93-	Selmanlı	Dökdüren	233	44	
94-	Gümürd		204	34	
95-	Döktüren		114	19	
96-	Karadere	İmamlar	435	90	
97-	İmamlar		145	25	
98-	Arsıanlar		36	8	
99-	Piroğlu	Hacılar	21	8	
100-	Boşnaklar		18	5	
101-	Elmalı				
	<i>Kaymas Nahiyesi Köyleri yekûnleri</i>		<i>7847</i>	<i>1469</i>	

ŞEYHLER NAHİYESİ

1-	Çiftlik		115	19	
2-	Fındıklı Aşağı		260	89	
3-	Fındıklı Kantar		422	106	
4-	Fındıklı Papas		201	42	
5-	Fındıklı Levent		603	140	
6-	Seyfler		188	32	
7-	Ağacık		575	128	
8-	Koyunağılı		501	104	
9-	Gölköprü civarında haymenişin Yörük Taifesi		396	Hayme	
10-	Aydışlar	Doğancı	86	20	
11-	Aşağı		45	9	
12-	Sebiller		58	13	
13-	Abdurrezzak		579	88	
14-	Tokat	Kızılca Ali	81	22	
15-	Karadiken		50	11	
16-	Hacı Mahmudlar		48	8	
17-	Sıra		118	21	
18-	Ömer Ağa		133	30	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
19-	Deli Hasanlar		12	2	
20-	Hacı Muharremler		52	8	
21-	Ahmedler		100	17	
22-	Hatibler		45	10	
23-	Kaz Mandırası		20	-	
24-	Hocaoğlu	Kızılca Ali	50	11	
25-	Lazlar		61	22	
26-	Teperikli	Çiftlik	157	30	
27-	Çiftlik 80 8				
28-	Alefli	Osmanlı	40	8	
29-	Sucahlı		84	14	
30-	Kadı		92	19	
31-	Taşoluk		124	28	
32-	Belen	Muhtesib ?	29	7	
33-	Okçular 103 21				
34-	Müezzinler	Akarca	41	8	
35-	Şaşdılar		21	3	
36-	Hamzalar		19	4	
37-	Bektaşlar		18	3	
38-	Çubuklu	Haberli	50	9	
39-	Keçilli		31	7	
40-	İmamlar		52	10	
41-	Çengelli		48	7	
42-	Emirler		79	20	
43-	Hasan Bey	İskenderli	25	6	
44-	Giritler		52	9	
45-	Tümekler		13	3	
46-	İskenderli		7	1	
47-	Tamekler	Eğrioğlu	40	7	
48-	Odacılar		55	10	
49-	Kalyoncuoğlu		14	4	
50-	Akbaşı		61	8	
51-	Davudlar		44	8	
52-	Sarioğlu		21	4	
53-	Kalburca		59	10	
54-	Cebel	Zeâmet	94	17	
55-	Karaağaç	“	4	2	
56-	Kaba	“	48	11	
57-	Girgizler	“	34	8	
58-	Dokuzoluk	“	40	9	
59-	Abdurrahman	“	61	14	
60-	Nalköy		411	62	
61-	Kusca		96	25	
62-	Sarıçoban		18	4	
63-	Bakırlı		166	27	
64-	Ceylandere		112	29	
65-	Reşadiye		42	22	
66-	Tumak	Güleköprü	60	17	
67-	Baltalı		52	14	
68-	Resuller		32	8	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
67-	Gül Beşe		103	28	
68-	Goncalar		52	14	
69-	Adatepe		252	32	
70-	Manavpınarı	Mahmudiye	451	48	
71-	Muhacir terzioğlu		162	15	
72-	Taşlıgeçid		69	15	
73-	Ciyaklar	Yanık Kil	25	7	
74-	Büyük Yanık		50	16	
75-	Cedid		63	18	
76-	Zinkıl Kışla		8	2	
77-	Curaoğlu	Kayacık	35	8	
78-	Kayacıklı	“	15	3	
79-	Kalaycılar	“	11	3	
80-	Topcu	“	89	19	
81-	Bezirciler	“	36	7	
82-	Hasanlar	“	66	14	
83-	Hacı	“	70	14	
84-	İrce	“	77	19	
85-	Kulaklı	“	164	33	
86-	Cemşidler	“	16	4	
87-	Potlar	“	35	8	
88-	Turnalı		119	28	
89-	Cedid Kışla	Topçu	54	15	
90-	Muharremler	“	6	2	
91-	Kaynarca-i Kebir	“	74	16	
92-	Nalbandlar	“	59	12	
93-	Ömer Beşe	“	58	14	
94-	Kurudere	“	32	9	
95-	İhsaniye	Topçu	225	6	
96-	Habibler	“	16	4	
97-	Dirmandiler	“	21	5	
98-	Mevcutlar	“	22	5	
99-	Yakşioğlu	“	30	5	
100-	Efridler	“	15	2	
101-	Dizmadiler	“	13	3	
102-	Cedid	“	58	14	
103-	Kıbtı Dağağzı	“	170	35	
104-	Yukarı Karaçalı	Karaçalı	63	15	
105-	Kofa	“	45	11	
106-	Aşağı	“	30	10	
107-	Kertil	Kertil	55	10	
108-	Hayaller	“	32	7	
109-	Hatibler	“	93	18	
110-	Şamniler	“	45	9	
111-	Hacı	“	88	16	
112-	Keçikli	Gölce	35	7	
113-	Gölce		79	14	
114-	Kuşuk Kaynarca	Tuti Şeyhler Nahiyesi	12	23	
115-	Zingiller		83	17	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
116-	Hoca		398	61	
117-	Hacıoğlu		50	9	
118-	Mollalar		9	2	
119-	Maksutlar		9	3	
120-	Balcılar	Canos ?	123	23	
121-	Durmuşlar		19	3	
122-	Reisler		53	10	
123-	Kadı		35	5	
124-	Akpınarlı		21	4	
125-	Küçükkışla		53	15	
126-	Yazlıkpınar		55	18	
127-	Sarıbeyli	Sarıbeyli	127	23	
128-	Tekneler		56	12	
129-	Arabacılar		41	7	
130-	Mehter		80	15	
131-	Sarı	Kırktepe	28	8	
132-	Kuloğlu		34	9	
133-	Kırktepe		102	18	
134-	Kıbtı Sarı		125	23	
135-	Karamanlar		98	19	
136-	Kabaklar		67	13	
80-	Manavlar		44	10	
137-	Hayallar		11	3	
138-	Uzunalan	Zeamet	120	26	
139-	İmamlar		115	23	
140-	Güğendikli		24	5	
141-	Çakallar	Kertil	76	16	
142-	Dedeler	Şeyhpınarı	91	17	
143-	Ekinhanlar		59	12	
144-	Pir Kadılar		39	6	
145-	Çilekler		47	9	
146-	Zadeler		77	17	
147-	Bayramoğlu		31	6	
148-	Yakup Kalfalar		43	9	
149-	Muharremler		57	11	
150-	Eyyüpler		32	7	
151-	Hatıpler		83	15	
152-	Gökçeler		43	7	
153-	Kabaklar		41	8	
154-	Çekşek		101	18	
155-	Çelebiler		24	5	
156-	Bozburun	Bozburun	190	31	
157-	Cedid		70	12	
158-	Pirçalar		55	10	
159-	Kanadlar		43	3	
160-	Karabacaklar		77	13	
161-	Ferdenli		92	20	
162-	Kayapınar		26	5	
163-	Kadı		72	11	
164-	Ramazanlar		40	6	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
	<i>Şeyhler Nahiyesi Köyleri Yekûnu</i>		14629	2853	Aded-i Karye: 167
	AKÇAHOVA NAHİYESİ				
1-	Kara Medin	Kadı	396	54	
2-	Kadı		286	36	
3-	Çelebi		155	24	
4-	Bucaklı	Bucaklı	386	79	
5-	Büyük Aşağı		156	29	
6-	Küçük Aşağı		98	16	
7-	Dik Bucaklı		110	18	
8-	Geredeli	Geredeli	265	33	
9-	Aşağı Hatipler		110	18	
10-	Songurlu		223	37	
11-	Yımşak		99	17	
12-	Keremeddin		48	10	
13-	Hacı		98	18	
14-	Yağcılar	Yağcılar	153	29	
15-	Ehadlı		69	15	
16-	Sofiler		71	13	
17-	Küçükler		99	16	
18-	Avdan		95	16	
19-	Bogarlar		58	9	
20-	Akçaovalar	Akçaovalar	424	56	
21-	İshaklar		70	12	
22-	Yorgalar		113	21	
23-	Tokaçlar		83	17	
24-	Yukarı Hatipler	Selâmetli	167	31	
25-	Kabaklar		97	21	
26-	Tepe		40	6	
27-	Selâmetli		203	33	
28-	Çalca		146	23	
29-	Düz		140	28	
30-	İlyaslar	Teksan	40	7	
31-	Yukarı		41	9	
32-	Orta		97	17	
33-	Sakallar	Sepetçi	82	13	
34-	Hüdâverdiler		77	14	
35-	Karaağaçoğlu		41	16	
36-	Sepetçi		82	13	
37-	Saltıklar	Gonca Aydın	115	20	
38-	Ömerli		36	8	
39-	Tekeşinler		123	16	
40-	Pir Ahmedler	Öğümce	43	8	
41-	Köseliler		87	16	
42-	Öğümce-i Kebir		96	19	
43-	Öğümce-ı Sagır		33	5	
44-	Yunuslar		20	4	
45-	Karacalar		47	7	
46-	Sarı Kocalar	Sarı Şeyh	77	13	
47-	Dağoğlu		69	14	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
48-	Alacalar		133	15	
49-	Sarı Şeyh		31	9	
50-	Tongurlu	Şahinler	96	17	
51-	Veisler		92	14	
52-	Gırgırlar		67	14	
53-	Çiftlik		130	27	
54-	Şahinler		70	7	
55-	Fethiye		112	20	
56-	Horzum-ı Kebir	Kul Mahmud	80	11	
57-	Horuzm-ı Sagir		49	6	
58-	Süverler	Çağırğan	207	36	
59-	Kuyulu		130	25	
60-	Taslaklar	Çalyan	70	13	
61-	Budala		16	2	
62-	Nasuhlar		116	22	
63-	Hatibler		41	8	
64-	Kanlar		115	19	
65-	Hocalar	Bulduk	58	8	
66-	Ulupınar		80	13	
67-	Piroğlu		122	24	
68-	Şaranlar		52	9	
69-	Çakırlar		129	22	
70-	Terziler		129	23	
71-	Karamanlar	Tatar Ahmed	92	16	
72-	Deli Hasanlar		210	34	
73-	Çakmaklar		150	27	
74-	Abdi Beşe		132	23	
75-	Çalca	Kabukcu	48	5	
76-	Saçcılar		28	4	
77-	Dereli		95	17	
78-	Böcekler		108	21	
79-	Gebeşler		59	12	
80-	Hamirsizler		36	6	
81-	Azaklı		82	13	
82-	Göğüşler	Ağaç Ağıl	178	25	
83-	Kayyumlar		29	4	
84-	Deli Veli		146	25	
85-	Dölekler	Şeref Sungur	96	19	
86-	Tekeli		160	23	
87-	Hocaoğlu maa Emirler	Kara	29	5	
88-	Kemerler		44	8	
89-	Pesdiller	Kara	58	11	
90-	Kadioğlu		44	8	
91-	Kıbtı Kadioğlu		95	14	
92-	Davudlar		78	20	
93-	Horaşlar	Hacı Şeyh	237	44	
94-	Bargirler	Eğriciler	40	11	
95-	Molla Hasanlar		51	8	
96-	Güvemler		79	8	
97-	Egerciler		60	11	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
	Akçaova Köyleri Yekûnu		10299	1747	

KANDIRA KAZASI İCMALİ

	Divanı	Karyesi	Nüfusu	Hanesi
Kandıra Kazası	-	-	1772	362
Kandıra Merkez Köyleri	20	113	10134	1822
Kaymas Nahiyesi	22	100	7847	1469
Şeyhler Nahiyesi	24	167	14629	2853
Akçaova	23	97	10299	1747
Yekûn	89	477	44681	8253

GEYVE KAZASI

1-	Geyve Kasbası		1265	307
2-	Sarı Gazi		455	76
3-	Hırka		425	82
4-	Çukurviran		50	12
5-	Umur Bey		634	161
6-	Safi		357	73
7-	Çengel		110	22
8-	Bozviran		214	46
9-	Kazan		418	91
9-	Bayat		347	62
10-	Mimdere		112	22
11-	Behaiye		130	25
12-	Muzafferiyeye		54	8
13-	Alblar		118	21
14-	Çeçeler		193	36
15-	Timurlar		132	22
16-	Akdoğan		296	63
17-	Çukur		84	16
18-	Sekiharman		312	48
19-	Hisarlık		128	23
20-	Yaylak		127	26
21-	Hacılar		113	18
22-	Taşoluk		99	22
23-	Kafirsındık		299	56
24-	Günhoşlar		290	44
25-	Karacaviran		368	67
26-	Arikat		405	78
27-	Aygırlar		142	26
28-	Şehran		143	28
29-	Muttalib		766	97
30-	Bağcıgaz	Muttalib	313	60
31-	Koru		586	103
32-	Güney		543	95
33-	Saraçlı Müslim		476	78
34-	Saraçlı Gayrimüslim		1762	305
35-	Kulfallar		115	16
36-	İçeler		249	42
37-	Burhaniye		314	39

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
38-	Çayır Mahallesi		1723	373	
39-	Mezarlık		1088	228	
40-	Kilise		643	118	
41-	Bala		1486	286	
42-	Ermeni		1007	266	
43-	Eşme		909	17	
44-	Eşme Protestan Mahallesi		45	5	
45-	Dere Divanı		417	58	
46-	Maksudiye		217	45	
47-	Kızılkaya		178	33	
48-	Fındıksuyu		264	55	
49-	Doğançay		123	31	
50-	Boğaz		318	53	
51-	Kışlaçay		309	56	
52-	Çınardibi		217	50	
53-	Kumbaşı		60	6	
54-	Taşlıçay		42	-	
55-	İhsaniye		122	16	
56-	Kıncılar Müslim		148	28	
57-	Köprübaşı		368	79	
58-	Şükre		557	104	
59-	Yalande		420	82	
60-	Nur-i Osmaniye		206	37	
61-	Şerefiye		165	23	
62-	Karaçam		196	45	
63-	İlmiye		321	61	
	<i>Geyve Köyleri Yekûnu</i>		<i>24493</i>	<i>6725</i>	

AKHİSAR NAHİYESİ

1-	Akhisar Nahiyesi	8804	1131	268	Üç mahalledir
2-	Evrenli		371	84	
3-	Çardak		358	72	
4-	Özbek		156	31	
5-	Tesbine		488	95	
6-	Eğriçay		149	30	
7-	Mekece		352	65	
8-	Şeyhvarmaz		345	80	
9-	İsa Bâli		184	32	
10-	Bacı		216	42	
11-	Hayredin		145	31	
12-	Oruçlu		101	19	
13-	Sondul		194	36	
14-	Kasaba-i Atik		103	30	
15-	Karapınar		148	24	
16-	Paşalar		145	30	
17-	Bakacak		132	20	
18-	Ağaççılar		99	18	
19-	Kadı		114	20	
20-	Tirse		548	94	
21-	Ahiler		116	22	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
22-	Katırözü		395	28	
23-	Akçakaya		158	73	
24-	Hüseyinler		364	64	
25-	Engirse		212	47	
26-	Şah Melik		293	60	
27-	Dana		194	44	
28-	Gökgöz Müslim		363	78	
29-	Gökgöz Gayrimüslim		146	34	
30-	Orara		142	27	
31-	Bayır Akçaşehir		254	50	
32-	Düz Akçaşehir		355	5633-	Melikeşe
	Oruçoğlu		373	74	
34-	Melikeşe Solak		304	60	
35-	İkramiye		235	33	
36-	Mesruriye		124	21	
37-	Sultaniye		177	23	
38-	Eskiyayla		362	66	
39-	Kurtbelen		3717	761	
40-	Kıncılar Gayrimüslim		2265	412	
41-	Kıncılar Protestan		159	26	
	<i>Akhisar Nahiyesi Köyleri</i>		<i>16187</i>	<i>3180</i>	
1-	TARAKLI KASABASI	Taraklı Nahiyesi	1552	408	
2-	Bilyas		122	21	
3-	Pirler		79	12	
4-	Toman		169	31	
5-	Gökçeözü		124	22	
6-	Hacı Ahiler		121	17	
7-	Kukuört		284	33	
8-	Katran		185	40	
9-	Selim		399	84	
10-	Belenviran		349	51	
11-	Kavak		385	79	
12-	Hacı Yakublar		405	82	
13-	Hacı Osmanlar		124	23	
14-	Kozcılar		142	30	
15-	Aksu		130	23	
16-	Davudlar		103	16	
17-	Gölviran		100	14	
18-	İç Dedeler		329	65	
19-	Taşra Dedeler		215	37	
20-	Tuzla		146	23	
21-	Kemaller		209	48	
22-	Alballar		122	28	
23-	Mahdumlar		244	47	
24-	Kelemur		104	19	
25-	Doğancıl		176	34	
26-	Sudalan		164	30	
27-	Firenc		261	55	
28-	Ulucuk		77	12	

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
29-	Çaydivan		502	85	
30-	Harman		348	68	
31-	Poydalar		132	31	

Esâmi-i Nevahi	Divanı	Aded ve Muhtarı	Nüfus	Hanesi
Geyve Kasabası	-	4	1265	307
Geyve Merkez Kazası	2	63	23228	4418
Akhisar Kasabası	-	3	1131	268
Akhisar Nahiyesi Köyleri	-	40	15056	2912
Taraklı Kasabası	-	4	1552	408
Taraklı Nahiyesi Köyleri	1	30	6250	1160
Geyve Yekûnu	3	144	48482	9473

	İznik Kasabası	İZNİK KAZASI	1800	648
1-	Dere Karyesi		243	47
2-	Karadin		90	16
3-	Çerkeşli		163	40
4-	İpsore		73	20
5-	Beyli		66	13
6-	Ağlan		251	49
7-	Adliye		147	37
8-	Hisarcık		343	74
9-	Bilheriz		291	55
10-	Oğul Paşa		385	74
11-	Alakaya		102	21
12-	İhsaniye		146	20
13-	Sansarak		356	61
14-	Soğucak		91	13
15-	Mesudiye		108	20
16-	Çandarlı		310	71
17-	Kırıntı		214	37
18-	Elmalı Paşa		117	19
19-	Elmalı		475	74
20-	Sultaniye		197	42
21-	Mecidiye		252	42
22-	Osmaniye		93	24
23-	Süleymaniye		168	36
24-	Sarı Ağıl Hamidiye		347	66
25-	Yörükler		303	51
26-	Mahmudiye		344	77
27-	Mamuriye		287	69
28-	Boyalıca		492	133
29-	Orhaniye		267	95
30-	Çakırca		369	134
31-	Görmezli		238	60
32-	İnikli		228	52
33-	Elbeyli		703	178
34-	Mera		34	10
35-	Hisardere		171	45
36-	Kumbaşı		28	14

Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi	Mülâhazat
37-	Nüzhetiye		188	47	
38-	Şerefiye		247	53	
39-	Lütfiye		220	48	
40-	Kuristan		423	96	
41-	Hocaköy		122	25	
42-	Hotoz		226	53	
43-	Diraj Ali Hamidiye		205	56	
44-	Balarım		433	101	
45-	Mustafalı		246	49	
46-	Muşkire		784	170	
47-	Ömerli		592	156	
48-	Tacir		755	158	
49-	Hacı Osman		549	75	
50-	Karpuzpınar		151	28	
51-	Eskiören		205	32	
52-	Sarısu		218	39	
53-	İşkâniye		343	38	
54-	Ermeni Cedid		123	56	
	Esami	Divanı	Kurası	Nüfus	Hanesi
	İznik Kasabası	-	-	1800	648
	İznik Kurası	-	54	14432	3169
	İznik Kazası Yekûnu	-	54	16232	3817
1-	Karamürsel Kasabası	KARAMÜRSEL KAZASI	3049	647	
2-	Ereğli		858	166	
3-	Ulaşlı		268	50	
4-	Halidere		393	88	
5-	Pazar		545	84	
6-	Osmaniye		264	32	
7-	Nusretiye		245	39	
8-	Safiye		103	13	
9-	Suludere		126	17	
10-	Senaiye		216	34	
11-	Kadriye		195	45	
12-	Akçat		561	113	
13-	Kürt		220	53	
14-	Selimiye		169	27	
15-	Sermayeci		189	42	
16-	Hersek		58	14	
17-	Mahmudiye		306	66	
18-	Tevfikiye		353	66	
19-	Örencik		322	56	
20-	Feyziye		552	106	
21-	Karadere		229	47	
22-	İlyas		418	83	
23-	Denizçalı		289	57	
24-	Mecidiye		151	31	
25-	Geyikdere		251	47	
26-	Hayriye		492	103	
27-	İnebeyli		533	103	

28-	Kara Ahmedli	205	32	
29-	Oluklu	350	49	
30-	Merdegöz	37	8	
31-	Tavşanlı	252	61	
32-	Havuzdere	174	45	
33-	Çavuş Çiftliği	218	68	
34-	Kaytazdere	187	48	
35-	Tahtalı	172	37	
36-	Dere	291	64	
37-	İhsaniye	208	41	
38-	Karapınar	572	95	
Sıra	Şehir, Kasaba, Köy İsmileri	Divanı	Nüfus	Hanesi Mülâhazat
39-	Alayazma		340	52
40-	Gonca		902	197
41-	Tepeköy		1011	226
42-	Fuğlacık		1596	308
43-	Kız Derbend		2264	396
	<i>Karamürsel Kazası Yekûnu</i>		<i>20134</i>	<i>3956</i>

Esami	Divanı	Kurası	Nüfusu	Hanesi
Karamürsel Kasabası	-	-	3049	647
Karamürsel Kurası	-	42	17085	3309
Karamürsel Kazası Yekûnu	-	42	20134	3956

1-	YALOVA KASABASI	1181	286
2-	Samanlı	203	39
3-	Ak	663	140
4-	Kurt	512	101
5-	Dere	179	37
6-	Kocadere-i Bâlâ	381	78
7-	Kocadere-i Zir	654	132
8-	Çalica	216	44
9-	Kirazlı	349	76
10-	Yortan	224	43
11-	Gacık	430	93
12-	Çınarcık Müslim	570	105
13-	Sovucak	433	94
14-	Paşa	309	67
15-	Çukur Müslim	220	45
16-	Kabaklı	419	89
17-	Taşköprü	245	46
18-	Küllük	273	53
19-	Ortaburun	180	37
20-	Gökçedere	146	29
21-	Uzupınar	216	47
22-	Burhaniye	90	18
23-	Sultaniye	126	26
24-	Teşvikiye	388	56
25-	Katırlı	2710	526
26-	Koru	2033	392
27-	Engere	1376	264

28- Elmacık	1327	252
29- Kadı	1003	240
30- Hacı Mehmed Çiftliği	682	129
31- Safran	577	109
32- Çınarcık Gayrimüslim	658	125
<i>Yalova Kazası Yekûnu</i>	<i>18973</i>	<i>3789</i>

Esami	Divanı	Kurası	Nüfusu	Hanesi
Yalova Kasabası	-	31	1181	286
Yalova Kazası	-	31	17792	3503
Yalova Kazası Yekûnu	-	31	18973	3789

İCMÂL-İ UMÛMÎ

<i>Esâmi</i>	<i>Nevâhi</i>	<i>Mahallesi</i>	<i>Kurâsı</i>	<i>Belediyesi</i>	<i>Belediye Vâridân</i>	<i>Nüfûsu</i>	<i>Hânesi</i>	<i>Hâneye İsabet Eden Nüfus</i>	<i>Mesaha-i Sathıye Kilometro Murabba'ı</i>	<i>Beher Kilometroya İsabet Eden Nüfus</i>	
İzmit Kazası	3	27	182	2	394.700	47908	10594	4,52	1483+125	33,05	
Adapazarı	4	77	306	5	1898.233.30	110.794	24791	4,47	2190+562,50	50,80	
Kandıra	3	4	477	1	311.8	25	44681	8253	5,41	1420+625	31,45
Geyve	2	11	133	3	80885	20	48482	9473	5,12	1243+750	38.98
İznik	-	5	54	1	77566	16232	3817	4,25	822+375.50	19,73	
Karamürsel	-	7	42	1	94503	20134	3956	5,09	550+000	36,60	
Yalova	-	3	31	1	68500	18973	3789	5	309+998,75	61,20	
İzmit Sancağı	12	134	1225	14	2645496	35	308204	64673	4,75	8010+436,75	38,35

Muvafıkdır Fî 20 Şubat 335

MÜHÜR